

ББК 74.204
К53

Документи подано станом на 15 липня 2005 р.

Упорядники:
зав. відділу НМЦ середньої освіти МОНУ
С. В. Кириленко;
перший заступник директора НМЦ середньої освіти МОНУ
Н. І. Косарева

К53 **Книга класного керівника: Довідково-методичне видання / Упоряд. С. В. Кириленко, Н. І. Косарева. — Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. — 560 с.**
ISBN 966-670-575-3.

Видання містить чинні нормативно-правові акти вищих органів влади України, Міністерства освіти і науки України у сфері загальної середньої освіти, що регулюють впровадження державних стандартів освіти; методичне забезпечення; оформлення документів про освіту; організацію діяльності класного керівника; атестацію педагогічних працівників тощо.

Для класних керівників, студентів педагогічних навчальних закладів, слухачів інститутів післядипломної педагогічної освіти, науково-педагогічних працівників, широкого загалу громадян, які цікавляться питаннями нормативно-правового регулювання середньої освіти в Україні.

ББК 74.204

ISBN 966-670-575-3

©Кириленко С. В., Косарева Н. І.,
упорядкування, 2005
© ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005
© Жубр М. С., дизайн обкладинки, 2005

Частина I

Законодавчі акти і державні документи

Декларація прав дитини	6
Конвенція про права дитини	8
<i>Схвалена Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р. і ратифікована Верховною Радою України 27 лютого 1991 р.</i>	
Конституція України	8
<i>Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (Витяг)</i>	
Про освіту	29
<i>Закон України від 23 травня 1991 р. № 1060-XII</i>	
Про молодіжні та дитячі громадські організації	29
<i>Закон України від 1 грудня 1998 року № 281-XIV</i>	
Про свободу совісті та релігійні організації	42
<i>Закон України (витяг) від 23 квітня 1991 року № 987-XII</i>	
Про мови в Українській РСР	47
<i>Закон України від 28 жовтня 1989 року № 8312-XI</i>	
Про загальну середню освіту	48
<i>Закон України від 13.05.1999 № 651-XIV</i>	
Сімейний кодекс України	50
<i>від 10.01.2002 № 2947-III (витяг)</i>	
Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи	59
<i>Закон України від 28 лютого 1991 року № 796-XII (витяг)</i>	
Про державну допомогу сім'ям з дітьми	67
<i>Закон України від 21 листопада 1992 року (витяг)</i>	
Про захист суспільної моралі	73
<i>Закон України від 23 листопада 2003 року № 1296-IV</i>	
Про Національну доктрину розвитку освіти	74
<i>Указ Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002</i>	
Національна доктрина розвитку освіти	89
<i>89</i>	
<i>90</i>	

Частина II

Нормативні документи освітньої галузі
щодо організації діяльності класного керівника

Про порядок створення, реорганізації	
і ліквідації навчально-виховних закладів	95
<i>Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 1994 р. № 228</i>	
Положення про порядок створення, реорганізації	95
і ліквідації навчально-виховних закладів	96
Про запровадження шкільної форми	96
для учнів середніх закладів освіти	97
<i>Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 1996 р. № 1004 від 22 серпня 1996 р. № 1004</i>	
Про затвердження Положення про піклувальну раду	98
загальноосвітнього навчального закладу	98
<i>Наказ Міністерства освіти і науки України від 5 лютого 2001 р. № 45</i>	
Положення про піклувальну раду загальноосвітнього	100
навчального закладу	101
Про затвердження Положення про експериментальний	101
загальноосвітній навчальний заклад	101
<i>Наказ Міністерства освіти і науки України від 20 лютого 2002 р. № 114</i>	
Положення про експериментальний	104
загальноосвітній навчальний заклад	105
Про організацію харчування окремих категорій учнів	105
у загальноосвітніх навчальних закладах	105
<i>Постанова Кабінету Міністрів України від 19 червня 2002 р. № 856</i>	
Про затвердження норм матеріального та нормативів	113
фінансового забезпечення дітей-сиріт та дітей,	113
позбавлених батьківського піклування, а також вихованців	113
шкіл-інтернатів	113
<i>Наказ Міністерства освіти і науки України від 17 листопада 2003 р. № 763</i>	
<i>114</i>	

Про затвердження Інструкції про звільнення від перевідних та випускних екзаменів учнів середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів України за станом здоров'я <i>Наказ Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України від 29 січня 1996 р. № 25/20 зареєстровано в Міністерстві юстиції України 28 лютого 1996 р. за № 98/1123</i>	116
Інструкція про звільнення від перевідних та випускних екзаменів учнів середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів України за станом здоров'я	117
Правила пожежної безпеки для закладів, установ і організацій системи освіти України.....	119
Правила проведення туристських подорожей з учнівською і студентською молоддю України.....	121
Про затвердження Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти <i>Наказ Міністерства освіти і науки України від 6 вересня 2000 р. № 434</i>	134
Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти	135
Про організацію та проведення свят у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах України <i>Методичний лист Міністерства освіти і науки України від 14.10.04 р. № 14/18.1—866</i>	139
Про посилення уваги до використання державної символіки та дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних та позашкільних навчальних закладів <i>Методичний лист Міністерства освіти і науки України від 25.02.2004 року № 1/9-86</i>	147
Про попередження вживання учнями алкогольних напоїв <i>Методичний лист Міністерства освіти і науки України від 08.11.2004 року № 1/9-560</i>	148
Методичні рекомендації щодо виявлення проявів та запобігання дитячій бездоглядності	151
ЗВЕРНЕННЯ учасників Круглого столу «Об'єднаємо зусилля» <i>від 21 листопада 2003 року</i>	160
Положення про обласний конкурс педагогічної майстерності класних керівників «Класний керівник року»	165
Про організацію медико-педагогічного навчання батьків з питань імунопрофілактики та збереження здоров'я дітей різних вікових груп <i>Методичні рекомендації Міністерства освіти і науки України від 17.11.04 р. № 1/9-573</i>	170
Методичні рекомендації щодо проведення уроку для учениць 6—9 класів загальноосвітніх навчальних закладів на тему «Гігієна дівчат в період статевого дозрівання»	178
Про впровадження Комплексної програми художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах <i>Методичний лист Міністерства освіти і науки України від 07.04.2004 року № 1/9-173</i>	182
Про затвердження Концепції з формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді <i>Наказ Міністерства освіти і науки України від 21 липня 2004 року № 605</i>	188
Концепція формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя	189
Програма педагогічної освіти батьків «Сім'я і діти»	203
Кодекс честі учителя	258
Про підсумки проведення Всеукраїнського конкурсу «Класний керівник-2004» <i>Наказ Міністерства освіти і науки України від 4 березня 2005 року № 139</i>	262
Додаток 1 до наказу МОН України від 04.03.2005 року № 139	264
Додаток 2 до наказу МОН України від 04.03.2005 року № 139	269
Додаток 3 до наказу МОН України від 04.03.2005 року № 139	270
Додаток 4 до наказу МОН України від 04.03.2005 року № 139	275

Частина III Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні

Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні	288
---	-----

Частина IV
самоосвіта класних керівників, інноваційні виховні технології,
теорія, досвід, практика

До питання психолого-педагогічної компетентності класного керівника	327
Цільова програма підвищення рівня психолого-педагогічної компетентності класних керівників	359
Положення про обласний конкурс педагогічної майстерності класних керівників «Класний керівник року»	363
Програма підвищення рівня психолого-педагогічної компетентності класних керівників «Спілкування»	367
Про посилення уваги до морально-статевого виховання дітей і підлітків У загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах	
<i>Методичні поради</i>	386
Методичні рекомендації щодо організації та проведення у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах заходів у зв'язку з Роком боротьби зі СНІДом	390
Батькам про особливості морально-статевого виховання дітей підліткового віку	402
Технологія організації та проведення особистісно-орієнтованого виховного заходу	417
Програма федерації дитячих організацій України «Я — родина — батьківщина»	421
Профілактика бездоглядності, бродяжництва і правопорушень серед учнів	
<i>(з досвіду роботи педагогічного колективу загальноосвітнього навчального закладу №47 міста Донецька)</i>	432
Програма морально-етичного виховання учнів «12 сходинок до щастя» (для учнів 5—7 класів)	435
Програма виховання учнів «Ключі до успіху» (для учнів 5—7 класів)	440
Про посилення уваги до морально-статевого виховання дітей і підлітків в загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах	454
Про проведення тематичних лекцій, практичних занять, психологічних тренінгів з питань здорового способу життя серед дітей та учнівської молоді у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах	
<i>Методичні рекомендації</i>	471
Про організацію роботи з питань збереження репродуктивного здоров'я у загальноосвітніх навчальних закладах	
<i>Методичні рекомендації для заступників директорів з виховної роботи, класних керівників, психологів, соціальних педагогів</i>	479
Цільова творча програма превентивного виховання учнів	487
<i>(з досвіду роботи Городищенського експериментального загальноосвітнього навчального закладу I—III ступенів Рівненської області)</i>	487

Частина V
На допомогу класному керівникові: планування,
цільові програми виховання і державні документи

Планування роботи класного керівника	505
Схема аналізу виховної роботи у класі	517
Творчі програми класних керівників	
<i>(за матеріалами кафедри класних керівників Корецького ліцею Рівненської області)</i>	523
Творча програма «Я-ліцеїст»	529
Творча програма «Я і національна культура»	533
Творча програма «Ми — корчани»	536
Творча програма «Екологія природи — екологія душі»	540
Творча програма «Я і колектив»	543
Творча програма «Ми і прекрасне»	545
Творча програма «Я — лідер»	548
Методика вивчення класного колективу	552
Орієнтовна форма педагогічної взаємодії класного керівника та учнів	
<i>(на допомогу в плануванні творчих справ з учнівським колективом)</i>	554
Нетрадиційні форми роботи з батьківською громадськістю	557

Частина I

ЗАКОНОДАВЧІ АКТИ

I ДЕРЖАВНІ ДОКУМЕНТИ

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ДИТИНИ

ПРЕАМБУЛА

Беручи до уваги, що народи Об'єднаних Націй знову підтвердили в Статуті свою віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи і сповнені рішучості сприяти соціальному прогресу та поліпшенню умов життя при більшій свободі;

беручи до уваги, що Організація Об'єднаних Націй у Загальній декларації прав людини проголосила, що кожна людина повинна володіти всіма зазначеними в ній правами і свободами без будь-яких відмінностей за такими ознаками, як раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні або інші переконання, національне чи соціальне походження, майновий стан, народження чи інша обставина;

беручи до уваги, що дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи і належний правовий захист, — як до, так і після народження;

беручи до уваги, що необхідність у такій спеціальній охороні була вказана в Женевській декларації прав дитини 1924 року і вказана у Загальній декларації прав людини, а також статутах спеціалізованих установ і міжнародних організацій, що займаються питаннями добробуту дітей;

беручи до уваги, що людство зобов'язане давати дитині найкраще з того, що воно має.

ГЕНЕРАЛЬНА АСАМБЛЕЯ

проголошує цю Декларацію прав дитини з метою забезпечити дітям щасливе дитинство і користування для їх власного блага і блага суспільства правами і свободами, які тут передбачені, і закликає батьків, чоловіків і жінок як окремих осіб, так і добровільні організації, місцеву владу та національні уряди до того, щоб вони визнали і намагалися дотримуватися цих прав шляхом

законодавчих та інших заходів, поступово застосовуваних відповідно до таких принципів:

Принцип 1. Дитині повинні належати всі зазначені в цій Декларації права. Ці права мають визнаватися за всіма дітьми без будь-яких винятків і без відмінностей чи дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження або інших обставин, що стосуються самої дитини чи її сім'ї.

Принцип 2. Дитині законом або іншими засобами повинен бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, які дозволили б їй розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та в соціальному відношенні здоровим і нормальним шляхом і в умовах свободи та гідності. При виданні з цією метою законів головним завданням має бути найкраще забезпечення інтересів дитини.

Принцип 3. Дитині має належати від її народження право на ім'я і громадянство.

Принцип 4. Дитина повинна користуватися благами соціального забезпечення. Їй має належати право на здорове зростання і розвиток; з цією метою спеціальні догляд і охорона повинні бути забезпечені як їй, так і її матері включаючи належний допологовий і післяпологовий догляд. Дитині має належати право на відповідне харчування, житло, розваги і медичне обслуговування.

Принцип 5. Дитині, яка є неповноцінною у фізичному, психічному або соціальному відношенні, повинні забезпечуватися спеціальні режим, освіта і піклування, необхідні з огляду на її особливий стан.

Принцип 6. Дитина для повного і гармонійного розвитку її особистості потребує любові і розуміння. Вона повинна, якщо це можливо, рости під опікою і відповідальністю своїх батьків, в атмосфері любові і моральної та матеріальної забезпеченості; малолітню дитину не слід, окрім тих випадків, коли є виняткові обставини, розлучати зі своєю матір'ю. На суспільстві і на органах публічної влади повинен лежати обов'язок здійснювати особливе піклування про дітей, що не мають достатніх засобів до існування. Бажано, щоб багатодітним сім'ям надавалась державна або інша допомога на утримання дітей.

Принцип 7. Дитина має право на здобуття освіти, яка має бути безкоштовною і обов'язковою, принаймні на початкових стадіях. Їй має надаватися освіта, яка сприяла б її загальному культурному розвитку і завдяки якій вона могла б на основі рівності можливостей розвинути свої здібності і особисте мислення,

а також усвідомлення моральної та соціальної відповідальності, і, врешті, стати корисним членом суспільства.

Якнайкраще забезпечити інтереси дитини — це керівний принцип відповідальних за її освіту і навчання; ця відповідальність лежить насамперед на батьках дитини.

Дитині повинні бути надані можливості для ігор та розваг, що спрямовані на цілі освіти; суспільство й органи публічної влади повинні докласти зусилля з тим, щоб сприяти здійсненню вказаного права.

Принцип 8. Дитина повинна за всіх обставин бути серед тих, хто першим одержує захист і допомогу.

Принцип 9. Дитина повинна бути захищена від усіх форм небалого ставлення, жорстокості, експлуатації. Вона не повинна бути об'єктом торгівлі в будь-якій формі.

Дитину не слід приймати на роботу до досягнення належного вікового мінімуму; їй ні в якому разі не повинні доручатися чи дозволятися роботи або заняття, які були б шкідливі для її здоров'я чи освіти або перешкождали її фізичному, розумовому чи моральному розвитку.

Принцип 10. Дитина має бути захищена від практики, яка може заохочувати расову, релігійну або будь-яку іншу форму дискримінації. Вона повинна виховуватися в дусі взаєморозуміння, терпимості, дружби між народами, миру і загального братерства, а також у повному усвідомленні, що її енергія та здібності мають бути присвячені служінню на користь інших людей.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ПРАВА ДИТИНИ

*Схвалена Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р.
і ратифікована Верховною Радою України 27 лютого 1991 р.*

ПРЕАМБУЛА

Держави-учасниці цієї Конвенції,

вважаючи, що відповідно до принципів, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй, визнання притаманної гідності, рівних і невід'ємних прав усіх членів суспільства є основою забезпечення свободи, справедливості та миру на землі;

беручи до уваги, що народи Об'єднаних Націй підтвердили у Статуті свою віру в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості і сповнені рішучості сприяти соціальному прогресові та поліпшенню умов життя за більшої свободи;

визначаючи, що Організація Об'єднаних Націй у Загальній декларації прав людини і в Міжнародних пактах про права людини проголосила і погодилася з тим, що кожна людина повинна мати всі зазначені в них права і свободи без будь-якої різниці за такими ознаками, як раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, майновий стан, народження чи інші обставини;

нагадуючи, що Організація Об'єднаних Націй у Загальній декларації прав людини проголосила, що діти мають право на особливе піклування і допомогу;

переконані в тому, що сім'ї як основній ланці суспільства і природному середовищу для зростання і благополуччя всіх її членів і особливо дітей має бути надано необхідні захист і допомога, щоб вона могла повністю покласти на себе обов'язки в рамках суспільства;

визначаючи, що дитині для повного і гармонійного розвитку її особистості потрібно рости в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння;

визначаючи, що дитина має бути повністю підготовлена до самостійного життя в суспільстві і вихована в дусі ідеалів, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй, і, особливо, в дусі миру, гідності, терпимості, свободи, рівності й солідарності;

беручи до уваги, що необхідність такого захисту дитини була передбачена Женевською декларацією прав дитини 1924 року та Декларацією прав дитини, прийнятою Генеральною Асамблеєю 20 листопада 1959 року, і визнана Загальною декларацією прав людини, Міжнародним пактом про громадянські і політичні права (зокрема, статтями 23 і 24), Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права (зокрема, статтею 10), а також статутами і відповідними документами спеціалізованих установ і міжнародних організацій, які займаються проблемами добробуту дітей;

беручи до уваги, що, як зазначено в Декларації прав дитини, «дитина з огляду на її фізичну та розумову незрілість потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи і належний правовий захист, — як до, так і після народження»;

посилаючись на положення Декларації про соціальні та правові принципи, які стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо для передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному та міжнародних рівнях, Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй, які стосуються виконання правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») та

Декларації про захист жінок і дітей у надзвичайних обставинах та в період збройних конфліктів;

визнаючи, що в усіх країнах світу є діти, які живуть у винятково важких умовах, і що такі діти потребують особливої уваги;

враховуючи належним чином важливість традицій і культурних цінностей кожного народу для захисту і гармонійного розвитку дитини;

визнаючи важливість міжнародного співробітництва для поліпшення умов життя дітей у кожній країні, зокрема в країнах, що розвиваються;

домовилися про нижченаведене:

ЧАСТИНА I

Стаття 1

Для цілей цієї Конвенції дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до цієї дитини, вона не досягає повноліття раніше.

Стаття 2

1. Держави-учасниці поважають і забезпечують усі права, передбачені цією Конвенцією, за кожною дитиною, яка перебуває в межах їхньої юрисдикції, без будь-якої дискримінації, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного, етнічного чи соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків або її законних опікунів чи якихось інших обставин.

2. Держави-учасниці вживають усіх необхідних заходів для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на основі статусу, діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, батьків дитини, законних опікунів або інших членів сім'ї.

Стаття 3

1. В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, чиняться вони державними чи приватними установами, які займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

2. Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які є необхідними для її благополуччя, беручи до уваги права та обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які несуть за неї відповідальність за законом, і з цією метою вживають усіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів.

3. Держави-учасниці забезпечують, щоб установи, служби й органи, які відповідають за піклування про дітей або їх захист,

відповідали нормам, встановленим компетентними органами, зокрема в галузі безпеки й охорони здоров'я і з погляду чисельності та придатності їхнього персоналу, а також компетентності нагляду.

Стаття 4

Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення прав, визнаних у цій Конвенції. Щодо економічних, соціальних і культурних прав держави-учасниці вживають таких заходів у максимальних рамках наявних у них ресурсів і, в разі потреби, в рамках міжнародного співробітництва.

Стаття 5

Держави-учасниці поважають відповідальність, права та обов'язки батьків і, у відповідних випадках, членів розширеної родини або громади, як це передбачено місцевим звичаєм, опікунів чи інших осіб, які несуть за законом відповідальність за дитину, належним чином управляти і керувати дитиною у здійсненні нею визнаних цією Конвенцією прав і робити це відповідно із здібностей дитини, що розвиваються.

Стаття 6

1. Держави-учасниці визнають, що кожна дитина має невід'ємне право на життя.

2. Держави-учасниці забезпечують максимально можливою мірою виживання і здоровий розвиток дитини.

Стаття 7

1. Дитина реєструється відразу ж після народження, і з цього моменту має право на ім'я і громадянство, а також, наскільки це можливо, право знати своїх батьків і право на їхнє піклування.

2. Держави-учасниці забезпечують здійснення цих прав відповідно до їхнього національного законодавства і виконання їхніх зобов'язань згідно з відповідними міжнародними документами, зокрема, у випадку, коли б іншим чином дитина не мала громадянства.

Стаття 8

1. Держави-учасниці зобов'язуються поважати право дитини на збереження своєї індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я і родинні зв'язки, як це передбачено законом, не допускаючи протизаконного втручання.

2. Якщо дитина незаконно позбавляється частини або всіх елементів своєї індивідуальності, держави-учасниці забезпечують їй необхідну допомогу і захист для якнайшвидшого поновлення її індивідуальності.

Стаття 9

1. Держави-учасниці створюють такі умови, аби дитина не розлучалася зі своїми батьками всупереч їхньому бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи, згідно із судовим рішенням, визначають, відповідно до закону і процедури, що таке розлучення необхідно в інтересах дитини. Таке визначення може виявитися необхідним у тому чи іншому конкретному випадку, наприклад, коли батьки проживають окремо і необхідно прийняти рішення щодо місця проживання дитини.

2. У ході будь-якого розгляду відповідно до пункту 1 цієї статті всім зацікавленим сторонам надається можливість брати участь у розгляді і викладати свої точки зору.

3. Держави-учасниці поважають право дитини, яка розлучається з одним або з обома батьками, підтримувати на регулярній основі особисті стосунки і прямі контакти з обома батьками, за винятком випадку, коли це суперечить найкращим інтересам дитини.

4. У тих випадках, коли таке розлучення впливає з рішення, прийнятого державою-учасницею, наприклад, при арешті, ув'язненні, висланні, депортації або смерті (включаючи смерть, яка настала з будь-якої причини під час перебування даної особи у віданні держави) одного або обох батьків чи дитини, така держава-учасниця надає батькам, дитині або, коли це необхідно, іншому членові родини на їхнє прохання необхідну інформацію щодо місцезнаходження відсутнього члена (членів) сім'ї, якщо надання цієї інформації не завдасть шкоди добробуту дитини. Держави-учасниці в подальшому створюють умови, аби подання такого прохання не призвело до несприятливих наслідків для відповідної особи (осіб).

Стаття 10

1. Відповідно до зобов'язань держав-учасниць за пунктом 1 статті 9 заява дитини або її батьків на в'їзд у державу-учасницю або виїзд з неї з метою возз'єднання сім'ї повинні розглядатися державами-учасницями у позитивний, гуманний та оперативний спосіб. Держави-учасниці далі забезпечують умови, аби подання такого прохання не призводило до несприятливих наслідків для заявників та членів їхньої сім'ї.

2. Дитина, батьки якої живуть у різних державах, має право підтримувати на регулярній основі, за винятком особливих обставин, особисті стосунки і прямі контакти з обома батьками. З цією метою і відповідно до зобов'язання держав-учасниць за пунктом 2 статті 9 держави-учасниці поважають право дитини та її батьків покидати будь-яку країну, включаючи свою власну, і по-

вертатися до своєї країни. Щодо права покидати будь-яку країну діють лише такі обмеження, які встановлено законом і які є необхідними для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я або моральності населення чи прав і свобод інших осіб, і є спільними з визнаними у цій Конвенції іншими правами.

Стаття 11

1. Держави-учасниці вживають заходів для боротьби з незаконним переміщенням і неповерненням дітей з-за кордону.

2. З цією метою держави-учасниці сприяють укладенню двосторонніх або багатосторонніх угод або приєднанню до чинних угод.

Стаття 12

1. Держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати свої власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, які стосуються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага відповідно до її віку і зрілості.

2. З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, або безпосередньо, або через представника чи відповідальний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.

Стаття 13

1. Дитина має право вільно висловлювати свою думку; це право включає свободу шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-якого змісту, незалежно від кордонів, в усній, письмовій чи друкованій формах, у формі творів мистецтва або за допомогою інших засобів на вибір дитини.

2. Здійснення цього права може бути піддано деяким обмеженням, проте цими обмеженнями можуть бути тільки ті, які передбачені законом і які необхідні:

- а) для поваги прав і репутації інших осіб;
- б) для охорони державної безпеки чи громадського порядку, здоров'я чи моралі населення.

Стаття 14

1. Держави-учасниці поважають право дитини на свободу думки, совісті і релігії.

2. Держави-учасниці поважають права та обов'язки батьків і у відповідних випадках — законних опікунів керувати дитиною у здійсненні її прав методом, який узгоджується із здібностями дитини, що розвиваються.

3. Свобода сповідувати свою релігію або віру може підлягати лише таким обмеженням, які встановлено законом і які є необхідними для охорони державної безпеки, громадського порядку,

моралі і здоров'я населення або захисту основних прав і свобод інших осіб.

Стаття 15

1. Держави-учасниці визнають право дитини на свободу асоціацій і свободу мирних зборів.

2. Відносно здійснення цього права не можуть застосовуватися будь-які обмеження, окрім тих, які застосовуються відповідно до закону і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я або моралі населення чи захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 16

1. Жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання у здійснення її права на особисте життя, сімейне життя, недоторканість житла, таємницю кореспонденції, незаконного посягання на її честь і репутацію.

2. Дитина має право на захист з боку закону від такого втручання або посягання.

Стаття 17

Держави-учасниці визнають важливу роль засобів масової інформації і забезпечують дитині вільний доступ до інформації та матеріалів з різних національних і міжнародних джерел, особливо до таких джерел інформації та матеріалів, які спрямовані на сприяння соціальному, духовному і моральному добробуту, а також здоровому фізичному і психічному розвитку дитини. З цією метою держави-учасниці:

а) заохочують засоби масової інформації до поширення інформації та матеріалів, корисних для дитини з соціального і культурного поглядів і в дусі статті 29;

б) заохочують міжнародне співробітництво в галузі підготовки, обміну і поширення такої інформації та матеріалів з різних культурних, національних і міжнародних джерел;

в) заохочують випуск і розповсюдження дитячої літератури;

г) заохочують засоби масової інформації приділяти особливу увагу мовним потребам дитини, яка належить до певної групи меншин або корінного населення;

д) заохочують розробку відповідних принципів захисту дитини від інформації та матеріалів, які завдають шкоди її добробуту, враховуючи положення статей 13 і 18.

Стаття 18

1. Держави-учасниці докладають усіх можливих зусиль для того, щоб забезпечити визнання принципу спільної й однакової відповідальності обох з батьків за виховання та розвиток дитини. Батьки або, у відповідних випадках, законні опікуни несуть рів-

ну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Якнайкращі інтереси дитини є предметом їхньої головної турботи.

2. З метою гарантії і сприяння здійсненню прав, викладених у цій Конвенції, держави-учасниці подають батькам і законним опікунам належну допомогу у виконанні ними своїх обов'язків щодо виховання дітей і забезпечують розвиток мережі дитячих закладів.

3. Держави-учасниці вживають усіх необхідних заходів для забезпечення того, щоб діти, батьки яких працюють, мали право користуватися призначеними для них службами і закладами догляду за дітьми.

Стаття 19

1. Держави-учасниці вживають усіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних та освітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насилля, образи чи зловживання, відсутності піклування або недбалого ставлення, грубого поводження або експлуатації, включаючи сексуальне зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка піклується про дитину.

2. Такі заходи захисту, в разі потреби, включають ефективні процедури розробки соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які про неї турбуються, а також для здійснення інших форм запобігання і виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування і подальших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною, зазначеними вище, а також, у разі потреби, для порушення судової процедури.

Стаття 20

1. Дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, які надаються державою.

2. Держави-учасниці відповідно до своїх національних законів забезпечують заміну догляду за такою дитиною.

3. Такий догляд може включати, зокрема, передачу на виховання, «кафала» за ісламським правом, усиновлення або, в разі потреби, влаштування у відповідні заклади догляду за дітьми. При розгляді варіантів заміни необхідно належним чином враховувати бажаність наступності виховання дитини та її етнічне походження, релігійну і культурну приналежність та рідну мову.

Стаття 21

Держави-учасниці, які визнають і (або) дозволяють існування системи всиновлення, забезпечують, щоб першочергово враховувалися якнайкращі інтереси дитини, при цьому вони:

а) забезпечують, щоб усиновлення дитини дозволялось лише компетентними органами, які діють відповідно до закону і процедури і на основі всієї інформації, яка відноситься до справи і є достовірною, що всиновлення є допустимим з огляду на статус дитини відносно батьків, родичів і законних опікунів і що, коли потрібно, зацікавлені особи дали свою усвідомлену згоду на всиновлення на основі можливої консультації;

б) визнають, що всиновлення може розглядатися як альтернативний спосіб догляду за дитиною, якщо дитину не можна передати на виховання або віддати до сім'ї, яка забезпечить їй виховання або всиновлення, і якщо забезпечення належного догляду в країні походження дитини є неможливим;

в) забезпечують, щоб у разі всиновлення дитини в іншій країні застосовувалися такі ж гарантії і норми, які застосовуються щодо всиновлення всередині країни;

г) вживають всіх необхідних заходів з метою забезпечення того, щоб у разі всиновлення в іншій країні влаштування дитини не призводило до одержання не виправданих фінансових вигод особам, що з цим пов'язані;

д) сприяють у необхідних випадках досягненню цілей цієї статті шляхом укладання двосторонніх і багатосторонніх домовленостей чи угод і прагнуть на цій основі забезпечити, щоб влаштування дитини в іншій країні здійснювалося компетентними органами чи владою.

Стаття 22

1. Держави-учасниці вживають необхідних заходів, щоб забезпечити дитині, яка бажає отримати статус біженця або вважається біженцем відповідно до застосованого міжнародного або внутрішнього права та процедур, як тій, що супроводжуються, так і тій, що не супроводиться її батьками чи будь-якою іншою особою, належний захист і гуманітарну допомогу у користуванні застосовуваними правами, викладеними в цій Конвенції та інших міжнародних документах у галузі прав людини або гуманітарних документах, учасниками яких є зазначені держави.

2. З цією метою держави-учасниці допомагають у разі, коли вони вважають за необхідне, будь-яким зусиллям Організації Об'єднаних Націй та інших компетентних міжурядових організацій або неурядових організацій, які співпрацюють з Організацією Об'єднаних Націй, щодо захисту такої дитини та надання їй допомоги і пошуку батьків чи інших членів сім'ї усякої дитини-біженця, з тим, щоб одержати інформацію, необхідну для її возз'єднання зі своєю сім'єю. У тих випадках, коли батьків чи інших членів сім'ї не можна знайти, дитині надається такий же

захист, як і будь-якій іншій дитині, котра з якоїсь причини постійно або тимчасово позбавлена сімейного оточення, як це передбачено цією Конвенцією.

Стаття 23

1. Держави-учасниці визнають, що розумово чи фізично неповноцінна дитина повинна провадити повноцінне і достойне життя в умовах, які сприяють її впевненості в собі та полегшують її активну участь у житті суспільства.

2. Держави-учасниці визнають право неповноцінної дитини на особливу турботу; заохочують та забезпечують тих, хто, за умови наявності ресурсів, відповідає за дитину; надають допомогу, яка відповідає станові дитини та становищу її батьків чи інших осіб, які забезпечують піклування про дитину.

3. На визнання особливих потреб неповноцінної дитини допомога, відповідно до пункту 2 цієї статті, надається у разі можливості безкоштовно, з урахуванням фінансових ресурсів батьків чи інших осіб, які піклуються про дитину, забезпечують неповноцінній дитині ефективний доступ до послуг у галузі освіти, професійної підготовки, медичного обслуговування, відновлення здоров'я, підготовки до трудової діяльності та доступу до засобів відпочинку у спосіб, який сприяє найбільш повному, наскільки це можливо, залученню дитини до соціального життя та досягнення розвитку її особистості, враховуючи культурний і духовний розвиток дитини.

4. Держави-учасниці сприяють, у дусі міжнародного співробітництва, обмінові відповідною інформацією в галузі профілактичної охорони здоров'я та медичного, психологічного і функціонального лікування неповноцінних дітей, включаючи поширення інформації про методи реабілітації, загальноосвітньої і професійної підготовки, а також доступ до цієї інформації, з тим, щоб надати змогу державам-учасницям поліпшити можливості й знання, розширити досвід у цій галузі. У зв'язку з цим особлива увага повинна приділятися потребам країн, що розвиваються.

Стаття 24

1. Держави-учасниці визнають право дитини на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я і засобами лікування хвороб та відновлення здоров'я. Держави-учасниці прагнуть забезпечити умови, за яких жодна дитина не буде позбавлена права на доступ до відповідних послуг системи охорони здоров'я.

2. Держави-учасниці домагаються повного здійснення цього права і, зокрема, вживають необхідних заходів для:

а) зниження рівня смертності немовлят і дитячої смертності;

б) забезпечення подання необхідної медичної допомоги та охорони здоров'я всіх дітей з наданням першочергової уваги розвитку первинної медико-санітарної допомоги;

в) боротьби з хворобами і недоїданням, у тому числі в рамках первинної медико-санітарної допомоги, шляхом, окрім інших, застосування легкодоступної технології і надання достатньо поживного продовольства та чистої питної води, беручи до уваги небезпеку й ризик забруднення навколишнього середовища;

г) надання належних послуг у галузі охорони здоров'я жінкам у допологовий і післяпологовий періоди;

д) забезпечення поінформованості суспільства, зокрема батьків і дітей, про здоров'я і харчування дітей, переваги грудного вигодовування, гігієну, санітарію життєвого середовища дитини і запобігання нещасним випадкам, а також їх доступ до освіти та їх підтримку у використанні таких знань;

е) розвиток освітньої роботи та послуг у сфері профілактичної медичної допомоги і планування розмірів сім'ї.

3. Держави-учасниці вживають будь-яких ефективних заходів з метою ліквідації традиційної практики, яка негативно впливає на здоров'я дітей.

4. Держави-учасниці зобов'язуються заохочувати міжнародне співробітництво і розвивати його з метою поступового здійснення права, яке визнається цією статтею. У зв'язку з цим особлива увага повинна приділятися потребам країн, що розвиваються.

Стаття 25

Держави-учасниці визнають право дитини, переданої компетентними органами на піклування з метою догляду за нею, її захисту або фізичного чи психічного лікування, на періодичну оцінку лікування, яке надається дитині, та всіх інших умов, пов'язаних з таким піклуванням про дитину.

Стаття 26

1. Держави-учасниці визнають за кожною дитиною право користуватися благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування, і вживають необхідних заходів для досягнення повного здійснення цього права відповідно до національного законодавства.

2. Ці блага, в силу потреби, надаються з урахуванням наявних ресурсів і можливостей дитини та осіб, які несуть відповідальність за утримання дитини, а також будь-яких міркувань, пов'язаних з отриманням благ дитиною або від її імені.

Стаття 27

1. Держави-учасниці визнають право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини.

2. Батько (и) або інші особи, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення (у межах своїх здібностей і фінансових можливостей) умов життя, необхідних для розвитку дитини.

3. Держави-учасниці відповідно до національних умов і в межах своїх можливостей вживають необхідних заходів щодо надання допомоги батькам та іншим особам, які виховують дітей, у здійсненні цього права і, в разі потреби, надають матеріальну допомогу і підтримують програми, особливо щодо забезпечення харчуванням, одягом і житлом.

4. Держави-учасниці вживають усіх необхідних заходів щодо забезпечення поновлення утримання дитини батьками або іншими особами, які несуть фінансову відповідальність за дитину, як усередині держави-учасниці, так і з-за кордону. Зокрема, якщо особа, яка несе фінансову відповідальність за дитину, і дитина проживають у різних країнах, держави-учасниці сприяють приєднанню до міжнародних угод або укладенню таких угод, а також досягненню інших відповідних домовленостей.

Стаття 28

1. Держави-учасниці визнають право дитини на освіту, і з метою поступового здійснення цього права, на основі однакових можливостей, вони, зокрема:

а) запроваджують безкоштовну і обов'язкову початкову освіту;

б) заохочують розвиток різних форм середньої освіти, як загальної так і професійної, забезпечують її доступність для всіх дітей і вживають таких необхідних заходів, як запровадження безкоштовної освіти та надання, в разі потреби, фінансової допомоги;

в) забезпечують доступність вищої освіти для всіх на основі здібностей кожного за допомогою відповідних засобів;

г) забезпечують доступність інформації та матеріалів у галузі освіти і професійної підготовки для всіх дітей;

д) вживають заходів для сприяння регулярному відвідуванню шкіл і зниженню кількості учнів, що залишили школу.

2. Держави-учасниці вживають усіх необхідних заходів для забезпечення того, аби шкільна дисципліна підтримувалася за допомогою методів, які поважають гідність дитини, і відповідно до цієї Конвенції.

3. Держави-учасниці заохочують і розвивають міжнародне співробітництво у питаннях освіти, зокрема з метою сприяння ліквідації невігластва й безграмотності в усьому світі, доступності науково-технічних знань і сучасних методів навчання.

У зв'язку з цим особливу увагу необхідно надавати потребам країн, що розвиваються.

Стаття 29

1. Держави-учасниці погоджуються з тим, що освіта повинна спрямовуватися на:

а) розвиток особи, талантів і розумових та фізичних здібностей дитини в їх найповнішому обсязі;

б) виховання поваги до прав дитини і основних свобод, а також принципів, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй;

в) виховання поваги до батьків дитини, її культурної самобутності, мови і цінностей, до національних цінностей країни, в якій дитина проживає, країни її походження та до цивілізацій, відмінних від її власної;

г) підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості, рівноправності чоловіків і жінок, дружби між народами, етнічними і релігійними групами, а також особами з числа корінного населення;

д) виховання поваги до навколишнього середовища.

2. Жодна частина цієї статті або статті 28 не тлумачиться як така, що обмежує свободу окремих осіб та органів щодо створення навчальних закладів і керівництво ними за умови постійного дотримання принципів, викладених у пункті 1 цієї статті, та виконання вимоги про те, щоб освіта, яка надається у таких навчальних закладах, відповідала мінімальним нормам, які встановлюються державою.

Стаття 30

У тих державах, де існують етнічні, релігійні або мовні меншини чи особи з числа корінного населення, дитині, яка належить до таких меншин або корінного населення, не може бути відмовлено у праві разом з іншими членами своєї групи користуватися культурними надбаннями, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою.

Стаття 31

1. Держави-учасниці визнають право дитини на відпочинок і дозвілля, право брати участь в іграх та розвагах, які відповідають її вікові, вільно брати участь у культурному житті та займатися мистецтвом.

2. Держави-учасниці поважають і заохочують право дитини на всебічну участь у культурному і творчому житті, сприяють наданню відповідних можливостей для культурної і творчої діяльності, дозвілля й відпочинку.

Стаття 32

1. Держави-учасниці визнають право дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-яких робіт, що становлять небезпеку для її здоров'я або перешкоджати у здобутті нею освіти, або завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку.

2. Держави-учасниці вживають законодавчих, адміністративних, соціальних заходів, а також заходів у галузі освіти, з тим, щоб забезпечити виконання цієї статті. З цією метою, керуючись відповідними положеннями інших міжнародних документів, держави-учасниці:

а) встановлюють мінімальний вік або мінімальні рівні віку для прийняття на роботу;

б) визначають вимоги щодо тривалості робочого дня і умови праці;

в) передбачають відповідні види покарання або інші санкції щодо забезпечення ефективного здійснення цієї статті.

Стаття 33

Держави-учасниці вживають усіх необхідних заходів, включаючи законодавчі, адміністративні й соціальні, а також заходи в галузі освіти, з тим, щоб захистити дітей від незаконного вживання наркотичних засобів і психотропних речовин, як це визначено у відповідних міжнародних договорах, і не допускати використання дітей у протизаконному виробництві таких речовин та торгівлі ними.

Стаття 34

Держави-учасниці зобов'язуються захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації і сексуальної розбещеності. З цією метою держави-учасниці, зокрема, вживають на національному, двосторонньому і багатосторонньому рівнях усіх необхідних заходів для запобігання:

а) схиланню або примусу дитини до будь-якої незаконної сексуальної діяльності;

б) використанню з метою експлуатації дітей у проституції або в іншій незаконній сексуальній практиці;

в) використанню з метою експлуатації дітей у порнографії та порнографічних матеріалах.

Стаття 35

Держави-учасниці вживають на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях усіх необхідних заходів щодо запобігання викраденню дітей, торгівлі дітьми або їх контрабанді з будь-якою метою і в будь-якій формі.

Стаття 36

Держави-учасниці захищають дитину від усіх інших форм експлуатації, які завдають шкоди будь-якому аспектові добробуту дитини.

Стаття 37

Держави-учасниці забезпечують, щоб:

а) жодна дитина не піддавалася катуванню чи іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність, видам поведження або покарання. Ні смертна кара, ні довічне ув'язнення, яке не передбачає можливості звільнення, не призначаються за злочини, вчинені особами віком менше 18 років;

б) жодна дитина не була позбавлена свободи незаконним або свавільним шляхом. Арешт, затримання або ув'язнення дитини здійснюються відповідно до закону і використовуються лише як винятковий захід і протягом якомога коротшого періоду часу;

в) кожна позбавлена волі дитина користувалася гуманним поведженням і поважанням невід'ємної гідності її особи з урахуванням потреб осіб її віку. Зокрема, кожна позбавлена волі дитина повинна бути віддалена від дорослих, якщо тільки не вважається, що в якнайкращих інтересах цього робити не слід; мати право підтримувати зв'язок зі своєю сім'єю шляхом листування і побачень, за винятком особливих обставин;

г) кожна позбавлена волі дитина має право на негайний доступ до правової та іншої допомоги, а також право заперечувати законність позбавлення її волі перед судом чи іншим компетентним, незалежним і безстороннім органом та право на невідкладне прийняття ними рішення щодо будь-якої такої процесуальної дії.

Стаття 38

1. Держави-учасниці зобов'язуються поважати норми міжнародного гуманітарного права, які є застосовуваними до них у разі збройних конфліктів і мають відношення до дітей, та забезпечувати їх виконання.

2. Держави-учасниці вживають усіх можливих заходів для забезпечення того, щоб діти, які не досягли 15-річного віку, не брали участі у воєнних діях.

3. Держави-учасниці утримуються від призову осіб, які не досягли 15-річного віку, на службу до збройних сил. При вербуванні осіб, які досягли 15-річного віку, але яким не виповнилося 18 років, держави-учасниці прагнуть надавати перевагу особам старшого віку.

4. Відповідно до своїх зобов'язань за міжнародним гуманітарним правом, пов'язаним із захистом цивільного населення під час збройних конфліктів, держави-учасниці зобов'язуються вживати

всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, які знаходяться у зоні збройного конфлікту, та догляд за ними.

Стаття 39

Держави-учасниці вживають усіх необхідних заходів з тим, щоб сприяти фізичному і психологічному відновленню та соціальній реінтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів зневаги, експлуатації або зловживання, катувань чи інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки, покарання або збройних конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція повинні здійснюватися за умов, які забезпечували б здоров'я, самоповагу і гідність дитини.

Стаття 40

1. Держави-учасниці визнають право кожної дитини, котра, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поводження, яке сприяло б розвитку у дитини почуття гідності, значущості, зміцнювало б у ній повагу до прав людини та основних свобод інших, і при цьому враховувався б вік дитини та бажаність сприяння її реінтеграції і виконання нею корисної ролі в суспільстві.

2. З цією метою і беручи до уваги відповідні положення міжнародних документів, держави-учасниці, зокрема, забезпечують, щоб:

а) жодна дитина не вважалася такою, що порушила кримінальне законодавство, не звинувачувалася і не визнавалася винною в його порушенні з причини дії або бездіяльності, які не були заборонені національним або міжнародним правом під час їх вчинення;

б) кожна дитина, котра, як вважається, порушила кримінальне законодавство або звинувачується в його порушенні, мала, принаймні, такі гарантії:

I) презумпція невинності, доки її вину не доведено згідно із законом;

II) негайне і безпосереднє інформування її про звинувачення проти неї і, в разі потреби, через її батьків або законних опікунів та одержання правової й іншої необхідної допомоги при підготовці і здійсненні свого захисту;

III) невідкладне прийняття рішення у питанні, яке розглядається, компетентним, незалежним і безстороннім органом або судовим органом у ході справедливого слухання відповідно до закону у присутності адвоката чи іншої особи, і якщо це не вважається таким, що суперечить найкращим інтересам дитини, зокрема, з урахуванням її віку чи становища її батьків або законних опікунів;

IV) свобода від примусу давати свідчення або визнати провину; вивчати показання свідків звинувачення самостійно або за допомогою інших осіб, забезпечити рівноправну участь свідків захисту та вивчати їхні свідчення;

V) якщо вважається, що дитина порушила кримінальне законодавство, забезпечити повторний розгляд вищестоящим компетентним, незалежним і безстороннім органом або судовим органом згідно з законом відповідного рішення та будь-яких вжитих у зв'язку з цим заходів;

VI) безплатна допомога перекладача, якщо дитина не розуміє мови, яка використовується, або не говорить нею;

VII) повна повага до її особистого життя на всіх стадіях розгляду.

3. Держави-учасниці прагнуть сприяти встановленню законів, процедур, органів та установ, які безпосередньо відносяться до дітей, котрі, як вважається, порушили кримінальне законодавство, звинувачуються або визнаються винними в його порушенні, зокрема:

а) встановити мінімальний вік, нижче від якого діти вважаються неспроможними порушити кримінальне законодавство;

б) у разі потреби і бажаності, вжити заходів щодо поведження з такими дітьми без використання судового розгляду за умови повного дотримання прав людини і правових гарантій.

4. Необхідною є наявність таких заходів, як догляд, положення про опіку і нагляд, консультативні послуги, призначення терміну випробування, виховання, програми навчання і професійної підготовки, інші форми догляду, які замінюють догляд у закладах, з метою забезпечення такого поведження з дитиною, яке відповідало б її добробуту, а також становищу і характеру злочину.

Стаття 41

Ніщо в цій Конвенції не порушує будь-яких положень, які більшою мірою сприяють здійсненню прав дитини і можуть бути викладені:

а) у законі держави-учасниці;

б) у нормах міжнародного права, які діють щодо даної держави.

ЧАСТИНА II

Стаття 42

Держави-учасниці зобов'язуються, використовуючи належні і дієві засоби, широко інформувати про принципи та положення Конвенції як дорослих, так і дітей.

Стаття 43

1. З метою прогресу, досягнутого державами-учасницями у виконанні зобов'язань, прийнятих відповідно до цієї Конвен-

ції, засновується Комітет з прав дитини, який виконує функції, передбачувані нижче.

2. Комітет складається з 10 експертів, які характеризуються високими моральними якостями і визнаються компетентними у питаннях, які охоплюються цією Конвенцією. Члени Комітету обираються державами-учасницями з числа своїх громадян. При цьому важливо дотримуватися справедливого географічного розподілу, а також головних правових систем.

3. Члени Комітету обираються таємним голосуванням з числа внесених до списку осіб, висунутих державами-учасницями. Кожна держава-учасниця може висунути одну особу з числа своїх громадян.

4. Перші вибори до Комітету проводяться не пізніше як через шість місяців з дня набрання чинності Конвенцією, а потім раз на два роки. Принаймні за чотири місяці до дня кожних виборів Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй звертається до держав-учасниць з листом, пропонуючи їм подати свої кандидатури протягом двох місяців. Генеральний секретар складає в алфавітному порядку список усіх висунутих осіб із зазначенням держав-учасниць, які висунули цих осіб, і подає список державам-учасницям Конвенції.

5. Вибори проводяться на нарадах держав-учасниць, які скликаються Генеральним секретарем у Центральних установах Організації Об'єднаних Націй. На нарадах, де дві третини держав-учасниць складають кворум, обраними до Комітету є ті кандидати, які здобули найбільшу кількість голосів і абсолютну більшість голосів представників держав-учасниць, присутніх під час голосування.

6. Члени Комітету обираються на чотирирічний термін. Вони мають право бути переобраними у разі повторного висунення їхніх кандидатур. Термін повноважень п'яти членів, які обираються на перших виборах, закінчується наприкінці дворічного періоду; негайно після перших виборів імена цих п'яти членів визначає жеребкуванням Голова наради.

7. У разі смерті або виходу у відставку члена Комітету, або за умови, коли він чи вона з певних причин не можуть виконувати обов'язки члена Комітету, держава-учасниця, яка висунула цього члена Комітету, призначає іншого експерта з числа своїх громадян на решту строку за умови схвалення Комітетом.

8. Комітет встановлює свої правила процедури.

9. Комітет обирає своїх службових осіб на дворічний термін.

10. Сесії Комітету, як правило, проводяться у Центральних установах Організації Об'єднаних Націй або в будь-якому іншому

місці, визначеному Комітетом. Комітет, як правило, проводить свої сесії щороку. Тривалість сесії Комітету визначається і, при потребі, переглядається на нараді держав-учасниць цієї Конвенції за умови схвалення Генеральною Асамблеєю.

11. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй надає необхідний персонал і матеріальні засоби для ефективного здійснення Комітетом своїх функцій відповідно до цієї Конвенції.

12. Члени Комітету, заснованого відповідно до цієї Конвенції, одержують затверджувану Генеральною Асамблеєю винагороду з коштів Організації Об'єднаних Націй у порядку і на умовах, що встановлюються Генеральною Асамблеєю.

Стаття 44

1. Держави-учасниці зобов'язуються подавати Комітетові через Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй доповіді про вжиті ними заходи щодо закріплення визнаних у Конвенції прав та про прогрес, досягнутий у здійсненні цих прав:

а) протягом двох років після набрання Конвенцією чинності для відповідної держави-учасниці;

б) надалі — кожні п'ять років.

2. У доповідях, що подаються відповідно до цієї статті, зазначаються фактори й проблеми (якщо вони є), що впливають на ступінь виконання зобов'язань за цією Конвенцією. Доповіді також містять достатню інформацію, з тим, щоб забезпечити Комітетові повне розуміння дії Конвенції в даній країні.

3. Державі-учасниці, яка подала Комітетові першу доповідь, не має потреби повторювати в наступних доповідях, які подаватимуться відповідно до п. 1 цієї статті, раніше викладену основну інформацію.

4. Комітет може просити у держав-учасниць додаткову інформацію, яка стосується здійснення цієї Конвенції.

5. Доповіді про діяльність Комітету двічі на рік подаються Генеральній Асамблеї за посередництвом Економічної і Соціальної Ради.

6. Держави-учасниці забезпечують широку гласність своїх доповідей у своїх країнах.

Стаття 45

З метою сприяння ефективному здійсненню Конвенції та охоплення міжнародного співробітництва в галузі, що охоплюється Конвенцією:

а) спеціальні установи, Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй та інші органи Організації Об'єднаних Націй представляються при розгляді питань про здійснення положень цієї Конвенції, які входять до сфери їхніх повноважень. Комітет може

запропонувати спеціалізованим установам, Дитячому фондові Організації Об'єднаних Націй та іншим компетентним органам, коли вважає це за доцільне, подати висновок експертів щодо здійснення Конвенції в тих сферах, які входять до компетенції їх повноважень. Комітет може запропонувати спеціалізованим установам, Дитячому фондові Організації Об'єднаних Націй та іншим органам Організації Об'єднаних Націй подати доповіді про виконання положень Конвенції у сферах, які входять до їх компетенції;

б) Комітет надсилає, коли вважає це за доцільне, у спеціалізовані установи, Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй доповіді держав-учасниць, які містять прохання про технічну консультацію або допомогу чи вказується на потребу цього, а також зауваження і пропозиції Комітету, якщо такі є, відносно певних прохань або вказівок;

в) Комітет може рекомендувати Генеральній Асамблеї запропонувати Генеральному секретареві провести від її імені дослідження з певних питань, які стосуються прав дитини;

г) Комітет може вносити пропозиції та рекомендації загально-го характеру, що засновані на інформації, одержаній відповідно до статей 44 і 45 цієї Конвенції. Такі пропозиції та рекомендації загального характеру надсилаються зацікавленій державі-учасниці і повідомляються Генеральній Асамблеї поряд із зауваженнями держав-учасниць, якщо такі є.

ЧАСТИНА ІІІ

Стаття 46

Ця Конвенція відкрита для підписання всіма державами.

Стаття 47

Ця Конвенція підлягає ратифікації. Ратифікаційні грамоти здаються на зберігання Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 48

Ця Конвенція відкрита для приєднання до неї будь-якої держави. Документи про приєднання здаються на зберігання Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 49

1. Ця Конвенція набирає чинності на тридцятий день після дня здачі на зберігання Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй двадцятій ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.

2. Для кожної держави, яка ратифікує цю Конвенцію або приєднується до неї після здачі на зберігання двадцятій ратифіка-

ційної грамоти або документа про приєднання, ця Конвенція на-
бирає чинності на тридцятий день після здачі такою державою
на зберігання її ратифікаційної грамоти або документа про при-
єднання.

Стаття 50

1. Будь-яка держава-учасниця може запропонувати поправ-
ку і подати її Генеральному секретареві Організації Об'єднаних
Націй. Генеральний секретар надсилає запропоновану поправку
державам-учасникам з проханням вказати, чи висловлюються
вони за скликання Конвенції держав-учасниць з метою розгляду
цих пропозицій і проведення щодо них голосування. Якщо про-
тягом чотирьох місяців, починаючи з дати такого повідомлення,
принаймні третина держав-учасниць висловиться за таку кон-
ференцію, Генеральний секретар скликає цю конференцію під
егідою Організації Об'єднаних Націй. Будь-яка поправка, прий-
нята більшістю голосів держав-учасниць, присутніх на цій кон-
ференції і які брали участь у голосуванні, подається Генеральній
Асамблеї на затвердження.

2. Поправка, прийнята відповідно до п. 1 цієї статті, набирає
чинності після затвердження її Генеральною Асамблеєю Органі-
зації Об'єднаних Націй і прийняття її більшістю у дві третини
держав-учасниць.

3. Коли поправка набирає чинності, вона стає обов'язковою
для тих держав-учасниць, які її прийняли, а для інших держав-
учасниць залишаються обов'язковими положення цієї Конвенції
та будь-які попередні поправки, що були ними прийняті.

Стаття 51

1. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй одер-
жує і розсилає всім державам текст застережень, зроблених
державами в момент ратифікації або приєднання.

2. Застереження, не сумісне з цілями і завданнями цієї Кон-
венції, не допускається.

3. Застереження можуть бути знятими в будь-який час шля-
хом відповідного повідомлення, надісланого Генеральному сек-
ретареві Організації Об'єднаних Націй, який повідомляє про це
всім державам. Таке повідомлення набирає чинності з дня його
одержання Генеральним секретарем.

Стаття 52

Будь-яка держава-учасниця може денонсувати цю Конвен-
цію шляхом письмового повідомлення Генерального секретаря
Організації Об'єднаних Націй. Денонсація набирає чинності
через 1 рік після одержання повідомлення Генеральним сек-
ретарем.

Стаття 53

Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй призначається депозитарієм цієї Конвенції.

Стаття 54

Оригінал цієї Конвенції, англійський, арабський, іспанський, китайський, російський і французький тексти якої є автентичними, здається на зберігання Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй. На посвідчення цього нижче підписалися уповноважені співробітники, що отримали ці повноваження від урядів, які підписали цю Конвенцію.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

*Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України
28 червня 1996 року*

(Витяг)

Стаття 53. Кожен має право на освіту.

Повна загальна середня освіта є обов'язковою.

Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

ПРО ОСВІТУ

Закон України

від 23 травня 1991 р. № 1060-XII

Освіта — основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави.

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями.

Освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями і народами.

Розділ I. Загальні положення

Стаття 1. Законодавство України про освіту

Законодавство України про освіту базується на Конституції України і складається з цього закону, інших актів законодавства України.

Стаття 2. Завдання законодавства України про освіту

Завданням законодавства України про освіту є регулювання суспільних відносин у галузі навчання, виховання, професійної, наукової, загальнокультурної підготовки громадян України.

Стаття 3. Право громадян України на освіту

1. Громадяни України мають право на безкоштовну освіту в усіх державних закладах освіти незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання та інших обставин. Це право забезпечується:

- розгалуженою мережею закладів освіти, заснованих на державній та інших формах власності, наукових установ, закладів післядипломної освіти;
- відкритим характером закладів освіти, створенням умов для вибору профілю навчання і виховання відповідно до здібностей, інтересів громадянина;
- різними формами навчання — очною, вечірньою, заочною, екстернатом, а також педагогічним патронажем.

2. Держава здійснює соціальний захист вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, клінічних ординаторів, аспірантів, докторантів інших осіб, незалежно від форм їх навчання і типів закладів освіти, де вони навчаються, сприяє здобуттю освіти в домашніх умовах.

3. Для одержання документа про освіту громадяни мають право на державну атестацію.

4. Іноземні громадяни, особи без громадянства здобувають освіту в закладах освіти України відповідно до чинного законодавства та міжнародних договорів.

Стаття 4. Державна політика в галузі освіти

1. Україна визнає освіту пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства.

2. Державна політика в галузі освіти визначається Верховною Радою України відповідно до Конституції України і здійснюється органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

Стаття 5. Державний контроль за діяльністю навчальних закладів

Державний контроль за діяльністю закладів освіти незалежно від форм власності здійснюється з метою забезпечення реалізації єдиної державної політики в галузі освіти. Державний контроль проводиться центральними місцевими органами управління освітою та Державною інспекцією закладів освіти при Міністерстві освіти України. Положення про центральні державні органи управління освітою, про Державну інспекцію закладів освіти при Міністерстві освіти України затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Стаття 6. Основні принципи освіти

Основними принципами освіти в Україні є:

- доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою;
- рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку;
- гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей;
- органічний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, традиціями;
- незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій;
- науковий, світський характер освіти;
- інтеграція з наукою і виробництвом;
- взаємозв'язок з освітою інших країн;
- гнучкість і прогностичність системи освіти;
- єдність і наступність системи освіти;
- безперервність і різноманітність освіти;
- поєднання державного управління і громадського самоврядування в освіті.

Стаття 7. Мова освіти

Мова освіти визначається Конституцією України, Законом України «Про мови в Українській РСР».

Стаття 8. Навчально-виховний процес і громадсько-політична діяльність у закладах освіти

1. Навчально-виховний процес у закладах освіти є вільним від втручання політичних партій, громадських, релігійних організацій.

2. Залучення учнів, студентів до участі в політичних акціях і релігійних заходах під час навчально-виховного процесу не допускається.

3. Належність особи до будь-якої політичної партії, громадської, релігійної організацій, що діють відповідно до Конституції України, не є перешкодою для її участі в навчально-виховному процесі.

4. Учні, студенти, працівники освіти можуть створювати у закладах освіти первинні осередки об'єднань громадян, членами яких вони є.

Стаття 9. Заклади освіти і церква (релігійні організації)

Заклади освіти в Україні незалежно від форм власності відокремлені від церкви (релігійних організацій), мають світський характер, крім закладів освіти, заснованих релігійними організаціями.

Стаття 10. Управління освітою

1. В Україні для управління освітою створюються система державних органів управління і органи громадського самоврядування.

2. Органи управління освітою і громадського самоврядування діють у межах повноважень, визначених законодавством.

Стаття 11. Органи управління освітою

До державних органів управління освітою в Україні належать:

- Міністерство освіти України;
- міністерства і відомства України, яким підпорядковані заклади освіти;
- Вища атестаційна комісія України;
- Міністерство освіти Автономної Республіки Крим;
- місцеві органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування і підпорядковані їм органи управління освітою.

Стаття 12. Повноваження Міністерства освіти України та міністерств і відомств України, яким підпорядковані заклади освіти

Міністерство освіти України є центральним органом державної виконавчої влади, який здійснює керівництво у сфері освіти. Міністерство освіти України:

- бере участь у визначенні державної політики в галузі освіти, професійної підготовки кадрів, розробляє програми розвитку освіти, державні стандарти освіти;
- встановлює державні стандарти знань з кожного предмету;
- визначає мінімальні нормативи матеріально-технічного, фінансового забезпечення закладів освіти;
- здійснює навчально-методичне керівництво, контроль за дотриманням державних стандартів освіти, державне інспектування;
- забезпечує зв'язок із закладами освіти, державними органами інших країн з питань, які входять до його компетенції;
- проводить акредитацію вищих та професійно-технічних закладів освіти незалежно від форм власності та підпорядкування, видає їм ліцензії, сертифікати;
- формує і розміщує державне замовлення на підготовку спеціалістів з вищою освітою;
- розробляє умови прийому до закладів освіти;
- забезпечує випуск підручників, посібників, методичної літератури;
- розробляє проекти положень про заклади освіти, що затверджуються Кабінетом Міністрів України;
- організовує атестацію педагогічних і науково-педагогічних працівників щодо присвоєння їм кваліфікаційних категорій, педагогічних та вчених звань;
- разом з іншими міністерствами і відомствами, яким підпорядковані заклади освіти, Міністерством освіти Автономної Республіки Крим реалізує державну політику в галузі освіти, здійснює контроль за її практичним втіленням, дотриманням актів законодавства про освіту в усіх закладах освіти незалежно від форм власності та підпорядкування;
- здійснює керівництво державними закладами освіти.

Акти Міністерства освіти України, прийняті у межах його повноважень, є обов'язковими для міністерств і відомств, яким підпорядковані заклади освіти, Міністерства освіти Автономної Республіки Крим, місцевих органів держави виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підпорядкованих їм органів управління освітою, закладів освіти незалежно від форм власності.

Міністерство освіти України забезпечує організацію роботи з фізичного виховання, фізкультурно-оздоровчої і спортивної роботи в навчальних закладах усіх типів і рівнів акредитації, здійснює науково-методичне забезпечення цієї роботи в ході навчального процесу і в позанавчальний час.

Міністерства і відомства, яким підпорядковані заклади освіти, разом з Міністерством освіти України беруть участь у здійсненні державної політики в галузі освіти, науки, професійної підготовки кадрів, у проведенні державного інспектування та акредитації закладів освіти, здійснюють контрольні функції за дотриманням вимог щодо якості освіти, забезпечують зв'язок із закладами освіти та державними органами інших країн з питань, що належать до їх компетенції, організують впровадження у практику досягнень науки і передового досвіду.

Акти міністерств і відомств, яким підпорядковані заклади освіти, прийняті у межах їх компетенції, є обов'язковими для місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підпорядкованих їм органів управління освітою, закладів освіти відповідного профілю незалежно від форм власності.

Міністерство освіти Автономної Республіки Крим здійснює повноваження керівництва освітою, крім повноважень, віднесених до компетенції Міністерства освіти України, міністерств і відомств, яким підпорядковані заклади освіти.

Інші повноваження Міністерства освіти України, міністерств і відомств України, яким підпорядковані заклади освіти, визначаються положенням про них.

Стаття 14. Повноваження місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в галузі освіти

1. Місцеві органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування здійснюють державну політику в галузі освіти та в межах їх компетенції:

- встановлюють, не нижче визначених Міністерством освіти України мінімальних нормативів, обсяги бюджетного фінансування закладів освіти, установ, організацій системи освіти, що є комунальною власністю, та забезпечують фінансування витрат на їх утримання;
- забезпечують розвиток мережі закладів освіти та установ, організацій системи освіти, зміцнення їх матеріальної бази, господарське обслуговування;
- здійснюють соціальний захист працівників освіти, дітей, учнівської, студентської молоді, створюють умови для їх виховання, навчання і роботи відповідно до нормативів матеріально-технічного та фінансового забезпечення;
- організують облік дітей дошкільного та шкільного віку, контролюють виконання вимог щодо навчання дітей у закладах освіти;

- вирішують у встановленому порядку питання, пов'язані з опікою і піклуванням про неповнолітніх, які залишилися без піклування батьків, дітей-сиріт, захист їх прав, надання матеріальної та іншої допомоги;
- створюють належні умови за місцем проживання для виховання дітей, молоді, розвитку здібностей, задоволення їх інтересів;
- забезпечують у сільській місцевості регулярне безкоштовне підвезення до місця навчання і додому дітей дошкільного віку, учнів та педагогічних працівників;
- організовують професійне консультування молоді та продуктивну працю учнів;
- визначають потреби, обсяги і розробляють пропозиції щодо державного замовлення на підготовку робітничих кадрів для регіону.

2. Місцевими органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування створюються відповідні органи управління освітою, діяльність яких спрямовується на:

- управління закладами освіти, що є комунальною власністю;
- організацію навчально-методичного забезпечення закладів освіти, вдосконалення професійної кваліфікації педагогічних працівників, їх перепідготовку та атестацію у порядку, встановленому Міністерством освіти України;
- координацію дій педагогічних, виробничих колективів, сім'ї, громадськості з питань навчання і виховання дітей;
- визначення потреб, розроблення пропозицій щодо державного контракту і формування регіонального замовлення на педагогічні кадри, укладання договорів на їх підготовку;
- контроль за дотриманням вимог щодо змісту, рівня і обсягу освіти, атестацію закладів освіти, що є комунальною власністю.

Місцеві органи управління освітою у здійсненні своїх повноважень підпорядковані місцевим органам державної виконавчої влади, органам місцевого самоврядування та відповідним державним органам управління освітою у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Стаття 16. Органи громадського самоврядування в освіті

1. Органами громадського самоврядування в освіті є:

- загальні збори (конференція) колективу закладу освіти;
- районна, міська, обласна конференції педагогічних працівників, з'їзд працівників освіти Автономної Республіки Крим; Всеукраїнський з'їзд працівників освіти.

2. Органи громадського самоврядування в освіті можуть об'єднувати учасників навчально-виховного процесу, спеціалістів певного професійного спрямування.

3. Органи громадського самоврядування в освіті вносять пропозиції щодо формування державної політики в галузі освіти, вирішують у межах її повноважень питання навчально-виховної, науково-дослідної, методичної, економічної і фінансово-господарської діяльності закладів освіти.

Повноваження органів громадського самоврядування в освіті визначає в межах чинного законодавства Міністерство освіти України за участю представників профспілок, всеукраїнських педагогічних (освітніх) об'єднань.

Стаття 17. Самоврядування закладів освіти

Самоврядування закладів освіти передбачає їх право на:

- самостійне планування роботи, вирішення питань навчально-виховної, науково-дослідної, методичної, економічної і фінансово-господарської діяльності;
- участь у формуванні планів прийому учнів, студентів, слухачів з урахуванням державного контракту (замовлення) та угод підприємств, установ, організацій, громадян;
- визначення змісту компонента освіти, що надається закладом освіти понад визначений державою обсяг;
- прийняття на роботу педагогічних, науково-педагогічних, інженерних, педагогічних та інших працівників, а також фахівців з інших держав, у тому числі за контрактами;
- самостійне використання усіх видів асигнувань, затвердження структури і штатного розпису в межах встановленого фонду заробітної плати;
- здійснення громадського контролю за організацією харчування, охорони здоров'я, охорони праці в закладах освіти.

Розділ III. Учасники навчально-виховного процесу

Стаття 50. Учасники навчально-виховного процесу

Учасниками навчально-виховного процесу є:

- вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти;
- керівні, педагогічні, наукові, науково-педагогічні працівники, спеціалісти;
- батьки або особи, які їх замінюють, батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу;
- представники підприємств, установ, кооперативних, громадських організацій, які беруть участь у навчально-виховній роботі.

Стаття 51. Права вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, клінічних ординаторів, аспірантів, докторантів

1. Вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти відповідно мають гарантоване державою право на:

- навчання для здобуття певного освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівнів;
- вибір закладу освіти, форми навчання, освітньо-професійних та індивідуальних програм, позакласних занять;
- додаткову відпустку за місцем роботи, скорочений робочий час та інші пільги, передбачені законодавством для осіб, які поєднують роботу з навчанням;
- продовження освіти за професією, спеціальністю на основі одержаного освітньо-кваліфікаційного рівня, здобуття додаткової освіти відповідно до угоди з закладом освіти;
- одержання направлення на навчання, стажування до інших закладів освіти, у тому числі за кордон;
- користування навчальною, науковою, виробничою, культурною, спортивною, побутовою, оздоровчою базою закладу освіти;
- доступ до інформації в усіх галузях знань;
- участь у науково-дослідній, дослідно-конструкторській та інших видах наукової діяльності, конференціях, олімпіадах, виставках, конкурсах;
- особисту або через своїх представників участь у громадському самоврядуванні, в обговоренні, вирішенні питань удосконалення навчально-виховного процесу, науково-дослідної роботи, призначення стипендій, організації дозвілля, побуту тощо;
- участь в об'єднаннях громадян;
- безпечні і нешкідливі умови навчання та праці;
- забезпечення стипендіями, гуртожитками, інтернатами у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;
- трудову діяльність у встановленому порядку в позаурочний час;
- перерву в навчанні у вищих та професійно-технічних закладах освіти;
- користування послугами закладів охорони здоров'я, засобами лікування, профілактики захворювань та зміцнення здоров'я;
- захист від будь-яких форм експлуатації, фізичного та психічного насильства, від дій педагогічних, інших працівників, які порушують їх права або принижують їх честь і гідність.

2. Відволікання учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, клінічних ординаторів, аспірантів, докторантів за рахунок навчального часу на роботу і здійснення заходів, не

пов'язаних із процесом навчання, забороняється, крім випадків, передбачених рішенням Кабінету Міністрів України.

Стаття 54. Кадрове забезпечення сфери освіти

1. Педагогічною діяльністю можуть займатися особи з високими моральними якостями, які мають відповідну освіту, професійно-практичну підготовку, фізичний стан яких дозволяє виконувати службові обов'язки.

2. Педагогічну діяльність у закладах освіти здійснюють педагогічні працівники, у вищих закладах освіти третього і четвертого рівнів акредитації та закладах післядипломної освіти — науково-педагогічні працівники.

Перелік посад педагогічних та науково-педагогічних працівників встановлюється Кабінетом Міністрів України.

3. Педагогічні та науково-педагогічні працівники приймаються на роботу шляхом укладення трудового договору, в тому числі за контрактом. Прийняття на роботу науково-педагогічних працівників здійснюється на основі конкурсного відбору.

4. Педагогічні працівники підлягають атестації. За результатами атестації визначається відповідність працівника займаній посаді, рівень його кваліфікації, присвоюються категорії, педагогічні звання. Порядок атестації педагогічних працівників встановлюється Міністерством освіти України.

Перелік категорій і педагогічних звань педагогічних працівників, порядок присвоєння визначаються Кабінетом Міністрів України. Рішення атестаційної комісії є підставою для звільнення педагогічного працівника з роботи у порядку, встановленому законодавством.

Стаття 55. Права педагогічних та науково-педагогічних працівників

1. Педагогічні та науково-педагогічні працівники мають право на:

- захист професійної честі, гідності;
- вільний вибір форм, методів, засобів навчання, виявлення педагогічної ініціативи;
- індивідуальну педагогічну діяльність;
- участь у громадському самоврядуванні;
- користування подовженою оплачуваною відпусткою;
- забезпечення житлом у першочерговому порядку, пільгові кредити для індивідуального і кооперативного будівництва;
- придбання для працюючих у сільській місцевості основних продуктів харчування за цінами, встановленими для працівників сільського господарства;
- одержання службового житла;

- підвищення кваліфікації, перепідготовку, вільний вибір змісту, програм, форм навчання, закладів освіти, установ та організацій, що здійснюють підвищення кваліфікації і перепідготовку.

2. Відволікання педагогічних та науково-педагогічних працівників від виконання професійних обов'язків не допускається за винятком випадків, передбачених чинним законодавством.

Стаття 56. Обов'язки педагогічних та науково-педагогічних працівників

Педагогічні та науково-педагогічні працівники зобов'язані:

- постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру;
- забезпечувати умови для засвоєння вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, стажистами, клінічними ординаторами, аспірантами навчальних програм на рівні обов'язкових вимог щодо змісту, рівня та обсягу освіти, сприяти розвиткові здібностей дітей, учнів, студентів;
- настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, відданості, патріотизму, гуманізму, доброти, стриманості, працелюбства, поміркованості, інших добродійностей;
- виховувати у дітей та молоді повагу до батьків, жінки, старших за віком, народних традицій та звичаїв, національних, історичних, культурних цінностей України, її державного і соціального устрою, дбайливе ставлення до історико-культурного та природного середовища країни;
- готувати учнів та студентів до свідомого життя в душі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами;
- додержуватися педагогічної етики, моралі, поважати гідність дитини, учня, студента;
- захищати дітей, молодь від будь-яких форм фізичного або психічного насильства, запобігати вживанню ними алкоголю, наркотиків, іншим шкідливим звичкам.

Стаття 57. Гарантії держави педагогічним, науково-педагогічним працівникам та іншим категоріям працівників закладів освіти

1. Держава забезпечує педагогічним та науково-педагогічним працівникам:

- належні умови праці, побуту, відпочинку, медичне обслуговування;
- підвищення кваліфікації не рідше одного разу на п'ять років;
- правовий, соціальний, професійний захист;

- компенсації, встановлені законодавством, у разі втрати роботи, у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці;
- призначення і виплату пенсії відповідно до чинного законодавства;
- встановлення підвищених посадових окладів (ставок заробітної плати) за наукові ступені і вчені звання;
- виплату педагогічним і науково-педагогічним працівникам надбавок за вислугу років щомісячно у відсотках до посадового окладу (ставки заробітної плати) залежно від стажу педагогічної роботи у таких розмірах: понад 3 роки — 10 відсотків, понад 10 років — 20 відсотків, понад 20 років — 30 відсотків;
- надання педагогічним працівникам щорічної грошової винагороди в розмірі до одного посадового окладу (ставки заробітної плати) за сумлінну працю, зразкове виконання службових обов'язків;
- виплату педагогічним і науково-педагогічним працівникам допомоги на оздоровлення у розмірі місячного посадового окладу (ставки заробітної плати) при наданні щорічної відпустки;
- встановлення середніх посадових окладів (ставок заробітної плати) науково-педагогічним працівникам вищих закладів освіти третього та четвертого рівнів акредитації на рівні подвійної середньої заробітної плати працівників промисловості;
- встановлення середніх посадових окладів (ставок заробітної плати) педагогічним працівникам вищих закладів освіти першого та другого рівнів акредитації та інших закладів освіти на рівні не нижчому від середньої заробітної плати працівників промисловості.

Перегляд заробітної плати педагогічним та науково-педагогічним працівникам провадиться двічі на рік із щоквартальною індексацією з урахуванням рівня інфляції.

Затвердження схеми посадових окладів (ставок заробітної плати) педагогічним, науково-педагогічним працівникам та підвищення індексації посадових окладів (ставок заробітної плати) проводиться у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

2. Держава забезпечує:

- встановлення доплат спеціалістам, які працюють в системі освіти, до рівня середньомісячної заробітної плати працівників у цілому по народному господарству;
- встановлення середнього розміру посадових окладів (ставок заробітної плати) обслуговуючому персоналу відповідно до схеми посадових окладів (ставок заробітної плати), що визначені Кабінетом Міністрів України.

Перегляд рівня заробітної плати спеціалістам, які працюють в системі освіти, і обслуговуючому персоналу провадиться двічі на рік із щоквартальною індексацією з урахуванням рівня інфляції.

3. У разі захворювання педагогічного та науково-педагогічного працівника, яке унеможливило виконання ним професійних обов'язків і обмежує перебування в дитячому, учнівському, студентському колективах, або тимчасового переведення за цих чи інших обставин на іншу роботу, за ним зберігається попередній середній заробіток. У разі хвороби або каліцтва попередній середній заробіток виплачується до відновлення працездатності або встановлення інвалідності.

4. Педагогічним працівникам, які працюють у сільській місцевості і селищах міського типу, а також пенсіонерам, які раніше працювали педагогічними працівниками в цих населених пунктах і проживають у них, держава відповідно до чинного законодавства забезпечує безплатне користування житлом з опаленням і освітленням у межах встановлених норм.

Вони мають право на одержання у власність земельної ділянки відповідно до чинного законодавства.

5. Педагогічним та науково-педагогічним працівникам за рахунок власних коштів закладів освіти може надаватися матеріальна допомога для вирішення соціально-побутових питань.

Стаття 58. Заохочення педагогічних та науково-педагогічних працівників

За особливі трудові заслуги педагогічні та науково-педагогічні працівники можуть бути нагороджені державними нагородами, представлені до присудження державних премій України, відзначені знаками, грамотами, іншими видами морального та матеріального заохочення.

Стаття 59. Відповідальність батьків за розвиток дитини

1. Виховання в сім'ї є першоосновою розвитку дитини як особистості.

2. На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини.

3. Батьки та особи, які їх замінюють, зобов'язані:

- постійно дбати про фізичне здоров'я, психічний стан дітей, створювати належні умови для розвитку їх природних здібностей;
- поважати гідність дитини, виховувати працелюбність, почуття доброти, милосердя, шанобливе ставлення до державної і рідної мови, сім'ї, старших за віком, до народних традицій та звичаїв;
- виховувати повагу до національних, історичних, культурних цінностей українського та інших народів, дбайливе ставлення

до історико-культурного надбання та навколишнього природного середовища, любов до своєї країни;

- сприяти здобуттю дітьми освіти у закладах освіти або забезпечувати повноцінну домашню освіту відповідно до вимог щодо її змісту, рівня та обсягу;
- виховувати повагу до законів, прав, основних свобод людини.

4. Держава подає батькам і особам, які їх замінюють, допомогу у виконанні ними своїх обов'язків, захищає права сім'ї.

Стаття 60. Права батьків

Батьки або особи, які їх замінюють, мають право:

- вибирати заклад освіти для неповнолітніх дітей; добирати і бути обраними до органів громадського самоврядування закладів освіти;
- звертатись до державних органів управління освітою з питань навчання, виховання дітей;
- захищати у відповідних державних органах і суді законні інтереси своїх дітей.

*Голова Верховної Ради Української РСР
Л. Кравчук*

ПРО МОЛОДІЖНІ ТА ДИТЯЧІ ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Закон України

1 грудня 1998 року №281-XIV

Цей закон визначає особливості організаційних і правових засад утворення та діяльності молодіжних і дитячих громадських організацій та державні гарантії забезпечення їх діяльності.

Стаття 1. Законодавство України про молодіжні та дитячі громадські організації

Законодавство України про молодіжні та дитячі громадські організації складається з Конституції України, Закону України «Про об'єднання громадян», цього закону та інших нормативно-правових актів, прийнятих на їх виконання.

Стаття 2. Визначення термінів

У цьому законі терміни вживаються в такому значенні:

- молодіжні громадські організації — об'єднання громадян віком від 14 до 28 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на задоволення та захист своїх законних соціаль-

них, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів;

- дитячі громадські організації — об'єднання громадян віком від 6 до 18 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству, та соціальне становлення як повноправних членів суспільства.

Український національний комітет молодіжних організацій — спілка, що об'єднує більшість легалізованих всеукраїнських молодіжних та дитячих організацій, а також обласних, Автономної Республіки Крим, київських та севастопольських міських об'єднань молодіжних та дитячих громадських організацій.

Стаття 3. Принципи утворення і діяльності молодіжних дитячих громадських організацій

Молодіжні та дитячі громадські організації утворюються і діють на засадах добровільності, рівноправності їх членів, самоврядування, законності та гласності, зокрема: молодіжні та дитячі громадські організації зобов'язані доводити до відома громадськості відомості про свою діяльність у формах, що не суперечать законодавству; інформація, що міститься у статутах, про склад керівних органів, про джерела матеріальних та інших надходжень, а також пов'язана з діяльністю молодіжних та дитячих громадських організацій, не є конфіденційною або іншою інформацією, яка охороняється законом.

Стаття 4. Засновники молодіжних та дитячих громадських організацій та їх спілок

Засновниками молодіжних та дитячих громадських організацій можуть бути громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, які досягли 15-річного віку.

Засновниками спілок молодіжних та дитячих громадських організацій є молодіжні та дитячі громадські організації.

Стаття 5. Членство в молодіжних та дитячих громадських організаціях

Членами молодіжних та дитячих громадських організацій можуть бути громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах.

Членами молодіжних громадських організацій можуть бути особи віком від 14 до 28 років, членами дитячих громадських організацій особи віком від 6 до 18 років. Вступ неповнолітніх віком до 10 років до дитячих громадських організацій здійснюється за письмовою згодою батьків, усиновителів, опікунів або піклуваль-

ників. Особи старшого віку можуть бути членами молодіжних та дитячих громадських організацій за умови, якщо їх кількість у цих організаціях не перевищує третину загальної кількості членів; у складі виборних органів молодіжних та дитячих громадських організацій кількість осіб старшого віку не може перевищувати третину членів виборних органів.

Обмеження щодо кількості осіб, вік яких перевищує відповідно 28 та 18 років, у складі виборних органів не поширюється на спілки молодіжних та дитячих громадських організацій.

Стаття 6. Статус молодіжних та дитячих громадських організацій

Статус молодіжних та дитячих громадських організацій і їх спілок визначається відповідно до цього закону та Закону України «Про об'єднання громадян».

Молодіжний рух в Україні координується Українським національним комітетом молодіжних організацій, який є незалежною неурядовою організацією і має статус всеукраїнської спілки молодіжних та дитячих громадських організацій.

У своїй діяльності Український національний комітет молодіжних організацій керується законодавством України та власним статутом.

Вступ Українського національного комітету молодіжних організацій до міжнародних молодіжних організацій (асоціацій, союзів тощо) не є підставою для його реєстрації як міжнародного.

Стаття 7. Права молодіжних та дитячих громадських організацій

Молодіжні та дитячі громадські організації, їх спілки користуються правами, наданими їм Законом України «Про об'єднання громадян», цим законом, іншими законодавчими актами.

Молодіжні та дитячі громадські організації та їх спілки не можуть утворювати та вступати у виборчі блоки.

Молодіжні громадські організації можуть вступати у виборчі коаліції.

Членські внески і добровільні пожертвування, отримані від юридичних чи фізичних осіб, що спрямовуються на здійснення статутної діяльності молодіжних та дитячих громадських організацій та їх спілок, не є об'єктом оподаткування.

Стаття 8. Участь молодіжних та дитячих громадських організацій у підготовці та прийнятті рішень з питань державної політики щодо дітей та молоді

Молодіжні та дитячі громадські організації залучаються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування

до розроблення і обговорення проектів рішень з питань державної політики щодо дітей та молоді.

Стаття 9. Форми державної підтримки молодіжних та дитячих громадських організацій

Державна підтримка молодіжних та дитячих громадських організацій здійснюється в таких формах:

- надання молодіжним та дитячим громадським організаціям інформації про державну політику щодо дітей та молоді;
- подання методичної та організаційної допомоги з питань соціального становлення та розвитку молоді і дітей;
- сприяння створенню підприємств, установ і організацій, які надають послуги молоді та дітям або сприяють зайнятості молоді.

Молодіжні та дитячі громадські організації звільняються від сплати за державну реєстрацію та збору за реєстрацію їх символіки.

Держава здійснює підтримку і в інших формах, що не суперечать законодавству України.

Стаття 10. Фінансова підтримка діяльності молодіжних та дитячих громадських організацій

Верховна Рада України при затвердженні Державного бюджету України передбачає в ньому окремим рядком видатки на підтримку спілки, членами якої є більшість зареєстрованих всеукраїнських молодіжних та дитячих громадських організацій, а також обласних, Автономної Республіки Крим, київських та севастопольських міських спілок молодіжних та дитячих громадських організацій, діяльність якої спрямовується на забезпечення соціального становлення та розвитку молодих громадян.

Фінансова підтримка діяльності молодіжних та дитячих громадських організацій здійснюється через відповідні органи виконавчої влади, що працюють з молоддю, органи місцевого самоврядування та спілку всеукраїнських молодіжних громадських організацій.

При затвердженні місцевих бюджетів передбачаються видатки на реалізацію програм молодіжних та дитячих громадських організацій.

Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування можуть делегувати молодіжним та дитячим громадським організаціям повноваження щодо реалізації відповідних програм (проектів, заходів). У цьому випадку вони подають молодіжним та дитячим громадським організаціям фінансову та матеріальну допомогу і здійснюють контроль за реалізацією наданих повноважень, у тому числі за цільовим використанням виділених коштів.

Молодіжні та дитячі громадські організації, їх спілки, які одержують фінансову або іншу матеріальну підтримку, зобов'язані подавати звіти про цільове використання фінансів і матеріальних цінностей органам, що їх надавали, у терміни, встановлені цими органами.

Стаття 11. Відповідальність молодіжних та дитячих громадських організацій за порушення законодавства

Молодіжні та дитячі громадські організації, їх спілки несуть відповідальність за порушення ними законодавства.

За неподання звіту про використання бюджетних коштів, інших матеріальних цінностей, наданих молодіжним, дитячим громадським організаціям та їх спілкам або нецільове використання таких цінностей, отримання їх з порушенням законодавства винні особи несуть відповідальність, передбачену законодавством України.

Стаття 12. Прикінцеві положення

1. Цей закон набирає чинності з дня його опублікування.

2. До приведення законодавства у відповідність із Законом України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» нормативно-правові акти України застосовуються в частині, що не суперечить цьому закону.

3. Кабінету Міністрів України у двомісячний термін:

- внести до Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законодавчих актів відповідно до Закону України «Про молодіжні та дитячі громадські організації»;
- привести свої рішення відповідно до цього закону;
- забезпечити перегляд і скасування органами виконавчої влади прийнятих ними нормативно-правових актів, що не відповідають цьому закону;
- відповідно до компетенції забезпечити прийняття нормативно-правових актів, передбачених цим законом.

4. Статутні документи молодіжних і дитячих громадських організацій та їх спілок, зареєстрованих до набрання чинності цим законом, протягом року після його опублікування мають бути приведені відповідно до цього закону. За поданням легалізуючого органу або прокурора діяльність молодіжних і дитячих громадських організацій та їх спілок, статутні документи яких суперечать цьому закону, може бути заборонена в судовому порядку.

*Президент України Л. Кучма
м. Київ,*

1 грудня 1998 року № 281-XIV

ПРО СВОБОДУ СОВІСТІ ТА РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Закон України (витяг)

Від 23 квітня 1991 року № 987-XII

Стаття 3. Право на свободу совісті

Кожному громадянину в Україні гарантується право на свободу совісті. Це право включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання.

Ніхто не може встановлювати обов'язкових переконань і світогляду. Не допускається будь-яке примушування при визначенні громадянином свого ставлення до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті у богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії.

Батьки, або особи, які їх замінюють, за взаємною згодою мають право виховувати своїх дітей відповідно до своїх власних переконань чи ставлення до релігії.

Здійснення свободи сповідувати релігію або переконання підлягає лише тим обмеженням, які необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, здоров'я і моралі, а також прав і свобод інших громадян, встановлені законом і відповідають міжнародним зобов'язанням України.

Ніхто не має права вимагати від священнослужителів відомостей, одержаних ними під час сповіді віруючих.

Стаття 6. Відокремлення школи від церкви (релігійних організацій)

Державна система освіти в Україні відокремлена від церкви (релігійних організацій), має світський характер. Доступ до різних видів і рівнів освіти надається громадянам незалежно від їх ставлення до релігії.

Не допускається обмеження на ведення наукових досліджень, у тому числі фінансованих державою, пропаганду їх результатів або включення їх до загальноосвітніх програм за ознакою відповідності чи невідповідності положенням будь-якої релігії або атеїзму.

Громадяни можуть навчатися релігійного віровчення та здобувати релігійну освіту індивідуально або разом з іншими, вільно обираючи мову навчання.

Релігійні організації мають право відповідно до своїх внутрішніх настанов створювати для релігійної освіти дітей і дорослих навчальні заклади і групи, а також проводити навчання в інших формах, використовуючи для цього приміщення, що їм належать або надаються у користування.

Викладачі релігійних віровчень і релігійні проповідники зобов'язані виховувати своїх слухачів у душі терпимості і поваги до громадян, які не сповідують релігії, та до віруючих інших віросповідань.

*Голова Верховної Ради Української РСР Л. Кравчук
м. Київ 23 квітня 1991 року
№ 987-XII*

ПРО МОВИ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР

Закон України

від 28 жовтня 1989 року № 8312-XI

Українська РСР визнає життєдайність та суспільну цінність усіх національних мов і беззастережно гарантує своїм громадянам національно-культурні та мовні права, виходячи з того, що тільки вільний розвиток і рівноправність національних мов, висока культура є основою духовного взаєморозуміння, культурного взаємозбагачення та зміцнення дружби народів.

Українська мова є одним з вирішальних чинників національної самобутності українського народу. Українська РСР забезпечує українській мові статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної майбутності.

Виховувати у громадян, незалежно від їхньої національної належності, розуміння соціального призначення української мови; державної в Українській РСР, а російської мови як мови міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР — обов'язок державних, партійних, громадських органів та засобів масової інформації республіки. Вибір мови міжособового спілкування громадян Української РСР є невід'ємним правом самих громадян.

I. Загальні положення

Стаття 1. Завдання законодавства про мови в Українській РСР

Законодавство Української РСР про мови має своїм завданням регулювання суспільних відносин у сфері всебічного розвитку

і вживання української та інших мов, якими користується населення республіки, в державному, економічному, політичному і громадському житті, охорону конституційних прав громадян у цій сфері, виховання шанобливого ставлення до національної гідності людини, її культури і мови, дальшого зміцнення дружби і співробітництва народів Союзу РСР.

Стаття 2. Державна мова Української РСР

Відповідно до Конституції Української РСР державною мовою Української Радянської Соціалістичної Республіки є українська мова.

Українська РСР забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя.

Республіканські і місцеві державні, партійні, громадські організації, підприємства, установи і організації створюють всім громадянам необхідні умови для вивчення української мови та поглибленого оволодіння нею.

Стаття 3. Мови інших національностей в Українській РСР

Українська РСР створює необхідні умови для розвитку і використання мов інших національностей в республіці.

В роботі державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій, розташованих у місцях проживання більшості громадян інших національностей (міста, райони, сільські і селищні Ради, сільські населені пункти, їх сукупність) можуть використовуватись, поряд з українською, і їхні національні мови.

У разі, коли громадяни іншої національності, що становлять більшість населення зазначених адміністративно-територіальних одиниць, населених пунктів, не володіють в належному обсязі національною мовою або коли в межах цих адміністративно-територіальних одиниць, населених пунктів компактно проживає кілька національностей, жодна з яких не становить більшості населення даної місцевості, в роботі названих органів і організацій може використовуватись українська мова або мова, прийнята для всього населення.

Стаття 4. Мови міжнаціонального спілкування

Мовами міжнаціонального спілкування в Українській РСР є українська, російська та інші мови.

Українська РСР забезпечує вільне користування російською мовою як мовою міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР.

Стаття 5. Право громадян користуватися будь-якою мовою

Громадянам Української РСР гарантується право користуватися своєю національною мовою або будь-якою іншою мовою.

Громадянин вправі звертатися до державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій українською чи іншою мовою їх роботи, російською мовою або мовою, прийнятою для сторін.

Відмова службової особи прийняти і розглянути звернення громадянина з посиланням на незнання мови його звернення тягне за собою відповідальність за чинним законодавством.

Рішення по суті звернення оформляється українською мовою чи іншою мовою роботи органу або організації, до якої звернувся громадянин. За бажанням громадянина таке рішення може бути видане йому в перекладі російською мовою.

Стаття 6. Обов'язок службових осіб володіти мовами роботи органів і організацій

Службові особи державних, партійних, громадських органів, установ і організацій повинні володіти українською і російською мовами, а в разі необхідності — і іншою національною мовою в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків.

Незнання громадянином української або російської мови не є підставою для відмови йому у прийнятті на роботу. Після прийняття на роботу службова особа повинна оволодіти мовою роботи органу чи організації в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків.

Стаття 8. Захист мов

Будь-які привілеї чи обмеження прав особи за мовною ознакою, мовна дискримінація неприпустимі.

Публічне приниження чи зневажання, навмисне спотворення української або інших мов в офіційних документах і текстах, створення перешкод і обмежень у користуванні ними, проповідь ворожнечі на мовному ґрунті тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом.

*Голова Президії Верховної Ради Української РСР
В. Шевченко*

*Секретар Президії Верховної Ради Української РСР М. Хоменко
м. Київ 28 жовтня 1989 року № 8312-XI*

ПРО ЗАГАЛЬНУ СЕРЕДНЮ ОСВІТУ **Закон України**

від 13.05.1999 №651-XIV

Цей закон визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку системи загальної середньої

освіти, що сприяє вільному розвитку людської особистості, формує цінності правового демократичного суспільства в Україні.

Стаття 1. Законодавство України про загальну середню освіту

Законодавство України про загальну середню освіту базується на Конституції України і складається із Закону України «Про освіту», цього закону, інших нормативно-правових актів та міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Стаття 2. Основні завдання законодавства України про загальну середню освіту

Основними завданнями законодавства України про загальну середню освіту є:

- забезпечення права громадян на доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти;
- забезпечення необхідних умов функціонування і розвитку загальної середньої освіти;
- забезпечення нормативно-правової бази щодо обов'язковості повної загальної середньої освіти;
- визначення структури та змісту загальної середньої освіти;
- визначення органів управління системою загальної середньої освіти та їх повноважень;
- визначення прав та обов'язків учасників навчально-виховного процесу, встановлення відповідальності за порушення законодавства про загальну середню освіту.

Стаття 3. Загальна середня освіта

Загальна середня освіта — цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти і трудової діяльності.

Загальна середня освіта є обов'язковою основною складовою безперервної освіти.

Загальна середня освіта спрямована на забезпечення всебічного розвитку особистості шляхом навчання та виховання, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності, інтегративності, єдності навчання і виховання, на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави.

Стаття 4. Система загальної середньої освіти

Систему загальної середньої освіти становлять:

- загальноосвітні навчальні заклади всіх типів і форм власності, у тому числі для громадян, які потребують соціальної допомоги та соціальної реабілітації, навчально-виробничі комбінати, позашкільні заклади, науково-методичні установи та органи управління системою загальної середньої освіти, а також професійно-технічні та вищі навчальні заклади I—II рівнів акредитації, що надають повну загальну середню освіту.

Стаття 5. Завдання загальної середньої освіти

Завданнями загальної середньої освіти є:

- виховання громадянина України;
- формування особистості учня (вихованця), розвиток його здібностей і обдарувань, наукового світогляду;
- виконання вимог Державного стандарту загальної середньої освіти, підготовка учнів (вихованців) до подальшої освіти і трудової діяльності;
- виховання в учнів (вихованців) поваги до Конституції України, державних символів України, прав і свобод людини і громадянина, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії, свідомого ставлення до обов'язків людини і громадянина;
- реалізація права учнів (вихованців) на вільне формування політичних і світоглядних переконань;
- виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей Українського народу та інших народів і націй;
- виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності, формування гігієнічних навичок і засад здорового способу життя, збереження і зміцнення фізичного та психічного здоров'я учнів (вихованців).

Стаття 7. Мова (мови) навчання і виховання у загальноосвітніх навчальних закладах

Мова (мови) навчання і виховання у загальноосвітніх навчальних закладах визначається відповідно до Конституції України і закону України про мови.

Стаття 8. Загальноосвітній навчальний заклад

1. Загальноосвітній навчальний заклад — навчальний заклад, що забезпечує реалізацію права громадян на загальну середню освіту.

Загальноосвітній навчальний заклад, заснований на приватній формі власності, здійснює свою діяльність за наявності ліцензії, виданої в установленому законодавством України порядку.

2. Загальноосвітній навчальний заклад, що здійснює інноваційну діяльність, може мати статус експериментального. Статус експериментального не змінює підпорядкування, тип і форму власності загальноосвітнього навчального закладу. Положення про експериментальний загальноосвітній навчальний заклад затверджується Міністерством освіти України.

Стаття 17. Виховний процес у загальноосвітніх навчальних закладах

1. Виховання учнів (вихованців) у загальноосвітніх навчальних закладах здійснюється в процесі урочної, позаурочної та позашкільної роботи з ними.

Цілі виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах визначаються на основі принципів, закладених у Конституції України, законах та інших нормативно-правових актах України.

2. У загальноосвітніх навчальних закладах забороняється утворення і діяльність організаційних структур політичних партій, а також релігійних організацій і воєнізованих формувань.

3. Примусове залучення учнів (вихованців) загальноосвітніх навчальних закладів до вступу в будь-які об'єднання громадян, релігійні організації, воєнізовані формування забороняється.

Стаття 24. Педагогічні працівники

1. Педагогічним працівником повинна бути особа з високими моральними якостями, яка має відповідну педагогічну освіту, належний рівень професійної підготовки, здійснює педагогічну діяльність, забезпечує результативність та якість своєї роботи, фізичний та психічний стан здоров'я якої дозволяє виконувати професійні обов'язки в навчальних закладах системи загальної середньої освіти. Перелік посад педагогічних працівників системи загальної середньої освіти встановлюється Кабінетом Міністрів України.

2. Посаду керівника загальноосвітнього навчального закладу незалежно від підпорядкування, типу і форми власності може займати особа, яка є громадянином України, має вищу педагогічну освіту на рівні спеціаліста або магістра, стаж педагогічної роботи не менше трьох років, успішно пройшла атестацію керівних кадрів освіти у порядку, встановленому Міністерством освіти України.

Стаття 25. Педагогічне навантаження

1. Педагогічне навантаження вчителя загальноосвітнього навчального закладу незалежно від підпорядкування, типу і форми власності — час, призначений для здійснення навчально-виховного процесу.

(призупинено дію абзацу другого — восьмого частини першої статті 25 Законом України «Про державний бюджет України на 2003 р.» № 380-ГУ)

Педагогічне навантаження вчителя включає 18 навчальних годин протягом навчального тижня, що становлять тарифну ставку, а також інші види педагогічної діяльності в такому співвідношенні до тарифної ставки:

- класне керівництво — 20–25 відсотків;
- перевірка зошитів — 10–20 відсотків;
- завідування:
- майстернями — 15–20 відсотків;
- навчальними кабінетами — 10–15 відсотків;
- навчально-дослідними ділянками — 10–15 відсотків.

Розміри та порядок встановлення доплат за інші види педагогічної діяльності визначаються Кабінетом Міністрів України.

Педагогічне навантаження вихователя загальноосвітнього навчального закладу становить 30 годин, вихователя загальноосвітньої спеціальної школи (школи-інтернату) — 25 годин на тиждень, що становить тарифну ставку.

Розміри тарифних ставок інших педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Розподіл педагогічного навантаження у загальноосвітньому навчальному закладі здійснюється його керівником і затверджується відповідним органом управління освітою.

2. Педагогічне навантаження вчителя загальноосвітнього навчального закладу незалежно від підпорядкування, типу і форми власності обсягом менше тарифної ставки, передбаченої частиною першою цієї статті, встановлюється тільки за його згодою.

Перерозподіл педагогічного навантаження протягом навчального року допускається у разі зміни кількості годин з окремих предметів, що передбачається робочим навчальним планом, або за письмовою згодою педагогічного працівника з додержанням законодавства України про працю.

Стаття 26. Трудові відносини в системі загальної середньої освіти

1. Трудові відносини в системі загальної середньої освіти регулюються законодавством України про працю, Законом України «Про освіту», цим законом та іншими нормативно-правовими актами.

2. Призначення на посаду та звільнення з посади керівника державного та комунального загальноосвітнього навчального закладу здійснює відповідний орган управління освітою. Призна-

чення на посаду та звільнення з посади заступників керівника та інших педагогічних працівників державного та комунального загальноосвітнього навчального закладу здійснюється відповідним органом управління освітою за поданням керівника загальноосвітнього навчального закладу. Призначення на посаду та звільнення з посади інших працівників державного та комунального загальноосвітнього навчального закладу здійснює його керівник. Призначення на посаду та звільнення з посади керівника і заступників керівника приватного загальноосвітнього навчального закладу здійснює його власник за погодженням з відповідним органом управління освітою. Призначення на посаду та звільнення з посади педагогічних та інших працівників приватного загальноосвітнього навчального закладу здійснює його власник.

3. Відволікання педагогічних працівників від виконання професійних обов'язків, не передбачених трудовим договором, без згоди педагогічного працівника не допускається. Відмова педагогічного працівника від виконання робіт, не передбачених трудовим договором, не може бути підставою для його звільнення з посади, крім випадків, встановлених законодавством.

4. Педагогічному працівнику — призовнику, який має вищу педагогічну освіту і основним місцем роботи якого є загальноосвітній навчальний заклад, надається відстрочка від призову на строкову військову службу на весь період його роботи за спеціальністю.

Стаття 27. Атестація педагогічних працівників

1. Атестація педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від підпорядкування, типів і форм власності є обов'язковою і здійснюється, як правило, один раз на п'ять років відповідно до Типового положення про атестацію педагогічних працівників, затвердженого Міністерством освіти України.

2. За результатами атестації педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів визначається відповідність педагогічного працівника займаній посаді, присвоюється кваліфікаційна категорія (спеціаліст, спеціаліст другої категорії, спеціаліст першої категорії і спеціаліст вищої категорії) та може бути присвоєно педагогічне звання (старший учитель, учитель-методист, вихователь-методист, педагог-організатор-методист тощо). Положення про кваліфікаційні категорії та педагогічні звання затверджуються Міністерством освіти України.

Стаття 28. Права та обов'язки педагогічних працівників системи загальної середньої освіти

Права та обов'язки педагогічних працівників системи загальної середньої освіти визначаються Конституцією України, Законом України «Про освіту», Кодексом законів про працю України, цим законом та іншими нормативно-правовими актами.

Стаття 37. Повноваження органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в системі загальної середньої освіти

1. Спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі загальної середньої освіти є Міністерство освіти України.

Міністерство освіти України:

- реалізує державну політику в сфері загальної середньої освіти;
- здійснює в межах своїх повноважень нормативно-правове регулювання відносин у системі загальної середньої освіти;
- розробляє та подає на затвердження Кабінету Міністрів України нормативи матеріально-технічного та фінансового забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів згідно з Державним стандартом загальної середньої освіти;
- визначає перспективи розвитку системи загальної середньої освіти;
- розробляє, впроваджує і контролює додержання Державного стандарту загальної середньої освіти;
- контролює діяльність органів управління освітою та навчальних закладів системи загальної середньої освіти;
- організовує нормативне, програмне, науково-методичне та інформаційне забезпечення системи загальної середньої освіти;
- визначає порядок атестації педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів;
- організовує підготовку та підвищення кваліфікації педагогічних працівників, в тому числі керівних кадрів, у системі загальної середньої освіти;
- приймає рішення щодо організації інноваційної діяльності в системі загальної середньої освіти, координує та контролює її проведення;
- забезпечує підготовку і видання підручників, посібників, методичної літератури для загальноосвітніх навчальних закладів, схвалює їх видання, організовує замовлення через відповідні місцеві органи управління освітою;
- затверджує типові переліки обов'язкового навчального та іншого обладнання (в тому числі корекційного), навчально-методичних та навчально-наочних посібників, підручників, художньої та іншої літератури;

- забезпечує соціальний захист, охорону життя, здоров'я та захист прав педагогічних працівників, спеціалістів, які беруть участь в навчально-виховному процесі, учнів (вихованців) загальноосвітніх навчальних закладів;
- заохочує педагогічних працівників;
- організовує забезпечення педагогічних працівників підручниками, посібниками та методичною літературою;
- здійснює міжнародне співробітництво у встановленому законодавством порядку.

Акти Міністерства освіти України, прийняті у межах його повноважень, є обов'язковими для інших центральних органів виконавчої влади, яким підпорядковані загальноосвітні навчальні заклади, Міністерства освіти Автономної Республіки Крим, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підпорядкованих їм органів управління освітою, загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від типів і форм власності.

Міністерство освіти України, інші центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковані загальноосвітні навчальні заклади, здійснюють інші повноваження, передбачені законами України та положеннями про них.

2. Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в галузі загальної середньої освіти в межах їх компетенції:

- забезпечують реалізацію державної політики у сфері загальної середньої освіти на відповідній території;
- контролюють додержання вимог законів та інших нормативно-правових актів в галузі освіти, обов'язкове виконання Державного стандарту загальної середньої освіти всіма навчальними закладами системи загальної середньої освіти, розташованими на їх території;
- беруть участь у розробленні та реалізації варіативної складової змісту загальної середньої освіти;
- створюють умови для одержання громадянами повної загальної середньої освіти;
- у разі ліквідації в установленому законодавством порядку загальноосвітнього навчального закладу, заснованого на комунальній формі власності, вживають заходів щодо влаштування учнів (вихованців) до інших загальноосвітніх навчальних закладів;
- організовують нормативне, програмне, матеріальне, науково-методичне забезпечення, перепідготовку, підвищення кваліфікації, атестацію педагогічних працівників;

- здійснюють добір, призначення на посаду та звільнення з посади педагогічних працівників, в тому числі керівних кадрів, державних і комунальних загальноосвітніх навчальних закладів;
- забезпечують педагогічних працівників підручниками, посібниками, методичною літературою;
- проводять атестацію навчальних закладів системи загальної середньої освіти, розташованих на їх території, оприлюднюють результати атестації;
- сприяють проведенню інноваційної діяльності в системі загальної середньої освіти;
- забезпечують соціальний захист педагогічних працівників, спеціалістів, які беруть участь в навчально-виховному процесі, учнів (вихованців);
- здійснюють інші повноваження відповідно до Конституції України, Конституції Автономної Республіки Крим, Законів України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про освіту» та положень про них.

Стаття 38. Повноваження загальноосвітнього навчального закладу

Загальноосвітній навчальний заклад:

- реалізує положення Конституції України, Закону України «Про освіту», цього закону, інших нормативно-правових актів у галузі освіти;
- задовольняє потреби громадян відповідної території в здобутті повної загальної середньої освіти;
- забезпечує єдність навчання і виховання;
- розробляє та реалізує варіативну складову змісту загальної середньої освіти;
- створює науково-методичну і матеріально-технічну бази для організації та здійснення навчально-виховного процесу;
- забезпечує відповідність рівня загальної середньої освіти Державному стандарту загальної середньої освіти;
- охороняє життя і здоров'я учнів (вихованців), педагогічних та інших працівників загальноосвітнього навчального закладу;
- формує в учнів (вихованців) засади здорового способу життя, гігієнічні навички;
- забезпечує добір і розстановку кадрів (крім педагогічних працівників державного і комунального загальноосвітнього навчального закладу);
- встановлює відповідно до законодавства України прями зв'язки з навчальними закладами зарубіжних країн, міжнародними організаціями тощо;

- додержується фінансової дисципліни, зберігає матеріально-технічну базу;
- видає документи про освіту встановленого зразка;
- здійснює інші повноваження відповідно до статуту загально-освітнього навчального закладу.

*Президент України Л. Кучма
м. Київ 13 травня 1999 року
№ 651-XIV*

СІМЕЙНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ

від 10.01.2002 № 2947-III (витяг)

Розділ IV. Влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування

Глава 18. УСИНОВЛЕННЯ

Стаття 6. Дитина

1. Правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття.

2. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років.

Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Стаття 207. Поняття усиновлення

1. Усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду, крім випадку, передбаченого статтею 282 цього кодексу.

2. Усиновлення дитини провадиться у її найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя.

Стаття 208. Особа, яка може бути усиновленою

1. Усиновленою може бути дитина (стаття 6 цього кодексу).

2. У виняткових випадках суд може постановити рішення про усиновлення повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування.

У цьому разі суд бере до уваги сімейний стан усиновлювача, зокрема відсутність у нього своїх дітей, та інші обставини, що мають істотне значення.

Стаття 209. Усиновлення дитини, яку не забрали з пологового будинку або яка була знайдена

1. Дитина, покинута в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або яку відмовилися забрати з них батьки, інші родичі, може бути усиновлена після досягнення нею двомісячного віку.

2. Дитина, яку було підкинута чи знайдено, може бути усиновлена після спливу двох місяців з часу її знайдення.

Стаття 210. Усиновлення братів та сестер

1. Якщо на обліку для можливого усиновлення перебувають рідні брати та сестри, вони не можуть бути роз'єднані при їх усиовленні.

За наявності обставин, що мають істотне значення, суд за згодою органу опіки та піклування може постановити рішення про усиновлення когось із них або усиновлення їх різними особами.

2. Якщо усиновлення для дитини не є таємним, брат та сестра мають право знати про нове місце її проживання.

Стаття 211. Особи, які можуть бути усиновлювачами

1. Усиновлювачем дитини може бути повнолітня дієздатна особа.

2. Усиновлювачем може бути особа, що старша за дитину, яку вона бажає усиновити, не менш як на п'ятнадцять років.

У разі усиновлення повнолітньої особи різниця у віці не може бути меншою, ніж вісімнадцять років.

3. Усиновлювачами можуть бути подружжя, а також особи, зазначені у частинах п'ятій та шостій цієї статті.

Усиновлювачами не можуть бути особи однієї статі.

4. Особи, які не перебувають у шлюбі між собою, не можуть усиновити одну і ту ж дитину.

Якщо такі особи проживають однією сім'єю, суд може постановити рішення про усиновлення ними дитини.

5. Якщо дитина має лише матір, вона не може бути усиновлена чоловіком, з яким її мати не перебуває у шлюбі.

Якщо дитина має лише батька, вона не може бути усиновлена жінкою, з якою він не перебуває у шлюбі.

Якщо такі особи проживають однією сім'єю, суд може постановити рішення про усиновлення ними дитини.

6. Якщо дитина має лише матір або лише батька, які у зв'язку з усиновленням втрачають правовий зв'язок з нею, усиновлювачем дитини може бути один чоловік або одна жінка.

7. Кількість дітей, яку може усиновити один усиновлювач, не обмежується.

Стаття 212. Особи, які не можуть бути усиновлювачами

1. Не можуть бути усиновлювачами особи, які:

- а) обмежені у дієздатності;
- б) визнані недієздатними;
- в) позбавлені батьківських прав, якщо ці права не були поновлені;
- г) були усиновлювачами іншої дитини, але усиновлення було скасоване або визнане недійсним з їхньої вини;
- д) перебувають на обліку або на лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері;
- е) зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами;
- ж) не мають постійного місця проживання та постійного заробітку (доходу);
- з) страждають на хвороби, перелік яких затверджений Міністерством охорони здоров'я України.

2. Крім осіб, зазначених у частині першій цієї статті, не можуть бути усиновлювачами інші особи, інтереси яких суперечать інтересам дитини.

Стаття 213. Особи, які мають переважне перед іншими право на усиновлення дитини

1. За наявності кількох осіб, які виявили бажання усиновити одну і ту ж дитину, переважне право на її усиновлення має громадянин України:

- а) в сім'ї якого виховується дитина;
- б) який є чоловіком матері, дружиною батька дитини, яка усиновлюється;
- в) який усиновлює кількох дітей, які є братами, сестрами;
- г) який є родичем дитини.

2. Крім осіб, зазначених у частині першій цієї статті, переважне право на усиновлення дитини має подружжя.

Стаття 222. Згода закладу охорони здоров'я або навчального закладу на усиновлення дитини

1. На усиновлення дитини, яка не має батьків і перебуває у закладі охорони здоров'я або навчальному закладі, потрібна письмова згода цього закладу.

2. Усиновлення може бути проведене без згоди цього закладу, якщо суд встановить, що усиновлення дитини відповідає її інтересам.

Стаття 223. Заява про усиновлення дитини

1. Особа, яка бажає усиновити дитину, подає до суду заяву про усиновлення. Подання такої заяви через представника не допускається.

2. Заява про усиновлення може бути відкликана до набрання чинності рішенням суду про усиновлення.

Стаття 225. Момент здійснення усиновлення

1. Усиновлення вважається здійсненим у день набрання чинності рішенням суду про усиновлення.

2. За бажанням усиновлювача державний орган реєстрації актів цивільного стану видає на підставі рішення суду. Свідоцтво про усиновлення, зразок якого затверджує Кабінет Міністрів України.

Стаття 226. Право на таємницю усиновлення

1. Особа має право на таємницю перебування на обліку тих, хто бажає усиновити дитину, пошуку дитини для усиновлення, подання заяви про усиновлення та її розгляду, рішення суду про усиновлення.

2. Дитина, яка усиновлена, має право на таємницю, в тому числі і від неї самої, факту її усиновлення.

3. Особа, яка була усиновлена, має право після досягнення нею чотирнадцяти років на одержання інформації щодо свого усиновлення.

Стаття 227. Право на приховання факту усиновлення від дитини, яка усиновлена

1. Усиновлювач має право приховувати факт усиновлення від дитини, яка ним усиновлена, і вимагати нерозголошення цієї інформації особами, яким стало відомо про неї як до, так і після досягнення дитиною повноліття.

2. Усиновлювач має право приховувати від дитини факт її усиновлення, якщо розкриття таємниці усиновлення може завдати шкоди її інтересам.

3. Якщо усиновлюється дитина, яка не досягла семи років, службові особи при виявленні її згоди на усиновлення зобов'язані вживати заходів щодо забезпечення таємниці усиновлення від самої дитини.

Стаття 228. Забезпечення таємниці усиновлення

1. Особи, яким у зв'язку з виконанням службових обов'язків доступна інформація щодо усиновлення (перебування осіб, які бажають усиновити дитину, на обліку, пошук ними дитини для усиновлення, подання заяви про усиновлення, розгляд справи про усиновлення, здійснення нагляду за дотриманням прав усиновленої дитини тощо), зобов'язані не розголошувати її, зокрема і тоді, коли усиновлення для самої дитини не є таємним.

2. Відомості про усиновлення видаються судом лише за згодою усиновлювача, крім випадків, коли такі відомості потрібні правоохоронним органам, суду у зв'язку з цивільною чи кримінальною справою, яка є у їх провадженні.

3. Таємниця усиновлення забезпечується також відповідно до статей 229-231 цього кодексу.

4. Особи, які розголосили таємницю усиновлення, несуть відповідальність, встановлену законом.

Стаття 229. Право усиновлювача бути записаним матір'ю, батьком дитини

1. Особа, яка подала заяву про усиновлення, може виявити бажання бути записаною у Книзі реєстрації народжень матір'ю, батьком дитини або повнолітньої особи.

2. Якщо усиновлюється дитина, яка досягла семи років, то для запису усиновлювача матір'ю, батьком потрібна згода дитини, крім випадку, передбаченого частиною четвертою статті 218 цього кодексу.

3. Суд задовольняє таку заяву усиновлювача у рішенні про усиновлення, якщо це відповідає інтересам дитини.

Стаття 230. Право усиновлювача на зміну відомостей про місце народження та дату народження дитини

1. Особа, яка подала заяву про усиновлення, може виявити бажання змінити відомості про місце народження та дату народження дитини.

2. Дата народження дитини може бути змінена не більш як на шість місяців.

3. У рішенні про усиновлення суд змінює відомості про місце народження та дату народження дитини, якщо це відповідає її інтересам.

Стаття 231. Зміна прізвища, імені та по батькові особи, яка усиновлена

1. Якщо усиновлювачами є одночасно жінка та чоловік і якщо вони записуються батьками дитини, відповідно змінюються прізвище та по батькові дитини.

За заявою усиновлювачів може бути змінено ім'я дитини. Для такої зміни потрібна згода дитини. Така згода не вимагається, якщо дитина живе в сім'ї усиновлювачів і звикла до нового імені.

2. Якщо усиновлювач записується батьком дитини, відповідно змінюється по батькові дитини.

3. Якщо усиновлюється повнолітня особа, її прізвище, ім'я та по батькові можуть бути змінені у зв'язку з усиновленням за заявою усиновлювача та усиновленої особи.

4. Про зміни, передбачені у цій статті, суд зазначає у рішенні про усиновлення.

Стаття 232. Правові наслідки усиновлення

1. З моменту здійснення усиновлення припиняються особисті та майнові права і обов'язки між батьками та особою, яка усиновлена, а також між нею та іншими її родичами за походженням.

При усиновленні дитини однією особою ці права та обов'язки можуть бути збережені за бажанням матері, якщо усиновлювачем є чоловік, або за бажанням батька, якщо усиновлювачем є жінка.

2. Якщо після смерті одного з батьків дитини або визнання його недієздатним другий з батьків дитини вступив у повторний шлюб і його дружина, чоловік у повторному шлюбі бажають усиновити дитину, баба, дід дитини з боку того з батьків, хто помер або визнаний недієздатним, рідні брати та сестри дитини мають право подати до суду заяву про збереження між ними та дитиною, яку усиновлюють, правового зв'язку.

Суд розглядає таку заяву одночасно із заявою про усиновлення і задовольняє її, якщо це відповідає інтересам дитини.

3. З моменту усиновлення виникають взаємні особисті немайнові та майнові права і обов'язки між особою, яка усиновлена (а в майбутньому — між її дітьми, онуками), та усиновлювачем і його родичами за походженням.

4. Усиновлення надає усиновлювачеві права і накладає на нього обов'язки щодо дитини, яку він усиновив, у такому ж обсязі, який мають батьки щодо дитини.

5. Усиновлення надає особі, яку усиновлено, права і накладає на неї обов'язки щодо усиновлювача у такому ж обсязі, який має дитина щодо своїх батьків.

Глава 19. ОПІКА ТА ПІКЛУВАННЯ НАД ДІТЬМИ

Стаття 243. Діти, над якими встановлюється опіка, піклування

1. Опіка, піклування встановлюється над дітьми, які залишилися без батьківського піклування.

2. Опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла чотирнадцяти років, а піклування — над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

3. Опіка, піклування над дитиною встановлюється органом опіки та піклування, а також судом у випадках, передбачених Цивільним кодексом України.

Стаття 244. Особа, яка може бути опікуном, піклувальником дитини

1. Опікуном, піклувальником дитини може бути за її згодою повнолітня дієздатна особа.

2. При призначенні дитині опікуна або піклувальника органом опіки та піклування враховуються особисті якості особи, її здатність до виховання дитини, ставлення до неї, а також бажання самої дитини.

3. Не може бути опікуном, піклувальником дитини особа, яка зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, особа, позбавлена батьківських прав, а також особа, інтереси якої суперечать інтересам дитини.

Стаття 247. Права дитини, над якою встановлено опіку або піклування

1. Дитина, над якою встановлено опіку або піклування, має право:

1) на проживання в сім'ї опікуна або піклувальника, на піклування з його боку;

2) на забезпечення їй умов для всебічного розвитку, освіти, виховання і на повагу до її людської гідності;

3) на збереження права користування житлом, у якому вона проживала до встановлення опіки або піклування. У разі відсутності житла така дитина має право на його отримання відповідно до закону;

4) на захист від зловживань з боку опікуна або піклувальника.

2. Встановлення опіки та піклування не припиняє права дитини на аліменти, пенсії, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника.

Стаття 248. Права дитини, яка залишилася без піклування батьків і проживає у дитячому закладі або закладі охорони здоров'я

1. Дитина, яка залишилася без піклування батьків і проживає у дитячому закладі або закладі охорони здоров'я, має право:

1) на всебічний розвиток, виховання, освіту, повагу до її людської гідності;

2) на збереження права користування житлом, у якому вона раніше проживала. У разі відсутності житла така дитина має право на його отримання відповідно до закону;

3) на пільги, встановлені законом, при працевлаштуванні після закінчення строку перебування у зазначеному закладі.

2. Влаштування дитини до закладу, зазначеного у частині першій цієї статті, не припиняє права дитини на аліменти, пенсії, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника.

Стаття 249. Права та обов'язки опікуна, піклувальника щодо дитини

1. Опікун, піклувальник зобов'язаний виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти.

Опікун, піклувальник має право самостійно визначати способи виховання дитини з урахуванням думки дитини та рекомендацій органу опіки та піклування.

2. Опікун, піклувальник має право вимагати повернення дитини від будь-якої особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду.

3. Опікун, піклувальник не має права перешкоджати спілкуванню дитини з її батьками та іншими родичами, за винятком випадків, коли таке спілкування суперечить інтересам дитини.

4. Цивільні права та обов'язки опікуна, піклувальника встановлюються Цивільним кодексом України.

5. Обов'язки з опіки та піклування щодо дитини виконуються опікуном та піклувальником безоплатно.

Стаття 250. Припинення опіки, піклування над дитиною

1. Опіка, піклування над дитиною припиняється у випадках, встановлених Цивільним кодексом України.

Стаття 251. Звільнення опікуна та піклувальника дитини від їх обов'язків

1. Особа може бути звільнена від обов'язків опікуна або піклувальника дитини у випадках, передбачених Цивільним кодексом України, а також тоді, коли між опікуном, піклувальником та дитиною склалися стосунки, які перешкоджають здійсненню ними опіки, піклування.

Глава 20. ПАТРОНАТ НАД ДІТЬМИ

Стаття 252. Договір про патронат

1. За договором про патронат орган опіки та піклування передає дитину, яка є сиротою або з інших причин позбавлена батьківського піклування, на виховання у сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) до досягнення дитиною повноліття, за плату.

Стаття 253. Згода дитини на проживання у сім'ї патронатного вихователя

1. На передачу дитини у сім'ю патронатного вихователя потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку, що може її висловити.

Стаття 254. Плата за виховання дитини

1. За виховання дитини патронатному вихователю встановлюється плата, розмір якої визначається за його домовленістю з органом опіки та піклування.

Стаття 255. Обов'язки патронатного вихователя

1. Патронатний вихователь зобов'язаний:

1) забезпечити дитину житлом, одягом, харчуванням тощо;

2) створити дитині умови для навчання, фізичного та духовного розвитку;

3) захищати дитину, її права та інтереси як опікун або піклувальник, без спеціальних на те повноважень.

Стаття 256. Припинення договору про патронат

1. Договір про патронат припиняється у разі відмови від нього вихователя або дитини, яка досягла чотирнадцяти років.

До призначення дитині нового вихователя або передання дитини іншій особі, навчальному закладові, закладові охорони здоров'я або соціального захисту вихователь, який відмовився від договору, зобов'язаний піклуватися про дитину.

2. Договір про патронат може бути розірваний за згодою сторін або за рішенням суду в разі невиконання вихователем своїх обов'язків або якщо між ним та дитиною склалися стосунки, які перешкоджають виконанню обов'язків за договором.

*Президент України Л. Кучма
м. Київ 10 січня 2002 року
№ 2947-III*

ПРО СТАТУС І СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ГРОМАДЯН, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ

Закон України

28 лютого 1991 року № 796-XII (витяг)

Чорнобильська катастрофа торкнулася долі мільйонів людей. У багатьох регіонах, на величезних територіях виникли нові соціальні та економічні умови. Україну оголошено зоною екологічного лиха. Створення системи надійного захисту людей від наслідків Чорнобильської катастрофи потребує залучення значних фінансових, матеріальних та наукових ресурсів.

Цей закон визначає основні положення щодо реалізації конституційного права громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, на охорону їх життя і здоров'я та створює єдиний порядок визначення категорій зон радіоактивно забруднених територій, умов проживання і трудової діяльності на них, соціального захисту потерпілого населення.

Розділ V. Захист дітей, потерпілих від чорнобильської катастрофи

Стаття 27. Визначення дітей, які належать до потерпілих від Чорнобильської катастрофи

До дітей, потерпілих від Чорнобильської катастрофи, належать неповнолітні діти, які:

1) евакуйовані із зони відчуження, у тому числі діти, які на момент евакуації знаходились у стані внутрішньоутробного розвитку;

2) проживали на момент аварії чи прожили або постійно навчалися після аварії не менше одного року у зоні безумовного (обов'язкового) відселення;

3) проживали на момент аварії чи прожили або постійно навчалися після аварії не менше двох років у зоні гарантованого добровільного відселення;

4) проживали на момент аварії чи прожили або постійно навчалися після аварії не менше трьох років у зоні посиленого радіоекологічного контролю;

5) народились після 26 квітня 1986 року від батька, який на час настання вагітності матері мав підстави належати до категорії 1, 2 або 3 постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, або народжені матір'ю, яка на час настання вагітності або під час вагітності мала підстави належати до категорії 1, 2 або 3 постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи;

6) хворі на рак щитовидної залози незалежно від дозиметричних показників, а також хворі на променеву хворобу;

7) одержали дозу опромінення щитовидної залози внаслідок Чорнобильської катастрофи, яка перевищує рівні, встановлені Міністерством охорони здоров'я України.

Стаття 28. Лікування потерпілих дітей

Рятування, лікування та реабілітація (включаючи психологічну) потерпілих дітей дошкільного і шкільного віку визнаються пріоритетними напрямками в усіх медичних програмах і заходах, пов'язаних з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи.

Лікування потерпілих дітей забезпечується на базі кращих вітчизняних санаторно-курортних закладів, спеціалізованих медичних центрів, обладнаних сучасним діагностичним і лікувальним устаткуванням, з сучасними лікарськими засобами, із залученням до роботи в них найдосвідченіших вітчизняних та зарубіжних спеціалістів із своїми методиками, устаткуванням та медикаментами.

Стаття 29. Забезпечення потерпілих дітей продуктами харчування

Потерпілі діти забезпечуються відповідно до фізіологічних норм, встановлених Міністерством охорони здоров'я України, продуктами харчування, а також харчовими добавками, які сприяють виведенню радіонуклідів з організму в порядку, передбаченому статтею 30 цього Закону.

Стаття 30. Пільги та компенсації потерпілим дітям та їх батькам

Потерпілим дітям, зазначеним у пунктах 1—6 статті 27 цього закону, та їх батькам надаються такі гарантовані державою компенсації та пільги:

1) повне державне забезпечення дітей до вступу їх до школи (не старше 8 років) шляхом безплатного виховання (утримання) їх у державних та комунальних дошкільних навчальних закладах і надання щомісячної грошової допомоги, розмір якої визначається Кабінетом Міністрів України;

2) виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності по догляді за хворою дитиною віком до 14 років — у розмірі 100 процентів середньої заробітної плати (доходу) незалежно від страхового стажу за весь період хвороби, включаючи санаторно-курортне лікування, одному з батьків або особі, яка їх замінює, якщо дитина потребує догляду батьків згідно з медичним висновком закладу охорони здоров'я, в якому дитина лікується чи перебуває на диспансерному обліку;

3) безоплатний проїзд у межах України на всіх видах транспорту (крім таксі) дитині та особі, яка супроводжує хвору дитину до місця лікування (реабілітації), оздоровлення та назад (за направленням медичних закладів), з правом позачергового придбання квитків;

4) безоплатне придбання ліків за рецептами лікарів, а також безоплатне позачергове зубопротезування (за винятком зубопротезування із дорогоцінних металів та металів, прирівняних до них за вартістю, що визначається Міністерством охорони здоров'я України);

5) щорічне безоплатне забезпечення потерпілих дітей за місцем роботи одного із батьків путівками на оздоровлення строком до двох місяців.

Потерпілі діти віком до 10 років забезпечуються путівками разом з одним із батьків або особою, яка їх замінює, за умови, що останні належать до постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи. У разі неможливості надання путівки виплачується компенсація у розмірі середньої вартості путівки в Україні. По-

рядок надання путівок та розмір їх середньої вартості визначаються Кабінетом Міністрів України.

При цьому, в разі недостатньої тривалості щорічної відпустки одному з батьків або особі, яка доглядає за потерпілою дитиною, надається додаткова відпустка без збереження заробітної плати;

6) щомісячна виплата 50 процентів мінімальної заробітної плати незалежно від інших виплат на кожну дитину шкільного віку, яка евакуйована із зони відчуження або народилася після 26 квітня 1986 року від батька, який на час настання вагітності матері, має підстави належати до категорії 1 або 2, або матері, яка на час настання вагітності або під час вагітності має підстави належати до категорії 1 або 2, а також на кожну дитину, яка проживала у зоні безумовного (обов'язкового) відселення з моменту аварії до прийняття постанови про відселення;

8) щомісячна виплата мінімальної заробітної плати сім'ям на кожну дитину шкільного віку, яка стала інвалідом або перебуває на диспансерному обліку по захворюванню внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також дітям шкільного віку, батьки яких стали інвалідами I або II групи чи померли внаслідок Чорнобильської катастрофи, замість виплати, передбаченої пунктом 6 цієї статті, якщо вказана дитина не перебуває на повному державному забезпеченні. Необхідність взяття дитини на такий диспансерний облік визначається лікарською консультаційною комісією;

11) безоплатне харчування учнів середніх загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних закладів освіти, студентів коледжів та технікумів (училищ), розташованих на територіях радіоактивного забруднення (пункти 2, 3, 4 статті 2 цього закону), а також дітей, евакуйованих із зони відчуження, дітей, які є інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи, і тих, які проживали у зоні безумовного (обов'язкового) відселення з моменту аварії до прийняття постанови про відселення. Дітям, які не харчуються в зазначених навчальних закладах, а також за всі дні, коли вони не відвідували ці заклади, до досягнення повноліття виплачується грошова компенсація у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України;

12) забезпечення продуктами харчування потерпілих дітей, які не відвідують дитячі дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади (у тому числі і тих, які не знаходяться в обліковому складі шкіл), на суму середньої вартості харчування в цих закладах, що встановлюється місцевими Радами народних депутатів, або виплата грошової компенсації батькам за їх бажанням, якщо діти не перебувають на повному державному забезпеченні;

13) зарахування до стажу роботи одному з батьків часу догляду за потерпілою дитиною до досягнення нею віку 12 років.

Дітям, зазначеним у пункті 7 статті 27 цього закону, надаються пільги, передбачені пунктами 3, 4 та 5 частини першої цієї статті. Одному з батьків зазначених дітей або особі, яка їх замінює, надаються пільги, передбачені пунктом 2 частини першої цієї статті.

Дітям, зазначеним у статті 27 цього закону; яким встановлено інвалідність, пов'язану з Чорнобильською катастрофою, надаються компенсації та пільги, передбачені пунктами 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11 частини першої цієї статті, а також надаються такі компенсації та пільги:

1) безоплатне користування всіма видами міського та приміського транспорту (крім таксі з числом посадочних місць для пасажирів не більше 9), на території України;

2) позачергове обов'язкове забезпечення місцями у дошкільних закладах освіти незалежно від відомчої підпорядкованості;

3) використання чергової відпустки у зручний час для одного з батьків дитини-інваліда або особи, яка їх замінює, а також отримання одним із батьків або особою, яка їх замінює, додаткової відпустки із збереженням заробітної плати строком на 14 робочих днів на рік;

4) вступ поза конкурсом до державних вищих закладів освіти, професійно-технічних закладів освіти та на курси для професійного навчання з обов'язковим наданням гуртожитку на час навчання тим, хто не має житла, і гарантованою виплатою підвищеної на 100 процентів стипендії, незалежно від місця навчання на території України. Особи, які закінчили середні загальноосвітні школи та професійно-технічні заклади освіти з відзнакою (відмінними оцінками), приймаються без екзаменів до державних вищих закладів освіти за результатами співбесіди. Зазначені особи навчаються в цих закладах освіти за рахунок держави;

5) позачергове влаштування в заклади соціального захисту, а також обслуговування службами соціального захисту вдома, якщо дитина-інвалід не має близьких родичів, які проживають разом з нею;

6) розмір соціальної пенсії дітям-інвалідам віком до 16 років, захворювання яких пов'язане з Чорнобильською катастрофою, підвищується на 100 процентів від розміру, передбаченого пунктом «в» етапі 94 Закону України «Про пенсійне забезпечення»;

7) надання додаткової жилої площі у вигляді окремої кімнати дитині, яка стала інвалідом внаслідок Чорнобильської катастрофи та потребує особливого догляду. Відсутність окремої кімнати є підставою для взяття на квартирний облік. Сім'ям, що мають

дітей-інвалідів, надається право позачергового одержання жилих приміщень;

8) 50-процентна знижка плати за користування сім'єю, що має дитину-інваліда, житлом (квартирна плата), телефоном (в тому числі щодо оплати послуг електрозв'язку за місцеві телефонні розмови з квартирних телефонів при похвилинному обліку їх тривалості) та комунальними послугами (водопостачання, газ, електрична, теплова енергія та інші послуги) у жилих будинках (квартирах) усіх форм власності в межах норм, передбачених законодавством, за умови, що дитина проживає разом з сім'єю.

Абзац другий пункту 8 частини третьої статті 30 виключено.

Сім'ям, що мають дітей-інвалідів, які проживають у будинках, що не мають центрального опалення, відшкодовується 50 процентів вартості палива, придбаного в межах норм, встановлених для продажу населенню;

9) позачергове встановлення сім'ї, що має дитину-інваліда, телефону з оплатою 50 процентів вартості його встановлення;

10) щорічне безплатне забезпечення дитини-інваліда та одного з батьків чи особи, яка їх замінює, путівкою для будь-якого виду оздоровлення чи відпочинку протягом двох місяців. У разі неможливості надання путівки виплачується компенсація у розмірі середньої вартості путівки в Україні.

Порядок надання путівок та розмір їх середньої вартості визначаються Кабінетом Міністрів України;

11) першочергове безкоштовне протезування дітей-інвалідів.

Дітям, які мають підстави для встановлення категорії 2 або 3, до досягнення повноліття, крім компенсацій та пільг, зазначених у частині першій цієї статті, надаються пільги, передбачені пунктами 2,4 і 5 частини третьої цієї статті.

Після досягнення повноліття (в разі одруження або влаштування на роботу у передбачених чинним законодавством випадках до досягнення повноліття — за їх бажанням, відповідно з часу одруження або влаштування на роботу) особам, зазначеним у статті 27 цього закону, надаються пільги та компенсації відповідно до встановлених статтею 14 цього закону категорій.

Дітям до досягнення повноліття, які до вступу в державні вищі заклади освіти, професійно-технічні заклади освіти, розташовані за межами зони забруднення, мали підстави для отримання категорії 4, надаються пільги, передбачені пунктами 4 і 5 частини першої цієї статті та пунктом 4 частини третьої цієї статті, а студентам з числа цих дітей віком до 23 років надаються пільги, передбачені пунктом 6 статті 22 цього Закону.

Стаття 31. Допомога сім'ям, що мають дітей шкільного віку, які проживають на територіях радіоактивного забруднення

Сім'ї, що мають дітей віком від 7 до 16 років (учнів віком до 18 років), які проживають на територіях радіоактивного забруднення, допомога, передбачена чинним законодавством України, виплачуються у подвійному розмірі.

*Голова Верховної Ради України Л. Кравчук
м. Київ 28 лютого 1991 року
№ 796-ХІІ*

ПРО ДЕРЖАВНУ ДОПОМОГУ СІМ'ЯМ З ДІТЬМИ

Закон України

від 21 листопада 1992 року (витяг)

Цей закон відповідно до Конституції України встановлює гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей; шляхом надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів та віку дітей і спрямований на забезпечення пріоритету державної допомоги сім'ям з дітьми у загальній системі соціального захисту населення.

Стаття 16. Право на допомогу на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням

Допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, призначається особам, визначеним в установленому законом порядку опікунами чи піклувальниками дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення їх батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування.

Стаття 17. Умови призначення допомоги на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням

Допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, призначається на підставі рішення про встановлення опіки чи піклування за умови, що середньомісячний розмір одержуваних на дитину аліментів, пенсії за попередні шість місяців не перевищує прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

Стаття 18. Розмір допомоги на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням

Допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, надається у розмірі, що дорівнює різниці між прожитковим

мінімумом для дитини відповідного віку та середньомісячним розміром одержуваних на дитину аліментів та пенсій за попередні шість місяців.

Стаття 21. Відповідальність підприємств, установ та організацій за недостовірність даних і документів, виданих для призначення державної допомоги

Органи, що призначають і здійснюють виплату державної допомоги сім'ям з дітьми, мають право у разі потреби перевіряти обґрунтованість видачі та достовірність відповідних документів, поданих для призначення допомоги.

Підприємства, установи та організації несуть відповідальність за шкоду, заподіяну сім'ям з дітьми або державі внаслідок несвоєчасної видачі документів або видачі недостовірних даних, і відшкодовують її в установленому законом порядку.

Стаття 22. Відповідальність громадян за недостовірність документів, поданих для призначення державної допомоги

Одержувачі державної допомоги зобов'язані повідомляти органи, що призначають і здійснюють виплату державної допомоги, про зміну всіх обставин, що впливають на виплату допомоги.

Суми державної допомоги, виплачені надміру внаслідок зловживань з боку громадян (у результаті подання документів із свідомо неправдивими відомостями, неподання відомостей про зміни у складі сім'ї, приховування обставин, що впливають на виплату державної допомоги тощо), стягуються згідно з законом.

Органи, що призначають і здійснюють виплату державної допомоги, мають право перевіряти матеріальний стан сімей з дітьми.

ПРО ЗАХИСТ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ Закон України

Від 23 листопада 2003 року № 1296-IV

Цей закон встановлює правові основи захисту суспільства від розповсюдження продукції, що негативно впливає на суспільну мораль.

Стаття 1. Визначення термінів

В цьому законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні:

- *видовищний захід сексуального характеру* — публічний показ у будь-якій формі продукції сексуального характеру і (або) сценічні дії, метою яких є втілення сексуальних дій;
- *державне регулювання і контроль обігу продукції, що негативно впливає на суспільну мораль*, — визначення законом

- і прийнятими на його основі нормативно-правовими актами порядку й умов обігу відповідної продукції та контроль за ним, вироблення правових механізмів і встановлення прав та обов'язків органів державної влади, органів місцевого самоврядування, установ і організацій усіх форм власності по забезпеченню захисту суспільної моралі; обіг продукції сексуального характеру — виготовлення (виробництво), зберігання, реклама, розповсюдження такої продукції у будь-якій формі, в тому числі і торгівля нею, ввезення, вивезення та транзит через територію України, поштова пересилка продукції сексуального характеру; порнографія — вульгарно-натуралістична, цинічна, непристойна фіксація статевих актів, самоцільна, спеціальна демонстрація геніталій, антитетичних сцен статевого акту, сексуальних збочень, зарисовок з натури, які не відповідають моральним критеріям, ображають честь і гідність людини, спонукаючи негідні інстинкти;
- *продукція еротичного характеру* — будь-які матеріальні об'єкти — предмети, друкована, аудіо-, відеопродукція, в тому числі реклама, повідомлення та матеріали, продукція засобів масової інформації, електронних засобів масової інформації, що містять інформацію еротичного характеру, має за мету досягнення естетичного ефекту, зорієнтована на доросле населення і не збуджує в аудиторії нижчі інстинкти, не є образливою;
 - *продукція порнографічного характеру* — будь-які матеріальні об'єкти, предмети, друкована, аудіо-, відеопродукція, в тому числі реклама, повідомлення та матеріали, продукція засобів масової інформації, електронних засобів масової інформації, змістом яких є детальне зображення анатомічних чи фізіологічних деталей сексуальних дій чи які містять інформацію порнографічного характеру;
 - *продукція сексуального характеру* — будь-які матеріальні об'єкти, предмети, друкована, аудіо-, відеопродукція, в тому числі реклама, повідомлення та матеріали, продукція засобів масової інформації, електронних засобів масової інформації, призначені для задоволення сексуальних потреб людини;
 - *спеціалізований засіб масової інформації* — періодичне друковане видання, радіо-, теле-, відеопрограми, інша форма розповсюдження масової інформації, у тому числі на електронних носіях, матеріали та повідомлення якого у цілому і систематично висвітлюють питання сексу або використовують сексуальну тематику як провідну;
 - *спеціально визначене місце* — територія чи приміщення, відведене для реклами, розповсюдження продукції чи про-

ведення видовищних заходів сексуального характеру, з пристойним зовнішнім оформленням, максимально віддалене від місць масового відпочинку, освітніх закладів для неповнолітніх, пам'яток історії й культури, сакральних і ритуальних об'єктів та військових частин;

- *суспільна мораль* — система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість.

Інші поняття і терміни вживаються в цьому законі в значеннях, визначених чинним законодавством України.

Стаття 2. Загальні положення

Виробництво та обіг у будь-якій формі продукції порнографічного характеру в Україні забороняються. Критерії віднесення продукції до такої, що має порнографічний характер, встановлюються спеціально уповноваженим органом виконавчої влади у сфері культури та мистецтв.

Виробництво та обіг у будь-якій формі продукції еротичного характеру та продукції, що містить елементи насильства та жорстокості, дозволяються виключно за умови дотримання обмежень, встановлених законодавством.

Забороняються виробництво та розповсюдження продукції, яка:

- пропагує війну, національну та релігійну ворожнечу, зміну шляхом насильства конституційного ладу або територіальної цілісності України;
- пропагує фашизм та неофашизм;
- принижує або ображає націю чи особистість за національною ознакою;
- пропагує бузувірство, блюзнірство, неповагу до національних і релігійних святинь;
- принижує особистість, є проявом знуцання з приводу фізичних вад (каліцтва), з душевнохворих, літніх людей;
- пропагує невігластво, неповагу до батьків;
- пропагує наркоманію, токсикоманію, алкоголізм, тютюнокуріння та інші шкідливі звички.

Стаття 3. Законодавство щодо захисту суспільної моралі

Правові засади України щодо захисту моральності у суспільстві складає Конституція України, цей закон, інші закони та нормативно-правові акти щодо захисту суспільної моралі, загально-визнані норми і принципи міжнародного права й міжнародних договорів України.

Стаття 4. Сфера дії закону

Дія закону поширюється на діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування у частині державного регулювання і контролю за обігом продукції сексуального чи еротичного характеру, на діяльність установ та організацій усіх форм власності, юридичних осіб та громадян у сфері обігу відповідної продукції на території України, а також за її межами, якщо суб'єктами правовідносин є громадяни України та юридичні особи, зареєстровані відповідно до чинного законодавства України.

Дія цього закону не поширюється на виробництво чи розповсюдження документальних матеріалів, художніх творів літератури, мистецтва та культури, які визнані класичним чи світовим мистецтвом, на обіг наукових, науково-популярних, публіцистичних, освітніх матеріалів з питань статі й сексу та виробів сексуального характеру медичного призначення.

Стаття 5. Основні напрями державного регулювання обігу інформаційної продукції, що негативно впливає на суспільну мораль

Змістом державної політики у сфері захисту суспільної моралі є створення необхідних правових, економічних та організаційних умов, які сприяють реалізації права на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що становлять загрозу фізичному, інтелектуальному, морально-психологічному стану населення.

Основними напрямками державного регулювання обігу інформаційної продукції, що впливає на суспільну мораль, є:

- формування єдиної комплексної системи забезпечення захисту моральних засад і утвердження здорового способу життя у сфері інформаційної діяльності, освіти та культури;
- недопущення пропаганди в електронних та інших засобах масової інформації культури насильства, жорстокості, поширення порнографії;
- впровадження експертної оцінки відео-, аудіо-, друкованої інформації та інформації на електронних носіях, розроблення механізмів і методик віднесення її до такої, що завдає шкоди суспільній моралі;
- підтримка національної культури, мистецтва, кінематографії, книговидавництва, поліпшення системи пропаганди кращих зразків світової літератури, культури та мистецтва;
- заборона демонстрації неліцензійної аудіо-, відеопродукції на всіх національних телерадіокомпаніях;
- встановлення контролю за обігом продукції, що становить загрозу суспільній моралі;

- приєднання до міжнародних договорів з питання захисту суспільної моралі.

Стаття 6. Заборона обігу предметів та продукції порнографічного характеру

Забороняється:

- виробництво і ввезення в Україну творів, зображень, інших предметів порнографічного характеру з метою збуту чи розповсюдження, їх виготовлення, перевезення чи інше переміщення, реклама, збут чи розповсюдження;
- обіг, демонстрація та прокат друкованих видань, кіно-, аудіо-, відео-, радіо-, телепродукції, матеріалів на електронних носіях, інших видів продукції, що пропагують порнографію.

Розміщення оголошень про інтимні зустрічі за винагороду та девіантні форми інтимних стосунків не в спеціалізованих засобах масової інформації заборонено.

Стаття 7. Захист неповнолітніх від негативного впливу продукції сексуального чи еротичного характеру

З метою захисту морального та фізичного життя неповнолітніх забороняється;

- втягнення неповнолітніх у діяльність з виробництва й обігу продукції сексуального чи еротичного характеру, порнографічних матеріалів, надання послуг, а також організації й проведення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру;
- розповсюдження продукції сексуального чи еротичного характеру, порнографічних матеріалів, надання послуг і проведення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру серед неповнолітніх;
- використання образів неповнолітніх у будь-якій формі в продукції сексуального чи еротичного характеру і проведенні видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру.

Стаття 8. Розповсюдження продукції сексуального чи еротичного характеру

Розповсюдження продукції сексуального чи еротичного характеру дозволяється за наявності позитивного висновку Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі у спеціально відведених для цього місцях, визначених цим Законом, та у спосіб, встановлений органами державної влади й органами місцевого самоврядування в межах своєї компетенції.

Розповсюдження та реклама продукції сексуального характеру в житлових будинках, приміщеннях органів державної влади, закладах культури і мистецтва, в підземних переходах, станціях

метрополітену, електропотягах і вокзалах, у кіосках продажу періодичної преси і павільйонах, у місцях громадського відпочинку, на вуличних лотках і ринках забороняються.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування можуть визначати, зважаючи на особливості місцевих умов, звичаї і традиції, додатково території та місця, в яких заборонено розповсюдження продукції сексуального характеру та проведення заходів сексуального характеру.

Розповсюдження продукції сексуального чи еротичного характеру допускається в спеціалізованих медичних закладах і установах, які мають відповідну ліцензію та ліцензію для надання медичної допомоги особам з сексуальними розладами.

Розповсюдження предметів сексуального чи еротичного характеру допускається лише у спеціалізованих магазинах. Власник магазину, що здійснює продаж відповідної продукції, зобов'язаний інформувати громадян про його специфіку.

Продукція сексуального чи еротичного характеру може розповсюджуватися лише за умови недоступності її неповнолітнім і не нав'язування споживачам.

Рішення про обмеження обігу матеріалів і продукції сексуального характеру за віковою ознакою приймають органи державної влади та органи місцевого самоврядування за погодженням з відповідними державними органами освіти.

Продукція сексуального чи еротичного характеру може розповсюджуватися лише за умови герметичної упаковки, спеціального маркування і за наявності повідомлення «продукція сексуального характеру, продаж неповнолітнім заборонено».

Порядок, та умови оподаткування продукції сексуального чи еротичного характеру визначаються чинним законодавством.

Стаття 9. Умови та порядок ліцензування діяльності з обігу продукції сексуального чи еротичного характеру

Ввезення на територію України, виготовлення (виробництво), зберігання з метою розповсюдження та розповсюдження продукції, здійснення послуг і проведення видовищних заходів сексуального характеру здійснюються виключно за умови наявності спеціального дозволу (ліцензії) на кожний вид діяльності.

Вивіз з України, транзит через її територію та пересилка продукції сексуального чи еротичного характеру також потребує спеціального дозволу відповідних державних органів.

Надання ліцензій на ці види діяльності та їх анулювання здійснюються на загальних підставах тим органом виконавчої влади, до компетенції якого входить надання ліцензій на здійснення заявленої діяльності з урахуванням положень і в порядку, встанов-

леному Законом України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності».

Ліцензія видається терміном не менше трьох років. Продовження терміну дії ліцензії здійснюється у порядку, встановленому для її отримання.

Не можуть мати ліцензії:

- неповнолітні;
- особи, визнані, судом недієздатними чи обмеженими судом у дієздатності;
- особи, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі;
- особи, які мають судимість за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, за тяжкі злочини проти життя, здоров'я та гідності людини, а також за особливо небезпечні злочини; іноземці та особи без громадянства.

Ліцензування діяльності по створенню, трансляванню та розповсюдженню телерадіокомпаніями України кіно-, аудіо-, відеопродукції еротичного чи сексуального характеру здійснює Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення.

Ліцензування і реєстрацію кіно-, аудіо-, відеопродукції, що має обмеження глядацької аудиторії, здійснює центральний орган виконавчої влади у сфері культури і мистецтв. Відомості про реєстрацію кіно-, відеопродукції такого характеру обов'язково включаються до державного реєстру фільмів.

Ліцензування і реєстрацію спеціалізованих засобів масової інформації сексуального чи еротичного характеру здійснює центральний орган виконавчої влади у сфері інформації.

Ліцензію на експертну діяльність у сфері продукції, послуг і видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру, пов'язану з визначенням видів продукції, послуг і видовищних заходів сексуального характеру, умов їх розповсюдження, можуть мати лише органи державної влади.

На території України не діють ліцензії на будь-який вид продукції сексуального чи еротичного характеру та діяльність з обігу такої продукції, видані органами чи установами інших держав.

Стаття 10. Експертна діяльність та реєстрація продукції і видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру

Метою експертизи продукції та видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру є підготовка висновків про допущення обігу такої продукції відповідно до цього закону та чинного законодавства у сфері захисту моральності суспільства.

Експертиза продукції сексуального чи еротичного характеру повинна проводитися щодо кожного виду продукції та видовищного заходу сексуального чи еротичного характеру за ініціативою

фізичних та юридичних осіб і передувати етапу введення такої продукції в обіг.

Експертиза продукції та видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру за ініціативою органів державної влади та органів місцевого самоврядування може проводитися на будь-якому етапі обігу продукції сексуального чи еротичного характеру.

Експертну діяльність у сфері обігу продукції та видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру здійснюють виключно органи державної влади.

Стаття 11. Умови продажу і розповсюдження друкованої продукції сексуального чи еротичного характеру

Продаж і розповсюдження друкованої продукції та поліграфії сексуального чи еротичного характеру дозволяються лише за наявності позитивного висновку Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі і в спеціально відведених місцях. Реалізація еротичної друкованої продукції чи друкованої продукції засобів часової інформації сексуального еротичного характеру, що не зареєстрована відповідно до Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», забороняється.

Розповсюдження друкованої продукції або поліграфії еротичного чи сексуального характеру поштою дозволяється лише в непрозорій герметичній упаковці, а продаж еротичних друкованих видань — у герметичній упаковці. На обкладинці забороняється детальне зображення статевих органів.

Розповсюдження друкованої продукції, поліграфії та друкованої продукції засобів масової інформації еротичного чи сексуального характеру без належних вихідних даних, а також індивідуальними розповсюджувачами забороняється.

Демонстрація і (або) реклама друкованої продукції, поліграфії чи друкованої продукції засобів масової інформації еротичного чи сексуального характеру у вікнах, вітринах та інших місцях загального огляду забороняються.

Залучення до продажу друкованої продукції, поліграфії та друкованої продукції засобів масової інформації еротичного чи сексуального характеру неповнолітніх, а також продаж (ознайомлення) особам, які не досягли 16, а в окремих випадках 18 років, продукції сексуального чи еротичного характеру забороняються.

У разі порушення положень цієї статті, а також при відсутності права займатися видавничою діяльністю друкована продукція чи поліграфія відповідного характеру вилучається із продажу уповноваженими органами державної влади у порядку, передбаченому чинним законодавством.

Стаття 12. Порядок організації та проведення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру

Проведення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру фізичними та юридичними особами дозволяється лише за наявності позитивного висновку Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі і в спеціально відведених місцях при дотриманні необхідних санітарних та гігієнічних норм, передбачених чинним законодавством.

Під час проведення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру забороняється демонстрація порнографії, пропаганда насилля чи жорстокості.

Під час проведення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру забороняється здійснення сексуальних контактів.

Стаття 13. Порядок і умови публічної демонстрації продукції, що містить елементи еротики, засобами масової інформації

Теле- і радіокомпаніям, які діють в Україні, забороняється створювати, поширювати інформацію і транслювати кіно-, аудіо-, відеопродукцію, яка містить елементи порнографії.

Аудіо-, радіо-, кіно-, відеопродукція сексуального характеру, з елементами еротики, підлягає оцінці Національною експертною комісією України з питань захисту суспільної моралі.

Розповсюдження теле-, радіо-, аудіо- і відеопродукції сексуального чи еротичного характеру спеціалізованим засобом масової інформації можливе лише за умови спеціальної обробки сигналу. Організація, яка транслює відповідні програми, повинна блокувати передачу кодованого сигналу таким чином, щоб прийом сигналу став неможливим без пристрою декодування.

Трансляція теле-, відео- і радіопрограм, що містять елементи еротики, допускається з 24 годин до 4 годин, якщо інше скорочення часу трансляції не передбачено органами місцевого самоврядування.

Перед трансляцією теле- і радіопрограм сексуального чи еротичного характеру обов'язково має бути зроблено звукове або текстове повідомлення про характер програми і заборону перегляду чи прослуховування її неповнолітніми.

Час публічного показу, публічного сповіщення фільмів еротичного чи сексуального характеру, щодо яких встановлені певні обмеження глядацької аудиторії, визначаються умовами їх демонстрування відповідно до затвердженого Кабінетом Міністрів України Положення про державне посвідчення на право розповсюдження і демонстрування фільмів.

Продаж або прокат населенню продукції електронних засобів масової інформації сексуального характеру, продукції та аудіо-, відеокасет із записами сексуального чи еротичного характеру дозволяється за наявності позитивного висновку Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі на кожен вид такої продукції, ліцензії та інших необхідних документів, визначених чинним законодавством.

Кінотеатри, відеосалони, відеозали мають право публічної демонстрації кіно-, аудіо-, відеопродукції сексуального чи еротичного характеру лише за наявності позитивного висновку Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі, ліцензії та інших необхідних документів, визначених чинним законодавством.

Адміністрація організації, що публічно демонструє кіно-, аудіо-, відеопродукцію еротичного чи сексуального характеру, зобов'язана вказувати на афіші чи програмі передач категорію прокату відповідної продукції.

У разі порушення положень цієї статті ліцензії теле- чи радіокомпаній, а також організацій, що розповсюджують чи публічно демонструють кіно-, аудіо-, відеопродукцію еротичного характеру, скасовуються у встановленому чинним законодавством порядку.

Стаття 14. Рекламна діяльність та її особливості при реалізації продукції сексуального чи еротичного характеру

Реклама діяльності з обігу продукції, послуг і видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру, а також реклама діяльності рекламодавця та розповсюджувача реклами дозволяється лише за наявності спеціального дозволу (ліцензії), отримання якого повинно передувати етапу її виробництва і розповсюдження.

Використання в рекламі текстової, візуальної чи звукової інформації, що здатна спричинити шкоду моральному здоров'ю населення, в засобах масової інформації забороняється.

Реклама будь-якої продукції, товарів і послуг, що містить тексти і (або) зображення сексуального характеру, дозволяється лише в спеціалізованих засобах масової інформації.

Реклама продукції сексуального чи еротичного характеру, що не містить зображень і текстів сексуального характеру, допускається без будь-яких обмежень. Порядок виробництва і розповсюдження реклами продукції сексуального характеру визначається чинним законодавством.

Зовнішня реклама (відкриті вітрини, щити на будинках, вулицях тощо), що містить тексти і (або) зображення сексуального чи еротичного характеру, забороняється.

Реклама продукції сексуального чи еротичного характеру та реклама про самого рекламодавця забороняється, якщо його діяльність, згідно з положеннями цього Закону, потребує спеціального дозволу, але відповідної ліцензії не має.

Реклама продукції сексуального чи еротичного характеру іноземною мовою повинна містити переклад мовою більшості населення країни.

Стаття 15. Нагляд і контроль у сфері захисту суспільної моралі

Державний нагляд за додержанням вимог цього закону та чинного законодавства у сфері захисту суспільної моралі в межах своєї компетенції здійснюють Міністерство культури і мистецтв України, Міністерство охорони здоров'я, України, Міністерство юстиції України, Міністерство освіти України, Міністерство внутрішніх справ України, Генеральна прокуратура України, Державна митна служба України, Державний комітет телебачення і радіомовлення України, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі.

Контроль за наявністю ліцензії у суб'єктів господарювання, дотримання ними ліцензійних умов здійснюють спеціально уповноважений орган, що видав відповідну ліцензію, правоохоронні органи та інші органи виконавчої влади в межах своїх повноважень шляхом проведення планових та позапланових перевірок.

Орган, що здійснює перевірку, за її результатами складає протокол (акт) із зазначенням виявлених порушень чинного законодавства і виносить рішення, в якому зобов'язує суб'єкт господарювання усунути порушення у сфері захисту суспільної моралі чи ліцензування.

Державні контролюючі органи та органи місцевого самоврядування у разі виявлення порушень ліцензійних умов зобов'язані повідомити про ці порушення орган ліцензування.

Спеціально уповноважений орган, що видав відповідну ліцензію, має право розглядати справи про порушення суб'єктами господарювання вимог цього закону, чинного законодавства у сфері захисту суспільної моралі, ліцензійних умов і за результатами розгляду виносити попередження, застосовувати штрафні санкції, призупиняти чи анулювати ліцензію, передавати справи про порушення у цій сфері на розгляд прокуратури та суду.

Стаття 16. Повноваження вищих органів державної влади України у сфері захисту суспільної моралі та обігу продукції і видовищних заходів сексуального характеру

Верховна Рада України і Президент України визначають державну політику у сфері захисту суспільної моралі та обігу продукції і видовищних заходів сексуального характеру, а також продукції, що містить пропаганду культу насильства, жорстокості і порнографії, законодавчі основи її реалізації та гарантії правового захисту працівників цієї сфери.

Кабінет Міністрів України забезпечує реалізацію державної політики у сфері захисту суспільної моралі й обігу продукції і видовищних заходів сексуального характеру, координує і контролює діяльність міністерств та інших центральних органів державної виконавчої влади у цій сфері.

Стаття 17. Статус Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі

З метою реалізації та додержання вимог чинного законодавства у сфері захисту суспільної моралі, обігу продукції і видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру, продукції, що містить пропаганду культу насильства, жорстокості порнографії, створюється Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі (далі — Національна комісія).

Національна комісія є постійним позавідомчим державним експертним і контролюючим органом, який діє відповідно до цього закону та чинного законодавства України і є відповідальним за утвердження здорового способу життя, належного стану моральності суспільства, контролює обіг продукції і видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру.

Рішення Національної комісії, прийняті в межах її повноважень, є обов'язковими для розгляду центральними і місцевими органами влади, засобами масової інформації всіх форм власності, а також фізичними та юридичними особами.

Національна комісія має право залучати державні органи та їх представників, а також на договірних умовах окремих спеціалістів для надання й аналізу інформації у сфері захисту суспільної моралі.

Фінансування Національної комісії здійснюється за рахунок коштів державного бюджету.

Стаття 18. Організаційні засади діяльності Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі

Національна комісія формується з провідних діячів культури, мистецтва, науки і освіти, психіатрів, сексопатологів, фахівців у галузі інформації та інших, які рекомендуються для участі у роботі Національної комісії установами і організаціями, в яких вони працюють.

Чисельність і персональний склад Національної комісії та положення про неї затверджуються Кабінетом Міністрів України

за поданням її голови. Термін повноважень членів Національної комісії — 5 років.

Члени Національної комісії не можуть бути засновниками (співзасновниками) чи мати фінансову зацікавленість у жодному засобі масової інформації чи телерадіокомпанії.

Члени Національної комісії обирають із свого складу голову Національної комісії та його заступників.

Голова та його заступники працюють у Національній комісії на постійній основі, решта членів Національної комісії — на громадських засадах.

Стаття 19. Компетенція Національної експертної комісії України з питань захисту, суспільної моралі

Основними завданнями Національної комісії є:

- координація розробки концепції захисту суспільної моралі, розробка засад державної політики з обігу продукції сексуального характеру та регулювання відповідних відносин;
- аналіз процесів і тенденцій, що відбуваються у сфері захисту суспільної моралі, розробка рекомендацій для органів державної влади та місцевого самоврядування по їх правовому регулюванню;
- контроль за дотриманням чинного законодавства України у сфері захисту суспільної моралі;
- участь у розробці міжнародних договорів України з питань захисту суспільної моралі.

До обов'язків Національної комісії належить:

- аналіз теле-, радіо-, відеопродукції, репертуару кінотеатрів, кіно-, відеоустановок, відеозалів, друкованої продукції засобів масової інформації, а також видовищних заходів стосовно їх відповідності вимогам чинного законодавства щодо захисту суспільної моралі;
- попередження розповсюдження та заборона демонстрації фільмів, програм, інформаційних матеріалів, видовищних заходів тощо, які завдають шкоди моральності суспільства;
- консультативна допомога органам державної влади і місцевого самоврядування, установам і організаціям всіх форм власності, фізичним і юридичним особам з питань державного регулювання і контролю за обігом продукції і видовищних заходів сексуального характеру;
- створення бази даних (каталогу) всіх видів продукції сексуального характеру і продукції, що містить елементи еротики, насилля і жорстокості;

- створення архіву та бібліотеки матеріалів еротичної проблематики, порнографічного характеру та матеріалів, що пропагують насилля і жорстокість;
- моніторинг практики застосування законодавства з питань захисту суспільної моралі, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення;
- організація та проведення науково-практичних конференцій, семінарів з актуальних питань утвердження моральності у суспільстві, встановлення міжнародних зв'язків та вивчення досвіду роботи відповідних зарубіжних організацій;
- розгляд скарг громадян про порушення вимог законодавства у сфері захисту суспільної моралі та вжиття належних заходів реагування відповідно до своїх повноважень.

Національна комісія має право:

- отримувати від усіх органів державної влади і місцевого самоврядування, засобів масової інформації документи, інформацію щодо їх діяльності з питань, визначених цим законом;
- отримувати копії фільмів, аудіо-, відеозаписи теле- і радіопрограм, продукцію друкованих засобів масової інформації, необхідні для виконання своїх завдань та проведення експертизи;
- проводити у межах своєї компетенції перевірки діяльності засобів масової інформації, установ і організацій всіх (форм власності, що займаються діяльністю з обігу продукції і видовищних заходів сексуального характеру, а також продукції, що містить елементи насилля і жорстокості;
- викликати на свої засідання представників теле-, радіокомпаній, демонстраторів відеофільмів, редакторів друкованих засобів масової інформації, організаторів видовищних заходів сексуального характеру для отримання інформації та роз'яснень з питань їхньої діяльності;
- вносити пропозиції стосовно притягнення засобів масової інформації та їх керівників, які порушують законодавство у сфері захисту суспільної моралі, до передбаченої законом відповідальності;
- ініціювати питання про припинення дії ліцензії на діяльність з обігу продукції і видовищних заходів сексуального характеру, за умови виявлення порушень цього закону.

Стаття 20. Порядок проведення експертизи продукції і видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру

Метою експертизи продукції і видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру є підготовка висновків про відповідність такої продукції чинному законодавству про захист суспільної моралі й можливість її обігу на території України.

Ініціювати експертизу, крім самої Національної комісії, мають право державні й громадські організації, фізичні та юридичні особи, виробники і розповсюджувачі предметів і продукції, що звернулися до Національної комісії з офіційним зверненням.

Для експертної оцінки й одержання висновку щодо відповідності продукції вимогам чинного законодавства до Національної комісії, центральних органів виконавчої влади у сфері культури і мистецтв, інформації, телебачення і радіомовлення, освіти, захисту прав споживачів та інших, до відання яких входять питання захисту суспільної моралі, подаються заява, предмети і (або) продукція сексуального чи еротичного характеру та платіжне доручення про оплату проведення експертизи.

Орган, що здійснює експертизу, у місячний термін розглядає заяву і проводить експертизу продукції, приймає відповідне рішення і не пізніше як у десятиденний термін письмово повідомляє про нього заявникам.

Перевищення встановленого цим законом терміну прийняття рішення щодо експертної оцінки відповідної продукції може бути оскаржено в судовому порядку, передбаченому цивільним процесуальним законодавством України.

Документи та матеріали, що подані для експертної оцінки, реєструються, оформляються резолюцією державного органу, що здійснює експертизу, і передаються експерту (експертам) для оцінки.

Експертні висновки мажуть бути оскаржені в порядку цивільного судочинства.

Стаття 21. Відповідальність за порушення законодавства про захист суспільної моралі

Порушення норм законодавства України про захист суспільної моралі, умов обігу продукції, порядку проведення довічних заходів сексуального характеру та розповсюдження продукції, яка містить елементи порнографії, тягне за собою цивільно-правову, дисциплінарну, адміністративну чи кримінальну відповідальність згідно з чинним законодавством України.

Дії посадових осіб органів державної влади, місцевого самоврядування, засобів масової інформації, дії установ і організацій усіх форм власності, юридичних і фізичних осіб, що порушують норми цього закону, можуть бути оскаржені в судовому порядку.

Стаття 22. Порядок введення в дію цього закону

Закон України «Про захист суспільної моралі» набирає чинності з дня його опублікування.

У тримісячний термін усі закони та нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних

органів виконавчої влади приводяться у відповідність з положеннями цього закону.

До приведення законодавства у відповідність із цим законом закони та інші нормативно-правові акти застосовуються у частині, що не суперечить цьому закону.

Кабінету Міністрів України у шестимісячний термін з дня опублікування цього закону підготувати та затвердити інші нормативно-правові акти, положення й кошториси Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі.

*Президент України Л. Кучма
м. Київ, 20 листопада 2003 року
№ 1296-IV*

ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ДОКТРИНУ РОЗВИТКУ ОСВІТИ

УКАЗ

Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002

З метою визначення стратегії та основних напрямів дальшого розвитку освіти в Україні постановляю:

1. Затвердити Національну доктрину розвитку освіти (додається).

2. Кабінету Міністрів України розробити та затвердити у тримісячний строк заходи з реалізації Національної доктрини розвитку освіти на 2002—2004 роки.

3. Центральним і місцевим органам виконавчої влади забезпечити реалізацію Національної доктрини розвитку освіти та передбачати кошти на фінансування відповідних заходів.

Президент України Л. Кучма

НАЦІОНАЛЬНА ДОКТРИНА РОЗВИТКУ ОСВІТИ

*Затверджено
Указом Президента України
від 17 квітня 2002 року № 347/2002*

I. Загальні положення

Освіта — основа розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України. Вона є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства. Освіта відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства.

Освіта є стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені.

За роки незалежності на основі Конституції України визначено пріоритети розвитку освіти, створено відповідну правову базу, здійснюється практичне реформування галузі згідно з Державною національною програмою «Освіта» («Україна XXI століття»).

Водночас стан справ у галузі освіти, темпи та глибина перетворень не повною мірою задовольняють потреби особистості, суспільства і держави. Глобалізація, зміна технологій, перехід до постіндустріального, інформаційного суспільства, утвердження пріоритетів сталого розвитку, інші властиві сучасній цивілізації риси зумовлюють розвиток людини як головну мету, ключовий показник і основний важіль сучасного прогресу, потребу в радикальній модернізації галузі, ставлять перед державою, суспільством завдання забезпечити пріоритетність розвитку освіти і науки, першочерговість розв'язання їх нагальних проблем.

Актуальним завданням є забезпечення доступності здобуття якісної освіти протягом життя для всіх громадян та далі утвердження її національного характеру. Мають постійно оновлюватися зміст освіти та організація навчально-виховного процесу відповідно до демократичних цінностей, ринкових засад економіки, сучасних науково-технічних досягнень. Критичним залишається стан фінансування освіти і науки, недостатнім є рівень оплати праці працівників освіти і науки.

Потребують державної підтримки дошкільна, загальна середня освіта у сільській місцевості, професійно-технічна освіта, навчання здібних та обдарованих учнів і студентів, а також дітей з особливостями психічного і фізичного розвитку.

Необхідно істотно зміцнити навчально-матеріальну базу, здійснити комп'ютеризацію навчальних закладів, впровадити інформаційні технології, забезпечити ефективну підготовку та підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників, запровадити нові економічні та управлінські механізми розвитку освіти. Усі ці проблеми потребують першочергового розв'язання.

В Україні повинні забезпечуватися прискорений, випереджальний інноваційний розвиток освіти, а також створюватися умови для розвитку, самоствердження та самореалізації особистості протягом життя.

Національна доктрина розвитку освіти (далі — Національна доктрина) визначає систему концептуальних ідей та поглядів на стратегію і основні напрями розвитку освіти у першій чверті XXI століття.

II. Мета і пріоритетні напрями розвитку освіти

1. Мета державної політики щодо розвитку освіти полягає у створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову Державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти.

2. Пріоритетними напрямами державної політики щодо розвитку освіти є:

- особистісна орієнтація освіти;
- формування національних і загальнолюдських цінностей;
- створення для громадян рівних можливостей у здобутті освіти;
- постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу;
- розвиток системи безперервної освіти та навчання протягом життя;
- пропаганда здорового способу життя;
- розширення україномовного освітнього простору;
- забезпечення освітніх потреб національних меншин;
- забезпечення економічних і соціальних гарантій для професійної самореалізації педагогічних, науково-педагогічних працівників, підвищення їх соціального статусу;
- розвиток дошкільної, позашкільної, загальної середньої освіти у сільській місцевості та професійно-технічної освіти;

- органічне поєднання освіти і науки, розвиток педагогічної та психологічної науки, дистанційної освіти;
- запровадження освітніх інновацій, інформаційних технологій;
- створення індустрії сучасних засобів навчання і виховання, повне забезпечення ними навчальних закладів;
- створення ринку освітніх послуг та його науково-методичного забезпечення;
- інтеграція вітчизняної освіти до європейського та світового освітніх просторів.

3. Держава повинна забезпечувати:

- виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до Українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється;
- збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій, виховання шанобливого ставлення до національних святинь, української мови, а також до історії та культури всіх корінних народів і національних меншин, які проживають в Україні, формування культури міжетнічних і міжособистісних відносин;
- виховання людини демократичного світогляду, яка дотримується громадянських прав і свобод, з повагою ставиться до традицій, культури, віросповідання та мови спілкування народів світу;
- формування у дітей та молоді сучасного світогляду, розвиток творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості;
- підготовку кваліфікованих кадрів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, освоєння та впровадження наукоємних та інформаційних технологій, конкурентоспроможних на ринку праці;
- створення умов для розвитку обдарованих дітей та молоді;
- підтримку дітей та молоді з особливостями психічного і фізичного розвитку;
- стимулювання у молоді прагнення до здорового способу життя;
- розвиток дитячого та юнацького спорту, туризму;
- етичне, естетичне виховання;
- екологічну, правову, економічну освіту;
- наступність і безперервність освіти;
- інноваційний характер навчально-виховної діяльності;

- різноманітність типів навчальних закладів, варіативність навчальних програм, індивідуалізацію навчання та виховання;
- моніторинг освітнього процесу, зростання якості освітніх послуг;
- створення умов для ефективної професійної діяльності педагогічних, науково-педагогічних працівників відповідно до їх ролі у суспільстві.

III. Національний характер освіти і національне виховання

4. Освіта має гуманістичний характер і ґрунтується на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності.

Освіта утверджує національну ідею, сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури українського народу, оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями.

5. Національне виховання є одним із головних пріоритетів, органічною складовою освіти. Його основна мета — виховання свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин, формування у молоді потреби та уміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури.

6. Національне виховання спрямовується на залучення громадян до глибинних пластів національної культури і духовності, формування у дітей та молоді національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної та світової культури.

Головними складовими національного виховання є громадянське та патріотичне виховання.

7. Національне виховання має здійснюватися на всіх етапах навчання дітей та молоді, забезпечувати всебічний розвиток, гармонійність і цілісність особистості, розвиток її здібностей та обдарувань, збагачення на цій основі інтелектуального потенціалу народу, його духовності й культури, виховання громадянина, здатного до самостійного мислення, суспільного вибору і діяльності, спрямованої на процвітання України.

VI. Освіта і фізичне виховання — основа для забезпечення здоров'я громадян

10. Пріоритетним завданням системи освіти є виховання людини в дусі відповідального ставлення до власного здоров'я

і здоров'я оточуючих як до найвищої індивідуальної і суспільної цінності. Це здійснюється шляхом розвитку валеологічної освіти, повноцінного медичного обслуговування, оптимізації режиму навчально-виховного процесу, створення екологічно сприятливого життєвого простору.

Держава разом із громадськістю сприяє збереженню здоров'я учасників навчально-виховного процесу, залученню їх до занять фізичною культурою і спортом, недопущенню будь-яких форм насильства в навчальних закладах, а також проведенню та впровадженню в практику результатів міжгалузевих наукових досліджень з проблем зміцнення здоров'я, організації медичної допомоги дітям, учням і студентам, якісному медичному обслуговуванню працівників освіти, пропаганді здорового способу життя та вихованню культури поведінки населення.

12. В усіх ланках системи освіти шляхом використання засобів фізичного виховання та фізкультурно-оздоровчої роботи закладаються основи для забезпечення і розвитку фізичного, психічного, соціального та духовного здоров'я кожного члена суспільства.

Для досягнення цієї мети необхідно забезпечити:

- комплексний підхід до гармонійного формування всіх складових здоров'я;
- удосконалення фізичної та психологічної підготовки до активного життя і професійної діяльності на принципах, що забезпечують оздоровчу спрямованість та індивідуальність підходів;
- використання різноманітних форм рухової активності та інших засобів фізичного удосконалення.

Виконання зазначених завдань дасть змогу досягти істотного зниження захворюваності дітей, підлітків, молоді та інших категорій населення, підвищити рівень профілактичної роботи, стимулювати у людей різного віку прагнення до здорового способу життя, зменшити вплив шкідливих звичок на здоров'я дітей та молоді.

13. Фізичне виховання як невід'ємна складова освіти забезпечує можливість набуття кожною людиною необхідних науково обґрунтованих знань про здоров'я і засоби його зміцнення, про шляхи і методи протидії хворобам, про методики досягнення високої працездатності та тривалої творчої активності. В системі освіти держава забезпечує розвиток масового спорту як важливої складової виховання молоді.

*Глава Адміністрації Президента України
В. Литвин*

Частина II

НОРМАТИВНІ ДОКУМЕНТИ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ КЛАСНОГО КЕРІВНИКА

ПРО ПОРЯДОК СТВОРЕННЯ, РЕОРГАНІЗАЦІЇ І ЛІКВІДАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИХ ЗАКЛАДІВ

*Постанова Кабінету Міністрів України
від 5 квітня 1994 р. № 228*

Кабінет Міністрів України **постановляє:**

1. Затвердити Положення про порядок створення, реорганізації і ліквідації навчально-виховних закладів, що додається.

3. Навчально-виховні заклади незалежно від їх належності можуть розпочинати діяльність, пов'язану з наданням послуг для одержання загальної середньої та професійної освіти, підготовкою спеціалістів різних рівнів кваліфікації, лише після отримання спеціальних дозволів (ліцензій).

5. Навчально-виховні заклади, які отримали спеціальні дозволи (ліцензії) на здійснення діяльності, пов'язаної з наданням послуг для одержання загальної середньої та професійної освіти, підготовкою спеціалістів різних рівнів кваліфікації, включаються до Державного реєстру навчально-виховних закладів України. Положення про Державний реєстр навчально-виховних закладів України затверджується Міністерством освіти.

Виконуючий обов'язки Прем'єр-міністра України

Ю. Звягільський

Міністр Кабінету Міністрів України

І. Доценко

ПОЛОЖЕННЯ

про порядок створення, реорганізації

і ліквідації навчально-виховних закладів

*Затверджено Постановою
Кабінету Міністрів України
від 5 квітня 1994 р. № 226*

1. Це Положення відповідно до Закону України «Про освіту» (стаття 16) визначає порядок створення, реорганізації і ліквідації навчально-виховних закладів усіх типів незалежно від їхнього статусу та належності.

2. Навчально-виховні заклади створюються відповідно до соціально-економічних, національних, культурно-освітніх потреб у них і за наявності необхідної матеріально-технічної, науково-методичної бази, педагогічних кадрів та статутного фонду (що може включати вартість майна та власні кошти) у розмірі не нижче розрахованої вартості навчання слухачів, кількість яких зумовлена обсягом прийому, що заявляється.

3. Засновниками навчально-виховних закладів можуть виступати державні органи, кооперативні, громадські організації, підприємства та установи, приватні особи.

4. Рішення про створення навчально-виховних закладів, заснованих на комунальній власності, приймаються:

ліцеїв, гімназій та інших спеціалізованих загальноосвітніх навчально-виховних закладів — виконавчими комітетами міських (міст без районного поділу), районних у містах Рад народних депутатів або районними, районними міст Києва і Севастополя державними адміністраціями за погодженням відповідно з органами управління освітою Уряду Криму, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій;

інших типів навчально-виховних закладів — виконавчими комітетами міських (міст без районного поділу), районних у містах Рад народних депутатів або районними, районними міст Києва і Севастополя державними адміністраціями.

5. Рішення про створення навчально-виховних закладів, заснованих на інших формах власності, приймається засновником (засновниками) за наявності дозволу відповідної Ради народних депутатів.

6. Відкриття філій та інших відокремлених підрозділів навчально-виховних закладів провадиться у порядку, встановленому для створення навчально-виховних закладів.

8. Ліквідація навчально-виховних закладів провадиться за-сновниками або органами, за рішенням яких їх створено, в по-рядку, встановленому чинним законодавством.

9. Навчально-виховний заклад вважається реорганізованим чи ліквідованим з дня внесення відповідних змін до Державного реєстру навчально-виховних закладів України.

10. При реорганізації чи ліквідації навчально-виховного за-кладу його працівникам і особам, які навчаються в ньому, гаран-тується дотримання їх прав та інтересів відповідно до чинного законодавства з питань праці та освіти.

11. Інформація про створення, реорганізацію і ліквідацію нав-чально-виховних закладів подається в десятиденний термін до органів державної статистики.

ПРО ЗАПРОВАДЖЕННЯ ШКІЛЬНОЇ ФОРМИ ДЛЯ УЧНІВ СЕРЕДНІХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

*Постанова Кабінету Міністрів України
від 22 серпня 1996 р. № 1004*

На виконання Указу Президента України від 12 червня 1996 р. № 417 «Про шкільну форму для учнів середніх закладів освіти» Кабінет Міністрів України **постановляє**:

1. Затвердити зразки шкільної форми для учнів середніх за-кладів освіти за моделями, запропонованими Міністерством промисловості, Міністерством освіти, Міністерством економіки, Міністерством охорони здоров'я згідно з додатком.

2. Шкільну форму для учнів середніх закладів освіти запро-ваджувати поетапно: у 1–3 (4) класах — із січня 1997 р., 5–11 (12) класах — із вересня 1997 року.

3. Міністерству економіки, Міністерству промисловості, Мініс-терству освіти, Міністерству фінансів разом з Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севасто-польською міськими державними адміністраціями:

- у місячний термін здійснити розрахунки потреби у шкільній формі з визначенням обсягів та відпускну ціни;
- визначити порядок адресного продажу шкільної форми.

4. Міністерству промисловості разом з Радою міністрів Ав-тономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севасто-польською міськими державними адміністраціями визначити

підприємства, на яких буде виготовлятися шкільна форма, і забезпечити пошиття із тканини вітчизняного виробництва.

5. Установити, що діти-сироти, діти, які залишилися без піклування батьків, у тому числі ті, що перебувають під опікою громадян, забезпечуються шкільною формою безплатно відповідно до норм, передбачених для цієї категорії дітей.

Прем'єр-міністр України П. Лазаренко

ДОДАТОК **до Постанови Кабінету Міністрів України**

від 22 серпня 1996 р. № 1004

Форма одягу для учнів 1–4 класів

1. Комплект шкільної форми для хлопчиків (зразки 1–4)

Костюм напіввовняний, що складається з однобортного або двобортного піджака та штанів (одного кольору або в різній кольоровій гамі). Кольорова гама тканин, модельні та конструктивні особливості форми визначаються керівниками закладів освіти.

Костюм літній, що складається з довгих штанів або шортів, сорочки з довгими або короткими рукавами та футболки. Кольорова гама тканин, модельні та конструктивні особливості форми визначаються керівниками закладів освіти.

2. Комплект шкільної форми для дівчаток (зразки 5–12)

Костюм напіввовняний, що складається з однобортного або двобортного жакета та спідниці або сарафана (одного кольору, картаті або в різній кольоровій гамі). Кольорова гама тканин, модельні та конструктивні особливості форми визначаються керівниками закладів освіти.

Костюм літній, що складається з сукні, спідниці, сарафана або шортів, блузи та футболки. Кольорова гама тканин, модельні та конструктивні особливості форми визначаються керівниками закладів освіти.

Форма одягу для учнів 5–9 класів

1. Комплект шкільної форми для хлопчиків (зразки 13–16)

Костюм напіввовняний, що складається з однобортного або двобортного піджака та штанів (одного кольору або в різній кольоровій гамі). Кольорова гама тканин, модельні та конструктивні особливості форми визначаються керівниками закладів освіти.

Костюм літній, що складається з довгих штанів або шортів, сорочки з довгими або короткими рукавами та футболки. Кольорова гама тканин, модельні та конструктивні особливості форми визначаються керівниками навчальних закладів освіти.

2. Комплект шкільної форми для дівчаток (зразки 17–22)

Комплект напіввовняний, що складається з однобортного або двобортного жакета та спідниці або сарафана (одного кольору, картаті або в різній кольоровій гамі). Кольорова гама тканин, модельні та конструктивні особливості форми визначаються керівниками закладів освіти.

Костюм літній, що складається з сукні, спідниці, сарафана або шортів, блузи та футболки. Кольорова гама тканин, модельні та конструктивні особливості форми визначаються керівниками закладів освіти.

Форма одягу для учнів 10 – 11 (12) класів

1. Комплект шкільної форми для юнаків (зразки 23–25)

Костюм напіввовняний, що складається з двобортного піджака та штанів (одного кольору або в різній кольоровій гамі). Кольорова гама тканин, модельні та конструктивні особливості форми визначаються керівниками закладів освіти.

Костюм літній, що складається з довгих штанів, жилета, сорочки з довгими або короткими рукавами та футболки. Кольорова гама тканин, модельні та конструктивні особливості форми визначаються керівниками закладів освіти.

2. Комплект шкільної форми для дівчаток (зразки 23–25)

Костюм напіввовняний, що складається з однобортного або двобортного жакета та спідниці, штанів або сарафана (одного кольору, картаті або в різній кольоровій гамі). Кольорова гама тканин, модельні та конструктивні особливості форми визначаються керівниками закладів освіти.

Костюм літній, що складається з сукні, спідниці, сарафана або шортів, блузи та футболки. Кольорова гама тканин, модельні та конструктивні особливості форми визначаються керівниками закладів освіти.

Шкільна форма виготовляється з тканин вітчизняного виробництва.

*Міністр Кабінету Міністрів України
В. Пустовойтенко*

ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПІКЛУВАЛЬНУ РАДУ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

НАКАЗ

*Міністерства освіти і науки України
від 5 лютого 2001 р. № 45*

*Зареєстровано в Міністерстві
юстиції України
19 лютою 2001 р. за №146/5337*

Відповідно до пункту 65 Положення про загальноосвітній навчальний заклад, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 14 червня 2000 року № 964, **наказую:**

1. Затвердити Положення про піклувальну раду загальноосвітнього навчального закладу (додається).

2. Міністру освіти Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій довести Положення про піклувальну раду загальноосвітнього навчального закладу до відома місцевих органів управління освітою та керівників навчальних закладів системи загальної середньої освіти усіх типів та форм власності.

3. Цей наказ та Положення про піклувальну раду загальноосвітнього навчального закладу надрукувати в Інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України.

4. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника міністра Огнев'юка В.О.

Міністр В. Г. Кремень

ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПІКЛУВАЛЬНУ РАДУ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

*Затверджено наказом
Міністерства освіти і науки України
від 5 лютого 2001 р. № 45*

*Зареєстровано в Міністерстві юстиції України
19 лютого 2001 р. за № 146/5337*

1. Загальні положення

1.1. Відповідно до пункту 65 Положення про загальноосвітній навчальний заклад, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 14 червня 2000 року № 964, у навчальних закладах усіх типів та форм власності за рішенням загальних зборів (конференції) може створюватись піклувальна рада.

1.2. Піклувальна рада — це орган самоврядування, який формується з представників органів виконавчої влади, підприємств, установ, навчальних закладів, організацій, окремих громадян з метою залучення громадськості до вирішення проблем освіти, забезпечення сприятливих умов ефективної роботи загальноосвітнього навчального закладу.

1.3. У своїй діяльності піклувальна рада керується Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту» та іншими нормативно-правовими актами, що регулюють діяльність навчальних закладів системи загальної середньої освіти, цим Положенням.

1.4. Загальноосвітній навчальний заклад на основі цього положення розробляє Положення про піклувальну раду загальноосвітнього навчального закладу відповідно до свого типу.

2. Мета, завдання і принципи діяльності піклувальної ради

2.1. Метою діяльності піклувальної ради є забезпечення доступності загальної середньої освіти для всіх громадян, задоволення освітніх потреб особи, залучення широкої громадськості до вирішення проблем навчання і виховання.

2.2. Основними завданнями піклувальної ради є:

- співпраця з органами виконавчої влади, організаціями, підприємствами, установами, навчальними закладами, окремими громадянами, спрямована на поліпшення умов навчання

і виховання учнів (вихованців) у загальноосвітньому навчальному закладі;

- сприяння зміцненню навчально-виробничої, наукової, матеріально-технічної, культурно-спортивної, корекційно-відновної та лікувально-оздоровчої бази загальноосвітнього навчального закладу;
- сприяння організації та проведенню заходів, спрямованих на охорону життя та здоров'я учасників навчально-виховного процесу;
- організація дозвілля (конкурси, вечори, спортивні змагання тощо) та оздоровлення учнів (вихованців), педагогічних працівників;
- сприяння створенню та раціональному використанню фонду загальнообов'язкового навчання;
- сприяння виконанню чинного законодавства щодо обов'язковості повної загальної середньої освіти;
- запобігання дитячій бездоглядності, сприяння працевлаштуванню випускників загальноосвітнього навчального закладу;
- стимулювання творчої праці педагогічних працівників та учнів (вихованців);
- всебічне зміцнення зв'язків між родинами учнів (вихованців) та загальноосвітнім навчальним закладом;
- сприяння соціально-правовому захисту учасників навчально-виховного процесу.

2.3. Піклувальна рада діє на засадах:

- пріоритету прав людини, поєднання інтересів особи, суспільства;
- самоврядування;
- колегіальності ухвалення рішень;
- добровільності і рівноправності членства;
- законності, гласності.

3. Створення піклувальної ради та організація її діяльності

3.1. Піклувальна рада створюється за рішенням загальних зборів (конференції) або ради загальноосвітнього навчального закладу.

3.2. Піклувальна рада формується у складі 7—15 осіб з представників місцевих органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, навчальних закладів, окремих громадян, у тому числі іноземних.

3.3. Піклувальна рада може створювати комісії, ініціативні групи, до складу яких входять представники громадськості, педагогічного колективу, батьки або особи, які їх замінюють, представники учнівського самоврядування.

3.4. Члени піклувальної ради обираються на загальних зборах (конференції) загальноосвітнього навчального закладу шляхом голосування простою більшістю голосів.

3.5. Члени піклувальної ради працюють на громадських за-
садах.

3.6. У випадках, коли хтось із членів піклувальної ради вибу-
ває, на загальних зборах (конференції) на його місце обирається
інша особа.

3.7. Очолює піклувальну раду голова, який обирається шляхом
голосування на її засіданні з числа членів піклувальної ради.

З числа членів піклувальної ради також обираються заступ-
ник та секретар.

3.8. Голова піклувальної ради:

- скликає і координує роботу піклувальної ради;
- готує і проводить засідання, затверджує рішення піклуваль-
ної ради;
- визначає функції заступника, секретаря та інших членів;
- представляє піклувальну раду в установах, підприємствах та
організаціях з питань, віднесених до її повноважень.

Голова піклувальної ради має право делегувати свої повнова-
ження членам піклувальної ради.

3.9. Робота піклувальної ради планується довільно. Кількість
засідань визначається їх доцільністю, але, як правило, не менше
чотирьох разів на рік. Засідання можуть проводитись також на
вимогу третини і більше її членів.

Засідання піклувальної ради є правомочним, якщо на ньому
присутні не менше двох третин її членів.

Рішення піклувальної ради приймається простою більшістю
голосів.

3.10. Піклувальна рада інформує про свою діяльність у до-
ступній формі на зборах, у засобах масової інформації, через спе-
ціальні стенди тощо.

3.11. Рішення піклувальної ради в 7-денний термін доводять-
ся до відома колективу загальноосвітнього навчального закладу,
батьків, громадськості, їх виконання організовується членами
піклувальної ради.

3.12. Не допускається втручання членів піклувальної ради
в навчально-виховний процес (відвідування уроків тощо) без зго-
ди керівника загальноосвітнього навчального закладу.

4. Права піклувальної ради

Піклувальна рада має право:

- вносити на розгляд органів виконавчої влади, керівника за-
гальноосвітнього навчального закладу, загальних зборів (кон-
ференції) пропозиції щодо зміцнення матеріально-технічної,
навчально-виробничої, наукової, культурно-спортивної, ко-

рекційно-відновної та лікувально-оздоровчої бази загальноосвітнього навчального закладу;

- сприяти залученню додаткових джерел фінансування загальноосвітнього навчального закладу;
- вживати заходи до зміцнення матеріально-технічної і навчально-методичної бази загальноосвітнього навчального закладу;
- сприяти стимулюванню творчої праці педагогічних працівників, учнів (вихованців);
- брати участь у розгляді звернень громадян з питань, що стосуються роботи загальноосвітнього навчального закладу, з метою сприяння їх вирішенню у встановленому порядку.

*Заступник начальника департаменту
розвитку дошкільної, загальної середньої
та позашкільної освіти П. Б. Полянський*

ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИЙ ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД

НАКАЗ

Міністерства освіти і науки України

від 20 лютого 2002 р. № 114

*Зареєстровано в Міністерстві юстиції України
13 травня 2002 р. за № 428/6716*

На виконання пункту 2 статті 8 Закону України «Про загальну середню освіту», з метою встановлення порядку здійснення інноваційної освітньої діяльності у загальноосвітніх навчальних закладах наказую:

1. Затвердити Положення про експериментальний загальноосвітній навчальний заклад (додається).

2. Структурним підрозділам Міністерства освіти і науки України, Міністерству освіти Автономної Республіки Крим, Головному управлінню освіти і науки Київської міської державної адміністрації, управлінням освіти і науки обласних, Севастопольської міської державних адміністрацій забезпечити організацію роботи експериментальних загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до норм цього Положення.

3. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника державного секретаря Міністерства освіти і науки України Науменка Г. Г.

Міністр В. Кремень
Погоджено: Перший віце-президент
Академії педагогічних наук України
В. М. Мадзігон

ПОЛОЖЕННЯ

про експериментальний загальноосвітній навчальний заклад

Затверджено
наказом Міністерства освіти
і науки України від 20 лютого 2002 р. № 114

Зареєстровано
в Міністерстві юстиції України
13 травня 2002 р. за № 428/6716

1. Загальні положення

1.1. Це положення розроблено відповідно до Законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Положення про загальноосвітній навчальний заклад, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 14.06.2000 № 964 (далі — Положення про загальноосвітній навчальний заклад).

1.2. Експериментальним загальноосвітнім навчальним закладом є загальноосвітній навчальний заклад, у якому проводиться експеримент з перевірки результативності та можливості застосування освітніх інновацій.

1.3. Загальноосвітньому навчальному закладу надається статус експериментального всеукраїнського або регіонального рівня.

1.4. Статус експериментального всеукраїнського рівня надається загальноосвітньому навчальному закладу, на базі якого проводитиметься експеримент з перевірки результативності та можливості застосування: освітніх, дидактичних, виховних систем; державних стандартів загальної середньої освіти, інваріантної складової змісту загальної середньої освіти.

1.5. Статус експериментального регіонального рівня надається загальноосвітньому навчальному закладу, на базі якого проводитиметься експеримент з перевірки результативності та можливості застосування:

- варіативної складової змісту загальної середньої освіти;
- систем організації навчально-виховного процесу, методів навчання та виховання у загальноосвітньому навчальному закладі;
- систем внутрішкільного управління або їх компонентів.

1.6. Статус експериментального всеукраїнського рівня надається загальноосвітньому навчальному закладу Міністерством освіти і науки України (далі — МОН України).

Статус експериментального регіонального рівня надається загальноосвітньому навчальному закладу відповідно Міністерством освіти Автономної Республіки Крим (далі — Міносвіти Автономної Республіки Крим), Головним управлінням освіти і науки Київської міської державної адміністрації, управлінням освіти і науки обласної, Севастопольської міської державної адміністрації (далі — управління освіти і науки обл(міськ)держадміністрації).

1.7. Статус експериментального не змінює підпорядкування, тип, форму власності загальноосвітнього навчального закладу.

1.8. Експериментальний загальноосвітній навчальний заклад у своїй діяльності керується Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Положенням про загальноосвітній навчальний заклад, Положенням про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 07.11.2000 р. № 522 та зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 26.12.2000 р. за № 946/5167 (далі — Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності), цим Положенням та власним статутом.

2. Надання статусу експериментального загальноосвітньому навчальному закладу

2.1. Рішення про надання загальноосвітньому навчальному закладу статусу експериментального приймається одночасно з рішенням про проведення експерименту на його базі на підставі висновків експертизи заявки на проведення цього експерименту, експериментальних матеріалів або відповідного подання Президії Академії педагогічних наук України (далі — АПН України).

2.2. Для прийняття рішення про надання загальноосвітньому навчальному закладу статусу експериментального ініціатор експерименту (юридична або фізична особа) подає до відповідного органу управління освітою заявку на проведення експерименту на базі цього навчального закладу (далі — заявка).

2.3. Заявка подається:

- до МОН України для надання загальноосвітньому навчальному закладу статусу експериментального всеукраїнського рівня;
- до Міносвіти Автономної Республіки Крим або до відповідного управління освіти і науки обл(міськ)держадміністрації для

надання загальноосвітньому навчальному закладу статусу експериментального регіонального рівня.

2.4. Заявка наукового працівника (працівників) або підвідомчої установи (установ) АПН України на проведення експерименту всеукраїнського рівня може подаватися до Президії АПН України.

2.5. Заявка має містити:

- інформацію про її автора (авторів), за потреби — про наукового керівника (керівників) експерименту (адреса, телефон, місце роботи, посада, кваліфікаційна категорія, педагогічне, вчене звання, науковий ступінь);
- формулювання теми дослідно-експериментальної роботи;
- опис очікуваних результатів експерименту, запропонованої освітньої інновації;
- визначення мети і завдань, гіпотези дослідно-експериментальної роботи;
- перелік загальноосвітніх навчальних закладів, на базі яких пропонується провести експеримент;
- визначення термінів проведення експерименту;
- пропозиції щодо змісту і термінів здійснення контролю за ходом експерименту;
- опис наявного і необхідного забезпечення експерименту (організаційного, науково-методичного, кадрового, матеріально-технічного, фінансового), його кошторис.

До заявки додаються:

- підтвердження згоди на проведення експерименту загальноосвітнього навчального закладу, органу управління освітою, засновників, яким цей заклад безпосередньо підпорядкований, відповідно Міносвіти Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обл(міськ)держадміністрації (копії листів до органу управління освітою або до АПН України, що розглядає заявку);
- експериментальні навчальні плани, програми, книги (їх рукописи), за якими пропонується здійснювати навчально-виховний процес;
- інші експериментальні матеріали.

2.6. Експериментальні навчальні плани, програми з предметів інваріантної складової змісту загальної середньої освіти, підручники та навчальні посібники подаються до МОН України з метою отримання дозволу на їх застосування у навчально-виховному процесі експериментального загальноосвітнього навчального закладу.

2.6. Експериментальні навчальні плани, програми з предметів інваріантної складової змісту загальної середньої освіти, підручни-

ки та навчальні посібники подаються до МОН України з метою отримання дозволу на їх застосування у навчально-виховному процесі експериментального загальноосвітнього навчального закладу.

2.7. Форма заявки встановлюється МОН України або Президією АПН України.

2.8. Експертиза заявки на проведення експерименту всеукраїнського рівня, експериментальних матеріалів здійснюється відповідною комісією Науково-методичної ради з питань освіти МОН України (далі — експертна комісія).

Експертиза заявки наукового працівника (працівників) або підвідомчої установи (установ) АПН України на проведення експерименту всеукраїнського рівня здійснюється АПН України.

2.9. Експертиза заявки на проведення експерименту регіонального рівня, експериментальних матеріалів здійснюється експертною комісією, що створюється органом управління освітою, до якого подається заявка.

2.10. Термін експертизи заявки та експериментальних матеріалів становить не більше трьох місяців від дати їх надходження.

2.11. Згідно з висновками експертизи заявки автор (автори) доопрацьовує заявку та експериментальні матеріали і подає їх до відповідного органу управління освітою або до Президії АПН України для проведення повторної експертизи.

2.12. Автор (автори) заявки у тримісячній термін може оскаржити висновки експертизи у МОН України. У цьому разі МОН України створює експертну комісію у новому складі, що здійснює повторний розгляд відхиленої заявки.

2.13. Термін повторного розгляду заявки становить не більше трьох місяців від дати її надходження. Висновки повторної експертизи є остаточними.

2.14. За наявності позитивного висновку експертної комісії про доцільність проведення експерименту, надання статусу експериментального загальноосвітньому Навчальному закладу автор (автори) заявки подає програму дослідно-експериментальної роботи на затвердження до відповідного органу управління освітою або до Президії АПН України.

2.15. Для прийняття рішення про надання загальноосвітньому навчальному закладу статусу експериментального всеукраїнського рівня Президія АПН України звертається до МОН України з відповідним поданням.

До подання Президії АПН України додаються:

- програма дослідно-експериментальної роботи;
- кошторис експерименту;
- перелік загальноосвітніх навчальних закладів, на базі яких пропонується провести експеримент;
- підтвердження згоди на проведення експерименту загальноосвітнього навчального закладу, органів управління освітою,

засновників, яким цей заклад безпосередньо підпорядкований, відповідно Міносвіти Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обл(міськ)держадміністрації (копії листів до АПН України);

- експериментальні навчальні плани, програми, книги (їх рукописи), за якими пропонується здійснювати навчально-виховний процес;
- пропозиції щодо змісту і термінів здійснення контролю за ходом експерименту.

2.16. Після отримання позитивного висновку експертної комісії про доцільність проведення експерименту, надання загальноосвітньому навчальному закладу статусу експериментального або відповідного подання Президії АПН України орган управління освітою:

а) спільно з автором (авторами) заявки або АПН України визначає:

- загальноосвітній навчальний заклад (заклади), на базі якого проводитиметься експеримент;
- зміни у його діяльності, навчально-виховному процесі;
- терміни проведення експерименту;
- кошторис експерименту;
- осіб, відповідальних за проведення експерименту і його результати, їх повноваження щодо контролю за ходом дослідно-експериментальної роботи;

б) виділяє необхідні для проведення експерименту кошти, за потреби спільно з автором (авторами) заявки залучає юридичних і фізичних осіб, які здійснюватимуть фінансове, матеріально-технічне та інформаційне забезпечення експерименту;

в) за потреби:

- погоджує питання фінансування, матеріально-технічного забезпечення експерименту з іншими органами державної виконавчої влади, відповідними місцевими органами управління освітою, засновниками загальноосвітнього навчального закладу, на базі якого передбачається провести експеримент;
- укладає угоди з автором (авторами) заявки, науковим керівником (керівниками) експерименту, виконавцями дослідно-експериментальної роботи, юридичними та фізичними особами, які забезпечуватимуть проведення експерименту.

2.17. На підставі позитивного висновку експертної комісії, програми дослідно-експериментальної роботи, укладених угод, підтверджень згоди на проведення експерименту юридичних і фізичних осіб або подання Президії АПН України відповідний орган управління освітою видає наказ про проведення експери-

менту всеукраїнського або регіонального рівня, надання загальноосвітньому навчальному закладу статусу експериментального всеукраїнського або регіонального рівня, за потреби — спільний з іншими органами виконавчої влади.

Цим наказом дається дозвіл на проведення експерименту, затверджуються програма дослідно-експериментальної роботи, кошторис експерименту, надається статус експериментального загальноосвітньому навчальному закладу (закладам), встановлюються:

- юридичні та фізичні особи, які здійснюватимуть наукове керівництво експериментом, забезпечуватимуть його проведення;
- обсяги та джерела фінансування експерименту;
- особи, відповідальні за проведення і результати експерименту, їх повноваження щодо контролю за ходом дослідно-експериментальної роботи;
- порядок і терміни звітування про хід і результати дослідно-експериментальної роботи. За потреби цим наказом:
- затверджуються експериментальні навчальні плани, індивідуальний штатний розпис експериментального загальноосвітнього навчального закладу;
- дається дозвіл на використання в експериментальному загальноосвітньому навчальному закладі експериментальних навчальних програм, підручників та посібників, інших матеріалів, що пройшли відповідну експертизу.

До наказу додаються:

- програма дослідно-експериментальної роботи і кошторис експерименту;
- за потреби — форма звіту про хід і результати експерименту, перелік загальноосвітніх навчальних закладів, яким надається статус експериментальних, а також перелік наукових керівників експерименту.

3. Повноваження експериментального загальноосвітнього навчального закладу

3.1. Згідно з наказом про проведення експерименту відповідний орган управління освітою надає експериментальному загальноосвітньому навчальному закладу та органу управління освітою, засновникам, яким цей заклад безпосередньо підпорядкований, право вносити передбачені програмою дослідно-експериментальної роботи зміни в:

- зміст освіти (працювати за експериментальним навчальним планом, застосовувати у навчально-виховному процесі експериментальні навчальні програми, книги);

- методи, форми організації навчання та виховання;
- організацію навчально-виховного процесу, режим роботи;
- систему внутрішкільного управління;
- штатний розпис (право вводити додаткові штатні одиниці);
- форми комплектування, підготовки та перепідготовки кадрів, оплати їх праці з наданням права встановлювати доплати до посадових окладів працівникам експериментального загальноосвітнього навчального закладу, які виконують дослідно-експериментальну роботу.

3.2. Експериментальний загальноосвітній навчальний заклад повинен:

- здійснювати дослідно-експериментальну роботу згідно з наказом про проведення експерименту на його базі;
- вносити передбачені програмою дослідно-експериментальної роботи зміни до своєї діяльності, як правило, на початку навчального року;
- звітувати про хід і результати дослідно-експериментальної роботи перед органом управління освітою, що видав наказ про проведення експерименту на його базі, та органом управління освітою, засновниками, яким експериментальний загальноосвітній навчальний заклад безпосередньо підпорядкований, у встановлені ними терміни.

4. Особливості управління експериментальним загальноосвітнім навчальним закладом

4.1. Безпосереднє керівництво експериментальним загальноосвітнім навчальним закладом здійснює його директор згідно з повноваженнями та обов'язками, встановленими Положенням про загальноосвітній навчальний заклад.

4.2. Загальне управління експериментом в експериментальному загальноосвітньому навчальному закладі здійснюється органом управління освітою, що видав наказ про проведення експерименту на його базі, відповідно до Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності.

4.3. Безпосереднє управління експериментом в експериментальному загальноосвітньому навчальному закладі здійснюється автором (авторами) заявки, науковим керівником (керівниками) експерименту спільно з директором загальноосвітнього навчального закладу.

4.4. Автор (автори) заявки, науковий керівник (керівники) експерименту спільно з директором загальноосвітнього навчального закладу за погодженням з органами його громадського самоврядування, учасниками навчально-виховного процесу:

- готують пропозиції органу управління освітою, що видає наказ про проведення експерименту, органу управління освітою, засновникам, яким загальноосвітній навчальний заклад безпосередньо підпорядкований, про внесення змін до змісту освіти, методів, форм організації навчання та виховання, його організаційної структури і режиму функціонування, системи внутрішкільного управління, штатного розпису, форм комплектування, організації підготовки керівників і педагогів до роботи за програмою дослідно-експериментальної роботи, їх морального та матеріального заохочення;
- визначають склад учасників експерименту (керівних, педагогічних працівників, учнів);
- планують, організують дослідно-експериментальну роботу;
- забезпечують дотримання учасниками експерименту умов здійснення інноваційної освітньої діяльності, визначених Положенням про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності;
- звітують перед органом управління освітою, що видав наказ про проведення експерименту, перед Президією АПН України (щодо експерименту, що проводиться на підставі її подання), органом управління освітою, засновниками, яким експериментальний загальноосвітній навчальний заклад безпосередньо підпорядкований, про перебіг і результати дослідно-експериментальної роботи, виносять на їх розгляд пропозиції щодо внесення змін до її програми, розширення бази, припинення експерименту.

4.5. Автор (автори) заявки, науковий керівник (керівники) експерименту:

- здійснюють наукове керівництво експериментом в експериментальному загальноосвітньому навчальному закладі;
- звітують про перебіг і результати дослідно-експериментальної роботи перед органом управління освітою, що видав наказ про проведення експерименту, та перед Президією АПН України (щодо експерименту, що проводиться на підставі її подання) у встановлені ними терміни.

4.6. Директор експериментального загальноосвітнього навчального закладу щороку звітує про перебіг і результати дослідно-експериментальної роботи перед органами громадського самоврядування цього закладу, органом управління освітою, засновниками, яким експериментальний загальноосвітній навчальний заклад безпосередньо підпорядкований, у встановлені ними терміни.

6. Фінансування дослідно-експериментальної роботи в експериментальному загальноосвітньому навчальному закладі

Фінансування дослідно-експериментальної роботи в експериментальному загальноосвітньому навчальному закладі здійснюється органами управління освітою, іншими юридичними та фізичними особами.

Фінансування дослідно-експериментальної роботи може здійснюватися за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів, спеціальних коштів, а також інших джерел, не заборонених чинним законодавством.

*Начальник департаменту розвитку загальної середньої,
дошкільної та позашкільної освіти
В. П. Романенко*

ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ХАРЧУВАННЯ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ УЧНІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

ПОСТАНОВА

Кабінету Міністрів України від 19 червня 2002 р. № 856

З метою організації повноцінного харчування та поліпшення становища дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і дітей із малозабезпечених сімей Кабінет Міністрів України **постановляє:**

1. Установити, що діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, та діти із сімей, які отримують допомогу відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», забезпечуються безоплатними обідами у загальноосвітніх навчальних закладах у порядку, визначеному Міністерством освіти і науки.

2. Визнати такими, що втратили чинність:

- Постанову Кабінету Міністрів України від 23 вересня 1991 р. № 215 «Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту населення» (ЗП України, 1991 р., № 9, ст. 87);
- Постанову Кабінету Міністрів України від 31 серпня 1996 р. № 1032 «Про гарячі обіди дітям-сиротам та дітям із малозабезпечених сімей» (ЗП України, 1996 р., № 17, ст. 475).

Прем'єр-міністр України А. Кінах

ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ НОРМ МАТЕРІАЛЬНОГО ТА НОРМАТИВІВ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, А ТАКОЖ ВИХОВАНЦІВ ШКІЛ- ІНТЕРНАТІВ

НАКАЗ

*Міністерства освіти науки України
від 17 листопада 2003 р. № 763*

*Зареєстровано
в Міністерстві юстиції України
12 січня 2004 р. за № 27/8626*

Відповідно до статті 12 Закону України «Про освіту» та з метою матеріального та фінансового забезпечення вихованців, учнів та студентів з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають (навчаються) у навчальних закладах, а також вихованців загальноосвітніх, спеціальних, спеціалізованих та санаторних шкіл-інтернатів (далі — вихованці шкіл-інтернатів), відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 14.04.2000 р. № 656 «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» та Постанови Кабінету Міністрів України від 30.08.2003 р. № 1381 «Про збільшення норм матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» **наказую:**

1. Затвердити норми матеріального забезпечення:

1.1. Предметами гардероба та текстильної білизни дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що перебувають (навчаються) у навчальних закладах усіх типів і знаходяться на повному державному утриманні.

1.2. Предметами гардероба та текстильної білизни вихованців дитячих будинків і шкіл-інтернатів, які потребують соціальної підтримки.

1.3. Предметами першої потреби вихованців дитячих будинків, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що перебувають (навчаються) у школах-інтернатах.

2. Затвердити нормативи фінансового забезпечення для пер-вісного придбання предметів гардероба та текстильної білизни для вихованців, учнів, студентів:

2.1. Не менше 25 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян — для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дошкільного віку, які перебувають у дитячих будинках та школах-інтернатах і знаходяться на повному державному утриманні.

2.2. Не менше 35 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян — для вихованців, учнів, студентів з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають (навчаються) у навчальних закладах усіх типів і знаходяться на повному державному утриманні.

2.3. Не менше 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян вихованцям дитячих будинків та шкіл-інтернатів, які потребують соціальної підтримки.

3. Установити, що:

3.1. Фінансові витрати на щорічне поповнення предметів гардероба та текстильної білизни не повинні перевищувати 65 відсотків від нормативів, передбачених у пункті 2.

3.2. Щорічні кошти на особисті витрати вихованців з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що перебувають у дитячих будинках та школах-інтернатах на повному державному утриманні, становлять не менше 1,5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

4. Затвердити Перелік предметів гардероба, текстильної білизни та товарів господарського призначення, що видаються вихованцям дитячих будинків, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, які навчалися у навчальних закладах всіх типів на повному державному утриманні при їх працевлаштуванні.

5. Міністру освіти Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, керівникам вищих навчальних закладів забезпечити дотримання вказаних норм у межах асигнувань, що передбачаються у відповідних бюджетах на утримання навчальних закладів.

6. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника міністра Богомолова А. Г.

Міністр В. Г. Кремень

Погоджено:

Міністерство фінансів України

Міністерство охорони здоров'я України

Міністерство праці та соціальної політики України

ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ІНСТРУКЦІЇ ПРО ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПЕРЕВІДНИХ ТА ВИПУСКНИХ ЕКЗАМЕНІВ УЧНІВ СЕРЕДНІХ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНО- ВИХОВНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ ЗА СТАНОМ ЗДОРОВ'Я

НАКАЗ

*Міністерства освіти України,
Міністерства охорони здоров'я України
від 29 січня 1996 р. № 25/20 зареєстровано в Міністерстві
юстиції України 28 лютого 1996 р. за № 98/1123*

Відповідно до Закону України «Про освіту» та з метою упорядкування звільнення учнів середніх загальноосвітніх загальної середньої освіти Міністерства освіти України (Романенко В.П.) і Головне навчально-виховних закладів від перевідних та випускних екзаменів за станом здоров'я, **наказуємо:**

1. Затвердити Інструкцію про звільнення від перевідних та випускних екзаменів учнів середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів України за станом здоров'я (додається).

2. Текст Інструкції опублікувати в Інформаційному збірнику Міністерства освіти України.

3. Міністерству освіти та Міністерству охорони здоров'я Автономної Республіки Крим, обласним, міським і районним органам освіти, охорони здоров'я, керівникам навчально-виховних закладів, медичних установ забезпечити дотримання вимог даної Інструкції щодо звільнення учнів від екзаменів за станом здоров'я.

4. Вважати наказ Міносвіти України і Мінохорони здоров'я України № 27/28 від 11.02.92 р./14.02.92 р. «Про звільнення від перевідних і випускних екзаменів учнів загальноосвітніх шкіл України» таким, що втратив чинність.

5. Контроль за виконанням наказу та Інструкції про звільнення від перевідних і випускних екзаменів учнів загальноосвітніх навчально-виховних закладів України за станом здоров'я покласти на Головне управління управління організації медичної допомоги дітям і матерям Міністерства охорони здоров'я України (Гойда Н.Г.).

*Заступник Міністра освіти України
О. Я. Савченко*

ІНСТРУКЦІЯ

про звільнення від перевідних та випускних екзаменів учнів середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів України за станом здоров'я

*Затверджено
наказом Міністерства освіти України,
Міністерства охорони здоров'я України
від 19 січня 1996 р. № 25/20*

*Зареєстровано
в Міністерстві юстиції України
28 лютого 1996 р. за № 98/1123*

1. Дана Інструкція розроблена відповідно до Закону України «Про освіту», Положення про середній загальноосвітній навчально-виховний заклад, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19 серпня 1993 року № 660, з метою поліпшення охорони життя і здоров'я дітей, попередження рецидивів захворювань і визначає порядок звільнення учнів середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів від перевідних і випускних екзаменів за станом здоров'я згідно з Переліком захворювань, що можуть бути підставою для звільнення учнів середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів від перевідних та випускних екзаменів за станом здоров'я (додаток № 1).

2. Учні перевідних і випускних класів середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів, в тому числі і ті, які проживають чи проживали у зонах безумовного або гарантованого добровільного відселення у зв'язку з аварією на Чорнобильській АЕС, можуть бути звільнені від екзаменів наказом директора навчально-виховного закладу на підставі висновку лікарсько-контрольної комісії і рішення ради навчально-виховного закладу, якщо вони мають позитивні річні оцінки з усіх навчальних предметів.

3. Звільнення учнів за станом здоров'я від уроків праці і занять фізичною культурою не може бути підставою для звільнення їх від екзаменів.

4. Звільняються від перевідних і випускних екзаменів учні загальноосвітніх санаторних шкіл-інтернатів для хворих дітей на період перебування їх у цих закладах, шкіл-інтернатів для дітей з наслідками поліомієліту і церебральним паралічем, важкими порушеннями мови, затримкою психічного розвитку, глухих

і слабочуючих, сліпих і слабозорих, а також учні вечірніх (змінних) спеціальних шкіл для сліпих і слабозорих, глухих і слабочуючих.

5. Від перевідних і випускних екзаменів звільняються жінки — учениці вечірніх (змінних) і заочних шкіл, які знаходяться у відпустці по вагітності, родах і догляду за дитиною. У такому випадку підставою для звільнення є довідка, видана жіночою консультацією.

6. Свідоцтво про неповну загальну середню освіту або атестат про повну середню освіту випускникам, звільненим від екзаменів, видаються на підставі річних оцінок знань учнів.

7. Учні перевідних і випускних класів, які не мають можливості скласти екзамен в установлений термін через хворобу, не включену до Переліку захворювань, що можуть бути підставою для звільнення учнів середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів від перевідних і випускних екзаменів, рішенням ради навчально-виховного закладу дозволяється скласти екзамен в інший час, але не пізніше 31 серпня кожного року, а в окремих випадках — протягом перших двох місяців нового навчального року.

8. Рішення про звільнення учнів з хронічними захворюваннями від перевідних і випускних екзаменів приймає лікарсько-контрольна комісія (ЛКК) відповідного лікувально-профілактичного закладу за місцем їх проживання за поданням дирекції середнього загальноосвітнього навчально-виховного закладу.

Комісія працює під головуванням головного лікаря відповідного лікувально-профілактичного закладу.

9. Учні, які мають право на звільнення від перевідних і випускних екзаменів за станом здоров'я, за їх бажанням та за наявності дозволу лікувально-профілактичного закладу і відповідних документів навчально-виховного закладу можуть скласти ці екзамен на загальних підставах.

10. Лікарсько-контрольним комісіям відомчих і спеціалізованих лікувально-профілактичних закладів (ПНД, тубдиспансер, ендокринологічний диспансер тощо), де учні знаходяться на спеціалізованому обліку і лікуванні, дозволяється звільняти їх від перевідних та випускних екзаменів.

11. Звільнення учнів від випускних екзаменів повинно бути зафіксовано у статистичних формах: № 026/0 «Медична карта дитини», № 025/0 «Медична карта амбулаторного хворого», № 025-1/0 «Вкладний лист на підлітка до медичної карти амбулаторного хворого» з одночасним обов'язковим занесенням до облікової форми № 086/0 «Медична довідка (лікарський професійний

висновок)», а від перевідних екзаменів - у статистичних формах № 026/0 «Медична карта дитини», № 112/0 «Історія розвитку дитини».

ПРАВИЛА ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ ДЛЯ ЗАКЛАДІВ, УСТАНОВ І ОРГАНІЗАЦІЙ СИСТЕМИ ОСВІТИ УКРАЇНИ

*Затверджено
наказом Міністерства освіти України
і ГУДПО МВС України
від 30 вересня 1998 р. № 348/70*

*Зареєстровано
в Міністерстві юстиції України
17 грудня 1998 р. за № 800/3240
02.03.1999 р.*

1. Галузь застосування

Правила пожежної безпеки для закладів, установ і організацій системи освіти України (далі — Правила) поширюються на:

1. Заклади освіти:

- дошкільні заклади освіти (дитячі садки, дитячі ясла-садки для дітей, які потребують корекції фізичного і психічного розвитку, дитячі садки інтернатного типу тощо);
- загальноосвітні навчальні заклади (всі види середніх загальноосвітніх шкіл, спеціалізовані школи, гімназії, ліцеї, різні типи навчально-виховних комплексів, об'єднань, школи-інтернати, в тому числі школи-інтернати для дітей, які мають вади у фізичному чи розумовому розвитку, санаторні школи-інтернати, дитячі будинки);

5.3. Первинні засоби пожежогасіння

5.3.1. Усі будівлі та приміщення закладів, установ і організацій повинні бути забезпечені первинними засобами пожежогасіння: вогнегасниками, пожежним інвентарем (пожежними щитами та стендами, пожежними відрами, діжками з водою, ящиками з піском тощо), пожежним знаряддям (пожежними ломачами, баграми, сокирами тощо) та засобами зв'язку. Норми первинних засобів пожежогасіння наведені в додатку 2.

5.3.2. Місця розміщення первинних засобів пожежогасіння мають зазначатися у планах евакуації, які розробляються згідно

з ГОСТом 12,1.114-82. Зовнішнє оформлення і вказівні знаки для визначення місць первинних засобів пожежогасіння мають відповідати вимогам ГОСТу 12.4.026-76.

5.3.3. Ручні вогнегасники повинні розміщуватися згідно з вимогами ГОСТу 12.4.009-83:

- шляхом навішування на вертикальні конструкції на висоті не більше як 1,5 м від рівня підлоги до нижнього торця вогнегасника;
- шляхом установлення до пожежних шаф разом з пожежними кранами, до спеціальних тумб або на пожежні стенди.

На стендах або пожежних щитах рекомендується компактно розміщувати вогнегасники, пісок, лопати, ломы, покривала вогнетривкі, списки добровільних пожежних дружин, інструкцію з правил пожежної безпеки, написи з телефонами пожежної охорони і прізвища посадових осіб, відповідальних за пожежну безпеку.

6.4. Під час проведення евакуації та гасіння пожежі необхідно:

- з урахуванням обстановки, що склалася, визначити найбезпечніші евакуаційні шляхи і виходи до безпечної зони у найкоротший термін;
- ліквідувати умови, які сприяють виникненню паніки. З цією метою вчителям, викладачам, вихователям, майстрам та іншим працівникам закладу, установи не можна залишати дітей без нагляду з моменту виявлення пожежі та до її ліквідації;
- евакуацію людей слід починати з приміщення, у якому виникла пожежа, і суміжних з ним приміщень, яким загрожує небезпека поширення вогню і продуктів горіння. Дітей молодшого віку і хворих слід евакуювати в першу чергу;
- у зимовий час, на розсуд осіб, які здійснюють евакуацію, діти старших вікових груп можуть заздалегідь одягтися або взяти теплий одяг з собою, а дітей молодшого віку слід виводити або виносити, загорнувши в ковдри або інші теплі речі;
- ретельно перевірити всі приміщення, щоб унеможливити перебування у небезпечній зоні дітей, які сховалися під ліжками, партами, у шафах або інших місцях;
- виставляти пости безпеки на входах у будівлі, щоб унеможливити повернення дітей і працівників до будівлі, де виникла пожежа;
- у разі гасіння слід намагатися у першу чергу забезпечити сприятливі умови для безпечної евакуації людей;
- утримуватися від відчинення вікон і дверей, а також від розбивання скла, в протилежному разі вогонь і дим поширяться до суміжних приміщень.

Залишаючи приміщення або будівлі, що постраждали від пожежі, потрібно зачинити за собою всі двері і вікна.

ПРАВИЛА ПРОВЕДЕННЯ ТУРИСТСЬКИХ ПОДОРОЖЕЙ З УЧНІВСЬКОЮ І СТУДЕНТСЬКОЮ МОЛОДДЮ УКРАЇНИ

*Затверджено
наказом Міністерства освіти України
від 6 квітня 1999 р. № 96*

*Зареєстровано
в Міністерстві юстиції України
20 травня 1999 р. за № 320/3613*

1. Загальні положення

1.1. Правила проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України розроблено з метою забезпечення виконання Закону України «Про освіту» та відповідно до Положення про Міністерство освіти України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 08.07.92 № 384.

1.2. Правила проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України є обов'язковими для всіх навчальних закладів, установ та організацій освіти незалежно від підпорядкування і форм власності, що проводять туристські подорожі з учнівською та студентською молоддю.

1.3. Дія цих Правил поширюється на учнівські та студентські туристські групи незалежно від місця проведення подорожі, для яких навчальний заклад або інша організація освіти виступає як організація, що проводить подорож.

Учасники та організатори туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю під час підготовки та проведення туристських подорожей керуються Законом України «Про освіту», Законом України «Про туризм», іншими законодавчими та підзаконними актами України, а також цими Правилами.

1.4. До туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю належать спортивні туристські походи, експедиції, екскурсії (далі — туристські подорожі), що проводяться за заздалегідь розробленими маршрутами у конкретні терміни.

1.5. Спортивні туристські походи (групове або командне проходження туристського спортивного маршруту визначеної протяжності з подоланням природних перешкод (перевалів, порогів, печер тощо) різної категорії або ступеня складності за нормативний час, далі — походи) можуть бути організовані з таких видів туризму: пішохідного, лижного, гірського, водного, велосипедного, спелео, автомобільного, мотоциклетного тощо. Можливе проведення комбінованих походів з елементами різних видів туризму.

1.6. Залежно від технічної складності, кількості природних перешкод, протяжності, тривалості походи поділяються на категорійні — з I до VI категорії складності та некатегорійні. До некатегорійних походів належать походи, що мають складність, протяжність або тривалість, меншу від установленої для маршрутів I категорії складності, — 1—3-денні походи та походи 1, 2, 3 ступеня складності.

Категорія складності походу визначається відповідно до класифікації маршрутів (переліку класифікованих туристських спортивних маршрутів), перевалів, печер тощо.

1.7. Експедиції з учнівською та студентською молоддю (подорожі пошукового, дослідницького характеру) проводяться з метою вивчення, дослідження певного маршруту, території, одного чи декількох об'єктів з використанням будь-яких технічних засобів пересування або ж без них. Залежно від мети та напрямку роботи можуть проводитись туристсько-спортивні, краєзнавчі, наукові експедиції тощо.

Ділянки маршрутів експедицій, що відповідають вимогам до походів з певного виду туризму або ж під час проходження яких долаються локальні перешкоди, характерні для походів, розглядаються як маршрути з активними способами пересування. Категорія складності для таких маршрутів устанавлюється як і для походів. Туристський досвід та вік керівників, заступників керівників та учасників таких експедицій повинні відповідати вимогам, що висуваються до відповідних категорій учасників походів. Оформлення документів і випуск групи на маршрут відбуваються за тих самих умов, що й у похід відповідної складності.

1.8. Тривалість активної частини походів може бути збільшена проти вказаної в додатку 1 при збільшенні протяжності маршруту, кількості і складності локальних перешкод, проведенні краєзнавчої роботи, а також за рахунок днів, потрібних для проведення розвідки маршруту та резервного часу на випадок непогоди. У будь-якому разі проходження маршрутів повинне бути компактним за часом. Розриви між окремими частинами походу більше 3 днів не допускаються.

Збільшення тривалості походів за рахунок краєзнавчої роботи на маршруті допускається лише для походів, складність яких не перевищує II категорії.

1.9. Походи та експедиції в залежності від території проведення поділяються на місцеві та дальні.

До місцевих належать походи та експедиції, що проводяться в межах області (автономної республіки), в якій проживають (навчаються) учні та студенти. При цьому допускається вихід у сусідні території, якщо це обумовлено адміністративно-територіальним розташуванням навчального закладу або іншої організації освіти, що проводить подорож, фізико-географічними особливостями місцевості та логічністю побудови маршруту.

Усі інші походи та експедиції вважаються дальніми.

1.10. Для проведення категорійних, дальніх ступеневих походів, а також місцевих ступеневих походів тривалістю більше 4 днів туристські групи учнівської та студентської молоді повинні обов'язково отримати позитивний висновок щодо можливості здійснення подорожі від туристської маршрутно-кваліфікаційної комісії (далі — МКК), що має відповідні повноваження. Для туристських груп учнівської та студентської молоді первинний розгляд маршрутних документів проводиться в своїх територіальних маршрутно-кваліфікаційних комісіях навчальних закладів (далі — МКК освіти).

Для місцевих походів тривалістю до 4 днів включно, а також екскурсій (подорожей тривалістю до 24 годин, що забезпечують задоволення пізнавальних, інформаційних, духовних та оздоровчих потреб учнівської та студентської молоді) отримання позитивного висновку МКК не потрібне.

1.11. Туристські групи учнівської та студентської молоді, що використовують для руху автомобільні дороги та вулиці, судноплавні водні шляхи, території заповідників, заказників, національних парків, прикордонну зону тощо, зобов'язані діяти відповідно до вимог, що визначають порядок користування цими шляхами та пересування на зазначених територіях.

1.12. Під час проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю забороняється безпідставний поділ груп на підгрупи. Підставами для мотивованого поділу можуть бути: потреба проведення розвідки окремих ділянок маршруту; організація базового табору, проміжних пунктів зберігання продуктів харчування та спорядження; проведення радіальних виходів на маршруті з поверненням до початкового пункту виходу; запобігання, виникнення та ліквідація наслідків аварійної ситуації, потреба надання допомоги іншим туристським групам або окремим громадянам.

2. Повноваження адміністрації навчальних закладів та інших організацій освіти, що проводять туристські подорожі з учнівською та студентською молоддю

2.1. Адміністрації навчальних закладів та інших організацій освіти, що проводять туристські подорожі з учнівською та студентською молоддю, здійснюють випуск туристських груп у туристські подорожі самостійно, без погодження з органами державного управління освітою.

Адміністрація несе відповідальність за підготовку та успішне проведення туристських подорожей, їх педагогічну доцільність та результативність.

2.2. У разі прийняття позитивного рішення про проведення туристської подорожі з учнівською та студентською молоддю адміністрація навчального закладу або іншої організації освіти зобов'язана:

2.2.1. Сприяти успішній роботі туристської групи з підготовки та проведення подорожі, систематично контролювати хід її підготовки.

2.2.2. Видати наказ про проведення туристської подорожі, в якому: визначити мету, район, терміни та складність (ступінь, категорію) проведення подорожі; призначити керівника та заступника (заступників, помічників) керівника туристської групи (туристської подорожі — походу, експедиції, екскурсії); обумовити відповідальність керівника та заступника (заступників) керівника групи (подорожі) за збереження життя та здоров'я учасників на весь час подорожі; визначити основні заходи безпеки проведення подорожі; затвердити персональний склад учасників, маршрут та план проведення подорожі; визначити, у разі потреби, порядок дій керівника групи (подорожі) при плановому поділі групи на підгрупи, а також кандидатуру керівників та заступників (помічників) керівників підгруп тощо.

Для місцевих походів та експедицій з активними способами пересування тривалістю більше 4 днів, дальніх походів та відповідних експедицій з активними способами пересування наказ видається після отримання позитивного висновку МКК.

2.2.3. Ознайомити керівника та заступника (заступників, помічників) керівника туристської групи (подорожі) з їх обов'язками згідно з цими Правилами, провести з ними інструктаж з питань охорони праці та техніки безпеки під час подорожі з оформленням у журналі відповідної форми згідно з Положенням про організацію охорони праці та порядок розслідування нещасних випадків у навчально-виховних закладах, затвердженим наказом Міністерства освіти України від 30.11.93 № 429 і зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 03.12.93 за № 178 (додаток 5).

2.2.4. Після отримання позитивного висновку туристської МКК про можливість, проведення групою туристської подорожі видати керівнику підписані і завірені печаткою: наказ про проведення туристської подорожі, посвідчення про відрядження керівника та його заступника (заступників), а також завірити печаткою закладу туристські маршрутні документи групи (маршрутний листок — для некатегорійних походів, маршрутну книжку — для категорійних походів).

2.2.5. При проведенні подорожей, що вимагають отримання позитивного висновку туристської МКК, контролювати відправлення групою повідомлення встановленого зразка у відповідні територіальні підрозділи пошуково-рятувальної (контрольно-рятувальної) служби (при наявності останніх) не пізніше ніж за 10 днів до виїзду групи на маршрут; вести контроль за дотриманням групою термінів проходження маршруту.

2.2.6. У разі порушення групою встановлених контрольних термінів проходження маршруту терміново встановити зв'язок з територіальними органами освіти, відповідними підрозділами туристської пошуково-рятувальної (контрольно-рятувальної) служби району походу для з'ясування місцезнаходження групи та надання їй, при потребі, допомоги.

2.2.7. Після завершення туристської подорожі заслухати повідомлення керівника та заступників керівника туристської групи (подорожі) на педагогічній раді, розмістити кращі матеріали, зібрані під час подорожі, в навчальних кабінетах, музеях, на виставках, оформити відповідні документи на присвоєння спортивних розрядів учасникам походів, результати діяльності керівників врахувати при атестації і заохоченні.

3. Вимоги щодо формування туристських груп учнівської та студентської молоді

3.1. Туристські групи формуються з учнів та студентів, які об'єднуються на добровільних засадах спільними інтересами, мають відповідний вік, туристський досвід і здійснюють підготовку запланованої туристської подорожі.

Основні вимоги до учасників, керівників та заступників керівників туристських груп (подорожей), а також до складу груп наведені в додатках 2, 3, 4.

3.2. Керівник, заступник (заступники) керівника туристської групи (подорожі) учнівської і студентської молоді призначаються адміністрацією навчального закладу або іншої організації освіти, що проводить подорож. У походах та експедиціях з учнями та студентами повинен бути заступник керівника віком старше 18 років. Досвід заступника керівника повинен відповідати вимо-

гам, які висуваються до досвіду учасників. Керівник і заступник (заступники) керівника повинні мати знання і навички з надання першої долікарської допомоги. Кількість заступників керівника визначається навчальним закладом або іншою організацією освіти, що проводить подорож з урахуванням вимог цих Правил.

3.3. Якщо в поході чи експедиції беруть участь 3 або більше туристських груп із загальною кількістю не менше 30 учнів або студентів (для походів II–VI категорій складності — не менше 20) і їх маршрути та графіки руху в цілому збігаються, то можливе покладання загального керівництва цими групами на спеціально призначеного старшого керівника. У цьому разі всім керівникам зраховується досвід керівництва подорожжю.

3.4. При проведенні місцевих походів та експедицій 1 ступеня складності або ж інших місцевих некатегорійних походів тривалістю до 4 днів включно адміністрація навчального закладу або іншої організації освіти, що проводить подорож, за згодою керівника туристської групи (подорожі) та за умови забезпечення безпеки учасників, замість заступника керівника може призначити помічника (помічників) керівника з числа старшокласників (для груп учнівської молоді) або студентів (для груп студентської молоді), які мають досвід участі в таких самих подорожах.

3.5. При проведенні екскурсій (крім автобусних) з учнівською та студентською молоддю в межах населеного пункту, де проживають або навчаються екскурсанти, призначення заступника керівника групи (подорожі) не є обов'язковим.

При проведенні екскурсій з учнівською молоддю (крім автобусних) та з студентською молоддю на будь-яких видах транспорту, пов'язаних з виїздом за межі населеного пункту, де проживають або навчаються екскурсанти, склад керівників та заступників керівників (помічників керівників) групи (подорожі) комплектується відповідно до вимог, що висуваються до складу керівників місцевих некатегорійних походів.

При проведенні автобусних екскурсій з учнівською молоддю склад керівників екскурсійної групи комплектується згідно з вимогами Правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 18.02.97 р. № 176.

3.6. Кількісний склад туристської групи учнів, студентів, що беруть участь у поході, експедиції визначається керівником групи спільно з адміністрацією навчального закладу або іншої організації освіти, що проводить подорож з урахуванням вимог цих Правил.

Кількісний склад екскурсійної групи учнів, студентів визначається адміністрацією навчального закладу або іншої ор-

ганізації освіти, що проводить екскурсію, та кількістю місць для сидіння в автобусі з урахуванням вимог цих Правил.

3.7. У туристських подорожах можуть брати участь альпіністи, які мають відповідний технічний та експедиційний досвід, достатній, за висновками МКК, для проходження маршруту.

3.8. Для учнів, що отримали теоретичну та практичну підготовку протягом не менше одного року занять у туристських гуртках позашкільних навчальних закладів і оволоділи програмним матеріалом, віковий ценз для участі в категорійних та ступеневих походах та відповідних експедиціях з активними способами пересування може бути знижений на один рік за наявності медичного дозволу.

3.9. Учасники та керівники комбінованих походів, що включають ділянки маршруту з різних видів туризму, повинні мати відповідний туристський досвід проходження таких ділянок.

3.10. Учасники та керівники походів, що проводяться в міжсезоння (час з несприятливими для даного виду туризму природними умовами), повинні мати відповідний туристський досвід участі (керівництва) в походах, проведених у міжсезоння, або в походах тієї ж категорії складності, які здійснені у звичайних умовах.

3.11. Учасники походів, у яких передбачається проходження класифікованих локальних перешкод, повинні мати досвід проходження таких самих локальних перешкод на півкатегорію (для водного та спелеотуризму — на категорію) складності нижче від максимальної для заявленого походу. Одна третина учасників таких походів (крім походів IV—VI категорії складності) можуть мати досвід проходження таких же локальних перешкод на дві півкатегорії складності нижче.

Керівник походу, у якому передбачається проходження класифікованих локальних перешкод, повинен мати досвід керівництва при проходженні локальних перешкод на півкатегорію (для водного та спелеотуризму — на категорію) складності нижче від максимальної для заявленого походу. Керівник, крім того, повинен мати досвід проходження локальної перешкоди такого самого типу і такої самої складності.

3.12. Учасниками походів II—VI категорій складності можуть бути учні та студенти відповідного віку, які мають досвід участі в походах на одну категорію складності нижче заявленого у будь-якому виді туризму, якщо вони мають досвід подолання локальних перешкод, характерних для заявленого маршруту на одну півкатегорію складності нижче.

3.13. Керівники походів II—VI категорій складності повинні мати досвід участі в поході тієї самої категорії складності в будь-

якому виді туризму, а також досвід керівництва походом на одну категорію складності нижче у будь-якому виді туризму і при цьому повинні мати досвід участі та керівництва в подоланні локальних перешкод, характерних для заявленого походу, тієї самої категорії складності або на одну півкатегорію складності нижче.

3.14. До участі в походах до II категорії складності включено, крім основного складу групи, допускаються діти, молодші визначеного цими Правилами віку (але не більше 20 % від загальної чисельності туристської групи), які беруть участь у поході зі своїми батьками, особами, які їх замінюють, або іншими особами, що несуть за них повну юридичну відповідальність. Туристський досвід їм зараховується лише з віку, вказаного в додатку 4 цих Правил.

3.15. У походах III–V категорій складності одну третину членів групи можуть становити туристи з досвідом участі в походах на дві категорії складності нижче, у походах I та II категорій складності — з досвідом участі в походах 2 та 3 ступеня складності відповідно. При цьому дві третини учасників повинні мати відповідні туристський досвід та вік.

3.16. У походах вище III категорії складності при можливому поділі групи на екіпажі, штурмові групи тощо в кожній підгрупі повинен бути учасник віком старше 18 років, який має відповідний туристський досвід.

3.17. Учасники та керівники некатегорійних походів та експедицій з активними способами пересування, що включають елементи категорійних походів, а також категорійних походів, що включають елементи більш високих категорійних походів, повинні відповідати вимогам, які висуваються до учасників та керівників походів вищих категорій складності, елементи яких включені в дану подорож.

3.18. Усі учасники категорійних походів з будь-якого виду туризму, а також учасники ступеневих водних походів повинні вміти плавати.

3.19. Туристський досвід керівників та учасників походів, що включають сходження на вершини або траверси хребтів, повинен відповідати категорії складності цих сходжень або траверсів.

3.20. Учасники водних походів I–III категорій складності повинні мати відповідний досвід походів у будь-якому класі човнів, а починаючи з IV категорії складності — у тому самому класі човнів або на байдарках.

Керівники водних походів повинні мати відповідний досвід участі і керівництва в тих самих класах човнів, що і у запланованому поході.

3.21. Усі учасники лижних категорійних походів повинні мати досвід організації ночівель у зимових умовах (досвід «холодних» ночівель) та вміти надавати долікарську допомогу при простудних захворюваннях та обмороженнях.

3.22. Для участі в спелеопоходах допускаються учасники:

- у спелеопоходах I категорії складності: у горизонтальних не-обводнених печерах — з 13 років, у вертикальних печерах — з 14 років;
- у спелеопоходах II категорії складності: у горизонтальних — з 14 років, у вертикальних — з 15 років;
- у спелеопоходах III категорії складності; у горизонтальних — з 15 років, у вертикальних — з 16 років.

Пройдення печер, у яких передбачається застосування апаратів для автономного дихання, дозволяється учасникам походів старше 18 років. Учасники та керівники таких походів повинні мати посвідчення пловця-підводника. Керівник, крім того, повинен мати досвід роботи у сифонах.

Тимчасовий поділ туристської групи учнів або студентів, які здійснюють спелеопохід будь-якої категорії складності, на підгрупи допускається тільки при роботі в одній печері. У цьому разі кожна підгрупа повинна очолюватись керівником або його заступниками і мати комплект життєзабезпечення, розрахований на непередбачені обставини в печері, не менш ніж на 2 доби. При проходженні вертикальних печер, починаючи з II категорії складності, та горизонтальних печер, починаючи з III категорії складності, у групі повинно бути не менше одного керівника (заступника керівника) на чотирьох учасників.

3.23. Керівники та учасники походів, у яких використовуються технічні засоби пересування (автотуризм, мотоциклетний туризм), повинні мати відповідний досвід керівництва або участі у походах на таких самих засобах пересування.

4. Обов'язки і права керівника та заступників керівника туристської групи (подорожі) учнівської та студентської молоді

4.1. Керівник, його заступник (заступники), а також старший керівник туристської групи (подорожі) учнівської та студентської молоді несуть, відповідно до чинного законодавства, відповідальність за життя, здоров'я учасників подорожі, а також за виконання плану заходів, зміст оздоровчої, виховної і пізнавальної роботи, правил протипожежної безпеки, охорони природи, пам'яток історії і культури тощо.

4.2. Обов'язки керівника та заступника (заступників) керівника туристської групи (подорожі) учнівської та студентської молоді:

4.2.1. При підготовці та проведенні будь-яких туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю керівник та заступник (заступники) керівника зобов'язані:

- забезпечити підбір учасників подорожі відповідного віку та туристського досвіду;
- ознайомити учасників подорожі з Правилами проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України;
- провести цільовий інструктаж учасників з техніки безпеки у туристській подорожі з обов'язковою реєстрацією в журналі відповідної форми згідно з Положенням про організацію охорони праці та порядок розслідування нещасних випадків у навчально-виховних закладах, затвердженим наказом Міністерства освіти України від 30 листопада 1993 року № 429 і зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 03.12.93 за № 178;
- отримати необхідну документацію та дозволи на проведення туристської подорожі;
- при потребі розв'язати питання страхування учасників туристської подорожі;
- провести збори батьків учасників туристської подорожі (для подорожей учнів та студентів віком до 18 років);
- забезпечити під час подорожі додержання учасниками належного громадського порядку, санітарно-гігієнічних норм, виконання Правил дорожнього руху, правил пожежної безпеки, використання туристського спорядження, а також інших правил безпеки життєдіяльності.

4.2.2. При підготовці туристських подорожей з активними способами пересування керівник та заступник (заступники) керівника, крім заходів, викладених у пункті 4.2.1 цих Правил, зобов'язані:

- до початку проведення туристської подорожі проконтролювати проходження медичного огляду всіма її учасниками, враховуючи, що до подорожей з активними способами пересування допускаються фізично здорові учасники;
- при підборі групи врахувати туристську кваліфікацію учасників, їх фізичну, технічну та спеціальну підготовку, а також психологічну сумісність;
- розробити план підготовки подорожі і розподілити між учасниками обов'язки згідно з цим планом, ознайомити учасників подорожі з їх правами та обов'язками;
- організувати всебічну підготовку учасників подорожі, перевірити необхідні знання, вміння та навички, в т. ч. і вміння плавати, надавати долікарську допомогу та використовувати

- туристське спорядження, організувати необхідні тренування групи;
- провести запобіжне інформування учасників подорожі про фактори ризику в запланованій подорожі і про відповідні заходи щодо запобігання травматизму (травмонебезпечність, психофізіологічне навантаження, вплив навколишнього середовища, пожежонебезпечність, небезпечні біологічні фактори, небезпечні види випромінювання тощо);
 - разом з учасниками всебічно ознайомитись з районом подорожі, розробити раціональні основний і запасний варіанти маршруту подорожі та вивчити їх складні ділянки, способи та засоби їх подолання, а також аварійні варіанти виходу з маршруту;
 - підготувати відповідний картографічний матеріал, розробити план та графік подорожі, визначити контрольні пункти та терміни проходження маршруту, заходи з техніки безпеки, ознайомити з цими матеріалами учасників подорожі;
 - при потребі отримати консультації щодо маршруту в туристських МКК освіти або федерації туризму;
 - узгодити з адміністрацією навчального закладу або іншої організації освіти, що проводять туристську подорож, та туристською МКК освіти порядок дій при планових (у разі потреби) поділах групи на підгрупи, а також кандидатури керівників, заступників керівників (помічників) підгруп, туристська кваліфікація яких відповідає вимогам даних Правил;
 - організувати підбір та підготовку якісного групового та індивідуального спорядження, в т. ч. і спорядження для страховки, з урахуванням вимог техніки безпеки та специфічних особливостей конкретної подорожі (району подорожі, виду туризму, категорії (ступеня) складності походу, часу проведення подорожі тощо);
 - організувати підготовку та підбір продуктів харчування, складання кошторису витрат, з'ясувати можливості поповнення запасу продуктів на маршруті;
 - одержати, у разі потреби, дозвіл на відвідування району з обмеженим доступом (прикордонна зона, заповідники тощо);
 - оформити в установленому порядку маршрутні документи;
 - розробити план дослідницької, краєзнавчої, природоохоронної роботи та інших заходів на маршруті, якщо такі заплановано проводити;
 - не пізніше ніж за 10 днів до початку маршруту з активними способами пересування направити у відповідний підрозділ пошуково-рятувальної або контрольної-рятувальної служби повідомлення встановленого зразка, завірене туристською

МКК. Якщо маршрут проходить територією, що обслуговується декількома підрозділами, — направити повідомлення в кожний з них;

- у разі потреби зміни маршруту, складу групи, термінів проведення або інших записів у маршрутних документах до від'їзду групи в подорож погодити ці зміни з адміністрацією навчального закладу або іншою організацією освіти, що проводить подорож, та туристською МКК, що дала позитивний висновок про можливість проведення подорожі, і повідомити про це підрозділи пошуково-рятувальної (контрольно-рятувальної) служби, які зареєстрували групу.

4.2.3. Під час проведення туристських подорожей з активними способами пересування керівнику та заступнику (заступникам) керівника потрібно:

- дотримуватися затвердженого маршруту, робити, у міру можливості, відмітки в маршрутних книжках та маршрутних листках про проходження маршруту в туристських та інших організаціях;
- виконувати одержані в МКК вказівки та дотримуватися рекомендацій МКК;
- забезпечити дотримання учасниками правил використання туристського спорядження, в т. ч. і для страховки;
- повідомляти телеграмою навчальний заклад або іншу організацію освіти, що проводить подорож, а також відповідну МКК та підрозділи пошуково-рятувальної (контрольно-рятувальної) служби про початок та закінчення подорожі, а також про проходження групою контрольних пунктів;
- у разі зміни маршруту або складу групи за будь-яких обставин після виїзду в подорож повідомити про це при першій нагоді адміністрацію навчального закладу або іншу організацію освіти, що проводить подорож та відповідну МКК;
- вживати заходів, спрямованих на забезпечення безпеки учасників подорожі, аж до зміни маршруту, або припинення подорожі у зв'язку з виникненням небезпечних природних явищ та з інших обставин, а також у разі потреби надання допомоги потерпілому; при цьому ускладнення маршруту допускається тільки у виняткових випадках і не дає підстави для підвищення залікової категорії складності походу;
- не допускати безпідставного поділу групи, відставання від групи окремих учасників, а також від'їзду окремих членів групи без супроводу одного із заступників керівників (від'їзд одного чи декількох учасників можливий лише за умови, що в групі два або більше заступників керівника);

- у разі тимчасового планового поділу групи призначити в кожній підгрупі своїх заступників та їх помічників з числа дорослих (можливе призначення помічників керівника з числа найбільш досвідчених учасників — учнів, студентів), що мають відповідний рівень туристської кваліфікації з урахуванням вимог цих Правил;
- при аварійній ситуації (раптовому виникненні умов, що загрожують життю та здоров'ю учасників подорожі) вжити всі можливі заходи щодо збереження життя та здоров'я учасників, виходячи з конкретної ситуації та реальної наявності сил та засобів для ліквідації аварії;
- при будь-якому поділі групи на підгрупи (плановому або через виникнення аварійної ситуації) визначити підгрупам завдання для виконання, контрольні терміни, порядок дій та зв'язок;
- у разі нещасного випадку керівник подорожі зобов'язаний: терміново організувати надання першої долікарської допомоги потерпілому та його доставку до лікувальної установи, викликати, при потребі, найближчу туристську пошуково-рятувальну (контрольно-рятувальну) службу;
- повідомити про випадок, що стався, керівника навчального закладу або іншої організації освіти, що проводить подорож, відповідну МКК, службу безпеки життєдіяльності та інші відповідні служби;
- до прибуття комісії з розслідування зберегти обстановку на місці в тому стані, в якому вона була на момент події (якщо це не загрожує життю і здоров'ю оточуючих і не призведе до більш тяжких наслідків). Про нещасний випадок, що трапився під час далеких подорожей поза територією району (міста), керівник подорожі негайно повідомляє також орган управління освітою за місцем події;
- організувати, при потребі, оперативну допомогу іншій групі, що перебуває в даному районі і потребує допомоги.

4.3. Після закінчення подорожі керівник та його заступники спільно з учасниками в обумовлені строки і у разі потреби оформляють звіт про подорож і подають його у навчальний заклад або іншу організацію освіти, що проводить подорож.

Звіт про похід або експедицію з активними способами пересування подається також у відповідну МКК. Після розгляду та затвердження звіту в МКК керівник подорожі оформляє довідки про здійснення походу та спортивні розряди на кожного учасника групи.

4.4. Керівник туристської групи (подорожі) учнівської та студентської молоді має право:

- у разі потреби і за наявності в групі не менше двох заступників керівника передавати керівництво подорожжю своєму заступнику, який відповідає вимогам, що висуваються до керівника такої подорожі, за умови, що в наказі на проведення подорожі обумовлено, кому може передаватися керівництво в екстремальних ситуаціях. Якщо заступник керівника один, — передача керівництва не допускається. Про передачу керівництва керівник групи повинен, при першій нагоді, повідомити в організацію, що проводить подорож;
- звертатися у вищі відомчі і туристсько-спортивні організації при незгоді з результатами розбирання його дій в подорожі;
- урахувуючи фізичний, технічний та моральний стан групи або окремих учасників, припинити подорож і зняти групу з маршруту.

ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ПОЛОЖЕННЯ ПРО КЛАСНОГО КЕРІВНИКА НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ СИСТЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

НАКАЗ

*Міністерства освіти і науки України
від 6 вересня 2000 р. № 434*

*Зареєстровано
у Міністерстві юстиції України
26 вересня 2000 р. за № 659/4880*

Відповідно до Законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту» і Положення про Міністерство освіти і науки України, затвердженого Указом Президента України від 7 червня 2000 р. № 773/2000, **наказую:**

1. Затвердити Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти (додається).

2. Визнати таким, що втратило чинність, тимчасове положення про класного керівника середнього закладу освіти, затверджене наказом Міністерства освіти України 01.07.97 № 239 і зареєстроване в Міністерстві юстиції України 26.08.97 за № 337/2141.

3. Міністру освіти Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь освіти обласних, Київській і Севастопольській

міських державних адміністрацій довести Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти до відома керівників навчальних закладів.

4. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника міністра Огнев'юка В. О.

Міністр В. Г. Кремень

ПОЛОЖЕННЯ ПРО КЛАСНОГО КЕРІВНИКА НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ СИСТЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

*Затверджено
наказом Міністерства освіти
і науки України
від 6 вересня 2000 р. № 434*

*Зареєстровано
в Міністерстві юстиції України
26 вересня 2000 р. за № 659/4880*

1. Загальні положення

1.1. Це положення регламентує діяльність класного керівника загальноосвітнього, професійно-технічного навчального закладу (далі класний керівник).

1.2. Класний керівник — це педагогічний працівник, який здійснює педагогічну діяльність з колективом учнів класу, навчальної групи професійно-технічного навчального закладу, окремими учнями, їх батьками, організацію і проведення позаурочної та культурно-масової роботи, сприяє взаємодії учасників навчально-виховного процесу в створенні належних умов для виконання завдань навчання і виховання, самореалізації та розвитку учнів (вихованців), їх соціального захисту.

1.3. Класний керівник у визначенні змісту роботи керується Конституцією України, Конвенцією ООН про права дитини, Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», іншими законодавчими і нормативно-правовими актами України, а також цим Положенням.

1.4. Класний керівник здійснює свою діяльність відповідно до основних завдань загальної середньої освіти, спрямованих на:

- виховання громадянина України;
- формування особистості учня (вихованця), його наукового світогляду, розвитку його здібностей і обдаровань;
- виконання вимог Державного стандарту загальної середньої освіти, підготовку учнів (вихованців) до подальшої освіти і трудової діяльності;
- виховання в учнів (вихованців) поваги до Конституції України, державних символів України, почуття власної гідності, свідомого ставлення до обов'язків, прав і свобод людини і громадянина, відповідальності перед законом за свої дії;
- реалізацію права учнів (вихованців) на вільне формування політичних і світоглядних переконань;
- виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу та інших народів і націй;
- виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності, формування засад здорового способу життя, збереження і зміцнення фізичного та психічного здоров'я учнів (вихованців).

2. Організація діяльності класного керівника

2.1. Обов'язки класного керівника покладаються на педагогічного працівника загальноосвітнього, професійно-технічного навчального закладу, який має педагогічну освіту, здійснює педагогічну діяльність, фізичний та психічний стан здоров'я якого дозволяє виконувати ці обов'язки.

2.2. Обов'язки класного керівника покладаються директором навчального закладу на педагогічного працівника за його згодою і не можуть бути припинені до закінчення навчального року. У виняткових випадках з метою дотримання прав та інтересів учнів (вихованців) зміна класного керівника може бути здійснена протягом навчального року.

2.3. На класного керівника покладається керівництво одним класом, навчальною групою.

У початкових класах класне керівництво здійснює вчитель початкових класів.

У професійно-технічному навчальному закладі класне керівництво здійснюється в навчальних групах, учні (вихованці) яких під час навчання здобувають повну загальну середню освіту або навчаються на основі базової загальної середньої освіти без отримання повної.

Функціональні обов'язки класного керівника розробляються відповідно до цього Положення з урахуванням типу закладу та завдань навчально-виховного процесу і затверджуються директором навчального закладу.

2.4. Класний керівник як організатор класного колективу:

- сприяє забезпеченню умов для засвоєння учнями (вихованцями) рівня та обсягу освіти, а також розвитку їхніх здібностей;
- створює умови для організації змістовного дозвілля, профілактики бездоглядності, правопорушень, планує та проводить відповідні заходи;
- сприяє підготовці учнів (вихованців) до самостійного життя в дусі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами;
- проводить виховну роботу з урахуванням вікових та індивідуально-психологічних особливостей учнів (вихованців), їх нахилів, інтересів, задатків, готовності до певних видів діяльності, а також рівня сформованості учнівського колективу;
- координує роботу вчителів, викладачів, майстрів виробничого навчання, психолога, медичних працівників, органів учнівського самоврядування, батьків та інших учасників навчально-виховного процесу з виконання завдань навчання та виховання в класному колективі (групі), соціального захисту учнів (вихованців).

2.5. Класний керівник має право на:

- відвідування уроків, занять із теоретичного та виробничого навчання, виробничої практики та позакласних занять у своєму класі (групі), присутність на заходах, що проводяться для учнів (вихованців) навчальні, культурно-просвітницькі заклади, юридичні або фізичні особи;
- внесення пропозицій на розгляд адміністрації навчального закладу та педагогічної ради про моральне та матеріальне заохочення учнів (вихованців);
- ініціювання розгляду адміністрацією навчального закладу питань соціального захисту учнів (вихованців);
- внесення пропозицій на розгляд батьківських зборів класу (групи) щодо матеріального забезпечення організації та проведення позаурочних заходів у порядку, визначеному законодавством;
- відвідування учнів (вихованців) за місцем їх проживання (за згодою батьків, опікунів, піклувальників), вивчення умов їх побуту та виховання;
- вибір форми підвищення педагогічної кваліфікації з проблем виховання;

- вияв соціально-педагогічної ініціативи, вибір форм, методів, засобів роботи з учнями (вихованцями);
- захист професійної честі, гідності відповідно до чинного законодавства;
- матеріальне заохочення за досягнення вагомих результатів у виконанні покладених на нього завдань.

2.6. Класний керівник зобов'язаний:

- вибирати адекватні засоби реалізації завдань навчання, виховання і розвитку учнів (вихованців);
- здійснювати педагогічний контроль за дотриманням учнями (вихованцями) статуту і Правил внутрішнього трудового розпорядку навчального закладу, інших документів, що регламентують організацію навчально-виховного процесу;
- інформувати про стан виховного процесу в класі та рівень успішності учнів (вихованців) педагогічну раду, адміністрацію навчального закладу, батьків;
- дотримуватись педагогічної етики, поважати гідність учня (вихованця), захищати його від будь-яких форм фізичного, психічного насильства; своєю діяльністю стверджувати повагу до принципів загальнолюдської моралі;
- пропагувати здоровий спосіб життя;
- постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру;
- вести документацію, пов'язану з виконанням повноважень класного керівника (класні журнали, особові справи, плани роботи тощо).

2.7. Класний керівник складає план роботи з класним колективом у формі, визначеній адміністрацією навчального закладу.

2.8. Класний керівник підзвітний у своїй роботі директору навчального закладу, а у вирішенні питань організації навчально-виховного процесу безпосередньо підпорядкований заступнику директора з навчально-виховної роботи.

2.9. Класний керівник може бути заохочений (відзначений) за досягнення високих результатів у виховній роботі з учнями (вихованцями). Форми і види заохочення регулюються законодавством України.

*Начальник Головного управління
нормативного забезпечення
та взаємодії з регіонами
Я. П. Корнієнко*

ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ТА ПРОВЕДЕННЯ СВЯТ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ТА ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

*Методичний лист Міністерства освіти і науки України
від 14.10.04 р. № 14/18.1 — 866*

Життя людини наповнене різноманітними подіями. Найбільш значущими є день народження, хрестини, вступ та закінчення школи (вищого навчального закладу), початок трудової діяльності, весілля, народження дітей тощо. Повсякденне життя в основному складається із буденних справ (навчання, професійна діяльність, домашня робота, інше). У вихідні дні люди мають можливість відпочити і набратися сил для подальшого навчання та трудових звершень.

Але є особливі дні – це свята, коли люди не просто відпочивають, а збираються у колі близьких, друзів, знайомих, колег, однокласників, щоб разом поспілкуватися, цікаво провести час. Тому так важливо навчити учнів, вихованців з користю розпоряджатися своїм вільним часом, відпочивати, цікаво проводити дозвілля, знати і вміти відзначати різні свята.

Визначення свята можна дати по-різному. По-перше, це день, який встановлено у пам'ять чи на честь кого-небудь, якоїсь події. По-друге, це традиційна форма відзначення важливих у житті людей історичних дат, видатних подій, значних явищ, великих досягнень. У цей день з'являється можливість глибоко осмислити, по-новому пережити їх та емоційними засобами передати досвід новому молодому поколінню, прилучивши його до цінностей суспільства. Зважаючи на це, нагадуємо про більш значущі свята та даємо деякі рекомендації з їх відзначення (перелік – у додатку).

Свята бувають **міжнародні** (всесвітні), **державні** (всеукраїнські), **народні**, **релігійні**, **професійні**, **регіональні**, **сімейні**, **шкільні** та інші. Кожне з них має обов'язкові традиційні пам'ятні елементи, ритуали, церемонії, обряди. Їх проведення потребує об'єднання людей для відповідних колективних дій, в яких виявляється ставлення до того чи іншого святкового заходу, відбувається безпосередній вираз почуттів, настроїв у зв'язку з пам'ятними подіями у житті суспільства, колективу, сім'ї, особи.

Головними в країні є **державні свята**, які визначаються Верховною Радою України і затверджуються Президентом України. Під час їх проведення вулиці всіх населених пунктів, від

великих міст і до маленьких містечок та селищ, приміщення закладів, установ, організацій, підприємств прикрашаються державною символікою, яка визначена і описана Конституцією України, і є обов'язковою складовою їх оформлення. У навчальних закладах вона присутня у кабінетах, бібліотеках, актовій залі, адміністративних приміщеннях і використовуватись при проведенні офіційних церемоній, урочистих заходів. Учні повинні знати ідейну сутність державних символів, правила їх використання та етичні норми поведінки під час цих урочистостей. Цю роботу слід проводити відповідно до вікових категорій дітей та учнівської молоді.

Нагадаємо, що найбільш важливими святами є **День Конституції України (28 червня)** і **День Незалежності України (24 серпня)**, відзначаються під час літніх канікул, тому доцільно згадати про них на початку навчального року. Це варто робити при проведенні Першого уроку або виховних годин.

Кожна людина, закінчуючи загальноосвітній навчальний заклад, вибирає свій життєвий шлях. У першу чергу, вона повинна визначитись, чим буде займатися у подальшому житті, яку обере професію. Учнівська молодь повинна знати, що це дуже важливий і відповідальний крок. Усі професії є почесними і потрібними, але важливо, щоб вибір був до душі і подальша робота приносила задоволення. Учням, особливо старшої школи, слід нагадати напередодні про професійне свято, яке буде відзначатись. Той, кого цікавить відповідна професія, у цей день (у більшості він припадає на вихідний) на радіо і телебаченні може отримати інформацію або побачити матеріали про людей – найкращих представників тієї чи іншої професії, про їх професійні труднощі та трудові перемоги. Це спонукає молоду людину до роздумів і утвердження правильності власного вибору щодо майбутньої професії.

Учні повинні знати, що українці мають тисячолітнє коріння своєї культури. Можна нагадати, що у часи дохристиянської доби, ще в період язичництва, перші свята у житті людей були нерелігійними. З появою релігійних вірувань світським святам намагалися надати релігійного характеру. Згодом з'явилися суто релігійні свята, але в багатьох з них збереглися дохристиянські звичаї (виготовлення писанки на Великдень, клечання світлиці зіллям на Святу Трійцю, запалювання вогнищ на Івана Купала, приготування куті й узвару на Святий вечір). Ці свята у більшості складаються з комплексу заходів, які доповнюють і збагачують одне одного. Це музичні, поетичні, театральні, обрядові, іноді карнавальні дійства, які включають у себе молитви, закликання, приспівки, ритуальні страви тощо.

В Україні проживають представники багатьох національностей, існує декілька конфесій. У державі поважають релігійні почуття громадян і надають можливість для відзначення найважливіших **релігійних свят: Різдво Христове, Великдень, Трійця.**

На уроках з народознавства, літератури, історії, дисциплін художньо-естетичного циклу педагоги повинні давати дітям інформацію про різні свята, у тому числі й релігійні, роз'яснюючи їх суть. Крім того, в практичній діяльності, особливо у позанавчальний час, на заняттях у гуртках, студіях, інших творчих об'єднаннях, педагоги та керівники творчих об'єднань розучують з дітьми пісні (наприклад, різдвяні колядки), танці (весняні хороводи), виготовляють обрядові предмети (писанки, крашанки на Великдень). Це розширює кругозір дітей, допомагає заглибитись у культурно-історичні витoki свого народу.

Учнівська молодь повинна знати, що кожний народ має свої традиційні свята та обряди, які відрізняються своєрідними звичаєвими діями, що пов'язані з побутовими традиціями або релігійними віруваннями. Слід розповісти, що обряди виникли у первісному суспільстві внаслідок багаторазового повторення дій, зумовлених трудовою діяльністю, побутовими умовами, суспільними відносинами. Багато з них мали магічний та міфологічний характер. Доцільно повідомити про найбільш поширені свята, що відзначають інші народи, і які пов'язані з відповідними традиційними ритуалами та обрядами: в Україні – Щедрування, в Росії – Масниця, на Кавказі – Свято збору винограду, в Узбекистані – Свято червоної троянди, у народів Півночі – Свято оленя і т. д.

Народні свята кожної пори року мають свою виховну спрямованість, життєстверджуючу силу, оспівують щедрість людської душі, віру в краще майбутнє, пронизані побажаннями здоров'я, щастя, добробуту. Педагогічні працівники знайомлять з ними учнів і на уроках, і в позаурочний час, використовуючи народознавчі матеріали.

На сучасному етапі найкращі народні традиції, звичаї, обряди повертаються, вписуються у сьогодення і благодійно впливають на формування та розвиток творчої гармонійної особистості. Пізнаючи свою культуру, історію, знаючи свій родовід, усвідомлюючи нерозривний зв'язок з минулими поколіннями, дитина морально і духовно самовдосконалюється.

Шкільне життя – це особливе життя, наповнене яскравими сторінками, насичене багатьма подіями. Але дуже важливо з самого початку перебування дитини у навчальному закладі, крім формування системи знань, вводити її у світ національних культурних надбань та знайомити з історичним шляхом розвитку ук-

раїнського та інших народів. Кожний педагогічний працівник повинен пам'ятати, що дитина тут не просто навчається, а зростає, відбувається її становлення та формування як громадянина своєї держави. Перші кроки учня починаються зі **Свята першого дзвоника**, який сповіщає про значний етап у житті кожної дитини. А закінчується водночас радісним **Святом останнього дзвоника** (учень стає дорослим і розпочинає нове самостійне усвідомлене життя) і трохи сумним (настав час розставання зі школою, улюбленими вчителями, своїм класним колективом, разом з яким тут проведено багато захоплюючих годин дитячого та юнацького життя). Невід'ємним ритуалом і красивою формою завершення шкільного життя є проведення **випускного вечора**.

Проведення кожного святкового заходу у школі має свою навчальну, розвиваючу і виховну мету. Відзначення його вважається визначною подією у житті шкільного колективу і важливим засобом патріотичного, морального, естетичного, трудового виховання учнів. Тому бажано, щоб кожна дитина брала активну участь у святковому дійстві, отримала позитивні емоції. Різний їх зміст зумовлює і різні форми святкування. Але незалежно від того, що форми проведення й їх тематика є різними, вони повинні бути наповнені цікавим змістом, щоб участь у них була бажана для кожного учня і охоплювала їх переважну більшість. При цьому слід враховувати вікові особливості дитини, її творчі можливості та особисті побажання. Це сприятиме комунікативному входженню у колектив, утвердженню серед своїх однолітків, розкриттю здібностей, тобто допоможе стати впевненішим у собі, позбутися комплексів, відчувати радість і насолоду від своєї діяльності. Кожний такий захід згуртовує дитячий колектив, об'єднує однодумців, діти тягнуться до краси, до цікавої роботи.

Більш глибоко та емоційно зрозуміти і пережити ідеї свята допомагає мистецтво. Адже воно містить у собі людський досвід в усіх сферах життя та великий естетично-емоційний потенціал, тим самим збільшуючи позитивний вплив на людину. При проведенні різних свят можна використовувати художні твори, які допоможуть глибше і дохідливіше розкрити зміст і значення того чи іншого свята. Музика, пісні, танці є обов'язковим доповненням і неодмінним атрибутом естетичного оформлення свят. Щоб воно мало своє обличчя, педагогічному і учнівському колективу слід проявити фантазію і творчість, розробити комплекс оригінальних заходів або обрядів, які мають свою естетичну своєрідність і можуть стати традиційними для того чи іншого навчального закладу.

Позитивним моментом є допомога і участь батьків у підготовці та проведенні шкільних свят (виготовлення костюмів, оформлення класів, коридорів, актові зали, репетиція номерів вдома, безпосередня участь у виступах з дітьми або особисто тощо).

Форми проведення святкових заходів можуть бути різними. Щоб учням було цікавіше, перевагу слід надавати найбільш видовищним формам, таким, де буде задіяна максимальна більшість учнів – різноманітні театралізовані дійства, святкові гуляння, фестивалі, тематичні композиції тощо, куди можна органічно включити різні види і жанри мистецтва, які підсилять значимість та органічність дійства. Кожне свято повинно нести певну цікаву інформацію і проводитись на високому естетичному та художньому рівні, оскільки має великий вплив на формування поведінки і світогляду, на смаки дітей.

Слід констатувати, що сьогодні інтерес до мови, культури, історії України зростає не тільки серед українців, а й у всьому світі. Тому вчителі покликані змалку прищеплювати дітям любов до рідного слова, розкриваючи його красу і чарівність, формувати активну життєву позицію, сприяти вихованню ціннісного ставлення в першу чергу до себе, як до носія духовних, фізичних і соціальних сил, а також до праці, мистецтва, довкілля, своєї культури, держави, суспільства.

Підсумовуючи вищесказане, зробимо висновок, що проведення свят у навчальних закладах має велике значення у формуванні позитивної поведінки, розвитку моральних і духовних якостей характеру, самостійності, утвердженні своєї особистості, тобто сприяє вихованню високоморальних, національно свідомих громадян, патріотів України – спадкоємців і продовжувачів прогресивних національних ідей і традицій.

Директор Ю. І. Завалевський

Орієнтовний перелік свят

Січень

01.01 Новий рік

07.01 Різдво Христове

14.01 Старий Новий рік

19.01 Водохреща

22.01 День Соборності України

29.01 День пам'яті героїв, що полягли під Крутами

— День працівників пожежної охорони

Лютий

14.02 День святого Валентина (свято закоханих)

28.02 День захисника Вітчизни
Масляна

Березень

08.03 Міжнародний Жіночий день
09–10.03 — Шевченківські дні
27.03 Всесвітній день театру
— Тиждень дитячої та юнацької книжки (весняні
канікули)

Квітень

01.04 День гумору
07.04 Всесвітній день здоров'я
11.04 Міжнародний день визволення в'язнів фашистських
концтаборів
12.04 День космонавтики
17.04 Всесвітній день довкілля
18.04 Міжнародний день пам'ятників та історичних місць
22.04 День Землі
26.04 День Чорнобильської трагедії
30.04 Всесвітній день поріднених міст
— Великдень

Травень

1.05 Міжнародний день солідарності трудящих
3.05 Міжнародний день преси
5.05 День Європи
7.05 Міжнародний день радіо
8.05 Всесвітній день Червоного Хреста і Червоного Півмісяця
9.05 День Перемоги над фашизмом у Великій Вітчизняній
війні
2-а неділя День Матері
15.05 Міжнародний день сім'ї
18.05 Міжнародний день музеїв
20.05 День науки
21.05 Всесвітній день культурного розвитку
24.05 День слов'янської писемності і культури
31.05 Всесвітній день без тютюну
— День хіміка

Червень

1.06 Міжнародний День захисту дітей
5.06 Всесвітній День охорони навколишнього середовища

6.06 День журналіста
8.06 День працівників легкої промисловості
3-я неділя День медичного працівника
26.06 Міжнародний день боротьби з наркоманією
25.06 День митної служби України
28.06 День Конституції України
остання неділя — День молоді
— День Святої Трійці

Липень

01.07 День архітектури України
05.07 Міжнародний день кооперації
06.07 День працівників морського та річкового флоту
07.07 Івана Купала. Народне свято краси
13.07 День рибалки
20.07 День металурга
27.07 День працівників торгівлі

Серпень

03.08 День залізничника
10.08 День будівельника
24.08 День Незалежності України
30.08 День авіації
31.08 День шахтаря
— День Військово-Морських Сил України
Сорочинський ярмарок. Тиждень Української землі

Вересень

01.09 День Знань
01.09 Міжнародний день грамотності
11.09 День Українського кіно
1-а неділя — День підприємця
2-а субота — День фізичної культури й спорту
2-а неділя — День працівників нафтової, газової та нафтопереробної промисловості
— День танкістів
3-ій вівторок — Міжнародний день миру
3-я субота — День винахідника і раціоналізатора
3-я неділя — День працівників лісу
27.09 Міжнародний день туризму
30.09 Всеукраїнський день бібліотек
4-а неділя — День машинобудівника

Жовтень

- 01.10 Міжнародний день людей похилого віку
- 01.10 Міжнародний день музики
- 1-а неділя — День працівників освіти
- 08.10 День юриста
- 2-а неділя — День художника
- 14.10 Покрова Пресвятої Богородиці
- 14.10 День Українського козацтва
- 17.10 Міжнародний день боротьби з бідністю
- 3-я неділя — День працівників харчової промисловості
- 24.10 Міжнародний день Організації Об'єднаних Націй
- 28.10 День визволення України від німецько-фашистських загарбників
- остання субота — День рятівника
- остання неділя — День автомобілістів

Листопад

- 03.11 День ракетних військ і артилерії
- 04.11 День прикордонника
- 04.11 День Національної гвардії України
- 04.11 День заснування ЮНЕСКО (міжнародної організації з питань освіти, науки й культури)
- 06.11 День визволення м. Києва від фашистських загарбників
- 07.11 День пам'яті борців проти тиранії
- 09.11 День української писемності та мови
- 15.11 Міжнародний день некуріння
- 16.11 Міжнародний день толерантності
- День працівників радіо, телебачення та зв'язку
- 17.11 Міжнародний день студентів
- 3-я неділя — День працівників сільського господарства
- 4-а субота — День пам'яті жертв голодомору та політичних репресій

Грудень

- 01.12 Річниця референдуму, що підтвердив Акт проголошення незалежності України
- 01.12 Всесвітній день боротьби з ВІЛ-інфекцією/СНІДом
- 01.12 Міжнародний День волонтера
- 03.12 Міжнародний день інвалідів
- 06.12 День Збройних Сил України
- 10.12 Міжнародний день прав людини
- 2-а неділя — День сухопутних військ України
- 19.12 — День Святого Миколая

3-я неділя — День енергетика
20.12 День української міліції
24.12 День архівіста

ПРО ПОСИЛЕННЯ УВАГИ ДО ВИКОРИСТАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СИМВОЛІКИ У ДОШКІЛЬНИХ, ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ, ПРОФЕСІЙНО- ТЕХНІЧНИХ ТА ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Методичний лист

*Міністерства освіти і науки України
від 25.02.2004 року №1/9-86*

У статті 20 Конституції України визначені та описані державні символи нашої країни: Державний Прапор України, Державний Герб України, Державний Гімн України. Вивчення історії виникнення та вигляду зовнішньої атрибутики державності України, тексту Державного Гімну України має велике значення у становленні громадян нашої держави. Історичне надбання українського народу, частка його етнокультури – державна символіка – покликана формувати громадянську гідність, патріотичні почуття, свідоме розуміння символів у житті молодого покоління, впевненість молоді у майбутньому України.

Головна роль у вихованні шанобливого ставлення до державних символів України належить органам освіти. Тому Міністерство освіти і науки України звертає увагу керівників дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних та позашкільних навчальних закладів на необхідність проведення роз'яснювальної роботи серед дітей та учнівської молоді щодо ідейної суті державних символів і правил їх використання в навчально-виховному процесі.

Державна символіка повинна бути складовою оформлення всіх навчальних кабінетів, бібліотеки, актові зали, адміністративних приміщень і використовуватись при проведенні офіційних церемоній, різноманітних урочистих заходів, таких як Свято знань, Свято першого дзвоника, Свято останнього дзвоника, при врученні атестатів, посвідчень про закінчення навчального закладу, державних відзнак.

Особлива роль у громадсько-політичному житті країни як силі, що мобілізує, організовує, підносить національний дух, належить Державному Гімну України. Вважаємо за необхідне посилити роботу серед учнів щодо вивчення тексту Гімну та вміння його виконувати, передбачити заходи (виховні години, бесіди, учнівські науково-теоретичні та читацькі конференції, свята державної символіки тощо), які розкривають історію виникнення Державного Гімну України, його сучасне тлумачення, використання його в урочистих подіях.

Рекомендуємо інститутам післядипломної педагогічної освіти під час проведення курсової підготовки педагогічних працівників передбачити вивчення тексту і мелодії Державного Гімну України.

Заступник міністра В.О. Огнев'юк

ПРО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ВЖИВАННЯ УЧНЯМИ АЛКОГОЛЬНИХ НАПОЇВ

*Методичний лист Міністерства
освіти і науки України
від 08.11.2004 року №1/9-560*

В Україні спостерігається високий рівень вживання алкоголю підлітками та учнівською молоддю, а також зростання обсягів споживання найпоширеніших для цього віку пива, слабоалкогольних та міцних напоїв.

Розвиток нових економічних відносин, відкритість нашого суспільства зумовили істотне розширення ринку алкогольних виробів в Україні. Нав'язлива реклама, відносно доступні ціни, легкість придбання та різноманітність асортименту алкогольних виробів роблять їх привабливими для молоді.

Інтенсивне «знайомство» з цими виробами призводить до зниження віку споживачів алкогольних напоїв.

Варто зазначити, що початок вживання пива припадає на досить ранній вік (діти 12—13 років), а міцних напоїв — на 14 років. Більше 90 % неповнолітніх хлопців і дівчат вже мають «досвід знайомства» з алкоголем. В уявленні багатьох з них вживання алкогольних напоїв є ознакою стильного життя, що стимулює бажання «йти в ногу з часом».

Систематичне вживання алкоголю у середовищі неповнолітніх має тенденцію до зростання. Останнім часом особливого по-

ширення набуло побутове пияцтво серед дітей та молоді. Не може не турбувати факт зростання частки підлітків (хлопців), які протягом місяця більше 10 разів вживають алкогольні напої. За даними Українського інституту соціальних досліджень, Державного інституту проблем сім'ї та молоді 9 % підлітків 13—14 років випивають частіше ніж раз на тиждень, а серед 15—16-річних хлопців – кожний сьомий та кожна десята дівчина у цьому віці, частіше ніж раз на тиждень вживає алкоголь кожний п'ятий хлопець та кожна сьома дівчина віком 16—17 років. Практично щоденно вживають алкоголь майже 3 % хлопців та 1 % дівчат. Таким особам лікарі встановлюють діагноз «дитячий або підліткової алкоголізм».

Складовою частиною будь-якого алкогольного напою є етиловий спирт – отрута, що руйнує статеві клітини та клітини головного мозку. Відомо, людина, яка зловживає спиртним, може народити дитину з певними відхиленнями у фізичному та психічному розвитку. При зловживанні алкоголем порушується обмін речовин, з'являються патологічні зміни у внутрішніх органах: шлунку, серці, печінці, нирках тощо. Настає соціальна та психологічна деградація особистості, зростає кількість злочинів, скоєних в стані алкогольного сп'яніння.

Дитячий та підлітковий алкоголізм – соціальне явище. Причин цьому багато. Найпоширенішою серед них є наслідування дорослих (батьків, знайомих, негативних літературних, кіно-, телегероїв). Причиною може стати соціально-напружена конфліктна ситуація, викликана сімейним неблагополуччям, непорозумінням в колі однолітків і батьків. Вживання алкоголю дитина іноді може сприймати як своєрідний експеримент, як задоволення допитливості, як потяг до «забороненого». Підлітки, що випивають, намагаються зняти стан тривожності, повернути впевненість, привернути до себе увагу, «відірватися» (за їхніми висловлюваннями) тощо.

Вирішення завдань попередження вживання алкогольних напоїв, інших шкідливих звичок в учнівському середовищі реалізується під час вивчення окремих навчальних курсів, що входять до Базового навчального плану, зокрема предметів освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура», затвердженого Державним стандартом середньої освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 року № 24 «Про затвердження Державного стандарту базової і повної середньої освіти»). Зміст лінії «Фізичне здоров'я людини» дає можливість учням вивчити особливості власного організму та його фізичного розвитку, основи здорового способу життя, набути практичні навички щодо систематичних занять фізич-

ною культурою, відновлення і корекції власного здоров'я, уміння організувати активне і безпечне дозвілля та відпочинок.

Відповідно до статті 56 Закону України «Про освіту» педагогічні працівники зобов'язані запобігати вживанню дітьми та молоддю алкоголю, наркотиків, іншим шкідливим звичкам.

В практику роботи загальноосвітніх навчальних закладів України з 2000 року впроваджується Комплексна програма формування навичок здорового способу життя у дітей і підлітків (за проектом «Діалог»), до якої ввійшли авторські програми психолого-педагогічних тренінгів: «Як бути цілісним і контролювати своє життя» (профілактика алкогольної залежності у підлітків і молоді), автор Коструб О.П., «Підлітковий алкоголізм – дорога в нікуди», автор Сомова І.Г. та інші.

Враховуючи, що проблема вживання учнями алкогольних напоїв набула особливої гостроти, Міністерство освіти і науки України звертає увагу Міністерства освіти і науки Автономної Республіки Крим, управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, керівників закладів освіти усіх типів та рівнів акредитації на необхідність:

- покращання профілактичної роботи щодо попередження вживання алкогольних напоїв в учнівському середовищі, ефективного використання спеціальної науково-методичної літератури із зазначеного питання у навчально-виховному процесі;
- спільно із медичними працівниками виявити всіх учнів, які систематично вживають алкогольні напої і запровадити їх облік; забезпечити індивідуальну профілактичну роботу з цією категорією дітей щодо позбавлення їх шкідливої звички, налагодити дієву взаємодію «навчальний заклад – сім'я» щодо профілактики вживання алкогольних напоїв;
- провести у грудні 2004 року педагогічні ради, та батьківські збори, присвячені посиленню профілактики вживання учнями алкогольних напоїв, запобіганню проявів побутового пияцтва серед дітей та підлітків;
- організувати конкурси серед дітей, учнівської та студентської молоді на кращий зразок інформаційно-просвітницького матеріалу антиалкогольного спрямування та переваг здорового способу життя (лістівки, плакати, літературні твори тощо);
- сприяти залученню неурядових громадських організацій, працівників охорони здоров'я, правоохоронних органів, соціальних служб для молоді до участі в антиалкогольних пропагандистських заходах тощо.

Заступник міністра В. О. Огнев'юк

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИЯВЛЕННЯ ПРОЯВІВ ТА ЗАПОБІГАННЯ ДИТЯЧІЙ БЕЗДОГЛЯДНОСТІ

На виконання Указів Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення виконання Національної програми «Діти України» на період до 2005 року» від 24.01.2001 р. № 42/2001, «Про Державну програму запобігання дитячій бездоглядності на 2003—2005 роки» від 21.02.2003 р. № 154/2003 р. загальноосвітні, професійно-технічні, позашкільні навчальні заклади здійснюють комплекс заходів, спрямованих на поліпшення становища дітей, зокрема виявлення проявів та запобігання дитячій бездоглядності і пов'язаної з нею злочинності.

Дитяча злочинність як наслідок бездоглядності, девіантна поведінка підлітків (як результат негативного впливу соціуму) — одні з найболючіших проблем сучасної України. Однак сьогодні надто часто проблеми такого ґатунку намагаються списати за рахунок загальної соціально-економічної кризи.

Як правило, бездоглядність породжує бродяжництво, жебрацтво та ще багато негативних явищ в житті дитини. Неприпустимим у наш час є безпритульність, педагогічна занедбаність та відсутність постійного контролю над дітьми та підлітками з боку дорослих членів суспільства.

На жаль, не вдається зменшити зростання кількості злочинів, скоєних неповнолітніми, таких як крадіжки, умисні тяжкі тілесні ушкодження, вбивства, правопорушення, пов'язані з вживанням алкоголю, наркотичних речовин, підлітковою проституцією.

За даними Міністерства внутрішніх справ України у 2003 році підлітками скоєно 33 493 злочини, що на 3,6 % більше, ніж у 2002 році. У 2003 році зафіксовано збільшення на 3,2 % (з 26 611 до 27 451) кількості неповнолітніх, які брали участь у вчиненні злочинів, у тому числі учнів загальноосвітніх навчальних закладів — на 4,8 % (з 6442 до 6750), учнів професійно-технічних навчальних закладів — на 6,2 % (з 2503 до 2659). Однак спостерігається зменшення числа працюючих неповнолітніх, які вчинили злочини, на 34,5 % (з 725 до 475).

До причин існування в Україні бездоглядності дітей і підлітків необхідно віднести:

- соціально-економічну та політичну нестабільність в державі;
- відсутність скоординованих дій міністерств, відомств, установ та організацій, що відповідають за стан роботи з дітьми (учнівською молоддю);

- негативний вплив соціального середовища на особистість дитини;
- недоліки в організації навчально-виховного процесу в навчальних закладах, педагогічна занедбаність;
- зниження виховної функції сім'ї, незадовільне матеріальне становище більшості родин;
- відсутність ідеалів та позитивних прикладів для наслідування;
- відхилення у фізичному та психічному розвитку дітей і підлітків.

Важливими напрямками виховної роботи в навчальних закладах щодо виявлення та запобігання дитячій бездоглядності слід вважати:

- проведення постійного обліку дітей і підлітків з девіантною поведінкою, які не відвідують заняття, бродяжать, схильні до вживання алкоголю, наркотиків, психотропних речовин тощо;
- організація роботи ради (комісії) з профілактики правопорушень;
- розвиток учнівського самоврядування, організація та проведення з його участю рейдів-перевірок («Урок», «Перерва», «Діти вулиці», «Дозвілля», «Комп'ютерні клуби», «Канікули» та ін.);
- формування навичок здорового способу життя у дітей та підлітків шляхом впровадження у навчально-виховний процес цілісної виховної системи з використанням здоров'яформуючих, здоров'язміцнюючих, здоров'язберігаючих технологій;
- формування в учнів почуття відповідальності за власне життя і здоров'я, за наслідки своїх дій шляхом отримання відповідних знань, умінь і навичок для своєчасного їх застосування в різних життєвих ситуаціях;
- формування у дітей та підлітків навичок правової культури шляхом усвідомлення, засвоєння та дотримання положень Статуту навчального закладу, Правил поведінки для учнів, залучення до участі в гуртках, факультативах, конкурсах, олімпіадах, проведення декад і місячників правових знань, прослуховування спеціальних курсів («Підліток і закон», «Правова освіта учнів», «Конфліктологія», «Я маю право» тощо);
- психологічний супровід, створення умов для самовиховання, самовдосконалення, самореалізації шляхом застосування особистісно зорієнтованого підходу до виховання дітей і підлітків;

- організацію дозвілля, що передбачає змістовний відпочинок учнів на канікулах, участь у туристичній і краєзнавчій роботі, спортивних секціях, клубах, гуртках за інтересами, відвідування театрів, музеїв, виставок та ін., залучення до цієї роботи підлітків, що складають «групу ризику»;
- проведення роботи з батьками (або особами, що їх замінюють), яка передбачає попередження фізичного, морального, психологічного насильства дітей в сім'ї.

Зауважимо, що підлітки як одна з найбільш вразливих категорій нашого населення схильна до депресії, апатії, роздратування та агресії (особливості психофізіологічного розвитку дітей цього віку). Вони (підлітки) відчують на собі вплив стресових, конфліктних ситуацій і, не отримуючи належного виховання та соціального захисту, стають «дітьми вулиці».

Позбавлені батьківської уваги «діти вулиці» часто попадають під негативний вплив своїх однолітків та дорослих. Особливої уваги потребують учні, батьки яких в сучасних соціально-економічних умовах змушені виїжджати на заробітки (часто далеко від постійного місця проживання). Батьки залишають своїх дітей, на бабусь, дідусів, інших родичів, приятелів та сусідів. Зрозуміло, що ці особи не можуть компенсувати справжній батьківський догляд.

Зазначимо, що більше половини випадків девіантної поведінки дітей та підлітків обумовлені недоліками сімейного виховання. Тому педагогічним колективам загальноосвітніх, професійно-технічних та позашкільних навчальних закладів радимо надавати більше уваги питанням організації педагогічної батьківської просвіти, інформувати батьків або осіб, що їх замінюють, про особливості та інноваційні підходи до навчання і виховання учнів (підлітків). Без тісного контакту з батьками або особами, що їх замінюють, їхньої особистої участі у вихованні дітей та підлітків така робота буде малоефективною. Знайти стежку до серця кожного вихованця педагог зможе за умови активної допомоги і підтримки сім'ї.

Педагогічним працівникам рекомендуємо планувати і проводити профілактичну роботу щодо недопущення будь-якого насильства над дитиною в сім'ї. Батькам необхідно роз'яснювати, що не можна переносити на дітей свій пригнічений психологічний стан. Адже незадовільний виховний клімат в сім'ї, надмірна суворість в стосунках відчужує дитину, вона може вирости замкнутою і жорстокою. Батькам важливо пам'ятати про необхідність створення атмосфери поваги, любові, дружби і взаєморозуміння в родинному колі. Тільки спільна праця, спільні духовні

інтереси, правильна організація дозвілля – запорука сімейного благополуччя та щастя.

Доцільно наголосити, що в системі виховання учнів, в запобіганні дитячій бездоглядності та злочинності важлива роль належить класному керівнику (куратору групи). Виховання як цілеспрямований процес формування особистості має здійснюватися на гуманістичній основі. Гуманність (від лат. *humanus*) означає людяність, почуття любові до людей, поваги до їхньої гідності. Взаємна повага, порозуміння і співпраця педагогів та учнів — особливості гуманістичного виховання. Головним завданням такого виховання є соціальна адаптація учнів (входження дитини в систему суспільних і творчих відносин), захист від впливу конфліктів, життєвих негараздів, самотності.

Варто зазначити, що прорахунки у навчально-виховній роботі, відсутність педагогічного такту у певній частини вчителів може негативно позначитися на профілактичній роботі з важковиховуваними учнями щодо запобігання дитячій бездоглядності та злочинності.

За відсутності кваліфікованого педагогічного керівництва у дитини можуть сформуватися спотворені уявлення про реальний стан речей та стосунки між нею й дорослими. Думки про несправедливе ставлення педагога можуть спричинити виникнення в дитини почуття образи, спровокувати агресивність, упертість, конфлікти з учителями. Зухвала поведінка підлітка є виявом протесту проти такої оцінки педагога. Учень може дедалі більше замикатися в собі, протиставляючи вимогам дорослого неслухняність, непокірність, різкість та грубість. Схильність до такої поведінки може бути спричинена також спадковістю та особливостями характеру дитини.

У підлітковому віці в організмі дитини, її психіці відбуваються зміни. Психофізіологічна перебудова може впливати на самопочуття підлітка. У цей «переломний», «важкий», «критичний» вік психіка стає нестійкою, підліток може бути грубим та брутальним у стосунках з дорослими. Педагогу варто брати до уваги цей фактор і не провокувати свого вихованця на емоційні спалахи, оскільки такі негативні прояви поведінки можуть бути спричинені психофізіологічним станом учня.

Рекомендуємо класним керівникам (кураторам) до планів виховної роботи включати заходи, спрямовані на посилення індивідуальної роботи з важковиховуваними учнями. Щоб правильно проводити профілактичну роботу щодо попередження дитячої бездоглядності, підліткової злочинності, керівникові класу (групи) необхідно вміти розрізняти такі типи важковиховуваних уч-

нів: конфліктно-ситуативний (переважно з позитивною спрямованістю особистості), неврівноважено-ситуативний (з незначною негативною спрямованістю особистості), нестійкий (переважно з негативною спрямованістю особистості) та стійкий (з негативною спрямованістю особистості). У практичній роботі найчастіше зустрічаються змішані типи важковиховуваних, тому цей поділ досить умовний. Але знання особливостей кожного типу допоможе педагогу визначити стратегію корекційної роботи з учнями.

Формування особистості учнів, у яких переважає конфліктно-ситуативний тип, відбувається у позитивному середовищі. Це учні з середнім рівнем розумової діяльності та самоорганізації, позитивним ставленням до навчання та праці. Однак підлітки потребують допомоги у виборі пізнавальних, трудових видів діяльності, постійного контакту з дорослими (педагогами, батьками). У таких важковиховуваних учнів спостерігаються незначні надмірні матеріальні потреби, хоча правомірні шляхи їх задоволення дещо обмежені, правопорушення носять поодинокий ситуативний характер. Ізольованою в учнівському колективі може бути незначна частина таких підлітків.

Формування особистості учнів, у яких переважає неврівноважено-ситуативний тип, відбувається у середовищі з незначними відхиленнями. Це учні з послабленим інтересом до навчання та середньою працездатністю, слабо вираженими аморальними елементами в свідомості та поведінці. Такі важковиховувані підлітки схильні до куріння, вживання алкоголю та наркогенних речовин. Вони відрізняються звичкою до бродяжництва, жебрацтва, до безцільного проведення вільного часу в компаніях (групах) з негативною спрямованістю.

Рекомендуємо педагогам, які спільно з батьками мають знати, де, коли і з ким проводить вільний час підліток, постійно контролювати таких важковиховуваних учнів, допомагати їм у виборі трудової діяльності (за вибором самого учня, а не за примусом дорослого) з метою запобігання бездоглядності та інших негативних проявів поведінки.

Підлітки з переважаючою негативною спрямованістю особистості (нестійкий тип) формуються у несприятливому середовищі. Це учні з низькими моральними установками, байдужим ставленням до навчальної діяльності та зниженою загальною працездатністю. Схильність до девіантої поведінки проявляється у непоодинокому вживанні наркогенних речовин, наслідуванні негативних звичок дорослих (агресивність, дратівливість, бійки). Конфліктність у поведінці, намагання бути самостійним, дотри-

муючись принципу «за себе постою сам», — риси характеру, що притаманні підліткам з нестійким типом важковиховуваності.

Рекомендуємо таких учнів більше залучати до трудової діяльності (ремонт класу тощо). Інколи вони можуть проявляти високу трудову активність за грошову винагороду. Особливої уваги необхідно надавати роботі щодо педагогічної профілактики вживання наркотичних речовин.

Підлітки четвертого стійкого типу виявляються переважно у несприятливому середовищі. Це учні з низьким рівнем розумової діяльності, невстигаючі (другорічники). Незадовільною поведінкою і негативними звичками можуть впливати на учнівський колектив. Ведуть споживацький спосіб життя. Основні правопорушення – крадіжки, сутички з однолітками та дорослими. Вони є учасниками, а інколи і лідерами протиправних (злочинних) груп. Важковиховувані учні зі стійким типом потребують не тільки особливої уваги, але й постійного контролю з боку педагогічного колективу та батьків або осіб, що їх замінюють.

Доцільно звернути увагу педагогів на необхідність проведення профілактики наркозалежності у дітей та підлітків, що має тісний зв'язок з проблемою запобігання бездоглядності та злочинності. Сьогодні важливо проявляти максимальну «наркотичну пильність», щоб захистити наших дітей від раннього вживання тютюну, алкоголю, наркотиків. Така робота повинна бути складовою частиною всієї педагогічної діяльності. Це відповідальність, яку повинні розділити між собою педагогічні працівники і батьки учнів.

При проведенні профілактичних заходів слід враховувати такі питання:

- вживання наркотичних речовин у підлітковому середовищі має антисоціальну та криміногенну спрямованість;
- ранніми ознаками наркозалежності можуть бути певні зміни у психофізіологічній поведінці підлітків, що не були властивими раніше (агресивність, замкнутість, злобність, брехливість, відчуженість, втрата зацікавленості до навчання, праці, пропуски навчальних занять, поява у лексиці неповнолітніх нових жаргонних слів типу баян, машина, колеса, драп, план, дур, знаходження у підлітка флаконів з невідомими хімічними речовинами, шприців, голок, гумових джгутів, тривале безпідставне зникнення підлітка з дому, крадіжки цінних речей та ін.).

Зауважимо, одному класному керівникові (куратору групи), навіть досвідченому, далеко не завжди вдається вирішувати проблеми запобігання бездоглядності, злочинності, жебрацтва, наркозалежності тощо, адже це складна робота. Рекомен-

дуємо до організації та проведення заходів, спрямованих на подолання таких складних проблем більше залучати соціальних педагогів, вчителів-предметників, психологів, педагогів-організаторів, лікарів, працівників правоохоронних органів, юристів.

Вважаємо за необхідне наголосити, що лише спільними, скоординованими зусиллями батьків, педагогічних колективів загальноосвітніх, професійно-технічних, позашкільних навчальних закладів, широкого кола громадськості, за сприяння зацікавлених фінансових організацій можна виховати фізично й морально здорове покоління, вирішити проблему бездоглядності та інших негативних явищ, що мають згубний вплив на дітей та підлітків.

Додаток 1

Орієнтовна тематика бесід для учнів з питань профілактики пияцтва, алкоголізму та наркоманії

5–9 класи

1. Тверезість — норма життя.
2. Алкоголь і здоров'я.
3. Підлітку особливо шкідливий алкоголь.
4. Хвороби, викликані алкоголем.
5. Вуличний травматизм і алкоголь.
6. Наркоманія — тяжке захворювання.
7. Боротьба з пияцтвом та алкоголем — справа всіх і кожного.
8. Охорона громадського порядку — обов'язок кожного. Законодавство про боротьбу з пияцтвом та наркоманією.

10–12 класи

1. Сучасна медицина про шкідливий вплив алкоголю на здоров'я.
2. Вплив алкоголю на потомство: п'ють батьки — страждають діти.
3. Алкоголь руйнує сім'ю. Легкі алкогольні напої — омана, яка веде до раннього алкоголізму.
4. Пристрасть до алкоголю — це небезпечно!
5. Вплив алкоголю на продуктивність праці.
6. Від пияцтва до злочину — один крок.
7. Вино — ворог мудрості і спільник божевілля.
8. Шляхи викоренення пияцтва та наркоманії.

Додаток 2

Орієнтовна тематика бесід для учнівської молоді (група ризику)

1. Божевільля з моєї вини.
2. Відповідальність неповнолітніх перед законом за пияцтво.
3. Кримінальна відповідальність неповнолітніх перед законом за пияцтво. Відповідальність за залучення неповнолітніх до пияцтва.
4. Алкоголізм та наркоманія — медико-соціальна проблема (причини, поширення, наслідки).
5. Шкідливий вплив наркотиків на здоровий організм підлітка. Дівчатам-підліткам про алкоголізм та наркоманію.

Додаток 3

Тематика занять з батьками (у межах програми батьківської просвіти)

1. Законодавство України про відповідальність батьків за виховання своїх дітей.
2. Благополучні і неблагополучні сім'ї: за і проти своїх дітей.
3. Наркоманія — тяжке захворювання. Причини виникнення, процес лікування, наслідки.
4. Медицина і народна фармакологія. Препарати для лікування.
5. Адміністративна і кримінальна відповідальність за незаконний посів, вирощування та збут маку.
6. Вплив наркоманії на подальшу долю підлітків: навчання, працевлаштування та створення сім'ї.
7. Загальнобіологічна дія наркотиків — вплив на організм людини, його органи і системи.
8. Генетична дія наркотиків — вплив на спадковість організму, потомство.
9. Медична дія наркотиків — шкідливі наслідки для здоров'я людини, тривалості її життя.
10. Негативний вплив наркотиків на виробничу діяльність.
11. Наркоманія і ВІЛ/СНІД — найгостріша сучасна медична проблема. 2000 рік оголошено Роком боротьби зі СНІДом.
12. Форми соціального контролю за дотриманням правових і моральних норм поведінки неповнолітніх.
13. Чи треба родині все знати про коло друзів своєї дитини?

Додаток 4

Пам'ятка для батьків

«Що робити, якщо Ви відчуваєте, що Ваша дитина вживає наркотики»

1. Намагатися не драматизувати ситуацію, зберігати спокій.
2. Насамперед Вам треба відверто і довірливо поговорити з дитиною. Важливо зрозуміти, чи усвідомлює підліток свою пристрасть як нещастя? Можна почати із такого запитання: «Чи можемо ми для тебе щось зробити?»
3. Переконайте, що дитині потрібна консультація. Негайно дізнайтеся, де можна розшукати компетентного лікаря-нарколога.
4. Не запитуйте імен та адреси друзів підлітка, не шукайте винних.
5. Терміново влаштуйте для дитини надто несподівано-радісне: подарунок, поїздку, свято. Зробіть все, щоб дитина усвідомила своє «викриття» не як приниження, а як можливість порятунку.

Додаток 5

З досвіду роботи учнівського самоврядування у навчальних закладах Одеської області

Міському голові

21 листопада 2003 року в рамках міжнародної кампанії «Не залишити жодної дитини без уваги», організованої Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) при підтримці Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, службою у справах неповнолітніх спільно з Центром соціальних служб для молоді Іллічівської міської ради проведено засідання Круглого столу «Об'єднаємо зусилля» (з питань профілактики негативних явищ серед неповнолітніх).

У роботі Круглого столу взяли участь представники учнівських колективів навчальних закладів міста, лідери дитячих і молодіжних громадських організацій, правоохоронних органів, відділів і служб виконкому, медичних установ, депутати і представники громадських організацій м. Одеси та м. Іллічівська.

Обговоривши проблему боротьби з наркоманією і її наслідками – злочинністю, захворюваннями на ВІЛ/СНІД, а також проблему змістовного дозвілля неповнолітніх і молоді як альтернативу негативним явищам, учасники Круглого столу вирішили направити Звернення до органів міської влади.

ЗВЕРНЕННЯ

учасників Круглого столу

«Об'єднаємо зусилля»

від 21 листопада 2003 року

Ми, представники учнівських колективів навчальних закладів, лідери дитячих і молодіжних громадських організацій м. Іллічівська, у «День спільних дій в інтересах дітей», який проводився в Україні в рамках міжнародної кампанії «Не залишити жодної дитини без уваги», звертаємося до органів міської влади з такими пропозиціями:

1. З метою активного залучення дітей і молоді до процесів прийняття рішень на рівні міської влади в плануванні, реалізації, моніторингу та оцінці всіх видів діяльності, що впливають на права дитини, просимо утворити при виконкомі Іллічівської міської ради Дитячий парламент з дорадчими функціями.

2. Вжити заходів щодо інтегрування в програми загальноосвітніх навчальних закладів питання профілактики алкоголізму, тютюнокуріння, наркоманії, ВІЛ/СНІД.

3. З метою боротьби з наркоманією та її наслідками на території міста: забезпечити можливість безкоштовного тестування на ВІЛ/СНІД для неповнолітніх і молоді; вжити дійових заходів щодо викоренення фактів реалізації наркотичних та одурманюючих засобів в місцях дозвілля молоді та на територіях, які прилягають до навчальних закладів.

4. Забезпечити умови для вивчення актуальних проблем і потреб учнівської молоді. З цією метою ввести в практику роботи керівників органів і служб, які працюють з неповнолітніми та молоддю прями телефонні лінії на ІТ-3; встановити скриньки для звернень в навчальних закладах, Дні «телефону довіри».

5. Наповнити дозвілля дітей і молоді сучасними формами, забезпечити розвиток таких видів спорту як пейнтбол, стрільба, баскетбол тощо.

Ми, діти і молодь міста, не є джерелами проблем, ми є ресурсами, що необхідні для їх вирішення.

Ми не є витратами, ми є інвестиціями. Ми — не лише молоді люди, ми — люди і громадяни цього міста. Ми об'єднуємося для того, щоб створити наше місто кращим для всіх.

Ви називаєте нас майбутнім, але ми також є сучасністю.

Підписи учасників «Круглого столу».

*Для розробки рекомендацій, поданих у додатку 5,
використано інформаційно-методичні матеріали
Одеського обласного інституту удосконалення вчителів
(лист від 22.03.2004 р. №104).*

Додаток 6

Загальноосвітній навчальний заклад № _____

Шановні

ПОПЕРЕДЖЕННЯ

Першого вересня _____ року починається новий навчальний рік.

Відповідно до ст. 53 Конституції України, ст. 35 Закону України «Про освіту», ст. 3 Закону України «Про загальну середню освіту» Ваш (а) син (донька) повинні обов'язково отримати загальну середню освіту. Відповідальність за навчання та виховання дитини покладено на Вас, батьків.

Ваш (а) син (донька) _____ у минулому році мав (ла) багато пропусків занять без поважних причин. Таким чином, порушувалися Закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту». За злісне ухилення від навчання та виховання дітей, батьки можуть бути притягнені до адміністративної відповідальності за ст. 184 Карного Кодексу України.

Адміністрація ЗНЗ № _____ запрошує вас _____ о _____ на засідання ради при _____

_____ (дата) _____ (час)
директорі (ради при заступнику директора, штабу профілактики) для вирішення питання подальшого навчання Вашої дитини.

Сподіваємося, що Ви, як батьки, не залишитеся байдужими до долі своєї дитини.

Директор ЗНЗ № _____

_____ (підпис) (прізвище, ім'я, по батькові)

З листом ознайомлені:

_____ (підпис) (прізвище, ім'я, по батькові)

Дата: _____

Загальноосвітній навчальний заклад № _____
Шановні

ПОПЕРЕДЖЕННЯ

Адміністрація ЗНЗ № _____ інформує Вас про те, що з _____ до _____ у Вашої дитини розпочалися канікули.

Класний керівник _____ провів з Вашим (ою) сином (донькою) цикл профілактичних бесід:

- попередження дитячого травматизму, «Дорога. Діти. Автомобіль»;
- правила поведінки в громадських місцях, полі, лісі, біля водоймищ під час літніх канікул;
- протипожежна безпека, користування газом;
- поведінка біля ялинки під час відвідування новорічних заходів;
- «Щоб не зіпсувати новорічне свято»;
- «Обережно: вибухонебезпечні предмети»;
- «Обережно: петарди — загроза для життя»;
- «Тонкий лід — небезпечний лід»;
- «Будьте обережні на залізниці»;
- «Увага: обірваний провід!»;
- профілактика правопорушень, бродяжництва, жебрацтва;
- профілактика негативних явищ серед учнів (наркоманія, токсикоманія, алкоголізм, тютюнокуріння).

Звертаємо Вашу увагу на організацію відпочинку Вашого(ої) сина (доньки) під час канікул. Приділяйте, будь ласка, більше уваги своїй дитині. Залучайте до виконання домашніх обов'язків. Тримайте під контролем проведення дозвілля сином (донькою) за межами дому. Проводьте роз'яснювальні бесіди. Обмежте перебування сина (доньки) за межами дому у вечірній час.

Директор ЗНЗ № _____

(підпис) (прізвище, ім'я, по батькові)

З листом ознайомлені:

(підпис) (прізвище, ім'я, по батькові)

Дата: _____

Загальноосвітній навчальний заклад № _____
Шановні

ПОПЕРЕДЖЕННЯ

Адміністрація ЗНЗ № _____ попереджає Вас про те, що Ви порушили ст.53 Конституції України, ст. 35 Закону України «Про освіту», ст. 3 Закону України «Про загальну середню освіту», згідно з якими Ваша дитина повинна обов'язково отримати загальну середню освіту.

Ваша _____ дитина
(прізвище, ім'я та по батькові)

після закінчення 9 класів повинна продовжити навчання. На даний момент вона ніде не навчається.

Попереджаємо Вас, що Вам необхідно в період до _____ вирішити питання про отримання освіти Вашою дитиною _____

_____ (10 клас на базі ЗОШ № _____, ПТУ, технікум, вечірня школа).

До _____ обов'язково надати до ЗНЗ довідку, яка підтверджуватиме подальше навчання Вашої дитини. У протилежному випадку адміністрація ЗНЗ буде вимушена підготувати інформацію до _____ про ухилення Вас (ОСН, ВКМСН, МВ УВС тощо) від навчання та виховання дитини.

Директор ЗНЗ № _____

_____ (підпис) (прізвище, ім'я, по батькові)

З листом ознайомлені:

_____ (підпис) (прізвище, ім'я, по батькові)

Дата: _____

Загальноосвітній навчальний заклад № _____
Шановні

ПОПЕРЕДЖЕННЯ

Адміністрація ЗНЗ № _____ інформує Вас про те, що 31 травня _____ року закінчується навчальний рік і проводиться свято Останнього дзвоника.

Класний керівник _____ провів з Вашим (ою) сином (донькою) _____ виховну годину на тему «Поговоримо відверто про честь прізвища, сім'ї та школи», (про правила поведінки в громадських місцях в день Останнього дзвоника). Розглянуто такі питання:

- попередження вживання випускниками алкогольних напоїв, тютюнових виробів в місцях масового гуляння;
- попередження правопорушень та злочинів;
- попередження нещасних випадків на водоймищах;
- попередження нещасних випадків при користуванні громадським та приміським транспортом;
- попередження антигромадської поведінки в парках, скверах, кафе, на вулицях міста.

З 01.06. _____ р. до _____ р. проводиться державна атестація (випускні экзамени) в 11 класах. Ви несете відповідальність за присутність Вашого (ої) сина (доньки) _____ на всіх екзаменах.

Класний керівник _____ провів з Вашим (ою) сином (донькою) _____ цикл профілактичних бесід:

- протипожежна безпека, користування газом;
- попередження дитячого травматизму, «Дорога. Діти. Автомобіль»;
- «Обережно — вибухонебезпечні предмети»;
- поведінка біля водоймищ, у лісі;
- «Будьте обережні на залізниці»;
- «Увага: обірваний провід!»;
- поведінка в суспільних місцях, транспорті;
- профілактика інфекційних захворювань;
- «Обережно: отруйні гриби, рослини»;
- профілактика правопорушень, бродяжництва, жебрацтва;
- профілактика негативних явищ серед учнів (наркоманія, токсикоманія, алкоголізм, тютюнокуріння).

Директор ЗНЗ № _____

_____ (підпис) (прізвище, ім'я по батькові)

З листом ознайомлені:

_____ (підпис) (прізвище, ім'я, по батькові)

Дата: _____

*Для розробки рекомендацій, поданих у додатку 6,
використано інформаційно-методичні матеріали
Донецького обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти
(лист від 5.03.04 р. № 54/03)*

З досвіду роботи Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів

ПОЛОЖЕННЯ про обласний конкурс педагогічної майстерності класних керівників «Класний керівник року»

I. Загальні положення

1. Обласний конкурс педагогічної майстерності класних керівників (далі Конкурс) започатковується з **метою** виявлення й підтримки творчих вчителів, підвищення їх ролі у виконанні основних завдань, покладених на загальноосвітні, професійно-технічні навчальні заклади та позашкільні заклади освіти Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту».

2. Конкурс (це сучасна альтернативна форма підвищення рівня психолого-педагогічної компетентності та педагогічної майстерності педагогічних працівників (класних керівників, педагогів-організаторів, керівників клубів та гуртків, заступників директорів з виховної роботи, методистів позашкільних навчальних закладів освіти та методистів з виховної роботи районних (міських) методичних кабінетів) у міжкурсовий період; багатопланова

форма пропаганди перспективного педагогічного досвіду та творчих педагогічних ініціатив, освітніх технологій та здобутків педагогічної науки.

II. Основними завданнями конкурсу є:

1) висвітлення особливостей та пріоритетних напрямів розвитку виховних систем регіонів області;

2) обмін інформацією про сучасні науково-методичні, навчально-методичні та практичні досягнення в організації та здійсненні виховного процесу;

3) висвітлення результатів експериментальної діяльності в навчальних закладах, участі в реалізації міжнародних та регіональних проектах (програмах) з проблем виховання;

4) виявлення творчих організаторів учнівської та студентської молоді, створення інформаційно-ресурсного банку даних перспективного педагогічного досвіду, наукових, методичних та практичних надбань;

5) презентація наукової, навчально-методичної літератури періодичних видань з проблем виховання;

6) підвищення престижу діяльності класних керівників.

III. Порядок і терміни проведення

1. Конкурс проводиться у такі терміни:

I етап – *на базі навчальних закладів* — листопад поточного року;

II етап — *районний (міський)* — листопад — грудень поточного року;

III етап — *обласний* — лютий наступного року

2. До 5 січня (після проведення районних (міських) конкурсів) методичні кабінети подають документи переможців до Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів для підготовки обласного етапу.

3. Для проведення I та II етапів конкурсу утворюються відповідні оргкомітети і журі.

4. Склад районного (міського) оргкомітету і журі конкурсу затверджується відділом освіти за поданням методичного кабінету.

5. Склад обласного оргкомітету та журі конкурсу затверджується управлінням освіти і науки обласної державної адміністрації за поданням інституту післядипломної освіти.

IV. Учасники конкурсу

1. Педагогічні працівники беруть участь у конкурсі на добровільних засадах, про що повідомляють оргкомітет письмово (заява).

2. Учасником обласного етапу конкурсу може бути педагогічний працівник – переможець II районного (міського) етапу, незалежно від стажу, фаху, віку.

V. Зміст обласного етапу конкурсу педагогічної майстерності

1. I етап – Аналіз документів учасників конкурсу:

а) опис власного досвіду роботи з вихованцями, в якому висвітлено:

- рівень актуальності досвіду (для конкретного дитячого колективу, школи, регіону);
- ефективне використання форм, методів та моделей організації виховної роботи з учнями;
- результативність досвіду (до 3-х друкованих сторінок).

б) додатки до опису досвіду (для прикладу: структура виховної системи, структура учнівського (класного) самоврядування, зошит корекції девіантної поведінки, соціально-педагогічний та психологічний паспорт класу, план роботи з учнівським колективом, сценарії виховних заходів тощо);

в) відгуки адміністрації навчального закладу, районного (міського) методичного об'єднання класних керівників, батьків, учнів про роботу педагога.

2. II етап — Творча педагогічна майстерня:

2.1. Представлення та захист творчої лабораторії класного керівника (до 15 хвилин) за критеріями:

- 1) *Актуальність*. Досвід сприяє вирішенню завдань, поставлених суспільством перед сучасною українською національною школою. Важливість його для науки та педагогічної практики, перспективність.
- 2) *Теоретична основа*. Розкриті провідні ідеї творчого педагогічного процесу класного керівника (застосування конкретних методик, інноваційних технологій, творчих знахідок).
- 3) *Новизна*. Внесення нового в практику роботи педагога. Використання форм, методів, засобів або їх систем, що не застосовувались за умов сучасної школи.
- 4) *Відповідність* сучасним досягненням педагогіки, психології та методики.
- 5) *Доказовість, результативність і ефективність*. Досвід сприяє підвищенню якості знань, умінь і навичок, рівня вихованості, досягненню кращих результатів у розвитку особистості.
- 6) *Стабільність*. Неодноразове отримання високих результатів, достатня їх перевірка, підтвердження в різних умовах.

- 7) *Практичне значення.* Можливість творчого використання досвіду в масовій педагогічній практиці.
- 8) *Оптимальність.* Високі результати мають досягатися при мінімальних затратах часу і зусиль.
- 9) *Цілісність.* Досвід розглядається як частина навчально-виховного процесу. Він має вписуватися в налагоджену систему роботи.

3. III етап – Педагогічне свято. «Портрет» педагога очима дітей, батьків, колег (до 10 хв.).

VI. Визначення переможців та нагородження

1. Учасники конкурсу оцінюються за:

1) *професійно-діловими якостями:*

- розуміння мети, завдань, принципів гуманістичних виховних систем та пріоритетних напрямів виховання, сучасної філософії освіти, педагогіки і психології;
- рівень знань міжнародних і державних нормативно-правових актів;
- системний підхід до організації виховної діяльності (діагностика, прогнозування, проектування, планування, організація, координація, педагогічний аналіз тощо);
- забезпечення єдності цілей, завдань, принципів, змісту, форм та методів досягнення мети;
- застосування сучасних педагогічних технологій, конструктивне поєднання відомих методик, впровадження оригінальних авторських ідей, форм, методів виховання;
- забезпечення соціально-педагогічного та психологічного захисту неповнолітніх, створення оптимальних умов для самореалізації особистості школярів, організація індивідуальної роботи з учнями;
- уміння координувати виховні впливи сім'ї, педагогічного та учнівського колективів, громадськості, соціуму, референтних груп;
- забезпечення результативності та ефективності виховного процесу;
- уміння використовувати різні форми післядипломної освіти для підвищення професійного рівня, педагогічної майстерності, загальної культури.

2) *інтелектуально-творчими якостями:*

- рівень креативності (здатність продукувати нові ідеї, гіпотези, знаходити нетрадиційні способи розв'язання виховних проблем, винахідливість);

- ступінь творчої уяви (здатність до самостійного створення нових образів, що реалізуються в оригінальних та цінних продуктах виховної діяльності);
- рівень інтелектуальної активності (здатність мислити за межами заданої ситуації);
- рівень дивергентності мислення (здатність мати кілька підходів до розв'язання одного завдання, бачити проблему та об'єкти в різних ракурсах);
- оригінальність мислення (здатність виробляти думки, що відрізняються від загальноприйнятих поглядів).

3) особистісними якостями:

- педагогічна культура;
- педагогічна етика;
- організаторські здібності;
- тактовність, уміння вести діалог, дискусію;
- дисциплінованість, обов'язковість у словах і справах, своєчасне виконання намічених справ;
- здатність до самоаналізу, об'єктивне ставлення до критики, думки колективу.

2. Переможці обласного конкурсу визначаються у номінаціях:

- «Класний керівник і підліток» (5–8 класи);
- «Класний керівник і старшокласник» (9–11 класи).

3. За поданням журі III етапу організаційний комітет приймає рішення про нагородження переможців.

4. Переможці конкурсу нагороджуються Почесними дипломами управління освіти і науки.

5. Почесний диплом учасника обласного конкурсу дає право педагогічним працівникам на проходження позачергової атестації, присвоєння педагогічного звання, одержання матеріальної нагороди.

ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ МЕДИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО НАВЧАННЯ БАТЬКІВ З ПИТАНЬ ІМУНОПРОФІЛАКТИКИ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУП

*Методичні рекомендації
Міністерства освіти і науки України
від 17.11.04 р. №1/9-573*

Кожна шоста людина на землі – це підліток. Рішення, які прийматимуть у майбутньому ці молоді люди, щоб змінити наш світ та долю наступних поколінь на краще, залежить сьогодні від кожного з нас.

Щоб зберегти здобуте і продовжити рух вперед, кожна дитина і доросла людина повинна розуміти закономірності природи, вчитися бути здоровою. Отже, здоров'я людини, тривалість її життя, творче довголіття багато в чому залежить від неї самої.

Відомо, що понад 50 % смертності людей припадає на 10 найбільш поширених хвороб, які зумовлені шкідливими звичками: курінням, вживанням алкоголю, наркотиків, переїданням, стресами тощо. Здоров'я слід розглядати як результат самодисципліни, самовиховання, дотримання норм поведінки та принципів здорового способу життя.

Особливу шкоду здоров'ю наших дітей завдають тютюнокуріння, вживання алкогольних напоїв, наркотичних речовин, поширення інфекційних хвороб (ВІЛ/СНІД, туберкульоз та ін.). Ці негативні явища можуть увійти практично в кожен дім, кожному сім'ю.

Саме тютюн, алкогольні напої та наркотики послаблюють імунну систему організму, зумовлюють численні захворювання, а в нашій країні, на жаль, дуже багато курців серед дівчат та жінок. Жінки — це берегині, продовжувачки роду, а пристрасні молоді курці та ті, що вживають алкогольні напої, не можуть народити здорових дітей.

В багатьох екологічно-забруднених країнах світу відмічається послаблення у значної частини людей активності імунної системи і, як результат, — збільшення частоти інфекційних захворювань. На жаль екологічна ситуація і в Україні невтішна, особливо в районах після аварії на Чорнобильській атомній електростанції. Від цього в першу чергу страждає імунна система. Тому не-

обхідно дбати про збереження навколишнього середовища, бо від нього залежить життя і здоров'я всіх живих істот.

Навчальним закладам необхідно планувати і проводити медико-педагогічне навчання батьків з питань імунопрофілактики та збереження здоров'я дітей і підлітків із залученням медичних працівників.

Організація та проведення заходів з питань імунопрофілактики передбачає інформування батьків про імунітет та шляхи зміцнення імунітету, збереження здоров'я дітей.

Колись давно митець створив людину. Одні називають цього митця Богом і кажуть, що він створив людину з глини, інші – природою. Якщо пильніше придивитись до грудочки глини, то побачимо, що вона складається з окремих піщинок. Організм людини також складається з окремих частинок. Ці частинки називаються клітинами. Клітини поділяються на окремі групи. Кожна група має свої обов'язки: одні відповідають за постачання їжі; інші – за продовження роду, захист організму від ворогів, ріст та розвиток. Якщо гине одна із груп клітин, то може загинути весь організм.

З давніх-давен людство страждає через біди, які спричиняють інфекційні хвороби. Від чуми, віспи, холери, черевного тифу, кору в минулому помирало багато народів. А епідемія чуми у XIV столітті продовжувалась 50 років.

Можливо, люди старшого покоління пам'ятають пандемію грипу 1918–1919 років, яка забрала більше життів ніж перша світова війна. Остання велика пандемія грипу, що охопила всі країни світу, була в 1957 році. Перехворіло грипом більше половини населення земної кулі.

Ще недавно дифтерія була одним із найбільш розповсюджених і тяжких дитячих захворювань, яке забирало тисячі дитячих життів.

Отже, перші поняття про несприйнятливість до інфекційних хвороб склалися в далекому минулому. Народна спостережливість випередила деякі висновки, що були зроблені пізніше в результаті наукових досліджень, про особливості заразних хвороб та методи захисту від них. Вже в глибоку давнину було відомо, що люди, які перехворіли деякими інфекційними захворюваннями (чумою, віспою, кором та іншими), як правило, не хворіють ними вдруге, тобто організм після одужання набуває особливих, специфічних властивостей і функцій, що попереджають повторний розвиток хвороби. Такий специфічний захист організму від інфекційних захворювань називають імунітетом. Вже тоді люди одержали перші поняття про імунітет придбаний після захворювання.

Тепер відомо, що імунітет — (від латинського *immunitas* – звільнення від чого-небудь) — це комплекс фізіологічних факторів, які перешкоджають розмноженню мікробів та дії їх на організм.

Імунітет може бути вродженим і набутим. Вроджений імунітет залежить від притаманних людському чи тваринному організму властивостей, які придбані ним в процесі довгого еволюційного розвитку. Правильно було б його назвати видовим імунітетом.

Завдяки видовому імунітету людина несприятлива до ряду захворювань, які вражають тварин — чума собак, куряча холера, чума великої рогатої худоби та інші, і навпаки тварини не хворіють у звичайних умовах черевним тифом, поліомієлітом, кором та іншими захворюваннями, до яких сприйнятлива людина. Надійність видового імунітету дуже висока і зберігається протягом всього життя. Він значно сильніший, ніж всі види придбаного імунітету. Набутий імунітет виробляється протягом життя, або після перенесення інфекційного захворювання (природний набутий імунітет), або після вакцинації (штучний набутий імунітет).

Докладне вивчення вченими механізмів вироблення організмом несприйнятливості до певних інфекцій дозволило створити та застосувати вакцини й сироватки для профілактики та лікування інфекційних захворювань.

У наш час є вакцини, які створені для профілактики захворювання віспою, чумою, туберкульозом, дифтерією, кором, правцем, поліомієлітом туляремією, бруцельозом та іншими захворюваннями.

Захистом людей від інфекційних хвороб шляхом проведення щеплень і займається імунопрофілактика.

У боротьбі з інфекційними захворюваннями у дітей головну роль відіграють профілактичні щеплення, які радикально діють на епідемічний процес. Саме завдяки щепленням за останні роки досягнуто великих успіхів щодо зниження захворюваності багатьма інфекційними хворобами. Імунологічна реактивність значно вища у людей, які вчасно проводять попереджувальні щеплення.

Необхідно знати про те, що імунітет залежить від багатьох чинників, а саме: наявності необхідної кількості лейкоцитів у крові (тому періодично необхідно перевіряти аналіз крові дитини); раціонального харчування — наявності жирів, білків, вуглеводів, вітамінів, необхідних мікроелементів (Ca, Mg, Zn); способу життя (прогулянок на свіжому повітрі — не менше 2 годин на добу); дотримання режиму сну та відпочинку (спати необхідно 8—9 годин на добу); заняття фізкультурою (не перевтомлювати-

ся, уникати стресів); профілактики застудних захворювань у дітей та підлітків.

Роботу з батьками необхідно будувати на засадах довіри, співпраці та взаємної поваги.

Починати роботу з означеного питання доцільно за трьома напрямками: організація праці та відпочинку дитини в сім'ї; спілкування батьків з дітьми; спільна діяльність педагогів, батьків і дітей.

Організацію освіченості батьків з проблем імунопрофілактики доцільно здійснювати через: батьківські збори, лекції, бесіди, дискусії, зустрічі за «круглим» столом, педагогічні практикуми-консультації, проведення вечорів запитань і відповідей, масових заходів спільно з педагогами і дітьми, перегляд та обговорення відеофільмів, телепередач, індивідуальних консультацій, зустрічей з лікарями, юристами, психологами, випуск бюлетенів, газет.

Для медико-педагогічного навчання батьків бажано підбирати теми занять з актуальних питань збереження та зміцнення здоров'я, організації сімейного виховання та формування навичок здорового способу життя у дітей та підлітків, висвітлювати питання впливу родинних традицій, способу життя на здоров'я дітей.

Батькам необхідно: дбати про загартування організму дитини; слідкувати за тим, щоб дитина не перегрівалася в теплу і не перемерзала в холодну пору року (одяг дітей повинен бути з натуральних матеріалів — бавовни, вовни, хутра); забезпечити дітям регулярне гаряче харчування, щодня пити гарячий чай з лимоном, молоко, соки; слідкувати за гігієною — регулярно митися в теплій воді з милом (дітям необхідно мати особистий рушник, чисті носові хусточки); проводити профілактику захворювань — збільшувати в раціоні харчування вживання фруктів, овочів (яблука, цитрусові, цибуля, часник, зелень), які містять велику кількість вітаміну С.

Для нормального росту та розвитку дитини батьки повинні слідкувати за унормованим вживанням: полівітамінів, що покращують обмін речовин в організмі; достатньої кількості води (за добу здорова людина повинна вживати біля 2–3-х літрів рідини, враховуючи всі компоненти раціону), яка активізує обмін речовин і очищує організм від шлаків; вуглеводів (максимально обмежити вживання солодощів, картопляних, борошняних страв). Найпоширеніша причина порушення обміну речовин в організмі і є наслідком ожиріння, цукрового діабету, алергії, карієсу зубів.

Що ж потрібно нашим клітинам для того, щоб вони нормально росли, розвивалися, виконували свої функції? Організм людини навіть під час сну виконує певну роботу (дихає, б'ється серце,

рухається кров) для цього йому необхідна енергія, яку постачає їжа.

Дуже важливо дотримуватися режиму харчування. Для учнів лікарі пропонують чотирьохразове харчування, а при великих затратах енергії – п'ятиразове. Інтервали між споживанням їжі повинні бути не менше, ніж три години і не більше, ніж 4–4,5 години.

Найбільшу кількість їжі необхідно споживати під час обіду (40 %), менше за сніданком (30 %) і ще менше за вечерею (20 %). На другий сніданок чи полудень припадає 10 % добового раціону. Вечерею слід з'їдати не пізніше, ніж за 2 години до сну, щоб не порушити спокійний сон і не спричинити відкладання жиру.

Рекомендуємо провести з батьками бесіду «Що таке якісне харчування?» за таким планом:

- чому дітям корисно вживати молочні продукти? Молоко та страви з нього мають багато сполук кальцію, які легко засвоюються і є основним мінеральним компонентом твердих тканин зубів і кісток, надають їм міцність та є джерелом життєво необхідних білків;
- для чого людині необхідні овочі та фрукти? Овочі та фрукти — депо різних мінералів, зокрема кальцію (особливо капуста, сира чи відвар з неї), а також вітаміни, без яких життєдіяльність організму неможлива;
- чи можна їсти яйця в необмеженій кількості? Ні в якому разі. Хоч яйця — це сукупність всього, що потрібно для живого організму, адже пташеня розвивається без доступу інших поживних речовин, та складові яйця теж в надлишку приносять шкоду. Дорослому досить 1 яйце на день (або двох через день), краще варене, дитині — двічі менше;
- чим шкідливі продукти з борошна? Борошно та картопля багаті на крохмаль, який під впливом травних соків перетворюються в цукор. Перевантаження організму цукром веде до надмірного відкладання жиру, порушення функцій багатьох органів. Серед борошняних виробів треба надавати перевагу вівсяній та гречаній крупі.

Батьки мають усвідомити, що для зміцнення імунітету дітей велике значення має фізична культура, відпочинок на свіжому повітрі (рухові вправи, прогулянки в парку, в лісі або біля річки).

Одним із способів підвищення імунітету є загартування організму, зокрема загартування повітрям. Під впливом повітря рефлекторно звужуються та розширюються кровеносні судини, що має тренуючий вплив на механізм регуляції температури. Під впливом рухової активності підвищується тонус м'язів, витривалість серцево-судинної системи, покращання кровопостачання

всіх органів і тканин, поліпшуються процеси травлення і обміну речовин.

Перед усім рекомендовано: влітку – турпоходи, взимку – катання на ковзанах, лижах. Водні процедури у вигляді обтирань, обмивання, душу, купання. Купання у водоймах є найсприятливішим способом загартовування.

Доцільно нагадати батькам про те, що здавна люди жили у певній відповідності до вимог біоритмів не тільки тому, що користувалися часом відповідно до Сонця, але й тому, що знали з власного досвіду — найпродуктивніше працювати зранку. Рано лягали спати, рано просиналися і продуктивно працювали протягом дня. Навіть є таке прислів'я: «Хто рано встає, той скрізь поспіває». Після обіду відпочивали, щоб відновити сили до кінця трудового дня. Такі умови диктувала природа. Однак природні біоритми залишилися такими ж, але в багатьох дорослих і дітей виробилася звичка пізно лягати спати і пізно вставати. Порушення сну приводить до зниження працездатності організму. Тому насамперед, необхідно добре відпочивати, постійно дбати про раціональний режим праці та відпочинку.

Значними навантаженнями на здоров'я дітей є тривалий за часом перегляд телевізійних передач та захоплення комп'ютерними іграми. Дивитися телепередачі дітям потрібно не кожного дня і лише ті, які призначені для них. Тому що тривале зорове напруження, погане освітлення, недотримання правил збереження гарного зору – основні причини розвитку хвороб очей.

Одним із основних аспектів формування здорового організму дитини є гігієнічне навчання і виховання.

Система гігієнічного виховання учнів включає наступне: знайомство з основними гігієнічними вимогами та формуванням гігієнічних навичок відповідно до навчальної програми та в процесі позакласної роботи; гігієнічне виховання в сім'ї; формування в учнів розуміння необхідності здійснення найпростіших заходів щодо збереження власного здоров'я.

Варто було б згадати про епідемію грипу і про те, що на початку епідемії для підвищення несприйнятливості організму до захворювання здійснюється екстрена профілактика, до якої відноситься використання таких препаратів: оксолінова мазь, мефеномінова кислота, лейкоцитарний інтерферон, протигрипозний імуноглобулін та ін.

Хворі діти, виявлені під час прийому, у колектив не допускаються, а того, хто захворів протягом дня, розміщують у ізоляторі до приходу батьків (у дитячих садках) чи до госпіталізації (у колективах інтернатного типу). Персонал з ознаками гострої респіраторної інфекції до роботи в дитячі установи не допускається.

У період епідемії грипу припиняється відвідування дітей в установах інтернатного типу та обмежується або забороняється проведення масових заходів у закритих приміщеннях: дитячих ранків, кіносеансів, спортивних змагань, відвідин театру.

Вчитель повинен повідомити батьків про те, що для сезонної профілактики грипу використовують імунокорегуючі і загальноозміцнюючі препарати в осінньо-зимовий періоди та навесні. Вказана профілактика орієнтована в основному на корекцію імунного статусу. Для таких осіб рекомендується постійне проведення загальновідомого комплексу загартовувючих процедур, самомасажу, ранкової гімнастики.

Батьків необхідно інформувати про епідемію туберкульозу в Україні. Віками людство стикалося із туберкульозною інфекцією, що знаходиться у навколишньому середовищі. Оскільки цей процес відбувався протягом багатьох поколінь, в організмі людини вироблялися механізми захисту від туберкульозу і тому людьми була успадкована стійкість до цього захворювання. Лікарі займаються цим питанням і проводять щеплення проти туберкульозної інфекції, тобто готують організм до зустрічі зі збудником. Але коли порушується рівновага на користь збудника і людина може захворіти, тоді імунна система пригнічується і розвивається імунна недостатність (імунодефіцит). Застудні захворювання, запалення верхніх дихальних шляхів, негігієнічні умови життя, нераціональне харчування, зловживання алкоголем, наркотиками, тютюнокуріння значно послаблюють опірність організму. Будь-яка інфекція виснажує захисний потенціал людини і спричиняє імунну недостатність.

Організаторам медико-педагогічного навчання батьків з питань імунопрофілактики та збереження здоров'я учнів варто ознайомити батьків з такими основними питаннями щодо туберкульозної інфекції.

Туберкульоз — це інфекційне захворювання, яке викликається мікобактеріями туберкульозу (МБТ) — паличками Коха. Туберкульоз існує стільки, скільки існує людство та є найбільш небезпечною і надзвичайно підступною інфекційною хворобою, яка й досі не переможена.

За захворювання виникає при порушенні імунітету. Це може статися внаслідок збільшення кількості збудника, коли людина перебуває в тісному спілкуванні з хворою людиною, що виділяє МБТ в довкілля. Зараження може також статись при догляді, тісному контакті із хворою твариною, птахами. В такому випадку навантаження на імунну систему може виявитися надмірним.

Завдяки тому, що інфекція легко передається повітряно-крапельним шляхом, ризик інфікування дуже великий. Краплинки мокротиння, які вміщують МБТ, виділяючись при розмові, кашлі, чханні, залишаються в повітрі до 1,5 години і можуть розповсюджуватися на відстань до 3-х метрів. Вони також осідають на підлозі, одязі, стінах, меблях тощо, де МБТ зберігаються тривалий час, можуть попасти в легені здорової людини разом з повітрям та пилом.

Для своєчасного виявлення туберкульозу у дорослих та підлітків необхідно хоча б один раз у два роки, а краще — щорічно, враховуючи нинішню епідемію туберкульозу в Україні, проходити профілактичне флюорографічне обстеження легенів.

Важливим елементом профілактики туберкульозу серед дітей є регулярне (щороку) профілактичне флюорографічне обстеження всіх працівників пологових будинків, дитячих лікарень, дитячих дошкільних закладів, шкіл, шкіл-інтернатів тощо.

Нині найбільш відомою своєю фатальністю для імунітету є ВІЛ-інфекція/СНІД. Ось чому ВІЛ-інфіковані найчастіше помирають саме від туберкульозу.

Батькам необхідно наголосити на те, що починаючи важливу розмову з дитиною про СНІД/ВІЛ-інфекцію, необхідно враховувати багато аспектів, у тому числі вік дитини. У будь-якому випадку ця розмова повинна відбуватися тільки тоді, коли дитина до цього готова. Маленьких дітей варто знайомити з хворобою поступово, маленькими порціями інформації. Це можуть бути короткі прості відповіді на безліч неминуче виникаючих у дитини питань.

Старші діти вже можуть зрозуміти більше. Дуже важливо правильно побудувати процес подання інформації дитині та чесно відповідати на її питання. Якщо дитина одержує неповну інформацію від своїх близьких, вона обов'язково одержить спотворену інформацію в іншому місці. При цьому виникає атмосфера недовіри, перебороти яку надзвичайно важко.

Доцільно обговорювати з батьками шляхи передачі ВІЛ-інфекції/СНІДу через: народження дитини від ВІЛ-інфікованої матері; годування немовляти груддю; переливання крові; спільне користування голками та шприцами для ін'єкцій та голками для прокалювання вух; статеві зносини без використання презервативів.

Особливе пригнічення імунітету відбувається при тривалому стресі, коли нервова система реагує виділенням різноманітних біологічно активних речовин (адреналіну, ендоморфінів), які стимулюють клітини, що здійснюють імунологічні реакції. При постійних стресах резервні можливості клітин імунного захисту

виснажуються і це приводить до їх функціональної неспроможності. Ось чому необхідно дбати про психічний розвиток дітей як в домашніх умовах так і в шкільному колективі.

Зауважимо, що імунітет послаблюють інфекційні хвороби, які передаються статевим шляхом (гонорея, сифіліс, трихоманоз, вірусний гепатит В). Профілактика ХПСШ — дотримання норм сексуальних стосунків.

Батькам необхідно добре пам'ятати, що найголовніше — зміцнення імунітету дитини від дня її народження.

Сповідування принципів здорового способу життя, бажання жити у гармонії з людьми та навколишнім середовищем, вміння створювати собі та іншим гарний настрій, посміхатися і виявляти турботу про навколишніх — все разом буде чудовим профілактичним засобом від небезпечних хвороб.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ щодо проведення уроку для учениць 6—9 класів загальноосвітніх навчальних закладів на тему «Гігієна дівчат в період статевого дозрівання»

За всіх часів, у всіх народів підростаючому поколінню передавалися знання про сім'ю, устрій родинного життя, виконання подружніх стосунків і батьківських ролей. Адже з родини йде життя. Час доводить, що необхідно посилити увагу до статевої освіти і виховання дітей та молоді. Не секрет, що статева просвіта дітей та юнацтва не отримує належного педагогічного спрямування, що випускники шкіл вступають у доросле життя здебільшого людьми неосвіченими в питаннях етики, фізіології та статевої гігієни. Статеве виховання має ряд важливих аспектів – морально-етичних, естетичних, гігієнічних тощо. Орієнтація просвітницько-виховної роботи має бути спрямована на формування обізнаності з етичними, психологічними, гігієнічними, фізіологічними аспектами статевого життя, устрою в сім'ї тощо.

Урок «Гігієна дівчат в період статевого дозрівання» необхідно проводити окремо від хлопців, щоб забезпечити спокійну, відверту атмосферу учениць з учителем та лікарем.

Вчителю та медичному працівнику у своєму виступі на уроці необхідно учням пригадати про те, що ми знаємо про стать і сек-

суальність, тому що в багатьох підлітків, та й у деяких дорослих, слово «сексуальність» викликає посмішку. Тому доцільно наголосити, що слово «секс» у перекладі з латинської мови означає «стать», а терміном «сексуальний» позначається все, що пов'язане із інтимними стосунками людей. Необхідно сказати, що фізичне і статеве дозрівання у дівчаток починається на рік–два раніше ніж у хлопчиків і проходить дуже швидко. Обов'язково вказати на вторинні статеві ознаки.

Було б доцільним розповісти дівчатам про те, що у період статевого дозрівання з дівчинкою відбувається цілий ряд змін (як у функціонуванні статевих органів, так і в психічній сфері), які характеризують перетворення дівчинки у дівчину і майбутню матір. Ці зміни викликані дозріванням статевої системи – як внутрішніх, так і зовнішніх статевих органів. Необхідно розповісти про те, що гормональні зміни, які супроводжують статеве дозрівання, приводять до посилення сексуальних відчуттів.

Необхідно дати коротку інформацію про менструальний цикл, симптоми цього процесу. Дати більш розширену характеристику засобам особистої гігієни (різним видам прокладок, особливо звернути увагу на недоліки тампонів). А також інформацію про необхідність чистоти статевих органів, натільної білизни та рук (особливий догляд за відрощеними нігтями).

Враховуючи те, що менструації у дівчаток наступають у 12–15 років і багато хто про це вже знає але повторення не буде зайвим. Необхідно звернути увагу на те, що після першої менструації кожна дівчинка має можливість до ранньої вагітності, тому основний наголос мусить бути зроблений на отримання знань з безпеки статевих стосунків та профілактику підліткової вагітності.

Доцільно дати основні аспекти гігієни в період менструального циклу, гігієну молочних залоз, а також наголосити, що в цей період дівчинка не повинна піднімати важкі речі, не носити взуття на високих підборах, перервати заняття спортом, не переохолоджуватися, а особливо не рекомендується купатися в річці, озері чи морі і приймати ванни. Вчителю і лікарю при проведенні уроку обов'язково врахувати вікові особливості дівчат.

Необхідно на уроці використовувати відеоматеріали, схеми, плакати та інше.

Мета: Ознайомити учениць із особливостями статевого дозрівання та основними принципами статевої гігієни.

Обладнання: відеофільм, таблиці, схеми, малюнки.

Тип уроку: комбінований.

Структура та методи уроку

1. Вступна частина (5 хв.).

2. Міні-лекція (10 хв.).
3. Демонстрація відео (5 хв.)
4. Робота в групах (10 хв.).
5. Діалог з ученицями (6 хв.).
6. Проведення тесту (7 хв.).
7. Домашнє завдання (2 хв.).

Хід уроку

1. Вступна частина.

Вчитель: Сьогодні ви дівчатка, а ось мине швидко час і ви станете жінками, дружинами та мамами. Через все життя ви повинні пронести не тільки чистоту в коханні, а й чистоту душі та тіла і залишитися ідеалом доброї господині для своєї сім'ї.

Хочеться поговорити з вами про гігієну дівчини. Пригадалися слова літнього чоловіка, який через усе життя проніс захоплення від сусідської дівчинки, яка залишилась для нього символом чистоти та ніжності. Що ж так вразило його? Краса, модний одяг, чарівна посмішка, карі очі. Ось послухайте його слова, якими він характеризує її зовнішність: неземна хода, пишне розкішне волосся і цей чаруючий запах яблук. Якою ви уявили цю дівчинку?

(Обговорення)

(Його вразила природна краса, чистота та охайність).

В чому її загадковість? Відповідь дуже проста. Вона щодня доглядала волосся і протирала тіло соком яблука.

Хотілося, щоб цей символ чистоти ви пронесли через усе своє життя.

Гігієна — це така необхідність як повітря, вода, їжа.

Знайомство з лікарем-консультантом. Лікар інформує учениць про мету уроку. Тезово розповідає про що піде мова на уроці, завдяки якій компанії цей урок став можливим.

2. Міні-лекція (10 хв.)

Вчитель: Що повинна знати дівчинка?

У період статевого дозрівання проходять глибокі зміни в організмі.

Головним критерієм статевого дозрівання у дівчаток є менструація. Вона починається в 12–14 років. З її появою організм дівчинки виробляє зародкові клітини, при заплідненні яких може наступити вагітність.

У дівчат перша менструація супроводжується незадовільним загальним станом організму, слабкість, головний біль, відчуття тяжіння внизу живота, значною втратою крові. Іноді може бути незначне підвищення температури тіла, запаморочення голови. Але при доброму самопочутті необхідно вести звичайний спосіб життя, продовжувати займатися ранковою гімнастикою — не-

складними фізичними вправами. Не рекомендується в цей час кататися на лижах, велосипеді, купатися в річці, озері, морі, приймати ванни, загорати. Під час менструацій дівчинка повинна оберігати себе, особливо ноги і нижню частину живота від переохолодження. Щоб зменшити прилив крові до органів малого тазу, в цей період дівчина не повинна вживати гостру їжу (перець, гірчицю, хрін).

Особливо необхідно слідкувати за чистотою свого тіла, натільної білизни та чистотою рук. При менструації не дозволяється користуватися ватою. Краще користуватися ватно-марлевими прокладками або ж засобами особистої гігієни.

Лікар:

Історія прокладок.

Лікар робить екскурс в історію появи засобів гігієни для жінок. Розказує про їх види та про розвиток засобів особистої гігієни. На прикладі прокладок «Libress» показує останні розробки в цій області.

Функціональне призначення прокладок.

Лікар-консультант розповідає про функціональне призначення прокладок.

Опис видів засобів особистої гігієни.

Лікар-консультант перераховує всі існуючі в даний час засоби особистої гігієни з короткою характеристикою кожного засобу: чи корисно; чи зручно; чи не зашкодить. Акцентується увага наскільки зручно, і з точки зору медицини, безпечно використовувати в критичні дні прокладки «Libress».

Описання прокладок на кожен день.

Лікар-консультант розказує про прокладки на кожен день, про їх види, їх призначення. Акцентується увага наскільки зручно, і з точки зору медицини, безпечно використовувати прокладки «Libress» кожного дня.

Якісна різниця між прокладками та тампонами.

Лікар-консультант інформує учениць про переваги і недоліки тампонів. Чи корисні вони? Чим вони відрізняються від прокладок? Кому і коли їх можна використовувати? Коротке описання видів тампонів.

3. Демонстрація відеофільму (5 хв.).

4. Робота в групах (5 хв.).

Поділити дівчаток на групи. Кожній групі дати завдання написати, як вони розуміють поняття «гігієна».

5. Діалог з ученицями (10 хв.)

Лікар-консультант відповідає на запитання учениць, які виникли у них в ході загальноосвітнього уроку. Задача лектора зав'язати дискусію з ученицями, в ході якої учениці повинні отримати відповіді на запитання, які їх цікавлять. За результатами дискусії, повторюючи прослуханий матеріал, лектор разом з ученицями креслить на дошці порівняльну таблицю особистої гігієни.

Обговорюється що таке гігієна та яке її значення в нашому житті. Які види засобів особистої гігієни ви знаєте?

6. Проведення тесту (7 хв.)

Учні розділити на групи, кожній групі дати картку із завданням. Прочитайте і дайте відповідь. Як ти вважаєш яке твердження правильне, а яке хибне?

1. Чистити зуби не обов'язково після їжі.
2. Натільна білизна повинна бути чистою, випрасуваною з обох боків і міняти не обов'язково кожен день.
3. Носіння білизни обов'язкове.
4. Хвороби статевих органів можуть виникати тільки у дорослих.
5. Хвороби статевих органів можуть виникати від брудної білизни, брудних рук та ранніх статевих стосунків.
6. Кожен день людина повинна мити свої статеві органи.
7. При менструації необхідно користуватися засобами особистої гігієни — це показник високої культури дівчини, жінки.
8. Різниці між прокладками та тампонами немає.
9. Руки мити потрібно 1 раз на день.

(Обговорення тестування).

7. Домашнє завдання (2 хв.)

Виписати, які гігієнічні процедури повинна виконувати дівчина щодня.

ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ КОМПЛЕКСНОЇ ПРОГРАМИ ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ТА ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Методичний лист

Міністерства освіти і науки України

від 07.04.2004 року № 1/9-173

Національна доктрина розвитку освіти, затверджена Указом Президента від 17.04.02 р. № 347/2002, визначила стратегію, пріоритетні шляхи та напрями розвитку освітньої галузі. Нова

філософія освіти і виховання, закладена у Доктрині, поставила у центр навчально-виховної діяльності дитину з її потребами та інтересами, що сприяло активізації гуманістичних, духовно-моральних та естетичних факторів.

Нові тенденції розвитку суспільства сприяли суттєвому оновленню змісту освіти, методик навчання і виховання, вдосконаленню традиційних та розвитку інноваційних виховних технологій. Це вимагає переосмислення концептуальних засад художньо-естетичного виховання учнівської молоді.

На виконання Постанови Кабінету Міністрів України від 15.09.99 р. № 1697 «Про затвердження Національної програми патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства» (пп. 35, 36) та Постанови Президії АПН України від 19.01.00 р. № 1-7/1-3 «Про хід виконання Заходів АПН України щодо науково-методичного забезпечення художньо-естетичного та морального виховання дітей і молоді» Інститутом проблем виховання АПН України розроблено Концепцію художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах (далі — Концепція) і Комплексну програму художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах (далі — Комплексна програма), які затверджені спільним наказом Міністерства освіти і науки України, Академії педагогічних наук України від 25.02.04 р. № 151/11.

Розробляючи ці документи, автори врахували різні підходи і погляди на проблему, найкращі традиційні та інноваційні тенденції художньо-естетичної освіти, прогресивного вітчизняного та зарубіжного досвіду. Ґрунтовний аналіз існуючого досвіду підтвердив необхідність підвищення ролі та статусу дисциплін художньо-естетичного циклу, поширення міждисциплінарних зв'язків, вивчення різних видів і комплексу мистецтв. Тому особлива роль у Комплексній програмі відводиться саме мистецтву, яке розвиває емоційну сферу, художньо-образне мислення, творчий потенціал особистості, тобто формує людину не тільки інтелектуально, а й духовно.

Актуальність розробки Концепції і Комплексної програми не викликає сумніву, адже стан вихованості дітей і молоді взагалі і рівень їх естетичної культури зокрема, мають тривожні тенденції, а вчителі не мають чіткої, науково обґрунтованої програми, яка б поєднувала навчальну і виховну роботу в галузі мистецької освіти. У пропонованій Комплексній програмі ці складові розглядаються цілісно, принципи інтеграції та варіативності є інноваційними з огляду на використання перерахованих авторами

складових: інваріантний і варіативний компоненти, позаурочна та позашкільна робота.

Фундаментом естетико-виховної системи у загальноосвітньому закладі звичайно є навчальна діяльність. Кожна навчальна дисципліна сприяє естетичному розвитку учня, і цю можливість необхідно використовувати на всіх уроках. Але визначальними залишаються уроки мистецтва, на яких закладаються основи життєдіяльності через зацікавленість мистецтвом.

В сучасних умовах більш цілісного підходу набуває художньо-естетичне виховання завдяки інтегрованим курсам: «Мистецтво» (спрямовується на формування світоглядно-виховної орієнтації); «Художня культура» (направлений на засвоєння учнями цілісної картини художнього образу світу); «Естетична культура» (виконує роль заключного, узагальнюючого при вивченні предметів художньо-естетичного циклу і сприяє підвищенню гуманітарного культуротворчого потенціалу особистості).

З метою формування духовної культури учнів, крім отримання ними системи знань і вмінь, необхідно активно включати у навчально-виховний процес художню діяльність, яка допомагає розвивати емоційну сферу дитини, виховувати ціннісне ставлення до мистецтва, традицій, звичаїв українського народу, його культури. Особливого значення ця діяльність набуває у позаурочний час, неформальний характер якої потребує і неформальних методів впливу, пошуку нових формуючих ситуацій. Для цього слід використовувати методи, що базуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самовдосконалення, сприяють формуванню ініціативи та розвитку творчості дітей на основі можливостей мистецтва.

Художньо-естетичне виховання у позашкільних навчальних закладах є складовою безперервної художньо-естетичної освіти. Тут є значно більше можливостей для створення сприятливих умов соціалізації дітей та учнівської молоді, оволодіння гуманістичними цінностями і входження у сферу культури.

І позаурочна робота, і позашкільна діяльність повинні спрямовуватись на формування у вихованців потреби до спілкування з мистецтвом, створення художніх цінностей, поєднувати художньо-естетичне і моральне виховання, особистісний та світоглядний розвиток молоді людини. При цьому необхідно враховувати значущість соціокультурного середовища на основі вивчення потреб і запитів дітей, молоді. Не менш важливими факторами є створення якісного художньо-естетичного середовища (естетика шкільних приміщень, подвір'я, навчальної та суспільної праці, культура спілкування і поведінки тощо), активне використання

етнокраєзнавчих підходів (зв'язок з історією, побутом, природою рідного краю, національними звичаями і традиціями тощо).

Важливим аспектом виховної діяльності є задоволення особистісних дозвіллевих інтересів дітей і молоді. З цією метою слід продовжити пошук нових моделей індивідуального розвитку дитини, запроваджувати інноваційні технології (саморозвитку, організації колективних творчих справ, розв'язання творчих завдань тощо), використовувати різні форми занять (гра, змагання, екскурсія, зустріч, презентація та інші).

На жаль, значна частина сучасної молоді має спрощені інтереси і запити у дозвіллево-розважальній діяльності. Тому слід приділяти значну увагу організації змістовного дозвілля, формуванню комунікативної культури, для чого враховувати естетичні інтереси і смаки учнів, щоб успішно їх скеровувати, використовувати цікаві традиційні і нові нестандартні форми спілкування за допомогою мистецтва (мистецькі ігри, театралізовані вистави, різноманітні шоу тощо.)

На сучасному етапі зростає роль новітніх інформаційних технологій. Особливу роль тут відіграють засоби масової інформації (радіо, телебачення, аудіо-, відеозаписи). Потужний вплив на дітей і молодь здійснює телебачення, яке є найбільш доступним для учнів усіх вікових груп. На жаль, в останнє десятиріччя цей вплив має негативний, шкідливий для психіки дитини характер, що спонукає її до негативних проявів у стосунках з однолітками, старшими людьми, до неадекватної поведінки в суспільстві. Це програми і фільми (в основному іноземного виробництва) низького художньо-естетичного та ідейного рівня не сприяють патріотичному, духовному, морально-етичному вихованню взагалі і, зокрема, підвищенню загального культурного рівня молоді людини, формуванню естетичних смаків.

Винятково важливого значення у формуванні естетичних смаків учнів, вихованців, слухачів має родинно-сімейне виховання. Тому так важливо забезпечити організаційно-педагогічні умови для залучення до естетико-виховного процесу батьків, зосередивши першочергову увагу на цій проблемі.

Про деякі шляхи вирішення проблеми формування естетичного смаку у дітей та молоді йдеться у методичних рекомендаціях «Формування естетичного смаку учнів засобами телебачення і радіо» (автори Масол Л.Д., Миропольська Н.Є., Онищенко О.І., Юцевич Ю.Є.). Вони надруковані у газеті «Шкільний світ», № 38—39, жовтень 2003 р. Авторами зроблено аналіз інтенсивного впливу телеінформації на дітей шкільного віку, викладено результати досліджень з проблеми телевізійних пріоритетів молоді (фільми,

програми, телеведучі, яким, здебільшого, надає перевагу учнівська молодь). А найголовніше — це запропонована для педагогічних працівників система практичних засобів щодо вирішення вищезазначеної проблеми та технології надання учням методичної допомоги.

Процеси оновлення художньо-естетичної освіти відбуваються у навчальних закладах з поглибленим вивченням музики, образотворчого мистецтва, у школах гуманітарно-художнього спрямування. Тут збільшено кількість годин на уроки музики, образотворчого мистецтва; хореографія викладається як самостійний предмет; практикуються елементи театрального мистецтва; викладаються інтегровані курси «Історія мистецтв», «Українська художня культура» та ін.

З метою підтримки, розвитку цих процесів, наукової та методичної експертизи цих напрацювань Академія педагогічних наук України, Науково-методичний центр середньої освіти надають науково-методичну та організаційно-координаційну допомогу закладам, яким надано статус експериментальних навчальних закладів всеукраїнського рівня та затверджено тематику науково-дослідної та експериментальної роботи: «Розробка моделі гуманітарної школи художньо-естетичного спрямування» (школа - комплекс естетичного навчання і виховання № 9 м. Запоріжжя); «Реалізація культурологічної моделі загальноосвітнього навчального закладу» (авторський навчально-виховний комплекс № 2 м. Ужгорода); «Розвиток художньо-творчого мислення особистості на основі синтезу наук, філософії, мистецтва» (середня спеціальна загальноосвітня школа мистецтв і прикладних ремесел м. Миколаєва, яка отримала статус «Академія дитячої творчості»).

У цих закладах напрацьовано досвід художньо-естетичного виховання. Проводячи педагогічні пошуки, експерименти, розробляючи інноваційні технології навчання і виховання, педагогічні колективи навчальних закладів розбудовують якісно нові моделі гуманітарних шкіл естетичного спрямування.

Оптимальних позитивних результатів можна досягти при поєднанні навчальної діяльності, позакласної та позашкільної роботи з естетичного виховання та скоординованості дій цих закладів з роботою місцевих закладів культури. Тому так важливо налагоджувати взаємозв'язки між закладами освіти і культури.

Відповідно до Концепції профільного навчання щодо організації навчального процесу в загальноосвітніх навчальних закладах Типовий навчальний план старшої школи реалізує зміст освіти залежно від обраного профілю навчання. Кожен з профілів передбачає вивчення предметів на одному із трьох рівнів. У профіль-

ному рівні зміст поглибленого вивчення відповідних предметів орієнтовано на майбутню професію. У зв'язку з цим, особливо значення набуває співпраця загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів у частині використання навчальної бази останніх для профільного навчання.

Однією із умов успішної реалізації художньо-естетичного виховання є належне навчально-методичне забезпечення педагогічного процесу. Сьогодні початкова школа повністю забезпечена програмами, підручниками, навчальними та навчально-методичними посібниками. З метою вирішення цієї проблеми для основної та старшої школи наказом Міністерства освіти і науки України від 03.02.04 р. № 88 оголошено Всеукраїнський конкурс навчальних програм та підручників для 5—12 класів відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти.

У позашкільній освіті процес навчально-методичного забезпечення діяльності гуртків, шкіл, центрів, закладів художньо-естетичного спрямування знаходиться на етапі систематизації: проходять апробацію примірні навчальні плани; проводиться Всеукраїнський конкурс на кращу науково-методичну розробку з питань позашкільної освіти, на який надійшло понад 400 програм, з них близько двохсот — художньо-естетичного спрямування.

Для забезпечення оновлення процесу естетичного виховання, впровадження Комплексної програми художньо-естетичного виховання необхідно виконати великий обсяг роботи, вирішити ряд організаційних, педагогічних та методичних питань. Міністерству освіти Автономної Республіки Крим, управлінням освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій необхідно довести інформацію про затвердження Концепції і Комплексної програми до всіх педагогічних працівників свого регіону з метою осмислення та створення на їх основі регіональних програм, які враховують етнокультурні особливості, запити учнів і батьків.

На засіданнях районних методичних об'єднань, при проведенні курсів підвищення кваліфікації обласними інститутами післядипломної педагогічної освіти необхідно приділити увагу більш глибокому вивченню вищезазначених документів з вчителями дисциплін художньо-естетичного циклу для подальшої реалізації їх у навчально-виховному процесі.

Директорам позашкільних навчальних закладів разом зі своїми педагогічними колективами слід виробити стратегію дій для створення сприятливих умов щодо забезпечення гармонійного розвитку дітей та молоді відповідно до мети і завдань художньо-естетичного виховання, визначених у Концепції та Комплексній програмі.

Завдання художньо-творчої діяльності можуть бути реалізовані при наявності необхідної матеріальної бази, за допомогою якої безпосередньо відбувається навчально-виховний процес. Місцевим органам управління освітою, керівникам загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів слід звернути увагу на модернізацію технічних можливостей закладів.

Перед освітянами стоїть відповідальне завдання: виховати особистість естетично зрілу, із сформованими естетичними смаками, позитивним відношенням до мистецтва, природи, праці, поведінки і взагалі до краси життя.

*Заступник міністра
Т. М. Десятов*

ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ З ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ МОТИВАЦІЇ НА ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ У ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

Наказ

**Міністерства освіти і науки України
від 21 липня 2004 року № 605**

На виконання п. 9 спільного наказу Міністерства освіти і науки України та Міністерства охорони здоров'я України від 23.07.03 № 491/236 «Про підсумки проведення Всеукраїнського конкурсу-захисту сучасної моделі навчального закладу — Школи сприяння здоров'ю» у 2002—2003 навчальному році була створена робоча група з розробки проекту Концепції формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді (розпорядження МОН від 17.11.03 р. № 168-р).

Проект Концепції публікувався у газеті «Шкільний світ». Робочою групою проведено «Круглі столи» за участю науково-педагогічних працівників Донецької, Житомирської, Одеської, Тернопільської областей та м. Києва.

Рішенням Вченої ради Інституту проблем виховання Академії педагогічних наук України, відповідно до результатів наукової експертизи, рекомендовано затвердити Концепцію (витяг із протоколу № 3 від 24 березня 2004 року додається).

Наказую:

1. Затвердити Концепцію формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді (додається).

2. Міністру освіти і науки Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій на серпневих конференціях педагогічних працівників у 2004 році провести обговорення та розробити заходи щодо впровадження Концепції в діяльність навчальних закладів.

3. Керівникам навчальних закладів системи освіти України запроваджувати науково-методологічні засади Концепції під час організації навчально-виховного процесу.

4. Академії педагогічних наук України (Мадзігон В. М.), директорам Науково-методичного центру середньої освіти (Завалевській Ю. І.), Науково-методичного центру професійно-технічної освіти (Паржницький В. В.), Науково-методичного центру вищої освіти (Левківській К. М.) до 01.12.04 р. розробити плани науково-методичного забезпечення впровадження Концепції на 2005–2010 роки.

5. Щорічно до 1 січня, починаючи з 2005 року, інформувати міністерство про стан провадження Концепції.

6. Контроль за виконанням наказу покласти на заступників міністра Огнев'юка В. О., Десятова Т. М., Степка М. Ф.

Міністр В. Г. Кремень

КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ МОТИВАЦІЇ НА ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ

I. Стан здоров'я дітей та молоді в Україні

Конституція України визнає життя і здоров'я людини найвищими соціальними цінностями. Згідно з Основним Законом, держава несе відповідальність перед людиною за свою діяльність і зобов'язана вирішувати завдання виховання здорового покоління, від чого значною мірою залежить соціально-економічний розвиток країни і суспільства в цілому.

В 1991 році в Україні набула чинності Конвенція ООН про права дитини. Виконання її умов, а також положень Всесвітньої декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей вимагає від Української держави, всього суспільства цілеспрямованих дій щодо створення сприятливих умов для життя дітей та молоді, оскільки стан фізичного, психічного, соціального і духовного здоров'я підростаючого покоління є інтегральним показни-

ком суспільного розвитку, дієвим чинником впливу на економічний, культурний, оборонний потенціал країни.

З метою поліпшення здоров'я населення в Україні здійснено відповідні практичні кроки: прийнято ряд законів і підзаконних актів щодо запобігання поширенню інфекційних хвороб, порядку правового регулювання питань, пов'язаних із поширенням СНІДу; організовано Центр планування сім'ї при Інституті педіатрії, акушерства і гінекології АМН України, 45 обласних, міських центрів планування сім'ї, що забезпечують доступність медичних послуг, спрямованих на збереження репродуктивного здоров'я, в першу чергу, дітей та молоді. Особливою увагою оточено потерпілих внаслідок Чорнобильської катастрофи; розвивається мережа соціальних служб для молоді, збільшується обсяг та різноманітність соціальних послуг для них, створюються нові типи спеціалізованих соціальних служб: консультативні пункти, кризові стаціонари, школи батьківської підтримки тощо.

Незважаючи на це, серед молоді продовжують поширюватися такі шкідливі явища як куріння, наркоманія, зловживання алкоголем, що відбуваються на фоні надмірного психоемоційного навантаження, безладних статевих стосунків, неправильного харчування, гіподинамії та інших складових нездорового способу життя.

Так, за даними Міністерства охорони здоров'я України в останні десять років зареєстровано підвищення рівня захворюваності й поширення серед молоді хвороб крові та кровотворних органів, новоутворення, сечостатевої та кістково-м'язової систем та кровообігу; почастишали ускладнення вагітності, пологів і післяпологового періоду, вроджені вади розвитку. Залишається високим рівень захворювань, що передаються статевим шляхом.

Соціально небезпечною проблемою став для країни СНІД (ВІЛ-інфекція): за темпами розвитку цієї епідемії Україна посідає одне з перших місць у світі. Переважна більшість ВІЛ-інфікованих наркоманів (70 %) — особи віком від 15 до 30 років; спостерігається зростання ВІЛ-інфекції серед наркоманів-підлітків і дітей.

В Україні відзначається щорічне погіршення психічного здоров'я підлітків, в першу чергу внаслідок вживання алкогольних напоїв, наркотичних та інших психотропних речовин.

Низький рівень здоров'я молодих людей, що призиваються на службу до Збройних Сил України, є свідченням негативних тенденцій у ставленні молоді до власного здоров'я: придатними до військової служби визнаються 74—76% юнаків, а кількість тих, хто отримує відстрочку за станом здоров'я, постійно збільшується.

Окрім того, низький стан здоров'я молоді спричиняється падінням моральних устоїв, значним соціальним розшаруванням населення, складною криміногенною ситуацією, комерціалізацією ставих стосунків, раннім початком статевого життя, на що також негативно впливає інформаційний простір, який обирають молоді люди у своїй дозвілльєвій сфері.

Школа, трудові колективи, сім'я — найефективніші інституції формування здорового способу життя та культури здоров'я — недостатньо використовують свої можливості через брак досвіду та відповідних, належно забезпечених виховних технологій.

II. Методологічні засади, підходи, принципи, критерії формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді

Методологічною основою формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді є гуманістичний підхід, сутність якого полягає у створенні сприятливої ситуації для їх готовності до сприйняття й адекватного реагування на виховні дії шкільного та соціального середовища.

Рівень цієї готовності характеризується здатністю дітей та молоді перетворювати зовнішні вимоги на внутрішні спонуки, мотиви поведінки з пробудженням їх самосвідомості і відповідальності за власну культуру.

Поняття «здоровий спосіб життя» розглядається у співвідношеннях тріади: здоров'я — здоровий спосіб життя — культура здоров'я.

Здоров'я за визначенням ВООЗ — це стан повного фізичного, душевного (духовного) та соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороби чи фізичних вад. Тому здоров'я розглядається не лише як ресурс, а як мета життя. За Національною програмою «Діти України» визначено чотири аспекти здоров'я: фізичне, психічне, духовне, соціальне.

Поняття «здоров'я» нерозривно пов'язане із поняттям «здоровий спосіб життя» як сценарій життєдіяльності, спрямованої на збереження та покращення здоров'я дітей.

Результатом сформованості здорового способу життя є культура здоров'я як інтегративна якість особистості і показник вихованості, що забезпечує певний рівень знань, умінь і навичок формування, відтворення та зміцнення здоров'я і характеризується високим рівнем культури поведінки стосовно власного здоров'я та здоров'я оточуючих.

Методологічним підґрунтям Концепції є діяльнісний і системний підходи до формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя.

Діяльнісний підхід вимагає культивування дієвої позиції особистості з метою власного становлення й розвитку її морального і духовного самовдосконалення.

Системний підхід передбачає цілісність у практичній діяльності, що спрямована на комплексну реалізацію здорового способу життя.

Базовими принципами формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя дітей та молоді є:

- **принцип науковості і доступності знань**, адаптація відповідних знань для усіх ланок освіти з врахуванням особливостей різних вікових категорій; взаємозв'язок науки про здоров'я з практичним досвідом;
- **принцип системності і наскрізності** означає, що процес формування здоров'я людини, природних і соціальних умов його збереження і зміцнення організується як системний педагогічний процес, у логічному зв'язку всіх його етапів; спрямовується на гармонійний і різнобічний розвиток особистості;
- **принцип неперервності та практичної цілеспрямованості** передбачає наступність у реалізації напрямів та етапів цієї роботи на різних освітніх рівнях; охоплює всі сфери життєдіяльності дітей та учнівської молоді; здійснюється у різних соціальних інститутах, у навчальній і позакласній виховній роботі;
- **принцип інтегративності** передбачає синтез теоретичних, емпіричних і практичних знань в цілісній картині про здоров'я та здоровий спосіб життя;
- **принцип відкритості** передбачає синтез теоретичних, емпіричних і практичних знань у цілісній картині про здоров'я та здоровий спосіб життя;
- **принцип плюралізму** уможливорює варіативність авторських проєктів, планів і програм на основі інваріантного рівня знань для різних, відносно самостійних типів навчальних закладів із врахуванням потреб, інтересів і нахилів усіх суб'єктів навчально-виховного процесу (учнів, студентів, вихователів, вчителів, викладачів, батьків);
- **принцип превентивності** означає, що виховні впливи держави, всіх виховних інститутів, на основі врахування інтересів особистості та суспільства, спрямовуються на профілактику негативних проявів поведінки дітей та учнівської молоді, на допомогу та їх захист, вироблення неприйняття до негативних впливів соціального оточення. За таких умов забезпечуватиметься система заходів економічного, правового, психолого-педагогічного, соціально-медичного, інформаційно-освітнього

характеру, спрямованих на формування позитивних соціальних настанов, запобігання вживанню наркотичних речовин, різних проявів деструктивної поведінки, відвернення суїцидів та формування навичок безпечних ставлених стосунків;

- **принцип гуманізму** передбачає орієнтацію на підростаючу особистість як вищу цінність, врахування її вікових та індивідуальних особливостей, задоволення фундаментальних потреб вихованця (у розумінні, пізнанні, прийнятті, справедливому ставленні до неї); вироблення індивідуальної програми її розвитку; стимулювання розвитку в особистості свідомого ставлення до своєї поведінки, діяльності, життєвих виборів;
- **принцип цілеспрямованості**, який утверджує спрямованість на досягнення основної мети – підвищення ефективності функціонування власного організму і свідомого позитивного ставлення до нього.

Критеріями формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді можна вважати:

- **на рівні фізичного здоров'я:** прагнення до фізичної досконалості, ставлення до власного здоров'я як до найвищої соціальної цінності, фізична розвиненість, загальна фізична працездатність, загартованість організму, дотримання раціонального режиму дня, виконання вимог особистої гігієни, правильне харчування;
- **на рівні психічного здоров'я (психологічного комфорту):** відповідність пізнавальної діяльності календарному віку, розвиненість довільних психічних процесів, наявність саморегуляції, адекватна самооцінка, відсутність акцентуацій характеру та шкідливих поведінкових звичок;
- **на рівні духовного здоров'я:** узгодженість загальнолюдських та національних морально-духовних цінностей, наявність позитивного ідеалу, працелюбність, відчуття прекрасного у житті, в природі, у мистецтві;
- **на рівні соціального здоров'я (соціального благополуччя):** сформована громадянська відповідальність за наслідки нездорового способу життя, позитивно спрямована комунікативність, доброзичливість у ставленні до людини, здатність до самоактуалізації, саморегуляції, самовиховання.

Формування здорового способу життя, культури здоров'я, підвищення їх виховних можливостей потребує максимальної уваги до мотиваційної сфери дітей та молоді у прагненні бути здоровими. Мотивація на здоровий спосіб життя – це система ціннісних орієнтацій, внутрішніх спонук до збереження, відновлення і зміцнення здоров'я.

III. Суб'єкти спільної діяльності та цільові групи з формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді

Суб'єктами спільної діяльності з формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя є:

- управління (відділи) освіти і науки, охорони здоров'я обласних (міських, районних, районних у місті) державних адміністрацій;
- органи місцевого самоврядування та самоорганізації населення, батьківська громада;
- науково-дослідні інститути АПН України та АМН України, навчальні заклади різних типів та рівнів акредитації, відповідні медичні установи, обласні інститути післядипломної педагогічної освіти; дитячі та молодіжні громадські організації, благодійні фонди, соціальні служби для молоді;
- засоби масової інформації та інші.

Основним завданням суб'єктів спільної діяльності з формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя є консолідація зусиль щодо здійснення державної політики у сфері охорони здоров'я, спрямованої на забезпечення прав громадян на якісну і доступну медико-санітарну допомогу та створення умов для формування здорового способу життя.

В основу виконання цього завдання покладено міжгалузевий комплексний підхід у діяльності держави, всіх її інституцій до збереження та зміцнення здоров'я кожного громадянина, незалежно від віку.

У рамках Концепції доцільно виділити такі цільові групи: діти дошкільного віку; учні загальноосвітніх та вихованці позашкільних навчальних закладів; учнівська та студентська молодь; вихователі дошкільних навчальних закладів; вчителі, класні керівники, вихователі груп продовженого дня та шкіл-інтернатів, шкільні психологи, соціальні педагоги; викладачі вищих навчальних закладів усіх типів та рівнів акредитації, куратори, соціальні психологи; батьківська громадськість.

IV. Мета, стратегії та завдання Концепції формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у молоді

Метою Концепції є створення умов для зміцнення фізичного, духовного здоров'я, психологічного комфорту та соціального благополуччя дітей і молоді шляхом визначення пріоритету здорового способу життя як основного чинника збереження та зміцнення здоров'я, утвердження свідомого ставлення та громадянської відповідальності за власне здоров'я.

Стратегії Концепції:

- надання пріоритетності проблемі формування здорового способу життя дітей і молоді в усіх ланках освіти;
- гуманізація та демократизація відносин учасників навчально-виховного процесу, забезпечення у навчальних закладах сприятливого психологічного мікроклімату та відповідного інформаційно-предметного середовища;
- розширення Національної мережі шкіл сприяння здоров'ю, впровадження їх досвіду в практику роботи дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних, вищих навчальних закладів;
- залучення учнівської та студентської молоді до активної участі у просвітницькій та волонтерській роботі з пропаганди здорового способу життя в середовищі однолітків;
- підтримка, розвиток національних та родинно-сімейних традицій здорового способу життя та виховання здорової дитини; широке залучення батьків до цього процесу;
- послідовне формування культури здоров'я педагогів як необхідної умови розвитку позитивної мотивації в учнів та студентів на здоровий спосіб життя.

Концепція спрямована на виконання таких завдань:

- створення у навчальних закладах усіх типів та рівнів акредитації цілісної системи формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя;
- розробка і впровадження в практику роботи навчальних закладів сучасного моніторингу діагностики і корекції стану здоров'я дітей і молоді;
- впровадження у навчально-виховний процес особистісно зорієнтованого підходу формування в учнів і студентів навичок здорового способу життя, вміння приймати оптимальні рішення щодо збереження і зміцнення власного здоров'я у різних життєвих ситуаціях, в тому числі, екстремальних;
- удосконалення форм і методів формування здорового способу життя;
- формування в учнів та студентів негативного ставлення до шкідливих поведінкових звичок, посилення ефективності механізмів подолання залежності від них;
- забезпечення якісної підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів, здатних формувати у дітей та молоді позитивну мотивацію на здоровий спосіб життя;
- визначення пріоритету у роботі з батьками і громадськістю формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя.

V. Зміст, форми і методи формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді. Організоване навчання та самоосвіта

Формування здорового способу життя є за своєю сутністю системоутворюючою моделлю, яка спрямована на діагностику, корекцію функціонального, психофізіологічного та духовно-морального стану людини.

Системність полягає у взаємопогоджених знаннях, уміннях та навичках, сформованих у дітей та молоді, які забезпечують необхідний рівень їх працездатності, моралі та духовності. Для цього необхідно знати основні положення фізіології, психології людини, соціології та інших суміжних дисциплін, які в сукупності дозволять реалізувати необхідні здоров'язберігаючі, здоров'язміцнюючі, здоров'яформуючі технології щодо свідомого ставлення до власного здоров'я і проявлятися у відповідних позитивних вчинках і діях.

Вказане свідчить про доцільність формування таких знань про:

- **фізичне здоров'я:** організм людини як біологічна система; органи і системи життєзабезпечення, їх функції і здоровий стан; фізіологічна діяльність, біохімічні процеси і здоров'я; гігієна тіла; гігієнічні нормативи; рух і здоров'я; генетичне здоров'я; репродуктивне здоров'я; статеве виховання; профілактика хвороб, що передаються статевим шляхом і СНІДу; культура харчування; фізична гармонія тіла;
- **психічне здоров'я (психологічний комфорт):** індивід, особистість, індивідуальність; психіка людини; індивідуально-типологічні особливості людини; уявлення, емоції, воля, свідомість; сфера пізнання; самосвідомість, самооцінка, саморегуляція, самоактуалізація, самовиховання; основні психічні процеси, їх вплив на здоров'я; мотивація поведінки і ціннісні орієнтації; психологія спілкування; стрес, психотравма; девіантна поведінка; попередження шкідливих звичок; психологічна самодопомога; резерви психічних можливостей людини; вплив засобів масової інформації та мистецтва на психічне здоров'я людини;
- **духовне здоров'я:** здоров'я в системі загальнолюдських цінностей; духовність людини як основа здоров'я; закони діалектики про життя та смерть; ноосфера; релігія про здоров'я, духовні вчення про здоров'я; ідеал здорової людини; здоров'я як компонент патріотичного виховання; духовні цінності і засоби розвитку духовності; здоров'я в системі життєвих цінностей народу, цнотливість, гідність, мужність; традиції куль-

тури здоров'я українського народу; національні особливості формування здоров'я; календарні народні свята і здоров'я;

- **соціальне здоров'я (соціальне благополуччя):** людина як елемент соціуму; наслідки антропоцентричного відношення до навколишнього середовища; соціальні співтовариства; етика родинних зв'язків; соціальні потреби та інтереси; мотивація поведінки; соціальне забезпечення життєво важливих потреб; соціальна адаптація; ергономічні аспекти формування здоров'я; асоціальна поведінка; популяційне здоров'я; здоров'я нації; держава, право і здоров'я, права і обов'язки громадянина у ставленні до власного здоров'я та здоров'я оточуючих; шкідливий вплив наркотичних речовин на здоров'я; попередження соматичних і інфекційних захворювань, хвороб, що передаються статевим шляхом і СНІДу; здоровий спосіб життя; культура здоров'я.

Ефективність процесу формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя залежить від спрямованості виховного процесу, форм та методів його організації.

Серед форм і методів процесу формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя пріоритетна роль належить активним методам, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини і сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості. До них також належать соціальне проектування, метод відкритої трибуни, ситуаційно-рольова гра, соціально-психологічний тренінг, інтелектуальний аукціон, «мозкова атака», метод аналізу соціальних ситуацій з морально-етичним характером, гра-драматизація тощо.

Доцільно застосовувати традиційні методи: бесіда, диспут, лекція, семінар, роз'яснення, переконання, позитивний і негативний приклади, методи вироблення звичок, методи вправ, контролю і самоконтролю, створення громадської думки тощо.

Застосування цих методів сприяє утворенню у дітей, учнівської та студентської молоді адекватної моральної самооцінки, дає можливість організувати дієву роботу з формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя, знецінити і зруйнувати негативні мотиви, перебудувати і змінити негативні форми у поведінці дітей та молоді на позитивні; підтримати, посилити позитивні моральні спонуки, активізувати їх прояви чи загальмувати негативні мотиви, знизити їх силу, утримати учня від прояву негативної мотивації на здоровий спосіб життя.

З нетрадиційних для педагогіки методів ефективно спрацюють методи «педагогічної психотерапії», а саме: саморегуляції,

педагогічного аутотренінгу, рефлексотерапії. Ці методи створюють певну єдність і доповнюють один одного.

Організоване навчання здійснюється у дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних, вищих навчальних закладах, у закладах післядипломної педагогічної освіти за умови вирішення таких основних завдань:

1) участь у реалізації державних стандартів початкової, середньої, вищої освіти та відповідного комплексу нормативних, навчально-методичних, інших документів, які регламентують та унормовують організацію навчально-виховного процесу під керівництвом педагогів;

2) організація навчання дітей, учнівської та студентської молоді з використанням традиційних та інноваційних форм і методів;

Самоосвіта базується на необхідності громадян формувати, зберігати та зміцнювати власне здоров'я з використанням навчально-методичної і технічної бази, що забезпечує самостійне навчання.

Самоосвіта можлива за таких умов:

1) наявність освітньо-професійних та освітньо-наукових програм підготовки дітей та молоді до ведення здорового способу життя з конкретними методичними рекомендаціями та коментарями;

2) наявність доступної навчально-методичної та наукової літератури з даної проблеми у бібліотеках, книжкових магазинах, електронних підручниках, в Internet, електронних засобах масової інформації;

3) розгалужена мережа консультативних пунктів з надання практичної допомоги в оволодінні знаннями, уміннями та навичками з формування, збереження та зміцнення власного здоров'я під керівництвом педагогів, методистів та психологів.

Самоосвіта дітей та молоді з формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя здійснюватися також за участю державних, комерційних телевізійних і радіопрограм.

VI. Управління та функції навчально-виховної діяльності з формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді

Управління формуванням позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді здійснюється на основі нормативно-правової бази та за умови науково-методичного забезпечення на рівні:

1) органів державного управління, установ, відомств, де створюються відповідні управління (відділи, сектори) виховної робо-

ти, на які покладається управління процесом виховання та контроль за діяльністю підвідомчих структур у частині виконання діючого законодавства України, відповідних Указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України;

2) органів освіти та охорони здоров'я у співпраці з органами місцевого самоврядування та самоорганізації населення на всіх рівнях управління; навчальних закладів різних типів та рівнів акредитації.

Системний аналіз процесів управління формуванням позитивної мотивації на здоровий спосіб життя проводиться органами місцевого самоврядування з метою забезпечення подальшого розв'язання проблем зменшення кризових явищ у підлітковому та молодіжному середовищі і вирішення соціально-економічних проблем розвитку країни.

Ефективність координації (оперативного управління) процесу формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя зростатиме за умови узгоджених дій державних органів управління, органів місцевого самоврядування та самоорганізації населення, громадських організацій із залученням дитячих та молодіжних організацій, батьківської громадськості.

VII. Система підготовки кадрів до здійснення процесу формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя

Основним завданням підготовки педагогічних кадрів до здійснення процесу формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя є забезпечення неперервності у формуванні культури здоров'я особистості як невід'ємної складової її професійної компетентності та адаптації до гуманістичної спрямованості навчально-виховного процесу.

Система підготовки кадрів включає кілька рівнів відповідно до структури ступеневої освіти в Україні.

З цією метою здійснюється підготовка спеціалістів з валеології у поєднанні з підготовкою за суміжними спеціальностями (дошкільне виховання, початкове навчання, біологія, фізична культура, психологія, основи медичних знань, соціальна педагогіка, дефектологія).

Умовою для підготовки педагогічних кадрів є введення Міністерством освіти і науки України професії «валеолог» до Державного класифікатора України (зміни та доповнення № 4).

Класифікатором професій передбачена підготовка вчителів за освітньо-кваліфікаційними рівнями: «бакалавр», «спеціаліст», «магістр».

У навчальних планах педагогічних вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації, які готують асистента валеолога,

передбачено курси «Основи валеології» (обсяг — один кредит) та «Методика викладання навчального курсу для початкової школи «Основи здоров'я» (один кредит), які повинні сформувавши індивідуальну валеологічну культуру майбутнього педагога, забезпечити його підготовку до проведення системної навчально-виховної роботи.

Система підготовки студентів за освітньо-кваліфікаційним рівнем «спеціаліст» включає вивчення курсів: «Вікова фізіологія з основами гігієни дітей», «Основи педагогічної валеології», «Теорія і методика викладання валеології» і педагогічну практику (загальний обсяг часу — не менше 5 кредитів). Перелік спецкурсів формується з урахуванням основної спеціальності студента. У кінці вивчення курсу (курсів) з питань формування здорового способу життя студенти складають іспит (залік).

Підготовка фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр» передбачає вивчення курсу «Теорія, методологія, методика формування здорового способу життя», спецкурсів відповідно до основних аспектів валеології.

Післядипломна перепідготовка і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів з формування здорового способу життя відбувається на базі педагогічних вищих навчальних закладів, обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, які мають ліцензію на такий вид діяльності.

У планах навчальних курсів підвищення кваліфікації забезпечується диференційований підхід до слухачів:

а) керівні кадри освіти вивчають обов'язковий курс «Вступ до валеології» (обсягом до 18 годин);

б) для вихователів дошкільних навчальних закладів, вчителів початкових класів та класних керівників загальноосвітніх навчальних закладів з метою ознайомлення з валеологічними технологіями, окрім обов'язкового курсу «Вступ до валеології», пропонується спецкурс «Основи педагогічної валеології»;

в) викладачі природничого профілю, фізкультури, психології розширюють одержані у вищих навчальних закладах знання при вивченні курсів «Валеофілософія», «Педагогічна валеологія», «Методика викладання валеології», спецкурсів з інноваційних методик формування здорового способу життя (ознайомлення з діяльністю закладів Національної мережі шкіл сприяння здоров'ю).

Педагогічні кадри, відповідно до планів Міністерства освіти і науки України, обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, міських (районних) відділів освіти, залучаються до участі у постійно діючих методичних семінарах, семінарах-

тренінгах, інформаційно-методичних нарадах, школах педагогічної майстерності, роботі «круглих столів», науково-практичних конференціях тощо.

Підготовка кадрів щодо реалізації Концепції передбачає:

- теоретичну підготовку (введення обов'язкового навчального спецкурсу для всіх категорій педагогічних кадрів «Педагогіка здорового способу життя», який забезпечує засвоєння положень інноваційних педагогічних систем, технологій виховання і навчання та системи управління цим процесом);
- засвоєння вимог освітньо-кваліфікаційних характеристик та положень, які впливають з них, для побудови змісту, вибору форм та методів навчання, способів та критеріїв оцінки досягнення цілей навчання;
- розробку стандартів якості підготовки і технології об'єктивного визначення ступеня відповідальності кожного фахівця, який отримав відповідну професійну освіту;
- розробку принципово нової циклічної моделі виховання та навчання, нових навчально-методичних матеріалів для проведення занять та практичного засвоєння нової тренінгової методики;
- збір, узагальнення та системний аналіз світових та національних досягнень у навчанні здоровому способу життя та оперативну корекцію змісту навчання, навчальних та виховних технологій, способів активізації пізнавальної діяльності учнів та роботи педагога.

VIII. Шляхи, умови та очікувані результати реалізації Концепції формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя дітей та молоді

Формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді здійснюється шляхом:

- нормативно-правового забезпечення реалізації Концепції, що регулюється відповідними нормативними актами: законами України, Указами Президента України, постановами Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, відповідними наказами Міністерства освіти і науки України та Міністерства охорони здоров'я України, рішеннями органів місцевого самоврядування;
- розробки і впровадження навчальних програм з валеології та формування здорового способу життя у дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних, позашкільних, вищих навчальних закладах незалежно від форм власності і відомчого підпорядкування; забезпечення реалізації цих програм за до-

помогою високоякісних підручників, посібників, технічних засобів навчання й наочного дидактичного матеріалу, а також варіативних програм, орієнтованих на інтеграцію широкого кола питань щодо профілактики ВІЛ/СНІДу, сексуальної поведінки, репродуктивного здоров'я, вживання наркотиків тощо; комплексних моделей формування здорового способу життя для різних типів навчальних закладів.

- проведення моніторингу стану здоров'я дітей, молоді, педагогічних працівників із залученням сучасних технологій;
- організації та науково-методичного забезпечення діяльності регіональних центрів та експериментальних навчальних закладів всеукраїнського та регіонального рівнів для відпрацювання основних положень Концепції;
- створення серед освітньої громадськості атмосфери сприяння розвитку Національної мережі шкіл сприяння здоров'ю, активізація зусиль науковців з метою здійснення теоретико-методологічного забезпечення процесу формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя дітей та молоді на рівні сучасних досягнень науки і практики (розробка і викладання відповідних навчальних курсів, проектування моделей шкіл сприяння здоров'ю тощо).
- активного використання засобів масової інформації та інших джерел для пропаганди та розповсюдження вітчизняних та зарубіжних новітніх теоретичних розробок, здобутків вчителів-новаторів та вчителів-експериментаторів; забезпечення впровадження сучасних інформаційно-освітніх програм та соціальної реклами з урахуванням особливостей цільових груп;
- поширення культурно-мистецьких та фізкультурно-оздоровчих акцій для дітей та молоді, спрямованих на формування здорового способу життя, культуру здоров'я.
- забезпечення якісної ступеневої підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів для здійснення завдань, окреслених Концепцією;
- створення фахового науково-методичного видання (газета, журнал);
- формування економічних основ забезпечення здорового способу життя, створення належної матеріально-технічної бази у навчальних закладах різних типів та рівнів акредитації.

Ефективна реалізація даної Концепції можлива за умови раціонального використання фінансових, технологічних, інформаційних, матеріальних, інтелектуальних та інших ресурсів держави, які спрямовуються на формування фізично, психічно, морально здорової особистості з високим рівнем громадянської

відповідальності, готової до самостійного вибору власного місця в житті, високоерудованої і культурної особистості, яка має гуманістичний світогляд та гуманістичні якості, поважає батьків, інших людей, які її оточують, із сформованою культурою спілкування; веде здоровий спосіб життя, прагне до самовдосконалення; толерантна, добродісна, милосердна, доброзичлива.

Концепція підготовлена авторським колективом у складі: В.О. Огнев'юк (керівник), І. Д. Бех, Н.О. Березіна, М. С. Гончаренко, Т. Д. Дем'янюк, С. В. Кириленко, Н. І. Косарева, Н. Ю. Максимова, С. В. Мельник, Н. І. Новікова, В. М. Оржеховська, С. О. Свириденко.

ПРОГРАМА ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ БАТЬКІВ «СІМ'Я І ДІТИ»

Програма та навчально-тематичний план «Сім'я і діти» підготовлені в Інституті проблем виховання АПН України лабораторією сімейного виховання і призначені для використання в системі підвищення рівня педагогічної культури населення. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України.

Для керівників загальноосвітніх навчальних закладів, класних керівників, учителів, шкільних психологів, лекторів, що організують роботу з батьками учнів шкіл, гімназій, ліцеїв, коледжів, і для самостійної роботи всіх, хто підвищує свій педагогічний рівень.

Колектив авторів: кандидати педагогічних наук В. Г. Постовий, Т. Ф. Алексєнко, О. М. Доукіна, С. І. Жевага, Т. В. Кравченко, Л. В. Пovalій, О. Л. Хромова, м.н.с. Т. М. Плахотник.

ВСТУП

Суспільно-політичні умови, в яких функціонує сучасна українська сім'я, характеризуються досить різкою зміною соціально-економічних відносин у суспільстві, за яких пріоритети надаються особистості людини, її практичній діяльності в усіх галузях господарювання і духовної культури.

Найповніше духовну культуру особистості забезпечує виховна функція сім'ї. Таким чином, сучасна сім'я все більше стає головною ланкою у вихованні дитини. Вона має забезпечити їй достатні матеріальні та педагогічні умови для інтелектуального, фізичного, морального та духовного розвитку.

У новій Конституції — Основному Законі України, прийнятому Верховною Радою України 28 червня 1996 року, в статті 48 сказано, що «кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло». Нова Конституція певним чином розширює право сім'ї та обов'язки батьків і дітей. Так, у статті 51 йдеться про те, що «шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права та обов'язки у шлюбі та сім'ї. Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою». Ці основоположні ідеї і раніше були у звичаєвих та юридичних правах української сім'ї. Проте сім'я, позбавлена приватної власності та травмована духовно, не могла в тоталітарному режимі повністю використати юридичні права та розвивати кращі традиції і звичаї виховання в ній дітей.

Педагогічні дослідження, вивчення практики засвідчують, що процес урбанізації й міграції населення, зниження віку, коли молодь бере шлюб, створює сім'ю, не сприяє засвоєнню моральних і етичних цінностей народу цією віковою групою, а веде до втрат кращих традицій, досвіду народної педагогіки виховання дітей батьками. Ці втрати мали б значною мірою компенсуватися системою суспільного, в тому числі дошкільного і шкільного виховання дітей, організацією педагогічної освіти батьків і всього населення, що забезпечувало б високий рівень педагогічно грамотного і цілеспрямованого виховання дітей у сім'ї. Однак тривале перебування в умовах тоталітарного режиму, в якому ідеологічним доктринам було підпорядковано економіку, науку, культуру, освіту та саму особистість людини, негативно позначилося і на виховній функції сім'ї.

Критично оцінюючи надбання сімейної педагогіки та досліджень педагогічного всеобучу батьків минулих десятиліть, водночас констатуємо й певні позитивні досягнення. Це передусім стосується практичного розв'язання організаційно-педагогічних проблем, форм і методів роботи школи з батьками, розробки й застосування різноманітних методик вивчення сім'ї, батьків, учнів, створення й функціонування системи педагогічного всеобучу, роботи з «важкими» сім'ями та виховання в них дітей,

відродження кращих традицій українського народу та освоєння світового досвіду.

У зв'язку з цим виникла необхідність уточнення або й повної зміни концептуальних позицій щодо виховання дітей у сучасній українській сім'ї. До цього спонукає соціально-педагогічна дійсність. Враховуючи сучасний стан соціально-педагогічних умов виховання дітей в сім'ї, організації підвищення рівня педагогічної культури батьків, ми розробляємо програму й тематичний план «Сім'я і діти», виходячи із завдань, визначених законодавством України про сім'ю і шлюб, про загальну середню освіту, Державною Національною програмою «Освіта» («Україна ХХІ ст.», Національною програмою «Планування сім'ї», Національною програмою «Діти України». Методологічні засади цієї програми подані в концепції «Сім'я і родинне виховання», розробленій науковими співробітниками лабораторії (В. Г. Поставий, П. М. Щербань, Т. Ф. Алексєєнко, О. М. Докукіна, Н. М. Стрельнікова).

Родинну педагогіку ми розглядаємо як синтез галузевих культур, об'єктивних соціально-економічних умов, психологічних особливостей кожного народу, що в сукупності визначають його менталітет, який характеризується оригінальністю складу інтелекту, мислення, спрямованістю розуму.

Ми виходимо з того, що у вихованні підростаючих поколінь важливим чинником має стати саме родинна педагогіка, яка еволюційним шляхом виробила оригінальні форми й методи впливу на особистість дитини. Вся система родинної педагогіки спрямована на підготовку дітей до самостійного життя, їхню адаптацію в природному й суспільному довкіллі. Головним критерієм виховання й вихованості дитини є її суспільна поведінка, практична діяльність у сім'ї та поза нею. Звичайно, що виховання дітей в родині не зводиться до простого засвоєння певних морально-етичних норм поведінки, їх відтворення в сім'ї, побуті, суспільних і міжособистісних відносинах. Родинна педагогіка розглядає виховання дитини як певну взаємодію головним чином батьків і конкретних умов, що впливають на формування й соціальне становлення особистості.

Важливим моментом у розробці стратегій виховання дітей як батьками, так і вихователями мають бути знання ними особистісних якостей дитини: фізичне й психічне здоров'я, стійкість нервової системи, реакції на ті чи інші види подразнень, витривалість, готовність до співпраці й взаємодії, інтереси й можливості. Для успішного здійснення виховання дитини маємо зосереджувати увагу батьків і педагогів на достовірності, об'єктивності й повноті інформації, на основі якої здійснюється виховний процес. Виходячи з цього, в

нових соціально-економічних умовах важливо поєднувати елементи наукової педагогіки та родинно-національної етнопедагогіки, яка найкращим чином забезпечує можливості використання народних традицій, звичаїв і обрядів у підготовці батьків, вихователів і педагогів до здійснення ними виховної функції, підвищення рівня педагогічної культури сім'ї.

Таким чином це зумовлює задоволення потреби сучасної сім'ї в підвищенні рівня педагогічної культури, в налагодженні її взаємозв'язків з соціальною виховною системою. Важливе місце в цьому процесі займає робота з підвищення рівня педагогічної культури батьків. Адже в останні роки вона була настільки заідеологізована, що майже не враховувала досвіду народної педагогіки та особливостей і умов сім'ї. Сьогодні в основу роботи загальноосвітніх навчальних закладів з батьками учнів має бути покладена конкретна система педагогізації населення, починаючи з шкіл молодих батьків та учнів-старшокласників і завершуючи різноманітними формами роботи з дорослим населенням. Важливим етапом педагогізації батьків має стати їх підготовка за новими програмами і посібниками з питань виховання дітей у сучасній сім'ї, врахування всіх обставин і складностей суперечливого часу, підготовка педагога до роботи з сім'єю в нових умовах.

Отже, сучасна сім'я має стати головною ланкою у вихованні дитини, забезпеченні достатніх матеріальних та педагогічних умов для її фізичного, морального й духовного розвитку. Водночас сучасна сім'я і сама потребує матеріальної, педагогічної та культурологічної допомоги. Цю допомогу їй надають певною мірою державні, виробничі, громадські організації, заклади освіти та культури.

Проте ще й сьогодні суспільство й наука не позбулися старих підходів в оцінці сім'ї, педагогічних явищ, виробленні теоретичних положень, які різнобічно охоплювали б умови й процес, за яких функціонує повноцінна сім'я, здійснюється освіта й виховання особистості. Все це вимагає по-новому підійти до проблеми сім'ї і виховання в ній дітей, зв'язків з соціальним середовищем, осмислення історичного досвіду української родини та формування в ній оригінальної й самобутньої педагогіки, освоєння й розвитку цієї педагогіки всіма наступними поколіннями українського народу.

В основі української родинної педагогіки й психології завжди чітко вирізнялися її ідеали, що своєю суттю впливали з глибин життя народу, його свідомості, праці й творчої діяльності. Споконвіку для нашого народу найвищими й святими були ідеали сім'ї як першооснови життя людини, своєрідної фортеці, яка забезпе-

чує розвиток і захист найкращих якостей особистості; праці як найповнішої форми виявлення творчих здібностей і можливостей людини, джерела достатку й радості, забезпечення повноцінного життя родини; духовності, цієї синтетичної форми осягнення світу й себе в єдиному високоморальному вимірі перетворювальної діяльності і гуманного ставлення до навколишнього середовища та людей; громадянства як відчуття особистої приналежності до рідної землі, держави, сім'ї, роду, способу життя, традицій і звичаїв, відповідальності за захист, збереження, розвиток і примноження добробуту країни.

На цих засадах і мають відроджуватись українська сім'я та виховання підростаючих поколінь. Такий підхід забезпечить повноцінний розвиток суспільства і суспільних відносин в умовах ринкових реформ, соціальної дестабілізації й моральної пригніченості значних мас населення, спаду народжуваності дітей, зниження сільськогосподарського і промислового виробництва.

Турбота й вболівання за долю традиційно міцної, працьовитої, духовно багатой, громадянсько свідомої і зрілої української сім'ї, виховання в ній дітей спонукали нас до розробки програми «Сім'я і діти».

Послідовне втілення її в життя сприятиме зміцненню самого інституту сім'ї, відродженню української держави, визнанню українського народу цивілізованими народами світу.

Сучасна педагогічна наука виходить з положення, що виховання дитини — це є не лише система цілеспрямованого і планомірного формування світогляду, переконань і почуттів, волі й характеру, потреб і здібностей, а й адаптація її в соціальному середовищі та відбиття його характерних ознак у світогляді, поведінці, повсякденній діяльності і відносинах особистості з оточуючим середовищем. Таким чином, виховання дітей визначається як інтегрований процес взаємодії і впливу всіх соціально-економічних, духовних і біогенетичних факторів, що є основними умовами розвитку особистості.

Умови є важливою складовою частиною системи, в якій формується національно-психологічна ментальність особистості, розвивається її активність і подальша соціальна діяльність. До таких умов належать:

- родинно-національні традиції сім'ї, що найкращим чином забезпечують зв'язок поколінь, освоєння і збереження культурних скарбів українського народу;
- соціально-побутові традиції, що впливають на розвиток, соціально спрямованість дитини в сім'ї та соціальному середовищі;

- педагогічні традиції, що визначають сукупний рівень, зміст, напрям, форми й методи виховання і ступінь вихованості дитини в сім'ї.

Саме тому найнеобхіднішим сьогодні є здійснення родинно-національного виховання на основі відроджуваних традицій української етнопедагогіки та досягнень світової педагогіки, формування на цій основі педагогічної культури батьків.

З цією метою вихователям дошкільних закладів, вчителям загальноосвітніх навчальних закладів, працівникам служб сім'ї доцільно створювати групи батьків для підвищення рівня їхньої педагогічної культури, враховуючи при цьому загальний розвиток, різноманітні інтереси, активність та ін. Такі групи можна створювати як на основі батьків учнів класів, так і окремо організованих за інтересами, рівнем досвіду й педагогічної культури. Працювати ж вони мають за певною програмою, реалізація якої забезпечить інтереси батьків в педагогічних знаннях і вміннях щодо виховання дітей. У процесі навчання батьків варто частіше спиратися на їхній власний позитивний досвід, поєднувати лекційні форми занять із елементами живої і невимушеної бесіди, здійснювати педагогічний аналіз окремих випадків і ситуацій виховання дитини в сім'ї, її поведінки в громадських місцях, у гостях та ін. Такий аналіз сприяє виробленню у молодих батьків поглядів на виховання дитини як складний і динамічний процес взаємодії дорослого і його вихованця, формуванню у них конкретних методів і прийомів педагогічного спілкування, доброзичливого ставлення до дітей, серйозного і сумлінного виконання своїх обов'язків.

Значний інтерес у батьків викликають заняття, які проводяться у формі запитань і відповідей. Слід також практикувати домашні завдання для батьків, виконання яких вимагає різноманітних знань з педагогіки, психології, санітарії і гігієни, культури та ін.

Живий обмін досвідом виховання дітей у сім'ї найкраще сприяє критичному самоаналізу батьків тих сімей, де виховання здійснюється на педагогічно низькому рівні. При цьому завжди треба пам'ятати про такт у розмові з такими батьками, не зачіпати їхнє самолюбство, збуджувати природний потяг до самовдосконалення, розвивати й заохочувати позитивні бажання кращого виховання своїх дітей.

Важливим чинником ефективного педагогічного навчання батьків є їхнє стимулювання. Воно має здійснюватись у формі похвали батьків і дітей, які на це заслуговують, підтримки в розумних починаннях сім'ї, різноманітних заохочень та ін.

У сучасних умовах все більшого поширення й застосування набуває етнопедагогіка виховання дітей як в сім'ї, так і в дошкільних закладах та загальноосвітніх навчальних закладах. Етнопедагогіка — це те живе джерело, яке здатне задовольнити прагнення батьків здобути знання з виховання дітей, перевірені досвідом багатьох поколінь. Справді, етнопедагогіка найприродніше відображає процес виховання і всебічного розвитку дитини як в сім'ї, так і в навколишньому соціальному середовищі. Вона призвичаює батьків і дітей до думки про самоцінність людини, приналежність її до певної культури, визнання й шанування людей з іншою культурою. Застосовуючи елементи етнопедагогіки та етнокультури у вихованні підростаючих поколінь, батьки й вихователі передають їм кращий історичний досвід народу, його здобутки. При цьому, наприклад, у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах України часто необхідно зважати на поліетнічний склад вихованців та їхніх батьків. Батькам інших національностей слід так само давати завдання, які б сприяли засвоєнню й збереженню дітьми їхньої самобутньої культури та визнанню й повазі українського народу, його культури, держави України, яка створює умови для їхнього повноцінного соціального, духовного й культурного розвитку, всебічного задоволення інтересів.

Формування й розвиток педагогічної культури батьків буде тим ефективнішим, чим більше різноманітних чинників буде включено в його процес. Серед них важливе місце посідає педагогічна майстерність лектора, вихователя, який проводить заняття з батьками. Він є головною постаттю цього процесу, і від його вміння визначити зміст і обсяг матеріалу занять, обрати ефективні форми й методи їх проведення залежить успішність засвоєння батьками педагогічних знань, оволодіння, конкретними вміннями і навичками виховання дітей у сім'ї.

Школа, ліцей, гімназія, коледж тощо є центрами виховної роботи не лише з учнями, а й з батьками. І від того, як організована й ведеться ця робота, значною мірою залежить успіх навчання й виховання підростаючого покоління.

В організації підвищення педагогічної культури батьків, населення важливу роль можуть відігравати університети педагогічних знань, педагогічні «світлиці», школи молодих батьків, створювані при навчальних закладах і розраховані як на постійний, так і на динамічний контингент слухачів. Та при цьому слід забезпечувати цілісне й послідовне вивчення системи знань з педагогіки та суміжних наук, оволодіння слухачами конкретними вміннями й навичками, що мають значення для успішного вихо-

вання дітей у сім'ї. Враховуючи освітній рівень сучасних батьків, пропонований навчально-тематичний план і програма підвищення педагогічної культури батьків передбачають одночасне проведення занять для батьків учнів різного віку. Тут можна застосувати дворічний строк навчання. Заняття можуть проводитись один-два рази на місяць у заздалегідь визначені дні.

Програма та навчально-тематичний план «Сім'я і діти» призначені для використання у загальноосвітніх навчальних закладах, за місцем роботи чи проживання батьків і покликані надати допомогу керівникам цих закладів, методистам, вихователям, іншим фахівцям в організації педагогічної освіти батьків.

Мета пропонованої програми — дати батькам мінімум педагогічних знань для успішного виховання дітей у сім'ї.

Навчальний план передбачає 80 годин навчальних занять. З них 54 години лекційні, 26 — семінари і практичні заняття

При визначенні змісту, форм і методів проведення занять організаторам необхідно враховувати загальну підготовку і соціально-педагогічний досвід слухачів, особливості сімей, національні традиції, умови міста, села.

Виклад теоретичних знань у вигляді лекцій чи бесід важливо підкріплювати прикладами з досвіду виховної діяльності батьків, конкретними порадами і рекомендаціями. Практичні заняття можуть проводитись у вигляді педагогічних практикумів, розв'язування педагогічних задач і ситуацій. На цих практичних заняттях молодих батьків потрібно навчити догляду за дітьми, прийомів і методів виховання дитини в сім'ї. Після вивчення кожної теми рекомендуємо давати батькам домашні завдання, які повинні сприяти більш глибокому вивченню матеріалу, спонукати їх до спільної діяльності з дітьми.

У процесі занять із слухачами необхідно також практикувати прийоми вироблення у них конкретних педагогічних умінь і навичок виховання дітей у сім'ї, вчити мистецтва доброзичливого й оптимістичного спілкування з дітьми, аналізу педагогічної атмосфери в сім'ї та самоаналізу, організації всього способу життя сім'ї, який би позитивно впливав на виховання дитини, розвиток їхніх творчих здібностей, формування громадянських почуттів і життєвої позиції.

З цією метою в процесі роботи слід широко використовувати різноманітні види самостійної пізнавальної діяльності слухачів:

- підготовка рефератів, виступів, поглиблене висвітлення окремих питань, обмін досвідом, аналіз педагогічних ситуацій, розв'язування конкретних задач та ін. Наприкінці вивчення

окремих тем можна проводити підсумкові семінари, конференції, практичні заняття.

Визначення тем, розподіл годин приблизні. Залежно від конкретних умов організатори можуть вносити в них зміни. В кінці програми подається список рекомендованої літератури. Він адресований передусім організаторам педагогічної просвіти батьків.

Успішному проведенню занять з батьками сприятимуть виставки педагогічної літератури, дитячих малюнків і виробів, папки-пересувки, концерти дитячої самодіяльності, перегляд відеофільмів, і телефільмів, виступів батьків з рефератами щодо досвіду виховання дітей в сім'ї, тренінги.

Засвоєння батьками певного педагогічного мінімуму знань допоможе їм оволодіти мистецтвом виховання дітей у сім'ї, а також передавати, поширювати й застосовувати ці знання в найближчому соціальному середовищі, ставати носіями й пропагандистами педагогічної культури.

1. Основні завдання і зміст сімейного виховання дітей у сучасних умовах

Мета, завдання і зміст сімейного та суспільного виховання підростаючих поколінь. Умови забезпечення демократичного розвитку суспільства, сім'ї і кожної особистості.

Забезпечення в сім'ї матеріально-побутових і морально-психологічних умов формування й виховання різних сторін особистості дитини: пізнавальних інтересів, потреб у трудовій діяльності, фізичному розвитку й самовдосконаленні, високої духовної культури та активної громадянської діяльності, самостійності і колективізму, відповідальності й дисциплінованості.

Формування світогляду дитини як першооснови й серцевини духовного світу та практичної діяльності людини. Формування гуманних якостей соціальних установок і життєвих орієнтирів:

- доброти, чуйності, співчуття, милосердя, товариськості, інтернаціоналізму та національної самосвідомості, спрямованості на вибір професії і напрямів трудової діяльності.

Зумовленість змін і вдосконалення змісту, форм і методів виховання дітей у сім'ї в сучасних умовах.

Характер і тенденції змін у структурі й змісті життя сучасної сім'ї та виховання в ній дітей:

- посилення економічної і духовної незалежності сім'ї;
- посилення зв'язків сім'ї з найближчим соціальним середовищем та її відповідальність за долю, дітей, наступних поколінь і долю країни;

- зміцнення духовної культури сім'ї, її соціальної, громадсько-політичної активності.

Розвиток виховних традицій в сучасних умовах.

Зв'язок етнопедagogіки українського народу, педагогічної науки і суспільної практики в підвищенні ефективності виховання особистості.

Враховання в сімейному вихованні індивідуальних і вікових особливостей дітей.

Любов, повага і вимогливість до дитини. Єдність вимог батька і матері.

Література

1. Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян від 27 квітня 1999 р., № 456/99. — Урядовий кур'єр, 11.05.99 р., № 26.
2. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення розвитку освіти в Україні» від 9 жовтня 2001 р. № 941/2001 — Освіта, № 57—58, 10—17.10.2001 р.
3. Виступ Президента України Л.Д. Кучми на III Всеукраїнському з'їзді працівників освіти 8 жовтня 2001 р. — Освіта, № 57—58, 10—17.10.2001 р.
4. Доповідь міністра освіти і науки України В.Г. Кременя на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти 8 жовтня 2001 р. Освіта, № 57—58, 10—17.10.2001 р.
5. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. — Освіта, № 60—61, 24—31.10.2001 р.
6. Закон про освіту. — Освіта, № 31, 1995 р.
7. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. — № 13, 1996 р.
8. Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи // Радянська школа. — № 6, 1996 р.

2. Дитина: процес її розвитку та умови виховання

2.1. Вікові та індивідуальні особливості розвитку дитини, їх урахування в сімейному вихованні

Поняття про психічний розвиток. Характерні риси і умови, рушійні сили психічного розвитку. Навчання, виховання і розвиток дитини. Роль батьків у психічному розвитку дитини. Спадковість і виховання, їх роль у психічному розвитку дитини. Періодизація психічного розвитку. Кризи в розвитку особистості, їх характеристика, причини і наслідки.

Гра, навчання, праця в житті людини. Спілкування як важливий фактор розвитку та соціалізації особистості. Такт батьків у спілкуванні з дітьми різного вікового періоду, темпераменту, особливостей психіки і нервової діяльності. Засвоєння знань, набуття навичок і вмінь у різноманітних видах діяльності дошкільника та школяра залежно від віку.

Гармонійна особистість — головна мета виховання. Своєрідність індивідуального розвитку. Залежність змісту і темпів індивідуального розвитку від умов виховання. Контроль за розвитком дитини в умовах сім'ї: спостереження, аналіз поведінки, бесіди, спільна діяльність.

Література

1. Амонашвили Ш. А. Гуманно-личностный подход к детям. — М.: Ин-т практ. психологии, Воронеж: МОДЭК, 1998.
2. В. Березин. О воспитании ребенка в семье. — М.: Лилия ЛТД, 2000.
3. І. Д. Бех. Наукове розуміння особистості як основа ефективності виховного процесу // Початкова школа. — № 1, 1998.
4. И. Д. Бех. Нравственность личности: стратегия становления. — Ровно: РИО управления по печати, 1991. — 146 с.
5. О. Вишневський. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. — Львів: Львівський обласний науково-методичний ін-т освіти; Львівське обласне педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, 1996.
6. В. Гебель, М. Геклер. Ребенок от младенчества к совершеннолетию: Кн. для родителей, педагогов и врачей. — М., 1996.
7. Т. С. Гурлева. Дівчинка-підліток: проблеми віку і профілактика важковиховуваності: Метод. посібник. — К.: ІЗМН, 1997.
8. Детство (краткий словарь-справочник) / Под общ. ред. А. А. Лиханова, Е. М. Рибинского — М.: Дом, 1996.
9. Д. Добсон. Воспитание ребенка с задатками сильной личности / Пер. с англ. — М.: КРОН-Пресс, 1998.
10. И. В. Дорно. Современный брак: Проблемы и гармония. — М.: Педагогика, 1990.
11. В.Д. Еремеева, Т.П. Хризман. Мальчики и девочки — два разных мира.— М.: ЛИНКА-Пресс, 1998.
12. П. Ф. Каптерев. О семейном воспитании. — М.: Академия, 2000.
13. С. В. Ковалев. Психология современной семьи. — М.: Просвещение, 1988.
14. И. С. Кон. Психология ранней юности. — М.: Просвещение, 1985.

15. И. С. Кон. Психология старшеклассника. — М.: Просвещение, 1980. — 191 с.
16. С. М. Корнієнко. Родинні виховні заходи у початкових класах. — Навч.-метод. посібник. — Тернопіль, 1996.
17. Р. Кэмпбелл. Как любить своего подростка / Пер. с англ. — СПб.: Мирт, 1998.
18. О. Лябик. 600 практических советов девочкам и их родителям. — М.: ТИД Контитент-Пресс, 2001.
19. Мицельський Яцек. Буквар для батьків / Г. Теодорович (пер. з пол.). — Львів: Свічадо, 1998.
20. В. С. Мухина. Детская психология. — М.: Апрель-Пресс, ЕКСМО-Пресс, 1999.
21. Наш проблемный подросток / Е. В. Алексеева и др. — СПб.: Союз, 1999.
22. Н. В. Нижегородцева, В. Д. Шадриков. Психолого-педагогическая готовность ребенка к школе: Пособие для практик. психологов, педагогов и родителей. — М.: ВЛАДОС, 2001.
23. Л. Ф. Обухова. Детская возрастная психология. — М.: Роспедагенство, 1996.
24. Р. В. Овчарова. Семейная академия: вопросы и ответы. — М.: Просвещение, Учеб. лит., 1996.
25. Л. М. Фридман. Психология воспитания: Кн. для всех, кто любит детей. — М.: Сфера, 1999.

2.2. Діти дошкільного віку

Значення дошкільного віку в розвитку особистості. Вікова періодизація (від народження до 1 року; від 1 року до 3 років; від 3 років до 6 років) діяльності дошкільника.

«Криза одного року». Потреба у співпраці з дорослими.

«Криза трьох років». Початок дошкільного віку. Потреба брати участь у житті і діяльності дорослих. Ігри «в дорослого», наслідування.

Головний вид діяльності — рольова гра. Потяг до самостійності. Впертість і проблема негативізму.

«Криза 6 років». Розвиток нервової системи, вдосконалення функцій головного мозку, врівноваженість нервових процесів. Формування нових видів і способів діяльності дитини. Перехід від практичної діяльності з предметами до розумових маніпуляцій з ними (мислення, уява).

Значення режиму в житті дошкільника. Основні принципи його будови: чергування різних видів діяльності і відпочинку, дотримання режиму харчування, достатня кількість часу для сну. Необхідність дотримання єдиного режиму в сім'ї і дитячому закладі.

Основні завдання морального виховання дітей дошкільного віку: виховання основ гуманізму, гуманних відносин між дітьми і дорослими (виконання елементарних правил співжиття, доброчливості, чуйності, турботи про інших). Потреба дитини в любові, ласкавому ставленні; в емоційному і діловому спілкуванні з батьками, в позитивній оцінці їхніх вчинків.

Неприпустимість знервованого тону у спілкуванні з дітьми та їхнього фізичного покарання. Формування у дитини почуття відповідальності за свої вчинки та за доручені справи. Розвиток дитячої самостійності, самоорганізації. Залучення дітей до посильної спільної праці з батьками. Попередження негативних проявів поведінки, поганих звичок дитини.

Розвиток мовленнєвої культури дитини. Залежність термінів і темпів оволодіння мовою від індивідуальних особливостей дитини, умов її життя і виховання, напрямків розвитку кожної конкретної дитини (пасивне оволодіння словом чи активний розвиток). Причини затримки активного мовлення дитини. Вік «чомучок» та важливість уміння батьків відповідати на запитання дитини.

Негативний вплив на формування особистості дитини дошкільного віку емоційної нестабільності, конфліктності сімейних стосунків, невдоволеності її потреби в діяльності, в пізнавальному і діловому спілкуванні з дорослими членами сім'ї.

Практичні заняття

Запропонувати батькам:

1. Розв'язати педагогічну задачу і проаналізувати педагогічну ситуацію з брошури: Т. Ф. Алексеєнко, В. Г. Постовий. Школа молодих батьків. — К., 1991. — С. 7—8.

2. Поміркувати над питанням «Яку мету ви ставите перед собою, виховуючи сина чи доньку?»

3. Скласти разом з фахівцями режим дня для дитини дошкільного віку.

Література

1. Большая энциклопедия начальной школы: Шк. программа вместе с родителями: В 2 т. / СПб.: Изд. Дом «Нева»; М.: ОЛМА-Пресс, 2001.
2. В. Гебель, М. Геклер. Ребенок от младенчества к совершеннолетию: Кн. для родителей, педагогов и врачей. — М., 1996.
3. Ю. Б. Гиппенрейтер. Общаться с ребенком. Как? — М.: Творч. центр «Сфера», 2000.
4. С. М. Корнієнко. Родинні виховні заходи у початкових класах: Навч.-метод. посібник. — Тернопіль, 1990.

5. В. С. Мухина. Детская психология. — М.: Апрель-Пресс. ЕКСМО-Пресс, 1999.
6. Л. Ф. Обухова. Детская (возрастная) психология. — М.: Роспедагогство, 1996.
7. Энциклопедия для мам и пап / Под. ред. Г.М. Савельевой, В. А. Таболина. — М.: Изд. дом «Юность», 1997.
8. Энциклопедия для родителей первоклассника / Сост. Е. Белый, К. Белая. — М.: АСТ, 2000. — 488 с.

2.3. Молодші школярі

Характеристика анатомо-фізіологічних та індивідуально-психологічних особливостей молодшого школяра. Розвиток скелетно-м'язової системи, особливості серцево-судинної діяльності, співвідношення процесів збудження і гальмування. Врахування цих характеристик у здійсненні правильного підходу до організації виховання дітей.

Пізнавальні процеси. Особливості розвитку уваги, пам'яті, мислення, спостереження, уяви молодших школярів. Можливості сім'ї у розвитку пізнавальних процесів у дітей.

Особливі труднощі у навчанні (дефекти мовлення, заїкання, розлад письма, читання), правильні шляхи їх подолання.

Особливості працездатності молодших школярів. Циклічність коливання розумової працездатності дітей залежно від часу доби, дня тижня, місяця року. Залежність рівня працездатності від створення умов, що відповідають гігієнічним нормам (освітлення приміщення, температура повітря, збереження правильної робочої пози, розміщення стола і стільця).

Провідний вид діяльності молодшого школяра. Психологічна перебудова пов'язана із вступом дитини до школи. Вхідження та звикання до нових умов шкільного життя. Засвоєння нових обов'язків, моральних норм і правил поведінки. Особливості процесу засвоєння знань, умінь і навичок молодшими школярами. Допитливість, інтерес до оточуючого. Роль учителя в житті молодшого школяра. Зміна стосунків з дорослими та однолітками. Становище дитини-школяра в сім'ї.

Режим дня школяра. Забезпечення повноцінного сну, відпочинку на свіжому повітрі, режиму харчування, виділення відповідного часу на приготування уроків. Обов'язкове врахування в режимі дня дитини часу на заняття, відповідно до її нахилів та інтересів — читання улюблених книг, конструювання, малювання, заняття спортом, музикою, перегляд телепередач та ін. Раціональне чергування різних видів діяльності школяра.

Практичні заняття

Запропонувати батькам:

1. Протягом двох тижнів провести спостереження над тим, як у сім'ї організовано режим дня дитини відповідно до встановлених норм. У разі потреби вжити заходи щодо усунення помічених недоліків.

2. Провести спостереження, як син чи донька запам'ятовує матеріал підручника (скільки разів читає текст, чи складає план, чи розповідає про себе вголос зміст прочитаного).

На основі відтворення (дослівного, за своїми словами) дитиною змісту тексту, а також відповідей на поставлені запитання, встановити, наскільки ефективні прийоми запам'ятовування, які застосовує дитина.

3. Проаналізувати педагогічну ситуацію за книгою: Педагогічні задачі і завдання для батьків / За ред. В.Г. Постового. — К., 1989 (на вибір лектора).

Література

1. Воспитание младшего школьника: Пособие для сред. и высш. пед. учеб. заведений, учителей нач. кл. и родителей / Сост. Л. В. Ковинько. — 4-е изд., стереотип. — М.: Академия, 2000.
2. В. Гебель, М. Геклер. Ребенок от младенчества к совершеннолетию: Кн. для родителей, педагогов и врачей. — М.: Энигма, 1996.
3. Діалоги про виховання. Книга для батьків. — К.: Рад. школа, 1985.
4. А. О. Дробинская. Школьные трудности «нестандартных» детей. — М.: Школа — Пресс, 2001.
5. С. М. Корнієнко. Родинні виховні заходи у початкових класах: Навч.-метод. посібник. — Тернопіль, 1996.
6. Мицельський Яцек. Буквар для батьків / Г. Теодорович (пер. з пол.). — Львів: Свічадо, 1998.
7. Л.Ф.Обухова. Детская (возрастная) психология. — М.: Роспедагентство, 1996.
8. Семейное воспитание: Кр. словарь. / И. В. Гребенников, Л. В. Ковинько — М.: Политиздат, 1990.
9. Семейное воспитание: Хрестоматия / Сост. П. А. Лебедев. — М.: Академия, 2001.
10. Энциклопедия для мам и пап / Под. ред. Г.М. Савельевой, В. А. Таболина. — М.: Изд. дом «Юность», 1997.
11. Энциклопедия для родителей первоклассника / Сост. Е. Бельй, К. Белая. — М.: АСТ, 2000. — 488 с.

2.4. Підлітки

Місце і значення підліткового періоду в розвитку дитини. Кількісні і якісні зміни у всіх напрямках розвитку підлітка: фізичному, розумовому, моральному, соціальному.

Анатомо-фізіологічна перебудова організму.

Кардинальні зміни на шляху до біологічної зрілості (інтенсивний ріст організму, підвищений обмін речовин, різке посилення діяльності залоз внутрішньої секреції). Порушення рівноваги функціонування серцево-судинної, нервової системи. Розгортання процесу статевого дозрівання. Виникнення почуття дорослості на основі уявлень про схожість з дорослими людьми. Поява інтересу до іншої статі, особливих почуттів, переживань, відчуттів.

Формування особистості підлітка. Криза підліткового віку.

Становлення і розвиток якісно нових психологічних новоутворень. Джерела виникнення стрижневого новоутворення особистості підлітка — своєрідного почуття дорослості. Специфічні труднощі у спілкуванні дорослого і підлітка. Причини конфлікту. Негативний вплив конфліктної ситуації на становлення моральних і соціальних установок особистості.

Розвиток і становлення нового типу взаєностосунків підлітка і дорослого. Необхідність надання більшої самостійності дитині, розширення її обов'язків і прав. Встановлення дружніх стосунків батьків і дитини. Створення в сім'ї атмосфери довір'я, взаємоповаги, тісної співпраці.

Психічний розвиток підлітків. Особливості розвитку сприймання, пам'яті, уваги, мислення.

Розвиток самосвідомості у підлітковому віці. Виникнення потреби знати власні особливості, інтересу до себе. Знання підлітком себе як важливий засіб, необхідний йому для організації взаєностосунків, досягнення значущих успіхів тепер і в майбутньому.

Значення об'єктивних оцінок дорослих для розвитку правильних уявлень підлітка про себе та про інших, прагнення до самовиховання.

Спілкування з однолітками в житті підлітка. Вибірковість у спілкуванні з ровесниками. Становлення різних за ступенем близьких стосунків з товаришами (просто товариші, близькі товариші, особистий друг). Посилення впливу однолітків на формування особистості дитини-підлітка.

Допомога батьків дітям у виборі друзів. Провідна роль дорослих у формуванні правильних стосунків між підлітками, вихованні почуття справжньої дружби.

Практичні заняття

1. Протягом тижня (місяця) провести спостереження та аналіз поведінки сина (доньки). Занотувати позитивні і негативні прояви характеру. Пояснити причини їх виникнення.

2. Проаналізувати коло друзів сина (дочки). Провести з підлітком бесіду про те, кого він (вона) вважає найближчим другом і чому. Провести спостереження, як змінилась поведінка дитини під впливом її взаємостосунків з друзями.

Порадити батькам поділитись своїми спостереженнями з класним керівником.

Література

1. Г. Акімова. Словарь-справочник для неравнодушных родителей / СПб.: Весь, 2001.
2. И.Д. Бех. Нравственность личности: стратегия становления. — Ровно: РИО управління по печати, 1991. — 146 с.
3. Важкий підліток і сім'я. — Донецьк, 1998.
4. В. Гебель, М. Геклер. Ребенок от младенчества к совершеннолетию: Кн. для родителей, педагогов и врачей. — М.: Энигма, 1996.
5. Т.С. Гурлева. Дівчинка — підліток: проблеми віку і профілактика важковиховуваності: Метод. посібник. — К.: ІЗМН, 1997.
6. В. Круковер. 400 практичних советов: Воспитание подростка. — М.: ТИД «КОНТИНЕНТ-Пресс», 2001.
7. Н. Ю. Максимова. Психологічна профілактика вживання підлітками алкоголю та наркотиків. К., 1997.

2.5. Рання юність

Юнацький вік — завершальний етап фізичного розвитку організму, формування тілесної конституції. Розвиток координації рухів, закінчення окостеніння скелета, приріст м'язової сили, вдосконалення функціонування серцево-судинної та нервової систем, статеве дозрівання.

Особливості психічного розвитку: інтенсивність інтелектуального дозрівання; розвиток абстрактного і узагальнювального мислення, його логічність, системність; пошуки способів теоретичних пояснень явищ дійсності; логічність пошукових міркувань і наукові гіпотези. Емоційний характер пізнавальної діяльності. Свідоме, активне, творче ставлення до навчання. Зміни мотивів навчання.

Розширення соціальних ролей, істотні зміни становища в школі, сім'ї, суспільстві. Зміни взаємостосунків зі старшими,

батьками. Значення рівноправності, самостійності, правильного розуміння з боку дорослих поведінки, поглядів, прагнень, смаків, уподобань юнацтва, визнання їх дорослості для формування особистості.

Особливості спілкування з однолітками. Юнацька дружба та її роль у формуванні особистості юнаків і дівчат. Вимогливість у виборі товаришів, глибинна психологічна інтимність і неповторність перших почуттів юнаків і дівчат.

Розвиток самосвідомості, визнання власного «я», самовизначення, самопізнання, самоствердження себе як особистості. Внутрішній світ сучасних юнаків і дівчат та їхній інтерес до власних почуттів, настроїв. Складність процесів спілкування: потяг до самотності та одночасне прагнення не відрізнятись від оточуючих однолітків. Прагнення до самовиховання, вдосконалення особистості, розвиток здатності регулювати свої дії, керувати своєю поведінкою.

Становлення громадянської зрілості, розвиток світогляду, формування громадсько-політичних поглядів. Формування, моральних якостей особистості, нетерпимість до нещирості, несправедливості, підвищення критичності суджень. Юнацький максималізм.

Пошук сенсу життя, вироблення життєвих планів, розвиток професійних інтересів, прагнення знайти своє місце у житті, свою сферу діяльності. Юнацький романтизм, ідеали, почуття і мрії.

Моральний авторитет батьків, їхні чуйність, такт, повага, дружні взаємовідносини — необхідна умова успішного виховання юнацтва в сім'ї. Допомога батьків у визначенні життєвих орієнтацій, майбутньої сфери діяльності.

Протиріччя між статевою і соціальною зрілістю в юнацькому віці. Педагогічний такт батьків у ставленні до перших юнацьких почуттів. Виховання в юнаків і дівчат відповідальності за свою статевою поведінку, формування чоловічої гідності та дівочої гордості.

Підготовка юнаків і дівчат до сімейного життя. Особистий приклад батьків, етика взаємовідносин у сім'ї, сімейний мікроклімат, сімейні традиції та їх роль у підготовці юнаків і дівчат до сімейного життя.

Причини виникнення алкоголізму, наркоманії, токсикоманії у юнацькому віці, їх негативний вплив на організм. Алкоголізм і правопорушення. Роль сім'ї у профілактиці алкоголізму, наркоманії, токсикоманії.

Практичні заняття

1. Обговорити з батьками педагогічні ситуації з питань юнацької дружби, підготовки юнаків і дівчат до сімейного життя, ор-

ганізації навчальної діяльності, вибору професії та ставлення до цього батьків.

2. Запропонувати батькам провести спостереження за характерними проявами юнацького віку сина, доньки з метою більш глибокого розуміння їхніх індивідуально-психологічних особливостей:

- розвиток інтелекту, самостійність суджень, здатність до абстрактного мислення;
- моральні якості, ідеали, прагнення, мрії;
- плани на майбутнє, професійні інтереси;
- здатність до самовиховання, вміння керувати своєю поведінкою;
- особливості естетичних ідеалів;
- юнацька дружба; дружба з юнаками, дівчатами; на чому будується дружба;
- особливості спілкування з батьками, наявність поваги, взаєморозуміння.

3. Корекційна робота з налагодження взаємостосунків з сином, донькою. Індивідуальні консультації батьків.

Література

1. Г. Акімова. Словарь-справочник для неравнодушных родителей / СПб: Весь, 2001.
2. Ш. А. Амонашвили. Школа жизни: Трактат о нач. ступени образования, основанный на принципах гуманно-личностной педагогики. — М.: Изд. дом Шалвы Амонашвили, 1998.
3. І. Д. Бех. Наукове розуміння особистості як основа ефективності виховного процесу // Початкова школа. — № 1, 1998.
4. И.Д. Бех. Нравственность личности: стратегия становления. — Ровно: РИО управления по печати, 1991. — 146 с.
5. В. Гебель, М. Геклер. Ребенок от младенчества к совершеннолетию: Кн. для родителей, педагогов и врачей. — М.; Энигма, 1996.
6. С. В. Ковалев. Подготовка старшеклассников к семейной жизни: Тесты, опросники, ролевые игры. — М.: Просвещение, 1991.
7. И. С. Кон. Психология ранней юности. — М.: Просвещение, 1985.
8. И. С. Кон. Психология старшеклассника. — М.: Просвещение, 1980. — 191 с.
9. Я. Корчак. Воспитание личности. — М.: Просвещение, 1992.

10. В. Леви. Искусство быть другим. — М., 1980.
11. В. Леви. Искусство быть собой. — М., 1991.
12. Наш проблемный подросток / Е. В. Алексеева и др. — СПб.: Союз, 1999.
13. Л. Тархова. Как уберечь ребенка от тюрьмы и панели. — М.: Знание, 1997.
14. И. А. Трухин. Будущему семьянину. — К.: Рад. школа, 1987.

2.6. Особистість дитини: інтелект, темперамент, здібності, характер

Знання батьками індивідуальних особливостей дитини — важлива умова сімейного виховання. Особистість як інтегральна цілісність усіх психічних процесів, станів і якостей людини. Гармонійний розвиток дитини — необхідна умова сімейного виховання.

Здібності, нахили та вподобання дітей. Види та психологічна природа здібностей. Здібність і уява дитини. Загальна характеристика математичних, літературних, художніх і музичних здібностей. Методи виявлення здібностей і нахилів дітей у сім'ї. Умови розвитку здібностей дитини в сім'ї. Здібності та обдарованість. Процес керування розвитком здібностей дитини.

Спрямованість особистості — система життєвих цілей і цінностей людини. Розвиток спрямованості дитини у процесі її виховання. Переконавання як основа спрямованості. Пристрасті, інтереси, захоплення. Виникнення, розвиток і зміст інтересів дитини. Методи виявлення інтересів учня. Врахування інтересів дитини у сімейному вихованні. Формування захоплень та читацьких інтересів — важливе завдання сім'ї. Роль особистого прикладу батьків у формуванні інтересів дитини. Форми і методи розвитку пізнавальних інтересів дитини в сім'ї.

Поняття про темперамент особистості. Типи темпераменту, їх характеристика та особливості. Залежність поведінки дитини від типу темпераменту. Методи виявлення типу темпераменту дитини в умовах сім'ї. Врахування особливостей темпераменту в процесі сімейного виховання.

Формування характеру дітей в умовах сім'ї. Риси характеру, їх походження й розвиток. Методи вивчення характеру дитини в умовах сім'ї. Методи формування характеру. Особистий приклад батьків і формування рис характеру дітей.

Передумови формування у дітей дошкільного віку навичок навчальної діяльності.

Особливості мислення дітей різного віку. Види мислення. Формування мисленнєвих дій у процесі навчання. Розвиток мис-

лення дитини в сім'ї у процесі ігрової діяльності, розв'язання різноманітних інтелектуальних задач, вправ і завдань у трудовій діяльності. Способи вивчення й контролю розвитку мислення дитини в сім'ї. Методи діагностики та його формування.

Розвиток пам'яті учня. Види пам'яті. Характеристика процесів запам'ятовування, зберігання, відтворення та забування. Шляхи і способи розвитку пам'яті дитини в різноманітних видах діяльності і сімейного спілкування.

Готовність батьків зрозуміло і доступно відповідати на запитання дітей.

Психологічна природа уваги як процесу розумової діяльності. Увага і уважність як риса особистості. Види уваги. Методи вивчення уваги. Робота сім'ї з формування уважності, допитливості, системи конкретних знань про предмети й явища навколишнього життя, правильного до них ставлення.

Питання для обговорення

1. Особистість дитини — цілісне утворення; зв'язки між її окремими складовими.
2. Здібності дітей, їх вивчення і розвиток у сім'ї. Типові помилки у розвитку здібностей.
3. Спрямованість особистості, її інтереси та пристрасті — важливий напрямок педагогічної діяльності батьків. Роль особистого прикладу батьків у формуванні спрямованості дітей.
4. Досвід виховання і перевиховання окремих рис характеру дітей в сім'ї. Типові помилки.
5. Розвиток уваги й уважності дітей в процесі сімейного відпочинку.
6. Застосування методів спостереження, аналізу поведінки, бесіди, спільної діяльності для вивчення особливостей індивідуального розвитку дитини.

Література

1. Г. Акімова. Словарь-справочник для неравнодушных родителей / СПб: Весь, 2001.
2. Ш. А. Амонашвили. Школа жизни: Трактат о нач. ступени образования, основанный на принципах гуманно-личностной педагогики. — М.: Изд. дом Шалвы Амонашвили, 1998.
3. І. Д. Бех. Наукове розуміння особистості як основа ефективності виховного процесу // Початкова школа. — № 1, 1998.
4. І. Д. Бех. Нравственность личности: стратегия становления. — Ровно: РИО управления по печати, 1991. — 146 с.

5. Большая энциклопедия начальной школы: Шк. программа вместе с родителями: В 2 т. / СПб.: Изд. дом «Нева»; М.: ОЛМА-Пресс, 2001.
6. Ю. Б. Гиппенрейтер. Общаться с ребенком. Как? — М.: ЧеРо, Творч. центр «Сфера», 2000.
7. Д. Добсон. Непослушный ребенок / Пер. с англ. — СПб.: Мирт, 2001.
8. А. И. Доровской. Сто советов по развитию одаренности детей. Родителям, воспитателям, учителям. — М.: Рос. пед. агентство, 1997.
9. Д. Кэнфилд, Ф. Сикконе. 101 совет о том, как повысить самооценку и чувство ответственности у школьников / Пер. — М., 1997.
10. В. Леви. Искусство быть другим. — М., 1980.
11. В. Леви. Искусство быть собой. — М., 1991.
12. В. Леви. Нестандартна дитина. — К., 1991.
13. Г. А. Литвинова. Авторитет матери. — К., 1982.
14. Г. Мелхорн. Геніями не народжуються. — К., 1989.
15. Л. Тихомирова. Развитие интеллектуальных способностей ребенка: Младший подростковый возраст. 10—14 лет. — М.: Айрис-Пресс, Рольф, 2001.
16. Л. М. Фридман. Психология воспитания: Кн. для всех, кто любит детей. — М.: Сфера, 1999.
17. Л. Н. Хахалин. Загадка вашего ребенка. — М.: Знание, 1992.

2.7. Дотримання санітарно-гігієнічних норм — запорука здоров'я дитини

Гігієнічне виховання дітей — основа здорового способу життя й моралі у сім'ї. Забезпечення санітарно-гігієнічних умов фізичного та інтелектуального розвитку організму дитини.

Збереження і зміцнення здоров'я дітей — важлива умова їхнього різнобічного розвитку. Попередження дитячого травматизму.

Загальні питання поняття санітарно-гігієнічних норм. Правильне нормування фізичної і розумової діяльності дітей у сім'ї. Виховання індивідуальних психофізичних і фізіологічних особливостей у визначенні видів навчальної і трудової діяльності дітей.

Сучасні вимоги до охорони здоров'я дітей та умови їх дотримання.

Фізичний розвиток дитини — важливий показник стану її здоров'я. Умови фізичного виховання дитини в сім'ї: мета і завдання фізичного виховання відповідно до віку дитини.

Фактори впливу (кліматично-географічний, екологічний, генетичний, соціальний та ін.) на фізичний розвиток дитини.

Акселерація — прискорені темпи фізичного розвитку організму дитини, її статевої зрілості. Причини та показники цього прояву, врахування його батьками у вихованні дітей у сім'ї.

Вироблення у дітей практичних умінь і навичок дотримання гігієни та перетворення її на стійкі звички повсякденного життя. Привчання дітей до гігієни в процесі самообслуговування, виконання різноманітних видів розумової та фізичної праці.

Значення режиму в житті дитини. Умови організації режиму дня дітей у сім'ї. Взаємозв'язок домашнього режиму дня з режимом дошкільного закладу і школи. Показники правильної організації режиму.

Основні гігієнічні вимоги до дитячого куточка та місця приготування домашніх завдань дитиною. Робоче місце школяра.

Регулювання видів діяльності дітей у сім'ї.

Перевтома, ознаки і причини її виникнення у дітей.

Гігієна харчування дітей у сім'ї. Поняття про повноцінне харчування, його особливості і значення для організму дитини. Режим харчування, його роль у життєдіяльності організму дитини. Дотримання дітьми встановлених норм харчування.

Кишково-шлункові захворювання дітей, причини їх виникнення та профілактика.

Сон дитини, його гігієна. Повноцінний сон — головна умова нормальної життєдіяльності організму дитини. Основні умови повноцінного сну, тривалість його для дітей різного шкільного віку.

Гігієна тіла хлопчиків і дівчаток. Елементи статевого виховання в сім'ї відповідно віку дитини.

Практичні заняття

Запропонувати батькам:

1. Спостерігати протягом 2—3 тижнів за діяльністю своїх дітей удома з метою виявлення можливих недоліків в організації режиму дня дитини та його коригування.
2. Провести аналіз спостережень, зробити висновки, обмінятися досвідом виховання санітарно-гігієнічних навичок на наступному занятті.

Література

1. В. Д. Еремеева. Т.П. Хризман. Мальчики и девочки — два разных мира.— М.: ЛИНКА-Пресс, 1998.
2. В. П. Зайцев. Валеология — учение о здоровье. — Харьков, 1996.

3. Культура і побут населення України / Авт. кол. під. кер. В. І. Наулко — К.: Либідь, 1991.
4. О. М. Кравець. Сімейний побут і звичаї українського народу. — К.: Наук. думка, 1996.
5. В. Лански. Советы родителям на каждый день: Настольная кн. для родителей / Пер. — М.: ЗКСМО-Пресс, 2001.
6. О. Лябик. 600 практических советов девочкам и их родителям. — М.: ТИД Континент-Пресс, 2001.
7. Б. П. Нікітін, Л.О. Нікітіна. Ми та наші діти. — Пер. з рос.: Передмова М.М. Амосова. — К., 1989.
8. Б. П. Нікітін, Л. А. Нікітіна. Мы, наши дети и внуки. — 4-е изд., доп. — Петрозаводск, 1990.
9. Л. А. Никитина. Исповедь. — М., 1991.
10. В. Ф. Новосельский. Азбука физической закали детей. — К., 1991.
11. О.І. Петрик. Медикобіологічні та психолого-педагогічні основи здорового способу життя. — Львів: Світ, 1993.
12. Разумная организация жизни личности: проблемы воспитания и саморегулирования / Ред. кол. Л.В. Сохань, В. А. Тихонович, Н. И. Михайличенко. АН УССР. Ин-т философии. — К.: Наук. думка, 1989.
13. И. М. Саркисов-Серозин. Путь к здоровью, сильной и долгой жизни. — М., 1987.

2.8. Морально-психологічний клімат сім'ї і формування особистості дитини

Складові частини морально-психологічного клімату — взаємовідносини, спілкування, морально-етичні цінності, побутова культура. Умови гармонійних, повноцінних взаємовідносин і спілкування: емоційна близькість, взаємна повага, довіра і доброзичливість, увага, турботливе ставлення до всіх членів сім'ї, вміння обмежити себе заради інших, самодисципліна, відповідальність за свої вчинки та вчинки всіх членів сім'ї. Потреба дитини в спілкуванні.

Спільні пізнавальні, естетичні, спортивні, ігрові та інші інтереси та захоплення — основа зближення батьків і дітей, утворення єдності морально-етичних цінностей у сім'ї.

Культурні форми змістовного дозвілля — необхідна умова розвитку кожного члена сімейного колективу, підтримки в ньому здорового морально-психологічного клімату, зміцнення сімейних стосунків.

Довірливі стосунки дітей і дорослих, їх значення у моральному вихованні, в розвитку вміння дитини виражати свої почуття.

Необхідність переваги позитивних емоцій у стосунках з дитиною. Культура побуту сім'ї: раціональне ведення домашнього господарства, вміння розподіляти обов'язки, створювати затишок, підтримувати чистоту та порядок.

Здоровий морально-психологічний клімат сім'ї — важливий фактор виховання у дитини моральних якостей, психологічної впевненості, душевної рівноваги та комфорту, почуття захищеності.

Негативний, ситуативний і позитивний типи сімейних взаємин, їх вплив на формування особистості дитини. Неприпустимість фізичного покарання, залякування дитини, приниження її гідності.

Деструктивний вплив поганих звичок батьків і створення здорового морально-психологічного клімату в сім'ї.

Література

1. Азбука любви. Кн. для родителей. А. Д. Кошелева и др. М.: Изд-во РОУ, 1996.
2. А. Айхорн. Трудный подросток / Пер. М.: Ап Пресе, ЗСКМО-Пресс, 2001.
3. Ш. А. Амонашвили. Гуманно-личностный подход к детям. — М.: Ин-т практ. психологии; Воронеж: МОДЭК, 1998.
4. К. Бютнер. Жизнь с агрессивными детьми / Пер. с нем. — М.: Педагогика, 1991.
5. Важкий підліток і сім'я. — Донецьк, 1998.
6. Виховна діяльність сучасної сім'ї. — Зб. наук. ст. за ред. В. Г. Постового. — К.: Пед. думка, 2001.
7. И. В. Гребенников. Основы семейной жизни. М., 1991.
8. Т. С. Гурлева. Дівчинка — підліток: проблеми віку і профілактика важковихованості: Метод, посібник. — К.: ІЗМН, 1997.
9. Діалоги про виховання. Книга для батьків. Рад. школа, 1985.
10. Д. Добсон. Непослушный ребенок / Пер. с англ. СПб.: Мирт, 2001.
11. Д. Добсон. Не бойтесь быть строгими: Советы родителям / Пер. с англ. — М.: Центр общечеловеческих ценностей, 1997.
12. В. Н. Дружинин. Психология семьи. — М., 1996.
13. Р. Кэмпбелл. Как любить своего подростка / Пер. с англ. — СПб.: Мирт, 1998.
14. В. Леві. Нестандартна дитина. — К., 1991.

15. В. М. Пича. Радость семейного общения. — Рад. школа, 1991.
16. Дж.-Г. Скотт. Конфликты: пути их преодоления. К., 1991.
17. Б. Спок. О жизни и любви простыми словами. М.: Пилигрим, 1999.
18. В. О. Татенко. Живий зв'язок поколінь. — К., 1
19. Г. Хоментаскас. Семья глазами ребенка. М., 1
20. О. Л. Хромова, Т.В. Кравченко. Педагогічний всеобуч батьків. — Т-во «Знання», 1990.

3. Сім'я — основна ланка, первинний соціальний осередок розвитку особистості дитини

3.1. Сім'я як найперше соціально-педагогічне середовище, виховання і розвитку дитини. Функції сім'ї. Типи сімей

Сучасна сім'я — складова частина суспільства. Наукові теорії створення і розвитку української сім'ї та її суспільних функцій. Біологічна, емоційна, соціальна функції сім'ї. Особливості і структура сучасної сім'ї та їх вплив на сімейне виховання. Місце молоді сім'ї у вихованні дитини. Культурно-освітній рівень сучасних батьків, їхня педагогічна культура. Виховання дітей — одне з найважливіших завдань сучасної сім'ї. Декларація прав дитини. Найперші завдання сімейного виховання дитини.

Процеси формування моральної атмосфери сучасної сім'ї. Організація і структура сімейного колективу, внутрішньосімейні відносини. Сімейні традиції та їх вплив на формування особистості дитини.

Роль батька і матері у вихованні дитини. Особистий приклад батьків, батьківський авторитет, батьківська любов, взаємостосунки батьків і дітей, єдність вимог до дитини та їх роль у сімейному вихованні. Мати і дитина. Батько і дитина.

Типи сімей. Благополучна сім'я, її вплив на формування особистості дитини.

Неблагополучні сім'ї. Особливості виховання дітей у неблагополучних сім'ях. Девіантні сім'ї.

Література

1. Т. Ф. Алексеєнко. Педагогічні проблеми молоді сім'ї // Навч. посібник. — К.: ІЗМН, 1997.
2. Ш. А. Амонашвили. Гуманно-личностный подход к детям. — М.: Ин-т практ. психологии, Воронеж: МОДЗК, 1998.
3. Ш. А. Амонашвили. Школа жизни: Трактат о нач. ступени образования, основанный на принципах гуманно-личностной педагогики. — М.: Изд. дом Шалвы Амонашвили, 1998.

4. М. И. Буянов. Ребенок из неблагополучной семьи: Записки дет. психиатра. — Кн. для учителей и родителей. — М.: Просвещение, 1998.
5. Виховна діяльність сучасної сім'ї. — 36 наук. ст. / За ред. В. Г. Постового. — К.: Пед. думка, 2001.
6. А. Г. Волков. Семья — объект демографии. — М.: Мысль, 1986.
7. Б. Ф. Кваша, В. Б. Спицнадель, Н. И. Минко. Ценностные основы семьи: Моногр. — СПб.: СПбЮИ, 1997.
8. К. Кенфилд. 7 секретов зффективного отцовства / Пер. — СПб.: Библия для всех, 1998.
9. С. В. Ковалев. Психология современной семьи. — М.: Просвещение, 1988.
10. Проблемні сім'ї: діти і батьки / Ю. М. Якубова та ін. — К., 1998.
11. А. П. Пономарев. Развитие семьи и брачно-семейных отношений на Украине. — К.: Наукова думка, 1989.
12. Психологія і педагогіка життєтворчості. — К., 1997.
13. В. Сатир. Психотерапія сім'ї. / Пер. — СПб.: Речь, 2000.
14. А. С. Спиваковская. Как быть родителем: О психологии родительской любви. — М., 1986.
15. Школа молодих батьків / Т. Ф. Алексеенко, В. Г. Постовий. — К., 1991.

3.2. Сім'я у структурі суспільних відносин

Сім'я і її роль у вихованні підростаючих поколінь, збереженні і передачі соціального досвіду, національних традицій. Українська сім'я — складова частина суспільства, її місце і роль у структурі суспільних відносин. Зв'язок науково-педагогічних теорій, суспільної практики й національних і сімейних традицій у підвищенні ефективності гуманістичного виховання особистості. Виховання дітей у молодій сім'ї.

Мета, завдання, зміст, форми і методи спільної роботи дошкільного закладу, школи та сім'ї в соціальному, фізичному і моральному розвитку особистості. Взаємодія дошкільного закладу, школи і сім'ї у формуванні гуманістичного світогляду дітей. Активна участь батьків у суспільному і громадсько-політичному житті як необхідна умова успішного сімейного виховання дітей. Сім'я і батьківська громадськість дитячих закладів і школи в удосконаленні організації навчання й виховання дітей, забезпеченні умов для їхнього розвитку, трудової та соціальної реальності. Взаємодія сім'ї і трудових колективів, підприємств, установ і організацій у підвищенні відповідальності батьків за

виховання дітей, створенні умов для активної участі у вирішенні важливих суспільних, соціально-економічних, політичних і екологічних питань. Роль сім'ї у формуванні у дітей правосвідомості, почуттів національної свідомості й самосвідомості та духовності, ставлення до вселюдських цінностей.

Сім'я і мікро- та макросоціальне середовище здійснення виховання дітей. Зв'язки сім'ї з громадськими і дитячими організаціями. Дворові клуби, гуртки, команди тощо як ефективні форми організації позашкільної виховної роботи з дітьми та активної участі в ній сім'ї, широкої батьківської громадськості.

Особливості участі сім'ї у неформальних дитячих та юнацьких організаціях. Клуби молодшої сім'ї, служби сім'ї, спілка багатодітних сімей — їх роль у піднесенні ролі сім'ї та її виховної функції.

Література

1. А. И. Антонов, В.М. Медков. Социология семьи. — М.: Изд-во МГУ, 1996.
2. А. Г. Волков. Семья — объект демографии. — М.: Мысль, 1986.
3. Вчителі і батьки-вихователі /Кол. авторів/ Відп. ред. В. Г. Постовий. — К.: НДІ педагогіки, 1990.
4. О. М. Кравець. Сімейний побут і звичаї українського народу. — К.: Наук, думка, 1966.
5. Н. В. Нижегородцева, В. Д. Шадриков. Психолого-педагогическая готовность ребенка к школе: Пособие для практик. психологов, педагогов и родителей. — М.: ВЛАДОС, 2001.
6. Семья. Социально-психол. и этич. проблемы: Справочник / В. И. Зацепин, Л. М. Бучинская, И. Н. Гавриленко и др. — К., 1990.
7. Сімейне право України.— У., 1997.
8. В. Н. Соколова, Г. Я. Юзефович. Отцы и дети в меняющемся мире: Кн. для учителей и родителей. — М.: Просвещение, 1991.
9. Л. Тархова. Как уберечь ребенка от тюрьмы и панели.— М.: Знание, 1997.
10. П. М. Щербань. Національне виховання в сім'ї. — К., 2000.

3.3. Особливості спілкування і стосунки в сім'ї, їх вплив на формування особистості дитини

Спілкування — об'єктивна необхідність існування суспільства, умова соціалізації дитини. Потреба дитини в спілкуванні.

Спілкування батьків і дітей як фактор розвитку особистості, засіб отримання дітьми інформації про навколишній світ, набуття досвіду взаємостосунків людей, контроль за розвитком дітей та їхньою поведінкою, засіб згуртування сім'ї, формування сімейного колективу. Залежність стилю сімейного спілкування від особливостей характеру батьків, їхніх темпераменту, культурного рівня, звичок, інтересів і моделі взаємовідносин у сім'ї.

Характеристики налагодженого повноцінного спілкування — зміст, інтенсивність, частота, тривалість, стиль, емоційна насиченість.

Завдання сімейного спілкування: соціалізація дитини, оволодіння рідною і державною мовами, розширення її кругозору, розвиток творчих здібностей, пізнавальних інтересів, морально-вольових почуттів та якостей; виховання у процесі спілкування любові до батьків, сестер, братів, рідних; формування у процесі спілкування гуманних почуттів, гуманного ставлення до рідних, близьких, оточуючих. Урахування вікових та індивідуальних особливостей дітей у процесі спілкування між членами сім'ї.

Сфери та форми сімейного спілкування: спільна побутова праця, трудова діяльність сім'ї, дозвілля — гра, читання та обговорення прочитаного, перегляд та обговорення переглянутих кінофільмів, телепередач, активний відпочинок — екскурсії, відвідування музеїв, театрів, концертних залів, виставок, подорожі, спорт, сімейний туризм, сімейні свята та ін. Підготовленість батьків до успішного спілкування у сім'ї. Особистий приклад батьків у формуванні почуттів дитини.

Вплив змісту спілкування батьків і дітей на формування особистості дитини. Формальне спілкування та його причини (низький рівень загальної культури, педагогічна неграмотність, несприятливі життєві умови, дефіцит часу).

Залежність між характером стосунків батьків і дітей і формуванням суспільно і психологічно значущих якостей особистості дитини. Роль батьків у вмінні дитини об'єктивно оцінювати, що і скільки вона вміє, хоче, в її вмінні дати об'єктивну оцінку елементарних результатів своєї діяльності.

Демократичні та авторитарні стосунки між дорослими та дітьми. Вплив різних категорій взаємин батьків і дітей («тепла демократичність», «холодна демократичність», «тепле обмеження», «холодне обмеження») на формування особистості дитини.

Здатність батьків урахувати потреби і вимоги дітей у спілкуванні.

Рольова гра «Спілкуймося з дітьми»

У процесі підготовки до проведення гри необхідно звернути увагу на такі етапи та їх особливості.

1. Повідомлення теми і мети заняття, зачитування сюжету гри, настанова вчителя, що активізує знання батьків.
2. Розподіл ролей (на кожний сюжет необхідно визначити кілька груп батьків та експертів).
3. Власне гра (організувати розігрування сюжету спостереження за діалогом, мімікою та руховою реакцією учасників гри).
4. Колективний аналіз гри (провести аналіз обраних варіантів спілкування, визначити доцільність його змісту і форм, колективно зробити висновок щодо можливого впливу кожного варіанту спілкування на подальші стосунки з дитиною та формування особистісно значущих якостей; знайти педагогічно грамотні лінії спілкування).
5. Підбиття підсумків (підкреслити позитивні, негативні моменти гри).
6. Завдання для самоосвіти батьків (визначається на основі висновків про засвоєння батьками даної теми).

Можливі сюжети

1. Дочка, яка добре вчиться, одержала в чверті за контрольну роботу трійку.
2. Син прийшов додому у брудному, подертому одязі, з подряпанним обличчям та синцем під оком. Пояснює, що побився у дворі.
3. П'ятнадцятирічна дочка прийшла додому пізно, трохи напідпитку, її провів додому хлопець. Дівчина пояснює, що затрималася у подруги, у якої був день народження.
4. Подружжя йде через двір до свого будинку, перед яким діти грають у м'яча. М'яч несподівано влучає у жінку.

Література

1. М. Арутюнян, М. Зеленов. Легко ли быть родителями? Взрослые и дети: Союз, конфликт, компромисс. — М.: МП «Велес», 1991.
2. К. Витек. Проблемы супружеского благополучия / Пер. с чешск. — М.: Прогресс, 1988.
3. Ю. Б. Гиппенрейтер. Общаться с ребенком. Как? — М.: Творч. центр «Сфера», 2000.

4. И. В. Гребенников. Основы семейной жизни. — М., 1991.
5. М. Давыдова, И. Агапова. Праздник в семье. — М.: Айрис Пресс, Рольф. 2000.
6. Детство (краткий словарь-справочник) / Под. общ. ред. А. А. Лиханова, Е.М. Рыбинского — М.: Дом, 1996.
7. Х. Дж. Джинот. Между родителем и подростком / Пер. с англ. — М.: Изд. группа «Прогресс», 2000.
8. А. Б. Добрович. Общение: наука и искусство.— М., 1980.
9. В. Н. Дружинин. Психология семьи. — М.: КСП, 1996.
10. І. А. Зязюн. Педагогічна майстерність. Підручник для пед. вузів / І. А. Зязюн, Л.В. Карамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. — К.: Вища школа, 1997.
11. Р. Кэмпбелл. Как любить своего подростка / Пер. с англ. — СПб.: Мирт, 1998.
12. Р. Кэмпбелл. Как по-настоящему любить своего ребенка / Пер. с англ. — СПб.: Мирт, 2000.
13. В. Леві. Нестандартна дитина. — К., 1991.
14. Молодой семье: Энциклоп. семейн. жизни / Сост. З.Г. Рыкова, Н. В. Щегольковская. — Х.: ИКФ «Гриф», 1997.
15. Проблемні сім'ї: діти і батьки / Ю.М. Якубова та ін. — К., 1998.
16. Б. П. Нікітін, Л. О. Нікітіна. Ми та наші діти. — Пер. з рос.: Передмова М. М. Амосова. — К., 1989.
17. В. М. Пича. Радость семейного общения. — К.: Рад. школа, 1991.
18. В. Сатир. Психотерапия в семье / Пер. — СПб.: Речь, 2000.
19. А. Д. Торре. Ошибки родителей / Пер. с итал. — М.: Прогресс. Универс., 1993.
20. О. В. Хухлаева, Т. Ю. Кирилина, О. В. Федорова. Счастливый подросток: Программа профилактики нарушений психол. здоровья. — М.: Апрель, Пресс, ЗСКМО-Пресс, 2000.
21. Школа молодых батьків / Т. Ф. Алексеєнко, В.Г. Постовий. — К., 1991.

3.4. Авторитет та особистий приклад батьків

Визначальна роль морального, освітнього рівня батьків, їхньої трудової, громадянської та суспільної активності у виховному впливові на дітей.

Висування батьками високих вимог до своєї поведінки, праці, до виконання сімейних обов'язків.

Свідомо оцінка батьками себе як вихователів, розвиток і набуття вмінь, якостей, необхідних для виконання батьківської місії.

Глибоке знання батьками життя дитини, її потреб, інтересів, захоплень, переживань.

Здатність дорослих поважати особистість дитини, рахуватися з її людською гідністю; повсякденний вияв інтересу до її успіхів у навчанні, праці, громадських справах.

Вияв батьківської турботи про дітей і любові до них, вдумлива, ненав'язлива допомога як життєво важливі потреби дитини, що забезпечують її емоційне благополуччя, підтримують фізичне і душевне здоров'я. Роль матері у вихованні дитини. Особливості батьківської любові. Взаємозв'язок емоційного та раціонального.

Єдність і послідовність у вимогах до дітей усіх членів сім'ї.

Шанобливе ставлення батьків до школи, вчителів, вихователів дошкільного закладу, оточуючих людей.

Порушення батьками міри у виявленні своїх почуттів до дитини (потурання всім капризам дитини, ставлення до неї як до своєї власності, надмірне опікування дітей та ін.).

Види фальшивого батьківського авторитету (авторитет придушення, авторитет резонерства, авторитет любові і доброти, авторитет підкупу та ін.), їх негативний вплив на формування особистості дитини.

Шляхи підвищення рівня педагогічної культури батьків. Семінар «А. С. Макаренко про авторитет батьків».

Це заняття рекомендується провести як обговорення прочитаних заздалегідь слухачами робіт А. С. Макаренка «Книга для батьків» (розділ 6) і «Лекції про виховання дітей» (розділи 1, 2).

Питання для обговорення:

1. А. С. Макаренко про суть і коріння справжнього батьківського авторитету, основи, на яких він ґрунтується.

2. Характеристика А. С. Макаренко видів фальшивого авторитету.

3. А. С. Макаренко про згубний вплив фальшивого авторитету на формування особистості дитини, встановлення правильних взаємостосунків батьків і дітей.

4. На семінарі доцільно проаналізувати 1—2 (за вибором педагога) ситуації із збірника: Педагогічні задачі і завдання для батьків. — К., 1989. — Розділ «Батьки як вихователі». — С. 162, 163, 175, 184.

Література

1. Ю. П. Азаров. Педагогика Любви и Свободы. — М., 1994.— 608 с.

2. Ш. А. Амонашвили. Гуманно-личностный подход к детям. — М.: Ин-т практ. психологии, Воронеж: МОДЭК, 1998.
3. М. Арутюнян, М. Зеленов. Легко ли быть родителями? Взрослые и дети: Союз, конфликт, компромисс. — М.: МП «Велес», 1991.
4. Ю. Б. Гиппенрейтер. Общаться с ребенком. Как? — М., Творч. центр «Сфера», 2000.
5. Ж. Дж. Джинот. Между родителями и подростками / Пер. с англ. — М.: Изд. группа. «Прогресс», 2000.
6. Д. Добсон. Не бойтесь быть строгими: Советы родителям / Пер. с англ. — М.: Центр общечеловеч. ценностей, 1997.
7. І. А. Зязюн. Педагогічна майстерність: Підручник для пед. вузів / І.А. Зязюн, Л.В. Карамущенко, І.Ф. Кривонос та ін. — К.: Вища школа, 1997.
8. Я. Корчак. Як любити дітей. — К., 1976.
9. Р. Кэмпбелл. Как любить своего подростка / Пер. с англ. — СПб.: Мирт, 1998.
10. Р. Кэмпбелл. Как по-настоящему любить своего ребенка / Пер. с англ. — СПб.: Мирт, 2000.
11. А. С. Макаренко. Книга для батьків. — К., 1987.
12. Проблемні сім'ї: діти і батьки / Ю.М. Якубова та ін. — К., 1998.
13. А. П. Пономарев. Развитие семьи и брачно-семейных отношений на Украине. — К.: Наукова думка, 1989.
14. В. Сатир. Как строить себя и свою семью / Пер. с англ. — М.: Педагогика. — Пресс. 1992.
15. В. О. Сухомлинський. Батьківська педагогіка. — К.: Рад. школа, 1978.
16. В. О. Татенко. Живий зв'язок поколінь. — К., 1992.
17. С. Н. Токарева. Социальные и психологические аспекты семейного воспитания. — М.: МГУ, 1989.
18. Школа молодих батьків / Т. Ф. Алексеєнко, В. Г. Постовий. — К., 1991.

3.5. Відповідальність батьків за виховання дітей

Конвенція ООН про права дитини.

Конституція України. Кодекс про сім'ю і шлюб України, державні документи про права та обов'язки батьків, їхню відповідальність за виховання дітей. Державні, суспільні обов'язки батьків, їхня відповідальність за виховання дітей. Готовність молодих батьків до виховання дитини.

Виховання дітей у дусі гуманізму і високої моралі, прищеплення їм трудових навичок, підготовка до суспільно корисної

діяльності, турбота про здоров'я та фізичний розвиток. Відповідальність батьків за невиконання батьківських обов'язків: моральна, суспільна, юридична. Засоби громадського впливу: обговорення у комісіях сприяння сім'ї та школі, у справах неповнолітніх, батьківських комітетах школи, класу, матеріальне відшкодування за наслідки хуліганських дій дитини, кримінальна відповідальність батьків, позбавлення дієздатності за зловживання спиртними напоями тощо. Відшкодування аліментів. Позбавлення батьківських прав.

Правопорушення неповнолітніх. Причини їх виникнення. Девіантна поведінка. Відповідальність батьків. Запобігання правопорушенням і важковиховуваності школярів.

«Круглий стіл» «Законодавство України про сім'ю, правопорушення неповнолітніх».

Це заняття рекомендується провести як відповіді на запитання батьків. На заняття запрошуються працівники інспекції у справах неповнолітніх, комісії у справах неповнолітніх, прокуратури, а також психолог, лікар. Для успішної організації заняття слід заздалегідь попросити батьків підготувати запитання, що стосуються різних аспектів відповідальності батьків за виховання дітей, їхніх правопорушень. Під час проведення «круглого столу» слід дати можливість батькам висловити свої думки з того чи іншого питання. Бажано також запропонувати виступити перед батьками запрошених учасників «круглого столу», які б висвітлили різні аспекти профілактики правопорушень неповнолітніх.

Література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. — К.: Вікар, 1997. — 64 с.
2. Т. С. Гурлева. Дівчинка — підліток: проблеми віку і профілактика важковиховуваності: Метод. посібник. — К.: ІЗМН, 1997.
3. А. Данилин, И. Данилина. Как спасти детей от наркотиков: Пособие для родителей. — М.: Центр полиграф, 2000.
4. Т. Димофф, С. Карпер. Как уберечь детей от наркотиков / Пер. с англ. — М.: Золотой телец, 1999.
5. О. В. Киричук. Концепція виховання підростаючих поколінь суверенної України. — Радянська школа. — № 5.
6. Н. Ю. Максимова. Психологічна профілактика вживання підлітками алкоголю та наркотиків. — К., 1997.
7. Н. Ю. Максимова, С. В. Толстоухова. Соціально-психологічний аспект профілактики неадекватної поведінки підлітків та молоді. — К., 2000. — 196 с.

8. Г. Навайтис. Тайны семейного несчастья. — Ин-т практ. психологии. Воронеж: МОДЭК, 1998.
9. Семья. Социально-психол. и этич. проблемы. Справочник / В. И. Зацепин, Л. М. Бучинская, И. Н. Кириленко и др. — К., 1990.
10. Сімейне право України. — К., 1997.
11. В. Н. Соколова, Г.Я. Юзефович. Отцы и дети в меняющемся мире: Кн. для учителей и родителей. М.: Просвещение, 1991.
12. Ю. М. Якубова, Н. В. Лавриненко та ін. Батьків не обирають (проблеми відповідальності батьківства в сучасній Україні). — К.: А.Л.Д., 1991.

3.6. Педагогічний такт батьків

Педагогічний такт — сукупність якостей, що застосовуються у вихованні дітей, уміння у кожному конкретному випадку спілкування знайти і здійснити найбільш доцільну, правильну, делікатну лінію поведінки у ставленні до дитини.

Основні складові педагогічного такту.

Дотримання почуття міри у своєму поводженні з дітьми; у виявленні найрізноманітніших почуттів у них, у задоволенні їхніх потреб, у вимогах до дітей, заохоченнях і покараннях та ін.

Вибір батьками ефективних виховних засобів впливу на особистість дитини, на основні відчуття розуміння її душевного стану, врахування конкретних умов та обставин.

Урахування батьками вікових та індивідуальних особливостей дитини, їх уміння поставити себе на її місце; своєчасна і тактовна реакція дорослих на вікові зміни у розвитку дітей. Емоційна сила слова.

Чуйність і тактовність у поводженні з дитиною, повага до її особистості; витримка, вміння володіти собою; знання дійсних мотивів вчинків дітей, уміння аналізувати причини, що їх породжують.

Об'єктивна оцінка поведінки дітей, допомога їм в усвідомленні своїх вчинків, успіхів і невдач, розумінні сильних і слабких сторін діяльності.

Моральна вихованість батьків, дотримання ними у спілкуванні з дітьми законів педагогічної етики (принциповість у вимогах, справедливість, розуміння інтересів і потреб).

Література

1. Е. М. Волкова. Трудные дети или трудные родители? — М: Профиздат, 1992.

2. А. Б. Добрович. Воспитателю о психологии и психогигиене общения. — М., 1987.
3. Д. Добсон. Не бойтесь быть строгими: Советы родителям / Пер. с англ. — М.: Центр общечеловеч. ценностей, 1997.
4. І. А. Зязюн. Педагогічна майстерність: Підручник для пед. вузів / І. А. Зязюн, Л.В. Карамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.— К.: Вища школа, 1997.
5. К. Кенфидд. 7 секретов эффективного отцовства / Пер. — СПб.: Библия для всех, 1998.
6. Я. Корчак. Як любити дітей. — К., 1976.
7. Р. Кэмпбелл. Как любить своего подростка / Пер. с англ. — СПб.: Мирт, 1998.
8. Р. Кэмпбелл. Как по-настоящему любить своего ребенка / Пер. с англ. — СПб.: Мирт, 2000.
9. Л. Н. Лордкипанидзе. Книга о детях для думающих взрослых, или Путешествие по пути развития личности. — СПб.: Союз, 2000.
10. От Я до Мы: Азбука семейной жизни / Сост. С.В. Ковалева. — 2-е изд. — М.: Педагогика, 1990.
11. С. Лупан. Поверь в свое дитя. — М.: Злмес Лак, 1993.
12. С. Римм. Счастливый ребенок: Пособие для родителей / Пер. с англ. — М.: Мир книги, 2001.
13. Г. Фингдор. Дети разведенных родителей: между травмой и надеждой. — М.: Наука, 1995.
14. Г. Хоментаскас. Семья глазами ребенка. — М., 1989.

3.7. Труднощі і помилки у сімейному вихованні, їх причини та шляхи запобігання

Психолого-педагогічний аналіз типових помилок сімейного виховання, що виникають унаслідок педагогічної неосвіченості батьків, недостатнього рівня їхньої педагогічної культури, невідповідності до виконання батьківських обов'язків. Причини виникнення дитячої впертості, брехливості, жорстокості, розбещеності, егоїстичності, неслухняності, негативізму і т. п. Різні види дитячих неврозів. Причини їх виникнення та шляхи подолання.

Негативний вплив на формування особистості дитини надмірної суворості батьків, застосування фізичних покарань. Наслідки надмірної батьківської любові. Причини виникнення конфліктів між батьками, шляхи їх подолання. Наслідки відсутності єдності вимог батьків до дитини, нехтування індивідуально-віковими особливостями дитини в процесі сімейного виховання. Неправильне застосування методів заохочення та покарання в сімейному вихованні та їх наслідки. Класифікація батьківських

помилки; традиціоналізм, егоїзм, батьківські лінощі, хвалькуватість, упередження, «маятникові» виховання».

Несприятливий сімейний мікроклімат, конфліктні ситуації в сім'ї, різні види сімейного неблагополуччя та їх вплив на виникнення труднощів сімейного виховання, важковихованості, педагогічної занедбаності.

Шляхи попередження та подолання недоліків, помилок у сімейному вихованні. Рівні педагогічної культури батьків і шляхи їх підвищення. Нормалізація сімейних взаємовідносин. Надання конкретної допомоги батькам у здобутті педагогічних знань. Форми колективної та індивідуальної педагогічної допомоги батькам.

Практичні заняття

1. Робота з педагогічними ситуаціями для з'ясування причин виникнення негативних рис характеру дитини.

2. Завдання батькам:

а) проаналізувати причини виникнення тих чи інших негативних рис характеру дитини;

б) проаналізувати правильність застосування методів заохочення та покарання у сімейному вихованні.

3. Індивідуальна допомога батькам з окремих питань сімейного виховання.

Література

1. А. Айхорн. Трудный подросток / Пер. — М.: Апрель Пресс, ЭКСМО-Пресс, 2001.
2. К. Аронт. Развод: крах или новая личная жизнь? Пер. с англ. — М.: Мир, 1995.
3. Важкий підліток і сім'я. — Донецьк, 1998.
4. Ваша дитина і наркотики: Брошура для батьків та інших вихователів. — К., 1999.
5. Е. М. Волкова. Трудные дети или трудные родители? — М.: Профиздат, 1992.
6. Т. С. Гурлева. Дівчинка-підліток: проблеми віку і профілактика важковихованості: Метод. посібник. — К.: ІЗМН, 1997.
7. А. Данилин, И. Данилина. Как спасти детей от наркотиков: Пособие для родителей. — М.: Центр-полиграф, 2000.
8. Т. Димофф, С. Карпер. Как уберечь детей от наркотиков / Пер. с англ. — М.: Золотой теленок, 1999.
9. Д. Добсон. Непослушный ребенок / Пер. с англ. — СПб.: Мирт, 2001.
10. В. Леві. Нестандартна дитина. — К., 1991.

11. С. Лупан. Поверь в свое дитя. — М.: Эдмесс Лак, 1993.
12. Г. Навайтис. Тайны семейного несчастья. — М.: Ин-т практ. психологии. — Воронеж: МОДЭК, 1998.
13. І. М. Трубавіна. Зміст та форми просвітницької роботи з батьками / Науково-методичні матеріали для працівників соціальних служб, учителів, соціальних педагогів, студентів педагогічних вузів. — Київ: УДЦССМ, 2000.
14. О. Л. Хромова, Т.В. Кравченко. Педагогічний всеобуч батьків. — Т-во «Знання», 1990.

4. Складові частини виховання дітей у сім'ї

4.1. Виховання громадянина України

Виховний ідеал української сім'ї. Формування особистих якостей громадянина України: національної самосвідомості, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, фізичної, екологічної культури.

Національне виховання — фактор цілісного формування особистості, що відображає систему поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв, покликаних формувати світоглядну свідомість і ціннісні орієнтації молоді.

Формування національної самосвідомості дітей у сім'ї, відчуття етичної спільності засвоєння національних цінностей (мови, території, культури), причетності до історії держави, патріотизму. Формування в дітей і молоді національної гідності і гордості за свою землю, народ, Батьківщину; усвідомлення себе представниками державної нації, носіями незалежності і державності.

Етнізація виховного процесу; надання широких можливостей представникам усіх етносів для пізнання своєї історії, традицій, звичаїв, мови, культури. Виховання в сім'ї культури міжнаціональних відносин, дружби і глибокої поваги до інших народів, їхніх культур, звичаїв, мови.

Формування суспільної свідомості, ідейної зрілості, вміння орієнтуватися і оцінювати різні політичні погляди, суспільно-політичний лад, обстоювати інтереси й досягнення свого народу, здобутки національної та вселюдської культур. Педагогічна діяльність сім'ї, батьків з формування у дітей наукових уявлень про суспільство, роз'яснення суті політичних подій, розвитку інтересу до них, виховання громадянських почуттів, свідомості та обов'язку.

Патріотичне виховання — складова частина національного світогляду і поведінки людини, її ставлення до рідної країни, всіх націй і народів. Відданість Україні — невід'ємна ознака національно свідомого громадянина. Сім'я і національна школа у ви-

хованні патріотів України, збереженні традицій народу, землі, на якій жили їхні предки, на якій живуть вони, на якій житимуть їхні діти та онуки.

Оволодіння мовною культурою свого народу, засвоєння основ його світосприймання, психології, національної духовності українців.

Допомога сім'ї у підготовці дітей до вступу в суспільно-політичні й громадські дитячі та юнацькі організації, рухи, органи громадського самоврядування та ін.

Виховання дітей на історичних, бойових трудових традиціях українського народу.

Контроль батьків за виконанням дітьми громадських доручень, стимулювання їхньої політичної активності, участі у різних заходах.

Виховання чесності й громадянської честі, гідності й мужності в обстоюванні істини, прав і свобод громадянина України, виховання обов'язків перед народом. Виховання батьками у дітей почуття громадянської відповідальності за особисті вчинки і позиції, за долю рідного краю, народу, захист і розвиток його духовної культури, зміцнення миру і дружби між людьми.

Література

1. И. Д. Бех. Нравственность личности: стратегия становления. — Ровно: РИО управління по печати 1991. — 146 с.
2. Г. Ващенко. Вибрані педагогічні твори. — Дрогобич: Вид. фірма «Відродження», 1997.
3. О. Вишневський. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. — Львів: Львівський обласний науково-методичний ін-т освіти; Львівське обласне педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, 1996.
4. О. В. Киричук. Концепція виховання підростаючих поколінь суверенної України. — Радянська школа, 1991. — № 5.
5. В.П. Струманський. Виховна робота в національній школі: К.: ІЗМН. — 1997.
6. Я. Корчак. Воспитание личности. — М.: Просвещение, 1992.
7. Семья. Социально-психол. и этичн. проблема Справочник / В. И. Зацепин, Л. М. Бучинская, И. Н. Гавриленко и др. — К., 1990.
8. Сімейне право України. — К., 1997.
9. М. Г. Стельмахович. Народна педагогіка. — К., 1985.

10. М.Г. Стельмахович. Українська народна педагогіка. — К.: ІЗМН, 1997.

Семинар «Сім'я і формування у дітей якостей громадянина, патріота»

У процесі підготовки до семінару батькам пропонується список літератури з цього питання методики вивчення інтересів дітей. Особливу увагу слід звернути на літературу, яку читають діти, музику, яку слухають, як оцінюють політичні події в країні і за рубежом, в яких масово-політичних організаціях, гуртках і заходах беруть участь, чи вміють обстоювати і чи обстоюють свої погляди і переконання.

На семінарському занятті слід розглянути питання.

1. Сім'я та її роль у формуванні якостей громадянина в дітей. Джерела формування громадянськості дітей у сім'ї.
2. Батько і мати — найперші вихователі юних громадян, приклад для наслідування.
3. Як ми виховуємо громадян і патріотів нашої країни в сім'ї?
4. Вивчення з дітьми історії сім'ї, роду — початок формування громадянських, патріотичних почуттів.
5. Загальнолюдські моральні цінності, їх формування в дітей.

4.2. Трудове виховання

Роль трудової діяльності у фізичному та розумовому вихованні особистості дитини.

Головна мета і завдання сім'ї у підготовці дітей до життя та праці в нових умовах суспільного розвитку (виникнення різних форм власності, оренда, кооперативи, індивідуальна трудова діяльність тощо).

Роль сім'ї у формуванні особистості дитини, орієнтованої на працю в нових економічних умовах. Виховання у дітей розуміння суспільної необхідності праці як громадянського обов'язку та джерела матеріального добробуту сім'ї.

Формування почуття відповідальності за якісне виконання трудових технологічних процесів, що сприяють розвитку технічного та економічного мислення, творчих здібностей у дітей. Активізація розумової і практичної діяльності, що сприяє прояву ініціативи та самостійності (організація та вирішення різноманітних технічних, конструкторських завдань, розробка проєктів та їх виконання та ін.).

Виховання у дітей поваги і любові до праці, вироблення умінь і навичок культури і гігієни праці, дотримання правил техніки безпеки в роботі по дому, з ручним і машинним обладнанням.

Обмін інформацією у сім'ї про світ праці і професій, якості особистості, що відповідають тій чи іншій професії.

Єдність педагогічних вимог і впливу сім'ї, дошкільного закладу та школи в трудовому вихованні дітей.

Особистий приклад батьків, взаємостосунки у сім'ї та їх роль у трудовому вихованні дітей.

Урахування вікових та індивідуальних особливостей дитини у трудовому вихованні. Охорона праці дітей. Санітарно-гігієнічні вимоги до праці дітей.

Передумови розвитку трудової діяльності і трудового виховання дітей раннього дошкільного віку. Тісний зв'язок ігрової і трудової діяльності дошкільників.

Орієнтовні види праці дітей у сім'ї в динаміці їх вікових етапів.

Розвиток творчих здібностей дітей у праці:

- дошкільники: елементи самообслуговування, участь у догляді за свійськими тваринами, рослинами, у ремонті іграшок, виготовленні коробок;
- молодший дошкільний вік (учні 1—4-х класів) — елементи самообслуговування та допомога у прибиранні квартири, догляді свійських тварин, робота на городі, в саду, піклування про молодших і старших членів сім'ї;
- середній шкільний вік (учні 5—9-х класів) — самообслуговування, виконання складнішої праці у приготуванні їжі, участь у прибиранні та ремонті квартири, простих побутових приладів тощо, прання та ін.;
- старший шкільний вік (учні 10—11-х класів) — можуть виконувати всі види домашніх і господарських робіт, які вимагають значних затрат фізичних сил і застосування технічних знань.

Єдність дій і вимог батьків до дітей у здійсненні трудового виховання.

Спільна трудова діяльність батьків і дітей, її вплив на формування особистості дитини: створення малих фермерських господарств, кооперативів, індивідуальна трудова діяльність.

Привчання дітей діяти організовано, відповідально доводити почату справу до кінця, виконувати трудові дії у певній послідовності, об'єктивно оцінювати результати своєї праці, підтримувати інтерес дитини до трудової діяльності.

Взаємодопомога. Поєднання гри та трудової діяльності дітей і дорослих. Роль сім'ї у відновленні народних промислів, залучення дітей до участі в їх відновленні.

Засвоєння дітьми народних трудових традицій. Традиції сім'ї, їх роль і використання в трудовому вихованні дітей.

Недоліки та помилки у трудовому вихованні дітей у сім'ї. Шляхи їх подолання батьками спільно із дошкільним закладом і школою.

Практичні заняття

На основі самоаналізу батьків визначити: режим навчання і трудової діяльності дітей у сім'ї; поняття про культуру праці, основні правила її дотримання; психологічні та педагогічні вимоги до організації навчально-трудової діяльності дітей у сім'ї; умови, які сприяють розвитку розумової і практичної діяльності дітей.

Література

1. Діалоги про виховання. Книга для батьків. — К.: Рад. школа, 1985.
2. Б. П. Нікітін, Л. О. Нікітіна. Ми та наші діти. — Пер. з рос.; передмова М. М. Амосова. — К., 1989.
3. Б. П. Никитин, Л. А. Никитина. Мы, наши дети и внуки. — 4-е изд. доп. — Петрозаводск, 1990.
4. Л. А. Никитина. Исповедь. — М., 1991.
5. Родинно-сімейна енциклопедія / Ф. С. Арват, В. М. Благій, Н. І. Белкіна та ін.; За заг. ред. Ф. С. Арвата та ін. — К.: Богдана, 1996.

4.3. Моральне виховання

Мораль як форма суспільної свідомості людей. Функції моралі: регулятивна (відображувальна, нормативно-оцінювальна), формувальна.

Головна мета морального виховання у сім'ї — набуття молодим поколінням морального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення культури міжособистісних і міжнаціональних взаємин.

Основні завдання морального виховання дітей у сім'ї: набуття знань про моральні принципи, норми та правила суспільної поведінки; виховання моральних почуттів, потреб і ставлення до оточуючого; формування моральних ідеалів, переконань, стійких навичок і звичок моральної поведінки.

Зміст морального виховання дітей у сім'ї: виховання любові до рідної землі, народу, його культури та мови; братерського ставлення до всіх інших народів, нетерпимості до національної та расової неприязні. Виховання гуманних почуттів, доброзичливого ставлення до людей, потреби надавати їм безкорисливу, посильну допомогу. Формування розумових потреб, свідомої дисципліни, відповідального ставлення до своїх обов'язків, колективної

і суспільної праці, бережливого ставлення до її результатів. Виховання у дітей в сім'ї скромності, чесності і правдивості, почуттів честі, сорому та власної гідності; нетерпимого ставлення до порушників соціально-етичних норм і правил поведінки.

Культура поведінки як складова частина морального виховання дітей. Формування культури діалогу, вміння обирати відповідну до ситуації поведінку, зовнішній вигляд.

Специфіка морального виховання дітей у сім'ї: виховання прив'язаності до рідного дому, любові та поваги до батьків, інших членів сім'ї, звички до спільної праці. Роль батька у формуванні почуття поваги до матері, взагалі до жінки. Педагогічні умови засвоєння дитиною моральних норм у сім'ї: морально-психологічний клімат, існуючі у сім'ї моральні норми, особистий приклад й авторитет батьків, їхня педагогічна підготовленість.

Урахування батьками вікових та індивідуальних особливостей дітей у процесі їхнього виховання.

Форми та засоби морального виховання дітей у сім'ї: роз'яснення дітям категорій моралі: бесіда та дискусії на морально-етичні теми; обговорення книжок, статей із дитячої преси, кінофільмів, радіо- і телепередач, життєвих ситуацій, привчання дітей до аналізу та критичного ставлення до своїх і чужих вчинків, почуттів; моральні вправлення: робота з незакінченими оповіданнями, створення реальних ситуацій морального вибору, надання допомоги рідним, сусідам і товаришам, упорядкування разом із дорослими подвір'я, дитячих майданчиків, лісу, джерел, піклування про птахів, свійських тварин і т. д.

Роль сімейних свят у прилученні до сімейних традицій, формуванні почуття гордості за свою сім'ю, рід.

Розумна вимогливість і контроль за виконанням вимог у поєднанні з повагою до дітей. Приклад батьків у засвоєнні дітьми норм культури поведінки, вияву вихованості. Розвиток етичних уявлень.

Моральне заохочення (схвалення, прилюдне визнання заслуги), покарання (осудження, громадський осуд).

Статеве виховання — складова частина морального виховання передбачає:

- статеву освіту і виховання дітей і молоді та засвоєння ними суспільно-історичного досвіду взаємовідносин між чоловіком і жінкою, багатства справжніх людських почуттів;
- формування моральних взаємовідносин між хлопчиками і дівчатками, юнаками і дівчатами, виховання культури інтимних почуттів;

- засвоєння наукових понять про біологічні соціальні особливості статі, специфіку розвитку поведінки чоловіка і жінки;
- підготовку до шлюбу і створення здорової щасливої сім'ї.

Культура мови і мовлення дитини. Нетерпимість до уживання в сім'ї грубих слів: порушення етичних і моральних норм поведінки.

Практичні заняття

1. Проаналізувати відповідність застосування батьками методів морального виховання (заохочення та покарання) тим рекомендаціям, які були одержані на лекційних заняттях.

2. Ознайомити батьків з приблизною програмою спостережень за поведінкою дитини.

Домашнє завдання:

1. Скласти моральну характеристику своєї дитини на основі спостережень за раніше запропонованою програмою, визначити можливу наявність відхилення від моральних норм у поведінці дитини.

2. Упорядкувати разом з дітьми подвір'я, виготовити кілька годівниць для птахів, влаштувати на дворі, дати дитині доручення постійно заповнювати їх насінням та іншим кормом.

Література

1. Ю. П. Азаров. Семейная педагогика. — М., 1993.
2. В. Березин. О воспитании ребенка в семье, М., Лилия ЛТД, 2000.
3. Вчителі і батьки-вихователі /Кол.авторів/(ред. В.Г. Постовий. — К.: НДІ педагогіки, 1990.
4. Діалоги про виховання. Книга для батьків. — Рад. школа, 1985.
5. Д. Добсон. Воспитание ребенка с задатками сильной личности / Пер. с англ. — М.:КРОН, 1998.
6. С. В. Ковалев. Подготовка старшеклассников к семейной жизни: Тесты, опросники, ролевые игры. — М.: Просвещение, 1991.
7. Д. Нельсон, Л. Лотт, Х. Гленн. 101 совет для родителей по воспитанию детей от А до Я / пер. с англ. — КРОН-Пресс, 1997.
8. Школа молодых батьків / Т. Ф. Алексеева, В.Г. Постовий. — К., 1991.

4.4. Фізичне виховання

Мета, зміст і завдання фізичного виховання дітей у сім'ї. Вимоги до фізичного виховання дітей у сім'ї.

Збереження та зміцнення здоров'я, загартування організму, підвищення його опору до різних захворювань; виховання у дітей стійкого інтересу, потреби до систематичних занять, розвиток у дітей рухливих здібностей (сили, швидкості, витривалості, спритності). Програма з фізичного виховання дітей у сім'ї. Визначення фізичної підготовленості дітей у сім'ї.

Умови фізичного виховання дитини у сім'ї.

Форми занять фізичними вправами дітей у сім'ї: ранкова гігієнічна гімнастика, комплекси гігієнічної гімнастики та умови їх виконання; ранкова спеціальна гімнастика; заняття із загальної фізичної підготовки; самостійні тренувальні заняття; участь у змаганнях; прогулянки (піші, велосипедні, лижні); загартування повітрям, водою, сонцем; туризм, похід вихідного дня (спорядження до походу, умови, організація і проведення походів; попередження нещасних випадків у походах); рухливі та спортивні ігри, ігри-змагання, колективні ігри для дітей всіх вікових груп, бадмінтон, настільний теніс, акробатика, легка атлетика. Вибір форм фізичного виховання дітей у сім'ї, обов'язкові форми занять фізичними вправами у сім'ї. Методика вивчення фізичних вправ у домашніх умовах.

Долікарняна допомога при заняттях фізичними вправами, захворюваннях і травмах. Особливості фізичного навантаження для дітей дошкільного, молодшого, середнього і старшого шкільного віку. Фізична підготовка юнаків до служби у Збройних Силах. Контроль за фізичним розвитком дітей на основі медичних і педагогічних даних.

Показники та контроль фізичного розвитку дитини: зріст і маса тіла, об'єм грудної клітки, ширина плечей, життєва ємкість легенів, сила м'язів. Проведення антропометричних замірів.

Дитячі хвороби та їх профілактика: дефекти постави і деякі деформації опорно-рухового апарату, сколіози, плоскостопість.

Дитячий травматизм і перша допомога при травмах: рани і садна, переломи, вивихи, розтягнення зв'язок і надриви м'язів. Повний спокій, накладання різних видів шин, забезпечення повної нерухомості кістки в місці перелому.

Практичні заняття

Запропонувати батькам:

1. Провести на початку і в кінці року антропометричні заміри дитини (зріст і маса тіла, об'єм грудної клітки, ширина плечей, сила м'язів і кистей рук). Порівняти одержані дані.

2. Опанувати методику проведення комплексу ранкової гігієнічної гімнастики (послідовність і правильне виконання фізичних вправ).

3. Відповідно до віку навчитися визначати пульсометрію своєї дитини до і після фізичних навантажень.

4. Оволодіти знаннями і методикою лікування при легких травмах і розтягненні м'язів.

Література

1. М. Арутюнян, М. Зеленов. Легко ли быть родителями? Взрослые и дети: Союз, конфликт, компромисс. — М.: МП «Велес», 1991.
2. Большая энциклопедия начальной школы: Шк. программа вместе с родителями: В 2 т. / СПб.: Изд, Дом «Ева»; М.: ОЛМА-Пресс, 2001.
3. В. Гебель, М. Геклер. Ребенок от младенчества к совершеннолетию: Кн. для родителей, педагогов и врачей. — М.: Энигма, 1996.
4. В. Ф. Новосельский. Азбука физической закалилки детей. — К., 1991.
5. О. І. Петрик. Медико-біологічні та психолого-педагогічні основи здорового способу життя. — Львів: Світ, 1993.
6. Родинно-сімейна енциклопедія / Ф. С. Арват, В. М. Благін, Н. І. Белкіна. та ін.; За заг.ред. Ф. С. Арвата та ін. — К.: Богдана, 1996.
7. И. М. Саркисов-Серози. Путь к здоровью, сильной и долгой жизни. — М., 1987.

4.5. Естетичне виховання

Зміст, завдання та особливості естетичного виховання дітей у сім'ї. Естетичне виховання дітей у сім'ї — цілеспрямована система розвитку позитивних емоційних почуттів, здатності сприймати та оцінювати прекрасне в житті, людині, природі, праці, мистецтві, взаєминах, творити прекрасне, жити й працювати за законами краси.

Формування зачатків естетичних смаків у дітей дошкільного віку.

Значення морально-психологічних умов сім'ї в розвитку емоційно-чуттєвої сфери дітей, виховання в них розуміння і відчуття прекрасного в слові, мові, творах мистецтва, стосунках між людьми, їхніх діях. Роль батьків у формуванні у дітей здатності до творчого самовиявлення, розвитку й вдосконалення здібностей, практичної участі у створенні прекрасного. Спільна діяльність батьків і дітей у вивченні культурної спадщини минулого, формуванні вмінь правильно оцінювати сучасне мистецтво, визначати тенденції його розвитку.

Засоби розвитку художньо-естетичної культури дітей у сім'ї. Праця (розумова і фізична), природа, ігри, спілкування, естетична діяльність. Естетичне виховання дітей засобами мистецтва: читання й обговорення творів літератури, вивчення пісень, танців, відвідування музеїв, виставок, перегляд кінофільмів, телепередач, спектаклів. Організація образотворчої діяльності: малювання, ліплення, різьблення, випалювання, вишивання та ін. Участь батьків і дітей у проведенні свят, художній самодіяльності та ін.

Засоби виховання у дітей естетичної культури зовнішнього вигляду, формуванні смаків і почуттів прекрасного, міри і доречності у всьому.

Особистий приклад батьків щодо естетики та етики поведінки в сім'ї, побуті, на виробництві — важлива умова здійснення естетичного виховання дітей.

Практичні заняття

1. Скласти характеристику естетичної вихованості та етичної культури дітей.

2. Навчити батьків методики вивчення естетичних інтересів дітей різного віку. Домашнє завдання:

а) здійснити з дітьми культпохід вихідного дня до музею, театру, кінотеатру, на виставку, на природу і т. д.; проаналізувати сприйняття і враження дітей, їхні висловлювання, емоційний стан;

б) визначити рівень естетичного розвитку дитини (за методикою, даною вчителем).

Література

1. Г. Акімова. Словарь-справочник для неравнодушных родителей / СПб.: Весь, 2001.
2. Большая энциклопедия начальной школы: Шк. программа вместе с родителями: В 2 т. / СПб.: Изд. Дом «Ева»; М.: ОЛМА-Пресс, 2001.
3. А. И. Добровской. Сто советов по развитию одаренности детей: Родителям, воспитателям, учителям. — М.: Рос. пед. агентство, 1997.
4. Д. Б. Кабалевский. Воспитание ума и сердца: Книга для учителей. — М., 1981.
5. Д. Б. Кабалевский. Как рассказывать детям о музыке? — М., 1982.
6. Культура і побут України / авт. кол. під кер. В.І. Наулко. — К.: Либідь, 1991.

7. О. М. Кравець. Сімейний побут і звичаї українського народу. — К.: Наук. думка, 1996.
8. Родинно-сімейна енциклопедія / Ф. С. Арват, В.М. Благін, Н. І. Белкіна та ін.; За заг. ред. Ф. С. Арвата та ін. — К.: Богдана, 1996.
9. Д. Солиптер. Дети и компьютеры: Настольная книга для родителей. — М., 1996.
10. К. Й. Щербакова, Г.У. Григоренко. У сім'ї росте дитина. — К.: Освіта, 1995.

4.6. Інтелектуальне виховання

Місце і роль розумового виховання дитини в системі сімейного виховання, його взаємозв'язок з іншими напрямками. Завдання сім'ї в розвитку розумових здібностей дитини. Суспільні вимоги до розумового розвитку дитини.

Вікові та індивідуальні особливості дітей та їх урахування в розумовому вихованні. Особливості підготовки до навчання дітей дошкільного віку. Передумова формування навичок навчальної діяльності. Формування мотивації навчання, інтересу до школи і шкільного життя. Початкова школа. Формування навичок самостійної пізнавальної діяльності. Розвиток спостережливості, довільної уваги, прийомів запам'ятовування, мисленневих дій, контролю, самоконтролю.

Підлітковий вік. Виховання інтересів і нахилів дітей. Труднощі у навчанні і допомога батьків, сім'ї у формуванні наполегливості й відповідальності підлітка у навчанні. Врахування індивідуальних особливостей підлітка в організації його пізнавальної діяльності в сім'ї.

Особливості юнацького віку і навчальна діяльність: формування самостійності, світогляду, розгалуженої системи інтересів, навичок абстрактного мислення. Самостійність юнаків і дівчат і допомога батьків у навчанні. Професійні інтереси, плани молоді і навчання в школі. Розвиток пізнавальної активності старшокласників у сім'ї.

Зміст, форми і методи допомоги батьків дітям у підготовці до навчання та у навчанні. Народна дидактика, звичаї та традиції навчання дітей в сім'ї. Систематичний контроль і можливість батьків навчання дитини. Творче застосування набутих у школі знань на практиці, роль сім'ї в цьому, форми і методи стимулювання навчальної діяльності дітей, заохочення та покарання. Формування навичок самоконтролю і самовиховання. Вивчення в сім'ї історії, географії і культури рідного краю.

Практичні заняття

1. За допомогою методів спостереження, бесіди, аналізу поведінки дитини з'ясувати:

- а) які навчальні предмети найбільше цікавлять дитину і до яких вона байдужа;
- б) як виконуються домашні завдання (послідовність, час виконання, правильність виконання);
- в) тематику позаурочного читання дитини;
- г) зміст захоплень і позанавчальних інтересів учнів;
- д) як пов'язані інтереси і нахили учня з його життєвими планами.

2. На основі зібраних даних проаналізувати особливості навчальної діяльності дітей, вказати: помилки й недоліки, запропонувати програму гігієнічних дій сім'ї щодо їх усунення.

3. Взяти участь в обговоренні результатів спостережень і накреслених програм дій, з урахуванням власного досвіду та набутих знань висловити зауваження і пропозиції.

Література

1. В. Гебель, М. Геклер. Ребенок от младенчества к совершеннолетию: Кн. для родителей, педагогов и врачей. — М.: Энигма, 1996.
2. А. И. Добровской. Сто советов по развитию одаренности детей: Родителям, воспитателям, учителям. — М.: Рос. пед. агентство, 1997.
3. А. Зак. Как ребенку стать умнее? Кн. для детей и родителей. — М.: ВЛАДОС, 1997. — 200 с.
4. Л. Н. Лордкипанидзе. Книга о детях для думающих взрослых, или Путешествие по пути развития личности. — СПб.: Союз, 2000.
5. Т. Маджи. Как воспитать счастливого, уверенного в себе ребенка: 52 урока для родителей по воспитанию детей / Пер. с англ. — М.: КРОН-Пресс, 1998.
6. Г. Мелхорн. Геніями не народжуються. — К., 1989.
7. Д. Солиптер. Дети и компьютеры: Настольная книга для родителей. — М., 1996.
8. Л. Тихомирова. Развитие интеллектуальных способностей ребенка: Младший подростковый возраст. — 10—14 лет. — М.: Айрис-Пресс, Рольф, 2001.

4.7. Економічне виховання

Мета, зміст і завдання економічного виховання дітей у сім'ї. Економічне виховання дітей у сім'ї — цілеспрямована систе-

ма формування поглядів і ставлення до праці та її результатів, до різних форм власності та організації трудової продуктивної діяльності, оволодіння теоретичними знаннями з організації виробництва й практичними вміннями працювати розумово й фізично. Значення економічного виховання для різнобічного розвитку особистості й забезпечення умов підготовки молоді до самостійного життя, творчої діяльності.

Робота сім'ї з економічного виховання дітей, урахування індивідуальних і вікових особливостей.

Зв'язок економіки сім'ї із напрямками розвитку виробництва, поліпшення життєвого рівня людей.

Форми роботи батьків з економічного виховання дітей: роз'яснення (сімейний бюджет, ціна грошей, сімейне споживання і накопичення, співвідношення сімейного і суспільного); привчання (участь у складанні сімейного бюджету, вміння планувати свої потреби і витрати, берегти суспільне добро, особисті й сімейні речі). Формування в дітей умінь планувати, вести облік і контроль прибутків і витрат сімейного бюджету, здійснювати економічний аналіз витрат на електроенергію, воду, тепло, продукти харчування, одяг, взуття та ін. Формування розумних потреб дітей у сім'ї. Проблема кишенькових грошей.

Практичні заняття

Запропонувати батькам:

1. Разом з дітьми провести аналіз тижневих витрат сім'ї: на продукти харчування, електроенергію, проїзд у транспорті.
2. Визначити витрати кожного члена сім'ї на тиждень; провести аналіз витрат сім'ї на одяг і взуття школяра і дорослих протягом року.
3. Разом з дітьми скласти план витрат на тиждень, місяць, рік.
4. Провести аналіз прибутків і витрат на місяць і рік.

Література

1. И. В. Гребенников. Основы семейной жизни. — М., 1991.
2. Б. Ф. Кваша, В.Б. Спицнадель, Н. И. Минко. Ценностные основы семьи: Моногр. СПб.: СПб.: 1997.
3. Молодой семье: Энциклоп. семейн. жизни / Сост. З. Г. Рыкова, Н.В. Щегольковская. — Х.: ИКФ «Гриф», 1997.
4. Р. В. Овчарова. Семейная академия: вопросы и ответы. — М.: Просвещение, Учеб. лит., 1996.
5. От Я до Мы: Азбука семейной жизни / Сост. С. В. Ковалева. — 2-е изд. — М.: Педагогика, 1990.

4.8. Екологічне виховання

Мета, завдання і особливості екологічного виховання дітей у сім'ї на сучасному етапі. Формування екологічної культури у дітей. Спілкування дітей з природою як необхідна умова і цілеспрямоване формування їх практичного досвіду поведінки у природі. Сприймання і розуміння дітьми єдності природи і суспільства (природи і людини) як необхідна умова вироблення цінностей і досвіду у взаєминах з природою і навколишнім середовищем.

Роль бережливого ставлення батьків до живих об'єктів природи, його наслідування дітьми. Виховання у дітей розуміння своєї єдності з природою. Розвиток у них відчуття краси природи, її споглядання у різні пори року. Роль батьків у вихованні у дітей любові до природи, всього живого. Спільна діяльність сім'ї і дітей у свідомому дотриманні норм впливу на природу, постійна участь в охороні, збереженні та відтворенні рослинного і тваринного світу своєї місцевості, запобігання засміченню відходами і забрудненню довкілля та ін.

Засоби розвитку екологічної культури дітей у сім'ї (проведення спільних спостережень за явищами і змінами в природі, окремими об'єктами природи — тваринами, рослинами; спільна природоохоронна практична діяльність; читання науково-популярної та художньої літератури про природу; розв'язування кросвордів, загадок, їх самостійне складання і т. д.).

Література

1. В. Е. Борейко. Введение в природоохранную эстетику. — К., 1997.
2. Е. А. Писарчук, А. М. Кухта. Екологічне виховання учнів. — К.: Радянська школа, 1990.
3. Родинно-сімейна енциклопедія / Ф. С. Арват, В. М. Благін, Н. І. Белкіна та ін.; За заг. ред. Ф. С. Арвата та ін. — К.: Богдана, 1996.
4. В. Н. Соколова, Г. Я. Юзефович. Отцы и дети в меняющемся мире: Кн. для учителей и родителей. — М.: Просвещение, 1991.
5. И. Т. Суравегина, В. М. Сенкевич. Как учить экологии. — М.: Просвещение, 1995.
6. Сучасні проблеми гігієни навколишнього середовища / І. І. Даценко, О. Б. Денисюк, С. Л. Долощицький та ін. — Львів: Львівдержмедуніверситет, 1997.
7. Л. І. Хижняк, А. Н. Нагорна. Здоров'я людини та екологія. — К.: Здоров'я, 1995.

8. В. З. Шомоди, В. А. Санько. Разговор с природой: Народные приметы. — Минск, 1990.

4.9. Правова культура батьків

Батьки та діти. Відповідальність батьків за виховання, навчання і розвиток дітей.

Декларація прав дитини. Право на соціальний захист. Право на громадянство. Право на харчування, житло, розваги. Право на сім'ю, освіту. Захист від недбалого ставлення, жорстокості, експлуатації. Право на захист від расової, релігійної чи будь-якої іншої експлуатації.

Конвенція про права дитини. Невід'ємне право на життя, збереження своєї індивідуальності. Право на свободу думки, совісті і релігії. Право на особисте життя, сімейне життя, недоторканість житла, таємницю кореспонденцій. Захист від фізичного та психологічного насильства. Захист дітей, позбавлених сімейного оточення, всиновлених. Право дитини на користування послугами системи охорони здоров'я. Право на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального, соціального розвитку. Право на освіту. Право на відпочинок і дозвілля. Захист від економічної експлуатації. Захист від сексуальної експлуатації. Захист прав дитини під час збройних конфліктів. Захист прав дитини у системі судочинства.

Батьківські права та обов'язки в Україні, їх конституційний характер. Відповідальність батьків за розвиток дитини у сім'ї (стаття 59 Закону України «Про освіту»), яка передбачає:

- рівну відповідальність кожного з батьків за виховання, навчання і розвиток дитини;
- постійну турботу батьків та осіб, що їх замінюють, про фізичне здоров'я, психічний стан дітей, створення належних умов для розвитку їх природних здібностей;
- повагу до гідності дитини, виховання працелюбності, почуття доброти, милосердя, шанобливого ставлення до державної та рідної мови, сім'ї, старших за віком, до народних традицій і звичаїв;
- сприяння здобуттю дітьми освіти у закладах освіти або забезпечення повноцінної домашньої освіти відповідно до вимог щодо її змісту, рівня та обсягу;
- виховання поваги до законів, прав, основних свобод людини.

Державна допомога батькам і особам, що їх замінюють, у виконанні ними своїх обов'язків, захист прав сім'ї.

Права і обов'язки батьків та дітей у законодавстві України про сім'ю і шлюб. Порядок і умови одруження. Регулювання особис-

тих та майнових відносин, які виникають в сім'ї між подружжям, між батьками та дітьми.

Взаємність обов'язків батьків та дітей.

Підстави, при наявності яких може постати питання про позбавлення батьківських прав.

Адміністративна відповідальність батьків за ухилення від виконання своїх обов'язків.

Порядок виплати аліментів на неповнолітніх.

Законодавство і нормативні акти України щодо здорового способу життя. Права дітей і профілактика ВІЛ (СНІДу). Законодавча база охорони здоров'я дітей.

Література

1. Закон про освіту. — Освіта, № 31, 1995.
2. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. — Вікар, 1997.
3. Родинно-сімейна енциклопедія. — Авт. В. М. Благінін, Н. І. Белкіна та ін. За заг. ред. Ф. С. Арвата та ін. — К.: Богдана, 1996.
4. Діти «групи ризику»: психологічні, соціально-правові аспекти. — К.: Київська міська держадміністрація. Служба у справах неповнолітніх.
5. В. В. Копейчиков. Правознавство. — Київ, 1999
6. М. Й. Коржанський. Науковий коментар Кримінального Кодексу України. — К., 2001.
7. Педагогічний словник для молодих батьків. — К.: ДЦССМ, 2002. Законодавство, яке тебе захистить.: Авт кол.: Л. С. Волинець, Т. В. Говорун. — К.: Український інститут соціальних досліджень, 2000. — Кн. 2.
8. Сімейне право України. — К., 1997.
9. Н. Ю. Максимова, С. В. Толстоухова. Соціально-психологічний аспект профілактики неадекватної поведінки підлітків та молоді. — К., 2000. — 196 с.

4.10. Захист прав дитини

Конвенція про права дитини (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р.) про утвердження пріоритетів прав дитинства. Основна мета Конвенції — вироблення загальних положень, що захищають дітей від неуваги суспільства, припинення, нерівності. Основний принцип Конвенції — будь-які рішення, пов'язані із здоров'ям дітей (від народження до 18 років), мають виходити насамперед з інтересів дитини.

Основні права дітей за Конвенцією: право виживання, розвиток, захист, участь у житті суспільства. Забезпечення прав на життя, медичне обслуговування, нормальні умови існування (помешкання, харчування), на ім'я та громадянство.

Право дитини на проживання в сім'ї разом з батьками або в сім'ї одного з них та на піклування з боку батьків.

Право на освіту, відпочинок, прилучення до культури, вільну організацію дозвілля.

Дотації на дітей, альтернативні школи, служби соціальної реабілітації.

Захист неповнолітніх дітей, дітей-біженців, жертв соціальних катастроф, сиріт та полишених опікування з боку батьків.

Питання захисту прав дітей у Конституції України та інших законодавчих актах. Кодекс про шлюб і сім'ю щодо прав дитини і засобів її захисту.

Відповідальність батьків за створення належних умов для фізичного, духовного та інтелектуального розвитку дитини.

Сімейний кодекс України.

Державна допомога сім'ям з дітьми.

Право дитини не розлучатися з батьками всупереч її волі, за винятком випадків, коли таке розлучення необхідне в інтересах дитини.

Спілкування дитини з батьками, що проживають окремо.

Проблеми захисту «дітей вулиці» (безпритульні діти — ті, що не мають постійного місця проживання в зв'язку з втратою батьків, асоціальними формами поведінки дорослих у сім'ї, вигнані з дому; бездоглядні діти, які мають певне місце проживання, але вимушені перебувати на вулиці в результаті матеріальної неспроможності опікунів, психічних розладів батьків, байдужого ставлення останніх до виховання дітей; діти-втікачі з виховних установ — ті, хто зазнав психологічного, фізичного та сексуального насильства в закладах інтернатного типу та притулках; діти-втікачі із зовні благополучних сімей через наявність високого рівня конфліктності, патохарактерологічних особливостей, відхилень у психічному та особистісному розвитку; діти, що за своїми психологічними ознаками схильні до постійного перебування на вулиці, позбавлені батьківського піклування, аутсайдири шкільних колективів, діти з яскравими ознаками важковиховуваності, схильні до безцільного проведення часу).

Основні напрями державного захисту дитини, всі форми фізичного та психічного насильства: образа, недбале й жорстоке поводження з нею, експлуатація, включаючи сексуальні зловживання, в т. ч. з боку батьків або осіб, які їх замінюють, втягнен-

ня до злочинної діяльності, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин, залучення до екстремістських релігійних, психо-культурних угруповань та течій, використання для створення і розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо.

Види захисту: презентація, профілактика, соціальна допомога, соціальна терапія, соціальне обслуговування, посередництво, соціальний супровід, ізоляція від батьків, забезпечення суспільного виховання і державного утримання.

Конференція «Сім'я і різнобічний розвиток особистості дитини».

Конференція — завершальний етап навчання батьків дошкільного закладу, школи педагогічної культури. До роботи конференції залучаються вчені, педагоги, батьки. Окремі питання можуть висвітлюватися науковцями, вчителями, інші — батьками. Можна з одного питання запропонувати виступи і педагогам, і батькам з повідомленням про досвід сімейного виховання.

Успіх роботи конференції — в її хорошій організаційній підготовці, чіткому доборі виступаючих, умінні активізувати учасників.

Приблизна тематика

- Всебічний розвиток особистості дитини — головна мета сімейного виховання підростаючого покоління.
- Організація сімейного побуту — необхідна умова розвитку дитини в сім'ї.
- Громадянське виховання дитини в сім'ї, формування світогляду.
- Розвиток пізнавальних інтересів дитини в сім'ї.
- Виховання здорової, фізично досконалої людини в сім'ї.
- Моральне виховання дитини в сім'ї. Виховання доброти і милосердя.
- Виховання працелюбності у дітей, у сім'ї, трудових навичок. Роль сім'ї у підготовці старшокласника до вибору професії. Виховання в сім'ї інтересу до мистецтва, вміння його розуміти.

Література

1. О. В. Киричук. Концепція виховання підростаючих поколінь суверенної України // Радянська школа. — 1991. — № 5.
2. Кодекс про шлюб і сім'ю України. — К., 1997.
3. Конвенція ООН про права дитини. — К., 2000.
4. Конституція України. — К., 1997.
5. Проблемні сім'ї: діти і батьки / Ю. М. Якубова та ін. — К., 1998.

6. Сімейне право України. — К., 1997.
7. Л. Тархова. Как уберечь ребенка от тюрьмы и панели. — М., 1997.
8. Г. Фидгор. Дети разведенных родителей: между травмой и надеждой. — М., 1995.
9. Ю. М. Якубова, Н.В. Лавриненко, М. М. Московка. Батьків не обирають (проблеми відповідального батьківства в сучасній Україні). — К., 1997.

КОДЕКС ЧЕСТІ УЧИТЕЛЯ

1. Загальні положення

Кодекс честі учителя — це сукупність морально-етичних норм, правил поведінки, звичок, переконань, які ґрунтуються на ціннісних орієнтаціях, ідеалах, світогляді людини і регламентують її відносини з соціальним оточенням, службову та громадську діяльність.

Основу Кодексу честі учителя становлять вимоги Конституції України, моральні традиції українського народу, базові міжнародні гуманітарні стандарти, морально-етичні аспекти чинного законодавства, положення концепції розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір.

2. Основні моральні засади Кодексу честі учителя

2.1. Батьківщина

Учитель — громадянин України. Суспільство має повне право сподіватися від нього найвищого взірця особистої й офіційної поведінки та діяльності. Кожен учитель-патріот, що ставить формування української еліти, нової генерації підростаючого покоління та добробут українського народу вище власних інтересів і робить або готовий зробити усе можливе для рідної держави. Патріотизм — глибоко укорінена віра та почуття людини, невід’ємна складова кодексу честі учителя. Він спрямовує власні зусилля на розбудову Української держави і розвиток освіти. Модернізує освітню діяльність на основі використання новітніх педагогічних інформаційних та комп’ютерних технологій і створення нового покоління засобів навчання.

2.2. Вірність та відданість

Учитель — взірець вірності Вітчизні, високої поваги до символів Держави: Державного Прапора України, Державного Герба України і Державного Гімну України. Шлях жертвовності, са-

мовідданості народові, педагогічній справі, підтримка владних чинників у відстоюванні незалежності України та розбудові атрибутів державності — добровільний вибір кожного учителя.

2. 3. Обов'язок

Бездоганне виконання обов'язку — це найважливіша ознака поведінки учителя. Обов'язки виконуються сумлінно, точно, головним є формування молодшої людини ХХІ століття, здатної здійснювати професійну діяльність на демократичних та гуманістичних засадах, реалізовувати освітню політику як пріоритетну функцію держави, забезпечувати розвиток та самореалізацію особистості, задоволення її освітніх і духовно-культурних потреб, бути конкурентоспроможним на ринку праці.

2. 4. Честь

Честь — сукупність вищих моральних принципів, якими керуються людина у своїй громадській і особистій поведінці, провідна ознака поведінки учителя. Він веде спосіб життя порядної людини, не обманює, не краде, не порушує загальнолюдських моральних норм. Він ніколи не вдається до інтриг, чіплянь, несправедливих дій, шахрайства, хабарництва.

2. 5. Чесність

Суттєвою рисою учителя є чесність — безкорисливе виконання своїх обов'язків заради забезпечення національних інтересів України, інтересів школи. Присвячує свою педагогічну діяльність суспільству. Він несе відповідальність перед законом та учнями за рішення, що їх приймає. Учні довіряють йому, сподіваючись на те, що він чесна людина.

2. 6. Честь педагога

Правила Кодексу честі однакові для всіх учителів, незалежно від звання, посади, стажу праці та обставин. Ставлення до виконання завдань жодною мірою не повинно залежати від того, чи це молодий учитель, щойно призначений, чи більш досвідчений. Взірці чесної поведінки та діяльності мають давати директор, заступники.

Адміністрація школи — приклад для молодих та менш досвідчених учителів.

3. Педагогічні традиції

3.1. Місце у суспільстві

Учитель — це представник Українського народу. Саме в цьому його шляхетність, саме тому він утверджує принципи загальнолюдської моралі, правди і справедливості, гуманізму, патріотизму, доброти, працелюбства, поміркованості та інших добродійностей. Виховує повагу до культурно-національних, ду-

ховно-історичних цінностей України, дбайливе ставлення до навколишнього середовища; виховує молодь в дусі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними групами, релігійними конфесіями; захищає учнів від будь-яких форм фізичного і психічного насильства; запобігає вживання ними наркотичних речовин.

3. 2. Духовні засади

Духовною основою учителя є витвори людського духу, зафіксовані у здобутках культури, науки, моралі, мистецтва, оволодіння ним гуманістичними моральними цінностями.

3. 3. Дисциплінованість та ініціатива.

Оптимізм, ентузіазм, мудрість, активність у досягненні мети або виконанні повсякденних завдань — головні вимоги учителя. Він виконує функціональні обов'язки сумлінно, вчасно попри всі перешкоди, труднощі, негаразди, що виникають, приймає сміливі рішення, бере на себе відповідальність, проявляє ініціативу.

3. 4. Позиція та вчинок

Позиція — система ставлень особистості до явищ, людей, об'єктів; їх оцінка заснована на індивідуальному досвіді, моральних принципах і переконаннях.

Вчинок — акт морального самовизначення, яким учитель виявляє і формує своє ставлення до суспільства, учнів, самого себе, природи, педагогічної діяльності, науки.

3. 5. Піклування про учнів

Учитель завжди стоїть на сторожі святого скарбу українського духу, в якому прихована таємниця успіху, щастя, перемоги. Він сприяє набуттю учнями соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнародних відносин, формуванню у юнаків і підростаючого покоління рис громадян Української держави.

Здійснює соціально-правовий захист учнів — систему організаційно-правових, фінансово-економічних, соціально-культурних, інформаційно-просвітницьких заходів.

3. 6. Вести за собою учнів

На учителя покладається особиста відповідальність за учнів. Він гартує їх дух, моральні сили, веде за собою для досягнення мети. Справжній учитель завжди поважає людську гідність та честь учнів. Він уміє підкорятися, не принижуючи себе, управляти, не принижуючи учнівську молодь.

3. 7. Учитель — взірець для учнів

Учитель — взірець як у дотриманні моральних норм поведінки, зовнішнього вигляду, так і у виконанні завдань, що безпосередньо стосуються його професійного обов'язку. Він уникає вульгар-

ності, розбещеності, шкідливих звичок; сумлінно і наполегливо зберігає та розвиває професійні якості та норми поведінки.

3. 8. Життєва і професійна компетентність

Учитель здатний ефективно розв'язувати проблеми, що виникають в реальних життєвих ситуаціях, діяти адекватно вимогам соціуму та згідно з власною природою; жити у злагоді із сучасністю. Він приводить зміст фундаментальної, психолого-педагогічної, методичної, інформаційно-технологічної, практичної та соціально-гуманітарної підготовки учнів у відповідність вимогам інформаційно-технологічного суспільства та змінам, що відбуваються в загальноосвітній середній школі; забезпечує особистісний розвиток учнів на засадах особистісно орієнтованої педагогіки; поєднує знання учнів з професійною мораллю; спрямовує інтереси та потреби особистості учнів на певну ієрархію життєвих цінностей; зберігає невичерпне джерело знань, підживлює інтерес учнів, утримує звання «педагог».

3. 9. Уникнення втручання в політику

Учитель уникає втручання в політику. Він підтримує національну політику Української держави та її інтереси незалежно від того, яка політична партія перебуває при владі.

3. 10. Учительський дух

Ні за яких обставин не можна примусити учителя змінити власні переконання, віру, зрадити педагогічній професії. Нехтування духовними цінностями інших він вважає нижчим своєї гідності. Учитель — взірець добродійності, людяності, милосердя у ставленні до учня. Він зберігає непроникність духу.

4. Взаємини учителя з колегами та учнями

4.1. Ціннісне ставлення до колег та учнів

Ціннісне ставлення до колег та учнів виявляється у моральній активності особистості учителя, прояві чуйності, чесності, правдивості, працелюбності, справедливості, гідності, милосердя, толерантності, совісті, миролюбності, доброзичливості, добросовісності, готовності допомогти іншим, обов'язковості, ввічливості, делікатності, тактовності; вміння працювати з іншими; здатності прощати і просити прощення, протистояти проявам несправедливості, жорстокості.

5. Відповідальність за порушення Кодексу честі

Порушення норм Кодексу честі учителя ганьбить гідність усього педагогічного колективу школи. Випадки грубого порушення Кодексу честі обов'язково оголошуються на конференції трудового колективу, педагогічній раді. Учитель, який навмисне

уникає його вимог, може бути попереджений, а в особливих випадках — підлягає осуду трудовим колективом Кодексу честі.

ПРО ПІДСУМКИ ПРОВЕДЕННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО КОНКУРСУ «КЛАСНИЙ КЕРІВНИК-2004»

*Наказ Міністерства освіти і науки України
від 4 березня 2005 року № 139*

З метою поширення і впровадження у практику роботи загальноосвітніх навчальних закладів інноваційних технологій виховання дітей та учнівської молоді, залучення вчителів-практиків до наукової роботи в галузі педагогіки і психології розвитку особистості та відповідно до Указу Президента України від 24.01.2001 року № 42/2001 «Про додаткові заходи щодо забезпечення виконання Національної програми «Діти України» на період до 2005 року» з 1 вересня 2004 року до 15 січня 2005 року проведено Всеукраїнський конкурс «Класний керівник — 2004».

На конкурс надійшла 231 конкурсна робота з усіх регіонів України, крім Вінницької області.

Відповідно до рішення журі конкурсу визначено переможців, лауреатів та дипломантів IV етапу Всеукраїнського конкурсу «Класний керівник — 2004» за номінаціями: вчителі початкових класів; класні керівники 5—11 класів; вихователі шкіл-інтернатів; класні керівники 5—11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів.

У зв'язку з вищезазначеним **наказую:**

1. Доповідну записку «Про підсумки Всеукраїнського конкурсу «Класний керівник — 2004» взяти до відома (додаток 1).

2. Нагородити відповідно до Умов про VI етап Всеукраїнського конкурсу:

2.1. Почесними грамотами Міністерства освіти і науки України та цінними подарунками — переможців Всеукраїнського конкурсу (додаток 2);

2.2. Почесними грамотами Міністерства освіти і науки України — лауреатів Всеукраїнського конкурсу (додаток 3);

2.3. Грамотами Науково-методичного центру середньої освіти Міністерства освіти і науки України — дипломантів Всеукраїнського конкурсу (додаток 4).

3. Переможців у номінації «Сучасний погляд на педагогічну та психологічну науку» відповідно до Умов проведення конкурсу

рекомендувати для обрання науковими кореспондентами Інституту проблем виховання АПН України (за згодою).

4. Оголосити подяку Міністерства освіти і науки України управлінням освіти і науки Волинської, Івано-Франківської, Київської, Закарпатської, Луганської, Львівської, Миколаївської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернігівської обласних держадміністрацій; Головному управлінню освіти і науки Київської міської держадміністрації, управлінню освіти Оболонського району м. Києва — за організацію і проведення I, II та III етапів конкурсу, надання загальноосвітнім навчальним закладам науково-методичної допомоги, організацію фахової експертизи та рецензування конкурсних робіт.

5. Управлінню освіти і науки Вінницької обласної держадміністрації вказати на серйозні недоліки в організації та проведенні Всеукраїнського конкурсу «Класний керівник – 2004».

6. Науково-методичному центру середньої освіти (Завалевський Ю.І.):

6.1. Забезпечити видання робіт переможців конкурсу в 2005–2006 роках.

6.2. Розробити до 1 грудня 2005 року Положення про проведення Всеукраїнського конкурсу «Класний керівник року» і затвердити його в установленому порядку.

7. Міністру освіти і науки Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій:

7.1. Довести до відома керівників районних та міських органів управлінь освітою інформацію про підсумки Всеукраїнського конкурсу «Класний керівник – 2004».

8. Опублікувати даний наказ в Інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України.

9. Контроль за виконанням даного наказу покласти на директора Науково-методичного центру середньої освіти Завалевського Ю. І.

Міністр С. М. Ніколаєнко

Додаток 1

*до наказу МОН України
від 04.03.2005 року № 139*

Доповідна про підсумки проведення Всеукраїнського конкурсу «Класний керівник – 2004» в загальноосвітніх навчальних закладах

На виконання наказу Міністерства освіти і науки України від 06.05.04 р. № 373 з 1 вересня 2004 року до 15 січня 2005 року в загальноосвітніх навчальних закладах проводився Всеукраїнський конкурс «Класний керівник – 2004». Конкурс проведено з метою привернути увагу науково-педагогічної громадськості до проблем виховання, які актуалізовані практикою і потребують теоретико-методологічного осмислення та наукового забезпечення; виявити кращих педагогів, які у практичній роботі ефективно використовують форми і методи виховної роботи, інноваційні виховні технології; сприяти поширенню і впровадженню у практику виховної діяльності педагогічних колективів.

Відповідно до Умов конкурсу, його проведено у чотири етапи: 1 — на рівні навчальних закладів, 2 — у районах і містах обласного підпорядкування, 3 — в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, 4 — всеукраїнський рівень.

Всеукраїнський конкурс проводився за чотирма номінаціями: вчителі початкових класів; класні керівники 5—11 класів загальноосвітніх навчальних закладів; вихователі шкіл-інтернатів; класні керівники 5—11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів.

За всіма номінаціями на 4-й етап до журі Всеукраїнського конкурсу надійшла 231 робота з усіх регіонів України, крім Вінницької області.

Конкурс засвідчив, що більшість педагогів-новаторів працюють на перспективу, з урахуванням позитивних зрушень у суспільно-політичному житті країни, спрямовуючи свою практичну діяльність на реалізацію соціальної функції виховання — забезпечення наступності духовного і морального досвіду поколінь, підготовка особистості до успішної життєдіяльності.

Аналіз конкурсних робіт свідчить про високий рівень професійної компетентності конкурсантів, їх ініціативу, творчість,

досконале володіння різноманітними підходами, методами роботи. Кожен з них працює в напрямку пошуку ефективних форм виховання, розробляє і широко впроваджує нові, нетрадиційні методи виховання. Це творчі, ініціативні, професійно активні педагоги, здатні забезпечити високий рівень вихованості учнів на основі модернізації змісту, структури виховного процесу, становлення та управління класним колективом.

Головною метою діяльності класних керівників є виховання громадянина України, патріота своєї країни, готового самовіддано розбудовувати її як суверенну, незалежну, демократичну державу, здатного виявляти національну гідність, знати свої обов'язки і права, цивілізовано відстоювати їх, сприяти громадянському миру і злагоді в суспільстві, поводитися компетентно, бути конкурентоспроможним, успішно самореалізовуватися в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал, носій культури. Виховні технології відбивають стратегію їх діяльності шляхом модернізації відомих педагогічних ідей, методик виховної роботи, в першу чергу, особистісно орієнтованих; впровадження педагогіки життєтворчості; використання різноманітних творчих методів виховання, колективних творчих справ, що спрямовані на формування ціннісних орієнтацій, набуття учнями соціально-комунікативного досвіду, навичок саморозвитку, подальше самовизначення та самореалізацію в особистому і суспільному житті. Це зумовлює визначення завдань, теоретико-методологічних принципів, змісту, форм і методів організації, критеріїв ефективності виховної діяльності.

Представлені на конкурс виховні системи базуються на основних принципах виховання, а саме: національної спрямованості, культуровідповідності, гуманізації виховного процесу, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, цілісності, особистісної орієнтації, життєвої смислотворчої самодіяльності, полікультурності, соціальної відповідальності, превентивності.

Одним із завдань конкурсу було виявлення якісно нових форм і методів організації колективних творчих справ, авторських педагогічних виховних програм, систем, моделей, використання інноваційних виховних технологій в діяльності класного керівника, куратора. Журі конкурсу відмічає прагнення класних керівників до активного пошуку нових методик, нетрадиційних форм виховної роботи, змістовного її наповнення; винайдення оригінальних шляхів реалізації напрацьованих матеріалів, їх впровадження у практичну діяльність. Більшість представлених програм, моделей передбачають узгоджену діяльність різних функціональних модулів: навчально-виховного, експерименталь-

но-дослідного, науково-методичного, інформаційно-просвітницького, соціально-педагогічного, діагностично-оздоровчого. Конкурсантами розроблено власні системи виховання, авторські концепції, методики, моделі, програми.

Моделюючи виховну діяльність, класні керівники впроваджують особистісно зорієнтовані, проектні, інформаційні, модульно-розвивальні технології; технології колективного творчого виховання, психолого-педагогічного супроводу, педагогічної взаємодії з органами учнівського самоврядування; використання елементів вальдорфської педагогіки, технології саморозвитку М. Монтесорі. Обираючи нові форми і методи роботи, вчителі спираються на наукові ідеї вітчизняних і зарубіжних педагогів Ш. О. Амонашвілі, І. Д. Беха, Л. С. Виготського, Т. Д. Дем'янюк, О. В. Киричука, Г. С. Костюка, Я. А. Коменського, В. О. Сухомлинського, О. В. Сухомлинської та інших.

Реалізуючи провідні ідеї виховання, педагоги-новатори активно використовують досягнення психолого-педагогічної науки; системи виховної роботи базують на кращому вітчизняному та зарубіжному досвіді. Характерним є творчий пошук та застосування у виховній роботі ефективних інтерактивних методів, а саме: колективні творчі справи, які дають можливість дітям проявити себе, створюють ситуацію успіху, вселяють віру у свої можливості; «ранкові зустрічі», де обговорюються події у класі, сім'ї, місті чи селі, країні, відбувається обмін враженнями від прочитаних книг, переглянутих передач, фільмів; скриньки добрих справ, у яку діти протягом тижня складають повідомлення про власні добрі справи та справи своїх однокласників; ігри-мандрівки; рольові ігри; заняття-тренінги; робота у парах, групах, центрах; збір-планування; бліц-опитування; прес-бій; творчий експеримент; «мозковий штурм»; метод проектування та багато інших.

З метою визначення мотивації поведінки учнів, класні керівники використовують дослідницькі й пошукові методи, проводять тестування, анкетування. Педагоги добре володіють прийомами діагностики психолого-педагогічних особливостей вихованців. У тісній співпраці з психологами вивчають особистість учня, проводять моніторинг рівня вихованості окремих дітей та духовного розвитку учнівського колективу; організують діагностику вихованості певних якостей особистості й соціометричні дослідження розвитку класного колективу, сформованості міжособистісних взаємин. Виховну роботу будують на основі корекції психічних станів дітей, їхнього вирівнюванні та розвитку.

У практиці роботи класних керівників — учасників конкурсу прослідковуються такі пріоритетні напрямки виховання, як духовно-моральний, родинно-сімейний, національно-патріотичний, художньо-естетичний, трудовий, громадянський, екологічний, туристично-краєзнавчий, формування здорового способу життя.

На сучасному етапі особливої актуальності набуває завдання формування у дітей та учнівської молоді ціннісного ставлення до власного здоров'я. Як свідчить аналіз представлених на конкурс матеріалів, класні керівники глибоко усвідомлюють важливість формування в учнів позитивної мотивації на здоровий спосіб життя, культуру здоров'я. З цією метою вони активно проводять інформаційно-просвітницьку та роз'яснювальну роботу щодо ведення здорового способу життя, профілактики згубних звичок на основі врахування вікових та психологічних особливостей учнів; залучають до співпраці батьків, органи учнівського самоврядування, місцеву громаду.

Особливе місце у діяльності класних керівників — переможців обласного етапу Всеукраїнського конкурсу — посідають завдання формування ціннісного ставлення особистості до суспільства і держави, яке проявляється у таких якостях, як патріотизм, національна самосвідомість, правосвідомість, політична культура та культура міжнетічних стосунків. Виходячи із твердження про те, що побудова демократичної держави можлива за умови виховання соціально активних громадян, які здатні жити і працювати в демократичному суспільстві, класні керівники широко залучають своїх вихованців до участі у роботі органів учнівського самоврядування, дитячих та молодіжних організаціях. Це важливо також для ознайомлення учнів із формами, методами і технологіями самоврядування, вироблення організаторських умінь і навичок, максимального розвитку у кожної дитини її потенційних здібностей і можливостей, формування високої конкурентоспроможності, ініціативи, творчості, розкриття й утвердження особистості, заохочення її до самодіяльної і колективної діяльності; участь у їх діяльності сприяє задоволенню потреб у спілкуванні з однолітками, самоствердження у суспільно значущій діяльності.

Важливими напрямками роботи класних керівників є формування класного колективу, створення атмосфери творчого пошуку, що сприятиме виявленню, розвитку, повному розкриттю нахилів, талантів і здібностей кожної дитини. Саме тому значна увага зосереджується на створенні сприятливого психологічного мікроклімату, виховного середовища, що є комфортним для кожного учня і забезпечує соціалізацію кожної дитини. Для цього класними керівниками, кураторами, вихователями шкіл-інтернатів проводиться цілеспрямована робо-

та з батьками, активом класу, оскільки, як свідчить досвід, тільки спільними зусиллями можна подолати негативні прояви у вчинках кожної особистості, позитивно впливати на її почуття, свідомість, поведінку. Організуючи роботу з батьками, вчителі використовують як традиційні, так й інноваційні форми роботи, зокрема, бесіди, лекції, дискусії, вечори запитань і відповідей, дні взаємних претензій; консультації з проблем родинно-сімейного виховання, аукціони ідей родинної педагогіки, моніторинг родинних стосунків, години взаєморозуміння; родинні свята і вечори сімейних традицій, практичні групові заняття з аналізом педагогічних ситуацій, обмін досвідом, інтерв'ю з батьками, де кореспондентами виступають діти; залучення батьків до проведення занять, де вони виступають асистентами, спільна участь у пошуковій роботі, походах, екскурсіях тощо.

З метою залучення вчителів-практиків до наукової роботи в галузі педагогіки і психології розвитку особистості, Положенням про конкурс передбачено виконання його учасниками двох домашніх завдань за темами: «Сучасний погляд на педагогічну та психологічну науку» та «Сучасні діти, які вони?» Більшість домашніх завдань за першою темою відзначаються аргументованістю, самостійністю мислення, теоретичною і практичною значущістю; їх автори засвідчили розуміння значення психолого-педагогічної науки для практики виховання, висловлюючи побажання щодо більш тісної співпраці науковців і практиків з метою врахування досвіду останніх для розвитку сучасної науки.

Щодо виконання другого завдання, журі конкурсу відмічає, що у матеріалах домашнього завдання засвідчено високий професіоналізм класних керівників, висловлено найщиріші почуття поваги і любові до дітей. Вони написані з душею, вірою в те, що їх вихованці виростуть справжніми патріотами, гідними громадянами України.

Про високий інтелектуальний і творчий рівень конкурсантів свідчать представлені публікації з різних проблем виховної діяльності, розробки виховних годин, бесід, диспутів, турнірів, змагань; сценарії ранків, вечорів, шоу-програм, відзначення державних, народних, шкільних свят тощо. Вони насичені патріотичними почуттями, любов'ю до рідної землі, свого народу, держави і вбирають у себе педагогічну мудрість українського народу, щирість душі й щедрість серця тих, хто присвятив своє життя вихованню дітей.

Всеукраїнське журі конкурсу відмічає недоліки у матеріалах, представлених учасниками. Це, найперше, неструктурованість систем виховання, розроблених конкурсантами; вимагає чіткості й конкретності проектування виховних задач, визначення компонентів виховних системи та змісту виховної роботи. Описую-

чи власний досвід роботи, автори, як правило, не вказують на те нове, що привнесено ними особисто у конкретну виховну систему та не зазначають результати власної інноваційної діяльності.

Щодо організації Всеукраїнського конкурсу «Класний керівник – 2004», журі відзначило високу активність і вагому участь управлінь освіти і науки Волинської, Івано-Франківської, Київської, Луганської, Миколаївської, Полтавської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернігівської обласних, Київської міської державних адміністрацій, обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти. Конкурс продемонстрував відповідальність і зацікавленість органів управління освітою, обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, кабінетів виховної роботи у вирішенні завдань виховання дітей і молоді, прагнення створити необхідні організаційні, методичні, кадрові, ресурсні та інші умови, які забезпечать інтенсифікацію виховної діяльності, привернуть увагу органів державної влади до виховання особистості в сучасній Україні, морального та матеріального заохочення безпосередніх виконавців державної політики у сфері виховання класних керівників, кураторів, вихователів.

Додаток 2

*до наказу МОН України
від 04.03.2005 року № 139*

Список переможців Всеукраїнського конкурсу «Класний керівник – 2004»

Номінація «Початкова школа»

I місце — Никитюк Лариса Милетіївна, спеціалізована школа І-ІІІ ст. №1, м. Луцьк, Волинська область;

II місце — Беркут Віра Леонідівна, загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №3, м. Золотоноша, Черкаська область;

III місце — Пономарьова Вікторія Володимирівна, НВК «Школа-лицей», м. Лутугине, Луганська область;

Номінація «Класні керівники 5–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»

I місце — Реньгач Наталія Петрівна, загальноосвітня школа І-ІІІ ст., с. Паланка, Уманський район, Черкаська область;

II місце — Костюк Тарас Васильович, загальноосвітня школа І-ІІІ ст., с. Синьків, Радехівський район, Львівська область;

III місце – Глуховська Алла Іванівна, загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №225, м. Київ;

Номінація «Вихователі шкіл-інтернатів»

I місце – Дулік Лідія Іванівна, загальноосвітня спеціальна школа-інтернат І-ІІ ст. для дітей з наслідками поліомієліту, м. Костопіль, Рівненська область;

II місце – Пастушок Людмила Олександрівна, обласна комунальна санаторна школа-інтернат для дітей з малими та затухаючими формами туберкульозу, м. Збараж, Тернопільська область;

III місце – Рогаль Галина Федорівна, загальноосвітня школа-інтернат для дітей-сиріт ім. О.А. Деревської, м. Ромни, Сумська область;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»

I місце – Гаврись Галина Ярославівна, Рогатинська гімназія ім. Володимира Великого - колегіум НАУКМА, Івано-Франківська область;

II місце – Біленька Оксана Миколаївна, НВК №3 «Школа-військовий ліцей», м. Шепетівка, Хмельницька область;

III місце – Адамець Людмила Олексіївна, ліцей «Дизайн-освіта» ім. П. Чубинського, м. Бориспіль, Київська область.

ДОДАТОК 3

*до наказу МОН України
від 04.03.2005 року № 139*

Список лауреатів Всеукраїнського конкурсу «Класний керівник – 2004»

Волинська область

Номінація «Вчителі початкових класів»

- **Афтеній Ірина Анатоліївна**, НВК «Загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №9 – ліцей», м. Луцьк;
 - **Красоткіна Надія Григорівна**, НВК «Загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №11 – колегіум», м. Луцьк;
- номінація «Вихователі шкіл-інтернатів»

- *Завіруха Тетяна Євгеніївна*, спеціальна загальноосвітня школа-центр реабілітації для дітей з особливими потребами «Надія», м. Луцьк;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»

- *Демянчук Світлана Миколаївна*, НВК I-III ст. № 9 - ліцей, м. Луцьк;
- *Метчик Надія Адамівна*, НВО «Дошкільний навчальний заклад-загальноосвітня школа I ст.- гімназія № 14», м. Луцьк;

Житомирська область

Номінація «Вихователі шкіл-інтернатів»

- *Ткачук Неля Павлівна*, загальноосвітня школа-інтернат I-III ст., м. Бердичів;

Закарпатська область

Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»

- *Касинець Наталія Йосипівна*, гімназія, м. Ужгород;

Запорізька область

Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»

- *Придибайло Марина Анатоліївна*, загальноосвітня школа I-III ст. №109, м. Запоріжжя; номінація «Вихователі шкіл-інтернатів»
- *Анісімова Людмила Василівна*, Хортицький навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, м. Запоріжжя;

Івано-Франківська область

Номінація «Вихователі шкіл-інтернатів»

- *Незнамова Світлана Леонідівна*, загальноосвітня школа-інтернат I-III ст. №1, м. Івано-Франківськ;

Київська область

Номінація «Вчителі початкових класів»

- *Ярич Вікторія Валеріївна*, загальноосвітня школа I-III ст. №11, м. Біла Церква;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»

- *Тищенко Ірина Володимирівна*, загальноосвітня школа I-III ступенів №5, смт. Ворзель;

Номінація «Вихователі шкіл-інтернатів»

- *Йовенко Тетяна Володимирівна*, спеціалізована загальноосвітня школа-інтернат II-III ст. для дітей-сиріт, смт. Буча, Києво-Святошинський район;

Номінація «Класні керівники 5–11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»

- *Котлярчук Галина Миколаївна*, районна гімназія «Ерудит», м. Тараща;

Кіровоградська область

Номінація «Вчителі початкових класів»

- *Кашуба Людмила Володимирівна*, загальноосвітня школа I ст. «Мрія», м. Кіровоград;

Луганська область

Номінація «Класні керівники 5–11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»

- *Григоренко Олена Олексіївна*, колегіум Національного університету «Києво-Могилянська Академія», м. Северодонецьк;

Львівська область

Номінація «Вихователі шкіл-інтернатів»

- *Рарок Наталя Павлівна*, спеціальна загальноосвітня школа-інтернат для слабочуючих дітей I-III ст., смт. Підкам'нь, Бродівський район;

Миколаївська область

Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»

- *Харитоновна Ірина Анатоліївна*, муніципальний колегіум, м. Миколаїв;

Одеська область

Номінація «Вчителі початкових класів»

- *Демченко Евеліна Миколаївна*, НВК «Загальноосвітня школа I-III ст. – ліцей», смт. Великодолинське-2, Овідіопольський район;
- *Колцун Ганна Володимирівна*, приватна спеціалізована загальноосвітня школа I ст. з поглибленим вивченням іноземних мов «Мрія», м. Одеса;

Полтавська область

Номінація «Вихователі шкіл-інтернатів»

- *Григоренко Віра Петрівна*, обласна спеціалізована загальноосвітня школа-інтернат з поглибленим вивченням окремих предметів та курсів, м. Кременчук;

Рівненська область

Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»

- *Щебликіна Олена Миколаївна*, гімназія, м. Сарни;

Сумська область

Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»

- *Свириденко Ольга Степанівна*, загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №5, м. Ромни;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»

- *Білясник Михайло Дмитрович*, гімназія, м. Шостка;
- *Печерська Тетяна Федорівна*, гімназія, м. Конотоп;

Тернопільська область

Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»

- *Грушко Наталія Анатоліївна*, державна гімназія, м. Заліщики;

Харківська область

Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»

- *Садченко Аліна Ростиславівна*, загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №6, м. Первомайський;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»

- *Личик Світлана Олександрівна*, НВК з ліцеєм № 141, м. Харків;

Херсонська область

Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»

- *Чуклова Надія Леопольдівна*, спеціалізована загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №24, м. Херсон;

Хмельницька область

Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»

- *Газда Тамара Миколаївна*, гімназія №2, м. Хмельницький;

Черкаська область

Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»

- *Бузенко Світлана Анатоліївна*, загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №3, м. Золотоноша;
- *Ніцак Світлана Григорівна*, загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №5, м. Золотоноша;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»

- *Власик Наталія Миколаївна*, гімназія ім. В.Т. Сенатора, м. Сміла;
- *Войденко Неля Валеріївна*, спеціалізована школа № 1, м. Золотоноша;

Чернігівська область

Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»

- *Пуха Зоя Дмитрівна*, районна гімназія, смт. Носівка;
- *Сердюк Галина Анатоліївна*, обласний педагогічний ліцей для обдарованої сільської молоді, м. Чернігів;

Чернівецька область

Номінація «Вчителі початкових класів»

- *Дудчак Галина Святославівна*, НВК «Дошкільний навчальний заклад — загальноосвітній навчальний заклад І ст. «Материнська школа», м. Хотин;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»

- *Баранник Лілія Василівна*, загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №42, м. Чернівці;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»

- *Репужинська Зінаїда Іванівна*, районний ліцей, м. Новоселиця;

м. Київ

Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»

- *Олійник Ірина Іванівна*, гімназія № 32.

Додаток 4

до наказу МОН України
від 04.03.2005 року № 139

Список дипломантів Всеукраїнського конкурсу «Класний керівник – 2004»

Автономна Республіка Крим

Номінація «Вчителі початкових класів»

- *Савченко Тетяна Василівна*, загальноосвітня школа І-ІІІ ст., с. Чистеньке, Сімферопольський район;
Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»
- *Гуменюк Вікторія Василівна*, загальноосвітня школа І-ІІІ ст., с. Слов'янське, Раздольненський район;
Номінація «Вихователі шкіл-інтернатів»
- *Черепанова Алла Василівна*, Лівадійська Республіканська загальноосвітня санаторна школа-інтернат, м. Ялта, смт. Лівадія;
Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»
- *Романенко Галина Володимирівна*, школа-гімназія № 5 ім. І. Франка, м. Феодосія;

Волинська область

Номінація «Вчителі початкових класів»

- *Возняк Леся Антонівна*, НВК «Загальноосвітня школа І ст. гімназія №4», м. Луцьк;
Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»
- *Бляшук Тетяна Мирославівна*, загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №3 ім. Лесі Українки, м. Ковель;
- *Малишко Валентина Василівна*, загальноосвітня школа – ліцей І-ІІІ ст. №26, м. Луцьк;
- *Пальчук Людмила Володимирівна*, загальноосвітня школа-ліцей І-ІІІ ст., смт. Колки, Маневецький район;
Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»
- *Клок Світлана Олексіївна*, НВК «Загальноосвітня школа І ст.-гімназія № 4», м. Луцьк;

Дніпропетровська область

Номінація «Вчителі початкових класів»

- *Кізь Наталія Василівна*, середня загальноосвітня школа, с. Аули, Криничанський район;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»

- *Авдєєнко Олександр Валерійович*, загальноосвітня школа – дитячий садок I-III ст., с. Дніпровокам'янка;
- *Косенчук Юлія Геннадіївна*, загальноосвітня школа I-III ст. №10, м. Жовті Води;
- *Кухленко Наталія Анатоліївна*, загальноосвітня школа I-III ст. №2, смт. Покровськ, Покровський район;
- *Михаць Вікторія Василівна*, загальноосвітня школа I-III ст. №32, м. Кривий Ріг;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»

- *Пахарь Надія Федорівна*, НВК № 122, м. Дніпропетровськ;
- *Соболь Галина Григорівна*, Державний середній загальноосвітній заклад I-III ст.- колегіум № 11, м. Новомосковськ;

Донецька область

Номінація «Вчителі початкових класів»

- *Цвик Олена Андріївна*, загальноосвітня школа I-III ст. №97, м. Донецьк;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»

- *Домбровська Ніна Іванівна*, загальноосвітня школа I-III ст. №58, м. Донецьк;

Номінація «Вихователі шкіл-інтернатів»

- *Каденкова Надія Юріївна*, школа-інтернат №1, м. Костянтинівка;
- *Решетняк Елла Дмитрівна*, загальноосвітня школа-інтернат №2, м. Маріуполь;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»

- *Зайцева Людмила Анатоліївна*, Донецький коледж;

Житомирська область

Номінація «Вчителі початкових класів»

- *Долежал Оксана Едуардівна*, загальноосвітня школа I-III ст. №10, м. Бердичів;
- *Лісневська Олена Степанівна*, ліцей №25 ім. М.О. Щорса, м. Житомир;

- *Тарасюк Анжела Володимирівна*, загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №1 ім. Г.І. Шелушкова, м. Коростишів;
Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»
- *Грабовська Світлана Миколаївна*, загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №28, м. Житомир;
- *Дем'янюк Валентина Сергіївна*, загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №2 ім. О. Сябрук, м. Баранів;
- *Пацевич Світлана Анатоліївна*, загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №5, м. Бердичів;
Номінація «Вихователі шкіл-інтернатів»
- *Невмержицька Олена Іванівна*, школа-інтернат І-ІІ ст. для дітей-сиріт, м. Житомир;
Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»
- *Зорнік Тетяна Євгенівна*, гуманітарна гімназія № 5, м. Коростишів;
- *Невмержицька Людмила Василівна*, Овруцька гімназія ім. А. Малишка;
- *Ставська Наталія Іванівна*, ліцей № 25 ім. М.О.Щорса, м. Житомир;

Закарпатська область

Номінація «Вчителі початкових класів»

- *Батрин Ельвіра Василівна*, загальноосвітня школа І-ІІ ст., с. Суха, Іршавський район;
- *Дрогобецька Наталія Іванівна*, гімназія, м. Мукачево;
- *Мітру Аліса Юріївна*, загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №4, м. Хуст;
Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»
- *Немеш Наталія Іванівна*, Углянська загальноосвітня школа І-ІІІ ст., Тячівський район;
- *Кльофа Іван Васильович*, загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №1, смт. Королево;
- *Онисько Людмила Василівна*, загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №1, м. Іршава;
Номінація «Вихователі шкіл-інтернатів»
- *Ешмідт Ізабелла Йосипівна*, загальноосвітня школа-інтернат для дітей-сиріт, м. Мукачево;
- *Янкович Олена Вікторівна*, загальноосвітня школа-інтернат для дітей-сиріт, м. Перечин;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, колегів»

- *Барчій Галина Іванівна*, Чинадіївська ЗОШ I-III ст., Мукачівський район;
- *Касинець Наталія Йосипівна*, гімназія, м. Ужгород;
- *Макара Олеся Василівна*, Великоберезнянська гімназія;

Запорізька область

Номінація «Вчителі початкових класів»

- *Кисіль Олена Сергіївна*, середня загальноосвітня школа оптимальної інтенсивності навчання №19, м. Запоріжжя;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»

- *Осипенко Сергій Миколайович*, спеціалізована загальноосвітня школа I-III ст. №3, м. Дніпрорудне;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, колегів»

- *Качур Світлана Вікторівна*, Якимівська гімназія;
- *Тараніна Ольга Юрївна*, гімназія № 6, м. Запоріжжя;

Івано-Франківська область

Номінація «Вчителі початкових класів»

- *Беркій Наталія Василівна*, загальноосвітня школа I-III ст. №2, м. Рогатин;
- *Монюк Любомира Богданівна*, загальноосвітня школа I-III ст., м. Тисмениця;
- *Чабан Галина Любомирівна*, середня загальноосвітня школа I-III ст., м. Тлумач;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»

- *Бодик Тетяна Романівна*; загальноосвітня школа I-III ст. №1, м. Калущ;
 - *Бородяк Ярослава Михайлівна*; загальноосвітня школа I-III ст., с. Микуличин Яремчанський район;
 - *Сміжак Руслана Олексіївна*, загальноосвітня школа I-III ст. №24 ім. 10-річчя Незалежності, м. Івано-Франківськ;
- Номінація «Вихователі шкіл-інтернатів»
- *Камад Люся Степанівна*, загальноосвітня школа-інтернат I-III ст., м. Снятин;
 - *Дзундза Світлана Петрівна*, спеціальна загальноосвітня школа-інтернат для глухих дітей, м. Калущ;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, колегів»

- *Бойцан Лариса Василівна*, гімназія ім. М. Грушевського, м. Коломия;
- *Григор'єва Ірина Григорівна*, спеціалізована СЗШ з поглибленим вивченням англійської мови I-III ст. № 1, м. Івано-Франківськ;

Київська область

Номінація «Вчителі початкових класів»

- *Петровська Тетяна Василівна*, спеціалізована загальноосвітня школа I-III ст., с. Софіївська Борщагівка, Києво-Святошинський район;
 - *Самійленко Наталія Михайлівна*, спеціалізована загальноосвітня школа I-III ст. №12, м. Ірпінь;
- Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»

- *Лисенко Олена Євгенівна*, загальноосвітня школа I-III ст. №3, м. Яготин;
 - *Середа Людмила Петрівна*, загальноосвітня школа I-III ст. №8, м. Васильків;
- Номінація «Вихователі шкіл-інтернатів»
- *Карачун Яна Вікторівна*, загальноосвітня санаторна школа-інтернат, смт. Володарка;
 - *Орлова-Дахно Ольга Сергіївна*, спеціальна загальноосвітня школа-інтернат, м. Тараща;
- Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»

- *Дударєва Оксана Володимирівна*, гімназія № 2, м. Біла Церква;

Кіровоградська область

Номінація «Вчителі початкових класів»

- *Дубініна Стелла Борисівна*, середня загальноосвітня школа №4, м. Знам'янка;
 - *Шаповал Валентина Степанівна*, загальноосвітня школа I-III ст., с. Йосипівка, Новомиргородський район;
- Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»

- *Головатенко Тетяна Борисівна*, загальноосвітня школа I-III ст. №3, м. Світловодськ;
- *Козова Таміла Олександрівна*, загальноосвітня школа I-III ст. №3, м. Долинська;
- *Скорород Світлана Вікторівна*, Помічнлянська загальноосвітня школа I-III ст. №1, Добровеличківський район;

- *Стрілець Людмила Федорівна*, загальноосвітня школа I-III ст. №2, с. Богданівка, Знам'янський район;
Номінація «Вихователі шкіл-інтернатів»
- *Гребенко Тетяна Миколаївна*, дитячий будинок інтернатного типу «Барвінок», м. Кіровоград;
- *Сергеева Лариса Василівна*, загальноосвітня школа-інтернат, м. Кіровоград;
Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, колегів»
- *Білаш Алла Анатоліївна*, гімназія, смт. Петрового;

Луганська область

Номінація «Вчителі початкових класів»

- *Мороз Олеся Володимирівна*, комунальний заклад «Середня загальноосвітня школа I-III ст. №49», м. Луганськ;
- *Носуля Юлія Вікторівна*, середня школа №4, м. Краснодон;
- *Сергієнко Олена Зіновіївна*, Пролетарська середня загальноосвітня школа I-III ст., м. Ровеньки;
Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»
- *Тичук Тетяна Василівна*, загальноосвітня школа I-III ст. №8, м. Луганськ;
Номінація «Вихователі шкіл-інтернатів»
- *Сало Світлана Іванівна*, багатопрофільний навчально-реабілітаційний центр, смт. Новоайдар;

Львівська область

Номінація «Вчителі початкових класів»

- *Пинка Надія Михайлівна*, НВК «Школа – дитсадок», м. Сокаль;
Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, колегів»
- *Кізима Віра Юліанівна*, Сколівська академічна гімназія при Національному університеті «Львівська політехніка»;

Миколаївська область

Номінація «Вчителі початкових класів»

- *Білоус Валентина Миколаївна*, середня загальноосвітня школа I-III ст. №1, м. Южноукраїнськ;
- *Богдан Світлана Валеріанівна*, середня загальноосвітня школа I-III ст., с. Мигія, Первомайський район;
- *Топчій Зоя Леонідівна*, середня загальноосвітня школа I-III ст. №6, м. Первомайськ;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»

- *Алазарова Олена Іванівна*, загальноосвітня школа I-III ст. №9, м. Первомайськ;
- *Гримак Таміла Вадимівна*, загальноосвітня школа I-III ст., с. Велика Мечетня, Кривоозерський район;
- *Степанова Любов Миколаївна*, загальноосвітня школа I-III ст. №5, м. Первомайськ

Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»

- *Кушнір Олена Іванівна*, гімназія, м. Баштанка;
- *Трифорова Світлана Вячеславівна*, Первомайська міська гуманітарна гімназія;

Одеська область

Номінація «Вчителі початкових класів»

- *Шуляк Тетяна Миколаївна*, Новоселівська загальноосвітня школа I-III ст., Котовський район;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»

- *Акімова Олена Володимирівна*, загальноосвітня школа з поглибленим вивченням іноземних мов I-III ст. №50, м. Одеса;
- *Крецул Любов Іллівна*, загальноосвітня школа I-III ст., с. Липецьке, Котовський район;
- *Химич Світлана Володимирівна*, загальноосвітня школа I-III ст., с. Кам'яне, Савранський район;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»

- *Звержанська Людмила Володимирівна*, НВК «Гармонія», м. Одеса;

Полтавська область

Номінація «Вчителі початкових класів»

- *Васюченко Ніна Миколаївна*, середня загальноосвітня школа, с. Селещина, Машівський район;
- *Лясколо Любов Андріївна*, загальноосвітня школа I-III ст., с. Білухівка, Карлівський район;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»

- *Єрьоміна Ірина Геннадіївна*, загальноосвітня школа I-III ст., с. Кірове, Полтавський район;
- *Пасько Ганна Михайлівна*, загальноосвітня школа I-III ст., с. Кунцеве, Новосанжарський район;

- *Рева Ірина Анатоліївна*, загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №8 ім. П. Мирного, м. Полтава;
Номінація «Вихователі шкіл-інтернатів»
- *Панченко Людмила Миколаївна*, спецшкола-інтернат для дітей зі зниженим слухом, м. Миргород;
- *Рева Майя Миколаївна*, загальноосвітня школа-інтернат №1 з ліцейними класами, м. Полтава;
Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»
- *Коваль Наталія Леонідівна*, ліцей, м. Пирятин;
- *Крутько Інна Василівна*, гімназія, м. Хорол;
- *Рашина Олена Володимирівна* НВК ім. Л.І. Бугаєвської, м. Комсомольськ;

Рівненська область

Номінація «Вчителі початкових класів»

- *Воробей Оксана Леонідівна*, районна гімназія, м. Млинів;
- *Літвін Тетяна Феодосіївна*, державний міський колегіум, м. Рівне;
- *Михасюк Тетяна Володимирівна*, державна середня загальноосвітня школа №19, м. Рівне;
Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»
- *Антонюк Тетяна Олексіївна*, загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №3, м. Костопіль;
- *Северенчук Олександр Миколайович*, загальноосвітня школа – комплекс І-ІІІ ст. №27, м. Здолбунів;
- *Філіпчук Оксана Григорівна*, загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №28, м. Рівне;
Номінація «Вихователі шкіл-інтернатів»
- *Петлюк Ігор Васильович*, допоміжна школа-інтернат, м. Дубно;
- *Романчук Ірина Вікторівна*, обласний ліцей-інтернат спортивного профілю, м. Костопіль;
Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»
- *Лукомська Тамара Іванівна*, гуманітарна гімназія ім. Т. Г. Шевченка з поглибленим вивченням іноземних мов, м. Костопіль;
- *Шевчук Олена Іванівна*, Рівненська українська гімназія;

Сумська область

Номінація «Вчителі початкових класів»

- *Сирота Оксана Валеріївна*, загальноосвітня школа I-III ст. Сумської районної ради Сумської області, смт. Степанівка;
- *Шевелева Тетяна Павлівна*, загальноосвітня школа I-III ст. №26, м. Суми;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»

- *Котенко Світлана Миколаївна*, загальноосвітня школа I-III ст., с. Кровне, Сумський район;
- *Логвиненко Наталія Миколаївна*, загальноосвітня школа I-III ст. №1, м. Лебедин;
Номінація «Вихователі шкіл-інтернатів»
- *Кабанова Наталія Петрівна*, спеціалізована школа-інтернат II-III ст. ім. Жужоми, м. Глухів;
- *Суховієнко Тетяна Анатоліївна*, санаторна загальноосвітня школа-інтернат I-III ст. №1, м. Конотоп;

Тернопільська область

Номінація «Вчителі початкових класів»

- *Богайчук Руслана Василівна*, комунальна середня загальноосвітня школа №24, м. Тернопіль;
- *Копка Тетяна Вікторівна*, комунальна спеціалізована школа №3 з поглибленим вивченням іноземних мов, м. Тернопіль;
- *Пігович Марина Василівна*, комунальна середня загальноосвітня школа №4, м. Тернопіль;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»

- *Герман Галина Іванівна*, загальноосвітня школа I-III ст. №16, м. Тернопіль;
- *Голик Ірина Любомирівна*, загальноосвітня школа I-III ст. ім. Ярослава Стецька, с. Великий Глибочок, Тернопільський район;
- *Грицина Галина Михайлівна*, загальноосвітня школа I-III ст. №11, м. Тернопіль;
- *Комарова Світлана Іванівна*, загальноосвітня школа I-III ст. №4, м. Тернопіль;
Номінація «Вихователі шкіл-інтернатів»
- *Лапіна Ольга Іванівна*, обласна комунальна гімназія-спецшкола-інтернат, м. Тербовля;
- *Оболончик Тетяна Дмитрівна*, загальноосвітня школа-інтернат I-III ст., м. Кременець;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»

- *Більчук Людмила Петрівна*, комунальний технічний ліцей, м. Тернопіль;

- *Дідух Алла Романівна*, комунальна українська гімназія ім. І. Франка, м. Тернопіль;

Харківська область

Номінація «Вчителі початкових класів»

- *Нещеретна Ірина Іванівна*, загальноосвітня школа I-III ст. №136, м. Харків;
- *Стрельнікова Валентина Олексіївна*, середня загальноосвітня школа — комунальний навчальний заклад I-III ст. №7, м. Первомайський;
- *Тітова Алла Андріївна*, загальноосвітня школа I-III ст. №42, м. Харків;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»

- *Ланевська Тетяна Юріївна*, загальноосвітня школа I-III ст. №6, м. Куп'янськ;
- *Лелюх Лідія Євгенівна*, загальноосвітня школа I-III ст. №1, смт. Панютине, Лозівський район;
- *Малько Ольга Антонівна*, загальноосвітня школа I-III ст., смт. Кочеток, Чугуївський район;
- *Сорокіна Тетяна Вікторівна*, спеціальна загальноосвітня школа-інтернат з інтенсивною педагогічною корекцією для дітей-сиріт, смт. Сахновщина;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»

- *Гиренко Тамара Борисівна*, гімназія № 1, м. Люботин;
- *Пересечанський Валерій Іванович*, НВК з ліцеєм № 4, м. Лозова;
- *Смирнова Ніна Володимирівна*, НВК № 169 «Школа-ДНЗ з гімназією», м. Харків;

Херсонська область

Номінація «Вчителі початкових класів»

- *Архипова Ірина Аркадіївна*, загальноосвітня школа I-III ст. №46, м. Херсон;
- *Добрянська Світлана Анатоліївна*, спеціалізована школа №1, смт. Чаплинка;
- *Швидун Любов Михайлівна*, Великоолександрівська загальноосвітня школа I-III ст. №1;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»

- *Бабенко Людмила Миколаївна*, загальноосвітня школа I-III ст., с. Новомиколаївка, Скадовський район;

- *Кожем'якіна Наталія Григорівна*, загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №1, м. Скадовськ;
номінація «Вихователі шкіл-інтернатів»
- *Гайдамака Ізабелла Вікторівна*, обласна школа-інтернат для дітей-сиріт І-ІІІ ст., м. Херсон;
- *Швець Ольга Григорівна*, санаторна загальноосвітня школа-інтернат І-ІІІ ст. Херсонської обласної ради, с. Чорнобаївка, Білозерський район;
Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»
- *Сазонова Лариса Геннадіївна*, Новокаховська гімназія;
- *Шадрина Олена Борисівна*, Каховська гімназія;
- *Якуба Світлана Володимирівна*, гімназія гуманітарного профілю № 6, м. Херсон;

Хмельницька область

Номінація «Вчителі початкових класів»

- *Олійник Світлана Анатоліївна*, НВК «Загальноосвітня школа І-ІІ ст. — колегіум художньо-естетичного профілю», с. Шатава, Дунаєвецький район;
Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»
- *Лотюк Валентина Олександрівна*, загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №4, м. Нетішин;
Номінація «Вихователі шкіл-інтернатів»
- *Лісова Галина Йосипівна*, НВК поглибленої підготовки учнів у галузі наук, м. Кам'янець-Подільський;
Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»
- *Кобильчук Неля Степанівна*, НВК «Загальноосвітня школа І-ІІІ ст. № 5 та гімназія», м. Красилів;

Черкаська область

Номінація «Вчителі початкових класів»

- *Коновальчук Олена Віталіївна*, загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №2, м. Сміла;
- *Рогач Світлана Миколаївна*, НВК «Загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №3 – колегіум», м. Сміла;
Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»
- *Абрамець Лариса Миколаївна*, загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №3, м. Умань;

Номінація «Вихователі шкіл-інтернатів»

- *Крупська Євгенія Володимирівна*, загальноосвітня спеціальна школа-інтернат, с. Михайлівка, Кам'янецький район;
- *Передерій Любов Миколаївна*, спеціальна загальноосвітня школа-інтернат I-III ст. для дітей-сиріт, м. Шпола;
- *Поштова Людмила Миколаївна*, загальноосвітня школа-інтернат I-III ст., м. Черкаси;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, колегів»

- *Ищенко Ганна Володимирівна*, загальноосвітня школа I-III ст. № 3 — колегіум, м. Сміла;

Чернігівська область

Номінація «Вчителі початкових класів»

- *Петренко Лариса Борисівна*, загальноосвітня школа I-III ст. №15, м. Ніжин;
- *Хажанець Олена Єгорівна*, Світличанська загальноосвітня школа I-II ст., Варвинський район;
- *Шафрай Тетяна Іванівна*, школа-гімназія №16, м. Ніжин;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»

- *Пархоменко Ірина Іванівна*, загальноосвітня школа I-III ст. №7, м. Ніжин;
- *Сидоренко Ольга Іванівна*, загальноосвітня школа I-III ст., с. Куковичі, Менський район;
- *Чепурний Олександр Васильович*, загальноосвітня школа I-III ст., с. Озеряни, Варвинський район;

Номінація «Вихователі шкіл-інтернатів»

- *Троєцька Ганна Петрівна*, загальноосвітня школа-інтернат I-II ст., с. Комарівка, Борзнянський район;

Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, колегів»

- *Лиходій Людмила Миколаївна*, гімназія ім. О. Довженка, м. Сосниця;

Чернівецька область

Номінація «Вихователі шкіл-інтернатів»

- *Максимчук Інна Василівна*, загальноосвітня школа-інтернат №2, м. Чернівці;

м. Київ

Номінація «Вчителі початкових класів»

- *Решко Олена Петрівна*, спеціалізована школа №34;

- *Кричевська Юлія Юріївна*, спеціалізована загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №267 з поглибленим вивченням іноземних мов;
- *Яценко Тетяна Іванівна*, НВК «Домінанта»;
Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»
- *Ігнатова Олена Володимирівна*, загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №262;
- *Шевченко Людмила Миколаївна*, загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №221;
Номінація «Вихователі шкіл-інтернатів»
- *Кравчук Наталя Олексіївна*, загальноосвітня спеціальна школа-інтернат №5 для сліпих дітей ім. Я.П. Батюка;
- *Круть Марія Іванівна*, спеціальна загальноосвітня школа-інтернат №10 для дітей, які потребують корекції фізичного та розумового розвитку;
- *П'ястук Ольга Петрівна*, гімназія-інтернат №13 Солом'янського району;
Номінація «Класні керівники 5-11 класів гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів»
- *Вітковська Людмила Володимирівна*, спеціалізована школа № 173;
- *Рись Алла Анатоліївна*, гімназія «Ерудит»;

м. Севастополь

- Номінація «Класні керівники 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»
- *Вяхірева Ніна Олександрівна*, загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №24, м. Севастополь;
Номінація «Вихователі шкіл-інтернатів»
 - *Зотова Наталія Петрівна*, санаторна загальноосвітня школа-інтернат І-ІІ ст. №6, м. Севастополь.

Частина III

НАЦІОНАЛЬНА ПРОГРАМА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

*Схвалена Президією Академії педагогічних наук України
(протокол №1-7/6-98 від 1 липня 2004 року)*

Авторський колектив:

Бех І. Д., дійсний член АПН України, доктор психол. наук, професор; Алексеєнко Т. Ф., канд. пед. наук; Балл Г. О., докт. психол. наук, професор, член-кор. АПН України; Докукіна О. М., канд. пед. наук; Єрмаков І. Г., канд. пед. наук.; Закатнов Д. О., канд. пед. наук; Зубалій М. Д., канд. пед. наук; Канішевська Л. В., канд. пед. наук; Кириленко С. В., зав. відділу виховної роботи та захисту прав дитини НМЦ середньої освіти МОН України; Кононко О. Л., доктор психол. наук, професор; Мачуський В. В., канд. пед. наук; Миропольська Н. Є., доктор пед. наук; Молчанова А. О., канд. пед. наук; Оржеховська В. М., доктор пед. наук; Охрімчук Р. М., канд. пед. наук; Постовий В. Г., канд. пед. наук; Пустовіт Н. А., канд. пед. наук; Чорна К. І., канд. пед. наук; Щербань П. М., канд. пед. наук.

НАЦІОНАЛЬНА ПРОГРАМА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

1. Мета і завдання програми

Морально-духовне становлення дітей та учнівської молоді, їх підготовка до активної, творчої, соціально значущої, сповненої

особистісного смислу життєдіяльності, є найважливішою складовою розвитку суспільства та держави. Напрямами державної політики в галузі виховання стали принципи гуманістичної педагогіки, сформульовані у Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», Національній доктрині розвитку освіти, Конвенції ООН про права дитини. Закладена в них методологія виховання надає пріоритет розвиненій особистості, її життєвому й професійному самовизначенню, самореалізації, життєтворчості у відповідності з національними цінностями та в контексті ідеї інтеграції Української держави у європейський простір.

Розробка й прийняття Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні є важливою і дієвою науковою основою реалізації державної політики у сфері освіти; вона визначає стратегію виховання підростаючого покоління в умовах становлення громадянського суспільства у незалежній Україні. Програма спрямована на реалізацію соціальної функції виховання – забезпечення наступності духовного і морального досвіду поколінь, підготовки особистості до успішної життєдіяльності.

Мета Програми полягає у визначенні сучасних теоретичних засад виховання (мети, принципів, основних напрямів, змісту, технологій), науково-методичних, організаційних, кадрових, інформаційних умов розвитку виховних систем; сприянні підвищенню ефективності виховної діяльності.

Метою Програми також є створення організаційних, методичних, кадрових, ресурсних та інших умов, які забезпечують інтенсифікацію виховної діяльності, привертають увагу органів державної влади до виховання особистості в сучасній Україні, сприяють виробленню відповідної політики, підвищенню суспільного статусу виховання в освітніх закладах, оновленню виховних технологій на основі вітчизняних традицій та сучасного світового досвіду, забезпеченню цілісності та різноманітності виховного простору в державі, гармонізації сімейного і суспільного виховання.

Програма є стратегічним нормативним документом, який відкриває широкі можливості навчальним закладам різних типів, управлінням освіти різних рівнів для розробки системи заходів, що відповідають культурологічним орієнтаціям, етнічним особливостям, специфіці, профілю й типу організації-розробника і є актуальними в конкретних соціально-економічних умовах регіону.

Завдання Програми:

- підвищити статус виховання в українському суспільстві та системі освіти;

- зміцнити й розвивати виховні функції навчальних закладів, розширити склад суб'єктів виховання, посилити координацію їхніх зусиль;
- ефективніше використовувати національні традиції, сучасний педагогічний досвід та дослідження сучасної психолого-педагогічної науки у сфері виховання;
- зорієнтувати виховні системи на визнання пріоритету морально-духовного розвитку особистості;
- забезпечити взаємодію системи освіти з усіма соціальними інститутами;
- підтримувати розвиток регіональних та місцевих систем виховання, що враховують територіальні, соціальні та національні особливості;
- розвивати демократичний стиль керівництва виховним процесом;
- формувати шанобливе ставлення до зростаючої особистості у відповідності з Конвенцією ООН про права дитини;
- посилити роль сім'ї у вихованні дітей, зміцнити її взаємодію з навчальними закладами;
- забезпечувати науково обґрунтовану допомогу сім'ї у розв'язанні виховних проблем, психолого-педагогічну просвіту батьків;
- відродити на нових теоретичних засадах систему позакласного та позашкільного виховання дітей та учнівської молоді;
- сприяти розвитку дитячих і молодіжних громадських організацій як центрів самореалізації особистості;
- актуалізувати важливість психолого-педагогічної та медико-соціальної реабілітації дітей та учнівської молоді;
- спрямувати зусилля на підвищення професійної компетентності педагогів у здійсненні процесу виховання;
- окреслити напрями співпраці із засобами масової інформації;
- сприяти подальшій демократизації державного управління процесом виховання.

2. Особливості сучасної соціокультурної ситуації виховання дітей та учнівської молоді в Україні

Становлення української державності, побудова громадянського суспільства, інтеграція України в світове та європейське співтовариство передбачають орієнтацію на Людину, її духовну культуру і визначають основні напрями модернізації навчально-виховного процесу. В основу національної системи виховання покладено *національну ідею* як консолідуєчий чинник розвитку суспільства і нації в цілому. Форми і методи виховання спира-

ються на народні традиції, кращі надбання національної та світової педагогіки і психології.

Ідеалом виховання виступає різнобічно та гармонійно розвинена, національно свідома, високоосвічена, життєво компетентна, творча особистість, здатна до саморозвитку і самовдосконалення. У сучасній соціокультурній ситуації головною домінантою виховання є формування в особистості ціннісного ставлення до навколишньої дійсності та самої себе, активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції.

Позитивні процеси, що відбуваються в Україні, пов'язані перш за все із стабілізацією суспільного життя, соціально-економічного становища громадян, модернізацією освіти, гуманізацією навчального процесу, посиленням його виховного потенціалу. Суттєво зріс інтерес до проблем дітей та учнівської молоді, навчальні заклади стали відкритішими для батьків, громадських організацій; розширилося коло суб'єктів виховного впливу, набули узгодженості їхні дії; проводяться масові заходи, спрямовані на активізацію моральної позиції дітей та учнівської молоді, виховання в них активного творчого ставлення до життя.

В Україні створено передумови для оновлення змісту й технологій виховання, формування гуманістичних цінностей та зразків громадянської позиції, виконання освітою своєї виховної, культурологічної місії. Зживається погляд на виховання як процес подолання негативних тенденцій в розвитку особистості та засіб перевиховання, сприйняття вихованця лише як об'єкта виховних впливів. На зміну йому приходять розуміння виховання як процесу залучення особистості до створеної людством системи цінностей, окультурення її життя, сприяння становленню її сутнісних сил, творчої активності.

Сьогодні сформоване соціальне замовлення на ефективні виховні системи й технології. Розвивається інфраструктура дитячого відпочинку. Зростає увага до виховання засобами музеїв, театральної педагогіки, дитячого та юнацького спорту. Підвищується соціальний статус педагогічних працівників. Покращується оснащення навчальних закладів сучасними технічними засобами і знаряддями. Створюються реальні умови для прояву творчих здібностей молодих людей. Сучасні діти добре проінформовані щодо процесів, які відбуваються в різних сферах науки, техніки, соціального життя; динамічно оволодівають сучасними комунікаційними технологіями.

Усе це створює сприятливі умови для розвитку виховання як пріоритетної сфери соціального життя країни, для підвищення її статусу та потенціалу, досягнення якісно нових результатів

у духовно-моральному, громадянському, трудовому, художньо-естетичному, екологічному вихованні дітей та учнівської молоді.

Водночас, соціальний фон виховання дітей та учнівської молоді залишається недостатньо сприятливим, що обумовлено як негативними тенденціями розвитку цивілізації в цілому, так і станом українського соціуму.

Поглиблення кризи сім'ї знижує її виховний потенціал; інтенсивна інформатизація суспільства кардинально перебудовує простір дитинства, впливає на психологію взаємодії особистості з оточуючим світом. Глобальні екологічні проблеми, міжнаціональні конфлікти, загострення протиріч на релігійному ґрунті, хвиля тероризму – все це посилює навантаження на психіку зростаючої особистості, деформує її духовну сферу, утруднює позитивну соціалізацію. Зростає кількість дітей, які зазнають фізичного насильства, у тому числі вдома; широко розповсюджені алкогольні традиції, авторитарний стиль спілкування в сім'ї. Недостатньою залишається педагогічна культура батьків, високими — показники соціального сирітства. Усе більшого поширення у дитячому середовищі набувають жебрацтво, бродяжництво, проституція.

Зміни суспільного життя позначаються на умовах життєдіяльності людей, їх залучення у соціальні процеси, виховному потенціалі середовища, можливостях, способах і формах передачі соціального досвіду підростаючому поколінню. Вони негативно впливають на систему ціннісних орієнтацій, світогляд і життєві пріоритети громадян. Сім'я і школа, основні інститути соціалізації та виховання дитини, виявляються неспроможними узгоджено відповісти на запитання про призначення людини в нових умовах життя. Це призводить до зниження авторитету батьків та педагогів в середовищі дітей і молоді. Соціальна стратифікація негативно позначилася на міцності сім'ї, засадах сімейного виховання, можливостях здійснення соціального контролю за дитиною з боку сім'ї та суспільних інститутів. Соціальний досвід сучасних дітей та учнівської молоді є недостатньо конструктивним, часто базується на культурі сили, грошей, споживацькому ставленні до життя. Такий досвід значною мірою формується під впливом проблемного поля, створеного засобами масової інформації.

Книжкова дитяча продукція виявляється недоступною для соціально незахищених верств населення. Зростає соціальна роль бібліотечної мережі, яка володіє фізично зношеним фондом. Втрачене культурне сприйняття театрального мистецтва, репертуарна політика не сприяє гуманістичній спрямованості виховання. Мистецтво все більш стає засобом релаксації. Основне

місце в дозвіллі учнівської молоді посідає комп'ютер. У цілому він позитивно впливає на академічну успішність учнів, проте незбалансоване віртуальне спілкування з ним розвиває в особистості опосередковане сприйняття світу, руйнує інтуїцію, формує ситуацію відчуження від етнічного коріння. Надзвичайно низькою є кількість дитячих передач, на українському телебаченні домінують сцени насильства та еротики. Зруйновано систему кінопрокату, мережу дитячих кінотеатрів.

Незважаючи на зростання суспільної активності дітей і молоді, участь підлітків у соціально значущій діяльності залишається недостатньою. Навчальні заклади не повною мірою використовують нові форми реалізації виховного потенціалу дитячого і молодіжного руху. Практично не знижується кількість правопорушень неповнолітніх. Тривогу викликає зловживання учнівською молоддю алкоголем, наркотичними засобами, психотропними речовинами. Залишається незадовільним кадрове забезпечення виховного процесу. Введення до штатних розписів навчальних закладів посад психологів і соціальних педагогів відбувається повільно.

Сучасне виховання має відігравати випереджальну роль в демократичному процесі, ставати засобом відродження національної культури, припинення морально-духовної деградації, стимулом пробудження таких якостей, як совість, патріотизм, людяність, почуття власної гідності, творча ініціатива, підприємливість тощо; гарантом громадянського миру і злагоди в суспільстві. З огляду на це діяльність всіх інститутів соціалізації мусить будуватися так, щоб сприяти ставленню особистості як творця і проектувальника власного життя, гармонізації та гуманізації відносин між нею та довкіллям.

3. Понятійний апарат Програми

Виховання — процес залучення особистості до засвоєння вироблених людством цінностей, створення сприятливих умов для реалізації нею свого природного потенціалу та творчого ставлення до життя, спрямований на утвердження суспільно значущих норм і правил поведінки особистості.

Вихованець — суб'єкт виховного процесу, який свідомо завоює морально-духовні цінності, на їх основі плекає власні особистісні надбання, приймає самостійні рішення, покладає на себе відповідальність, здійснює свідомий життєвий вибір.

Вихованість — результат виховання, який виявляється у соціально прийнятній поведінці особи, вмінні діяти справедливо, компетентно, на рівні вікових особливостей.

Вихователь — особа або організація, яка здійснює виховання і несе відповідальність за соціальний розвиток та діяльність вихованців.

Виховний процес — створення базису формування особистісної культури, системи ціннісних ставлень до світу та самого себе; забезпечення співробітництва вихователя і вихованця, спрямованого на засвоєння вироблених людством культурних цінностей.

Виховуюче навчання — організація процесу навчання, яка забезпечує органічний взаємозв'язок між життєво важливими знаннями, уміннями і навичками та досвідом морально-творчої діяльності особистості, емоційно-ціннісним ставленням до світу та самої себе.

Вчинок — основна особистісна форма й одиниця поведінки, акт моральнісного самовизначення, яким особистість виявляє і формує свої ставлення до суспільства, людей, самої себе, природи, діяльності, мистецтва.

Гуманізація виховного процесу — організація виховання на засадах людяності, визнання цінностей людської особистості, її права на вільний розвиток та реалізацію своїх здібностей.

Диспозиція — готовність особистості до певної соціальної поведінки, до дій у певній послідовності, тим чи іншим способом.

Духовні цінності — витвори людського духу, зафіксовані у здобутках культури, науки, моралі, мистецтва.

Життєва компетентність — здатність молодого людини ефективно розв'язувати проблеми, що виникають в реальних життєвих ситуаціях, діяти адекватно вимогам соціуму та у відповідності із власною природою.

Моральність — об'єктивована мораль, особливий вид практичної діяльності особистості, який мотивується моральними ідеалами, переконаннями, принципами.

Морально-духовний розвиток: процес оволодіння особистістю гуманістичними моральними цінностями, які становлять стрижень її духовної культури.

Норма особистісна — умовний культурно-історичний стандарт припустимої індивідуальної своєрідності вихованця, який передбачає певну форму його буття, стиль життя, міру самореалізації; визначається життєвою позицією, її рухом до досягання власної сутності, свого призначення.

Особистість — суспільна істота, яка вільно та відповідально визначає свою позицію серед інших, здатна до свідомих соціальних дій; орієнтується у своїй життєдіяльності на прийняті суспільством цінності.

Позиція — система ставлень особистості до явищ, людей, об'єктів; їх оцінка, заснована на індивідуальному досвіді, моральних принципах і переконаннях.

Професійне виховання — поєднання професійних знань з професійною мораллю. Передбачає формування громадянської відповідальності майбутніх конкурентоспроможних робітників.

Розвиток особистості — послідовні кількісні зміни свідомості та поведінки особистості від народження і до кінця життя, становлення людини як суб'єкта культури і життєтворчості.

Самовиховання — активізація особистістю власних зусиль, спрямованих на зміну і вдосконалення моральної свідомості та поведінки.

Соціально-правовий захист дітей — система організаційно-правових, фінансово-економічних, соціально-культурних, інформаційно-просвітницьких заходів органів державної влади, громадських організацій, що спрямовані на забезпечення соціально-виховної опіки над дітьми-сиротами, на зменшення впливу на дитину негативних факторів соціального ризику, створення для неї гарантованих, мінімально достатніх умов життєдіяльності.

Соціалізація — процес соціального розвитку особистості, формування її соціальних якостей; результат виховання дітей та учнівської молоді, який здійснюється в ході їхньої діяльності та спілкування з іншими людьми.

Стиль життя — індивідуальний спосіб здійснення особистістю обраного нею життєвого шляху; сукупність зразків поведінки, які фіксують стійкі риси, манери, звички, смаки, схильності і способи здійснення життя.

Цінність — опосередкований культурою еталон належного в досягненні актуальних потреб.

Ціннісна система — складно побудований регулятор особистості, який відображує у своїй структурі та змісті особливості її духовно-практичної діяльності.

Ціннісні орієнтації — спрямованість інтересів і потреб особистості на певну ієрархію життєвих цінностей; способи диференціації нею об'єктів і явищ за їх значущістю для себе.

4. Мета, завдання та принципи виховання

Метою виховання є становлення громадянина України, патріота своєї країни, готового самовіддано розбудовувати її як суверенну, незалежну, демократичну, правову і соціальну державу, здатного виявляти національну гідність, знати свої обов'язки і права, цивілізовано відстоювати їх, сприяти громадянському

миру і злагоді в суспільстві, поводитися компетентно, бути конкурентоспроможним, успішно самореалізуватися в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал, носій культури.

Мета виховання конкретизується через систему таких **виховних завдань**:

- забезпечення сприятливих умов для самореалізації особистості відповідно до її інтересів та суспільних вимог;
- реалізація індивідуального підходу до особистості, відмова від уніфікації в процесі виховання, від орієнтації на «усередненого» вихованця;
- сприяння набуттю дітьми та учнівської молоддю соціального досвіду, успадкуванню ними духовних надбань українського народу;
- виховання національної свідомості, любові до рідної землі, родини, свого народу, держави;
- формування мовної культури, оволодіння і вживання української мови як духовного коду нації;
- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, старших за себе, турбота про молодших і хворих;
- виховання правової культури, поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки;
- культивування кращих рис української ментальності – працелюбності, свободи, зв'язку із природою, поваги до жінки, толерантності;
- формування почуття господаря: господарської відповідальності, підприємливості, ініціативності, свідомого ставлення до життя в умовах ринкових відносин;
- охорона й зміцнення фізичного, психічного та духовного здоров'я;
- забезпечення базової культури, розвиток естетичних потреб і почуттів;
- формування екологічної культури, гармонізація відносин особистості з природою;
- спонукання зростаючої особистості до протидії проявам аморальності, правопорушенням, бездуховності, антигромадській діяльності.

Основними **принципами** виховання є:

- **принцип національної спрямованості виховання**, який передбачає формування у дітей та учнівської молоді національної самосвідомості, любові до рідної землі, свого народу, шанобливого ставлення до його культури; здатності зберігати свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави;

- **принцип культуровідповідності.** Базуючись на набутому впродовж історії морально-етичному досвіді людства, вихованець і педагог стикаються з проблемами, розв'язання яких вимагає творчого підходу. Проблематизація моральної культури є джерелом особистісного розвитку дитини, умовою привласнення нею загальнокультурних надбань. Виховання здійснюється як культуротворчий процес, спрямований на формування базової культури особистості;
- **принцип гуманізації** виховного процесу означає, що вихователь зосереджує увагу на дитині як вищій цінності, враховує її вікові та індивідуальні особливості і можливості, не форсує її розвитку, спонукає до самостійності, задовольняє базові потреби дитини (у розумінні, визнанні, прийнятті, справедливому ставленні до неї); виробляє індивідуальну програму її розвитку; стимулює свідоме ставлення до своєї поведінки, діяльності, життєвих виборів;
- **принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії** передбачає, що учасники виховного процесу виступають рівноправними партнерами у процесі спілкування, беруть до уваги точку зору один одного, визнають право на її відмінність від власної, узгоджують свої позиції. Вихователь уникає жорстких приписів, не ставиться до вихованця як до пасивного об'єкта своїх впливів; рахується з його психічним станом, життєвим досвідом, системою звичок та цінностей; вдається до продуктивних виховних дій; виявляє професійну творчість та індивідуальність;
- **принцип цілісності** означає, що виховання організовується як системний педагогічний процес; спрямований на гармонійний та різнобічний розвиток особистості, на формування в неї цілісної картини світу; передбачає забезпечення наступності напрямів та етапів виховної роботи на різних освітніх рівнях; охоплює всі сфери життєдіяльності дітей та учнівської молоді; здійснюється в різних соціальних інститутах, у навчальній та позанавчальній діяльності;
- **акмеологічний принцип** вимагає від вихователя орієнтації виховного процесу на найвищі морально-духовні досягнення й потенційні можливості вихованця; створення умов для досягнення життєвого успіху особистості, розвитку її індивідуальних здібностей. Напрями виховної роботи втілюються у відповідних результатах — міцно й органічно засвоєних загальнолюдських і національних цінностях, стратегії життя, яка передбачає постійний рух до здійснення нових, соціально значущих задумів;

- **принцип особистісної орієнтації** означає, що загальні закони психічного розвитку проявляються у кожній дитині своєрідно і неповторно. Педагог культивує у зростаючій особистості почуття самоцінності, впевненості у собі, визнає її право на вільний розвиток та реалізацію своїх здібностей; надає їй право почуватися індивідуальністю; спрямовує зусилля на розвиток світогляду, самосвідомості, культури потреб, емоційної сприйнятливості, відповідальної поведінки;
- **принцип життєвої смислотворчої самодіяльності** передбачає становлення особистості як творця і проектувальника свого життя, який уміє приймати самостійні рішення і нести за них відповідальність, повноцінно жити й активно діяти у динамічних життєвих умовах, постійно самовдосконалюватися, адекватно і гнучко реагувати на соціальні зміни;
- **принцип полікультурності** передбачає інтегрованість української культури у європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов: формування у дітей та учнівської молоді відкритості, толерантного ставлення до відмінних від національних ідей, цінностей, до культури, мистецтва, вірування інших народів; здатності диференціювати спільне й відмінне в різних культурах, сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнолюдської;
- **принцип технологізації** передбачає послідовні науково-обґрунтовані дії педагога у виховному процесі та відповідно організовані ним дії вихованців, підпорядковані досягненню спеціально спроектованої системи виховних цілей, що узгоджуються з психологічними механізмами розвитку особистості. Побудований таким чином виховний процес має ознаки проєктивності і гарантує позитивну розвивальну динаміку;
- **принцип соціальної відповідності** обумовлює необхідність узгодженості змісту і методів виховання реальній соціальній ситуації, в якій організовується виховний процес. Завдання виховання зорієнтовані на реальні соціально-економічні умови і передбачають формування у дітей готовності до ефективного розв'язання життєвих проблем. Умовами реалізації даного принципу є: взаємозв'язок виховних задач і задач соціального розвитку демократичного суспільства; координація взаємодії соціальних інститутів, які впливають на особистість; забезпечення комплексу соціально-педагогічної допомоги і захисту дітей; орієнтація педагогічного процесу на реальні можливості соціуму, врахування його найрізноманітніших чинників;

- **принцип превентивності** вимагає, щоб виховні впливи держави, усіх виховних інститутів, враховуючи інтереси особистості та суспільства, спрямовувалися на профілактику негативних проявів поведінки дітей та учнівської молоді, на допомогу та їх захист, вироблення імунітету до негативних впливів соціального середовища. При цьому має забезпечуватися система заходів економічного, правового, психолого-педагогічного, соціально-медичного, інформаційно-освітнього характеру, спрямована на формування позитивних соціальних настанов, запобігання вживанню наркотичних речовин, різних проявів деструктивної поведінки, відвернення суїцидів та формування навичок здорового способу життя, культури статевих стосунків.

Указані принципи складають певну систему, вони є важливою складовою і взаємопов'язані з іншими. Їх органічне поєднання виступає запорукою ефективності виховного процесу.

5. Виховний потенціал навчального процесу

Умовою повноцінного становлення особистості виступає доцільно організований навчальний процес. Виховання і навчання є двома взаємопов'язаними сторонами єдиного педагогічного процесу, які доповнюють одна одну. Виховання як діяльність спрямоване, передусім, на формування мотиваційно-ціннісної сфери особистості, має узгоджуватися з навчанням як процесом збагачення пізнавальних можливостей особистості. Єдність виховання і навчання обумовлена спрямованістю обох процесів на формування соціальної зрілості особистості, реалізацію її творчих здібностей.

Освітній процес організовується таким чином, щоб питома вага навчальної інформації про навколишній світ гармонійно поєднувалася з інформацією, пов'язаною з особистісним становленням, з процесом удосконалення моральної свідомості й поведінки дітей та учнівської молоді.

Доцільно організоване за змістом і формою навчання містить у собі потужний виховний потенціал: вводить особистість у світ світоглядних ідей, формує соціальні настанови та ціннісні орієнтації, розвиває гуманістичну спрямованість особистості, її духовні та матеріальні потреби, знайомить із зразками моральної поведінки, з формами спільної діяльності та спілкування особистості з колективом.

Доцільно організований і гуманістично спрямований виховний процес сприяє реалізації навчальних завдань — формуванню цілісної картини світу, збагаченню морального досвіду дитини,

уявлень про зв'язок навколишнього світу і внутрішнього життя особистості.

Центральним механізмом формування конструктивної та гуманістично спрямованої педагогічної взаємодії виступає **особистісне спілкування** вихователя з вихованцем. Воно спрямовується на організацію продуктивної спільної діяльності, зближення ціннісно-смыслових позицій учасників діалогу.

Моральний розвиток особистості в процесі навчання, насамперед, пов'язується з оптимальним використанням навчального змісту. При цьому зміст навчальних курсів виступає як проєкція духовної культури, а не як розчленовані на гуманітарний і природничо-науковий цикли предметів з виявленням міри морально розвивальних можливостей кожного.

Ідею навчального змісту як засобу морального розвитку учнів доцільно реалізовувати через створення особистісної форми у контексті організації навчальної діяльності розвиненої особистості.

За особистісної форми навчального предмета він подається як історія розвитку інтелектуальних і особистісних надбань творців певних культурних цінностей. При цьому ті чи інші ідеї, закономірності, поняття пропонуються не у формально-абстрактному вигляді, а через життя особистостей – творців цих культурних здобутків. Учень, вступаючи у спілкування з конкретною історичною постаттю, за відповідного педагогічного керівництва оволодіває, поряд із науковими знаннями та вміннями, системою морально-духовних цінностей.

Педагог, як розвинена особистість, постійно здійснюючи виховуючий діалог засобами морально збагаченого знання, культивує міжособистісну навчальну взаємодію з учнями, ставить до них справедливо, поважає особистість кожного, незалежно від навчальних невдач чи вчинкових прорахунків; виявляє почуття любові до них, поступово виховує відповідне емоційне переживання щодо тієї чи іншої особи. У процесі особистісно-комунікативної взаємодії вихователь і вихованець спільно розв'язують моральні задачі, мета яких – свідоме прийняття зростаючою особистістю певних морально-духовних цінностей, її самовдосконалення.

Високим виховним потенціалом володіє колектив однолітків. Унікальні виховні можливості такого колективу виявляються у блокуванні агресивних проявів вихованців, в емоційному захисті особистості, у створенні вихованцю простору для самореалізації, у сприянні особистісній ідентичності, у презентації себе іншим. Педагог, враховуючи цей фактор, інтенсивно впроваджує

різні варіанти спільної навчальної діяльності однолітків: від постановки спільних завдань і знаходження способів їх розв'язання до взаємодопомоги у закріпленні способів дій, взаємоконтролю і взаємооцінки.

Дієвим засобом виховання особистості у навчальному процесі виступає цілеспрямоване створення ситуацій, за яких в учнів виникає стійка орієнтація на продуктивні діяльнісні чи поведінкові взаємини. Вони виникають за умови глибокого і різнобічного пізнання учнем однолітка як особистості з усією різноманітністю й індивідуальністю його схильностей, очікувань, почуттів та інтересів. Пізнання цих складових внутрішнього світу дитини відбувається у контексті її навчальної діяльності. Систематичне вправління учнів у такому підході до пізнання й оцінювання один одного та в особистісній взаємодопомозі призводить до виникнення у них спрямованості на іншу людину як значущу особистість.

Діяльність учасників навчального процесу, що так організований, спрямовується на забезпечення сприятливих умов різнобічного та гармонійного розвитку особистості, її соціально-педагогічної підтримки, зміцнення фізичного й психологічного здоров'я, реалізації творчого потенціалу, формування ціннісного ставлення до світу та до самої себе.

6. Зміст виховання

Сучасний зміст виховання в Україні складає науково обґрунтована система загальнокультурних і національних цінностей та відповідна сукупність соціально значущих якостей особистості, що характеризують її ставлення до суспільства і держави, інших людей, самої себе, праці, природи, мистецтва. Система цінностей і якостей особистості розвивається і виявляється через її власні ставлення. Цей процес передбачає поєднання інтересів *особистості* – вільного саморозвитку і збереження своєї індивідуальності; *суспільства* – саморозвиток особистості має здійснюватися на моральній основі; *держави, нації* – діти мають зростати національно свідомими громадянами, патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце у цивілізованому світі.

Ціннісне ставлення особистості до суспільства і держави виявляється у таких якостях, як патріотизм, національна самосвідомість, правосвідомість, політична культура та культура міжетнічних стосунків.

Патріотизм є проявом особистістю любові до свого народу, поваги до українських традицій, відчуття своєї належності до України, усвідомлення спільності власної долі з долею Батьківщини, досконале володіння українською мовою.

Національна самосвідомість включає особисту ідентифікацію із своєю нацією, віру в її духовні сили та майбутнє; волю до праці на користь народу; вміння осмислювати моральні та культурні цінності, історію, звичаї, обряди, символіку; систему вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, волею, осмисленням відповідальності перед своєю нацією.

Розвинена правосвідомість виявляється в усвідомленні особистістю своїх прав, свобод, обов'язків, свідомому ставленні до законів та державної влади.

Політична культура включає формування політичної компетентності, лояльного й, водночас, вимогливого ставлення громадян до держави, її установ, органів влади; здатність брати активну участь у політичному житті України.

Культура міжетнічних відносин передбачає наявність у дітей та учнівської молоді полікультурної компетентності, поваги до прав людини; інтересу до представників інших народів; толерантне ставлення до їх цінностей, традицій, мови, вірувань; вміння йти на компроміси з різними етнічними та релігійними групами заради соціального миру.

Реалізація мети і завдань виховання ціннісного ставлення до суспільства й держави передбачає орієнтацію на особистість як прогресивну систему ціннісних стосунків.

У дошкільному та молодшому шкільному віці важливо формувати здатність дитини пізнавати себе як члена сім'ї, родини, дитячого угруповання; як учня, жителя міста чи села; виховувати у неї любов до рідного дому, школи, вулиці, своєї країни, її природи, рідного слова, побуту, традицій.

У підлітковому віці виховується духовно осмислений, рефлексивний патріотизм, який поєднує любов до свого народу, нації, Батьківщини з почуттям поваги до інших народів, своїх і чужих прав та свобод.

У старшому шкільному віці пріоритетними рисами ціннісного ставлення до Батьківщини є відповідальність і дієвість. Старшокласники не лише ідентифікують себе з українським народом, але й прагнуть жити в Україні, пов'язати з нею свою долю, служити Вітчизні на шляху її становлення як суверенної і незалежної, демократичної, правової і соціальної держави; працювати на її благо, захищати її; поважати Конституцію України і виконувати норми Законів; бережно ставитися до етно-етичної культури народу України; володіти рідною та державною мовою; визнавати пріоритети прав людини, поважати свободу, демократію, справедливість.

Ціннісне ставлення до людей виявляється у моральній активності особистості, прояві чуйності, чесності, правдивості, праце-

любності, справедливості, гідності, милосердя, толерантності, совісті, миролюбності, доброзичливості, готовності допомогти іншим, обов'язковості, добросовісності, ввічливості, делікатності, тактовності; вмінні працювати з іншими; здатності прощати і просити пробачення, протистояти проявам несправедливості, жорстокості. Показником моральної вихованості особистості виступає єдність моральної свідомості та поведінки, єдність слова і діла, наявність активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції.

Характер ставлення особистості до соціального довкілля змінюється з віком. У *старшому дошкільному та молодшому шкільному* віці дитина оволодіває елементарним умінням та навичками підтримки, збереження міжособистісної злагоди, попередження і мирного розв'язування конфліктів; здатністю брати до уваги думку товаришів і опонентів; орієнтацією на дорослого як носія суспільних еталонів та морального арбітра.

У *підлітковому* віці зростає цінність дружби з однолітками, відбуваються емансипація від безпосереднього впливу дорослих, розширюється сфера соціального спілкування, засвоюються соціальні цінності, формуються соціальні мотиви поведінки, виникає критичне ставлення як регулятор поведінки.

В *юнацькому віці* збільшується кількість виконуваних старшокласником соціальних ролей, зростають вимоги до відповідальності за дії та вчинки, формуються мотиви самовизначення, вдосконалюється вміння керуватися свідомо поставленою метою, зростає роль самостійних форм діяльності; формуються ціннісні орієнтації на суспільну активність.

Ціннісне ставлення до себе виступає важливою умовою сформованості у дітей та учнівської молоді активної життєвої позиції і передбачає сформованість у зростаючій особистості вміння цінувати себе як носія фізичних, духовно-душевних та соціальних сил.

Ціннісне ставлення до свого фізичного «Я» характеризує вміння особистості позитивно оцінювати свою зовнішність, тілобудову, поставу, розвиток рухових здібностей, фізичну витривалість, високу працездатність, функціональну спроможність, швидке відновлення сил після фізичного навантаження, статуральність, гігієнічні навички, корисні звички, стан свого здоров'я, турботу про безпеку власної життєдіяльності, здоровий спосіб життя, активний відпочинок, вольові риси особистості.

Процес формування ціннісного ставлення до власного здоров'я та здорового способу життя передбачає врахування вікових особливостей вихованців. Основним завданням виховання *дошкільників та молодших учнів* є формування у них уявлень про здоров'я,

здоровий спосіб життя, руховий режим, корисні звички, особисту гігієну, правильну поставу, загартування, регулярні заняття фізичними вправами, фізичні навантаження, розвиток фізичних якостей.

Основними завданнями виховання учнів *середнього шкільного віку* є формування свідомого ставлення до власного здоров'я та здорового способу життя, розвиток зібраності, фізичної готовності до навчання, володіння рухами, задоволення особистою фізичною підготовленістю, вміння цікаво проводити вільний час; формування високої рухової активності, позитивних звичок.

Основним завданням фізичного виховання учнів *старшого шкільного віку* є формування умінь і навичок зміцнення власного здоров'я, вміння вести здоровий спосіб життя, розвивати свої фізичні якості, попереджувати шкідливі звички, дотримуватися оптимального рухового режиму, повноцінно відпочивати, самостійно займатися фізичними вправами.

Ціннісне ставлення до свого психічного «Я» передбачає виховання у дітей та учнівської молоді культури пізнання власного внутрішнього світу — думок, переживань, станів, намірів, прагнень, цілей, життєвих перспектив, ідеалів, цінностей, ставлень. Важливо навчити зростаючу особистість приймати себе такою, якою вона є, орієнтуватися у своїх позитивних і негативних якостях, сприяти формуванню у неї реалістичної Я-концепції, готовності та здатності до самовдосконалення, конструктивної самокритичності. У *дошкільному та молодшому шкільному віці* основним завданням є виховання у дітей інтересу до свого внутрішнього життя, здатності концентрувати на ньому свою увагу; у *підлітковому віці* в учнів виховується вміння спостерігати за собою, аналізувати перебіг своїх думок і переживань, зіставляти з ними свої вчинки; у *старшому шкільному віці* актуалізується виховання самоповаги, звички адекватно оцінювати власні стани, настрої, мрії, плани, стратегії, вміння регулювати їх.

Виховуючи зростаючу особистість, педагог бере до уваги, що її *ціннісне ставлення до свого соціального «Я»* виявляється у здатності орієнтуватися у нових умовах життя, пристосовуватися і конструктивно на них впливати; у визначенні свого статусу в соціальній групі, налагодженні спільної праці з дорослими та однолітками, вмінні попереджувати конфлікти, виходити із них з найменшими втратами; справедливому і людяному поводженні стосовно партнерів у спілкуванні.

Характер ціннісного ставлення особистості до свого соціального «Я» суттєво змінюється з віком. У *дошкільному віці* актуальними завданнями соціального розвитку є гармонізація процесів

адаптації та первинної соціалізації, формування комунікативних навичок, виховання елементарних форм відповідальної поведінки особистості. Організуючи процес виховання, педагог враховує, що у *молодшому шкільному* віці розвивається рефлексія, формується вміння оцінювати себе як предмет змін. У *підлітковому віці* інтенсивно розвивається прагнення до самоствердження, з'являється хворобливе переживання неспіху, зростає роль самооцінки в регуляції поведінки. В *юнацькому віці* актуалізується потреба у самовизначенні (у тому числі й професійному), оцінці своїх здібностей і можливостей; виникає свідоме ставлення до визначення смислу життя та свого місця у ньому. У процесі виховання педагог бере до уваги вікові особливості соціального розвитку особистості.

Ціннісне ставлення до природи формується у процесі екологічного виховання і виявляється у таких ознаках: усвідомлення цінності природи в житті людини, самоцінності природи; почуття особистої причетності до збереження природних багатств, відповідальності за них; здатність особистості гармонійно співіснувати з природою, поводитися компетентно, екологічно безпечно; критична оцінка споживацько-утилітарного ставлення до природи, яке призводить до порушення природної рівноваги, загострення екологічної кризи; вміння протистояти проявам такого ставлення доступними способами; активна участь у практичних природоохоронних заходах; здійснення природоохоронної діяльності з власної ініціативи; посилене екологічне просвітництво. Ціннісне ставлення до природи і сформована на його основі екологічна культура є обов'язковою умовою сталого розвитку суспільства, узгодження економічних, екологічних і соціальних чинників розвитку.

У виховному процесі слід врахувати, що ставлення вихованців до природи має специфічні вікові особливості.

Для *дошкільного віку* характерне прагматичне ставлення до природи, обумовлене бажанням привласнити об'єкти природи, які, водночас, сприймаються як суб'єкти, наділені власним внутрішнім світом. *Учням початкової школи* властиве непрагматичне ставлення до природи. Природні об'єкти сприймаються ними як «значущі інші», вони прагнуть до спілкування з ними. Ставлення до природи *учнів основної школи* характеризується суперечливістю. У молодшому і середньому підлітковому віці природа розглядається як об'єкт охорони, а не користі; ступінь психологічної близькості з об'єктами природи вищий, ніж з усіма «значущими іншими». У *старшому підлітковому віці* з'являється установка користі, однак прагматичні установки нерідко поєднуються з при-

родоохоронними мотивами. *Старшокласникам* властиве сприйняття природи як об'єкта; ставлення до неї обумовлене більше естетичними мотивами, аніж настановами користі. У цьому віці остаточно складається структура ставлення до природи, властива дорослим. Під впливом виховання у старшокласників природа займає вищі позиції в ієрархії цінностей, ніж у дорослих.

Важливою складовою змісту виховання особистості є розвиток **ціннісного ставлення до праці**, яке передбачає усвідомлення дітьми та учнівською молоддю соціальної значущості праці, розвинену потребу в трудовій активності, ініціативність, схильність до підприємництва; розуміння економічних законів і проблем суспільства, шляхів їх розв'язання, готовність до творчої діяльності, конкурентоспроможності й самореалізації в умовах ринкових відносин, сформованість працелюбності й мобільності як базових якостей особистості.

Трудове виховання є системою виховних впливів, мета яких полягає у морально-психологічній підготовці учнів до майбутньої професійної діяльності. Високий рівень її розвитку передбачає оволодіння особистістю загальними основами наукової організації праці, умінням визначати мету, розробляти реальний план її досягнення, організувати своє робоче місце, раціонально розподіляти сили і засоби з метою досягнення бажаного результату з мінімальними затратами, аналізувати процес і результат власних трудових зусиль, вносити необхідні корективи.

Завданнями трудового виховання *дошкільника* є формування елементарних форм цілепокладання, вміння планувати свої дії, долати труднощі на шляху до мети, діяти самостійно та цілеспрямовано, радіти результатам індивідуальної та спільної з іншими діяльності, виявляти працелюбність як базову якість особистості. До основних виховних завдань *початкової школи* відносяться: формування в учнів уявлення про важливість праці для суспільства і для них самих, ознайомлення з різними видами праці, світом професій та якостями особистості, необхідними сучасному працівнику; культивування ставлення до навчання як до серйозної праці, що вимагає значних зусиль; оволодіння основами самообслуговування, ручної та художньої праці, навичками роботи на пришкільній ділянці, з благоустрою території класної кімнати, школи, вулиці тощо. Трудове виховання учнів *основної школи* спрямовується на розвиток свідомого ставлення до праці, знайомство з працею людини у різних галузях економіки; формування вміння працювати у колективі, становлення професійних інтересів, формування реального образу «Я». Одним із результатів трудового виховання і професійної орієнтації на

цьому етапі є вибір учнем напряму майбутньої трудової діяльності та профілю навчання у старшій школі. У *підлітковому віці* формується свідоме ставлення до власних інтересів, здібностей, суспільних цінностей, пов'язаних з вибором професії та свого місця у суспільстві; виховується ставлення до майбутньої професійної діяльності як засобу апробації власних сил, розкриття своїх можливостей, самореалізації, формування адекватного образу «Я»; систематизуються знання щодо сучасних професій та потреб суспільства. Головними завданнями навчально-виховної роботи із *старшокласниками* є формування у них здатності до усвідомленого вибору майбутньої професії, розвитку загальноотрудових і професійно важливих якостей особистості.

Специфічними формами трудового виховання є взаємодія загальноосвітніх і вищих навчальних закладів, спрямована на підготовку випускників шкіл до набуття професій, які вимагають вищої освіти; залучення до педагогічно доцільної та суспільно корисної продуктивної праці (участь у трудових об'єднаннях, шкільних малих підприємствах та кооперативах, самообслуговуванні тощо).

Ціннісне ставлення до мистецтва формується у процесі естетичного виховання і виявляється у відповідній ерудиції, широкому спектрі естетичних почуттів, діях і вчинках, пов'язаних із мистецтвом. Особистість, якій властиве таке ставлення, володіє системою елементарних мистецьких знань, адекватно сприймає художні твори, здатна збагнути і виразити власне ставлення до мистецтва, прагне та вміє здійснювати творчу діяльність у мистецькій сфері.

Естетичне виховання спрямовується на розвиток у зростаючої особистості здатності збагнути та виразити власне ставлення до мистецтва. Важливим є сприймання доквілля як естетичної цінності; ерудиція у галузі мистецтва (володіння системою елементарних мистецьких знань, понять, термінів, адекватне сприйняття художніх творів, творча діяльність в мистецькій сфері), власний погляд на світ, здатність радіти — як ознаки духовної зрілості.

Використовуючи мистецтво як основний чинник естетичного виховання, педагог враховує вікові особливості дітей: інтерес *дошкільників* до різних видів мистецтва, вміння передавати свої життєві враження художніми образами, диференціювати твори за їх характером; відкритість *учнів початкової школи* до сприймання художніх творів, їхню емоційну мобільність та готовність з насолодою виконувати творчі завдання; концентрацію *підлітків* на пізнанні свого внутрішнього світу, а отже, використанні мистецтва як засобу духовного становлення, що проходить шлях

від почуттєвого сприймання до осмислених естетичних дій; усвідомлення *старшокласниками* того факту, що мистецтво безпосередньо пов'язано з життям народу, з його культурою.

7. Технологія виховного процесу

Виховання є цілеспрямованим процесом, зміст та організація якого визначаються метою як очікуваним ідеальним результатом.

Діяльність педагога, спрямована на виховання зростаючої особистості – процедура технологічна, обумовлена необхідністю досягнення актуальних для певних життєвих обставин та особливостей вихованця цілей.

Мета виховання поетапно конкретизується, виділяються проміжні виховні цілі, проєктуються дії педагога й вихованців як суб'єктів життєдіяльності.

Технологія виховного процесу фіксує доцільні кроки учасників освітнього процесу, підпорядковується виховній меті. Технологічний підхід уможливує процес активізації, інтенсифікації, оптимізації виховної діяльності за умов збереження унікальності внутрішнього світу та індивідуального досвіду вихованців.

Технологія виховного процесу є послідовним розгортанням педагогічної діяльності та спілкування, спрямованих на досягнення конкретної виховної мети у педагогічній системі та її підструктурах. Спроба вихователя «внести» у вихованця моральні норми, минаючи власну діяльність вихованця з оволодіння ними, підриває основи морального виховання особистості, а залучення дітей до самодіяльності перетворює їх на суб'єктів виховної діяльності. Педагог створює умови, за яких моральна цінність продукує рефлексивний процес, надає цінності високої значущості, особистісного смислу через емоційні переживання, емпатію.

Складовими виховних технологій є **форми організації** (індивідуальні, групові, колективні), **методи** як способи впливу на дітей та учнівську молодь, **прийоми та засоби** виховання. Виховні технології ґрунтуються не на механізмах зовнішнього підкріплення (заохочення, покарання тощо), а на рефлексивно-вольових механізмах (співпереживання, позитивне емоційне оцінювання), які апелюють, насамперед, до самосвідомості та творчого ставлення вихованців до суспільних норм і цінностей.

Сфера виховання є відкритою до пошуку альтернативних (відносно того, що вже стало традиційним) способів виховання. Вони асоціюються з новими моделями виховних систем шкіл, тими підходами до розв'язання виховних проблем, які вважаються ін-

новаційними, прогресивними. Використання виховної технології є завжди вибором стратегії, принципів, системостворювальних чинників взаємодії вихователя і вихованців, а також вибором тактики та стилю виховної роботи з ними. Високий суб'єктивний компонент виховних технологій, пріоритет унікальності кожної особистості вимагає відповідального ставлення до технологізації виховного процесу, високого професіоналізму педагога.

До найбільш ефективних відносяться інтерактивні технології, за допомогою яких педагог у ході спілкування з вихованцем інтерпретує життєві події, впливає на конструювання ним своїх особистісних дій, сприяє активізації діяльності вихованця, вправляє його у самоконтролі та саморегуляції. У навчально-виховному процесі все ширше використовуються активні форми і методи роботи: тренінги, рольові ігри, мозкові штурми, диспути, дебати, аналіз ситуацій, різноманітні вправи тощо.

Використання інтерактивних технологій створює соціально-педагогічні умови, сприятливі для позитивних змін у знаннях, навичках і вчинках вихованців, їхньому ставленні до соціальних явищ, здоровому способі життя, правовому захисті; для активізації просвітницької роботи, попередження негативних явищ у молодіжному середовищі через надання повноважень неповнолітнім, виявлення серед них позитивних лідерів, спонукання осіб з «груп ризику» до переорієнтації лідерських якостей з негативних на позитивні, підвищення їх соціальної компетентності у питаннях попередження та подолання негативних явищ, формування відповідальної поведінки. Ефективним є застосування інтерактивних технологій для профілактики наркоманії, ВІЛ/СНІДу та хвороб, що передаються статевим шляхом.

Впровадження інтерактивних технологій здійснюється за такими напрямками:

- у процесі викладання предметів гуманітарного та природничого циклів;
- у процесі позакласної, позашкільної виховної діяльності, у роботі з батьками;
- через загальноосвітні, позашкільні навчальні заклади, соціальні служби, спеціальні заклади;
- через взаємодію з дитячими і молодіжними громадськими організаціями;
- через діяльність органів учнівського самоврядування;
- через законодавчу політику у галузі освіти, охорони здоров'я, соціальної діяльності щодо виховної роботи з учнівською молоддю.

8. Виховання у різних соціальних інститутах

8.1. Родинно-сімейне виховання

Сім'я є основним соціальним інститутом, відповідальним за виховання зростаючої особистості. Особливість виховних впливів сім'ї полягає в емоційному характері взаємин її членів між собою та з дитиною, в переважанні інтимного спілкування над діловим, у тривалості життєвих зв'язків дитини з батьками. Сім'я покликана створити сприятливі умови для розвитку емоційного життя дитини, становлення в неї почуття самоцінності, впевненості у собі, компетентності у різних сферах життєдіяльності.

Виховання в сім'ї здійснюється завдяки застосуванню специфічних форм і методів впливу і спрямовується на особистісний розвиток дитини, її соціалізацію. У родині як першому мікросоціальному середовищі визначаються соціальний статус дитини, її права й обов'язки, виникає прихильність до рідних, закладається підґрунтя для становлення її світогляду і переконань, ціннісних орієнтацій, морально-етичних ідеалів, естетичного смаку, уподобань, соціальної поведінки, трудових навичок.

Усталеними цінностями сімейного життя є: гуманне ставлення до людей (добродушність, доброзичливість, піклування про молодших і старших членів сім'ї, бажання надавати допомогу слабим і хворим), працелюбність, поважне ставлення до праці людей та її результатів, демократичність відносин, гармонійність стосунків представників різних поколінь.

Важливим аспектом родинно-сімейного виховання є формування пошани до предків, дотримання народних звичаїв, збереження і збагачення традицій, посилення національно-ціннісних орієнтирів: національна свідомість та самосвідомість, любов до рідної землі, народу, відданість Україні; толерантне ставлення до всіх народів, що проживають в Україні; виховання мовної культури.

Сім'я виховує дітей і учнівську молодь на релігійних цінностях, які виступають універсальними моральними орієнтирами, невід'ємною частиною культури української сім'ї; тими гуманістичними засадами, значення і сутність яких розкриваються завдяки виховному впливу батьків на духовний світ дитини через її почуттєво-емоційну сферу.

Виховання громадянина у сім'ї здійснюється специфічними для родини формами і методами, в яких поєднується особистісний приклад батьків, усвідомлення і розуміння дітьми приналежності до рідної землі, держави, сім'ї, роду; дотримання традицій і звичаїв, відповідальності за долю своєї країни, її збереження, розвиток, примноження добробуту. Виховання громадянина в сім'ї досягається розвитком патріотичних почуттів, знаннями

Конституції України, Законів України, бажанням бути корисним своїй Батьківщині.

Устроєм свого життя сім'я запобігає негативному ставленню дітей до праці, проявам безвідповідальності і безгосподарності, порушенню трудової дисципліни, утриманству і лінощам, крадіжкам, нівеченню суспільної і приватної власності, варварському, нецивілізованому ставленню до природних багатств. Сім'я забезпечує дітям повноцінний фізичний розвиток, міцне здоров'я, фізичну досконалість; привчає їх до свідомого ставлення і зміцнення свого здоров'я як необхідної умови підготовки до суспільної корисної праці, захисту Батьківщини.

Родина притаманними їй засобами формує у дітей розуміння та особистісне ставлення до сенсу і мети життя, виховує толерантне ставлення до інших культур і традицій; розвиває моральні якості, спонукає дітей до самовдосконалення; залучає синів і доньок до мистецтва та світової культури; формує моральну свідомість через включення у педагогічно доцільне родинне спілкування, у життя, наповнене добродійними справами; виховує дітей готовність до творчої праці в умовах ринкових відносин; формує бережливе ставлення до суспільної і приватної власності, природних багатств, прагнення примножити їх власною працею.

Вплив сім'ї на виховання особистості залежить від вікових особливостей дитини. У *молодшому шкільному* віці батьки спрямовують свої зусилля на формування здатності дитини до емпатії, засвоєння нею морально-етичних правил поведінки, виховання базових якостей особистості, найпростіших форм соціальної компетентності. Важливу роль відіграють батьки у статевому та гендерному вихованні дітей *підліткового віку*, формуванні у дівчат цнотливості, дівочої гідності, уміння володіти своїми почуттями; у хлопців — чоловічої гордості, мужності, великодушності, поваги до жінок, готовності оберігати дівочу честь і гідність. У *юнацькому віці* особливу увагу батьки приділяють проблемі самовизначення особистості, розвитку її професійних інтересів, свідомому ставленню до життєвих виборів, активній за формою та моральної за змістом громадянській позиції.

Повноцінне виховання особистості у сім'ї вимагає розв'язання державою ряду завдань:

- визначення пріоритету інтересів сім'ї як найважливішої складової демократичного суспільства, гаранту його стабільності та прогресу;
- створення сприятливих умов для зміцнення сім'ї, охорони прав матері та батька;

- матеріальне та моральне заохочення й підтримка материнства і батьківства;
- підтримка молододі сім'ї, забезпечення їй достатнього життєвого рівня;
- охорона дитинства; дотримання положень, заявлених Конвенцією ООН про права дитини.

8.2 Виховання у дошкільних навчальних закладах

Дошкільний вік є періодом первинного становлення особистості, зародження дитячого світогляду, виникнення етичних новоутворень, формування довільної поведінки та моральних якостей, появи особистісної свідомості, розвитку елементарних знань, життєвих навичок.

Життя дошкільника характеризується відносною свободою, відсутністю серйозного кола обов'язків, любовним й турботливим ставленням до нього оточуючих. У цей період переважають емоційно насичені види діяльності, які сприяють розвитку творчої уяви, вільному вияву ставлення до навколишнього світу, до самого себе. Взаємини з дорослими й однолітками будуються, як правило, на інтимно-особистих контактах. Знання, дії, здібності мають загальний, неспеціалізований характер. Розвиваються образні форми пізнання навколишнього світу, засвоюються суспільно вироблені сенсорні еталони, наочні моделі, формуються моральні почуття – прихильність, співпереживання, співчуття, чуйність.

Модернізація змісту і форм виховного процесу в системі дошкільної освіти потребує розв'язання таких завдань:

- широка пропаганда педагогічно доцільних ігор, іграшок як найважливішого засобу виховання дітей дошкільного віку;
- розвиток системи виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку; збереження специфіки змісту, форм і методів їх виховання;
- розробка і реалізація комплексних програм надання консультативно-діагностичної, методичної, корекційно-педагогічної допомоги сім'ям з питань виховання дошкільників;
- створення при дошкільних навчальних закладах постійно діючих «шкіл молодих батьків», які сприяють формуванню їх педагогічної компетентності у вихованні дітей в сім'ї;
- інформаційне забезпечення розвитку системи виховання у дошкільних навчальних закладах України.

8.3 Виховання у загальноосвітніх навчальних закладах

Шкільні роки є періодом становлення інтелектуальної та особистісної зрілості дитини, набуття нею соціального досвіду,

життєвої компетентності. Центральною ланкою реалізації цих завдань, фундаментальною соціокультурною базою виховання і розвитку особистості виступають загальноосвітні навчальні заклади.

Оптимізація виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах усіх типів і форм власності передбачає:

- гармонійне поєднання національного і полікультурного виховання, формування культури міжнаціональних відносин;
- збалансованість інтелектуального з фізичним, психічним, соціальним, естетичним розвитком;
- збагачення морального досвіду учнів, розвиток потреби у морально-духовному самовдосконаленні;
- формування в учнівській молоді життєвої компетентності, системи смисложиттєвих координат, уміння створювати і реалізовувати власні життєві проекти;
- виховання особистості у колективі, формування умінь налагоджувати взаємодію, співпрацю, вміння гармонійно виходити з конфліктів;
- використання можливостей дитячих громадських організацій, об'єднань, учнівського самоврядування у вихованні активної соціальної позиції учнів, розвитку їх уміння брати на себе відповідальність за прийняті рішення;
- удосконалення трудового виховання, сприяння професійному самовизначенню учнів, формування готовності до праці у ринкових умовах;
- впровадження здоров'язберігаючих технологій, виховання в учнів орієнтації на здоровий спосіб життя;
- створення ситуацій успіху, забезпечення взаємозв'язку процесів виховання і самовиховання, розвитку і саморозвитку;
- гармонійний розвиток особистості у різноманітних видах позакласної діяльності;
- гуманізація системи оцінювання життєвих досягнень учнів, визнання їх здатності до самореалізації, самоосвіти, прийняття самостійних рішень;
- здійснення випереджувального науково-методичного супроводу проектування і впровадження сучасних виховних систем у педагогічну практику.

У сучасних умовах особливої уваги освітян вимагає організація навчально-виховного процесу у закладах інтернатного типу, основне призначення яких – соціально-педагогічний захист учнівської молоді з малозабезпечених та дисфункційних родин; створення умов для розвитку їх здібностей і талантів; компенсація вад, які пов'язані з повною або частковою відсутністю сімей-

ного виховання; попередження бездоглядності і безпритульності; формування соціальної компетентності особистості, виховання у неї громадянської позиції, розвиток потреби у безперервній освіті; забезпечення рівних можливостей в оволодінні знаннями; розвиток творчих здібностей засобами літературної, музичної, образотворчої, технічної, громадської діяльності, гри, спорту; корекція девіантної поведінки, попередження правопорушень неповнолітніх, їх правовий захист.

Трансформація закладів інтернатного типу, наближення умов виховання і навчання в них до родинних — важливе завдання сьогодення. Потребує державної підтримки досвід функціонування нових форм суспільного виховання – напівінтернатів, дитячих будинків сімейного типу, дитячих будинків змішаного типу, шкіл-клубів. Умовами оптимізації виховного процесу в закладах інтернатного типу є:

- розширення повноважень дитячого колективу, надання йому більшої самостійності, вдосконалення учнівського самоврядування;
- створення різновікових об'єднань учнів у позаурочній діяльності;
- переорієнтація загальноосвітніх шкіл-інтернатів на спеціалізовану, поглиблену підготовку з технічного, гуманітарного, художньо-естетичного та інших напрямів; відкриття профільних класів для обдарованих дітей;
- впровадження системи комплексної соціально-педагогічної реабілітації вихованців загальноосвітніх інтернатних закладів для відновлення порушених зв'язків з соціальним середовищем;
- розробка і впровадження системи соціального і психолого-педагогічного супроводу випускників закладів інтернатного типу як засобу їх успішної соціалізації та інтеграції у соціум.

8.4. Виховання у позашкільних навчальних закладах

Суттєву роль у вихованні відіграють позашкільні навчальні заклади, де задовольняються інтереси, індивідуальні запити дітей та учнівської молоді у сфері культури, мистецтва, наукових знань, техніки, природи, виробництва, життєвої практики; створюються сприятливі умови для розвитку творчої особистості.

Навчально-виховний процес у позашкільних навчальних закладах забезпечує:

- вільний розвиток особистості, розширення ступенів її самостійності;

- умови для здобуття знань, формування умінь і навичок відповідно до соціокультурних і освітніх потреб дітей, учнівської молоді;
- задоволення потреб у творчій самореалізації, професійному самовизначенні;
- формування ціннісного ставлення до суспільства і держави, людей, до себе, природи, мистецтва, праці;
- соціальний захист, організацію змістовного дозвілля відповідно до здібностей, обдарувань та стану здоров'я вихованців;
- вирішення проблеми соціальної адаптації дітей і учнівської молоді до нових умов життя; становлення їх соціального досвіду.

У навчально-виховному процесі позашкільних навчальних закладів органічно поєднуються різні форми освітньої діяльності з організацією змістовного дозвілля вихованців. Це сприяє вирішенню проблеми їх зайнятості у вільний від навчання час, створює підґрунтя для загальнонаукового та загальнокультурного розвитку, допрофесійної підготовки. Важливим аспектом виховної роботи позашкільних навчальних закладів є розвиток у дітей, учнівської молоді здатності розв'язувати творчі завдання, вносити елементи новизни у процес і результати своєї діяльності. У сучасних умовах особливого значення набуває виховання у зростаючої особистості морально-трудова якість, необхідних для життя і праці в ринкових умовах.

У системі позашкільних навчальних закладів виховання здійснюється за художньо-естетичним, туристсько-краєзнавчим, еколого-натуралістичним, науково-технічним, дослідницько-експериментальним, фізкультурно-спортивним, військово-патріотичним, бібліотечно-бібліографічним, соціально-реабілітаційним, оздоровчим, гуманітарним напрямками. Вихованцями є діти різних вікових груп – від дошкільників до старшокласників.

Виховна діяльність з дітьми *дошкільного* та *молодшого шкільного віку* здійснюється у гуртках та секціях загальнорозвиваючого характеру; спрямовується на виявлення здібностей, обдарувань, розвиток інтересів вихованців і має пропедевтичний характер. Пріоритетними є ігрові форми та методи виховної роботи.

Для учнів *підліткового віку* створюються диференційовані (за окремими галузями науки, техніки, мистецтва) гуртки та секції, які задовольняють освітні потреби, розвивають пізнавальні інтереси. У процесі творчої діяльності вихованці свідомо досягають поставленої мети, долають труднощі на шляху до неї. У них розвиваються морально-етичні, трудові, художньо-естетичні якості,

виявляється інтерес до пошукової діяльності та вибору майбутньої професії.

Виховання учнів *старшого шкільного віку* базується на їх уподобаннях, творчих здібностях, інтересах до експериментальної, науково-дослідницької діяльності і пов'язується з вибором майбутньої професії.

8.5 Виховання у професійно-технічних навчальних закладах

Професійно-технічна освіта забезпечує реалізацію потреб молоді в оволодінні робітничими і обслуговуючими професіями, спеціальностями, кваліфікацією відповідно до інтересів, здібностей, нахилів, стану здоров'я кожної молодої людини; виховує молодих громадян нової формації, які володіють професією, є конкурентоспроможними на ринку праці, оснащені знаннями, вміннями, ціннісними орієнтаціями, необхідними для відповідальної і компетентної участі в житті країни.

Складовою цілісного освітнього процесу у цих закладах є професійне виховання, яке є основою формування і розвитку професійної культури учнів, їх підготовки до активної трудової діяльності та суспільного життя. З огляду на прагнення України інтегруватися у європейський ринок праці метою професійного виховання є формування особистості фахівця, розвиток його професійних якостей, потреби в продуктивній праці, поваги до людей праці, професійної етики, комунікативності, мобільності, здатності працювати «в команді»; особистої ерудиції, здорової амбітності, професійної компетентності, культури праці, відповідальності, почуття власної гідності, творчої професійної спрямованості, підприємливості й самодостатності.

До професійного виховання відноситься також формування мотивів професійної діяльності на основі переходу соціальних і професійних вимог у систему ціннісних орієнтацій, активності особистості; формування професійного обов'язку, свідомого ставлення до вимог і моральних засад, що висувуються суспільством. В умовах сучасної України професійне виховання стає провідною ланкою у системі професійної підготовки, формування професійної свідомості майбутніх фахівців.

Основними напрямками виховної діяльності професійно-технічних навчальних закладів є:

- інтелектуалізація професійно-технічної освіти, врахування наукових досягнень у різних галузях економіки, еколого-культурологічний підхід до її здійснення;
- розвиток творчих можливостей і здібностей учнів;

- формування в учнівських колективах престижності праці, підвищення ролі робітничих професій, розуміння їхнього значення в особистісному розвитку та місця у соціально-економічному розвитку держави;
- збереження національної культури, традицій та звичаїв народів, що проживають в Україні, підтримка почуття національної самосвідомості у поєднанні з розумінням місця і ролі свого народу і країни в розвитку світової культури;
- створення умов для формування моральної свідомості, позитивної мотивації на здоровий спосіб життя, громадянської позиції, виховання патріотизму майбутніх фахівців;
- розвиток культури міжетнічних і міжособистісних стосунків учнів.

На сучасному етапі розвитку професійно-технічної освіти увага органів державної влади, педагогічних колективів спрямовується на:

- розвиток демократичного і толерантного стилю керівництва виховним процесом; підвищення соціального статусу виховання у системі професійно-технічної освіти;
- забезпечення взаємодії професійно-технічних навчальних закладів з усіма соціальними інститутами, відповідальними за виховання;
- посилення взаємозв'язку сім'ї і педагогічних колективів професійно-технічних навчальних закладів;
- активне впровадження новітніх виховних форм і методів у педагогічну практику;
- створення системи психолого-педагогічної, медико-соціальної адаптації і реабілітації учнівської молоді;
- сприяння розвитку системи учнівського самоврядування, самодіяльної технічної, художньої творчості, створення різноманітних громадських учнівських об'єднань;
- профілактику і подолання негативних явищ в учнівському середовищі; гуманізацію взаємин суб'єктів навчально-виховного процесу; розвиток учнів за інтересами, забезпечення їхніх потреб в особистісній, професійній самореалізації.

9. Взаємодія органів державної влади, навчальних закладів з дитячими та молодіжними громадськими організаціями і об'єднаннями

Дитячі та молодіжні громадські організації і об'єднання є важливим суспільним інститутом, що здійснює завдання виховання дітей та учнівської молоді в Україні. Взаємодія з дитячими та молодіжними громадськими організаціями і об'єднаннями

є одним із пріоритетів у виховній роботі органів державної влади навчальних закладів. Така взаємодія обумовлена спільністю цілей, прагненням розвивати самодіяльність та ініціативу дітей і підлітків; єдиним часовим простором, у якому здійснюється така діяльність; новою соціально значущою роллю, яку відіграють дитячі та молодіжні громадські організації й об'єднання.

Дитячі та молодіжні громадські організації й об'єднання є суб'єктами виховного процесу. Участь у їх діяльності сприяє вияву самостійності дітей та учнівської молоді, посилює реальну участь у житті суспільства, задоволення потреб у спілкуванні з однолітками, самоствердження у суспільно значущій діяльності.

Полеми спільної виховної діяльності органів державної влади, навчальних закладів з дитячими та молодіжними громадськими організаціями і об'єднаннями є широке та різнобічне включення особистості до системи громадських суспільних зв'язків; організація життєдіяльності, яка задовольняє основні потреби у розвитку особистості; захист від ймовірних негативних впливів соціального середовища.

Напрямами взаємодії, актуальними для даного етапу розвитку суспільства, виступають:

- допомога учневі (або молодій дитині) в адаптації до інтенсивних суспільних змін, у знаходженні надійної життєвої опори, що базується на духовних цінностях, осмисленні себе і свого місця в житті, набутті впевненості у своїх силах;
- сприяння в отриманні дітьми та учнівською молоддю доступу до знань, навичок, поза якими вони дистанціюються від інформаційного і технічного прогресу;
- виховання у зростаючій особистості почуття власної причетності до розвитку суспільства, держави;
- створення умов для усвідомлення дітьми та учнівською молоддю значущості індивідуальної ініціативи;
- допомога в оволодінні навичками співробітництва з представниками інших культур, різних статево-вікових груп;
- надання інформації щодо шляхів вирішення проблеми особистих взаємин, пов'язаних із вживанням тютюну, алкоголю, наркотиків;
- сприяння у набутті досвіду вирішення ситуацій соціального неуспіху.

Першочерговими завданнями органів державної влади є: надання можливостей дитячим та молодіжним організаціям і об'єднанням брати участь у формуванні державної дитячої та молодіжної політики; створення умов для успішної взаємодії

навчальних закладів з дитячими та молодіжними громадськими організаціями і об'єднаннями; утвердження позитивного ставлення до дитячих та молодіжних дитячих організацій і об'єднань з боку вчителів, батьків, учнів, громадськості; вдосконалення нормативно-правових аспектів взаємодії; забезпечення фінансової підтримки державою дитячого руху; організаційна та педагогічна підтримка такої взаємодії.

Взаємодія органів державної влади з дитячими та молодіжними громадськими організаціями і об'єднаннями здійснюється шляхом:

- широкого обговорення проблеми співпраці органів управління освіти, навчальних закладів з дитячими та молодіжними громадськими організаціями і об'єднаннями, використання можливостей їх виховного ресурсу;
- включення проблематики діяльності дитячих і молодіжних громадських організацій та об'єднань до дослідницьких програм та планів навчальних закладів, науково-дослідних інститутів, системи підвищення кваліфікації;
- вивчення міжнародного і вітчизняного досвіду становлення дитячого руху, динаміки його відродження та висвітлення питання у фахових виданнях, на науково-практичних конференціях;
- підготовка спеціалістів з координації взаємодії органів державної влади, навчальних закладів з дитячими та молодіжними громадськими організаціями і об'єднаннями;
- включення до програм підвищення кваліфікації керівників навчальних закладів різних типів тематики, пов'язаної з діяльністю дитячих та молодіжних громадських організацій і об'єднань;
- розробка навчально-методичного забезпечення процесу підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів для роботи з дитячими та молодіжними громадськими організаціями і об'єднаннями.

10. Виховання у територіальній громаді

Виховна робота у територіальній громаді спрямовується на профілактику соціального сирітства, основною причиною і умовою поширення якого є нестабільна і недієздатна у соціальному і психолого-педагогічному аспектах сім'я.

Педагогічна неспроможність певної частини сімей виявляється у низькому рівні культури, втраті традицій, послабленні або відсутності зв'язків поколінь, бездоглядності дітей, порушенні їхніх прав та жорстокому поводженні з ними. Індиферентне став-

лення громади до таких явищ значною мірою зумовлено порушенням функції соціального контролю, процесами урбанізацій й глобалізації, фактичною відсутністю системи виховної роботи за місцем проживання.

Технології виховної роботи у територіальній громаді передбачають: профілактику правопорушень і злочинності у дитячому і молодіжному середовищах; корекцію і реабілітацію педагогічно занедбаних, безпритульних дітей, жертв різних видів насилля; соціально-педагогічну роботу з неблагополучними сім'ями та молоддю; соціальну підтримку дітей-сиріт та учнівської молоді з особливими потребами; розширення і зміцнення інституту прийомних сімей і будинків сімейного типу; соціально-педагогічний супровід обдарованих дітей, багатодітних сімей; соціально-педагогічний патронат молодих сімей; соціальну адаптацію і соціальну реабілітацію особистості, формування її життєвої компетентності, ресоціалізацію неповнолітніх, які повернулися з місць позбавлення волі.

Процес ресоціалізації передбачає формування законослухняної поведінки, становлення активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції, відновлення і розвиток соціально-корисних якостей і відносин, гармонізацію процесу соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з пенітенціарних установ, попередження рецидивної злочинності.

Активізація виховної роботи у територіальній громаді піднімає престиж соціальних педагогів, соціальних психологів, соціальних працівників і посилює відповідальність за її результати. Для забезпечення різних напрямків виховної роботи у територіальній громаді створюються спеціальні програми, в яких чітко окреслено цілі, завдання, зміст і форми.

Потребують поширення перевірені практикою ефективні форми виховної роботи у територіальній громаді, зокрема: центри соціальних служб для молоді; служби соціального супроводу неповнолітніх та молоді, які повернулися з місць позбавлення волі; служби соціальної підтримки сімей «Родинний дім», інші родинні клуби; школи молодих батьків; консультативні пункти; служби психологічної допомоги, у тому числі «Телефон довіри»; кризові й реабілітаційні центри; школи правових знань; громадські приймальні; культурно-розважальні заходи, які пропагують духовні цінності і здоровий спосіб життя.

Організація такої роботи потребує глибокого вивчення сім'ї та її проблем, а також молодіжного середовища, його субкультури; застосування інтерактивних методів виховної роботи; реалізації комплексного підходу. Спеціально організована виховна робота

у територіальній громаді охоплює не лише батьків і дітей, але й спрямовується на підвищення фахового рівня спеціалістів. Їх навчання здійснюється за спеціальними тренінговими програмами в майстер-класах фахівців з проблем виховання, на семінарах, конференціях, «круглих столах».

До створення й реалізації виховних програм у територіальній громаді залучаються:

- органи державної влади на регіональному і місцевому рівнях;
- управління освіти, керівники загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів;
- управління у справах захисту населення;
- органи місцевого самоврядування;
- служби у справах неповнолітніх;
- управління охорони здоров'я та Червоного Хреста;
- засоби масової інформації;
- диспансери (наркологічний, психоневрологічний, венерологічний);
- громадські організації;
- благодійні фонди;
- підприємства, розміщені на території громади;
- інші зацікавлені юридичні та фізичні особи.

Основна мета виховної роботи у територіальній громаді – створення цілісного виховуючого середовища, підвищення його виховного потенціалу, активізація процесу виховання особистості як суб'єкта життєтворчості.

11. Забезпечення умов реалізації Програми

11.1 Розвиток нормативно-правової бази

Недостатня орієнтація законодавства України на виховання дітей та учнівської молоді актуалізує необхідність розширення його змістовного наповнення та правового забезпечення. Законодавство має визначати правові межі сфери виховання дітей та учнівської молоді (стратегію і принципи виховних систем; баланс сімейного і суспільного виховання; співвідношення релігійного і світського виховання; характер експертизи і контролю процесу та результатів виховання; розмежування повноважень у розробці й реалізації програм виховання підростаючого покоління тощо). Важливо законодавчо визначити напрями впливу на дітей та учнівську молодь, які шкодять їхньому благополуччю, захистити особистість від руйнівної інформації.

Доцільно створити нову концепцію правового виховання дітей та учнівської молоді, розробити основи законодавства про вихо-

вання підростаючого покоління в Україні; здійснити соціально-правову експертизу рішень органів державної влади з точки зору їх впливу на процеси виховання дітей та учнівської молоді.

11.2 Робота з керівними і педагогічними кадрами

Забезпечення готовності фахівців системи освіти до розв'язання сучасних проблем виховання дітей та учнівської молоді є ключовим питанням реалізації даної Програми.

Підготовка керівних і педагогічних кадрів до організації виховної діяльності вимагає певного удосконалення. Необхідно поліпшити якість викладання дисциплін психолого-педагогічного циклу у педагогічних навчальних закладах, розробити сучасне програмно-методичне забезпечення виховного процесу, а також удосконалити систему підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів і соціальних педагогів.

11.3 Наукове забезпечення

Наукове забезпечення Програми здійснюється Академією педагогічних наук України та її підрозділом — Інститутом проблем виховання у співпраці з Науково-методичним центром середньої освіти Міністерства освіти і науки України. АПН України і МОН України спільно окреслюють напрями фундаментальних досліджень і прикладних проектів, спрямованих на реалізацію Програми, визначають шляхи розв'язання завдань, основними з яких є:

- здійснення послідовного системного аналізу реальної практики виховання дітей та учнівської молоді у різних регіонах, яка враховує їх етнокультурні особливості;
- розробка прогностичної моделі особистості випускника 12-річної школи;
- визначення теоретичних засад проектування вірогідних стратегій соціальної й індивідуальної поведінки людини у ситуації невизначеності;
- створення програми спільної діяльності державних і громадських організацій;
- визначення теоретико-методологічних основ виховання дітей та учнівської молоді в сучасних умовах;
- здійснення моніторингу рівня розвитку виховних систем;
- визначення стратегії здійснення соціально-педагогічної експертизи стану виховання особистості у сучасному освітньому просторі;
- створення інноваційного комплексу технологій оптимізації виховного процесу на різних освітніх рівнях;
- створення моделі комп'ютерної інформаційно-аналітичної системи «Виховання дітей та учнівської молоді в Україні»;

- забезпечення підтримки інноваційної виховної практики різних навчальних закладів різних типів і форм власності, розробки й реалізації ефективних виховних систем.

Виконавці проектів визначаються на конкурсній основі.

11.4 Програмно-методичне та інформаційне забезпечення

На виконання Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні в усіх навчальних закладах створюються і впроваджуються конкретні програми розвитку системи виховання, її інформаційного і методичного забезпечення.

Основними напрямками цієї роботи є:

- розробка навчально-методичного супроводу становлення і розвитку виховних систем, окремих напрямів виховання у дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних і позашкільних навчальних закладах, дитячих та молодіжних громадських організаціях і об'єднаннях;
- створення програмно-методичних комплексів психолого-педагогічної підтримки розвитку особистості, процесів її соціальної інтеграції;
- підготовка програм підвищення кваліфікації керівників і організаторів виховної діяльності у навчальних закладах;
- здійснення експертизи змісту програм виховання особистості, виховного потенціалу підручників і проектів виховних систем загальноосвітніх навчальних закладів;
- розширення видавничої діяльності щодо випуску інформаційно-методичної літератури з проблем виховання дітей та учнівської молоді;
- проведення конференцій, семінарів, проблемних обговорень питань виховання особистості у сучасних умовах;
- формування інформаційно-аналітичного банку даних з усіх аспектів виховання дітей та молоді, що включає: інноваційні програми, конкретні приклади досвіду реалізації програм виховання; рекомендації щодо взаємодії навчальних закладів з сім'єю, іншими соціальними інститутами; аналіз результатів соціально-педагогічних і психологічних досліджень з проблем виховання;
- розширення співробітництва із засобами масової інформації щодо утвердження гуманістичних основ виховання, пріоритету загальнолюдських і національних цінностей.

Виконавці заходів визначаються переважно на конкурсній основі.

11.5 Взаємодія органів управління освітою з неурядовими і громадськими організаціями

Взаємодія органів управління освітою із зацікавленими неурядовими і громадськими організаціями з питань виховання дітей та учнівської молоді здійснюється шляхом:

- розробки комплексних міжвідомчих програм з питань виховання дітей та учнівської молоді;
- підтримки виховних ініціатив неурядових організацій, громадських дитячих і молодіжних об'єднань;
- поширення досвіду і спільного проведення конференцій, семінарів з різних напрямів виховання;
- створення міжвідомчих комісій як засобу становлення державної системи виховання юних громадян;
- створення регіональних волонтерських центрів виховання дітей та учнівської молоді.

З метою урізноманітнення й інтенсифікації культурного і творчого життя дітей та учнівської молоді управління освіти державного, регіонального та місцевого рівнів, навчальні заклади всіх типів і форм власності налагоджують співробітництво з міжнародними організаціями, які функціонують на території України, зокрема з:

- Дитячим фондом Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ), який сприяє суттєвим змінам в уявленні про виживання і розвиток дітей, спрямовує зусилля на досягнення прогресу і миру, благополуччя дітей, задоволення їхніх інтересів;
- Християнським Дитячим Фондом, діяльність якого сприяє поліпшенню становища дітей та молоді в Україні шляхом розробки і реалізації програм, надання соціальних послуг, навчання спеціалістів та волонтерів соціальної роботи, розвитку міжнародного співробітництва в партнерстві з державними та недержавними структурами;
- іншими недержавними організаціями і фондами, діяльність яких спрямовується на вирішення завдань виховання дітей та учнівської молоді.

12. Шляхи та очікувані результати реалізації Програми

На державному рівні:

- удосконалення нормативно-правової бази з питань виховання;
- консолідація зусиль державних установ і відомств у вихованні морально-духовної, життєво компетентної особистості, яка успішно самореалізується в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал;

- здійснення управління процесом виховання і контролю за діяльністю підвідомчих структур у частині виконання діючого законодавства України, відповідних Указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України;
- подальша демократизація державного управління процесом виховання;
- підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації педагогічних працівників з виховної діяльності;
- модернізація вищої і післядипломної педагогічної освіти з урахуванням сучасних вимог і потреб виховання підростаючої особистості;
- організація системного моніторингу динаміки розвитку змін в організації й оцінці ефективності процесу виховання дітей та учнівської молоді.

На рівні місцевих органів управління освітою:

- піднесення ролі виховання у педагогічному процесі навчальних закладів усіх типів і форм власності;
- організація навчально-методичного забезпечення учасників виховного процесу, вдосконалення професійної компетентності педагогічних працівників, їх соціальний захист;
- залучення й координація зусиль різних соціальних інститутів у процес виховання дітей та учнівської молоді;
- створення необхідних умов для виховання дітей та учнівської молоді, розвитку їх здібностей, професійного самовизначення;
- кадрове забезпечення, фінансування і сприяння реалізації державних і регіональних програм виховання дітей та учнівської молоді;
- координація дій педагогічних колективів, сім'ї, громадськості з питань виховання учнів;
- правове, психологічне забезпечення виховного процесу з дітьми-сиротами, дітьми з дисфункційних сімей;
- забезпечення ефективності профілактики девіантної поведінки дітей та учнівської молоді, дитячої безпритульності, правопорушень, попередження та подолання тютюнокуріння, вживання наркотичних речовин, профілактики ВІЛ/СНІДу;
- сприяння створенню й розвитку дитячих і молодіжних громадських організацій як осередків самореалізації особистості;
- розвиток регіональних, інших систем виховання, які враховують територіальні, соціальні, національні особливості, які спрямовані на духовно-моральний розвиток особистості.

На рівні навчального закладу:

- підвищення професійної компетентності педагогів у здійсненні процесу виховання;

- активізація творчого потенціалу педагогів у доборі методів, форм, засобів, технологій виховання;
- розширення спектра суб'єктів виховання;
- наукове й організаційно-методичне забезпечення процесу виховання;
- посилення відповідальності суб'єктів виховання за здійснення даного процесу;
- забезпечення єдності навчання й виховання як двох взаємозалежних складових системи освіти;
- посилення ролі сім'ї у вихованні дітей, зміцнення взаємодії сім'ї і навчальних закладів;
- поєднання організаційно-педагогічної, родинно-сімейної, національно-культурної, просвітницької діяльності вчителів, батьків, учнів, місцевої громади.

13. Організація, координація і контроль

Організація, координація і контроль виконання Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні (2004—2013 рр.) покладено на Міністерство освіти і науки України, органи управління освіти різних рівнів. Спільно з Академією педагогічних наук України вони:

- розробляють заходи, спрямовані на реалізацію Програми протягом десяти років;
- здійснюють системний моніторинг динаміки змін в організації й оцінці ефективності виховної діяльності у навчальних закладах у різних регіонах України;
- аналізують хід виконання розробленої програми дій з реалізації Програми і вносять пропозиції щодо її корекції;
- здійснюють інформаційне і методичне забезпечення реалізації Програми;
- забезпечують взаємодію зацікавлених міністерств, відомств, організацій у здійсненні завдань виховання дітей та учнівської молоді.

Академія педагогічних наук України здійснює науково-дослідну та експериментальну роботу з окреслених Програмою напрямів виховання, з апробації й впровадження інноваційних виховних технологій, сучасних методик виховання.

Програма реалізується за рахунок коштів поточного фінансування системи освіти України в межах бюджетів відповідних рівнів.

Частина ІV

САМООСВІТА КЛАСНИХ КЕРІВНИКІВ. ІННОВАЦІЙНІ ВИХОВНІ ТЕХНОЛОГІЇ. ТЕОРІЯ, ДОСВІД, ПРАКТИКА

ДО ПИТАННЯ ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ КЛАСНОГО КЕРІВНИКА

Соціально-економічні та суспільно-політичні зміни, що відбуваються в державі на сучасному етапі, модернізація освітньої системи висувають нові питання про рівень знань і вмінь вчителя.

Не випадково в сучасному суспільстві на перше місце виходить визначення людей як компетентних або некомпетентних, а, отже, спроможних або неспроможних виконати професійний обов'язок на продуктивному, творчому рівні. Якісна підготовка працівників освіти, постійне оновлення їх знань та вмінь розглядається як важлива передумова результативного вирішення педагогічних задач на практиці.

Термін «компетентність» став активно вживатись науковцями й практиками з 90-х років ХХ ст. Але протягом всього ХХ століття дослідники у галузі педагогіки та психології намагались з'ясувати зміст та сутність явищ, підпадаючих під це поняття, розглядали різні аспекти педагогічної діяльності, розробляючи критерії оцінювання праці вчителя і, відповідно, визначаючи обсяг знань та вмінь, необхідних йому для виконання професійних обов'язків.

Аналізуючи наукові джерела з проблеми, привертають увагу різні підходи до розуміння змісту та сутності поняття «компетентність».

Так, наприклад, у словнику «Іноземних мов та висловів», «Великому тлумачному словнику російської мови» та «Новому тлу-

мачному словнику української мови» вказано, що **компетентний** (лат. *Competes*) – це той:

- що має достатні знання, який з чим-небудь добре обізнаний, тямущий;
- обізнаний у певній галузі, знаючий, який за своїми знаннями має право робити, вирішувати що-небудь;
- знаючий, авторитетний в певній галузі знань.

На основі узагальнення визначення сутності даного поняття, викладеного у додатковій літературі, «компетентний» можна характеризувати таким чином: той, хто «має знання», «обізнаний», «тямущий», «авторитетний», «знаючий».

Варто зазначити, що у педагогічних словниках терміни «компетентність» та «компетентний» відсутні.

У психолого-педагогічній літературі знаходимо інтерпретацію компетентності як:

- системи знань та вмінь педагога, що виявляється при вирішенні на практиці професійно-педагогічних задач;
- системи знань та вмінь, на основі яких формується творчий потенціал учителя та будується його діяльність;
- володіння знаннями, вміннями та їх нормами, що необхідні для виконання своїх професійних функцій, а також психологічними якостями для їх виконання; реальна професійна діяльність у відповідності з еталонами та нормами.

Узагальнивши висновки науковців щодо розуміння сутності понять «компетентність» та «психолого-педагогічна компетентність учителя», ми розглядаємо **психолого-педагогічну компетентність класного керівника** як систему спеціальних знань та умінь, оволодіння якими дозволить забезпечити педагогу високий результат у виховній діяльності та спілкуванні з учнями та здатність вчителя до професійного та особистісного зростання.

Модель компетентності спеціаліста – це своєрідний еталон, описовий аналог, який відображає основні характеристики суб'єкта, закріплений документально образ спеціаліста, яким він повинен бути у певний період та засоби його формування, своєрідний державний стандарт відносно спеціаліста.

Узагальнюючи наукові визначення понять «модель професійної компетентності спеціаліста» та «професіограма», встановлено, що «модель психолого-педагогічної компетентності класного керівника» у своїй структурі повинна містити перелік знань та вмінь, необхідних йому для організації й проведення виховної роботи з учнями в сучасних умовах. Окрім того, розроблена модель психолого-педагогічної компетентності може слугувати ос-

новою для підготовки вчителів до класного керівництва в системі підвищення кваліфікації.

Для організації методичної роботи з класними керівниками, проведення курсів підвищення кваліфікації, розробки наукового та навчально-методичного забезпечення підготовки вчителів до класного керівництва важливе значення має визначення обсягу знань і вмінь сучасного класного керівника, створення моделі його психолого-педагогічної компетентності як основи підготовки до виховної роботи.

Основою для розробки професіограми сучасного класного керівника або моделі його психолого-педагогічної компетентності може стати «Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти», затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України № 34 від 06.09.2000 року.

У Положенні визначено права та обов'язки класного керівника, а також окреслено знання та вміння, якими повинен володіти педагог як організатор учнівського колективу.

До **професіоналізму особистості** педагога сучасна педагогічна наука відносить:

1) *професійно-педагогічну спрямованість* як системоутворюючу якість особистості, що визначає цілі, потреби, інтереси, мотивацію, схильність, ціннісні орієнтації, переконання. Педагогічна спрямованість містить такі показники, як інтерес до педагогічної професії і виховної діяльності;

2) *педагогічні здібності до виховної діяльності*: перцептивно-рефлексивні здібності, що становлять сенсорний фонд особистості вчителя та проєктивні педагогічні здібності, тобто, особлива чутливість до створення продуктивних педагогічних технологій;

3) *професійно-педагогічна компетентність у сфері виховання*:

- компетентність у галузі теорії і методики виховного процесу, зокрема його цілей, завдань, принципів, закономірностей, змісту, засобів, форм, методів, прийомів;
- компетентність у галузі фахових предметів і знання того, як зробити процес навчання, зміст предмета провідним засобом виховання учнів;
- соціально-педагогічна компетентність у галузі процесів спілкування;
- диференційно-психологічна компетентність у сфері мотивів, здібностей, спрямованості учнівської молоді;
- аутопсихологічна компетентність у сфері достоїнств і недоліків власної діяльності особистості.

Професіоналізм діяльності – друга підструктура концептуальної моделі, яка вказує на міру оволодіння вчителем сучасним змістом і засобами розв’язання професійних задач на практиці (володіння знаннями в дії).

До професіоналізму діяльності включено:

1) *теоретичну підготовленість*, яка пов’язана з набуттям суб’єктивно значущих знань, які допоможуть педагогу створювати не тільки образ виховного результату, а й систему засобів або технологічних досягнень поставленої мети;

2) *практичну підготовленість*, яка означає сформованість у вихователя готовності діяти в конкретній педагогічній ситуації, застосовуючи відповідні засоби, методи, прийоми виховної діяльності.

Модель професіоналізму педагога-вихователя

(за О. А. Дубасенюк)

Педагог-професіонал	
Професіоналізм особистості педагога	Професіоналізм діяльності
1) професійно-педагогічна спрямованість;	1) теоретична підготовленість;
2) педагогічні здібності;	2) практична підготовленість
3) професійно-педагогічна компетентність у сфері виховання	

Розроблену модель можна використовувати як основу для розробки професіограми класного керівника.

О. В. Беспалько пропонує класному керівнику оволодіти такими знаннями і вміннями:

1. Знаннями про:

- мету виховання;
- зміст виховної діяльності;
- зміст проєктуючої діяльності;
- педагогічні методи, прийоми, засоби виховного впливу;
- форми організації виховної діяльності;
- індивідуально-психологічні особливості учнів різних вікових груп;
- алгоритм проєктування;
- технологію проєктування різних форм виховної діяльності.

2. До системи **вмінь** автор відносить:

- формування мети виховної діяльності;
- визначення сукупності тактичних виховних завдань;
- вивчення індивідуальних особливостей учнів, діагностування їхньої вихованості;

- прогнозування результатів виховної діяльності;
- прогнозування розвитку особистості вихованців;
- розробку планів виховної діяльності;
- добір адекватних форм виховної діяльності до мети виховання та індивідуальних особливостей вихованців;
- розробка структур вибраної форми виховної діяльності;
- планування діяльності вихованців та своєї власної;
- добір інформаційних матеріалів та завдань для здійснення різних форм виховної діяльності;
- передбачення можливої реакції учнів при сприйманні інформації, виконанні окремих завдань;
- добір адекватних методів, засобів, прийомів виховного впливу.

Для організації методичної роботи з класними керівниками Т. Д. Дем'янюк пропонує використати таку орієнтовну професіограму.

Орієнтовна професіограма класного керівника

(за Т. Д. Дем'янюк)

1. Якості та властивості особистості: переконаність, громадянська та моральна зрілість, громадська активність, захопленість професією, любов до дітей, гуманне ставлення до них, вимогливість до себе, справедливість, тактовність, витримка, чуйність, самокритичність, щирість, терплячість, послідовність у словах і діях, зовнішня охайність.

2. Знання історії, теорії і методики педагогіки; психологічні; анатоμο-фізіолого-гігієнічні; змісту і методів роботи з батьками і громадськістю; методики спільної роботи з різними молодіжними організаціями; знання в галузі політики, історії, краєзнавства, літератури та мистецтва, моралі, етики, естетики, права, техніки, культури.

3. Уміння та навички:

- *конструктивні* – уміння планувати, здійснювати накреслений план спільно з учнівським колективом, індивідуальну програму виховання кожного учня, індивідуальний підхід з урахуванням психолого-педагогічних особливостей учнів тощо;
- *організаторські* – виявляти й організовувати актив класу, здійснювати співробітництво, організовувати різні види колективної та індивідуальної діяльності учнів, надавати науково-методичну допомогу учням; організовувати роботу з батьками, громадськістю, трудовими колективами базових підприємств;

- *комунікативні* – установлювати демократичні відносини з учнями, батьками, учителями на основі взаємодовіри, поваги; регулювати внутрішньоклективні та міжклективні відносини; прогнозувати результат педагогічної дії та відносини з учнями;
- *дослідницькі* – вивчати рівень розвитку учнівського колективу та кожного учня зокрема; критично оцінювати результати своєї діяльності; удосконалювати педагогічну майстерність; використовувати в роботі психолого-педагогічні дослідження, передовий педагогічний досвід;
- *прикладні* – вміти малювати, співати, танцювати, грати на музичному інструменті, виразно читати; масово-витівні, спортивно-туристські навички; уміння володіти технічними засобами навчання.

Програма вивчення рівня організації та ефективності роботи класного керівника (за С. Тищенко) складається з таких параметрів:

1. Підвищення теоретичного та методичного рівня

- 1.1. Самоосвіта та індивідуальна робота класного керівника.
- 1.2. Участь у методичних об'єднаннях та інших активних колективних формах методичної роботи.
- 1.3. Вивчення та впровадження у практику передового педагогічного досвіду.
- 1.4. Участь у районних та міських конференціях, педчитаннях, семінарах, курсовій перепідготовці.

2. Організація життєдіяльності учнівського колективу

- 2.1. Збереження контингенту. Відвідання учнями позакласних занять.
- 2.2. Створення умов для роботи: обладнання та оформлення класної кімнати, санітарний стан, збереження інвентаря.
- 2.3. Наявність учнівського самоврядування, його діяльність, робота з активом, виконання учнями доручень, їх креативність.
- 2.4. Організація виконання режиму дня та правил для учнів.

3. Підготовка та проведення позаурочних навчальних занять

- 3.1. Поглиблення знань учнів з основ наук та формування пізнавальних інтересів у процесі проведення позаурочних заходів та індивідуальної роботи.
- 3.2. Здійснення взаємозв'язку з учителями-предметниками.

4. Планування та проведення виховних заходів

- 4.1. Планування та проведення виховних заходів відповідно до нормативних документів.

- 4.2. Реалізація ідеї захисту дитини.
- 4.3. Організаційно-педагогічна робота з учнями (чергування, огляди, збори тощо).
- 4.4. Робота з батьками.

Оцінювання рівня психолого-педагогічної компетентності (за С. Тищенко):

1. Основні характеристики професійної культури класного керівника

- 1.1. Освіченість, загальний кругозір, ерудиція.
- 1.2. Моральна культура.
- 1.3. Естетична культура.
- 1.4. Правова культура.
- 1.5. Економічна культура.
- 1.6. Екологічна культура.
- 1.7. Психологічна культура.
- 1.8. Фізична культура.
- 1.9. Культура та техніка мовлення, дикція, загальна мовленева грамотність, образність, емоційна виразність мовлення.
- 1.10. Зовнішній вигляд, міміка, жести, культура поведінки.

2. Знання та вміння класного керівника, які сприяють успішній виховній діяльності

- 2.1. Знання про сутність та структуру виховної діяльності (мотивація, мета, засоби і способи, самоаналіз).
- 2.2. Уміння вивчати мотивацію учнів.
- 2.3. Уміння давати психолого-педагогічні рекомендації учневі, батькам, учителю-предметнику.
- 2.4. Уміння вивчати стан вихованості учня.
- 2.5. Уміння на основі психологічного вивчення учнів складати та реалізувати плани виховної роботи з урахуванням завдань розвитку кожного учня та всього класного колективу.
- 2.6. Уміння вивчати особливості групи (класу) учнів.
- 2.7. Уміння будувати виховну роботу із згуртування групи (класу), підвищення статусу кожної дитини в системі міжособистісних стосунків.
- 2.8. Уміння аналізувати всі сторони та результати своєї праці, співвіднести його з результатами навченості та вихованості учнів (ступінь усвідомлення власної внутрішньої концепції виховання, яка реалізується у педагогічній діяльності).
- 2.9. Уміння вести педагогічні дослідження в галузі виховання.
- 2.10. Уміння керувати своїм психологічним станом.

3. Комунікативні якості та вміння класного керівника

3.1. Здатність приймати себе таким, яким є, позитивне ставлення до себе, свобода від надмірної тривожності та самокритики.

3.2. Відкритість, щирість у спілкуванні, відповідність поведінки власним переживанням.

3.3. Беззаперечне позитивне прийняття іншого незалежно від того, які почуття, думки, зовнішній вигляд, статус має партнер із спілкування.

3.4. Емпатичне розуміння (розуміння почуттів, стану, точки зору партнера із спілкування), уміння виразити емпатію.

3.5. Уміння аналізувати результати спілкування, прогнозувати наслідки спілкування.

4. Уміння, спрямовані на саморозвиток класного керівника

4.1. Уміння підвищувати свою професійну культуру, будувати перспективи професійного росту.

4.2. Уміння розвивати психологічні компоненти педагогічних здібностей (перцептивно-рефлексивні, конструктивні, комунікаційні).

4.3. Уміння осмислювати свій індивідуальний педагогічний стиль, зміцнювати його позитивні сторони.

4.4. Прагнення до пошуку нового, володіння прийомами творчості.

5. Якості, які сприяють успіху у виховній діяльності

5.1. Педагогічне цілепокладання.

5.2. Педагогічне мислення.

5.3. Педагогічна інтуїція.

5.4. Педагогічний оптимізм.

5.5. Педагогічна імпровізація.

5.6. Педагогічна рефлексія.

5.7. Педагогічне прогнозування.

Для оцінювання можна використовувати п'ятибальну шкалу.

При узагальненні результатів автор пропонує вираховувати середній бал з кожного із 5 розділів, виявляти рівні розвитку певних якостей та вмінь класного керівника, визначати його потенційні можливості для їх реалізації у професійній діяльності.

Російськими науковцями розроблено діагностичні карти, які використовуються під час атестації класних керівників. Такі карти спрямовані на визначення рівня професійної компетентності (рівень знань та вмінь) і оцінювання продуктивності діяльності класних керівників (рівень практичної діяльності). Діагностичні карти для виявлення рівня професійної компетентності розроблені для II, I та вищої кваліфікаційної категорії класних керівників.

Діагностична карта для виявлення рівня професійної підготовленості класного керівника (адаптована для педагогічних працівників України)

№ з/п	Класний керівник повинен знати:	Класний керівник повинен уміти:
1. Для 2-ї кваліфікаційної категорії передбачаються такі рівні компетентності («знання» та «вміння»)		
1.	Конституцію України, Закони України, рішення Уряду України, органів управління освітою з питань освіти	Вибудувати свою професійну діяльність з урахуванням положень і вимог, викладених в цих документах
2.	Конвенцію про права дитини, законодавчі та нормативні документи, які стосуються дотримання та захисту прав дитини	Слідувати статтям даних документів при організації виховного процесу; Реалізовувати та захищати права дітей
3.	Основні положення сучасної теорії виховання	Реалізувати їх у виховному процесі
4.	Основні положення дитячої, вікової та соціальної психології	Вивчати особистість кожного учня в класі, його інтереси, потреби. Організовувати виховну діяльність з урахуванням вікових, індивідуальних та особистісних особливостей
5.	Психологію стосунків	Розвивати та коригувати стосунки між учнями у класі. Створювати сприятливий морально-психологічний клімат у класному колективі. Вибудувати свої особисті стосунки з учнями, їх батьками, колегами
6.	Вікову фізіологію	Враховувати в роботі з дітьми фізіологічні особливості дітей різної статі і віку
7.	Шкільну гігієну	Здатність дотримуватись шкільних гігієнічних вимог і правил. Володіти деякими методами гігієнічної освіти дітей
8.	Педагогічну етику	Дотримуватися норм педагогічної етики
9.	Правила і норми охорони праці	Проводити із учнями інструктаж із безпеки проведення виховних заходів. Організовувати безпеку проведення навчального процесу. Організовувати вивчення учнями правил дорожнього руху, поведінки у школі, на вулиці, в побуті
10.	Понятійний апарат педагогіки, психології	Професійно грамотно висловлювати свої думки

11.	Особливості освітнього процесу в цілому і у своєму навчальному закладі	Організувати допомогу учням у навчальній діяльності. Виявляти причини низької успішності в класі, організувати їх усунення. Розвивати ділові стосунки між учителями-предметниками, які працюють у класі
12.	Мету, завдання, зміст виховання в сучасних умовах	Ставити конкретну мету з урахуванням специфіки дитячого колективу. Визначати виховні завдання. Конструювати виховний процес згідно з метою та завданнями
13.	Принципи планування виховної роботи	Планувати виховну роботу з класом. Здійснювати її аналіз
14.	Методи і форми виховної роботи з учнями класу	Організувати виховний процес. Використовувати комплекс методів виховання з урахуванням особистісно орієнтованої педагогіки. Володіти способами організації та проведення виховних заходів, використовувати ті форми виховання, які сприяють реалізації поставлених завдань та мети
15.	Сучасні технології виховання	Використовувати сучасні технології виховання у своїй діяльності, організовуючи виховання учнів.
16.	Зміст додаткової освіти	Сприяти отриманню учнями додаткової освіти в гуртках, секціях, об'єднаннях, які є в школі та позашкільних навчальних закладах за місцем проживання
17.	Питання сімейної педагогіки	Вивчати умови сімейного виховання кожного учня. Реалізувати різні форми роботи з батьками. Організувати педагогічну освіту батьків
18.	Функціональні обов'язки	Організувати власну діяльність; Критично оцінювати та аналізувати результати своєї діяльності.
2. Для 1-ї кваліфікаційної категорії передбачаються такі рівні компетентності («знання» та «вміння»)		
19.	Місце та роль виховання у цілісному освітньому процесі	Визначати шляхи інтеграції виховання і навчанням. Створювати інтелектуальний простір («поле» за рамками уроку)
20.	Теоретичні положення соціальної педагогіки та психології	Розширювати свій професійний кругозір. Використовувати наукову інформацію для результативності власної діяльності

21.	Конфліктологію	Регулювати стосунки в класному колективі, передбачаючи конфліктні ситуації
22.	Структуру та функціонування виховної системи	Орієнтуватися у специфіці виховних систем різних навчальних закладів. Знаходити місце та роль свого класу у виховній системі даного навчального закладу.
23.	Систему виховної роботи	Вибудовувати і розвивати систему виховної роботи у класі.
24.	Проблеми сучасних дітей та проблеми їх виховання	Вивчати проблеми життєдіяльності учнів. Виокремлювати виховні проблеми, визначати шляхи їх вирішення.
25.	Особливості виховного процесу	Аналізувати виховний процес та окремі виховні заходи
2. Для вищої кваліфікаційної категорії передбачаються такі рівні компетентності («знання» та «вміння»)		
26.	Основні напрями та тенденції розвитку теорії виховання у сучасній педагогіці	Будувати систему виховання, базуючись на зазначених тенденціях розвитку Поєднувати традиції з новаціями у виховному процесі. Організовувати безперервну самоосвіту
27.	Проблеми соціалізації особистості	Визначати місце та роль класного керівника в соціалізації особистості учнів. Використовувати потенційні можливості оточуючого середовища в соціалізації дитини. Коригувати (відповідно до професійних можливостей) порушення соціалізації особистості
28.	Передовий педагогічний досвід (світовий, вітчизняний, регіональний, досвід колег)	Аналізувати досвід інших. Транслювати позитивний досвід у практику діяльності. Узагальнювати власний досвід
29.	Потенційні виховні можливості суб'єктів освітнього процесу	Співпрацювати із суб'єктами освітнього процесу. Координувати зусилля суб'єктів освітнього процесу (вчителів-предметників, психолога, соціальних педагогів, шкільного бібліотекаря та ін.) з метою вирішення поставлених завдань
30.	Моніторинг виховного процесу	Методику здійснення моніторингу. Прогнозувати розвиток виховного процесу з урахуванням виявлених проблем

Рівень теоретичних знань та оцінка умінь визначається за п'ятибальною шкалою.

На вищу кваліфікаційну категорію може претендувати учитель, що атестується, який набрав не менше 80 балів із 150 можливих, відповідно на I категорію – 75 балів із 125 можливих, на II категорію – не менше 75 балів із 90 можливих.

Сучасна педагогічна наука узагальнити наукові дослідження щодо визначення обсягу знань та вмінь педагога-вихователя і на цій основі розробили модель психолого-педагогічної компетентності класного керівника.

Модель психолого-педагогічної компетентності класного керівника

Блок знань:

I. Знання нормативно-правових актів, що регламентують функціонування освітньої системи.

Психолого-педагогічні знання:

1. Загальна психологія (розуміння структури психічної діяльності людини, основних форм її прояву, розвитку та перебігу).
2. Вікова психологія (закономірності психічного розвитку людини на різних етапах онтогенезу (індивідуального) життя).
3. Педагогічна психологія:
 - закономірності процесу формування особистості в онтогенезі;
 - психологія виховання;
 - психологія педагогічної діяльності.
4. Педагогіка.
5. Історія зарубіжної та вітчизняної педагогіки.
6. Теорія та методика виховної роботи:
 - цілі, зміст, методи, форми виховання підростаючого покоління;
 - знання сучасних виховних технологій, нетрадиційний форм роботи з учнями.

Загальні знання:

1. Історія України.
2. Основи культурології.
3. Основи філософії.
4. Основи політології.
5. Основи соціології.
6. Правові знання.
7. Соціально-економічні знання.
8. Основи комп'ютерної грамотності.
9. Основи освітнього менеджменту.

Навчально-методичні знання:

1. Знання про наявність та зміст передового педагогічного досвіду з проблеми виховання в районі (місті, школі).
2. Знання сучасних досягнень в галузі педагогіки та психології.
3. Знання технологій впровадження передового педагогічного досвіду та досягнень науки в практику.

Блок умінь:**Гностичні вміння:**

1. Працювати з різними джерелами інформації.
2. Отримувати необхідну інформацію, обробляти, систематизувати, узагальнювати та використовувати її на практиці.
3. Користуватись новими інформаційними технологіями.

Діагностико-проективні та аналітичні вміння:

1. Використовувати педагогічні та психологічні методи дослідження особистості учня та проектувати її розвиток.
2. Використовувати педагогічні та психологічні методи дослідження класної групи та проектувати її розвиток.
3. Вивчати соціальне оточення учня та передбачати його вплив.
4. Виявляти проблеми учнівської молоді (уявлення учнів про себе як особистість, визначення власних проблем та інтересів).
5. Проводити моніторинг зовнішніх проявів емоційного (внутрішнього) стану.
6. Аналізувати рівень особистісного зростання учня.
7. Аналізувати рівень розвитку класної групи.

Рефлексивно-регулятивні вміння:

1. Визначити стан власного фізичного, психічного, соціального та духовного рівня розвитку.
2. Співставляти власні особистісні характеристики з реальними особистісними характеристиками учнів та всієї класної групи.
3. Об'єктивно оцінювати рівень власної теоретичної готовності до взаємодії з конкретними учнями та класною групою.
4. Визначити напрями самоосвіти та самовиховання.
5. Регулювати власну діяльність.
6. Аналізувати рівень власного особистісного зростання.

Конструктивні вміння:

1. Визначити цілі, завдання, напрями, зміст, засоби, методи та форми індивідуальної роботи з учнями.

2. Визначити цілі, завдання, напрями, зміст, методи та форми групової роботи.
3. Планувати виховну діяльність на основі інформації:
 - явлення учня про себе як особистість (проблеми, інтереси учнів класу);
 - реальний стан фізичного, психічного, соціального та духовного рівня розвитку учнів;
 - характер соціального оточення учнів;
 - власні особистісні характеристики.
4. Розробляти технологію вирішення педагогічних задач.

Організаційні вміння:

1. Викликати інтерес учнів до різних видів діяльності.
2. Використовувати виховні можливості школи та соціуму.
3. Використовувати різноманітні форми та методи життєдіяльності класної групи.
4. Координувати діяльність учасників навчально-виховного процесу.
5. Організовувати процес педагогічної підтримки дитини.

Комунікативні вміння:

1. Адекватно сприймати та розуміти учнів.
2. Виявляти здатність до емпатії, конгруентність (відкритість).
3. Обмінюватись інформацією.
4. Організовувати спілкування школярів.
5. Вирішувати конфлікти в системі «учень-учень», «учень-батьки», «учень-учитель».

На основі моделі розроблена діагностична карта по визначенню рівня психолого-педагогічної компетентності класного керівника.

ДІАГНОСТИЧНА КАРТА

з визначення рівня психолого-педагогічної компетентності класного керівника

1. П.І.П. _____

2. Район (місто), школа _____

3. Стаж роботи _____

4. Фах _____

Питання для самооцінки	Не володію	Володію посередньо	Володію	Добре володію
Блок знань				
I. Знання нормативно-правових актів, що регламентують функціонування освітньої системи				
II. Психолого-педагогічні знання				
1. Загальна психологія (розуміння структури психічної діяльності людини, основних форм її прояву, розвитку та перебігу)				
2. Вікова психологія (закономірності психічного розвитку людини на різних етапах її онтогенезу (індивідуального) життя)				
3. Педагогічна психологія: - закономірності процесу формування особистості в онтогенезі; - психологія виховання; - психологія педагогічної діяльності.				
4. Педагогіка				
5. Історія зарубіжної та вітчизняної педагогіки				
6. Теорія та методика виховної роботи: - цілі, зміст, методи, форми виховання підростаючого покоління; - знання сучасних виховних технологій, нетрадиційний форм роботи				
III. Загальні знання				
1. Історія України				
2. Основи культурології				
3. Основи філософії				
4. Основи політології				
5. Основи соціології				
6. Правові знання				
7. Соціально-економічні знання				
8. Основи комп'ютерної грамотності				
10. Основи освітнього менеджменту				
IV. Навчально-методичні знання				
1. Знання про наявність та зміст перспективного педагогічного досвіду в районі (місті, школі)				

2. Знання сучасних досягнень в галузі педагогіки та психології				
3. Знання технологій впровадження кращого педагогічного досвіду та досягнень науки в практику				
Блок умінь				
I. Гностичні вміння				
1. Працювати з різними джерелами інформації				
2. Отримувати необхідну інформацію, обробляти, систематизувати, узагальнювати та використовувати її на практиці				
3. Користуватись новими інформаційними технологіями				
II. Діагностико-проективні та аналітичні вміння				
1. Використовувати педагогічні та психологічні методи дослідження особистості учня та проектувати її розвиток				
2. Використовувати педагогічні та психологічні методи дослідження класної групи та проектувати її розвиток				
3. Вивчати соціальне оточення учня та передбачати його вплив				
4. Виявити проблеми учнівської молоді (уявлення учнів про себе як особистість, визначення власних проблем та інтересів)				
5. Проводити моніторинг зовнішніх проявів емоційного (внутрішнього) стану учнів				
6. Аналізувати рівень особистісного зростання учня				
7. Аналізувати рівень розвитку класної групи				
III. Рефлексивно-регулятивні вміння				
1. Визначити стан власного фізичного, психічного, соціального та духовного рівня розвитку учнів				
2. Співставляти власні особистісні характеристики з реальними особистісними характеристиками учнів та всієї класної групи				
3. Об'єктивно оцінювати рівень теоретичної готовності до взаємодії з конкретними учнями та класною групою				

4. Визначити напрями самоосвіти та самовиховання				
5. Регулювати власну діяльність				
6. Аналізувати рівень особистісного зростання				
IV. Конструктивні вміння				
1. Визначити цілі, завдання, напрями, зміст, засоби, методи та форми індивідуальної роботи				
2. Визначити цілі, завдання, напрями, зміст, методи та форми групової роботи				
3. Планувати виховну діяльність на основі 4-х взаємозалежних рівнів інформації				
уявлення учня про себе як особистість (проблеми, інтереси учнів класу)				
реальний стан фізичного, психічного, соціального та духовного рівня розвитку учнів				
характер соціального оточення учнів				
власні особистісні характеристики				
4. Розробляти технологію вирішення педагогічних задач				
V. Організаційні вміння				
1. Викликати інтерес учнів до різних видів діяльності				
2. Використовувати виховні можливості школи та соціуму				
3. Використовувати різноманітні форми та методи життєдіяльності класної групи				
4. Координувати діяльність учасників навчально-виховного процесу				
5. Організовувати процес педагогічної підготовки дитини				
VI. Комунікативні вміння				
1. Сприймати та розуміти учнів				
2. Виявляти здатність до емпатії, конгруентність (відкритість)				
3. Обмінюватись інформацією				
4. Організовувати спілкування				
5. Вирішувати конфлікти				

Для визначення реального рівня психолого-педагогічної компетентності класних керівників рекомендуємо застосувати **діагностичний комплекс**, а саме:

- **самодіагностика** класними керівниками власного рівня психолого-педагогічної компетентності (на основі діагностичної карти класного керівника з визначення рівня психолого-педагогічної компетентності);
- **оцінка рівня психолого-педагогічної компетентності** класних керівників адміністрацією закладу освіти (на основі діагностичної карти класного керівника з визначення рівня психолого-педагогічної компетентності);
- **експертна оцінка** рівня психолого-педагогічної компетентності класних керівників (за результатами вирішення психолого-педагогічних задач та на основі діагностичної карти класного керівника з визначення рівня психолого-педагогічної компетентності).

Кожен класний керівник оцінює власні знання та вміння, поставивши позначки у колонках «не володію», «володію посередньо», «володію», «володію добре та творчо застосовую на практиці», що відповідають кількісним показникам:

- не володію – 0 балів;
- володію посередньо – 1 бал;
- володію – 2 бали;
- володію добре та творчо застосовую на практиці – 3 бали.

Використовуючи кількісні показники, адміністрація закладу освіти та експертна група проводять оцінювання знань і вмінь класних керівників, що зазначені в діагностичній карті.

Отримані результати (три оцінки знань і вмінь класних керівників) фіксуються у зведену таблицю. На основі трьох оцінок знань і вмінь класного керівника вираховується середній арифметичний показник за блоками (блок знань та блок вмінь), виводиться загальна сумарна оцінка знань і вмінь кожного класного керівника та визначаються методичні проблеми, які необхідно вирішувати у ході підготовки вчителів до класного керівництва.

Для прикладу наведемо зведену таблицю оцінювання знань та вмінь класного керівника Олени К.

Середнє арифметичне обчислюється за формулою:

$$M_{cp} = \frac{\sum M_w}{N},$$

де M_{cp} — середня арифметична оцінка по одному критерію оцінювання зведеної таблиці;

M — оцінка по одному критерію;

N — кількість окремих елементів сукупності.

*Зведена таблиця оцінювання
знань і вмінь класного керівника*

Критерії	Само-діагностика (оцінка)	Оцінка адміністрації закладу освіти	Оцінка експертної групи	Середнє арифметичне
I. Блок знань				
1. Знання нормативно-правових актів, які регламентують функціонування освітньої системи	1,0	1,0	1,0	1,0
2. Психолого-педагогічні знання	1,83	1,33	0,67	1,28
3. Загальні знання	0,78	0,67	0,44	0,63
4. Навчально-методичні знання	1,33	0,67	0,33	0,78
II. Блок умінь				
1. Гностичні вміння	1,67	1,33	0,67	1,22
2. Діагностико-проективні та аналітичні вміння	0,86	0,57	0,28	0,57
3. Рефлексивно-регулятивні вміння	1,0	0,67	0,33	0,67
4. Конструктивні вміння	1,0	0,75	0,5	0,75
5. Організаційні вміння	1,6	1,0	0,8	1,13
6. Комунікативні вміння	1,7	1,0	0,6	1,06
Загальна сумарна оцінка	12,67	8,99	5,62	9,09

Для оцінювання рівнів психолого-педагогічної компетентності класних керівників рекомендуємо використати такі показники:

I рівень — дуже низький — 0–7 балів;

II рівень — низький — 8–15 балів;

III рівень — середній — 16–23 бали;

IV рівень — високий — 24–30 балів;

Так, наприклад, класний керівник має низький рівень психолого-педагогічної компетентності (середнє арифметичне 9,09).

Для організації методичної роботи з класними керівниками, розробки цільових програм підвищення рівня психолого-педагогічної компетентності доцільно виявити та систематизувати ті проблеми (програми в знаннях та вміннях), які є для вчителя особистісно значущими і вирішення яких він потребує.

Наприклад, за показниками, зведеними у таблиці, видно, що класний керівник потребує вирішення ряду проблем, а саме:

- оволодіння загальними знаннями, які визначають рівень його ерудиції (середнє арифметичне — 0,63);

- навчально-методичними знаннями (знання про наявність передового педагогічного досвіду в районі, області; знання про сучасні педагогічні технології та способи їх використання) (середнє арифметичне – 0,78);
- сформованість діагностико-проективних та аналітичних умінь (середнє арифметичне – 0,57);
- сформованість рефлексивно-регулятивних умінь (середнє арифметичне – 0,67);
- сформованість конструктивних умінь (середнє арифметичне – 0,75).

На вирішення цих проблем повинна спрямовуватися методична робота з класними керівниками.

За результатами проведеної діагностики виявляють типові прогалини в знаннях і вміннях та окреслюють коло науково-методичних проблем, на які необхідно звернути увагу в ході підготовки вчителів до класного керівництва в системі підвищення кваліфікації.

Узагальнені науково-методичні проблеми класних керівників

№ з/п	Проблеми	Кількість учителів (%)
1.	Нормативно-правове забезпечення виховної діяльності	52,5
2.	Основний зміст та сутність національного виховання	57,5
3.	Шляхи і напрями реалізації змісту національного виховання та впровадження в практику особистісно орієнтованих технологій навчання	69,1
4.	Діагностико-проективні та аналітичні вміння	74,2
5.	Рефлексивно-регулятивні вміння	76,6
6.	Комунікативні вміння	75,8

Виходячи з даних діагностики визначають рівні практичної діяльності класних керівників та розробляють відповідні критерії до кожного з них.

I рівень – репродуктивний.

Класний керівник:

- використовує у виховній роботі вже накопичені знання, сформовані вміння та набутий досвід;
- не виявляє потреби у підвищенні рівня психолого-педагогічної компетентності та педагогічної майстерності;

- з року в рік повторює традиційну практику, користується «рецептурною» літературою;
- постійно потребує методичної допомоги з боку колег та адміністрації.

II рівень – адаптивний.

Класний керівник:

- вміє перебудувати свою роботу в нових умовах (новий колектив учнів, поява нових педагогічних ідей та ін.);
- використовує перспективний педагогічний досвід колег, автоматично переносить його у свою виховну практику;
- користується методичною літературою;
- організовує та проводить виховну роботу в межах традиційних підходів;
- частково потребує методичної допомоги з боку колег та адміністрації.

III рівень – локально-моделюючий.

Класний керівник:

- нагромаджує нові знання з окремих аспектів виховної роботи;
- вносить елементи новизни у традиційну практику;
- виявляє інтерес до інноваційних процесів в освіті;
- активно включається в науково-методичну роботу та дослідно-експериментальну діяльність;
- при плануванні, організації та проведенні виховної роботи використовує перспективний педагогічний досвід та науково-методичну літературу з проблем виховання дітей та молоді;
- апробує на практиці нові педагогічні ідеї;
- здатний надавати методичну допомогу колегам з окремих аспектів виховної роботи.

IV рівень – системно-моделюючий.

Класний керівник:

- виявляє потребу в постійному оновленні знань;
- розробляє індивідуальну програму підвищення рівня психолого-педагогічної компетентності та педагогічної майстерності;
- активно займається дослідно-експериментальною роботою;
- структурно змінює традиційну практику, створюючи інноваційні освітні технології;
- прогнозує особистісний розвиток школярів, розробляє цільові програми виховання;
- використовує наукову психолого-педагогічну літературу;
- здатний надавати методичну допомогу колегам.

Розвиваючи психолого-педагогічну компетентність, ліквідуючи прогалини у знаннях та вміннях класних керівників, у ході

підготовки вчителів до класного керівництва відповідно підвищується рівень виховної практики і результативність роботи педагога з учнями класу.

Виховна робота з учнями в контексті гуманістичної парадигми освіти

З утвердженням гуманістичної парадигми освіти на державному рівні визначені основні пріоритети у змісті виховання, які сформульовані в Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні (2004 р.).

У Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні сучасне виховання розглядається як процес залучення особистості до засвоєння вироблених людством цінностей, створення сприятливих умов для реалізації нею свого природного потенціалу та творчого ставлення до життя, спрямований на утвердження суспільно значущих норм і правил поведінки особистості.

У вказаному документі представлено шість змістових ліній, які необхідно враховувати класному керівникові при організації виховної роботи з учнями класу (з 1 до 12 класу):

- 1) ціннісне ставлення до суспільства і держави;
- 2) ціннісне ставлення до людей (вміння жити разом);
- 3) ціннісне ставлення до себе;
- 4) ціннісне ставлення до природи;
- 5) ціннісне ставлення до праці;
- 6) ціннісне ставлення до мистецтва.

Сучасний зміст виховання (за Національною програмою виховання дітей та учнівської молоді в Україні)

Ціннісне ставлення до суспільства і держави

Формування соціально значущих якостей особистості, що характеризують її, ставлення до суспільства і держави: патріотизм, національна свідомість, правосвідомість, політична культура, культура міжетнічних відносин; здатність пізнати себе як члена сім'ї, родини, дитячого угруповання, учня, жителя міста чи села; країни; наявність духовно осмисленого рефлексивного патріотизму, який поєднує любов до свого народу, нації, Батьківщини, з почуттям поваги до інших; ціннісне ставлення до Батьківщини та потреба в служінні заради неї.

Ціннісне ставлення до людей

Формування соціально значущих якостей особистості, що характеризують її ставлення до оточуючих та виявляються в моральній активності дитини, прояві чуйності, чесності, правдивості, справедливості, гідності, милосердя, толерантності, миролюбності та інші; вмінні працювати з іншими; здатності прощати і просити пробачення, протистояти проявам несправедливості, жорстокості; уміння і навички підтримки один одного, міжособистісної злагоди, розв'язання конфліктів.

Формування вміння безконфліктно будувати взаємостосунки з різними соціальними групами населення, вміти виконувати соціальні ролі.

Ціннісне ставлення до себе

Формування у зростаючої особистості вміння цінувати себе як носія фізичних, духовно-душевних та соціальних сил.

Ціннісне ставлення до свого фізичного «Я» характеризується позитивною оцінкою своєї зовнішності, тілобудови, постави; розвиток рухових здібностей, статусу належності, стану свого здоров'я; швидке відновлення сил після фізичного навантаження, гігієнічні навички, турбота про безпеку власної життєдіяльності, активний відпочинок та ін.

Ціннісне ставлення до свого психічного «Я» передбачає виховання культури пізнання власного внутрішнього світу – думок, переживань, прагнень, цілей, ідеалів, цінностей, ставлень, індивідуально-психологічних особливостей, формування у молоді реалістичної Я-концепції, готовності до самовдосконалення.

Ціннісне ставлення до свого соціального «Я» виявляється у здатності орієнтуватись у нових умовах життя, адаптуватися, пристосовуватись і конструктивно на них впливати, визначати свій статус у соціальній групі, вміти налагоджувати співпрацю з дорослими та однолітками, вміти запобігати конфліктам, справедливо му і людяному поводженню стосовно партнерів у спілкуванні.

У підлітків відбувається формування прагнення до самоствердження та самовизначення (в тому числі професійного), оцінки своїх здібностей, виникає свідоме ставлення до визначення сенсу життя (хто я в цьому світі?).

Ціннісне ставлення до природи

Формування усвідомлення цінності природи в житті людини, унікальність самої природи, почуття особистої причетності до збереження природних багатств, вміння протистояти екологічним проблемам та екологічним кризам, протистояти проявам

споживацького ставлення до природи, формування екологічної культури.

Ціннісне ставлення до праці

Формування усвідомлення дітьми та учнівською молоддю соціальної значущості праці, розвиненої потреби в трудовій активності, ініціативності, готовності до творчої діяльності, конкурентоспроможності й самореалізації в умовах ринкових відносин, розуміння економічних законів і проблем суспільства, психолого-педагогічна підготовка молоді до майбутньої професійної діяльності.

Ціннісне ставлення до мистецтва

Формування широкого спектра естетичних почуттів, ознайомлення із системою мистецьких знань, розвиток здатності збагнути та виразити власне ставлення до мистецтва, ерудиції в галузі мистецтва, формування духовної зрілості, що передбачає сформованість естетичної культури, естетичних цінностей, здатності радіти, мати власний погляд на світ.

Отже, класний керівник спрямовує свою діяльність на реалізацію змісту виховання, використовуючи різні форми, методи та прийоми.

Зміст та напрями діяльності класного керівника сформульовано у «Положенні про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти», затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 6 вересня 2000 р. за № 434.

Відповідно до вказаного документа, класний керівник, як організатор класного колективу:

- сприяє забезпеченню умов для засвоєння учнями (вихованцями) рівня та обсягу освіти, а також розвитку їхніх здібностей;
- створює умови для організації змістовного дозвілля, профілактики бездоглядності, правопорушень, планує та проводить відповідні заходи;
- сприяє підготовці учнів (вихованців) до самостійного життя на засадах взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами;
- проводить виховну роботу з урахуванням вікових та індивідуально-психологічних особливостей учнів (вихованців), їхніх нахилів, інтересів, задатків, готовності до певних видів діяльності, а також рівня сформованості учнівського колективу;
- координує роботу вчителів, психолога, медичних працівників, органів учнівського самоврядування, батьків та інших

учасників навчально-виховного процесу з виконання завдань навчання та виховання в класному колективі (групі), соціального захисту учнів (вихованців);

- зобов'язаний дотримуватися педагогічної етики, поважати гідність учня, захищати його від будь-яких форм фізичного, психічного насильства; своєю діяльністю стверджувати повагу до принципів загальнолюдської моралі; пропагувати здоровий спосіб життя; постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру.

Відповідно до змісту розробляється і структура діяльності класного керівника (технологічний та комунікативний компоненти виховної діяльності).

Сучасна педагогічна наука, зокрема, О. А. Дубасенюк, розглядає виховну діяльність як взаємодію педагога з учнем, що спрямовується на самостановлення, саморозвиток, самовиховання молоді людини та реалізується шляхом розв'язання множини виховних задач і забезпечує формування особистісно-соціально значущих морально-етичних цінностей, норм, правил поведінки.

Аналізуючи виховну діяльність з позиції теорії управління, загальної теорії системи і задачного підходу, визначаються її послідовні етапи:

1) *діагностичний* — містить різні аспекти гностичної діяльності педагога. Він передбачає осмислення цілей, завдань, сутності, специфіки процесу виховання з урахуванням актуальних чинників, що визначаються сучасною ситуацією в суспільстві;

2) *проектувально-цільовий* — передбачає визначення цілей виховної діяльності, що постає як мисленне уявлення майбутнього результату (образ-мета — сформована особистість);

3) *етап організації* передбачає реалізацію виховного задуму педагога у співпраці з учнями. На цьому етапі педагог залучує учнів до різних видів діяльності;

4) *стимулюючо-спонукальний або комунікативний етап* передбачає встановлення доцільних, доброзичливих стосунків, взаєморозуміння і взаємоповаги між суб'єктами виховного процесу;

5) *контрольно-оцінювальний етап* передбачає оцінку досягнутих результатів, зіставлення їх із вихідною метою.

Відповідно до вказаних етапів, педагог повинен оволодіти системою знань та вмій, щоб діяти у вихованні з наукових позицій.

В. О. Киричук науково обґрунтував та експериментально дослідив технологію діяльності класного керівника з учнівським колективом, важливим компонентом якої є проектування виховного процесу.

На думку науковця, основними елементами системи проектування є:

- 1) психолого-педагогічна діагностика вихідного стану об'єкта психолого-педагогічної взаємодії;
- 2) соціально-психологічна діагностика психолого-педагогічної ситуації функціонування об'єкта;
- 3) визначення та обґрунтування педагогічних шляхів впливу на процес досягнення бажаного стану об'єкта з конкретизацією педагогічних завдань;
- 4) прогнозування динаміки активності педагогічного регулювання та динаміки його змін під впливом педагогічної активності, визначення етапів контрольної діагностики;
- 5) організація діяльності об'єкта;
- 6) моніторинг динаміки активності об'єкта педагогічного управління;
- 7) поточне регулювання та корекція шляхів управління навчально-виховним процесом;
- 8) підсумкова діагностика рівня стану об'єкта, співставлення його з прогнозованим, розробка проекту розвитку на новий етап.

Створення психолого-педагогічного проекту навчально-виховного процесу як загального задуму спільної діяльності вчителя й учнів, найбільш наближеного до реальної педагогічної дійсності, вказує О. Киричук, класного керівника вимагає від його творця оволодіння теорією і технологією проектуючої діяльності. Педагог має враховувати ту обставину, що цілеспрямований і гармонійний навчально-виховний процес можливий лише за заздалегідь розробленим проектом, а початковим етапом психолого-педагогічного проектування є діагностика розвитку учнів та колективу, оточуючого середовища.

На основі об'єктивних результатів психолого-педагогічної діагностики можна визначити і обґрунтувати педагогічні задачі, розробити педагогічну модель життєдіяльності учнів та колективу.

Первісна діагностика проводиться при зарахуванні дітей до школи. Адже дитина приходить до школи з конкретним рівнем підготовки, певним рівнем розвитку: фізичного, психічного, соціального і духовного. Випереджаюча діагностика допомагає вчителю вибудувати план стратегії педагогічної взаємодії. Результати первісної діагностики є важливим інформативним матеріалом для вчителів при проектуванні навчально-виховного процесу.

На етапі проведення попередньої діагностики збирається інформація, що в цілому характеризує реальну психолого-педагогічну ситуацію, в якій відбувається навчально-виховний процес. Це, перш за все, рівень розвитку особистості дитини. По-друге,

інформація про виховуюче середовище, яке склалося за межами школи і не може підлягати регулюючим заходам.

Періодичне проведення діагностики здійснюється через певний проміжок часу.

Пролонговане діагностування динаміки розвитку особистості дитини дає змогу уважно стежити за процесом розвитку, мати завжди нову, актуальну в даних умовах інформацію. Очевидна необхідність таких повторних діагностичних сеансів, як показали дослідження, обумовлена самим об'єктом діагностики, яким виступає особистість учня, котра перебуває в стадії становлення, розвитку, тобто, зміни. Тож одержана діагностична інформація не має абсолютного характеру, адже вона пов'язана безпосередньо з моментом проведення діагностики і є оперативною на певному часовому відрізку. Зрозуміло, що надходження інформації буде, з одного боку, результатом уже виконаної роботи, з іншого – надійним інструментом перевірки правильності обраних підходів до навчально-виховного процесу.

У ході підсумкової діагностики співставляється рівень стану розвитку об'єкта з прогнозованим, розробляється проект на новий етап розвитку. Базуючись на результатах діагностики, можна виявити основні суб'єкти виховного впливу; визначити педагогічно доцільні форми стилю керівництва виховним процесом і взаємодії з конкретною типологічною групою вихованців; відібрати і ранжирувати виховні завдання з метою диференціації й індивідуалізації виховного процесу; спланувати життєдіяльність класу за безпосередньою участю учнів на основі структурування, персоналізації, нормування і моделювання основних видів діяльності, відбору форм особистісно розвиваючої взаємодії; підготувати методи і процедури моніторингу (простежування) динаміки життєвої активності учнів; відібрати тих учнів, які потребують корекції у розвитку й поведінці.

О. С. Газманом розроблена та впроваджується у практику **технологія «Педагогічна підтримка дитини в системі освіти»**.

Під «педагогічною підтримкою» російські науковці розуміють превентивну та оперативну допомогу дітям у вирішенні індивідуальних проблем, пов'язаних з фізичним та психічним здоров'ям, соціальним та економічним становищем, успішним просуванням у навчанні, розумінням та усвідомленням шкільних правил, професійного та етичного вибору (самовизначення).

У зв'язку з цим у вихованні на сучасному етапі висунуті такі пріоритети:

1) допомога дітям у вирішенні конфліктів з однолітками та дорослими;

- 2) підтримка у спілкуванні;
- 3) допомога в засвоєнні навчальних програм;
- 4) допомога в організації дозвілля та розвитку індивідуальних творчих здібностей дитини;
- 5) підтримка фізичного та психічного здоров'я учнів.

Особливістю роботи класного керівника в системі «педагогічної підтримки» є здатність педагога до виявлення особистісно значущої для школяра життєвої проблеми та проектування стратегії й тактики її вирішення.

Щоб забезпечити ці напрями педагогічної підготовки, на думку науковців, необхідно кардинально змінити зміст підготовки педагогів для того, щоб вони змогли надавати допомогу дітям у формуванні адекватної самооцінки, «Я-концепції»; у самопізнанні, оволодінні способами вирішення конфліктів з однолітками, батьками, вчителями.

Заслуговує на увагу ще одне дослідження у сфері виховання учнів. Російським науковцем Г. К. Селевком розроблена концепція програмно-цільового підходу до організації навчально-виховного процесу та технологія саморозвитку особистості. На загальнопедагогічному рівні технологія саморозвитку особистості включає три взаємопов'язані, взаємопроникаючі підсистеми:

1. Підсистема «*Теорія*» – ознайомлення учнів з теоретичними поняттями і закономірностями самопізнання, самовиховання, самоосвіти. Таку інформацію учні отримують під час вивчення курсу «Самоудосконалення особистості» (1–11 класи). Курс дає дитині базову психолого-педагогічну підготовку, методологічну основу для свідомого управління своїм розвитком, допомагає йому знайти, усвідомити та прийняти цілі, програму; засвоїти практичні методи свого духовного та фізичного розвитку й самовдосконалення.

2. Підсистема «*Практика*» охоплює всю позакласну, гурткову та клубну роботу, організоване дозвілля, суспільно корисну діяльність, самоврядування та сферу самообслуговування і має на меті накопичення досвіду самостійної та творчої діяльності, задоволення різноманітних потреб у різних сферах діяльності, розвиток талантів та обдарувань, потребу у самовдосконаленні.

3. Підсистема «*Методика*» передбачає відбір, класифікацію змісту навчального матеріалу предметів інваріантної складової навчального плану, його спрямування на формування ціннісно-вольової сфери школярів, підготовку їх до майбутньої трудової діяльності, розвиток індивідуальних характеристик; формування варіативної складової навчального плану із врахуванням інтересів та уподобань учнів; індивідуально-типологічних особливостей.

На думку науковця, реалізація програми саморозвитку, самовдосконалення, самовиховання особистості повинна відбуватися протягом всього періоду перебування дитини в школі.

Включення учнів у діяльність із самовиховання в рамках підсистем «Теорія», «Практика», «Методика» приводить до перебудови їхнього мислення, формує рефлексивні здібності, посилює регуляторну функцію свідомості.

Досягнення визначеної мети, на думку Г. К. Селевка, потребує вищення певних науково-методичних проблем, а саме:

1) подальшої розробки психолого-педагогічних основ процесу саморозвитку та самовиховання школярів;

2) удосконалення методик творчої діяльності учнів у різні вікові періоди;

3) підготовки та перепідготовки вчителів для реалізації технології саморозвитку та самовиховання учнів.

Узагальнюючи вищенаведені підходи до організації виховної роботи з учнями, ми прийшли до висновку, що сучасний класний керівник повинен уміти визначити реальний рівень духовного, соціального, психічного, фізичного розвитку учнів класу, спрогнозувати результат своєї роботи, обрати із уже відомих, сконструювати або виробити єдину виховну технологію, яка б забезпечила особистісне зростання вихованців.

Робота класного керівника у школі для вчителя, по суті, друга спеціальність. Ця область діяльності вимагає специфічних знань, умінь та навичок. Насамперед, класному керівнику слід знати, що виховна робота має ряд особливостей.

По-перше, виховний процес має двосторонній та багатофакторний характер. З одного боку, на учня діють впливи, які свідомо організовують батьки, вчителі, засоби масової інформації, громадськість, малі та великі неформальні групи; з іншого боку, учень виступає як складне природне явище, особистість якого здатна до реальної самооцінки оточуючої дійсності та проявляє прагнення до самопізнання, самореалізації і самоствердження.

По-друге, організовуючи виховну діяльність, класному керівнику необхідно враховувати, що кожен учень однієї вікової групи має свої індивідуальні особливості та інтелектуально-вольові можливості, певний досвід взаємодії з соціальним середовищем, власні інтереси та пріоритети. Частіше, індивідуальні, соціально-психологічні характеристики учнів одного класу дуже різноманітні та можуть не співпадати з особистісними характеристиками класного керівника (наприклад, учні, в більшості, холерики; класний керівник — флегматик).

По-третє, виховний процес триває весь період перебування учнів у школі (1—12 класи), під час якого відбуваються значні зміни рівня їх соціального, психологічного, духовного та фізичного розвитку. Такі зміни можуть бути як позитивні, так і негативні, мати суб'єктивний характер (наприклад, вплив керівника спортивної секції) чи об'єктивний характер (наприклад, погіршення стану здоров'я учня, зміни складу його сім'ї) і не залежати від класного керівника. У зв'язку з цим важливим є проведення моніторингу динаміки особистісного розвитку школярів, їхньої поведінки й соціальної активності з метою вчасного внесення коректив у виховну діяльність класного керівника.

Для того, щоб робота вихователя була системною та цілеспрямованою, весь річний цикл слід поділити на етапи:

1. Вивчення учнів та всієї класної групи: отримання демографічних, медичних, психологічних даних про учнів (інформація про склад сім'ї, стан здоров'я, рівень розвитку, індивідуальні особливості учня, рівень розвитку класної групи тощо).

2. Формування виховних задач, прогнозування результатів виховної діяльності, проектування шляхів реалізації педагогічного задуму.

3. Планування виховної роботи з учнями, батьками, вчителями, громадськістю тощо. План містить перелік справ та заходів, спрямованих на вирішення головних виховних задач року.

4. Організація та проведення виховної роботи за напрямками і видами. Координація діяльності учасників навчально-виховного процесу, вироблення єдиних педагогічних вимог та способів взаємодії. Моніторинг динаміки особистісного розвитку школярів. Корекція виховної діяльності.

5. Аналіз та оцінювання результатів виховної роботи, рівня особистісного зростання школярів. Визначення нових виховних задач.

Протягом року педагог накопичує велику кількість необхідної інформації, яку слід фіксувати та постійно аналізувати. Класним керівникам стане в нагоді розроблений нами «Соціально-психологічний та педагогічний паспорт класу», в якому вчитель зможе зосередити всю інформацію про учня та класну групу. Інформація до паспорта заноситься після проведення психолого-педагогічної діагностики школярів. Слід зазначити, що сама психолого-педагогічна діагностика не може і не повинна стати самоціллю для класного керівника. Вона проводиться з метою відбору вихователем оптимальних для даної класної групи форм та методів, напрямів та видів діяльності, які задовольнили б інтереси як усіх учнів класу, так і кожного зокрема, сприяли б ду-

ховно-креативному зростанню учасників навчально-виховного процесу. Пропонуємо розглянути зразки «Соціально-психологічного та педагогічного паспорту класу» та «Індивідуальної картки учня» (таблиці 1, 2, 3).

Таблиця 1

**Соціально-психологічний
та педагогічний паспорт класу**

Особливості когнітивної сфери	рівень інтелекту					
	тип пам'яті					
	тип мислення					
Індивідуально-психологічні особливості	тип темпераменту					
	домінантні риси характеру					
	здібності					
Стан фізичного розвитку	пізнавальні інтереси					
	стан здоров'я					
Стан соціального розвитку	соціальна група					
	соціальний статус у класній групі					
	професійне самовизначення					
	мікроклімат у сім'ї					
Стан духовного розвитку	ціннісні орієнтації					
	рівень самооцінки					

* тут вносяться прізвища учнів.

Таблиця 2

**Індивідуальна соціально-психологічна
та педагогічна картка учня**

		1–3(4) кл.	5–8 кл.	9–12 кл.
Прізвище, ім'я, по батькові				
Особливості когнітивної сфери	рівень інтелекту			
	тип пам'яті			
	тип мислення			

Індивідуально-психологічні особливості	тип темпераменту			
	домінантні риси характеру			
	здібності			
	пізнавальні інтереси			
Стан фізичного розвитку	стан здоров'я			
Стан соціального розвитку	соціальна група			
	соціальний статус у класній групі			
	професійне самовизначення			
	мікроклімат у сім'ї			
Стан духовного розвитку	ціннісні орієнтації			
	рівень самооцінки			

Таблиця 3

**Інструкція по заповненню індивідуальної
соціально-психологічної та педагогічної картки учня**

Зміст інформації		Спосіб отримання	Форма запису	Цілі та способи використання на практиці
Особливості когнітивної сфери	рівень інтелекту			
	тип пам'яті			
	тип мислення			
Індивідуально-психологічні особливості	тип темпераменту	Психологічні методи: Опитувальник Айзенка (підлітковий) Педагогічні методи: Спостереження Аналіз результатів діяльності	С – сангвінічний Х – холеричний М – меланхолічний Ф – флегматичний	Прийняття НВП до типологічних та індивідуальних психологічних особливостей школярів (добір форм та методів роботи, характеру взаємодії)
	домінантні риси характеру			
	здібності			
	пізнавальні інтереси			
Стан фізичного розвитку	стан здоров'я			

Стан соціального розвитку	соціальна група			
	соціальний статус у класній групі			
	професійне самовизначення			
	мікроклімат у сім'ї			
Стан духовного розвитку	ціннісні орієнтації			
	рівень самооцінки			

ЦІЛЬОВА ПРОГРАМА ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ КЛАСНИХ КЕРІВНИКІВ

Зміст підготовки вчителів до класного керівництва відображається у цільових програмах підвищення рівня психолого-педагогічної компетентності.

Для визначення змісту підготовки вчителів до класного керівництва в системі підвищення кваліфікації пропонуємо використати наведену вище модель психолого-педагогічної компетентності (підрозділ 1.3).

Модель психолого-педагогічної компетентності класного керівника слід використовувати двічі: на початку роботи з метою визначення індивідуальних методичних проблем класних керівників і розробки цільових програм підвищення рівня психолого-педагогічної компетентності та по завершенню роботи з метою оцінювання ефективності підготовки вчителів до класного керівництва та виконання цільових програм (співставлення цілей та результатів), внесення коректив, визначення наступних цілей.

У загальному розумінні цільова програма – це сукупність теоретичного й науково-методичного забезпечення, спрямованого на вирішення конкретних проблем та завдань з метою переведення об'єкта з існуючого (реального) стану до прогнозованого (ідеального).

Повне виконання цільових програм підвищення рівня психолого-педагогічної компетентності, усвідомлення їх змісту розглядаємо як досягнення підцілей, а у результаті – загальної цілі підготовки вчителів до класного керівництва.

У структурному розрізі цільова програма підвищення рівня психолого-педагогічної компетентності класних керівників складалась із чотирьох розділів.

У *першому розділі* – «Пояснювальна записка» – обґрунтовується актуальність проблеми, визначається її мета й завдання, окреслюються шляхи й напрями її реалізації та прогнозуються результати її впровадження.

Другий розділ – «Зміст програми» – містить перелік теоретичних положень, ідей, ключових категорій і понять, якими повинен оволодіти класний керівник.

Третій розділ – «Етапи реалізації цільової програми» – передбачає опис детального плану впровадження програми, етапи роботи та заходи (дії) суб'єктів діяльності.

У структурі цільової програми передбачено визначення критеріїв результативності та показників ефективності впровадження програми.

Така інформація зосереджується у *четвертому розділі* – «Критерії результативності».

Ми виходили із тієї позиції, що цільова програма підвищення рівня психолого-педагогічної компетентності класних керівників обов'язково створюється самими педагогічними колективами і сприймається виконавцями як внутрішнє надбання, колективна цінність, що ускладнює її повне копіювання іншими закладами освіти.

Технологія розробки цільової програми підвищення рівня психолого-педагогічної компетентності передбачає такі основні етапи:

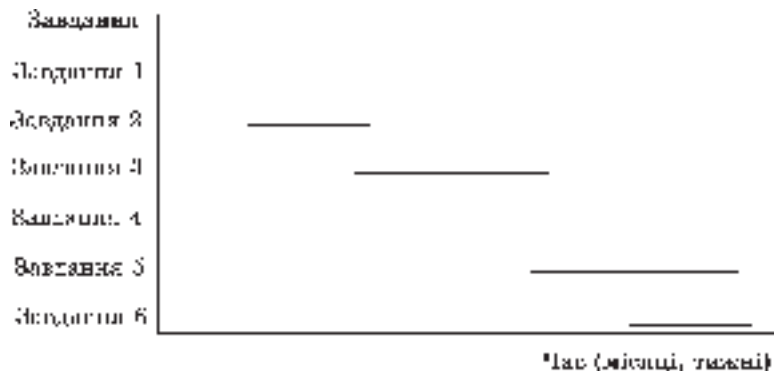
1. Визначення загальної цілі (або підцілі) підготовки вчителів до класного керівництва в системі підвищення кваліфікації та мети цільової програми.

Визначення цілі (або підцілі) підготовки вчителів до класного керівництва є першим і найскладнішим етапом. Ціль формулюється як результат, що має бути отриманий у процесі підготовки вчителів до класного керівництва. По кожній цілі розробляється цільова програма. Мету потрібно формулювати таким чином, щоб було зрозуміло, що саме зміниться на краще по закінченні реалізації цільової програми.

Передбачуваний результат повинен мати не лише описовий якісний, а й підлягати кількісному вимірюванню.

2. Визначення завдань цільової програми. Формулювання завдань програми передбачає складання повного переліку видів роботи або удосконалень, які необхідно здійснити, щоб досягнути мети. Від повноти складання переліку залежить якість реалізації програми.

3. Визначення термінів виконання цільової програми. Третім етапом роботи над програмою є складання графіка його реалізації. На цьому етапі необхідно усі завдання розташувати у певній послідовності, враховуючи їх пріоритетність. Л.І. Даниленко пропонує скористатися графіком Ганнта.

Графік Ганнта

Починати малювати графік потрібно із завершального завдання, рухаючись справа наліво. Спочатку фіксується момент, коли мають бути виконані усі передбачені планом завдання. Потім визначаються тривалість виконання заключного завдання і момент початку його здійснення. Точки завершення і початку виконання заключного завдання наносяться на графік, з'єднуються прямою лінією, що покаже тривалість і завершення виконання кожного завдання. Графік побудовано.

4. Складання переліку заходів, що спрямовані на виконання завдань програми. На цьому етапі по кожному завданню програми формулюються види робіт або заходи, що спрямовані на його виконання. Одному завданню можуть відповідати кілька заходів щодо його виконання. Склавши перелік заходів, розташуйте у певній послідовності за часом здійснення, визначте очікуваний результат кожного з них.

5. Розробка системи оцінювання результатів програми. Системою оцінювання програми вважається перелік критеріїв зіставлення мети та результату виконання програми.

6. Визначення людських ресурсів. Для реалізації цільової програми необхідно, перш за все, проаналізувати внутрішні кадрові можливості закладу освіти. На практиці це означає, що необхідно підібрати групу (команду) людей, які будуть брати участь у реалізації програми, розподілити між ними відповідальність,

окреслити обов'язки кожного вчителя, пояснити зміст роботи та визначити час її виникнення.

Якщо для реалізації цільової програми кадрових можливостей закладу освіти недостатньо, проводиться ґрунтовний аналіз зовнішніх кадрових можливостей та визначаються спеціалісти, які будуть запрошені для виконання поставлених мети і завдань.

У цільовій програмі визначаються відповідальні за реалізацію кожного виду роботи або заходу.

7. Визначення матеріально-технічних ресурсів. Виконання запланованих дій вимагає певних матеріальних, технічних, науково-методичних ресурсів. На цьому етапі проводиться аналіз (експертиза) наявних матеріально-технічних, науково-методичних можливостей закладу освіти. Після проведеного аналізу складається перелік необхідних та наявних ресурсів. Якщо внутрішніх ресурсів недостатньо для виконання цільової програми, залучаються зовнішні ресурси.

8. Розробка операційного плану. Для реалізації цільової програми, яка може бути розрахована на 2,5 або 5 років, розробляється операційний план роботи на 0,5 або 1 рік. Операційний план – це детальний опис діяльності, що спрямована на реалізацію мети і завдань програми.

9. Складання бюджету цільової програми. Потрібно визначити вартість програми і цілому і кожного заходу зокрема. Бюджет цільової програми підвищення рівня психолого-педагогічної компетентності класних керівників передбачає: моральні та матеріальні заохочення педагогічних працівників, оплата за використання зовнішніх ресурсів (кадрових та матеріально-технічних), витрати на науково-методичне забезпечення виховного процесу (поповнення фонду бібліотеки), підвищення матеріально-технічного забезпечення методичної роботи та інші витрати, що передбачені програмою.

Реалізація цільових програм підготовки вчителів до класного керівництва може відбуватися за двома варіантами.

Перший варіант реалізації цільової програми передбачає:

1) визначення функціонального призначення всієї системи підготовки вчителів до виховної роботи із школярами, формулювання загальної цілі та декомпозиція на підцілі;

2) вивчення особливостей закладу освіти (тип навчального закладу, кадровий потенціал, рівень психолого-педагогічної компетентності класних керівників, рівень практичної діяльності класних керівників, результативність виховної діяльності та інше), проведення експертного оцінювання навчально-методич-

них, матеріально-технічних можливостей закладу освіти, наявність позашкільних науково-методичних, культурноосвітніх установ, їх спрямованості на досягнення кінцевих результатів підготовки вчителів до класного керівництва;

3) визначення етапів досягнення кожної підцілі та загальної цілі за роками;

4) розробка цільової програми та формування структурних підрозділів, які будуть задіяні на кожному етапі діяльності;

5) створення системи контролю за реалізацією кожного етапу виконання цільової програми.

*З досвіду роботи Київського обласного інституту
післядипломної освіти педагогічних кадрів*

ПОЛОЖЕННЯ ПРО ОБЛАСНИЙ КОНКУРС ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ КЛАСНИХ КЕРІВНИКІВ «КЛАСНИЙ КЕРІВНИК РОКУ»

VII. Загальні положення

3. Обласний конкурс педагогічної майстерності класних керівників (далі — Конкурс) започатковується з **метою** виявлення й підтримки творчих вчителів, підвищення їх ролі у виконанні основних завдань, покладених на загальноосвітні, професійно-технічні навчальні заклади та позашкільні заклади освіти Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту».

4. Конкурс — це сучасна альтернативна форма підвищення рівня психолого-педагогічної компетентності та педагогічної майстерності педагогічних працівників (класних керівників, педагогів-організаторів, керівників клубів та гуртків, заступників директорів з виховної роботи, методистів позашкільних навчальних закладів освіти та методистів з виховної роботи районних (міських) методичних кабінетів) у міжкурсовий період; багатопланова форма пропаганди перспективного педагогічного досвіду та творчих педагогічних ініціатив, освітніх технологій та здобутків педагогічної науки.

VIII. Основними завданнями конкурсу є:

7) висвітлення особливостей та пріоритетних напрямів розвитку виховних систем регіонів області;

8) обмін інформацією про сучасні науково-методичні, навчально-методичні та практичні досягнення в організації та здійсненні виховного процесу;

9) висвітлення результатів експериментальної діяльності в навчальних закладах, участі в реалізації міжнародних та регіональних проєктах (програмах) з проблем виховання;

10) виявлення творчих організаторів учнівської та студентської молоді, створення інформаційно-ресурсного банку даних перспективного педагогічного досвіду, наукових, методичних та практичних надбань;

11) презентація наукової, навчально-методичної літератури періодичних видань з проблем виховання;

12) підвищення престижу діяльності класних керівників.

IX. Порядок і терміни проведення

6. Конкурс проводиться у такі терміни:

I етап – *на базі навчальних закладів* — листопад поточного року;

II етап – *районний (міський)* – листопад–грудень поточного року;

III етап – *обласний* – лютий наступного року.

7. До 5 січня (після проведення районних (міських) конкурсів) методичні кабінети подають документи переможців до Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів для підготовки обласного етапу.

8. Для проведення I та II етапів конкурсу утворюються відповідні оргкомітети і журі.

9. Склад районного (міського) оргкомітету і журі конкурсу затверджується відділом освіти за поданням методичного кабінету.

10. Склад обласного оргкомітету та журі конкурсу затверджується управлінням освіти і науки обласної державної адміністрації за поданням інституту післядипломної освіти.

X. Учасники конкурсу

3. Педагогічні працівники беруть участь у конкурсі на добровільних засадах, про що повідомляють оргкомітет письмово (заява).

4. Учасником обласного етапу конкурсу може бути педагогічний працівник – переможець II районного (міського) етапу, незалежно від стажу, фаху, віку.

XI. Зміст обласного етапу конкурсу педагогічної майстерності

4. I етап – Аналіз документів учасників конкурсу:

а) опис власного досвіду роботи з вихованцями, в якому висвітлено:

- рівень актуальності досвіду (для конкретного дитячого колективу, школи, регіону);
- ефективне використання форм, методів та моделей організації виховної роботи з учнями;
- результативність досвіду (до 3-х друкованих сторінок).

б) додатки до опису досвіду (для прикладу: структура виховної системи, структура учнівського (класного) самоврядування, зошит корекції девіантної поведінки, соціально-педагогічний та психологічний паспорт класу, план роботи з учнівським колективом, сценарії виховних заходів тощо);

в) відгуки адміністрації навчального закладу, районного (міського) методичного об'єднання класних керівників, батьків, учнів про роботу педагога.

5. II етап — Творча педагогічна майстерня:

4.1. Представлення та захист творчої лабораторії класного керівника (до 15 хвилин) за критеріями:

10) *Актуальність*. Досвід сприяє вирішенню завдань, поставлених суспільством перед сучасною українською національною школою. Важливість його для науки та педагогічної практики, перспективність.

11) *Теоретична основа*. Розкриті провідні ідеї творчого педагогічного процесу класного керівника (застосування конкретних методик, інноваційних технологій, творчих знахідок).

12) *Новизна*. Внесення нового в практику роботи педагога. Використання форм, методів, засобів або їх систем, що не застосовувались за умов сучасної школи.

13) *Відповідність* сучасним досягненням педагогіки, психології та методики.

14) *Доказовість, результативність і ефективність*. Досвід сприяє підвищенню якості знань, умінь і навичок, рівня вихованості, досягненню кращих результатів у розвитку особистості.

15) *Стабільність*. Неодноразове отримання високих результатів, достатня їх перевірка, підтвердження в різних умовах.

16) *Практичне значення*. Можливість творчого використання досвіду в масовій педагогічній практиці.

17) *Оптимальність*. Високі результати мають досягатися при мінімальних затратах часу і зусиль.

18) *Цілісність*. Досвід розглядається як частина навчально-виховного процесу. Він має вписуватися в налагоджену систему роботи.

6. III етап – Педагогічне свято. «Портрет» педагога очима дітей, батьків, колег (до 10 хв.).

XII. Визначення переможців та нагородження

6. Учасники конкурсу оцінюються за:

4) професійно-діловими якостями:

- розуміння мети, завдань, принципів гуманістичних виховних систем та пріоритетних напрямів виховання, сучасної філософії освіти, педагогіки і психології;
- рівень знань міжнародних і державних нормативно-правових актів;
- системний підхід до організації виховної діяльності (діагностика, прогнозування, проектування, планування, організація, координація, педагогічний аналіз тощо);
- забезпечення єдності цілей, завдань, принципів, змісту, форм та методів досягнення мети;
- застосування сучасних педагогічних технологій, конструктивне поєднання відомих методик, впровадження оригінальних авторських ідей, форм, методів виховання;
- забезпечення соціально-педагогічного та психологічного захисту неповнолітніх, створення оптимальних умов для самореалізації особистості школярів, організація індивідуальної роботи з учнями;
- уміння координувати виховні впливи сім'ї, педагогічного та учнівського колективів, громадськості, соціуму, референтних груп;
- забезпечення результативності та ефективності виховного процесу;
- уміння використовувати різні форми післядипломної освіти для підвищення професійного рівня, педагогічної майстерності, загальної культури.

5) інтелектуально-творчі якості:

- рівень креативності (здатність продукувати нові ідеї, гіпотези, знаходити нетрадиційні способи розв'язання виховних проблем, винахідливість);
- ступінь творчої уяви (здатність до самостійного створення нових образів, що реалізуються в оригінальних та цінних продуктах виховної діяльності);
- рівень інтелектуальної активності (здатність мислити за межами заданої ситуації);
- рівень дивергентності мислення (здатність мати кілька підходів до розв'язання одного завдання, бачити проблему та об'єкти в різних ракурсах);
- оригінальність мислення (здатність виробляти думки, що відрізняються від загальноприйнятих поглядів).

6) особистісними якостями:

- педагогічна культура;
- педагогічна етика;
- організаторські здібності;
- тактовність, уміння вести діалог, дискусію;
- дисциплінованість, обов'язковість у словах і справах, своєчасне виконання намічених справ;
- здатність до самоаналізу, об'єктивне ставлення до критики, думки колективу.

7. Переможці обласного конкурсу визначаються у номінаціях:

- «Класний керівник і підліток» (5–8 класи);
- «Класний керівник і старшокласник» (9–11 класи).

8. За поданням журі III етапу організаційний комітет приймає рішення про нагородження переможців.

9. Переможці конкурсу нагороджуються Почесними дипломами управління освіти і науки.

10. Почесний диплом учасника обласного конкурсу дає право педагогічним працівникам на проходження позачергової атестації, присвоєння педагогічного звання, одержання матеріальної нагороди.

*З досвіду роботи
Київського обласного інституту
післядипломної освіти педагогічних кадрів*

ПРОГРАМА підвищення рівня психолого-педагогічної компетентності класних керівників «Спілкування»

Пояснювальна записка

Спілкування — важлива сфера життєдіяльності людини; складний багатовимірний процес, при якому відбувається встановлення психологічного контакту між співрозмовниками, передача інформації та емоційного стану, координація спільної діяльності.

Уміння вчителя спілкуватися з учнями – один із факторів успішності педагогічної діяльності. Оволодіння комунікативними знаннями та вміннями використовувати на практиці загальні схеми

(правила) спілкування сприятимуть створенню позитивного психологічного клімату в учнівському колективі, оптимальній та ефективній організації виховної роботи з учнями; допоможуть класним керівникам регулювати взаємостосунки між учнями, координувати взаємодію учасників навчально-виховного процесу; успішно спілкуватися з колегами по роботі та членами власної сім'ї.

Програма «Спілкування» спрямована на формування комунікативних умінь педагогів (вміння сприймати та розуміти учнів, обмінюватись інформацією, організовувати спілкування, вирішувати конфлікти). Окрім того, програмою передбачено оволодіння класними керівниками знаннями нормативно-правових актів, що регламентують функціонування освітньої системи; психолого-педагогічними, навчально-методичними знаннями; формування гностичних вмінь (вміння працювати з різними джерелами інформації, отримувати необхідну інформацію, обробляти, систематизувати, узагальнювати та використовувати її на практиці), діагностико-проективних і аналітичних умінь (використовувати педагогічні та психологічні методи дослідження, аналізувати особистісне зростання учнів) та рефлексивно-регулятивні вміння (вміння визначати власні особистісні характеристики, співставляти їх з особистісними характеристиками учнів, визначати напрями самоосвіти, регулювати власну діяльність, аналізувати рівень особистісного зростання).

Програма «Спілкування» розрахована на чотири роки і призначена для організації та проведення науково-методичної роботи з класними керівниками на шкільному та районному (міському) рівнях, а також під час курсового підвищення кваліфікації.

Програма підвищення рівня психолого-педагогічної компетентності класних керівників **складається із розділів:**

- *«Зміст програми»* – перелік теоретичних положень, ідей, ключових категорій і понять, якими повинен оволодіти класний керівник.
- *«Етапи реалізації програми»* передбачає опис детального плану впровадження програми, етапи роботи та заходи (дії) суб'єктів діяльності.
- *«Критерії результативності»* – визначення критеріїв результативності реалізації програми та способи їх перевірки.

Особливість програми полягає в тому, що реалізація її змісту відбувається **послідовно** (від накопичення необхідної інформації з проблеми, її усвідомлення до розробки і апробації авторських поглядів, шляхів, способів вирішення педагогічних ситуацій на практиці) та поетапно (поетапне вирішення загальної проблеми, дотримання принципів наступності, системності та єдності).

Зміст програми

Тема 1. Виникнення, розвиток спілкування і взаємин в онтогенезі. Дорослий і дитина

Поняття спілкування. Структура спілкування: комунікативна, перцептивна, інтерактивна. Види спілкування: опосередковане і неопосередковане, вербальне і невербальне. Спілкування як діяльність. Спілкування і взаємини. Роль спілкування у психічному розвитку дитини у різні вікові періоди. Виховання як міжособистісна взаємодія дорослих і дітей.

Спілкування і соціалізація особистості.

Виникнення спілкування з ровесниками і його роль у розвитку особистості. Психологічні особливості спілкування підлітків з дорослими.

Тема 2. Сім'я та спілкування

Сучасні тенденції розвитку української сім'ї. Стили взаємовідносин у сім'ї: демократичний, авторитарний, ліберальний. Конфлікти у сім'ї. Спілкування в конфліктних ситуаціях.

Психолого-педагогічні методи дослідження сім'ї.

Практична робота: «Крок за кроком до успішного спілкування».

Методика проведення батьківських зборів на теми: «Спілкування та його значення в житті людини», «Спілкування та розвиток особистості».

Форми та методи виховної роботи з учнями на теми: «Роль сім'ї у розвитку особистості», «Права та обов'язки членів сім'ї», «Проблеми батьків і дітей».

Вироблення рекомендацій щодо формування позитивного психологічного клімату в сім'ї.

Особливості педагогічної взаємодії класного керівника з батьками.

Тема 3. Спілкування в педагогічному колективі

Особливості взаємин і спілкування в педагогічному колективі. Психологічна сумісність учителів, що працюють в одному класі. Поняття про соціотип. Психолого-педагогічні методи вивчення соціотипу. Механізм встановлення міжособистісних стосунків та їх характеристика. Конструктивне використання відмінностей соціотипів при організації міжособистісних взаємовідносин. Поняття про педагогічний колектив класу. Роль класного керівника в педагогічному колективі класу.

Модельовання типових ситуацій взаємин і спілкування в системі «вчитель-вчитель». Навчальна вправа «Крок за кроком до успішного спілкування».

Тема 4. Спілкування у школі. Вчитель і учень

Значення школи для учня та суспільства. Особливості спілкування у школі.

Закон України «Про загальну середню освіту».

Загальна декларація прав людини. Конвенція ООН про права дитини. Положення про класного керівника.

Співпраця учасників навчально-виховного процесу. Педагогічна діяльність і педагогічне спілкування.

Особистість учителя в системі педагогічної взаємодії. Проблема взаєморозуміння вчителя й учня.

Імітаційні навчальні ігри, модельовання типових ситуацій спілкування у системі «вчитель-учень».

Індивідуальна програма самовиховання.

Тема 5. Спілкування в структурі педагогічної діяльності

Стиль педагогічної взаємодії. Вплив стилю спілкування на міжособистісні відносини. Психолого-педагогічні методи вивчення стилю педагогічної взаємодії.

Методи «входження» педагога в контакт із учнями. Методи формування позитивного психологічного клімату в класному колективі.

Тема 6. Класний колектив у системі педагогічної взаємодії

Поняття про колектив та малі групи.

Групування в шкільному класі.

Психолого-педагогічні методи вивчення спілкування в класному колективі.

Тема 7. Особливості спілкування з учнями різних соціальних груп і категорій, соціометричного статусу

Поняття про соціальні групи і категорії. Поняття про соціометричний статус учня. Методика проведення соціометрії.

Тактика педагогічного спілкування з учнями, що мають різний соціометричний статус.

Методи психолого-педагогічних досліджень ціннісних орієнтацій та рівня самооцінки учнів, що мають різний соціометричний статус в колективі.

Виявлення причин психологічної ізоляції окремих учнів (вплив сім'ї, стан здоров'я, пізнавальні інтереси та ін.). Модельов-

вання виховної роботи з учнями, що мають різний соціометричний статус. Шляхи подолання «психологічного бар'єра» та психологічної ізоляції окремих учнів.

Тема 8. Індивідуально-типологічні особливості учнів та спілкування

Поняття про індивідуально-типологічні особливості учня.

Темперамент людини та спілкування. Психолого-педагогічні методи дослідження типу темпераменту. Особливості спілкування з людьми різного типу темпераменту. Моделювання типових ситуацій спілкування людей, які мають різні типи темпераменту. Планування спілкування з учнями різних типів темпераменту.

Домінантні риси характеру і спілкування. Пізнавальні інтереси учнів і спілкування. Методи психолого-педагогічних досліджень домінантних рис характеру та пізнавальних інтересів.

Планування виховної роботи із врахуванням індивідуально-типологічних вікових особливостей учнів, їх соціометричного статусу.

Тема 9. Засоби і техніка педагогічного спілкування

Усне мовлення як основний засіб педагогічного спілкування. Вербальні та невербальні засоби комунікації. Техніка спілкування. Комунікативні технології.

Ознайомлення із змістом програми «Діалог різноманітностей» Міжнародного фонду «Відродження».

Ознайомлення з модулем «Спілкуємось та діємо» програми «Сприяння просвітницькій роботі «рівний-рівному» серед молоді України щодо здорового способу життя», що реалізується Міністерством освіти і науки України, Академією педагогічних наук України, ПРООН/ЮНЕЙДС.

Тема 10. Однолітки і спілкування

Держава і молодь. Дитячі та молодіжні організації. Молодіжна субкультура. Ставлення дорослих до стилю поведінки молоді.

Психолого-педагогічні методи вивчення рівня емпатії, конформності та конгруентності класних керівників. Планування роботи із самовиховання.

Тема 11. Самоврядування у навчальному закладі

Учнівське самоврядування: зарубіжний та вітчизняний досвід. Роль самоврядування у формуванні демократичних взаємин в класному колективі.

Формування громадянської позиції учнів шляхом залучення їх до співуправління виховною системою класу, школи.

Ознайомлення з досвідом організації учнівського самоврядування в закладах освіти Київської області.

Технологія проектування структури учнівського самоврядування.

Тема 12. Конфлікти

Поняття про конфлікти. Причини конфліктів та їх типи. Наслідки конфліктів. Стратегія поведінки в конфліктних ситуаціях. Моделювання типових конфліктних ситуацій та способи їх вирішення.

Відпрацювання ситуацій в системах «учень-учень», «учень-батьки», «учень-вчитель», «вчитель-вчитель», «вчитель-батьки», «батьки-батьки».

Вироблення «золотих правил» спілкування на кожен день.

Етапи реалізації програми

Перший рік реалізації змісту програми

№ з/п	Основні заходи	Форма роботи	Термін виконання	Відповідальний
<i>Аналітично-організаційний етап</i>				
1.	Взаємозалежність якості виховної роботи в закладі освіти та рівня психолого-педагогічної компетентності класних керівників	Апаратне навчання адміністрації школи	Серпень	Керівник дослідно-експериментальної роботи
2.	Проведення самодіагностики та самооцінювання класними керівниками власного рівня психолого-педагогічної компетентності	Індивідуальна робота класних керівників	Серпень	Класні керівники
3.	Оцінювання рівня організації виховної роботи з учнями у школі, класі	Індивідуальна робота класних керівників	Серпень	Класні керівники
4.	Оцінювання рівня психолого-педагогічної компетентності класних керівників та рівня організації виховної роботи з учнями адміністрацією школи	Аналітична діяльність	Серпень	Директор, заступник директора
5.	Проведення анкетування батьків та учнів школи (анкета «Школа очима батьків, анкета «Школа очима учнів»). Узагальнення результатів анкетування	Анкетування	Вересень	Класні керівники

6.	Аналіз стану фізичного (стан здоров'я школярів), психічного (почуття комфортності, захищеності, адаптованості учнів у закладі освіти; рівень агресивності та тривожності школярів), духовного (ставлення учнів до себе, оточуючих, світу) та соціального (участь учнів у роботі гуртків, клубів, секціях, залучення до учнівського самоврядування) розвитку учнів школи	Тестування, анкетування учнів школи		Заступник директора
7.	Узагальнення результатів психолого-педагогічних досліджень. Співставлення отриманої інформації	Індивідуальна, колективна	Вересень	Керівник дослідно-експериментальної роботи, адміністрація школи
8.	Обговорення результатів досліджень. Визначення завдань та напрямів реалізації програми «Спілкування». Формування творчої групи. Призначення керівника програми	Педагогічна рада	Жовтень	Керівник дослідно-експериментальної роботи, адміністрація школи
9.	Вивчення кадрових, навчально-методичних, матеріально-технічних можливостей закладу освіти		Жовтень	Керівник програми
10.	Аналіз фондів шкільної бібліотеки. Організація постійно діючої виставки літератури для учнів та учителів «Культура спілкування»		Жовтень	Бібліотекар
11.	Планування тематики занять для класних керівників, батьків та учнів з проблеми. Створення банку діагностичного матеріалу		Жовтень	Соціально-психологічна служба школи
12.	Ознайомлення з фондом районної (міської) бібліотеки та бібліотеки КОПОПК. Підбір матеріалів з проблеми		Жовтень	Керівник програми, члени творчої групи, заступник директора
13.	Ознайомлення із змістом роботи обласного центру практичної психології та соціальної роботи, навчально-методичного кабінету виховної роботи. Вивчення кадрових можливостей КОПОПК	Робота в КОПОПК	Жовтень	Психолог школи, керівник програми
14.	Аналіз інформації про заклади освіти Київської області, що працюють над проблемою та впроваджують сучасні комунікативні технології	Робота з каталогом постійно діючої педагогічної виставки «Освіта Київщини»	Жовтень	Керівник програми, члени творчої групи

15.	Занесення отриманої інформації до інформаційно-ресурсного банку даних	Індивідуальна робота	Жовтень	Заступник директора, керівник програми
Науково-методичний етап				
1.	Аналіз стану проблеми в психолого-педагогічній літературі Робота вчителів з різними джерелами інформації. Обговорення змісту джерельного масиву	Індивідуальна робота Групова робота	Листопад	Члени творчої групи, бібліотекар
2.	Виникнення, розвиток спілкування і взаємнн в онтогенезі. Дитина і дорослий	Лекційне заняття	Листопад	Керівник дослідно-експериментальної роботи, соціально-психологічна служба КОПОПК
3.	Сім'я та спілкування. Спілкування в конфліктних ситуаціях. Практична робота «Крок за кроком до успішного спілкування»	Семинар-практикум	Грудень	Керівник програми, шкільний психолог
4.	Ознайомлення з психолого-педагогічними методами дослідження сім'ї	Навчальний тренінг	Грудень	Шкільний психолог
5.	Методика проведення батьківських зборів. Моделювання різних варіантів проведення батьківських зборів. Захист творчих проєктів	Практичне заняття, моделювання	Січень	Навчально-методичний кабінет виховної роботи КОПОПК
6.	Форми та методи виховної роботи з учнями за темою «Сім'я та спілкування». Моделювання різних варіантів проведення годин спілкування. Захист творчих проєктів	Практичне заняття, моделювання	Січень	Навчально-методичний кабінет виховної роботи КОПОПК
7.	Особливості педагогічної взаємодії учителя з батьками. Вироблення рекомендацій щодо формування позитивного психологічного клімату в сім'ї	Практичне заняття	Січень	Соціально-психологічна служба КОПОПК
Практичний етап				
1.	Проведення батьківських зборів за темою: • «Спілкування та його значення в житті людини» (для батьків 1–3(4) класів) • «Спілкування та розвиток особистості» (для батьків 5–8 класів) • «Психологічні особливості спілкування підлітків і старшокласників» (для батьків 9–11 класів)	Батьківські збори	Лютий	Класні керівники, соціально-психологічна служба школи

2.	Проведення анкетування батьків по визначенню стилю взаємодієносин у сім'ї. Практична робота «Спілкування в конфліктних ситуаціях»	Анкетування, навчальний тренінг	Лютий	Класні керівники
3.	Проведення індивідуальних консультацій для батьків	Індивідуальна робота	Лютий-травень	Класні керівники, психолог школи
4.	Обговорення результатів роботи з батьками. Внесення коректив у плани виховної роботи. Заповнення «Соціально-психологічного та педагогічного паспорту класу» (розділ «Мікроклімат в сім'ї»)	Індивідуальна робота	Лютий	Керівник програми, члени творчої групи
5.	Проведення анкетування учнів по визначенню стилю взаємодієносин у сім'ї	Анкетування, індивідуальна робота	Березень	Класні керівники
6.	Проведення годин спілкування з учнями (за планом виховної роботи)	Години спілкування	Березень-травень	Класні керівники
Системно-загальнюючий етап				
1.	Узагальнення творчих проєктів членів творчої групи (розробок різних варіантів проведення батьківських зборів, годин спілкування з учнями). Підготовка матеріалів на розгляд експертної ради		Квітень-травень	Керівник програми, заступник директора
2.	Систематизація діагностичних матеріалів		Квітень-травень	Соціально-психологічна служба школи
3.	Аналіз функціонування структурних підрозділів кожного рівня управління (бібліотеки, соціально-психологічної служби школи, працівників КОПОПК, керівника програми, членів творчої групи)		Травень	Заступник директора, керівник програми
4.	Підведення підсумків реалізації програми за рік		Травень	Керівник програми
5.	Внесення коректив у план методичної роботи. Планування роботи на наступний рік		Червень	Керівник програми

Другий рік реалізації змісту програми

№ з/п	Основні заходи	Форма роботи	Термін виконання	Відповідальний
Аналітично-організаційний етап				
1.	Проведення експертизи творчих проєктів (розробок) класних керівників за попередній рік	Експертиза	Серпень	Експертна рада
2.	Створення постійно діючої виставки «Творчість класних керівників»	Виставка	Серпень-травень	Керівник програми
3.	Аналіз планів роботи класних керівників на новий навчальний рік		Серпень-вересень	Керівник програми, заступник директора
4.	Проведення індивідуальних консультацій для членів творчої групи		Серпень-вересень	Керівник дослідно-експериментальної роботи
5.	Координація діяльності закладу освіти з науково-методичними установами району (міста), області. Визначення завдань другого року реалізації програми		Серпень-вересень	Координаційна рада
6.	Поповнення інформаційно-ресурсного банку даних. Аналіз накопиченої інформації		Серпень-травень	Заступник директора, координаційна рада
Науково-методичний етап				
1.	Ознайомлення з новою літературою з проблеми. Обговорення джерельного масиву	Індивідуальна робота	Серпень-червень	Бібліотекар, члени творчої групи
2.	Спілкування в педагогічному колективі. Поняття про соціотип. Механізм встановлення міжособистісних стосунків Моделювання типових ситуацій взаємин і спілкування в системі «вчитель-вчитель»	Лекційне заняття Навчальний тренінг	Серпень	Соціально-психологічна служба КОШОПК
3.	Проведення психолого-педагогічного дослідження соціотипу класних керівників, психологічного клімату в педагогічному колективі. Обговорення результатів дослідження. Практична вправа «Крок за кроком до успішного спілкування». Конструктивне використання відмінностей соціотипів при організації міжособистісних взаємовідносин	Навчальний тренінг	Серпень	Психолог школи, керівник програми

4.	Класний керівник як координатор взаємодії учасників навчально-виховного процесу	Семінар-практикум	Серпень	Навчально-методичний кабінет виховної роботи КОПОПК
5.	Спілкування у школі. Вчитель та учень Нормативно-правове забезпечення виховної роботи	Лекційне заняття Практична робота	Вересень	Заступник директора
6.	Проблеми взаєморозуміння вчителя й учня		Жовтень	Керівник програми, психолог школи
	Імітаційні ігри, моделювання типових ситуацій спілкування в системі «вчитель-учень»	Навчальний тренінг		
	Розробка класними керівниками індивідуальних програм самовиховання	Індивідуальна робота		
7.	Стиль педагогічної взаємодії вчителів з учнем. Проведення діагностичного дослідження «Стиль педагогічної взаємодії класних керівників закладу освіти». Обговорення результатів дослідження	Навчальний тренінг	Листопад	Соціально-психологічна служба КОПОПК
8.	Методи «входження» педагога в контакт із учнями. Методи формування позитивного психологічного клімату в класному колективі. Поради психолога	Семінар-практикум	Листопад	Психолог школи
9.	Формування позитивних емоцій школярів у практиці роботи класного керівника	Майстер-клас	Листопад	Класні керівники ЗОШ I-III ступенів № 6 м. Білої Церкви
10.	Класний колектив в системі педагогічної взаємодії. Особливості спілкування з учнями різних соціальних груп і категорій, соціометричного статусу	Лекційне заняття	Грудень	Соціально-психологічна служба КОПОПК
11.	Ознайомлення з методикою проведення соціометрії. Тактика педагогічного спілкування з учнями, що мають різний соціометричний статус	Практичне заняття	Січень	Психолог школи
12.	Ознайомлення з методами психологічних досліджень ціннісних орієнтацій та рівня самооцінки учнів, що мають різний соціометричний статус	Практичне заняття	Січень	Психолог школи, керівник програми

13.	Моделювання виховної роботи з учнями, що мають різний соціометричний статус. Шляхи подолання «психологічного бар'єру» і психологічної ізоляції окремих учнів. Розробка індивідуальних творчих проєктів «Робота з учнями, що мають різний соціометричний статус». Захист проєктів	Моделювання, семінар-практикум	Січень	Керівник програми
Практичний етап				
1.	Розробка класними керівниками індивідуальних програм самовиховання («Успішне спілкування в педагогічному колективі»)	Індивідуальна робота	Вересень	Члени творчої групи
2.	Вивчення стану здоров'я учнів класу. Аналіз результатів медичних обстежень школярів. Занесення інформації до «Соціально-психологічного та педагогічного паспорта класу». Внесення коректив до плану виховної роботи		Вересень	Медична служба школи, класні керівники
3.	Вивчення соціального статусу учнів класу. Аналіз отриманої інформації. Занесення інформації до «Соціально-психологічного та педагогічного паспорта класу». Внесення коректив до плану виховної роботи		Грудень	Класні керівники, соціально-психологічна служба школи
4.	Проведення соціометричних досліджень. Аналіз отриманої інформації. Внесення інформації до «Соціально-психологічного та педагогічного паспорта класу». Занесення коректив до плану виховної роботи		Лютий	Класні керівники
5.	Вивчення ціннісних орієнтацій та рівня самооцінки учнів, що мають різний соціометричний статус. Занесення інформації до «Соціально-психологічного та педагогічного паспорта класу»		Лютий	Класні керівники
6.	Виявлення причин психологічної ізоляції окремих учнів. Внесення коректив у план виховної роботи		Лютий	Класні керівники, психолог школи
7.	Апробація індивідуальних творчих проєктів «Робота з учнями, що мають різний соціометричний статус». Формування позитивного психологічного клімату в класному колективі		Березень-травень	Класні керівники
Системно-узагальнюючий етап				
1.	Узагальнення творчих проєктів членів творчої групи (розробки годин спілкування із школярами). Підготовка матеріалів на розгляд експертної ради		Травень	Керівник програми

2.	Систематизація діагностичних матеріалів		Травень	Соціально-психологічна служба школи
3.	Аналіз функціонування структурних підрозділів кожного рівня управління		Бережень-травень	Керівник програми
4.	Підведення підсумків реалізації програми за рік			Керівник програми
5.	Обговорення результатів виховної роботи із школярами за рік. Аналіз доцільності внесення коректив у плани виховної роботи. Планування виховної роботи із школярами на наступний рік із врахуванням результатів психолого-педагогічних досліджень	Засідання членів творчої групи	Травень	Керівник дослідно-експериментальної роботи, члени творчої групи
6.	Внесення коректив у план методичної роботи. Планування роботи на наступний рік		Червень	Керівник програми

Третій рік реалізації змісту програми

№ п/п	Основні заходи	Форма роботи	Термін виконання	Відповідальний
Аналітично-організаційний етап				
1.	Проведення експертизи творчих проєктів (розробок) класних керівників за попередній рік	Експертиза	Серпень	Експертна рада
2.	Поповнення матеріалами постійно діючої виставки «Творчість класних керівників»		Серпень	Керівник програми
3.	Аналіз планів виховної роботи з учнями на новий навчальний рік		Серпень-вересень	Заступник директора
4.	Поповнення інформаційними матеріалами постійно діючої виставки «Культура спілкування»		Серпень-травень	Бібліотека
5.	Координація діяльності закладу освіти та поза-шкільних закладів, науково-методичних установ, громадських організацій. Спрямування їх роботи на реалізацію змісту програми		Серпень-вересень	Координаційна рада, керівник програми

6.	Проведення індивідуальних консультацій з адміністрацією школи, керівником програми, членами творчої групи		Серпень-травень	Керівник дослідно-експериментальної роботи
7.	Поповнення інформаційно-ресурсного банку даних. Аналіз інформації		Серпень-травень	Заступник директора
Науково-методичний етап				
1.	Ознайомлення з психолого-педагогічною літературою з проблеми. Обговорення джерельного масиву	Індивідуальна робота	Серпень-травень	Члени творчої групи
2.	Індивідуально-типологічні особливості учнів та спілкування	Лекційне заняття	Серпень	Соціально-психологічна служба КОПОПК
3.	Темперамент. Особливості спілкування з людьми різного типу темпераменту. Психолого-педагогічні методи дослідження типу темпераменту. Вивчення власного типу темпераменту	Навчальний тренінг	Серпень	Соціально-психологічна служба КОПОПК
4.	Моделювання типових ситуацій спілкування людей, які мають різні типи темпераменту. Імітаційні та навчальні ігри	Навчальний тренінг	Серпень	Психолог школи, керівник програми
5.	Домінантні риси характеру і спілкування. Ознайомлення з психолого-педагогічними методами дослідження домінантних рис характеру учнів	Семінар-практикум	Жовтень-листопад	Психолог школи
6.	Пізнавальні інтереси школярів і спілкування. Ознайомлення з психолого-педагогічними методами дослідження пізнавальних інтересів школярів	Семінар-практикум	Листопад	Психолог школи
7.	Моделювання типових ситуацій спілкування із школярами, що мають різні пізнавальні інтереси. Залучення учнів до гурткової, клубної та секційної роботи	Навчальний тренінг	Січень	Керівник програми

8.	Моделювання типових ситуацій спілкування з учнями, що мають різні риси характеру. Розробка авторських проєктів «Індивідуальна робота з учнями класу» та «Години спілкування із школярами». Захист проєктів	Навчальний тренінг, моделювання, захист проєктів	Січень	Керівник програми
9.	Засоби і техніка педагогічного спілкування. Комунікативні технології	Лекційне заняття	Січень	Соціально-психологічна служба КОПОПК
10.	Теоретико-методологічні засади педагогіки толерантності. Ознайомлення з досвідом роботи загальноосвітньої школи I-III ступенів № 6 м. Білої Церкви	Практичне заняття	Лютий	Керівник програми, заступник директора
11.	Ознайомлення із змістом програми «Уповноважена освіта» Міжнародного фонду «Відродження»	Семінар-тренінг	Квітень	Заступник директора, Міжнародний фонд «Відродження»
12.	Ознайомлення із змістом програми «Діалог різноманітностей» Міжнародного фонду «Відродження»	Семінар-тренінг	Квітень	Заступник директора Міжнародного фонду «Відродження»
13.	Ознайомлення із модулем «Спілкуємось та діємо» програми «Сприяння просвітницькій роботі «рівний-рівному» серед молоді України щодо здорового способу життя», що реалізується Міністерством освіти і науки України, ПРООН/ЮНЕЙДС	Семінар-тренінг	Березень	Соціально-психологічна служба школи
14.	Обговорення змісту кожної представленої програми. Моделювання різних варіантів проведення виховної роботи із школярами за проблемою «Спілкування»	Моделювання	Травень	Керівник програми
15.	Розробка комплексних цільових програм виховання школярів. Захист індивідуальних проєктів (цільових програм виховання школярів із врахуванням соціометричного статусу та індивідуально-типологічних особливостей учнів класу)	Індивідуальна робота	Травень-червень	Члени творчої групи

Практичний етап				
1.	Проведення психолого-педагогічного дослідження типу темпераменту учнів класу. Аналіз отриманої інформації. Внесення інформації до «Соціально-психологічного та педагогічного паспорта класу». Співставлення особистісних характеристик вчителя та учня. Корекція планів виховної роботи за результатами дослідження	Діагностичне дослідження	Вересень	Класні керівники
2.	Проведення психолого-педагогічних досліджень пізнавальних інтересів та доміантних рис характеру школярів. Аналіз отриманої інформації. Внесення інформації до «Соціально-педагогічного та психологічного паспорта класу». Співставлення особистісних характеристик вчителя та учнів. Корекція планів виховної роботи за результатами досліджень	Діагностичне дослідження	Листопад	Класні керівники
3.	Організація роботи по залученню школярів до роботи гуртків, секцій, клубів		Вересень-грудень	Класні керівники
4.	Проведення годин спілкування, спрямованих на розвиток пізнавальних інтересів учнів класу	Різні форми	Листопад-грудень	Класні керівники
5.	Розробка авторських проєктів «Індивідуальна робота з учнями класу «Години спілкування з школярами»	Індивідуальна робота	Вересень-грудень	Класні керівники
6.	Апробація авторських проєктів. Внесення коректив до планів виховної роботи	Індивідуальна робота	Березень-червень	Класні керівники
7.	Розробка комплексних цільових програм виховання школярів		Березень	Класні керівники
Системно-узагальнюючий етап				
1.	Узагальнення творчих проєктів класних керівників. Підготовка матеріалів на розгляд експертної ради		Травень-червень	Заступник директора, керівник програми

2.	Систематизація діагностичного матеріалу		Травень-червень	Соціально-психологічна служба школи
3.	Обговорення доцільності внесення коректив до планів виховної роботи		Червень	Керівник програми
4.	Аналіз функціонування структурних підрозділів кожного рівня управління		Червень	Заступник директора, керівник програми
5.	Аналіз виконання програми за рік		Червень	Керівник програми
6.	Внесення коректив у план методичної роботи. Планування роботи на наступний рік		Червень	Керівник програми, члени творчої спілки

Четвертий рік реалізації змісту програми

№ з/п	Основні заходи	Форма роботи	Термін виконання	Відповідальний
Аналітично-організаційний етап				
1.	Проведення експертизи творчих проєктів (розробок) класних керівників. Експертиза цільових програм виховання школярів	Експертиза	Серпень	Експертна рада
2.	Аналіз планів виховної роботи	Експертиза	Серпень-вересень	Заступник директора
3.	Поновлення та оновлення змісту постійно діючих виставок «Творчість класних керівників» та «Культура спілкування»		Серпень-вересень	Бібліотекар, керівник програми
4.	Координація діяльності закладу освіти з науково-методичними установами та організаціями		Серпень-вересень	Координаційна рада
5.	Проведення індивідуальних консультацій членів творчої групи, керівника програми		Серпень-вересень	Координаційна рада, керівник дослідно-експериментальної роботи
6.	Поповнення інформаційно-ресурсного банку. Аналіз накопиченої інформації		Серпень-травень	Заступник директора

Науково-методичний етап				
1.	Ознайомлення з психолого-педагогічною літературою та обговорення її змісту		Серпень-травень	Члени творчої групи
2.	Однолітки і спілкування	Лекційне заняття	Серпень	Заступник директора
3.	Молодіжна субкультура. Ставлення дорослих до стилю поведінки молоді. Визначення рівня емпатії, конформності, конгруентності класних керівників. Рекомендації психолога щодо організації роботи по самовихованню педагогічних працівників	Лекційне заняття, індивідуальна робота	Серпень	Соціально-психологічна служба КОПОПК
4.	Самоврядування у навчальному закладі. Навчальні ігри: проектування структури учнівського самоврядування	Семинар-тренінг	Вересень	Заступник директора
5.	Ознайомлення з досвідом організації учнівського самоврядування в закладах освіти Київської області (заклади освіти м. Ірпеня, Ставищенського району, м. Білої Церкви)	Спільні семінари-практикуми, майстер-класи	Листопад-грудень	Керівник програми
6.	Обговорення отриманої інформації. Моделювання структури органів учнівського самоврядування класу. Захисти індивідуальних проєктів	Практична робота, моделювання, захист проєктів	Січень	Керівник програми
7.	Конфлікти. Стратегія поведінки в конфліктних ситуаціях	Лекційне заняття	Січень	Заступник директора
8.	Моделювання типових конфліктних ситуацій та способи їх вирішення. Відпрацювання ситуацій в системах «учень-учень», «учень-батьки», «учень-вчитель», «вчитель-вчитель», «вчитель-батьки», «батьки-батьки». Вироблення «золотих правил» спілкування на кожен день	Семинар-тренінг, моделювання	Лютий	Соціально-психологічна служба школи

Практичний етап				
1.	Відпрацювання індивідуальних планів по самовихованню	Індивідуальна робота	Вересень-травень	Класні керівники
2.	Розробка індивідуальних проєктів організації учнівського самоврядування в класі	Творча робота	Вересень	Класні керівники спільно з учнями
	Апробація розроблених проєктів		Травень	
3.	Апробація розроблених цільових програм виховання школярів	Творча робота	Вересень-травень	Класні керівники
Системно-узагальнюючий етап				
1.	Узагальнення творчих проєктів (розробок) класних керівників за рік. Підготовка матеріалів до розгляду експертної ради		Березень-травень	Керівник програми
2.	Систематизація діагностичного матеріалу		Березень-травень	Соціально-психологічні служба школи
3.	Вивчення рівня психолого-педагогічної компетентності класних керівників. Самодіагностика рівня психолого-педагогічної компетентності класних керівників. Оцінка рівня психолого-педагогічної компетентності класних керівників адміністрацією школи. Вирішення психолого-педагогічних задач		Березень	Керівник дослідно-експериментальної роботи
4.	Вивчення рівня практичної діяльності класних керівників		Квітень	Керівник дослідно-експериментальної роботи
5.	Проведення діагностики рівня сформованості позитивного психологічного клімату в педагогічному та учнівському колективах		Травень	Соціально-психологічна служба школи
6.	Аналіз функціонування структурних підрозділів кожного рівня управління		Червень	Заступник директора, керівник дослідно-експериментальної роботи
7.	Аналіз результатів реалізації змісту програми підвищення рівня психолого-педагогічної компетентності класних керівників		Червень	Керівник дослідно-експериментальної роботи

Критерії результативності

Результати реалізації змісту програми підвищення рівня психолого-педагогічної компетентності класних керівників «Спілкування» аналізуються за такими критеріями:

Критерії	Способи перевірки
1. Сформованість позитивного психологічного клімату в педагогічному колективі	Тести
2. Сформованість позитивного ставлення вчителів до необхідності професійного та особистісного розвитку	Спостереження, анкети, співбесіди
3. Підвищення рівня психолого-педагогічної компетентності класних керівників	Діагностична карта, психолого-педагогічні задачі
4. Підвищення рівня практичної діяльності (удосконалення виховної роботи)	Аналіз планів виховної роботи, спостереження, метод незалежних характеристик
5. Ріст почуття комфортності, захищеності, адаптованості учнів у закладі освіти; покращення психічного здоров'я, зниження рівня агресивності та тривожності школярів	Тести, анкети
6. Задоволеність батьків організацією навчально-виховного процесу в закладі освіти	Анкети

ПРО ПОСИЛЕННЯ УВАГИ ДО МОРАЛЬНО-СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І ПІДЛІТКІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ, ПОЗАШКІЛЬНИХ ТА ПРОФЕСІЙНО- ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Методичні поради

Потреба у поліпшенні статевого виховання учнів сьогодні зумовлена недостатньою увагою до цього питання в педагогічних колективах, серед батьківської громадськості: спостерігається відхід учителів, вихователів та батьків від цієї складної проблеми.

Про статеві взаємостосунки учні отримують нерідко перекручену, вульгарну інформацію (переважно на вулиці). Негативний вплив на психіку неповнолітніх справляє порнографія, різного роду кіно- та телепродукція на еротичну тематику, як правило, закордонного виробництва. Відлуння західної сексуальної рево-

люції змінює ставлення підлітків до власної статевої поведінки. Спостерігається зниження середнього віку першого статевого контакту (підлітки рано розпочинають статеве життя); підвищення у них сексуальної активності та зростання кількості статевих партнерів призводить до погіршення психічного, репродуктивного здоров'я, небажаної підліткової вагітності.

Викликає занепокоєння поширеність гінекологічних захворювань серед дівчаток-підлітків та високий рівень захворювань, які передаються статевим шляхом. Значних ускладнень, як у фізичному, так і в соціально-психологічному плані, завдають пологи у жінок наймолодшого віку (11–14 років). Щорічно в Україні реєструється понад 100 таких пологів.

На загальний стан здоров'я дітей і підлітків негативно впливає вживання алкоголю, наркотичних і психотропних речовин, статева нестриманість, що є ознакою різкого зниження культури поведінки та нездорового способу життя.

В умовах поширення дошлюбних статевих зв'язків, необізнаність із засобами запобігання вагітності та догляду за своїм здоров'ям, особливої гостроти набувають питання підготовки підлітків і молоді до створення в майбутньому власної сім'ї, виховання власних дітей, відповідального батьківства і безпечного материнства. Гостропроблемними наслідками не лише особистісного, але й соціального значення обертається легковажне ставлення до шлюбу та створення сім'ї. В Україні відбувається зниження кількості зареєстрованих шлюбів та зростання кількості розлучень.

Статеве виховання і підготовка учнів до сімейного життя — складова загального процесу виховної роботи загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних навчальних закладів та сім'ї.

Проблема статевого виховання потребує комплексного підходу, що базується на гуманістичних засадах і передбачає захист дітей і підлітків, надання їм допомоги у соціальному самовизначенні, активному входженні в суспільне життя, формування духовних цінностей та навичок культури здоров'я.

У здійсненні статевого виховання насамперед необхідно враховувати вікові особливості, прискорений статевий розвиток учнів, поширення негативних тенденцій у молодіжному середовищі (статева розпуста, проституція та злочинність на статевому ґрунті).

Важливо виховувати в учнів почуття поваги до себе, до інших осіб, жіночу та чоловічу гідність.

Хлопці-підлітки мають отримувати «чоловіче виховання», їм необхідно прищеплювати повагу до осіб протилежної статі. Мо-

ральним гальмом, яке регулює взаємини між статями, є виховання самоповаги й поваги до представників протилежної статі, особливо жіночої — дівчинки, подруги, жінки-матері.

Дівчатка-підлітки повинні отримувати «жіноче виховання». Одне із найважливіших завдань — виховання ніжних, суворих, вимогливих, незламних і нетерпимих до зла і несправедливості жінок.

Найінтенсивнішу виховну роботу слід проводити з дівчатками-підлітками, організм яких дозріває швидше, ніж у їхніх однокласників-хлопців.

Виняткове значення має формування у хлопців і дівчат почуття відповідальності за власні дії. Вони мають усвідомити, що розпочате у підлітковому віці статеве життя, може зашкодити здоров'ю та стати причиною трагедій в майбутньому.

Підготовка учнів до сімейного життя повинна відбуватися паралельно з такими напрямками: морально-психологічний, правовий, господарсько-економічний, загально-соціальний, естетичний.

У навчальних програмах загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладів з різних предметів: рідної мови, читання, природознавства та ін. (початкова школа); українська література, історія, біологія, правознавство, етика і психологія сімейного життя (основна і старша школа), закладено великі можливості для статевого виховання учнів та підготовки їх до сімейного життя.

Надзвичайно важливо, щоб на **уроках біології, етики і психології сімейного життя, ОБЖ, валеології** та ін. учні, вивчаючи основи наук, отримували знання про статеві відмінності в природі та суспільстві, ріст і розмноження живих організмів, репродуктивну функцію людини, негативний вплив нікотину, алкоголю, наркотиків на спадковість. Водночас, вчителі повинні звертати увагу на статеве виховання дітей та підлітків з його моральним відтінком. Учні мають отримувати на уроках уявлення про моральну чистоту, цнотливість, честь і гідність.

Позакласні, позашкільні виховні заходи (**бесіди, лекції, диспути, конференції, вечори запитань та відповідей, виконання громадських доручень, організація спортивних змагань, туристичних походів, різноманітних свят, участь у гуртках, секціях, клубах тощо**) покликані формувати правильну поведінку в міжстатевому спілкуванні дітей і підлітків.

Програми, навчальні курси спрямовані на реалізацію важливих державних документів, в яких чітко визначено завдання для працівників освітньої галузі щодо посилення уваги до здоров'я дітей та учнівської молоді:

- «Концепція державної сімейної політики» (схвалена Постановою Верховної Ради України 17.09.1999 року № 1063-XIV);
- «Про додаткові заходи щодо забезпечення виконання Національної програми «Діти України» на період до 2005 року» (затверджена Указом Президента України від 24.01.2001 року № 42/2001);
- «Про Національну програму «Репродуктивне здоров'я 2001–2005 рр.» (затверджена Указом Президента України від 26.03.2001 р. № 2003/2001);
- Програма «Українська родина» (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 14.03.2001 р. № 243);
- Міжгалузева Комплексна програма «Здоров'я нації на 2002—2011 роки» (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 10.01.2002 р. № 14);
- «Про затвердження Комплексної програми протидії торгівлі людьми на 2003–2005 роки» (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 5.06.2002 р. № 766);
- «Про затвердження заходів щодо реалізації Концепції безпечного материнства на 2002–2005 роки» (затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.10.2002 р. № 583-р).

Сім'ї, родині належить провідна роль у морально-статевому вихованні дітей і підлітків. Однак сьогодні внутрішньо-сімейні відносини в родині є складними, тому діти не знаходяться під постійним батьківським контролем.

Педагогічним колективам загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних навчальних закладів необхідно постійно співпрацювати з батьківською громадськістю, розширювати коло спілкування з батьками, іншими членами родини, покращувати організацію батьківської просвіти.

Особливо варто звернути увагу педагогічних працівників на необхідність отримання батьками педагогічного інструментарію щодо запобігання відхиленням від норм у статевій поведінці дітей і підлітків (сьогодні до цієї проблеми необхідно звертатися, починаючи з початкових класів), формування в родині, сім'ї стійкого імунітету до розпусти, розбещеності, морального невігластва, жорстокості та насильства через систему роботи університетів психолого-педагогічних знань, шкіл молодих батьків, лекторіїв, консультантів тощо.

Вважаємо за доцільне:

- провести педагогічні ради, загальношкільні та класні батьківські збори, присвячені посиленню морально-статевого виховання дітей та підлітків;

- визначити в кожному загальноосвітньому (особливо школах-інтернатах), позашкільному, професійно-технічному навчальному закладах програмні завдання для кожного вчителя, викладача, майстра, вихователя щодо посилення морально-статевого виховання конкретної групи учнів, конкретної дитини;
- сприяти проведенню профілактичних медичних оглядів дітей та підлітків лікарями-гінекологами, лікарями-урологами.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ТА ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЗАХОДІВ У ЗВ'ЯЗКУ З РОКОМ БОРЬБИ ЗІ СНІДОМ

На виконання Указу Президента України від 22.06.2001 року № 461/2001 «Про оголошення в Україні 2002 року Роком боротьби зі СНІДОм», Постанови Кабінету Міністрів України від 11 липня 2001 року № 790 «Про Програму профілактики ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2001–2003 роки», відповідного наказу Міністерства освіти і науки України від 20.07.2001 року № 540 «Про виконання Указу Президента України від 22 червня 2001 року № 461/2001 «Про оголошення в Україні 2002 року Роком боротьби зі СНІДОм», враховуючи подальше погіршення епідемічної ситуації в державі з цього захворювання, та з метою активізації боротьби зі СНІДОм, рекомендуємо загальноосвітнім навчальним закладам розробити і затвердити загальношкільні заходи з питань здорового способу життя, запобігання шкідливим звичкам у дітей та підлітків.

Останнім часом ВІЛ-інфекція (вірус імунодефіциту людини) та її кінцева стадія СНІД (синдром набутого імунодефіциту) є однією з найважливіших проблем людства. За двадцятилітню історію існування захворювання на планеті ВІЛ-інфекція вразила близько 55 млн. та забрала життя майже 21,8 млн. осіб.

Епідемія СНІДу охопила переважну більшість території нашої держави. В Україні ВІЛ-інфекція почала поширюватись з 1987 року. Особливо загрозливого характеру епідемія набрала 1995 року. За період з 1997 до 2000 року в Україні зареєстровано май-

же 37 тис. осіб ВІЛ-інфікованих, у тому числі понад 2 тис. дітей. За останні два роки збудник захворювання активно поширюється всіма трьома шляхами: через кров споживачів ін'єкційних наркотиків, через статеві стосунки, від хворої матері до дитини.

Причинами поширення ВІЛ-інфекції/СНІДу в Україні є: економічна нестабільність, безробіття, наркотизація, проституція, неефективність профілактичних заходів.

Оскільки причиною поширення ВІЛ-інфекції /СНІДу в Україні є наркотизація і проституція, слід активізувати інформаційну та роз'яснювальну роботу з питань здорового способу життя, профілактики раннього вживання наркотиків, хвороб, що передаються через кров та статевим шляхом. Ця робота повинна проводитись обдумано і цілеспрямовано з урахуванням вікових, психолого-фізіологічних особливостей учнів. Слід пам'ятати, що некваліфікована, необережна інформація може викликати нездорову цікавість і стати умовою виникнення бажання спробувати, наприклад, дію наркотиків. Необхідно уникати докладного пояснення суті наркотизації організму людини, увагу варто зосередити на тому, як, і з ким треба говорити про подібні захворювання.

Необхідно взяти до уваги такі поради:

- подаючи інформацію про ВІЛ-інфекцію/СНІД, не варто обмежуватися проведенням лише окремих бесід, спеціальних лекцій тощо: така робота має стати складовою частиною різноманітних виховних заходів для учнів;
- профілактична робота щодо боротьби зі СНІДом, наркоманією повинна зосереджуватися не на фіксації шкідливих наслідків, наприклад, вживання наркотиків, психотропних речовин, а на реальних перевагах здорового способу життя;
- повинен забезпечуватися комплексний і систематичний виклад усіх знань щодо активізації боротьби зі СНІДом та профілактики цього інфекційного захворювання;
- вся робота повинна підпорядковуватися основній і важливій меті: виховання у дітей та підлітків почуття відповідальності за стан власного здоров'я і власну поведінку.

Пріоритетним напрямком профілактичної роботи навчальних закладів залишається інформаційно-просвітницька робота з дітьми та учнівською молоддю.

Метою такої роботи в загальноосвітніх навчальних закладах слід вважати:

- зміцнення морального та фізичного здоров'я учнів;
- привернення уваги учнівської молоді до власного здоров'я та розвиток умінь і навичок збереження його;

- попередження адиктивної поведінки серед підлітків та учнівської молоді;
- постійна пропаганда принципів здорового способу життя, підготовка молодих волонтерів, які працюють з однолітками;
- інформування дітей та підлітків про негативні наслідки вживання наркотичних засобів (тютюну, алкоголю, наркотичних та психотропних речовин);
- залучення батьків та широкої громадськості до утвердження принципів здорового способу життя.

Реалізація даної мети передбачає організацію та проведення таких форм роботи:

- днів, тижнів, місяців профілактики шкідливих звичок;
- колективних, індивідуальних бесід, профілактичних консультацій;
- диспутів, дискусій, обміну думками та обговорення матеріалів преси, книг (за темою), вечорів запитань та відповідей;
- «круглих столів» (діалог з проблеми);
- усних журналів (тематичних);
- анкетування (тестування);
- психологічних тренінгів;
- рольових вправ, комунікативних ігор;
- клубів за інтересами (КВК, гри «ЩО? ДЕ? КОЛИ?»);
- зустрічей з медичними працівниками, представниками правоохоронних органів;
- зустрічей (за бажанням та згодою) з тими, хто позбувся шкідливих звичок;
- конкурсів, виставок дитячих творчих робіт, залучення учнів до розробок інформаційних матеріалів (газет, буклетів тощо);
- семінарів для молодих волонтерів, які працюють з однолітками «рівний-рівному».

Вчителю, вихователю, психологу доцільно використовувати у груповій та індивідуальній роботі з учнями щодо формування навичок здорового способу життя програми психолого-валеологічних тренінгів, розроблені фахівцями Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України та громадських організацій (Фонд профілактики хімічних залежностей та СНІДу, ГО «Психокультура», Асоціація «Валеосфера», Центр оздоровлення школярів «Ітош») — формування навичок здорового способу життя у дітей та підлітків. За редакцією В.Г. Панка. — Київ. — Ніка-Центр. — 2001. У згаданому навчально-методичному посібнику подано рекомендації щодо шляхів та

методів формування у дітей та підлітків орієнтації на здоровий спосіб життя. Учні мають зрозуміти, що між захворюванням на СНІД, вживанням наркотичних речовин, правопорушеннями і злочинністю існує тісний зв'язок.

У посібнику в рамках превентивної освіти значна увага приділяється питанням профілактики наркоманії, алкоголізму, тютюнокуріння.

Загальноосвітнім навчальним закладам доцільно створити спеціалізовані центри з боротьби із ВІЛ-інфекцією/СНІДом під егідою «АнтиСНІД». Їх можна створювати як в кожному загальноосвітньому (позашкільному) навчальному закладі, так і на базі декількох навчальних закладів (міжшкільні), а також варто відкрити районні центри «АнтиСНІД». Очолити центри мають вчителі-волонтери, учні-старшокласники, батьки, що мають певні здібності до роботи зі згаданої проблеми.

Метою та завданнями діяльності центрів «АнтиСНІД» є:

- профілактична робота щодо розповсюдження ВІЛ-інфекції, хвороб, що передаються статевим шляхом, наркоманії та інших соціально-небезпечних захворювань шляхом конкретно інформування та просвітництва дітей і підлітків;
- тестування серед учнів з проблеми ВІЛ/СНІДу;
- створення спеціалізованої бібліотеки, відеотеки зі згаданої проблеми;
- підготовка та розповсюдження тематичних інформаційних матеріалів (стінівки, плакати, буклети тощо);
- організація і проведення учнівських акцій і заходів, спрямованих на первинну профілактику і формування навичок здорового способу життя;
- підготовка волонтерів та інструкторів для інформаційної роботи в навчальних закладах.

Спеціалізовані центри «АнтиСНІД» можуть проводити лекторії для батьків з питань організації сімейного виховання щодо формування навичок здорового способу життя у дітей та підлітків, вечори знайомств, сімейного відпочинку, тематичні вечори, рольові ігри, обмін досвідом, тренінги, засідання «круглого столу».

Особливу увагу в діяльності згаданих центрів слід приділити:

- підготовці учнівської молоді до сімейного життя;
- роботі з дітьми девіантної поведінки, схильними до бродяжництва та жебрацтва — «діти вулиці», для яких загроза зараження СНІДом досить висока;
- роботі з дітьми-сиротами, з дітьми, позбавленими батьківського піклування;
- роботі з дівчатами-підлітками групи ризику.

Профілактичну роботу доцільно проводити за принципом диференціації, тобто окремо з такими групами учнів, які:

- мають схильність до порушень правил поведінки та агресивності;
- вживають алкогольні напої, наркотичні, психотропні речовини та курять;
- мають певні ознаки наркоманії, перебувають на обліку у наркологічній службі;
- проживають у неблагополучних сім'ях.

Центри «АнтиСНІД» готують проведення акцій:

- у травні місяці, присвячені боротьбі з наркоманією;
- 1 грудня — Всесвітній день боротьби зі СНІДом під назвою: «Що треба знати всім про СНІД, щоб вільним став від нього світ?»

У ході проведення акцій учні мають засвоїти, що:

- вірус ВІЛ-інфекції поступово руйнує частини імунної системи, яка захищає організм від хвороб;
- СНІД — це завершальна, небезпечна для життя, стадія зараження ВІЛ. СНІД означає, що вірус імунодефіциту людини спричинив сильні ушкодження імунної системи людини. Організм залишився беззахисним перед інфекціями, з якими бореться імунна система;
- шляхи зараження ВІЛ/СНІДом;
- коли ВІЛ/СНІД не передається;
- симптоми і перебіг хвороби (постійне відчуття втоми, пітливість ніг, особливо в нічний час, безпричинне схуднення до 10 кг протягом місяця, відсутність апетиту, діарея тривалий час (більше місяця), сухий кашель, що не припиняється і не піддається лікуванню, задишка, підвищена температура тіла до 38°C тривалий час, збільшення лімфатичних залоз на шії під пахвами або в паху, висипання на шкірі).

Крім того, **учні повинні пам'ятати, що:**

- страх — це не метод профілактики розповсюдження ВІЛ-інфекції/СНІДу;
- за зовнішнім виглядом не можна визначити, хто заражений, а хто — ні;
- хворі на ВІЛ-інфекцію інколи виглядають здоровими, хоч вони є вірусоносіями;
- ВІЛ-інфіковані часто самі не знають про свій стан, а ті, хто знають, часто приховують це;
- безпечний секс свідчить про бережне ставлення партнерів один до одного;
- необхідно дотримуватись правил безпечного сексу, бути обачним у виборі партнера;

- обережність має стати зброєю проти ВІЛ-інфекції/СНІДу.
- ВІЛ-інфіковані особи та хворі на СНІД потребують соціального захисту, милосердя і співчуття, шанобливого ставлення до людської гідності з боку суспільства;
- усвідомлення загрози ВІЛ/СНІДу, знання про основні шляхи поширення інфекції, правильна поведінка — основний вид захисту для всіх нас на сьогоднішній день;

Орієнтовна тематика бесід для учнів з питань попередження захворювання на СНІД

4–5 класи

1. Учням про попередження СНІДу в Україні.
2. Що потрібно знати учням про СНІД?
3. СНІД і ти.
4. Небезпека захворіти на СНІД для твоїх друзів, родичів і тебе.
5. Учням про способи зараження, шляхи передачі та ознаки СНІДу.
6. Що ми знаємо про ВІЛ-інфікованих людей.
7. Медичні методи попередження СНІДу.
8. Індивідуальна гігієна — запорука попередження СНІДу.

6–8 класи

1. Актуальність попередження СНІДу в Україні.
2. Чи потрібні учням знання про СНІД?
3. «Міфи» і правда про СНІД.
4. Звідки ти можеш одержати інформацію про СНІД?
5. Небезпека захворіти на СНІД для твоїх друзів, родичів і тебе.
6. СНІД; способи зараження, шляхи передачі, ознаки.
7. Вірус імунодефіциту людини (ВІЛ), його вплив на організм людини.
8. Способи зараження ВІЛ, шляхи передачі ВІЛ та ознаки СНІДу.
9. Попередження СНІДу:
 - а) медичні методи;
 - б) соціальні методи;
 - в) індивідуальні методи (прийняття рішень, інформованість індивідуальна гігієна, моральні та духовні аспекти).
10. Твій внесок у справу попередження СНІДу.

9–11 класи

1. Наркоманія і СНІД.
2. Особливості виникнення і розвитку наркотичної залежності у неповнолітніх.
3. Чому неповнолітні починають вживати наркотичні речовини?
4. Вплив наркотичної залежності на працездатність та професійну діяльність.
5. Наркоманія і ступінь ризику ВІЛ-інфікування.
6. Особливості розвитку епідемії СНІДу в Україні.
7. Шляхи попередження ВІЛ-інфікування: соціальні, психологічні, медичні, гігієнічні.
8. Основні положення Закону України «Про запобігання захворювання на СНІД та соціальний захист населення».
9. Будова ВІЛ та його властивості (руйнування клітин імунної системи людини вірусом).
10. Регіональні та національні особливості поширення СНІДу.

Орієнтовна тематика бесід для дівчаток-підлітків з проблем статевої культури та поведінки

У наш час загальноосвітні навчальні заклади у спілкуванні з учнями повинні позбавлятися від заборон на «делікатні» теми. Особливу увагу необхідно приділяти статево-вихованню і сексуальній освіті дівчаток-підлітків. Учениць доцільно знайомити з найелементарнішими знаннями про шлюб та сім'ю, репродуктивну функцію людини, статевий та психосексуальний розвиток особистості, культуру взаємин обох статей. Систему статевого виховання і просвіти слід розглядати як складову частину процесу формування особистості в цілому. Тому метою проведення бесід з дівчатами-підлітками слід вважати:

- розширення знань про психофізіологічні особливості розвитку організму дівчинки;
- формування навичок здорового способу життя та готовності до створення повноцінної сім'ї;
- викликати у дівчаток підліткового віку бажання до самовдосконалення, самоствердження як особистості;
- попередження відхилень у статевій свідомості та поведінці дівчаток-підлітків, розпусти та статевої злочинності.

Працюючи окремо з колективом дівчаток-підлітків, рекомендуємо користуватися основними дидактичними принципами: знання мають подаватися від простого до складного, від часткового до загального. Варто застосовувати традиційні методи

навчання: бесіда, розповідь, пояснення, демонстрація кіно- та відеоматеріалів (пояснювальні-ілюстративні); евристична бесіда, пошук, дослідження (проблемно-пошукові методи).

Запропонована тематика бесід з проблем статевої культури та поведінки розрахована на дівчаток, що навчаються у 4–8 та 9–11 класах.

Орієнтовна тематика бесід для учениць 4–8 класів

1. Характерні особливості жіночої статі.
2. Статеві особливості розвитку, будови і функції організму дівчинки (емоції, поведінка, міжстатеве спілкування).
3. Вплив статевого дозрівання на самопочуття і настроїв дівчаток.
4. Чому підлітковий вік називається «важким», критичним?
5. Вікові та статеві особливості індивідуального здоров'я дівчинки.
6. Особливості формування здоров'я молодших школярів (дівчаток).
7. Початок і строки статевого дозрівання дівчаток. Зміни у фізичному розвитку.
8. Культура володіння собою як основа найменш конфліктного вирішення протиріч у період статевого дозрівання.
9. Сексуальні експериментування як прояви сексуальної поведінки.
10. Психологічні й фізіологічні протипоказання початку статевого життя, вагітності, абортів дівчаток-підлітків.
11. Попередження венеричних захворювань, профілактика СНІДу серед неповнолітніх.
12. Попередження підліткової вагітності.
13. Особиста гігієна дівчинки.
14. Гігієнічні вимоги до одягу дівчинки: одяг і здоров'я.
15. Попередження вживання алкоголю, наркотичних речовин та куріння серед дівчат-підлітків.

Орієнтовна тематика бесід для учениць 9–11 класів

1. Статеві психофізіологічні особливості розвитку дівчинки — підлітка.
2. Психосексуальний розвиток і статеві соціалізація дівчинки.

3. Товаришування, дружба, кохання, секс.
4. Вікові особливості статевих стосунків дівчат.
5. Репродуктивна функція юнака і дівчинки.
6. Шкідливість для здоров'я і принципи запобігання вагітності у підлітковому віці.
7. Принципи особистої гігієни тіла дівчинки.
8. Підліткові вугри, їх попередження та догляд за шкірою, дівчатам про косметику.
9. Харчування, краса і здоров'я.
10. Сексуальна культура і здоров'я.
11. Стать і статева свідомість.
12. Психосексуальна культура і здоров'я.
13. Попередження статевих розладів та ХПСШ (інфекційні хвороби, які передаються через статеві зносини).
14. Попередження згвалтування та статевого насильства, статевих відхилень та збочень.
15. Раннє статеве життя неповнолітніх, його причини та наслідки:
 - а) медико-фізіологічні;
 - б) морально-психологічні;
 - в) соціально-правові.
16. Шлюб, сім'я та здоров'я. Пріоритет здоров'я в сім'ї.
17. Запобігання вроджених вад у дітей.
18. Особливості здоров'я вагітної і породіллі:
 - а) зміни фізичного здоров'я;
 - б) зміни психічного стану.
19. Планування сім'ї і попередження небажаної вагітності.
20. Формування здоров'я дітей і принципи догляду за немовлятам.
21. Система охорони здоров'я матері і дитини в Україні.
22. Формування, збереження і зміцнення фізичного і психічного здоров'я дітей, підлітків та молоді як основна умова здоров'я народу України.
23. Сексологія як наука, її значення для збереження і зміцнення здоров'я.

Орієнтовна тематика бесід для учнів з питань профілактики пияцтва, алкоголізму та наркоманії

Працюючи над реалізацією Законів України «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», Указів Президента України, Національної доктрини розвитку освіти України у XXI

столітті, Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної програми патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства», загальноосвітні навчальні заклади повинні організувати виховну роботу з учнями відповідно до сучасних вимог життя.

Головне завдання сьогодні — пропагувати здоровий спосіб життя, здійснювати заходи щодо профілактики, наркоманії та алкоголізму серед дітей, правопорушень та злочинності.

Роботу із запобігання негативним проявам у поведінці учнів рекомендуємо проводити з урахуванням вікових, індивідуальних особливостей. Значна роль відводиться педагогу, його компетентності, особистому прикладу.

Бесіда — найбільш розповсюджена форма роботи в школі. Готуючи бесіду на запропоновану тематику, класний керівник (вихователь) продумує план, підбирає ілюстративні та інші матеріали, залучає учнів до проведення виховного заходу. Розпочати виховний захід можна із ознайомлення з виставкою літератури, переглянути кінофільми або прослухати аудіо касету з даної теми.

Педагог має переконливо на конкретних прикладах проілюструвати наслідки неправильних вчинків дітей-підлітків, допомогти учням розібратися в складних ситуаціях, викликати їх на відверту розмову.

Орієнтовна тематика бесід

1–4 класи

1. Учням про алкоголь і наркотики.
2. Наркотики — шкідливі отруйні речовини.
3. Вплив фізичної культури та спорту на зміцнення здоров'я. Безалкогольне дозвілля.
4. Пити — здоров'ю шкодити. Що таке добре, а що погано.
5. Права і обов'язки учнів.

5–9 класи

9. Тверезість — норма життя.
10. Алкоголь і здоров'я.
11. Підлітку особливо шкідливий алкоголь.
12. Хвороби, викликані алкоголем.
13. Вуличний травматизм і алкоголь.
14. Наркоманія — тяжке захворювання.
15. Боротьба з пияцтвом та алкоголем — справа всіх і кожного.

16. Охорона громадського порядку — обов'язок кожного. Законодавство про боротьбу з пияцтвом та наркоманією.

10–11 класи

9. Сучасна медицина про шкідливий вплив алкоголю на здоров'я.
10. Вплив алкоголю на потомство: п'ють батьки — страждають діти.
11. Алкоголь руйнує сім'ю.
12. Пияцтво руйнує сім'ю.
13. Пристрасть до алкоголю — це небезпечно!
14. Вплив алкоголю на продуктивність праці.
15. Від пияцтва до злочину — один крок.
16. Вино — ворог мудрості і спільник божевілля.
17. Шляхи викоренення пияцтва та наркоманії.

Орієнтовна тематика бесід для учнівської молоді (група ризику)

6. Безумство з моєї вини.
7. Відповідальність неповнолітніх перед законом за пияцтво.
8. Кримінальна відповідальність неповнолітніх перед законом за пияцтво. Відповідальність за прилучення неповнолітніх до пияцтва.
9. Алкоголізм та наркоманія — медико-соціальна проблема (причини, поширення, наслідки).
10. Шкідливий вплив наркотиків на здоровий організм підлітка.
11. Дівчатам-підліткам про алкоголізм та наркоманію.

Тематика занять з батьками (у межах програми батьківської просвіти)

14. Закони України про відповідальність батьків за виховання своїх дітей.
15. Благополучні і неблагополучні сім'ї: за і проти своїх дітей.
16. Наркоманія — тяжке захворювання. Причини виникнення, процес лікування, наслідки.
17. Медицина і народна фармакологія. Препарати для лікування.
18. Адміністративна і кримінальна відповідальність за незаконний посів, вирощування та збут маку.
19. Вплив наркоманії на подальшу долю підлітків: навчання, працевлаштування та створення сім'ї.

20. Загальнобіологічна дія наркотиків — вплив на організм людини, його органи і системи.
21. Генетична дія наркотиків — вплив на спадковість організму, потомство.
22. Медична дія наркотиків — шкідливі наслідки для здоров'я людини, тривалості її життя.
23. Соціологічна дія наркотиків — негативний вплив на виробничу діяльність.
24. Наркоманія і СНІД. 2002 рік оголошено Роком боротьби зі СНІДом.
25. Форми соціального контролю за дотриманням правових і моральних норм поведінки неповнолітніх.
26. Чи треба родині все знати про коло друзів своєї дитини?

Пам'ятка для батьків

«Що робити, якщо Ви відчуваєте, що Ваша дитина вживає наркотики»

7. Намагатися не драматизувати ситуацію, зберегти спокій у сім'ї.
8. Насамперед Вам треба відверто і довірливо поговорити з дитиною. Важливо зрозуміти, чи усвідомлює підліток свою пристрасть як нещастя? Можна почати із такого запитання: «Чи можемо ми для тебе щось зробити?»
9. Переконайте, що дитині потрібна консультація. Негайно дізнайтеся, де можна розшукати компетентного лікаря-нарколога.
10. Не запитуйте імен та адреси друзів підлітка, не шукайте винних.
11. Терміново влаштуйте для дитини надто несподівано-радісне: подарунок, поїздку, свято. Зробіть все, щоб дитина усвідомила своє «викриття» не як приниження, а як можливість порятунку.
12. Не шкодуйте для цього ні сил, ні часу.

Список використаної літератури

1. Указ Президента України «Про оголошення в Україні 2002 року Роком боротьби зі СНІДом» від 22.06.2001 р. № 461/2001.
2. Програма профілактики ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2001–2003 роки. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 11.07.2001 р. № 790.

3. Актуальні проблеми валеологічної освіти: стратегії та методи викладання і навчання 4–7 клас. — Експериментальний посібник для вчителів-валеологів. — Саскатун-Київ, — 1996.
4. Актуальні проблеми валеологічної освіти: стратегії та методи викладання і навчання 8–11 клас. — Експериментальний посібник для вчителів-валеологів. — Київ. — 1997.
5. ВІЛ/СНІД. Епідемія поширюється. — Галич. — 1999 р.
6. «Діалог», 2001 р. Журнал Української Мережі Інформаційних Центрів з ВІЛ/СНІДу.
7. Інформаційний збірник Міносвіти України. — 1999 — № 19 (жовтень).
8. Позакласний час. — 2000, № 3.
9. Репродуктивне та статеве здоров'я підлітків в Україні (Ситуаційний аналіз). — К. — 1999 р.
10. Рівний — рівному. — Календар для учнів. — «Богдана». — Київ. — 2001.

БАТЬКАМ ПРО ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНО-СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Конституцією України визначено, що людина, її життя і здоров'я — найвищі соціальні цінності держави. Майбутнє країни обумовлюється демографічною ситуацією та станом здоров'я її громадян. Стратегічне значення для забезпечення сталого розвитку нашого суспільства має стан фізичного, духовного і соціального благополуччя.

На економічну ситуацію в Україні негативно впливає демографічна криза, що охоплює всю її територію. Викликає занепокоєння стан репродуктивного здоров'я дітей і молоді, поширення у молодіжному середовищі хвороб, що передаються статевим шляхом.

Потреба в поліпшенні статевого виховання учнів сьогодні зумовлена недостатньою увагою до цього питання в педагогічних колективах, серед батьківської громадськості тощо — спостерігається відхід вчителів, вихователів та батьків від такої складної проблеми.

Про статеві взаємостосунки учні отримують нерідко перекручену, вульгарну інформацію (переважно на вулиці). Негативний вплив на психіку неповнолітніх справляє порнографія, різного роду кіно- та телепродукція на еротичну тематику в основному

закордонного виробництва. Відлуння західної сексуальної революції змінює ставлення наших підлітків до власної статевої поведінки. Спостерігається зниження середнього віку першого статевого контакту (підлітки рано розпочинають статеве життя), підвищення у них сексуальної активності та зростання кількості статевих партнерів призводить до погіршення психічного, репродуктивного здоров'я, небажаної підліткової вагітності.

Викликає занепокоєння поширеність гінекологічних захворювань серед дівчаток-підлітків та високий рівень захворювань, які передаються статевим шляхом. Значних ускладнень як у фізичному, так і в соціально-психологічному плані, можуть завдати пологи у жінок наймолодшого віку (11–14 років). Щорічно в Україні реєструється понад 100 таких пологів.

На загальний стан здоров'я дітей і підлітків негативно впливає вживання алкоголю, наркотичних і психотропних речовин, статева нестриманість, що є ознакою різкого зниження культури поведінки та нездорового способу життя.

В умовах поширення дошлюбних статевих зв'язків, необізнаність із засобами запобігання вагітності та догляду за своїм здоров'ям, особливої гостроти набувають питання підготовки підлітків і молоді до створення в майбутньому власної сім'ї, виховання власних дітей, відповідального батьківства і безпечного материнства. Гостропроблемними наслідками не лише особистісного, але й соціального значення обертається легковажне ставлення до шлюбу та створення сім'ї. В Україні все ще відбувається зниження кількості зареєстрованих шлюбів та зростання кількості розлучень.

Статеве виховання і підготовка учнів до сімейного життя — складова загального процесу виховної роботи загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних навчальних закладів та сім'ї.

Варто зазначити, що статеве виховання — це система педагогічних, медичних, правових заходів, спрямованих на формування у дітей та підлітків правильного ставлення до питань статі та статевого життя. Статеве виховання має на меті сприяти гармонійному розвитку особистості, повноцінному формуванню дітородної функції у підлітків, підготовці їх до майбутнього сімейного життя. Це одна із складових цілісного процесу виховної роботи у загальноосвітньому навчальному закладі та сім'ї. Необхідною, важливою умовою ефективності статевого виховання підлітків є єдиний підхід зі сторони батьків, педагогів, психологів, медпрацівників та інших.

Перш за все, проблема статевого виховання потребує комплексного підходу, що базується на гуманістичних засадах і передба-

чає захист дітей і підлітків, надання їм допомоги у соціальному самовизначенні, активному входженні в суспільне життя, формування духовних цінностей та навичок культури здоров'я.

У здійсненні статевого виховання насамперед необхідно враховувати вікові особливості, прискорений статевий розвиток учнів, поширення негативних тенденцій у молодіжному середовищі (статева розпуста, проституція та злочинність на статевому ґрунті).

Хлопці-підлітки мають отримувати «чоловіче виховання», їм необхідно прищеплювати повагу до осіб протилежної статі. Моральним гальмом, яке регулює взаємини між статями є виховання самоповаги й поваги до представників протилежної статі, особливо жіночої — дівчинки, подруги, жінки-матері.

Дівчатка-підлітки повинні отримувати «жіноче виховання». Одне з найважливіших завдань — виховання ніжних, вимогливих, незламних і нетерпимих до зла і несправедливості жінок.

Найінтенсивнішу виховну роботу слід проводити з дівчатками-підлітками, організм яких дозріває швидше, ніж у їхніх однокласників-хлопців.

Зокрема батькам, педагогам необхідно знати, що підлітковий вік (від 11–12 до 15–17 років) — це період, коли відбувається перехід від дитинства до дорослості. Перехідний вік (підлітковий вік дитини) майже всіх батьків застаеть знаєцька.

Основними етапами формування дорослості є: виникнення у підлітка потреби, щоб до нього ставились як до дорослого, прагнення до самостійності і бажання, щоб дорослі не втручалися в деякі сфери його життя, наявність власної лінії поведінки тощо. Неврахування таких загальних рис підліткового віку може спричинити виникнення конфліктів.

У цей період відбувається функціональна перебудова більшості органів і систем організму: прискорений ріст, збільшення маси тіла, фізична, нервово-психічна активність, посилений обмін речовин, значне напруження в роботі залоз внутрішньої секреції (особливо статевих).

Виняткове значення має формування у хлопців і дівчат почуття відповідальності за власні дії. Вони мають усвідомити, що розпочате у підлітковому віці статеве життя може зашкодити здоров'ю та стати причиною трагедій в майбутньому.

Підлітки, які ведуть безладне статеве життя можуть мати незадовільні взаємини з батьками та учителями. Для дівчат-підлітків раннє статеве життя виступає як засіб збереження емоційного контакту (щоб не залишитися в ізоляції). У стосунках з однокласниками хлопці-підлітки прагнуть до самоствердження у

«своїй» групі. Вживання алкоголю, наркотичних речовин, куріння безладні статеві стосунки — це своєрідний засіб утвердження в якості «свого» чи «своєї» у групі однолітків.

Відхилення у статевій поведінці — наслідок певних зрушень у статевій самосвідомості та неправильного формування навичок статево-рольової поведінки підлітків. Відхилення мають педагогічні, психологічні та соціальні причини. До педагогічних причин відносимо недоліки в організації та проведенні статевого виховання підлітків. До недавніх часів воно проводилось за принципом заборони та замовчування, що не відповідало перспективам суспільного та культурного розвитку. Суперечності у самій системі соціально-нормативних зразків сучасної культури відносять до соціальних причин. Розбіжності між офіційними і неофіційними нормами, між пережитками минулого та поширенням різного роду сексологічних знань (або порнографічної продукції) сьогодні спричинює відхилення у статевій поведінці підлітків. Психологічні причини: недостатній інтелектуальний розвиток, неприйняття будь-яких вимог батьків, педагогів (корекційна робота), порушення статевої ідентифікації, недоліки у формуванні статево-рольової поведінки.

Будь-яке з відхилень у статевій поведінці є негативним фактором, що може привести до порушень у психіці підлітків. У будь-якому випадку дитина не повинна залишатися на самоті зі своїми переживаннями сумніватися у власній неповноцінності, уникати спілкування з оточуючими людьми, втрачати повагу до самої себе як до особистості.

У змісті навчальних програм загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладів (гуманітарно-природничі предмети) закладені великі можливості для статевого виховання учнів та підготовки їх до сімейного життя.

Надзвичайно важливо, щоб на уроках біології, етики і психології сімейного життя, ОБЖ, валеології учні не тільки вивчали основи наук, отримували знання про статеві відмінності в природі та суспільстві, ріст і розмноження живих організмів, репродуктивну функцію людини, негативний вплив нікотину, алкоголю, наркотиків на спадковість, але й разом з тим вчителі звертали увагу на статево виховання дітей та підлітків з його моральним підґрунтям і ціннісними орієнтаціями. Учні мають діставати на уроках уявлення про моральну чистоту, цнотливість, честь і гідність.

Позакласні, позашкільні виховні заходи (бесіди, лекції, диспути, конференції, вечори запитань та відповідей, виконання громадських доручень, організація спортивних змагань, туристичних походів, різноманітних свят, участь у гуртках, сек-

ціях, клубах тощо) покликані формувати правильну поведінку в міжстатевому спілкуванні дітей і підлітків.

Сьогодні в Україні напрацьовано цікавий досвід роботи Шкіл сприяння здоров'ю, педагогічні колективи яких значну увагу приділяють морально-статевому вихованню.

У загальноосвітній середній школі № 56 міста Донецька педагогічний колектив успішно реалізує програму, основна мета якої — гармонійний розвиток особистості школяра, формування фізичного, психічного, морального здоров'я учнів в умовах безперервної валеологічної освіти.

Педагогічний колектив спеціалізованої середньої загальноосвітньої школи № 34 Подільського району міста Києва серйозну увагу приділяє морально-статевому вихованню учнів, в школі здійснюється психолого-корекційна робота з питань мотивації на здоровий спосіб життя, попередження проявів відхилень у статевій поведінці дітей і підлітків. Особливого значення педагоги школи приділяють просвітницькій роботі з батьками.

Пріоритетним напрямком діяльності навчально-виховного комплексу «Дивосвіт» міста Жовті Води Дніпропетровської області є актуалізація значущості мотивів ведення здорового способу життя, активної і свідомої участі кожної дитини в творенні власного здоров'я. У закладі регулярно проводяться консультації лікарів для учнів та батьків з питань збереження репродуктивного, статевого здоров'я.

У навчально-виховному комплексі «Сузір'я» (гімназія № 7) міста Одеси діє авторська програма «Культура здоров'я», впроваджується система семінарів-тренінгів щодо профілактики здорового способу життя. Систематично проводяться лекції для батьків на теми «Сім'я як основа формування культури здоров'я», «Статеве виховання».

Напрацьовано цікавий досвід роботи у гімназії № 2 міста Хмельницького. В учнів формується активна громадянська позиція щодо дотримання принципів здорового способу життя.

Педагоги навчально-виховного комплексу № 28 міста Дніпропетровська постійно проводять роботу щодо формування морально-етичної культури підлітків, по-державницькому підходять до питань збереження та зміцнення здоров'я учнів.

Міністерство освіти і науки України підтримує та запроваджує в регіонах України цілий ряд тренінгових програм, які сприяють зміцненню та збереженню здоров'я учнів.

Затверджено Концепцію формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді, в якій велика увага приділяється формуванню в учнів стійких моральних якостей, осо-

бистої відповідальності за власне здоров'я, свідомому вибору на користь безпечного материнства і відповідального батьківства. Вищезазначені програми, навчальні курси спрямовані на реалізацію важливих державних документів, в яких чітко визначені завдання для працівників освітньої галузі щодо посилення уваги до здоров'я дітей та учнівської молоді:

- «Концепція державної сімейної політики» (схвалена Постановою Верховної Ради України 17.09.1999 року № 1063-ХІУ);
- «Про додаткові заходи щодо забезпечення виконання Національної програми «Діти України» на період до 2005 року» (затверджена Указом Президента України від 24.01.2001 року № 42/2001);
- «Про Національну програму «Репродуктивне здоров'я 2001–2005 рр.» (затверджена Указом Президента України від 26.03.2001 р. № 2003/2001);
- Програма «Українська родина» (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 14.03.2001 р. № 243);
- Міжгалузєва Комплексна програма «Здоров'я нації на 2002–2011 роки» (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 10.01.2002 р. № 14);
- «Про затвердження Комплексної програми протидії торгівлі людьми на 2003–2005 роки» (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 5.06.2002 р. № 766);
- «Про затвердження заходів щодо реалізації Концепції безпечного материнства на 2002–2005 роки» (затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.10.2002 р. № 583-р).

Сім'я була, є і завжди буде найпершим соціальним середовищем для дитини та одним із головних осередків відтворення людської цивілізації, окремої нації. Сім'ї належить значна роль у збереженні та зміцненні фізичного, морального, духовного здоров'я, формуванні міжстатевих стосунків та соціалізації дитини. Беручи до уваги інтимний характер статевого виховання, важливо підкреслити особливу роль батьків у його забезпеченні. Саме сім'я найбільш придатна для здійснення цього процесу неформальними засобами. Батьки прагнуть виховувати своїх синів і дочок справжніми громадянами, прищеплювати їм високі моральні якості майбутнього сім'янина, формувати у юнаків і дівчат свідоме ставлення до власного здоров'я.

Важко переоцінити ефект батьківського та материнського впливу на формування особистості підлітків. Для сина батько буває більш жорстокішим і авторитетнішим, ніж мати. Його роль важливіша для формування у сина соціально значущих, зокрема

статеворольових, моральних якостей, почуття відповідальності та чоловічої гідності.

Надмірна суворість батька, його брутальність, зловживання алкоголем тощо негативно відбивається на вихованні дітей. В таких умовах діти більше прив'язуються до матері.

Мати для доньки — найперша порадиця, а батько — перший у житті дівчинки-підлітка зразок чоловіка-сім'янина. На засвоєння статевих ролей у сім'ї хлопцями й дівчатами (синами і доньками) величезний вплив має досить мужній батько і досить жіноча мати.

Доцільно зважати на те, що у неповних сім'ях засвоєння дитиною статевих ролей утруднюється у зв'язку з відсутністю одного з батьків. Хлопчики-підлітки, що ростуть без батька, можуть конфліктувати з матерями, або мимоволі засвоювати жіночі зразки поведінки.

Педагогічні працівники (класні керівники, вихователі, психологи) мають надавати батькам інформацію про ефективні, дієві підходи до виховання дітей. Шкільний психолог, достатньою мірою володіючи певними знаннями і необхідними методиками, може проаналізувати поведінку юнака чи дівчини, оцінити ефективність виховного впливу на них, узагальнити одержаний матеріал, оформити на його основі методичні рекомендації для групової чи індивідуальної роботи з підлітками та їх батьками.

Значну допомогу батькам, а також педагогам щодо статевого виховання можуть і повинні надавати підліткові лікарі. Вони можуть у популярній формі розповісти окремо дівчатам-підліткам, окремо хлопчикам-підліткам про необхідність дотримання індивідуальної гігієни, режиму дня та харчування, про особливості чоловічого і жіночого організму в різні вікові періоди та вплив шкідливих звичок, раннього і безладного статевого життя на здоров'я підлітків, про небезпеку венеричних захворювань, ВІЛ/СНІД та ін.

Особливо увагу педагогічних та медичних працівників звертаємо на необхідність отримання батьками педагогічного інструментарію щодо запобігання відхиленням від норм у статевій поведінці дітей та підлітків (сьогодні до цієї проблеми необхідно звертатися, починаючи з учнів початкових класів), формування в родині, сім'ї стійкого імунітету до розпусти, розбещеності, морального невігластва, жорстокості та насильства через систему роботи університетів психолого-педагогічних знань, шкіл молодих батьків, лекторіїв, консультативних пунктів тощо.

Майбутнє країни, нації, кожного з нас — у наших дітях. Якщо у підлітків будуть сформовані такі важливі якості, як чесність,

скромність, гордість, повага до людини, вони будуть зростати фізично і морально здоровими, духовно багатими, — нам (батькам, педагогам) не буде підстав боятися за їхню долю, подальше життя.

Орієнтовна тематика бесід педагога з батьками дівчаток-підлітків

1. Статеве виховання і статева освіта підлітків

- Морально-статеве виховання дівчаток — складова частина навчально-виховного процесу.
- Індивідуальний підхід з урахуванням анатомо-фізіологічного розвитку, особливостей сімейного виховання, інтересів, запитів і труднощів підлітків.
- Статева освіта як невід’ємна частина статевого виховання. Основні завдання: формування в учениць науково обґрунтованих уявлень про стать і статеві відмінності людей, про норми вікового анатомо-фізіологічного розвитку і статевої поведінки.

2. Морально-статевий розвиток дівчинки-підлітка

- Психологічні новоутворення віку. Особливості формування моральної свідомості. Становлення моральних переконань. Самосвідомість підлітка.
- Особливості засвоєння дівчинкою статевої ролі. Статеві ідентифікація. Інтерес до себе як до майбутньої жінки, матері.
- Нестабільність поведінки підлітка. Уявлення про щастя, задоволення, радощі й сенс життя. Роль особистого прикладу батьків та інших оточуючих. Наслідування дорослих.
- Вплив групи і суспільної думки на переконання і ідеали дівчини. Причини опору впливу батьків, відчуження від дорослих членів сім’ї, братів чи сестер.
- Біологічна та соціальна роль статевого розвитку людини. Особливості і прояви статевого дозрівання дівчаток. Конфліктність підліткового віку. Переживання дівчаток у зв’язку зі статевим дозріванням. Становлення та розвиток характеру в цей період.

3. Дівчина-підліток у сім’ї

- Стиль, культура і динаміка сімейних стосунків. Культура спілкування членів сім’ї з донькою. Сімейні традиції і їх виховне значення. Режим і спосіб життя підлітка. Права і обов’язки дочки у сім’ї.

- Здоровий спосіб життя у сім'ї. Антиалкогольне виховання. Безалкогольні традиції. Попередження алкоголізму і наркоманії в сім'ї. Моральна і юридична відповідальність батьків за втягнення дівчаток у пияцтво, сексуальну розпусту, наркоманію.
- Дозвілля у сім'ї. Гумор у сімейному житті. Обговорення фільмів і творів літератури, життєвих історій.
- Типові й нетипові конфлікти дівчаток з батьками і заходи щодо їх попередження. Загальні недоліки виховання в сім'ї та шляхи їх подолання.

4. Дівчинка-підліток і її оточення

- Вільний час, коло спілкування дівчинки. Друзі і приятелі доньки. Інтереси, захоплення, характер взаємин з однолітками обох статей у різних неформальних об'єднаннях. Поняття про міжособистісні взаємини. Конфлікти у спілкуванні і способи їх вирішення.
- Дружба, закоханість і любов у підлітковому віці, особливості їх прояву в дівчаток. Умови для духовного спілкування дівчаток, їх ровесників і дорослих. Вплив негативних установок батьків на дружбу, дозвілля з ровесниками різної статі.
- Статевий потяг у підлітковому віці, його природні і негативні прояви. Створення умов для адекватної статевої ідентифікації дівчаток, самоствердження в статевій ролі.
- Сексуальність, любов, шлюб, їх поєднання в свідомості дівчинки-підлітка. Вплив прикладу з життя дорослих і однолітків, кінофільмів і книжок на формування в дівчинки ставлення до статевого потягу, високого душевного почуття, до поєднання в шлюбі з коханою людиною.

5. Шлюб і сім'я

- Основні умови вступу до шлюбу. Принципи взаємин подружжя. Взаємна моральна й юридична відповідальність членів сім'ї.
- Критерії сумісності в шлюбі. Основні мотиви шлюбу: любов, духовна близькість, матеріальний розрахунок, психологічна сумісність і міркування етичного характеру.
- Роль жінки й чоловіка в сім'ї. Дівоча честь і людська гідність. Уявні радощі й привабливість легкого життя.
- Нетерпимість до споживацтва, пияцтва, наркоманії, куріння, брутальності та жорстокості.

6. Статеві відхилення та їх причини

- Джерела негативних переживань дівчаток-підлітків у період статевого розвитку.

- Причини виникнення ранніх статевих зв'язків з однолітками і дорослими.
- Мастурбація, петинг, лесбіанство, безладні статеві стосунки дівчат.
- Ознаки венеричних захворювань, СНІДу, засоби їх розпізнання.
- Аборти і дітонародження в підлітковому віці, їх шкода і небезпека для здоров'я та життя дівчаток.
- Попередження статевої розпусти й статевої злочинності як важливе виховне завдання.
- Спільна робота батьків і педагогів у попередженні відхилень у статевій свідомості та поведінці дівчаток підліткового віку.

Орієнтовна тематика бесід педагога з дівчатками-підлітками

I. Психофізіологічні особливості дівчинки

- Початок і строки статевого дозрівання дівчаток. Зміни у фізіологічному розвитку. Диспропорції зросту і маси тіла. Кісткова і м'язова системи. Серце, легені, дихальна та ендокринна системи.
- Вплив статевого дозрівання на самопочуття і настрої дівчаток. Чому підлітковий вік називають важким, критичним?
- Психологічні зміни та їх прояви в поведінці підлітка. Почуття дорослості. Протиріччя між потребами і можливостями, розумом і почуттям, знанням і досвідом.
- Культура володіння собою як основа найменш конфліктного вирішення протиріч у період статевого дозрівання. Сексуальні експериментування як прояви сексуальної поведінки.
- Психологічні й фізіологічні протипоказання початку статевого життя, вагітності, абортів дівчаток-підлітків.
- Вплив на здоров'я жінки-матері венеричних захворювань. Як попередити легковажне ставлення дівчаток до чоловіків і безладні статеві зв'язки.
- Як попередити гомосексуальні контакти з дівчатками свого й старшого віку.
- Засоби попередження небажаної вагітності, венеричних захворювань, профілактика СНІДу.

II. Статева поведінка

- Коли починається інтерес до протилежної статі. Симпатії, закоханість, любов у підлітковому віці.

- Поєднання «сексу» і «душі». Чому дівчинка повинна оберігати й захищати свою честь і гідність.
- Культура поведінки дівчинки в різностатевій компанії та на одинці з юнаком.
- Риси жіночності, ставлення до маскулинних рис і видів діяльності.
- Самовиховання та самовдосконалення себе як людини і як представниці жіночої статі.

III. Культура зовнішнього вигляду

- Роль моди у спілкуванні. Манери поведінки.
- Одяг, статура, зачіска, обличчя, косметика. Естетика зовнішнього вигляду.
- Гармонія духовної та фізичної краси дівчинки.
- Суть та критерії морально-психологічної належності до жіночої статі, вимоги, поставлені до жіночої поведінки в даному суспільстві, регіоні.
- Героїні художньої літератури, кінофільмів, реального життя як ідеали жінки.

IV. Коло друзів дівчинки

- Відмінність між приятелюванням і дружбою, дружбою і закоханістю, закоханістю і любов'ю.
- Вік друзів, його роль у становленні особистості дівчинки.
- Особливості об'єднання підлітків у компанії, групи. Інтереси, захоплення, мотиви міжособистісних взаємин в одностатевих і різностатевих компаніях. Як уникнути негативних зв'язків. Які вимоги й дії групи можуть насторожити дівчинку і попередити входження у це зло.
- Що дівчинка повинна знати про особливості поведінки хлопців та чоловіків, котрі розраховують на статеву близькість із нею. Поведінка дівчинки-підлітка у відповідних ситуаціях.
- Спостережливість і контроль власних почуттів у стосунках з малознайомими людьми. Формування в дівчинки поваги до себе і до тих, з ким вона спілкується. Проведення вільного часу в групах однолітків.
- Прийоми та засоби вдосконалення форм і змісту дозвілля (відвідання виставок, праця на земельній ділянці, допомога батькам у вирішенні побутових проблем, створення спільного хобі — гра на гітарі, їзда на велосипеді, моделювання одягу тощо).
- Зв'язок дітей-підлітків, батьків та вчителів у вирішенні проблем групи і стосунків дівчинки з нею.

V. Уявлення про власну сім'ю і свою роль у ній

- Що повинна вміти і робити дівчинка, щоб стати коханою, дружиною, матір'ю, господинею. Роль чоловіка у житті жінки.
- Основні риси характеру жінки і чоловіка як потенційного подружжя.
- Місце материнства в ієрархії цінностей дівчини. Усвідомлення дівчинкою себе як майбутньої виховательки своїх дітей.
- Побут, культура і традиції в сім'ї, їх роль у вихованні дітей.

VI. Статеві злочини і закон

- Хуліганство та засоби його покарання.
- Юридична відповідальність за зґвалтування.
- Поодинокі та групові правопорушення, злочини, які характеризуються особливою жорстокістю, і покарання за них, передбачені законом.
- Особиста відповідальність за свою поведінку. Особливості поведінки дівчинки, що спонукають юнаків і чоловіків до злочину, і притягнення її за це до відповідальності.

Рекомендована література для педагогічних працівників

1. Гадасина А. В. Плоды запретов. Подростки и секс: Кн. для учителя. — М., 1991.—80 с.
2. Гурлева Т. С. Дівчинка—підліток: проблеми віку і профілактика важковиховуваності. К.:ІЗМН, 1997.
3. Данилин Г. Д. Поединок со СПИДом: Болезнь победит человека или человек победит болезнь? — М., 1991. — 93 с.
4. Каган В. Е. Воспитателю о сексологии. — М.,1991. — 256 с.
5. Кобець І. І., Кобинда Ю. В., Папушина Т. В. про СНІД.—К.: Здоровья. 1994. — 32 с.
6. Кон І. С. Вступ до сексології /Пер. з рос. П. Л. Пироженко. — К., 1991.—304 с.
7. Кон И. С. Психология ранней юности: Кн. для учителя. — М., 1989. — 255 с.
8. Мороз О. Група риска. — М., 1990. — 96 с.
9. Психологические основы индивидуального подхода к трудновоспитуемым подросткам. Методическое пособие в вопросах и ответах /Сост. Н. В. Аликина, А. Г. Антонова, О. Н. Гарнец и др. — К., 1990. — 88 с.
10. Тимошенко Л.Н. Воспитание старшекласниц: Кн. для учителя. — М., 1990.— 191 с.
11. Титаренко Т.М. Хлопчики і дівчатка: Психологічне становлення індивідуальності. — К., 1989.—48 с.

Соціальна адаптація учнів сучасного загальноосвітнього навчального закладу

Поняття «соціологія» з'явилося в американській та французькій науковій думці наприкінці XIX ст. і пов'язане з іменами вчених-соціологів Ф. Геддінгса і Г. Тарда. Як наукова категорія, поняття «соціологія» (в перекладі з латинської означає суспільний) активно використовується у педагогіці, психології, філософії, соціології, політології тощо.

Соціалізація — це набуття людиною соціального досвіду та ціннісних орієнтацій, потрібних для виконання нею соціальних ролей.

Соціалізація пов'язана з адаптивними процесами.

У другій половині XVIII ст. німецький фізіолог Ауберт вперше використав термін «адаптація» для характеристики явищ пристосування чутливості органів зору, слуху у відповідь на дію адекватного подразника.

Для адаптації людини характерна діалектико-суперечлива єдність трьох рівнів адаптивної поведінки: соціального, біологічного та психологічного.

Вважаємо за необхідне повернутися до наукових досліджень доктора психологічних наук, завідувачки лабораторії Інституту психології АПН України Н. Ю. Максимової та розроблених нею технологій, які увійшли в практику роботи багатьох педагогічних колективів загальноосвітніх навчальних закладів України. У методичних рекомендаціях «Виховна робота з соціально дезадаптованими школярами» Н. Ю. Максимова звертає увагу на те, що дитина (людський індивід) перетворюється в особистість у процесі самосоціалізації. Процес входження дитини до соціального середовища включає засвоєння нею мови, норм поведінки, моральних та культурних цінностей суспільства. Соціалізація включає виховання. Виховання, далі зазначає автор, — це процес входження дитини до соціального середовища під керівництвом дорослої людини. Передача дитині моральних цінностей та норм поведінки, що відповідають вимогам суспільства — основне завдання педагога. Педагог уособлює для дитини соціум в цілому. У випадку, коли дитина погано засвоює позитивний соціальний досвід, не може адаптуватися до норм поведінки та вимогам вихователя, тоді порушується процес соціалізації, а поведінка дитини стає соціально дезадаптованою. До терміну «соціально дезадаптована поведінка учнів» часто вживаються такі синоніми: недисциплінованість, педагогічна та соціальна запущеність, важковиховуваність, схильність до правопорушень тощо. Причому,

термін «важковиховуваність», на думку автора «Виховної роботи з соціально дезадаптованими школярами», є найбільш вдалим, оскільки семантика цього слова відбиває суть процесу соціальної дезадаптації особистості. Як відомо, цей процес включає три складові: вихователь, дитина (учень) та їх взаємодія. Якщо учень чинить опір педагогічним впливам, то маємо всі підстави говорити про недостатній рівень засвоєння ним позитивного соціального досвіду.

Здорову психіку дитини можна і необхідно формувати в атмосфері любові, взаємоповаги, взаєморозуміння та підтримки. Постійне ж негативне ставлення до учня, нетактовна поведінка педагога може травмувати душу дитини, призвести до негативних емоційних переживань. У такій ситуації учень недостатньо оволодіває соціальними нормами і може взагалі відмовитися від діяльності, яка не приносить йому успіху. У цьому випадку настає емоційне благополуччя, але, з іншого боку, можуть припинитися спроби щодо дотримання норм поведінки.

Дітям властиве намагання отримувати позитивну оцінку оточуючих. Незадоволеність цією життєво важливою потребою викликає у дитини негативні емоційні переживання, штовхає її на пошук виходу з психотравмуючої ситуації. За умови відсутності кваліфікованого педагогічного керівництва, у дитини можуть бути спотворені уявлення про реально існуючий стан речей та стосунки між нею і дорослими.

Думки про несправедливе ставлення педагога можуть викликати у дитини почуття образи, спровокувати агресивність. Зухвала поведінка підлітка є виявом протесту проти такої оцінки зі сторони педагога. Упертість, конфлікти з учителями — наслідок невдалих спроб досягти становища «гарного учня».

Учень може все більше замкнутися в собі, протиставляючи вимогам дорослого неслухняність, непокірність, різкість та грубість. В такій ситуації педагогу не завжди вдається швидко вступити в контакт з учнем, завоювати його прихильність. На лагідність, турботу, доброту старших підліток може відповідати неадекватною поведінкою.

Схильність до такої поведінки включає в себе спадковість, особливості характеру дитини, соціальне оточення тощо.

Дослідження Н.Ю. Максимової показали, що не всі діти, які порушують норми поведінки, безвідповідально ставляться до навчання, конфліктують з однолітками та самими педагогами, є важковиховуваними.

Низький рівень моральних якостей, особливості розвитку вищої нервової системи, невдалі виховні дії педагогів, бать-

ків можуть стати причинами соціальної дезадаптації підлітків. Виділяють такі типи важковихованості учнів: педагогічна запущеність, хибна або ситуативна важковихованість та власне важковихованість.

Педагогічно запущених підлітків розпізнати вже можна із зовнішнього вигляду. Це діти неохайно одягнуті, в старому одязі, взутті, яким батьки мало приділяють уваги. Переважно це діти з неповних та інших дисфункційних сімей.

У таких дітей не була сформована готовність до школи тому соціальна дезадаптація у них починається з невдач у навчальній діяльності, що може супроводжуватися негативними емоційними переживаннями, агресією. Це може привести до напружених стосунків між вчителем та учнем, що згодом розповсюджуватиметься на всіх учителів та на школу взагалі. Учень також не знаходить задоволення у спілкуванні зі своїми однолітками.

Значна кількість конфліктів та інших відхилень у поведінці підлітків інколи може бути спровокована самими дорослими. Негативні прояви в даному випадку пов'язані не з відхиленнями в розвитку особистості, а з причинами, що не залежать від дитини. Тому саме дорослі (батьки, вчителі) повинні переглянути своє ставлення до дитини.

Порушення процесу соціалізації підлітка може бути обумовлено особливостями розвитку нервової системи (емоційна нестійкість, імпульсивність, аномалії характеру). Підлітки мають певні труднощі у спілкуванні та навчальній діяльності, хоча вони і складають групу важковиховуваних учнів, та звертатись до психіатрів, психологів за допомогою не варто. Тут мова йде про цілком здорових дітей, а не про психопатологічні відхилення. Добирати методи психологічного впливу для таких дітей необхідно з особливою обережністю.

У період від 11 до 14 років в організмі дитини, його психіці відбуваються зміни. Психо-фізіологічна перебудова в організмі впливає на самопочуття підлітка. У цей «переломний», «важкий», «критичний» вік психіка стає нестійкою, спостерігаються агресивність, дратливість, підвищена уразливість. Підліток може бути грубим та брутальним з дорослими. Учителю варто брати до уваги цей фактор і не провокувати свого вихованця на емоційні спалахи, оскільки негативні прояви поведінки викликані психо-фізіологічним станом учня.

Батькам і педагогам необхідно брати до уваги, що спілкування з однолітками займає значне місце, і є надзвичайно важливою сферою в житті підлітка. Якщо ігнорувати такими особливостями підліткового віку, то можуть виникати конфліктні ситуації, негативізм, недовіра до старших.

Почуття дорослості є центральним новоутворенням підліткового віку. У бажанні бути дорослим виражається життєва позиція підлітка. Для батьків, педагогів, та й для самого підлітка утвердження нової життєвої позиції супроводжується певними труднощами.

Н. Ю. Максимова застерігає, якщо дорослі будуть продовжувати регламентувати поведінку підлітка, стиль виховання буде авторитарним, то можуть виникати непоодинокі конфлікти, які неминуче ведуть до відчуженості в стосунках. Підліток все більше переконується у тому, що ніхто не може і не хоче зрозуміти його.

Допомогти дитині в налагодженні стосунків з оточуючими як першоумова соціальної адаптації, змінити сьогодні ситуацію на краще — невідкладне завдання педагогів і батьків.

ТЕХНОЛОГІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ОСОБИСТІСНО- ОРІЄНТОВАНОГО ВИХОВНОГО ЗАХОДУ

Перший етап — цілеспрямування (постановки цілей і задач).

На цьому етапі визначається роль виховної справи в житті колективу; висуваються конкретні виховні завдання, намічаються різні варіанти справи, що будуть запропоновані вихованцям на вибір у настановчій бесіді з ними. Іншими засобами визначення можливої колективної справи можуть бути розвідка цікавих справ, проведення анкети — пропозицій.

Зміст діяльності вихованців.

1. Обговорення цілей майбутньої діяльності: Навіщо? Що це нам дасть?

2. Висування й обговорення варіантів майбутньої справи (запропонованих вчителем або учнями): Що і для кого зробимо? Коли? Кому краще брати участь? З ким разом зробити?

Зміст діяльності і позиція вихователя.

1. Аналіз даних психолого-педагогічної діагностики:

- потреб особистісного розвитку (інтересів і прихильностей) учнів;
- проблеми психосоціальної дезадаптації школярів, їхнє положення в системі міжособистісних відносин.

2. Визначення цілей і задач виховного впливу:

- **відкриті цілі (що ставляться перед учнями)** — особистісно-значимі для учнів, пов'язані з їхніми інтересами;

- **приховані цілі (педагогічні)**, пов'язані з формуванням окремих якостей, корекцією дезадаптивної поведінки школярів.

Другий етап — колективного планування виховного заходу.

Сутність колективного планування — здійснити добір доцільних варіантів (різних форм) виховного заходу; *колективне* обговорення цих варіантів, вибір майбутньої творчої справи. Планування проходить на загальному зборі колективу.

Зміст діяльності вихованців.

1. Учні розбиваються на мікрогрупи (5—7 чоловік). Підстава для такого розподілу може бути різною: хто з ким спілкується, по сферах інтересів, дозвіллевих заняттях; по кольору очей; за місяцем дня народження, по жетонах і ін.

2. Робота учнів у мікроколективах по висуванню ідей, пропозицій до змісту майбутньої справи. Як краще її організувати? Кому брати участь (усьому колективу, окремим мікрогрупам чи зведеній бригаді добровольців)? Хто буде керувати (Рада колективу, спеціальна рада справи з представників усіх мікро-груп, командир зведеної бригади)? Де і коли краще провести цю справу?

3. Добір самих цікавих і вдалих пропозицій мікроколективом у ході загального обговорення.

4. Визначення плану проведення творчої справи. З яких частин буде складатися? Які конкурси, сторінки, розділи буде включати? У яких ролях будемо брати участь у заході?

5. Вибори Ради справи. Хто буде відповідати за підготовку і проведення заходу?

У результаті колективного планування, по-перше, продумується вся справа від початку до кінця, по-друге, створюється актив, що очолює підготовку проведення справи. Колективне планування може здійснюватись у формі «мозкового штурму».

«Мозковий штурм» при плануванні колективної виховної справи.

Колектив учнів поділяється на мікрогрупи за бажанням. Дається завдання всім мікрогрупам: протягом декількох хвилин продумати відповідь на питання «Як краще провести задуману справу?»

Після обговорення кожна мікрогрупа висловлює свій варіант справи. Спільно вирішують, який варіант краще, чи комбінують висунуті ідеї, створюючи новий варіант. Потім усі мікрогрупи послідовно продумують інші завдання.

При «мозковому штурмі» варто дотримувати ряду правил:

- забороняється критикувати ідеї;

- заохочуються ідеї сміливі, навіть фантастичні;
- заохочується комбінування й удосконалення висунутих ідей.

Зміст діяльності і позиція вихователя.

Вихователь чи ведучий збору ставлять додаткові питання, зіставляють різні думки, пропонують їх обґрунтувати, підхоплюють і розвивають найбільш цікаві, корисні пропозиції, а наприкінці збору зводять воєдино й, у разі потреби, організують вибір Ради справи чи командира зведеної бригади.

Третій етап — організації (підготовки) виховного заходу.

На цьому етапі відбувається уточнення, конкретизація плану підготовки і проведення колективної справи організується безпосереднє виконання цього плану, заохочується ініціатива кожного учасника.

Зміст діяльності вихованців.

Підготовка майбутньої справи здійснюється по колективах, кожний з яких має свою ділянку роботи, своє завдання відповідно до розробленого плану.

Керує підготовкою виховного заходу обрана із представників мікроколективів Рада справи. Рада керує діяльністю колективу в цілому, координує роботу мікроколективів.

Зміст діяльності і позиція вихователя.

Учитель пропонує можливі варіанти проведення заходу (якщо учні мають утруднення в їхньому визначенні), керує добром кращих варіантів.

Учитель бере участь у процесі підготовки заходу, тактовно вникаючи в діяльність мікроколективів:

- вносить пропозиції, радить, підказує варіанти рішення задач, що виникають, складностей;
- надає підтримку у випадку утруднень, позитивно оцінює кожен успіх учнів.

Четвертий етап — безпосереднього проведення виховного заходу.

На цьому етапі здійснюється розроблений керівним органом конкретний план із усіма корективами, що були внесені його учасниками при підготовці.

Зміст діяльності вихованців.

Цей етап здійснюється відповідно до плану (сценарію) проведення виховного заходу.

Учні беруть участь у заході у певній ролі, яка має сприяти формуванню окремих особистісних якостей, корекції дезадаптивної поведінки учнів.

Зміст діяльності і позиція вихователя.

Вчитель створює позитивний емоційний настрій під час проведення заходу.

Головне для вихователів — будити й зміцнювати в дітях мажорний настрій, дух бадьорості, впевненості у своїх силах, у своїй здатності нести людям радість, прагнення перебороти будь-які труднощі.

Виявляються корисними для учнів також і відхилення від задуму, що виникають під час проведення заходу, що складаються з різних непередбачених обставин і помилок, допущених учасниками заходу — це теж необхідна школа життя.

Важливо! Не підмінювати собою дітей, стимулювати їхній самостійний пошук виходу з утруднень, складних ситуацій.

П'ятий етап — підведення підсумків, оцінки результатів заходу.

Ведучі направляють колективний пошук на краще рішення цих питань, підхоплюють і розвивають кошовне, систематизують і узагальнюють у сказані думки і пропозиції.

Участь кожного вихованця в оцінці КТД забезпечується й іншими засобами; бесідами й анкетами, стінгазетою чи лінійкою з творчими рапортами.

Вихователі підводять підсумки виконання власне виховних задач на нараді педагогів, що беруть участь у даному КТД, на зборі вожатих, на нараді батьківського активу, на батьківських зборах.

Зміст діяльності вихованців.

Аналізуючи підсумки проведеної колективної справи (по мікроколективах чи на загальному зборі), школярі відповідають на питання:

- Що було добре? Що вдалося виконати з наміченого? Завдяки чому? Кому ми повинні висловити подяку? (називаються конкретні імена).
- Що в нас не вийшло і чому? (аналізуються відхилення від первісного плану, невдачі).
- Що варто використовувати й надалі? Перетворити в традиції? Які уроки маємо врахувати на майбутнє?

Підведення підсумків може здійснюватися в різних формах: анкети-оцінки, «блискавки», стінні, радіо- фото-, «живі» газети, присвячені підсумкам зробленого; лінійки з творчими рапортами.

Зміст діяльності і позиція вихователя.

Вихователь навчає школярів оцінювати й аналізувати результати своєї діяльності; розробляє разом з учнями критерії такої оцінки.

Важливо! Учити дітей зауважувати навіть невеликий успіх інших і позитивно його оцінювати.

Негативний зворотний зв'язок використовується у відношенні діяльності, що виходить за межі встановлених норм, що наносить збиток іншим, невдач у реалізації задуманої (планованої) діяльності.

Шостий етап — організація післядії.

На цьому етапі виконуються ті рішення, що були прийняті загальним збором, вносяться зміни у творчі доручення, що чергуються, мікроколективам, пишуть статті за матеріалами колективної творчої справи, задумується нова справа і т. д. Колективна творча діяльність різноманітна по формах і змісту. Вона стає центром цілої серії колективних творчих справ різних видів.

Зміст діяльності вихованців.

На основі проведеного аналізу учні разом із учителем визначають і вносять необхідні корективи, зміни в наступну діяльність колективу

Зміст діяльності і позиція вихователя.

Вихователь навчає витягати уроки, вносити корективи в діяльність, вказує на необхідність використання досвіду при організації і проведенні аналогічних виховних справ.

ПРОГРАМА ФЕДЕРАЦІЇ ДИТЯЧИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ «Я — РОДИНА — БАТЬКІВЩИНА»

Федерація дитячих організацій України, створена на добровільній основі, визначає своєю метою сприяння об'єднанню зусиль членів Федерації для добрих і корисних справ, створенню умов для розвитку здібностей підростаючого покоління, захист прав та інтересів своїх членів, діє відповідно до вимог Конституції України, Декларації прав людини, Конвенції про права дитини.

Керується у своїй діяльності законами:

- єдності слова і справи,
- честі і совісті,
- дружби й товарищескості,
- турботи і милосердя.

Федерація використовує найрізноманітніші форми, методи і засоби розвитку загальнолюдських цінностей через реалізацію програми «Я — родина — Батьківщина».

Я — виховую віру в себе, розкриваю і розвиваю свої здібності, поспішаю творити добро, намагаючись розділяти радість і інших;

Я — пізнаю, бережу та примножую у всьому, розумію, що до істини веде багато шляхів, відшукую з них свій;

Я — утверджую себе в праці, шаную будь-яку корисну справу, прагну стати сильним, витривалим та сміливим.

«РОДИНА»

Я — шаную свою родину, бережу ті батьківської оселі;

Я — поважаю старших, піклуюсь про молодших; живу турботами й radoщами рідних, близьких і друзів;

Я — готуюсь до сімейного життя.

«БАТЬКІВЩИНА»

Я — вивчаю, утверджую та примножую традиції і святині свого народу, України;

Я — прагну жити в мирі та дружбі з дітьми інших народів, пам'ятаючи: Земля — наш спільний дім;

Я — живу у злагоді з природою.

Федерація виступає проти політизації дитинства, будь-якої монополії в дитячому русі за співробітництво на засадах партнерства з усіма гуманістичними об'єднаннями.

ОБЕРИ СВІЙ КОЛІР!

Колір оранжевий

Програма-орієнтир ФДО України «Лідер»

Програма-орієнтир ФДО України «Лідер» спрямована на розвиток організаторських здібностей, вміння дітей відстоювати свою точку зору, формувати світогляд, прагнення змінити своє життя на краще, згуртування однодумців навколо спільної справи, адже лідер — людина, котра йде попереду і здатна повести за собою інших. Ця програма дозволяє кожній дитині реалізувати себе, показати свій характер.

Появу програми-орієнтиру «Лідер» спричинило те, що найважливішим аспектом, особливою прикметою дитячого громадського формування є самоврядування, яке можливе лише громадській організації, адже у школі на «заваді» стоїть учительський авторитет, а вдома непорушний авторитет і роль батьків. Дитина відчуває себе господарем дитячого громадського формування, де може вільно висловлювати свою думку, запропонувати щось цікаве, організувати будь-яку справу, взяти на себе відповідальність за власну діяльність, вдало виконувати своє доручення.

За програмою-орієнтиром «Лідер» працює Дитячий центр «Молода гвардія»: діти, об'єднані у тимчасові вікові, тематичні,

профільні загони, обирають органи самоврядування, організовують роботу штабів справ, штабу «Лідер», прес-центру, які діють протягом зміни; існують дитячі змагання з цікавими підсумковими заходами; проводиться конкурсна програма «Лідер», інші конкурси, змагання, вікторини, експрес-ігри тощо.

У рамках цієї програми проводяться різноманітні конкурсні заходи, тренінгові таборування для дітей-лідерів місцевих дитячих громадських організацій, семінари для керівників місцевих дитячих громадських формувань, координаторів програм ФДО України, ділова гра «Дитяче віче творці майбутнього», метою якої є формування в дитячому активі організацій — членів ФДО України елітної групи дітей, які створюють середовище ділової гри з правових питань дитинства, культури дитячого спілкування, виховання соціальної активності підростаючого покоління, використовуючи досвід, умови громадського дитячого руху, розпочато конкурс ігрових програм, участь у якому беруть дорослі, котрі творять, працюють з дітьми, заради них, планується проведення I Всеукраїнського фестивалю дитячих громадських організацій — членів ФДО України, який виявить лідерів дитячої громади III тисячоліття, стартував конкурс ігрових програм та масових заходів «Витівник — 2002», учасниками якого стануть діти — творці цікавих дитячих ігор, ігрових програм, масовок та масових заходів.

За програмою «Лідер» у рамках веселкового марафону дитячої творчості проводиться конкурс відеофільмів про діяльність дитячих громадських організацій». Це — я, це — ми, це — наша дитяча організація»; конкурс дитячих малюнків «Світ моїх прав»; конкурсна фотовиставка «Дитячий гурт — це чудово!». Діти працюють за проектами участі ФДО України у вирішенні соціально-правових проблем дітей в Україні за двома напрямками: «Дитяча громадська організація — дітям» та «Дитяча, громадська організація — суспільству».

Колір фіолетовий

Програма—орієнтир ФДО України «Котигорошко»

Програма ФДО України «Котигорошко» для тих, хто не хоче змиритися з таким фактом, що кожен день в Україні у мирний час гине понад 200 дорослих і майже 10 дітей. Якщо залишатися байдужим до цього, то завтра-післязавтра сумна статистика нещасних випадків поповниться черговою жертвою, яка буде не з іншої області, міста, вулиці чи будинку, а з вашої родини. Але мало бажати безпеки собі чи своїм рідним. Треба вміти та знати що і як робити.

Мета програми:

- сформувати свідоме та відповідальне ставлення кожної дитини до питань особистої та колективної безпеки; пропаганда фізичної культури та спорту;
- навчити дітей правилам особистої безпеки, психологічної готовності до небезпеки та вмінню протидіяти небезпеці;
- навчити правилам надання само- і взаємодопомоги в екстремальних ситуаціях;
- навчити правильно і рішуче діяти у будь-якій ситуації;
- соціальний та юридичний захист дітей;
- пропаганда та впровадження передового досвіду роботи з питань дитячої безпеки та занять фізичною культурою та спортом;
- проведення індивідуальних, групових та масових заходів: змагань, конкурсів, вікторин, семінарів, конференцій, навчання, підготовки та апробації програм, випуск методичної, довідкової та навчальної літератури;
- підготовка організаторів, лідерів програми. У 1998 році розроблено Всеукраїнську гру-випробування «Котигорошко», яка стала практичною перевіркою дітей до дій в екстремальних ситуаціях.

Гра-випробування «Котигорошко» — це гра під час якої кожна дитина може:

- проявити свій характер, свої власні уміння, талант, здібності;
- знайти справжніх друзів та однодумців;
- грати, співати, сміятися;
- діяти колективно;
- навчитися самому та навчити інших правилам орієнтування в екстремальних ситуаціях, законам виживання;
- прагнути бути корисним людям.

Підготовкою та проведенням Всеукраїнської гри-випробування «Котигорошко» керує Всеукраїнський Штаб. Начальник Штабу Всеукраїнської гри-випробування «Котигорошко» — Голова Національної ради дитячих організацій України Гончарова Тетяна Валентинівна.

Гра проходить згідно із затвердженим «Положенням Всеукраїнської гри-випробування «Котигорошко» та «Правилами організації та проведення Всеукраїнської гри-випробування «Котигорошко».

Засновники гри-випробування «Котигорошко»: Національна рада дитячих організацій України, Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населен-

ня від наслідків Чорнобильської катастрофи, Міністерство освіти і науки України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство оборони України, Державний комітет України з питань фізичної культури і спорту, Прикордонна служба України, Національний Комітет Товариства Червоного Хреста України.

Колір зелений

Програма-орієнтир ФДО України «Краю мій лелечий»

Програма-орієнтир ФДО України «Краю мій лелечий» розроблена з метою виховання у дітей любові до рідного краю, екологічної культури; усвідомлення важливості своєї ролі у тому, щоб зробити наш світ кращим, чистішим, здоровішим; розуміння необхідності збереження та збагачення рідної природи; залучення дітей до участі у екологічних проектах, акціях, іграх, конкурсах, що сприятиме підвищенню рівня екологічних і природоохоронних дитячих знань, їх реалізації у житті.

Діти — господарі своєї землі.

За програмою «Краю мій лелечий» Національною радою дитячих організацій України спільно з Національним еколого-натуралістичним центром учнівської молоді МОН України у 2001 році розроблено однойменну дитячу екологічну гру, яка розрахована на дитячі громадські об'єднання, організації, природоохоронні патрулі учбових закладів.

Екологічна гра «Краю мій лелечий» проводиться у два етапи.

Перший етап (*березень—серпень*) — створення дитячими громадськими формуваннями спеціалізованих екологічних загонів, програмою діяльності яких є написання книжки-щоденника власних екологічних справ (*зберегли, допомогли, посадили*); посадка багаторічних рослин на території школи, села, міста; очистка джерела чи водоймища від побутового сміття; допомога птахам; створення карти екологічної ситуації району; видання дитячого тематичного збірника «Червона книга мого регіону», книги записів народних прикмет, пов'язаних з прогнозуванням погоди, довідника порад використання лікарських рослин, календар їх заготівлі.

Однією з цікавих і корисних справ може бути укладання колективної збірки кулінарних рецептів «Рослини у традиційній українській кухні».

Підсумками діяльності екологічних природоохоронних загонів є дитячі дослідження «Пам'ятні дерева мого регіону», «Лікарські рослини у моїй домашній аптечці», «Квіти, які ми захи-

щаємо», пропонуємо дитячий проект «Дитячий гурт на захисті природи рідного краю».

У Дитячому центрі «Молода гвардія» відбуваються екологічні таборування «Краю мій лелечий» (*другий етап три*) за участю дітей — юних екологів з усіх областей України, організоване Національною радою дитячих організацій України і Національним еколого-натуралістичним центром МОН України.

Екологічні, природоохоронні справи стали традиційними для дитячих громадських організацій і об'єднань.

Заходи ФДО України за програмою «Краю мій лелечий»:

- Еколого-економічна гра «Місто (село) майбутнього»: в ігровій, конкурсній формі дитячі осередки створюють проекти майбутніх міст і сіл України, в яких враховують економічну необхідність розвитку промислових (*аграрних*) підприємств, транспорту, будівництва житла, соціально-культурних, побутових центрів, але без порушень природного комплексу, зберігаючи чистоту повітря, річки, лісу, гір, влаштовуючи парки, галявини, квітники, штучні озера тощо. Дитяча фантазія, прагнення жити у чистому світі, основи знань господарювання допоможуть дітям виконати завдання гри, оволодіти першими навичками господарювання.
- Операція «Ялинка» традиційно проводиться напередодні новорічних свят, коли знищуються тисячі зелених красунь. Дитячі організації проводять конкурси листівок захисту ялиць; створюють листи-звернення до батьків, дітей про відмову від прикраси свята живою ялинкою, до органів місцевої влади про заборону ялинкових базарів, про створення підприємств вирощування ялинок у горщиках, про відкриття в Україні виробництва штучних ялиць.
- Операція «Квіти моєї школи». Створюються загони «фіалкарів», «кактусоводів», «квітолюбів» — членів дитячих громадських осередків, які вирощують квіти для приміщень, подвір'я школи, доглядають за ними, при підтримці дорослих проводять конкурси на кращі: «класний зимовий сад», «квітник на підвіконні», «висячий сад», «коридор пальм», «зелена алея», «квітуча клумба на шкільному подвір'ї».
- Операція «Сад дитинства» — об'єднує зусилля дітей і дорослих у створенні проекту шкільного саду, придбанні саджанців, турботі за кожним деревцем саду.
- Гра-розвідка «Тут потрібна дитяча турбота», під час якої дитячі громадські загони (групи, патрулі, пости тощо) разом з дорослими аналізують природний, екологічний стан міста (області, села, району), створюють карту регіону, наносять на

ній спеціальними позначками зони забруднень, екологічних стресів (труба, що стікає у річку, парк зі зламаними деревами, знищені клумби, порушений берег малої річки, смітники на околиці села, лісу, гаю, яру тощо), організують загони рятувальників природи, які проводять трудові, екологічні операції, акції, десанти, створюють дитячі звернення до органів влади, підприємств, громадськості про потребу захисту природи.

- Конкурсна гра «Чудеса з упаковки» поділяється на два етапи: I етап — збирання пластикових пустих пляшок, пакетів, тетра-паків; II етап — конкурс гігантських іграшок (*чудовиська, фортеці, автомобілі тощо*) з зібраних упаковок, які забруднюють міста, села, ліси, яри, береги річок; передача зібраного до пунктів збору пластмасових, паперових відходів. Можна залучити до гри підприємства, що виробляють продукти у таких упаковках.
- Дитячі десанти «Чистота», «Екологічна турбота», «Чисте місто».
- Традиційні дитячі операції «Допоможемо мурашникам», «Квіти, що зникають» (*конвалія, пролісок, сон-трава, волошки тощо*), «Собака, кішка — не іграшки», «Дитяча допомога зоопарку», «Птахи міста».

Дитячі екологічні таборування, походи, збори — справи, які можна провести влітку.

Колір голубий

Програма-орієнтир ФДО України «Повір у себе»

Програма-орієнтир «Повір у себе» — одна з перших справ, яка сповістила Україну про існування сучасних піонерів, спрямована на виявлення та розвиток творчих та індивідуальних здібностей дитини, виховання найкращих людських якостей, вміння творити добро, бути милосердними. Програма допомагає дітям робити добрі справи, бути корисними, знайти своє покликання.

Віра в себе, свій таланти; можливості творити, досягати висот у різних галузях людського життя; уміння передати свій досвід, знання; розуміння проблем людей; намагання у кожній дитині бачити сонце — об'єднали у програмі творчі справи дітей:

- заходи Всеукраїнського веселкового марафону дитячої творчості;
- творча майстерня «Улюблена іграшка»;
- постійно діюча академія дитячої майстерності «Вмію, знаю, навчу»;
- фестиваль дитячої хореографії «Веселкове коло»;

- міжнародний дитячий фестиваль мистецтв «Слов'янський базарчик».

Програма «Повір у себе» — це створення середовища спілкування, формування атмосфери, що сприяє нормальній адаптації і інтеграції тих, чії можливості обмежені, збагачення дітей з особливими потребами необхідним соціальним досвідом. Більш ніж за 10 років свого існування програма стала реальною моделлю суспільства де ті, хто потребує допомоги, починають вірити у свої можливості і реалізовувати їх, а ті, хто здатний допомогти, розуміють, що важливими є не жалісливі слова, а стосунки на рівних і реальна допомога, що базується на повазі до людини.

За цією програмою працюють загони милосердя, проводяться розважальні заходи, свята, концерти, різноманітні конкурси, акції, операції «Діти — дітям», «Іграшка для друга», «Лелеченя добра», благодійні ярмарки виробів дітей-майстрів, створюються гуртки, клуби для виготовлення подарунків для дітей з обмеженими фізичними і соціальними можливостями.

У 1991 році у Дитячому центрі КР СПОУ «Молода гвардія» відбувся Перший Всеукраїнський фестиваль дитячої творчості «Повір у себе». Вперше в Україні на фестиваль «Повір у себе», крім здорових талановитих дітей та дитячих творчих колективів, були запрошені діти-інваліди: сліпі музиканти, художники, скульптори, танцюристи-інваліди слуху, поети, композитори, автори іграшок — діти, хворі ДЦП.

Вісім Всеукраїнських фестивалів дитячої творчості «Повір у себе» створили можливості спілкування на рівних кращих творчих дитячих колективів з дітьми-інвалідами, їх об'єднаннями.

Більш ніж десятирічний досвід проведення різноманітних виставок, концертів, творчих зустрічей, майстер-класів для дітей з особливими потребами дозволив розробити своєрідну концепцію взаємодії дітей у дитячому суспільному середовищі на рівних, повноправної участі у дитячому самоврядуванні. Усі програми ФДО України стали доступними для дітей з особливими потребами.

У ДЦ «Молода гвардія» відбуваються спеціалізовані таборування для талановитих дітей з обмеженими фізичними і соціальними можливостями.

Конкурсні програми Міжнародного дитячого фестивалю мистецтв «Слов'янський базарчик», Всеукраїнського фестивалю дитячої хореографії «Веселкове коло» дали можливість проявити себе дітям різних соціальних категорій, багато з них отримали премії та подарунки «За віру в себе».

Кращі роботи юних поетів, письменників, казкарів опубліковані у двох літературних збірниках «З вірою в себе, в майбутнє, в Україну».

З вірою у дитячу фантазію, мрію ФДО України традиційно у червні відкриває виставку дитячих творчих робіт «Повір у себе».

З 2002 року конкурс поетів, письменників, казкарів «З вірою в себе, в майбутнє, в Україну» розпочато для всіх дітей України — членів місцевих дитячих громадських формувань.

Колір жовтий

Програма-орієнтир ФДО України «Берегиня»

Програма-орієнтир ФДО України «Берегиня» звертає увагу на значення та роль сім'ї, родини у формуванні характеру та світогляду дитини. Вона спрямована на вивчення дітьми свого родоводу, родинних традицій та свят, виховання поваги та любові до своїх батьків, рідних, друзів.

У рамках програми проводиться безліч цікавих та незвичних конкурсів, змагань, акцій: «Господарочка», «З бабусиною скрині», «Я і тато», «Доньки-матері», «Тато, мама і я — піонерська сім'я», «Поле чудес», КВК між сім'ями, родинні свята; діти з батьками створюють свої родинні дерева, організують вечори, зустрічі, виставки творчості дітей і батьків.

Федерація звертає особливу увагу на реалізацію цієї програми—орієнтира, тому що вважає своїм завданням створення всіх умов для того, щоб батьки жили проблемами та радощами своєї дитини, розуміли, підтримували її, були її найвірнішими друзями, здійснювали повноцінне сімейне виховання. Федерація дитячих організацій України прагне залучити всіх членів родини до спільної діяльності (*тому перебування у Федерації віком не обмежується*) і гордитися своїми здобутками на цій ниві. Йдеться про плідну співпрацю спільчач з їх родинами як найголовнішими гарантами діяльності ФД України.

У рамках Всеукраїнського веселкового марафону дитячої творчості проводиться конкурс родинних альбомів «Моя сім'я — найкраща».

Колір червоний

Програма-орієнтир ФДО України «Червона калина»

Програма-орієнтир ФДО України «Червона калина» об'єднала роботу щодо вивчення, збереження, примноження традицій і звичаїв українського народу, пропагування історії рідного краю, його культурного минулого і сьогодення, розвитку народного мистецтва.

За програмою-орієнтиром дитячі громадські формування — члени ФДО України проводять фольклорні, етнографічні фестивалі «Червона калина»; вечори української пісні, гумору, казки; пошуково-пізнавальні експедиції «Мій край — земля моїх дідів», ігри «Козацькому роду немає переводу», «Козацькі забави»; конкурсні заходи «Чураївна», «Українська лялька», «З бабусиною скриньки», «Мов квітка сорочка-вишиванка», «Моє село найкраще», «Від діда прадіда»; вивчають, описують народні ігри, забави, пісні, фольклорні твори, збирають цікаві дитячі матеріали про свої рідні міста, села для створення енциклопедії «Батьківщина моєї дитячої організації», відкривають творчі майстерні умільців, художників; залучають дітей до духовних скарбів народів, що проживають в Україні, пропагують їх культурно-історичні досягнення, традиції, ознайомлюють із видатними діячами мистецтва, майстрами народних ремесел.

У рамках програми «Червона калина» відбувається тематична зміна — Всеукраїнська творча майстерня «Улюблена іграшка», мета якої популяризація українського декоративно-прикладного мистецтва, пробудження інтересу дітей до народної творчості.

Складовими Всеукраїнського веселкового марафону дитячої творчості є конкурс декоративно-прикладного мистецтва «Весняні візерунки», який проводиться з метою популяризації українського мистецтва; конкурс макетів українського подвір'я дозволяє вивчити архітектурні традиції України.

Програма-орієнтир «Червона калина» реалізується у Дитячому центрі «Молода гвардія». Протягом зміни діти беруть участь у «Українських вечорницях», «Сорочинській ярмарці», експрес-іграх «Український марафон» та «Козацька грамота», конкурсах «А я просто українка, україночка», «Українські співаночки», «Котилася торба», ліплять вареники, створюють інформаційні листівки, радіопередачі «Найцікавіше про Україну» тощо.

Колір синій

Програма-орієнтир ФДО України «Помагай»

Програма-орієнтир ФДО України «Помагай» направлена на виховання у дітей господарського ставлення до рідного краю, прагнення бути корисним людям, потреби працювати, допомагати іншим, розуміння дитиною економіко-соціальних реалій сьогодення, набуття навиків господарювання у нових економічних умовах; допомагає опановувати знаннями, необхідними для надання допомоги своїй сім'ї, друзям, організації, знайомить з основами бізнесу.

У рамках цієї програми організаціям — членам ФДО України доцільно організувати «бюро добрих послуг», пункти «швидкої допомоги», операції «Чистий двір», «Мийдодир» тощо.

Для успішного засвоєння дітьми навиків господарювання, отримання уміння правильно розподіляти кошти можна проводити бізнес-ігри, створювати бізнес-центри, центри господарювання.

Дитячі організації міста можуть укладати угоди з міськими виконавчими комітетами, територіальними житловими об'єднаннями, домоуправліннями на спільне обладнання та утримання в чистоті дитячих майданчиків, скверів, парків, берегів водойм.

Дитячі організації сільської місцевості також мають широке поле діяльності. У першу чергу, це укладання угод з сільськими колективними підприємствами на допомогу у збиранні врожаю, догляді за тваринами. Сільські ради можуть розраховувати на допомогу дитячих громадських організацій у покращенні благоустрою території сільського парку, дитячого садочка, лікарні тощо.

Якщо дитяча організація діє в межах школи, то тут поле її діяльності найрізноманітніше: відкриття бірж дитячих іграшок, «Книжкових майстерень», «Міста майстрів», клубів «Майбутня господиня», «Містер-господар» тощо.

Традиційною у програмі «Помагай» залишається трудова допомога людям похилого віку, батькам та тим, хто її потребує.

Цікавою справою дитячої громадської організації може бути щомісячна «біржа праці», де накопичується інформація про те, що необхідно зробити у школі, мікрорайоні, дитячому садочку тощо.

Особливо цікаво та корисно проходять заходи за програмою «Помагай», якщо в них беруть участь разом з дітьми їх батьки. Це може бути «Татова майстерня», «Мамина вишиванка» тощо.

ПРОФІЛАКТИКА БЕЗДОГЛЯДНОСТІ, БРОДЯЖНИЦТВА І ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕРЕД УЧНІВ

*(з досвіду роботи педагогічного колективу
загальноосвітнього навчального закладу
№47 міста Донецька)*

*Бездоглядність у дитинстві — це
насіння, яке дає плоди у зрілі роки.*

В. О. Сухомлинський

У Декларації прав дитини Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй 20 листопада 1959 року проголосила: «Дитині законом або іншими засобами забезпечується спеціальний захист, надаються можливості та сприятливі умови, які дозволили б їй розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та у соціальному відношенні здоровим і нормальним шляхом і в умовах свободи й гідності. При підготовці з цією метою законів головним чинником має бути найкраще забезпечення інтересів дитини».

Як відомо, дитяча бездоглядність — це послаблення чи відсутність догляду за дітьми, проведенням ними вільного часу, а також за їх поведінкою. Зайнятість та егоїзм батьків, безвідповідальне ставлення до своїх обов'язків, перебільшене уявлення про ступінь самостійності дитини, як правило, незнання вікових і психологічних особливостей дітей можуть стати причинами бездоглядності. Діти і підлітки, що позбавлені догляду, часто порушують дисципліну, пропускають заняття, погано навчаються. Такі учні можуть лихословити, курити, красти, вживати алкоголь і наркотичні речовини, залишати рідну домівку з метою бродяжництва.

Загальноосвітній навчальний заклад № 47 міста Донецька — типовий заклад освіти, педагогічний колектив якого знаходиться у постійному творчому пошуку, прагнучи знайти своє обличчя і в майбутньому називатися «навчально-виховним комплексом». Нині у школі навчається близько 600 учнів.

Педагогічний колектив, очолюваний Бредіхінім В. К., добре усвідомлює відповідальність за виховання кожного учня, своє завдання вбачає у вдосконаленні навчально-виховного процесу, створенні оптимально сприятливих умов для самореалізації кожної дитини. У навчальному закладі здійснюється комплекс заходів, спрямованих на поліпшення становища дітей, зокрема,

виявлення проявів і запобігання дитячій бездоглядності. З цією метою тут розроблено і впроваджується **План спільних дій педагогічного колективу і батьківського комітету з профілактики бездоглядності, бродяжництва, правопорушень, куріння, алкоголізму й наркоманії серед учнів.**

Педагогічний колектив під керівництвом заступника директора з виховної роботи Н. І. Кропової розробив **систему заходів позаурочної діяльності учнів.** Особлива увага при цьому надається проблемам організації змістовного відпочинку, проведенню фізкультурно-оздоровчої роботи, формуванню культури здоров'я, позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей і підлітків, що сприяє зменшенню кількості скоєних учнями правопорушень, готовності дітей до навчання і праці.

Так, особливою популярністю серед учнів школи користуються виступи шкільної *агінбригади «Ми за здоровий спосіб життя», зустрічі з фахівцями міського Центру здоров'я, наркологічного диспансеру, проведення тренінгів «Бережи себе»* (з профілактики бездоглядності, формування навичок безпечної поведінки).

Важливим завданням, що стоїть перед усіма суб'єктами навчально-виховного процесу, є створення сприятливих умов для фізичного, психічного, соціального і духовного розвитку кожної дитини, формування в учнів почуття відповідального ставлення до власного здоров'я. Перевага надається проведенню *тематичних тижнів, декад, місячників «Санітарно-освітньої роботи та здорового способу життя».* Такі тематичні заходи присвячуються *Всесвітньому Дню здоров'я (7 квітня), Всесвітньому Дню без тютюну (щорічно, листопад місяць), Всесвітньому Дню боротьби зі СНІДом (1 грудня)* тощо.

У рамках проведення Всесвітнього Дня без тютюну підготовлено і проведено виховні загальношкільні заходи: *«Шкідливі звички» (для учнів початкових класів); «Суд над тютюнокурінням» (для учнів 5—7 класів); «Ми обираємо здоровий спосіб життя» (для учнів 8—11 класів).* Організовано конкурси малюнків, газет, плакатів, виставки літератури; підготовлено пам'ятки, листівки, буклети.

У школі діє **Рада з питань профілактики правопорушень**, членами якої є вчителі, медичні працівники, члени батьківського комітету та учнів. При Раді працює **консультативний пункт «Запитуйте — відповідаємо»**, який став своєрідним засобом довіри між учнями й «іншими значущими» для них старшими товаришами у питаннях, що найбільше турбують підлітків.

Значну роль у роботі з профілактики бездоглядності та правового виховання відіграє добровільна дитяча організація «Іс-

корка». Це перший паросток учнівського самоврядування, метою якої є захист прав, інтересів її членів, організація змістовного дозвілля, добрих і корисних справ, розвиток творчих здібностей учнів, забезпечення порядку в школі. У своїй щоденній діяльності члени організації «Іскорка» (учні 1—11 класів) керуються принципами єдності слова і діла, гідності, честі й совісті, дружби, товариськості й підтримки, турботи, чуйності, милосердя.

Формування загальнолюдських цінностей здійснюється шляхом реалізації таких основних положень програми організації «Іскорка»: виховувати в собі віру, розкривати й розвивати здібності, творити добро; шанувати Батьківщину, народ, берегти тепло батьківської оселі; прагнути стати сильним, витривалим і сміливим; дотримуватися принципів здорового способу життя; поважати старших, піклуватися про молодших, жити турботами й radoщами рідних, близьких і друзів; жити у злагоді з природою, пам'ятати, що Земля — наш спільний дім.

Одним із пріоритетних напрямків роботи педагогічного колективу є залучення всіх учнів до занять у системі позашкільної освіти. Це тим більше важливо, що у мікрорайоні школи діє широка мережа позашкільних навчальних закладів: Центр дитячої та юнацької творчості, *дитячо-юнацький комплекс «Горизонт»*, де працюють різноманітні гуртки, секції тощо; кінотеатр для дітей та юнацтва ім. Горького. Учні школи в позаурочний час можуть не лише отримати додаткові знання, уміння і навички, але й обрати майбутню професію. Зрозуміло, що така організація навчально-виховної роботи в школі сприяє профілактиці бездоглядності, безпритульності, злочинності серед дітей і підлітків. Крім того, школа тісно співпрацює з відділом кримінальної міліції у справах неповнолітніх, службою у справах неповнолітніх при виконавчому комітеті Київської районної у м. Донецьку Ради, Донецьким міським центром соціальних служб для молоді, Донецьким міським центром здоров'я, товариством «Червоного Хреста», іншими зацікавленими організаціями й установами.

Вчителі пишаються тим, що жоден із вихованців школи не стоїть на обліку в міліції, більшість учнів — призери районних, обласних олімпіад з різних предметів, переможці спортивних змагань.

Однак заспокоюватися на досягнутому педагогічний колектив школи не бажає. Попереду чекає багато невирішених проблем: потребує вдосконалення робота серед учнів, які складають «групу ризику» (схильні до куріння, пиятики тощо); постійної допомоги потребують і батьки таких дітей; життя вимагає тіснішої співпраці з батьківським комітетом, громадськістю мікрорайо-

ну; необхідно ширше і ефективніше використовувати можливості учнівського самоврядування.

І важливо, що педагогічний колектив загальноосвітнього навчального закладу № 47 Київського району міста Донецька готовий до їх вирішення.

ПРОГРАМА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ «12 СХОДИНОК ДО ЩАСТЯ»

(для учнів 5—7 класів)

Пояснювальна записка

Дана програма передбачає системний підхід до формування морально-етичних переконань дітей середнього шкільного віку. Програму може втілити в життя класний керівник, обов'язково враховуючи рівень інтелектуального, морально-психологічного розвитку класної спільноти, рівень сформованості кожної дитини.

Програма допоможе учневі зрозуміти себе, розібратися в навколишньому світі і тим самим зробити перший крок до самовдосконалення, а отже, до щастя. Потрібно вести дитину від простішого до складнішого, підніматись разом з нею все вище і вище, маючи для цього міцний фундамент (знання, досвід).

Мета програми

Формування духовності і високих моральних якостей дитини, емоційно-чуттєвої сфери особистості, відчуття єдності з природою, суспільством; виховання гуманістичної орієнтації й демократичної культури спілкування, що знаходить втілення у вчинках добра, взаємодопомоги, честі. Вироблення прагнення до самовдосконалення з опорою на споконвічні моральні закони творення добра та краси.

Структура програми

Програма складається з 12 тем-сходинок, на опрацювання кожної теми відводиться одна навчальна чверть. Починаючи роботу з певної теми, не обов'язково давати її чітке формулювання. Важливо, щоб діти самі відчули, про що йде мова. Для цього не варто обмежуватися годиною спілкування, а слід «вплітати» відповідну тему в різні форми співпраці вчителя й учня, у роботу вчителів-предметників.

Кожна сходинка програми має три частини:

1. Формулювання теми.

2. Дефініції — ключові тези, слова, поняття, що стосуються теми, висловлювання видатних людей, прислів'я, приказки, головні ідеї.

3. Форма проведення та закріплення теми.

Тут названо лише декілька можливих форм опрацювання теми, проте можуть бути й інші, за вибором учителя.

5 КЛАС

1 сходинка

Тема. Пізнай самого себе

Дефініції. Початок шляху до себе. Як керувати собою? Ворог твоїх вад — твій кращий друг. Не вір друзям, які завжди хвалять. Знаючи свої кращі сторони й вади, тобі легше буде допомогтись успіху в будь-якій роботі. Щоб пізнати самого себе, дотримуйся таких правил:

- думай про те, як ставляться до тебе люди;
- умій визнавати свої помилки;
- пробуй свої сили в різних видах діяльності;
- оцінюй себе за наслідками своєї діяльності;
- правильно сприймай критику.

Не всяка стежечка без споришу, не в кожній людині добра душа.

Поводься з людьми так, як би ти хотів, щоб вони поводитись із тобою.

Резерви нашого організму.

Форма проведення. Бесіда з елементами гри «Чарівний стілець». Анкетування.

2 сходинка

Тема. Шануй батька і матір своїх

Дефініції. Роль батька і матері у вихованні дитини.

Яблуко від яблуні далеко не котиться.

Батьком—матір'ю не хвались, а хвалися честю.

Чи потрібно знати свій родовід?

Пісні, свята, звичаї моєї родини.

«Роби добро — мені казала мати — і чисту совість не віддай за шмати!» (Д. Павличко).

Форма проведення. Родинне свято. Виставка, сімейний конкурс на краще знання прислів'їв та приказок про батька. Операція «Сюрприз для мами».

3 сходинка

Тема. Ніщо не цінується так дорого, як ввічливість

Дефініції. Ввічливість, підлабузництво, уважність, догідництво, делікатність. Від людини ввічливої — до людини високої культури. Інколи потрібен гіркий урок, щоб людина зрозуміла, що причина багатьох її неприємностей — елементарна невихованість. Не штука ганьбити — штука ліпше зробити.

Той, хто опанував уміння поводитися з людьми, може досягти в житті більших успіхів, ніж той, хто ним не володіє.

Людину, яка ввічлива лише з сильнішим за себе, не назвеш культурною. «Добросердечне слово лиш може врятувати» (Г. Скорода).

Форма проведення. Тренінг «Ввічливість». Бесіда «Кого можна назвати культурною людиною?» Закріплення. Лицарський турнір.

4 сходинка

Тема. Запрошуємо на гостини

Дефініції. Звичаї, культура гостинності різних народів. Візити й прийом гостей. Обов'язки гостя та господаря (люб'язність, привітність, тактовність, уважність). Чи існує гість, якого треба боятись? Хоч не багатий, та гостям радий. Етикет при даруванні подарунків. Основні ознаки гостинності.

Вихованість не в тому, щоб самому не пролити соус на скатертину, а в тому, щоб не помітити, як це зробив твій сусід.

Форма проведення. Бесіда та гра «Запрошуємо на гостини». Українські вечорниці. Засідання клубу «Господарочка».

6 КЛАС

5 сходинка

Тема. 12 заповідей Божих

Форма проведення. Бесіда з розв'язанням проблемно-ситуативних завдань. Ігрова прес-конференція.

6 сходинка

Тема. Скажи що-небудь, щоб я тебе побачив

Дефініції. Правила спілкування.

Мовленнєвий етикет. Суперечка. Диспут. Дискусія. Що таке толерантність. Як культурно вести суперечку. Краса мовлення і краса мови. Жести й міміка. Форми привітань, прощань, звертань, поширених серед українців. Мовчання — це велике вміння вести бесіду. Не відкривай вуста, не говори в годину досади, бо

будеш каятись у житті. Умій говорити, умій змовчати. Природа дала один рот і два вуха, щоб більше слухати, ніж говорити. «Людині потрібно два роки, щоб навчитись говорити, і 60 років, щоб навчитись тримати язик за зубами» (Л. Фейхтвангер).

Форма проведення. Бесіда з елементами гри. Диспути. Написання колективного вітального листа. Закріплення. Рольова гра «Лідер».

7 сходинка

Тема. Чесність. Тактовність. Делікатність

Дефініції. Сварка — зіткнення людей, яке не ставить за мету з'ясування стосунків.

Що є причиною суперечок між людьми? Підлість. Негідництво. Криком ще нікому не вдалося знайти істину. «Не золото треба заповідати дітям, а чесне ім'я» (Платон). «Будь ласка» ніколи не зайве. Спочатку думай, а потім дій. Тактовність. Відповідальність. Пунктуальність. Хто вчора збрехав, тому й завтра не повірять. У кого правди нема, в тому і добра мало.

Форма проведення. Бесіда з елементами диспуту «Людина повинна завжди говорити правду». Тренінг «Делікатність. Тактовність». Закріплення. Прес-конференція.

8 сходинка

Тема. Який слід повинна лишити людина на Землі?

Дефініції. «На твоєму шляху каміння, яке ти повинен прибрати. Якщо ж ти за своє життя не побачив жодного каменя — ти не людина» (В. Сухомлинський). Життя — як стерня: не пройдеш, ноги не уколовши. Вік прожити — не поле перейти. Самотня людина не може бути задоволена життям. «Любов починається з любові. Якщо я хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю» (Г. Сковорода).

Перед лицем природи ми всі рівні: і лозинка, й стебло очерету, і грудка землі, і я. Добро довго пам'ятається, а лихо ще довше. До доброї криниці стежка втоптана.

Форма проведення. Бесіда з розв'язанням проблемно-ситуативних завдань. Гра «Дебати» (Людина живе сьогодні й повинна думати лише про сьогоднішній день). Закріплення.

7 КЛАС

9 сходинка

Тема. Зрада — найбільший злочин на Землі.

Дефініції. Зрада. Зрадник. Дружба. Совість. Негідник. Запроданець. Відступник. Зрадник — гірший за ворога.

Зрада Іудею Христа. Поцілунок Іуди. Дружба, як і чай, повинна бути міцною, але не солодкою. У друга вода солодша, ніж у ворога.

Форма проведення. Рольова гра «Лідер». Диспут з проблемно-ситуативними завданнями.

10 сходинка

Тема. Байдужість — крок до зради.

Дефініції. Невже, щоб відчутти біль іншого, треба обов'язково потрапити в біду? Що значить відчутти чужий біль. Навчіться дарувати радість і красу іншим. Добре діло — це те, що викликає усмішку радості на обличчі іншої людини. «Хто не хоче чути крику бідних, того ніхто не почує, коли сам благатиме про поміч» (з книги «Старий заповіт»).

Форма проведення. Година спілкування із розв'язанням проблемно-ситуативних завдань. Написання творів-роздумів.

11 сходинка

Тема. 40 хвилин наодинці з мистецтвом

Дефініції. Лише краса людей навчає жити.

Мистецтво, яке дає нам змогу зазнати найвищі хвилювання почуттів, без яких життя було б неповноцінним.

Вистави, кінофільми, картини, скульптури сприяють формуванню світогляду, примножують життєву мудрість.

Форма проведення. Відвідування театру. Відгук про твір мистецтва, провідна ідея якого — морально-етичне повчання.

12 сходинка

Тема. Якою повинна бути особистість

Дефініції. Особа. Особистість. Індивід. Чи легко бути особистістю?

Форми проведення. Диспут. Чому одні люди приємні, а інші ні?

Закріплення. Захист колективного проекту уявної дитячої держави.

Література

1. Конституція України.— 1996.
2. Закон України «Про освіту».— 1991.
3. Закон України «Про загальну середню освіту».— 1999.
4. Класний керівник у сучасній школі: Методичний посібник /В. М. Оржеховська, О. І. Пилипенко. — К., 1996. — 152 с.
5. Бех И. Д. Нравственность личности: стратегия становления. — Ровно, 1991.

6. Бойченко Т. С. Школа здоров'я: Навчальний посібник з валеології. — К.: Рута, 2000.— 72 с.
7. Боришевський М.Й. Моральні переконання та формування їх у дітей. — К., 1979.
8. Братусь Б. С. Нравственное создание в культуре уходящего века // Вопросы психологии. — 1993. — № 1. — С. 10.
9. Минский Е. М. От игры к знаниям. — М.: Просвещение, 1987. — 192 с.
10. Тарасенко Г. С. Дивосвіт. Технологія історико-екологічного виховання дітей. — К.: Рута, 2000. — 208 с.
11. Цьось А. В. Українські народні ігри та забави: Навчальний посібник. — Луцьк: Волинське обласне редакційно—видавниче підприємство «Надстир'я», 1994. — 96 с.
12. Щуркова М. Собрание пестрых дел: Методические материалы для работы с детьми. — М.: Новая школа, 1994. — 112 с.

ПРОГРАМА ВИХОВАННЯ УЧНІВ «КЛЮЧІ ДО УСПІХУ»

(для учнів 5—7 класів)

Пояснювальна записка

Усі з дитинства пам'ятають, як мріяли герої казки «Золотий ключик» відкрити чарівні двері до щастя. У кожній людини є свої «ключі» до щастя. Допомогти дитині знайти свій ключ до успіху — основне завдання кожного педагога. Цим і пояснюється назва програми виховної роботи з підлітками — «Ключі до успіху». Робота за такою програмою допоможе класному керівнику підібрати ключик до брами успіху кожного учня, відкрити її юним очам і вказати шлях до самовдосконалення, якому немає меж.

Програма «Ключі до успіху» розрахована на три роки і призначена для організації виховної роботи з учнями 5—7 класів. Змістом програми передбачено залучення підлітків до різних видів діяльності та створення умов для всебічного зростання особистості.

Гармонійний розвиток особистості підлітка у контексті даної програми вимагає реалізації таких завдань:

- формування соціально-значущих цінностей особистості;
- розвиток пізнавальних, творчих, організаторських та комунікативних здібностей;

- створення умов для самопізнання, самовизначення та самореалізації особистості підлітка;
- стимулювання прагнення кожного учня до самоосвіти та самовдосконалення;
- виховання громадянських якостей особистості.

Вихідними принципами педагогічної діяльності мають бути: системність, доступність, зв'язок з життям, врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів, особистісно зорієнтований, діяльнісний та комплексний підходи до організації виховного процесу, оптимальний вибір форм та методів роботи.

Структура програми відображає наступність у роботі з підлітками і складається з таких основних напрямів: здоров'я, спілкування, навчання, дозвілля.

Організація діяльності за напрямами передбачає засвоєння учнями відповідних ключових тез та основних понять. Основними засадами формування соціально активної особистості є використання надбань національної та світової культури, застосування комплексу методів, нетрадиційних форм та засобів організації виховного процесу з підлітками.

Складовими структури програми є: напрям діяльності, ключові тези, основні поняття, народна мудрість, висловлювання видатних людей (афоризми), орієнтовні форми та методи організації класного колективу.

Робота за програмою ґрунтується на організації різнопланової діяльності учнів та тісній співпраці класного керівника з педагогом-організатором, практичним психологом, соціальним педагогом, вчителями, медичною сестрою та лікарем-педіатром, батьками та громадськістю.

Перелік літератури може доповнюватися за рахунок нових видань.

Зміст програми

Організація різнопланової діяльності учнівського колективу у 5 класі

Ключ «Здоров'я»

Ключові тези

Вивчення індивідуально-типологічних особливостей учня. Психологічний стан учнів. Риси характеру дитини. Зв'язок темпераменту та характеру. Складання індивідуальних програм здоров'я на основі медичних карт учнів. Організація режиму дня.

Харчування. Загартування дитячого організму як умова здорового способу життя.

Поняття: здоров'я, здоровий спосіб життя, раціональне харчування, загартування, гігієна, режим дня, характер, темперамент та його типи: холерик, сангвінік, меланхолік, флегматик.

Орієнтовні методи та форми організації діяльності класного колективу

- Тестування (використання тестів з метою визначення темпераменту, особливостей характеру, рівня розумового розвитку).
- Години спілкування: «Бережи свій час», «Твій режим дня», «Що означає харчуватися раціонально».
- Зустріч з лікарем: «Бережи здоров'я змолоду».
- Індивідуальні бесіди з учнями: «Лікар тобі радить», «Правильне харчування та здоровий сон — запорука міцного здоров'я», «Загартування та фізичні вправи — необхідні умови здорового способу життя».
- Батьківські збори: «Здоров'я нашої родини».

Народна мудрість

Бережи одяг, доки новий, а здоров'я — доки молодий.

Без здоров'я нема щастя.

Як на душі, так і на тілі.

Гіркий тому вік, кому треба лік.

У здоровому тілі — здоровий дух.

Афоризми

Найперше багатство — це здоров'я. (*Р. Емерсон*).

Життя вимагає руху. (*Аристотель*).

Підтримка здоров'я є обов'язок. (*Г. Спенсер*).

Існує безліч хвороб, а здоров'я — лише одне. (*Сократ*).

У людини є три характери: той, який їй приписують, той, який вона сама собі приписує і, нарешті, той, який є в неї насправді. (*В. Гюго*).

Ключ «Спілкування»

Ключові тези

Мова та засоби мовлення. Невербальна комунікація як допоміжний засіб спілкування. Навчання учнів способам спілкування. Комунікативна культура — запорука щирого спілкування. Формування колективу і культура спілкування.

Засоби мовлення. Слово. Міміка. Жести. Культура мовлення. Культура спілкування.

Орієнтовні методи та форми організації діяльності класного колективу та батьків

- Тестування: використання методики «Ваш стиль спілкування»;
- Тренінг: «Вчимося правильно спілкуватися», «Знову познайомимось»;
- Ігровий тренінг: «Сувенір друзям», «Мистецтво дарувати»;
- Бесіда-роздум: «Що означає «спілкуватися правильно?»»;
- Батьківські збори: «Наука спілкування».

Народна мудрість

Слово — не горобець, вилетить — не впіймаєш.

Знаєш — кажи, не знаєш — мовчи.

Всіх слухай, а свій розум май.

Добрая тая рада, де щирая правда.

Хто людей питає, той розум має.

Афоризми

«Багато говорити і багато сказати — не одне й те ж. (Софокл).

«Поетами народжуються, а ораторами стають». (Цицерон).

«Уміння вести розмову — це талант». (Стендаль).

«Ну що б, здавалося слова? Слова та голос — більш нічого. А серце б'ється — ожива, як їх почує!..» (Т. Г. Шевченко).

«Без мови нашої, юначе, й народу нашого нема». (В. Сосюра).

Ключ «Навчання»

Ключові тези

Вивчення пізнавальних можливостей дітей. Увага, пам'ять, мислення як основа навчальної діяльності школярів. Працездатність учнів. Мотиви навчання підлітків.

Поняття: розум, уміння та навички, здібності, пам'ять, увага, спостережливість, мислення, працездатність, активність.

Орієнтовні методи та форми організації діяльності класного колективу

- уроки знань;
- години спілкування: «Вчись учитись», «Подорож у країну знань»;
- ігри: «Чи уважний ти читач?», вікторини;
- бесіди з батьками: «Здібності вашої дитини»;
- співпраця з учителями—предметниками, заступником директора з виховної роботи;
- круглий стіл: «Навчання та виховання — завжди поряд».

Народна мудрість

Шануй вчителя, як родителя.

Вчиться — завжди пригодиться.

Учись змолоду — пригодиться на старість.

Вчення — світ, а невчення — тьма.

Книга вчить, як на світі жить.

Не кажи не вмію, а кажи — навчусь!

І сила перед розумом никне.

Розуму не позичиш.

Мудрий ніхто не вродився, а навчився.

Афоризми

«Не слід лягати спати перш ніж не скажеш собі, що за день ти чомусь навчився». (*Г. Ліхтенберг*).

«Якщо ти будеш допитливим, ти будеш багато знати». (*Сократ*).

«Найвища насолода — досягти того, чого на думку інших, ви не можете досягти». (*Сухомлинський В. О.*).

«Не знати — однаково, що не розвиватися, не рухатися». (*М. Горький*).

«Треба багато вчитися, щоб зрозуміти, що мало знаєш». (*М. Монтень*).

«Мислення — мати діяльності». (*Т. Карлейль*).

Ключ «Дозвілля»

Ключові тези

Вивчення творчих здібностей та інтересів. Вільний час і дозвілля. Заняття в години дозвілля. Уміння організовувати власне дозвілля. Організація дозвіллевої діяльності учнів у позакласний час. Організація ігрової діяльності в години дозвілля. Пізнання дитиною прекрасного в праці як основа дозвіллевої діяльності.

Поняття: творчі здібності, обдарованість, талант, дозвілля, дозвіллева кваліфікація, гра, самоврядування.

Основні методи та форми організації діяльності класного колективу

- трудові десанти: «Моя праця — моїй школі, моему місту»;
- свята: «Свято першого дзвоника», «День міста», ярмарок «Дарунок осені», «Спортивне свято», «Сімейне свято»;
- ігрові програми «Веселка», «Веселі естафети», «Попелюшка», «Господарочка», «Нумо, хлопці», «Лицарський турнір»;
- зустрічі у музичній вітальні «Нотка»;
- конкурси: малюнків — «Мое місто», читців — «І в пам'яті, і в серці», квіткових композицій — «Веселкові барви».
- години спілкування: «Як я проводжу свій вільний час», «Мое дозвілля з друзями», «Мое дозвілля в сімейному колі»;
- бесіди: «Про працю і талант», «Лежить дорога до щастя через працю», «Ціна однієї хвилини», «Черговий — це відповідаль-но!»

Народна мудрість

Зробив діло — гуляй сміливо.

Без охоти нема роботи.

Добре діло — утіха, як ділові не поміха.

Коли став робити, то байдики не бити!

Кінець справу хвалить.

Аби танцювати вміла, а робити лихо навчить.

Згаяного часу і конем не доженеш.

Афоризми

«Радіти самому — це сумно». (Т. Лессінг).

«У праці з доброї волі є душа, є натхнення». (А. Франс).

«Людина не повинна присвячувати весь свій час тільки праці, їй необхідний відпочинок». (В. Смольянінов).

Організація різнопланової діяльності класного колективу у 6 класі

Ключ «Здоров'я»

Ключові тези

Профілактика захворювань. Попередження травматизму. Надання першої медичної допомоги. Турбота про власне здоров'я, про здоров'я інших. Дотримання правил особистої гігієни як головна умова забезпечення здорового способу життя.

Поняття: фізичний розвиток, підлітковий вік, гігієна підлітка, травматизм, хвороби та їх профілактика.

Орієнтовні методи та форми організації діяльності класного колективу

- Заняття : «Що маю знати, щоб зберегти своє здоров'я»;
- Спортивні свята: «Тато, мама, я — спортивна сім'я»;
- Експерсії до дитячої лікарні;
- Ігри-тренінги: «Дивися під ноги», «Щоб не трапилось біди, правил дорожніх дотримуйся завжди».

Народна мудрість

Хворобу легше попередити, ніж потім з нею боротись.

Існує безліч хвороб, а здоров'я лише одне.

Не кажеш правди лікарю — обманюєш себе.

Чистота — запорука здоров'я.

Афоризми

«Здоров'я — це те, що люди найбільше прагнуть зберегти, але найменше бережуть». (Ж. Лабрюєр).

«Здоров'я не цінують, доки не приходиться хвороба». (Т. Фуллер).

«Здоров'я набагато більше залежить від наших звичок та харчування, аніж від мистецтва лікування». (Д. Леббок).

«Головні медикаменти — це чисте повітря, холодна вода». (В. Д. Поленов).

Ключ «Спілкування»

Ключові тези

Спілкування як міжособистісні зв'язки учнів. Соціальні норми та соціальний контроль — необхідні умови доброзичливого спілкування. Вивчення стилю взаємостосунків дітей у колективі, в сім'ї, з дорослими. Особистість та колектив. Організація колективної творчої діяльності як умова згуртування учнівського колективу. Роль спілкування у процесі підготовки та проведення колективних творчих справ. Подолання міжособистісних конфліктів як запорука єдності колективу.

Поняття: особистість, індивідуальні риси, колектив, колективна творча справа, спілкування в учнівському колективі, взаємини, дружба, конфлікт.

Орієнтовні методи та форми організації діяльності класного колективу

- соціометрія;
- тестування: «Моя думка про клас», «Чи хороший ти друг?»;
- тренінг: «Чи вміємо ми берегти таємницю»;
- ігри: «Банк ідей», «Чарівний стілець»;
- ігрова програма «Джентльмен—шоу»;
- школа ввічливих наук;
- колективні творчі справи: «Вечір веселих завдань», «Естафета улюблених занять»;
- індивідуальні бесіди: «Навчися слухати та розуміти»;
- батьківські збори: «Культура спілкування батьків — приклад для дитини».

Народна мудрість

Розумний слова побоїться, а дурневі й батіг не допоможе.

Де згода панує, там і горе танцює.

Дружні сороки орла заклюють.

Злагода дім будує, а сварка руйнує.

Краще солом'яна згода, як золота зваба.

Де незгода, там часто шкода.

Всі за одного і один за всіх.

Де гурт — там і сила.

Дружній череді і вовк не страшний.

Одна бджола мало меду наносить.

Один цвіт не робить вінка.

Афоризми

«Лише один урок з дитинства найважливіший — не робити нікому зла». (*Ж.-Ж. Руссо*).

«Якщо хочеш отримати розумну відповідь — запитуй розумно». (*І. Гете*).

«Мистецтво слухати — майже рівнозначне мистецтву говорити». (*П. Буаст*).

«Наша мова — найважливіша частина не лише нашої поведінки, а й нашої особистості, нашої душі, розуму, нашої здатності не піддаватися впливам середовища, якщо воно затягує». (*Д. С. Лихачов*).

Ключ «Навчання»

Ключові тези

Пізнавальні інтереси та нахили як стимул навчання. Здібності учня. Здатність самостійно працювати як одна з необхідних умов навчання. Розумовий розвиток та інтелект учнів. Попередження труднощів навчання учнів.

Поняття: інтереси, нахили, здібності, інтелект, самостійність, ініціатива, наполегливість.

Орієнтовні методи та форми організації діяльності класного колективу

- тестування: «Ставлення учнів до навчання», «Твій творчий потенціал», «Визначення інтелекту дітей 10 — 12 років»;
- гра-експрес: «У країну Мудрагелію», «Місто веселих майстрів»;
- пізнавальні ігри: «Що? Де? Коли?», «Ерудит», «Кмітливі, вперед!», «Пізнавальний міні-хокей»;
- екскурсія: «Бібліотека — повітря освіти»;
- бесіда з батьками: «Здібності ваших дітей»;
- тематичні діалоги: «Я і наука», «Я і світ».

Народна мудрість

Розум за гроші не купиш.

Золото без розуму — болото.

Хто розуму не має, тому й коваль не вкує.

Не бійся розумного ворога, а бійся дурного приятеля.

Не бажай синові багатства, а бажай розуму.

Не пером пишуть, а умом.

Пташка красна своїм пір'ям, а людина — своїм знанням.

Афоризми

«Вважай нещасним той день чи ту годину, в які ти не засвоїв нічого нового і нічого не додав до своєї освіти». (*Я. Коменський*).

«Силу розуму дають вправи, а не спокій». (*А. Поп*).

«Постав над собою 100 вчителів — вони виявляться безсилими, якщо ти сам не змусиш себе вчитися». (В. О. Сухомлинський).

«Всяка справжня освіта здобувається лише шляхом самоосвіти. (М. Рубакін).

Ключ «Дозвілля»

Ключові тези

Діяльність класу в системі діяльності школи. Організація колективних творчих справ трудового характеру в класі. Участь учнів у пошуковій роботі. Організація суспільно-корисної праці в години дозвілля. Інтереси та захоплення учнів класу. Родинне дозвілля.

Поняття: КТС — колективна творча справа, суспільно—корисна праця, трудові доручення, ініціатива, самовдосконалення, сімейні захоплення, вільний час, раціональне використання вільного часу, культура відпочинку, культура дозвілля.

Орієнтовні методи та форми організації діяльності класного колективу

- трудові справи: «Трудовий сюрприз», операція «Затишок»;
- організація пошукової роботи: збір матеріалу «Нашій школі — 60!», ранок для третьокласників «Ви вже не маленькі, наші дорогенькі»;
- випуск класних газет: «Подаруємо радість», «З Новим роком!», «Смійтеся на здоров'я!»;
- КТС: «Зустрічаємо Новий рік»; ляльковий театр;
- сімейне свято: «Берегиня роду»;
- пошукова гра на місцевості «Знайди скарб»;
- ігрові програми: «Тато, мама, я — читацька сім'я», «Роби як я, роби краще, ніж я!»;
- колективні творчі справи «Світ моїх захоплень», усний журнал «У світі живопису»;
- анкетування батьків з метою з'ясування стану трудового виховання дитини та проведення годин дозвілля у родинному колі;
- батьківська конференція: «Родинне дозвілля».

Народна мудрість

У колективі чужої роботи нема.

Слово — полова, а праця — диво.

Берися дружно — не буде сутужно.

На дерево дивися, як родить, а не людину, як робить.

Добре діло роби сміливо.

Вміли працювати, вміймо й відпочивати.

Афоризми

«Тісна співпраця — шлях до великого успіху». (*В. О. Сухомлинський*).

«Бездіяльність корисна як відпочинок, але шкідлива як заняття». (*Сенека*).

«Я ніколи не буваю таким зайнятим як у години дозвілля». (*Цицерон*).

«Дозвілля без духовних занять — загибель для людини». (*А. Шопенгауер*).

Організація різнопланової діяльності учнівського колективу у 7 класі

Ключ «Здоров'я»

Ключові тези

Статеве виховання як одна з необхідних умов здорового способу життя. Навколишній світ та дитячі неврози. Шкідливі звички як фактори, що негативно впливають на здоров'я. Здоровий спосіб життя як запорука щастя.

Поняття: стать, чоловік, жінка, емоційне здоров'я, стрес, здоров'я та негативний вплив шкідливих звичок: куріння, алкоголізм, наркоманія.

Орієнтовні методи та форми організації діяльності класного колективу

- зустріч з лікарем, лекції: «Бережіть здоров'я змолоду», «Небезпека шкідливих звичок», «Наркоманія — дорога в прірву»;
- бесіди: «У здоровому тілі — здоровий дух»;
- години спілкування: «Про мене, про тебе, про неї, про нього», «Красиве і корисне», «Косметика: краса чи шкідливість»;
- перегляд та обговорення фільмів;
- Тестування;
- Групова справа «Проблема на долоні»;
- колективні творчі справи спортивного характеру «Мама, тато, я — здорова сім'я», «Сюїта туристичних ігор».

Народна мудрість

Доки здоров'я служить, то чоловік не тужить.

Здоров'я маємо — не дбаємо, а погубивши — плачемо.

Весела думка — половина здоров'я.

Держи голову в холоді, ноги в теплі, проживеш довгий вік на землі.

Як немає сили, то й світ не милий.

Здоровому все здорово.

Афоризми

«Здорова людина — найдорогоцінніший витвір природи».
(*Т. Карлейль*).

«Здоров'я — мудрих гонорар». (*П. Беранже*).

«Єдина краса, яку я знаю — це здоров'я». (*Г. Гейне*).

«Мудра людина у першу чергу уникатиме хвороб, а не вибиратиме засоби проти них». (*Т. Мор*).

«Життєрадісність — це не тільки ознака здоров'я, але й найдієвіший засіб, котрий позбавляє від хвороб». (*С. Смайлс*).

Ключ «Спілкування»

Ключові тези

Усвідомлення «Я — концепції» як необхідна умова формування в учнів позитивних якостей. Духовне зростання особистості учня. Самоствердження учнів у колективі. Самовдосконалення як формування характеру. Спрямованість особистості та її творчий потенціал як чинники самовизначення.

Поняття: Я — концепція, саморозвиток, самопізнання, самовдосконалення, світ, людство, сенс життя, майбутнє, мрії, самовизначення, самореалізація.

Орієнтовні методи та форми організації діяльності класного колективу

- тестування учнів з метою визначення рівня їх самооцінки;
- анкетування підлітків з метою виявлення ними власних здібностей, рис та якостей;
- тренінги спілкування: «Дозволь собі бути щасливим»;
- огляди преси: «У світі цікавого», «Факти, події, коментарі»;
- КТС «Жива газета», «Презентація світу», «Людина скрізь»;
- конкурси: «Мій характер у малюнках», «Дотепне слово», «Дружній шарж»;
- бесіда — роздум: «Чому у мене такий характер?»;
- диспут: «Ким бути чи яким бути?»;
- круглий стіл: «Батьки і діти — вічна проблема: шляхи розв'язання».

Народна мудрість

У колективі чужої роботи немає.

Від теплого слова і лід розтане.

Дружно люди візьмуться — гори здадуться.

Де гурт — там і сила.

Не говори, що знаєш, але знай, що говориш.

Умій сказати, умій і змовчати.

Афоризми

«Пізнай себе і ти пізнаєш світ». (*Сократ*).

«Людина повинна навчитись підкорятися собі самій». (*Цицерон*).

«Якщо ви хочете, щоб вас поважали, майте справу тільки з тими людьми, які заслуговують на повагу». (*Ж. Лабрюйєль*).

«Насолода спілкування — основна ознака дружби». (*Арістотель*).

«Чим людина розумніша і добріша, тим більш вона помічає добра в інших людях». (*Б. Паскаль*).

Ключ «Навчання»

Ключові тези

Здатність учня раціонально планувати навчальну діяльність як одна з умов успішного навчання. Самоосвіта учнів — важлива складова навчання. Культура розумової праці дитини. Творча діяльність учнів. Самозвіт учня як уміння аналізувати свою роботу.

Поняття: раціональне планування, самоосвіта, культура розумової праці, самоаналіз, самозвіт, аналіз ситуації.

Орієнтовні методи та форми організації діяльності класного колективу

- участь у предметних олімпіадах;
- КТС пізнавального характеру: турнір—вікторина, турнір знавців, прес-конференція;
- бібліотечний урок: «Книга вчить як на світі жить», «Як з'являються інтереси»;
- диспут: «Контроль і самоконтроль, з чого вони починаються»;
- заочна подорож: «По континентах»;
- батьківські збори: «Наші діти — наша спільна турбота».

Народна мудрість

Вік живи — вік учись.

Чого навчився, того за плечима не носити.

Наука в ліс не веде, а з лісу виводить.

Вчитися ніколи не пізно.

Афоризми

«Силу розуму дають вправи, а не спокій». (*А. Пон*).

«Найкращий радник — наука, бо вона ніколи ні до кого не підлещується». (*Сократ*).

«Суть справи — не в повноті знань, а в повноті їх розуміння». (*Демокрит*).

«Неправильні знання — гірші за незнання». (*А. Дістервег*).

«Знання і тільки знання роблять людину великою і вільною».
(Д. Писарев).

«Тільки ті знання є результатом наших надбань, які ми здобуваємо самі». (Я. Колас).

Ключ «Дозвілля»

Ключові тези

Створення оптимального соціокультурного мікроклімату в класному колективі та умов для самореалізації учнів у процесі пізнавальної, трудової, ігрової, спортивної, художньо-естетичної організаторської діяльності. Прилучення учнів до культурних надбань українського народу, кращих зразків світової культури.

Поняття: мікроклімат, духовна культура, звичаї, обряди, відродження, добробут рідного міста.

Орієнтовні методи та форми організації діяльності класного колективу

- уроки пам'яті: «Ваш світлий подвиг незабутній»;
- відвідання концертів творчих колективів міста: «Зустріч з прекрасним»;
- тематичний вечір: «Залиши після себе слід на землі»;
- конкурс творів: «Що є для мене Батьківщина»;
- ералаш: «Один день із життя класу»;
- цікаві зустрічі: «Людей нецікавих у світі не буває»;
- свято «Дерево мого родоводу»;
- трудовий сюрприз «Затишок і краса»;
- трудовий десант «Школа — наш дім, ми — господарі в нім»;
- КТС: «Вінок пісень», «Вечір розгаданих і нерозгаданих таємниць», «Концерт — блискавка»;
- усний журнал «У світі мистецтва»;
- морально-етичні бесіди: «Як співіснують Добро і Зло».

Народна мудрість

Згаяного часу і конем не доженеш.

Без охоти нема роботи.

Добре діло — утіха, як ділові не поміха.

У гурті робити, як з гори бігти.

Умій пожартувати та знай коли перестати.

Де рідний край, там і рай.

Афоризми

«Для того, щоб підвищувати культуру, потрібно звертатись до культурних надбань людства». (В. О. Сухомлинський).

«І у веселощах, і в праці не доводь себе до перевтоми; перше — шкодить тілу, а друге — здібностям». (Піфагор).

Література

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-методичний посібник. — К.: ІЗМН, 1998. — 204 с.
2. Білоусова В. О. Етика взаємин у шкільному колективі. — К., 1994. — 42 с.
3. Ващенко Г. Праці з педагогіки та психології. — Том 4. — К.: Школяр—Фада, 2000. — 416 с.
4. Виховання громадянина: Психолого—педагогічні і народознавчий аспекти: Навчально—методичний посібник. — К.: ІЗМН, 1997.— 252 с.
5. Виховна робота в сучасних умовах: теорія і методика. — Вид. 2-ге — Тернопіль: АСТОН, 1998. — 263 с.
6. Вишневський О. Сучасне українське виховання: Педагогічні нариси. — Львів: Львівський обл. наук.—мет. інститут освіти, Львівське обласне педагогічне товариство ім. Г.Ващенка, 1996. — 238 с.
7. Громадянське виховання у формах і змісті виховної діяльності освітніх закладів: Методичні рекомендації. — Дніпропетровськ: Промінь, 2000. — 171 с.
8. Зильман С.Л. Гигиеническое воспитание школьников. — К.: Рад. школа, 1988. — 124 с.
9. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: Навчальний посібник. —К.: Вища школа, 1997. — 304 с.
10. Класний керівник у сучасній школі: Методичний посібник. — К.: ІЗМН, 1996. — 156 с.
11. Оржеховська В.М., Хілько Т.В., Кириленко С.В. Посібник з самовиховання. — К.: ІЗМН, 1996. — 192 с.
12. Орієнтовний зміст виховання в національній школі: Методичні рекомендації /За заг. ред. Є. І. Коваленко. — К.: ІЗМН, 1996. — 136 с.
13. Попович О. Школа ввічливості: Основи етики: навчальні матеріали //Завуч. — 2001. — № 8. — Вставка. — С. 1—3.
14. Сергєєнкова О.П. «Я» організовує своє навчання та дозвілля: Конспект занять з курсу «Самопізнання». — 5 клас: Для практичних психологів, класних керівників, вчителів. — Київ, 2001. — 112 с.
15. Сучасні методи залучення до здорового способу життя, профілактики шкідливих звичок та захворювань у дітей та підлітків.—К., 2000. — 289 с.
16. Український фольклор : Хрестоматія. — К.: Освіта, 1997. — С. 680—685.
17. Українські прислів'я та приказки. — К.: Дніпро, 1976. — 215 с.

ПРО ПОСИЛЕННЯ УВАГИ ДО МОРАЛЬНО-СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І ПІДЛІТКІВ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ, ПОЗАШКІЛЬНИХ ТА ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Потреба в поліпшенні статевого виховання учнів сьогодні зумовлена недостатньою увагою до цього питання в педагогічних колективах, серед батьківської громадськості, — спостерігається відхід вчителів, вихователів та батьків від такої складної проблеми.

Про статеві взаємостосунки учні отримують нерідко перекручену, вульгарну інформацію (переважно на вулиці). Негативний вплив на психіку неповнолітніх справляє порнографія, різного роду кіно- та телепродукція на еротичну тематику в основному закордонного виробництва. Відлуння західної сексуальної революції змінює ставлення наших підлітків до власної статевої поведінки. Спостерігається зниження середнього віку першого статевого контакту (підлітки рано розпочинають статеве життя), підвищення у них сексуальної активності та зростання кількості статевих партнерів призводить до погіршення психічного, репродуктивного здоров'я, небажаної підліткової вагітності.

Викликає занепокоєння поширеність гінекологічних захворювань серед дівчаток-підлітків та високий рівень захворювань, які передаються статевим шляхом. Значних ускладнень як у фізичному, так і в соціально-психологічному плані, можуть завдавати пологи у жінок наймолодшого віку (11—14 років). Щорічно в Україні реєструється понад 100 таких пологів.

На загальний стан здоров'я дітей і підлітків негативно впливає вживання алкоголю, наркогенних і психотропних речовин, статева нестриманість, що є ознакою різкого зниження культури поведінки та нездорового способу життя.

В умовах поширення дошлюбних статевих зв'язків, необізнаність із засобами запобігання вагітності та догляду за своїм здоров'ям, особливої гостроти набувають питання підготовки підлітків і молоді до створення в майбутньому власної сім'ї, виховання власних дітей, відповідального батьківства і безпечного материнства. Гостропроблемними наслідками не лише особистісного, але й соціального значення обертається легковажне ставлення до шлюбу та створення сім'ї. В Україні все ще відбувається зниження кількості зареєстрованих шлюбів та зростання кількості розлучень.

Статеве виховання і підготовка учнів до сімейного життя — складова загального процесу виховної роботи загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних навчальних закладів та сім'ї.

Перш за все, проблема статевого виховання потребує комплексного підходу, що базується на гуманістичних засадах і передбачає захист дітей і підлітків, надання їм допомоги у соціальному самовизначенні, активному входженні в суспільне життя, формування духовних цінностей та навичок культури здоров'я.

У здійсненні статевого виховання насамперед необхідно враховувати вікові особливості, прискорений статевий розвиток учнів, поширення негативних тенденцій у молодіжному середовищі (статеве розпуста, проституція та злочинність на статевому ґрунті).

Важливо виховувати в учнів почуття поваги до себе, до інших осіб, жіночу та чоловічу гідність.

Хлопці-підлітки мають отримувати «чоловіче виховання», їм необхідно прищеплювати повагу до осіб протилежної статі. Моральним гальмом, яке регулює взаємини між статями є виховання самоповаги й поваги до представників протилежної статі, особливо жіночої — дівчинки, подруги, жінки-матері.

Дівчатка-підлітки повинні отримувати «жіноче виховання». Одне з найважливіших завдань — виховання ніжних, суворих, вимогливих, незламних і нетерпимих до зла і несправедливості жінок.

Найінтенсивнішу виховну роботу слід проводити з дівчатками-підлітками, організм яких дозріває швидше, ніж у їхніх однокласників-хлопців.

Виняткове значення має формування у хлопців і дівчат почуття відповідальності за власні дії. Вони мають усвідомити, що розпочате у підлітковому віці статеве життя, може зашкодити здоров'ю та стати причиною трагедій в майбутньому.

Підготовка учнів до сімейного життя повинна відбуватися паралельно з певних напрямків: морально-психологічний, правовий, господарсько-економічний, загально-соціальний, естетичний.

У змісті навчальних програм загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладів (гуманітарно-природничі предмети).

У навчальних програмах загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладів з різних предметів: **рідної мови, читання, природознавства та ін. (початкова школа); українська література, історія, біологія, правознавство, етика і психологія сімейного життя (основна і старша школа)**, — закладені великі можливості для статевого виховання учнів та підготовки їх до сімейного життя.

Надзвичайно важливо, щоб на уроках біології, етики і психології сімейного життя, ОБЖ, валеології та ін. учні не тільки вивчали основи наук, отримували знання про статеві відмінності в природі та суспільстві, ріст і розмноження живих організмів, репродуктивну функцію людини, негативний вплив нікотину, алкоголю, наркотиків на спадковість, але й разом з тим вчителі звертали увагу на статеve виховання дітей та підлітків з його моральним відтінком. Учні мають діставати на уроках уявлення про моральну чистоту, цнотливість, честь і гідність.

Позакласні, позашкільні виховні заходи (бесіди, лекції, диспути, конференції, вечори запитань та відповідей, виконання громадських доручень, організація спортивних змагань, туристичних походів, різноманітних свят, участь у гуртках, секціях, клубах тощо) покликані формувати правильну поведінку в міжстатевому спілкуванні дітей і підлітків.

Сьогодні в Україні напрацьовано цікавий досвід роботи Шкіл сприяння здоров'ю, педагогічні колективи яких значну увагу приділяють морально-статевому вихованню.

У загальноосвітній середній школі № 56 міста Донецька педагогічний колектив успішно реалізує програму, основна мета якої — гармонійний розвиток особистості школяра, формування фізичного, психічного, морального здоров'я учнів в умовах безперервної валеологічної освіти.

Педагогічний колектив спеціалізованої середньої загальноосвітньої школи № 34 Подільського району міста Києва серйозну увагу приділяє морально-статевому вихованню учнів, в школі діє чітка психолого-корекційна робота з питань мотивації на здоровий спосіб життя, попередження проявів відхилень у статевій поведінці дітей і підлітків. Особливого значення педагоги школи приділяють просвітницькій роботі з батьками.

Пріоритетним напрямком діяльності навчально-виховного комплексу «Дивосвіт» міста Жовті Води Дніпропетровської області є актуалізація значущості мотивів ведення здорового способу життя, активної і свідомої участі кожної дитини в творенні власного здоров'я. У закладі «Дивосвіт» регулярно проводяться консультації лікарів для учнів та батьків з питань збереження репродуктивного, статевого здоров'я.

У навчально-виховному комплексі «Сузір'я» (гімназія № 7) м. Одеси діє авторська програма «Культура здоров'я», впроваджується система семінарів-тренінгів щодо профілактики здорового способу життя. Систематично проводяться лекції для батьків на теми «Сім'я як основа формування культури здоров'я», «Статеве виховання».

Напрацьовано цікавий досвід роботи у гімназії № 2 м. Хмельницького. В учнів формується активна громадянська позиція щодо дотримання принципів здорового способу життя.

Педагоги навчально-виховного комплексу № 28 міста Дніпропетровська постійно проводять роботу щодо формування морально-етичної культури підлітків, по-державницькому підходять до питання збереження та зміцнення здоров'я учнів.

Міністерство освіти і науки України підтримує та запроваджує в регіонах України цілий ряд тренінгових програм, які сприяють зміцненню та збереженню здоров'я учнів.

Вищезазначені програми, навчальні курси спрямовані на реалізацію важливих державних документів, в яких чітко визначені завдання для працівників освітньої галузі щодо посилення уваги до здоров'я дітей та учнівської молоді:

- «Концепція державної сімейної політики» (схвалена Постановою Верховної Ради України 17.09.1999 року № 1063—ХІУ);
- «Про додаткові заходи щодо забезпечення виконання Національної програми «Діти України» на період до 2005 року» (затверджена Указом Президента України від 24.01.2001 року № 42/2001);
- «Про Національну програму «Репродуктивне здоров'я 2001—2005 рр.» (затверджена Указом Президента України від 26.03.2001 р. № 2003/2001);
- Програма «Українська родина» (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 14.03.2001 р. № 243);
- Міжгалузєва Комплексна програма «Здоров'я нації на 2002—2011 роки» (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 10.01.2002 р. № 14);
- «Про затвердження Комплексної програми протидії торгівлі людьми на 2003—2005 роки» (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 5.06.2002 р. № 766);
- «Про затвердження заходів щодо реалізації Концепції безпечного материнства на 2002—2005 роки» (затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.10.2002 р. № 583-р).

Сім'ї, родині належить провідна роль у морально-статевому вихованні дітей і підлітків. Однак сьогодні внутрішньо-сімейні відносини в родинах є складними, тому діти не знаходяться під постійним батьківським контролем.

Педагогічним колективам загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних навчальних закладів необхідно постійно співпрацювати з батьківською громадськістю, розширювати

коло спілкування з батьками та іншими членами родини, покращувати організацію батьківської просвіти.

Особливо просимо звернути увагу педагогічних працівників на необхідність отримання батьками педагогічного інструментарію щодо запобігання відхиленням від норм у статевій поведінці дітей та підлітків (сьогодні до цієї проблеми необхідно звертатися, починаючи з учнів початкових класів), формування в родині, сім'ї стійкого імунітету до розпусти, розбещеності, морального невігластва, жорстокості та насильства через систему роботи університетів психолого-педагогічних знань, шкіл молодих батьків, лекторіїв, консультпунктів тощо.

Вважаємо за доцільне:

- провести педагогічні ради, загальношкільні та класні батьківські збори, присвячені посиленню морально-статевого виховання дітей та підлітків;
- визначити в кожному загальноосвітньому (особливо школах-інтернатах), позашкільному, професійно-технічному навчальному закладі програмні завдання для кожного вчителя, викладача, майстра, вихователя щодо посилення морально-статевого виховання конкретної групи учнів, конкретної дитини;
- сприяти проведенню профілактичних медичних оглядів дітей та підлітків лікарями-гінекологами, лікарями-урологами.

Методичні рекомендації щодо проведення уроку «Здоров'я» в загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах

Інформаційні матеріали

Щороку, 7 квітня все прогресивне людство відзначає **Всесвітній день здоров'я**.

Найбільша цінність для людини — це її життя і здоров'я. Видатний німецький поет Гейне писав, що єдина краса людини, відома йому, — здоров'я. Проблема людини та її здоров'я — одвічна. Для вирішення цієї глобальної проблеми 1948 року створена Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), мета якої забезпечувати умови для здорового способу життя, пропагувати наукові досягнення в галузі медицини, розповсюджувати передові методи лікування хворих.

А що таке здоров'я? Це багатопланове поняття, яке включає не лише відсутність хвороб, а й високий рівень пристосування, благополуччя, комфортне психологічне самопочуття, добрі соціальні відносини.

Конституція України визнає життя і здоров'я людини одними з найвищих соціальних цінностей. Держава, яка, згідно з Основним Законом, несе відповідальність перед людиною за свою діяльність, зобов'язана забезпечити якнайповнішу реалізацію цих цінностей і при цьому вирішити завдання виховання здорового покоління, від чого значною мірою залежить стан продуктивних сил країни, її економічний, оборонний, інтелектуальний, духовний потенціал, ресурс розвитку суспільства.

Ще 1991 року в Україні набула чинності Конвенція ООН про права дитини. Виконання умов Конвенції, положень Все-світньої декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей вимагало цілеспрямованих дій Української держави, всього суспільства щодо створення сприятливих умов для розвитку дітей. Адже стан фізичного, психічного, соціального і духовного здоров'я підростаючого покоління є інтегральним показником суспільного розвитку, могутнім чинником впливу на економічний, культурний, обороноздатний потенціал країни.

Сьогодні проблема загрози здоров'ю розглядається світовою спільнотою як одна із загроз планетарного масштабу — антропологічна катастрофа.

Однією з причин антропологічної катастрофи, яка в Україні набула рис демографічної кризи, є **низький рівень мотивації здорового способу життя та культури здоров'я** у значної частини населення України. Ось чому куріння, зловживання алкоголем, гіподинамія, неправильне харчування, вживання наркотиків, надмірне психоемоційне навантаження, бездумний ризик і безладні статеві стосунки набули поширення в нашому житті. Викликає тривогу погіршення здоров'я учнів, особливо, старшокласників, що підтверджується даними державної та галузевої статистики, соціологічними дослідженнями.

За даними Міністерства охорони здоров'я України за 1991—2000 рр. підвищення рівня захворюваності й поширеності хвороб серед молоді відбулося за всіма класами їх. Найбільше зросла захворюваність на хвороби крові та кровотворних органів (у 5,5 рази), новоутворення (у 4 рази), хвороби сечостатевої системи (у 3,5 рази), кістково-м'язової системи і сполучної тканини (у 3,1 рази), системи кровообігу (у 2,2 рази); почастишали ускладнення вагітності, пологів і післяпологового періоду (у 2,9 рази), природжені вади розвитку (у 2,2 рази).

Захворюваність підлітків (15—17 років) за цей період зросла в 1,6 рази, поширеність хвороб — в 1,7 рази. В останні роки найвищі рівні первинної захворюваності реєструвались у Вінни-

цькій, Дніпропетровській, Донецькій, а поширеності хвороб — у Сумській, Вінницькій, Чернігівській областях.

Висновок, зроблений ученими, звучить як присуд для всіх, хто займається проблемами здоров'я дітей та молоді: постійна емоційна напруга, участь дітей у сімейних конфліктах викликають порушення регуляції основних фізіологічних функцій.

За даними спеціальних досліджень, поширеність гінекологічних захворювань серед дівчат-підлітків становить 108,2 на 1000 осіб. Велику частку становлять пологи у жінок наймолодшого віку (до 14 років — 0,03%, у віці 15–17 років — 3,2%), що збільшує ймовірність ускладнень як у медичному, так і в соціальному планах.

Залишається високим рівень захворювань, що передаються статевим шляхом: у 2000 р. кількість молодих людей віком 15–29 років, в яких уперше в житті було встановлено діагноз захворювання на гонорею, становила 17 989 осіб, а на сифіліс — 24 482 особи.

Дедалі більш загрозливою та соціально небезпечною проблемою стає для країни СНІД (ВІЛ-інфекція). Україна за темпами розвитку цієї епідемії посідає одне з перших місць у світі. Переважна більшість ВІЛ-інфікованих наркоманів (70%) — це особи віком від 15 до 30 років, 18% — молодь до 20 років. Спостерігається зростання ВІЛ-інфекції серед наркоманів-підлітків і дітей. Свідченням того, що ситуація продовжує залишатися неблагополучною, є втягнення до епідпроцесу жінок і дітей, швидке зростання числа хворих на СНІД і померлих від нього. Відзначається збільшення кількості інфікованих серед осіб 15–19 років. У 2001 році, порівняно з 2000-м, кількість зареєстрованих ВІЛ-інфікованих громадян України збільшилася на 11,3%.

За останні 5 років питома вага заражень ВІЛ-парентеральним шляхом зросла у 2,4 раза (з 11,2% у 1997 р. до 26,9% у 2001 р.). У загальній масі інфікованих продовжують домінувати споживачі ін'єкційних наркотиків, однак їх частка поступово знижується: з 84% у 1997 році до 58% у 2001 році. Зростає частка гетеросексуального шляху передачі ВІЛ, відповідно з 11% до 23%; поступово зростає кількість випадків зараження ВІЛ від матері до дитини: якщо в 1997 році питома вага цього шляху передачі становила лише 2,1%, то в 2001 році вже 13,05%, тобто зросла більш ніж у 6 разів.

На слабке здоров'я молоді вказує його рівень у призовників, причому він з року в рік понижується. Кількість здорових призовників протягом останніх 10 років знизилася майже вдвічі. У цей же період придатними до військової служби було визнано

74—76%, отримали відстрочку за станом здоров'я 4–6% призовників. При цьому кількість юнаків, які отримують відстрочку за станом здоров'я, постійно збільшується.

На здоров'я молоді особливо згубно впливає незадовільна організація навчального процесу. Як свідчать дані досліджень, серед загальної кількості підлітків до моменту здобуття середньої освіти здоровими залишаються 6%. 45–50% випускників мають суттєві морфофункціональні відхилення, а 40–60% — хронічні захворювання, через що третина з них мають обмеження у виборі професії. Від 20% до 80% підлітків набувають патологію одночасно 2 — 5 систем.

Лібералізація сексуальних стосунків, відсутність відповідних моральних традицій, байдужість до власної долі та власного здоров'я, необхідних знань у молоді спричиняють підліткову вагітність, поширення хвороб, що передаються статевим шляхом, ВІЛ-інфекції, порушують психічне здоров'я.

Серед причин, що призводять до різкого підвищення захворюваності на ці хвороби, є падіння моральних устоїв, значне соціальне розшарування населення, складна криміногенна ситуація, комерціалізація статевих стосунків, більш ранній початок статевого життя. Навчальні заклади, служби медико-санітарної допомоги суттєво відстали від змін у сексуальній поведінці підростаючого покоління. Школа, трудові колективи, сім'я — найефективніші інституції формування сексуальної поведінки молодих людей — недостатньо використовують свої можливості через брак досвіду та відповідних належно забезпечених технологій.

За даними соціологічних досліджень, 39,9% батьків не обговорюють сексуальний розвиток, поведінку або стосунки в сім'ї зі своїми дітьми, а 8% батьків вважає, що про це дітям знати не обов'язково. Лікування та консультації пацієнтів із хворобами, що передаються статевим шляхом, часто здійснюються приватними структурами низького фахового рівня, трапляються випадки надання некваліфікованих платних послуг приватними лікарями, несерйозне ставлення молодих людей до процесу лікування.

Серед чинників, які підвищують ризик виникнення нервово-психічних розладів та порушень психічного здоров'я і форм поведінки у підлітків і молоді, значну роль відіграють конфлікти в родині, зловживання батьків алкогольними напоями, тобто агресивне соціальне середовище.

З метою поліпшення здоров'я населення, і, зокрема, дітей та молоді, в Україні щорічно приймається десятки важливих документів у цій сфері. Наприклад, лише у 2000 році було прийнято

понад 120 нормативно-правових актів, що безпосередньо стосуються здоров'я населення. Серед головних можна назвати: Основи законодавства України про охорону здоров'я, які встановлюють принципи підходи до організації діяльності у цій сфері на рівні кращих світових стандартів, законодавчо регламентують забезпечення здорових і безпечних умов життя, сприяють утвердженню здорового способу життя населення; Закони України «Про охорону дитинства» (2000 р.), «Про фізичну культуру і спорт» (1993 р.), «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» (1995 р.), «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» (1995 р.), «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (2001 р.) та інші.

Прийнято ряд важливих законів і підзаконних актів щодо запобігання поширенню інфекційних хвороб, зокрема Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб» (2000 р.). Ще в перший рік незалежності прийнято закон, який визначав порядок правового регулювання питань, пов'язаних з поширенням СНІДу, відповідно до норм міжнародного права і рекомендацій ВООЗ, а пізніше — Закон України «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІДу) та соціальний захист населення» (1998 р.). У 2000 р. вийшов Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо запобігання поширенню ВІЛ-інфекції/СНІДу», а наступного — «Про додаткові заходи щодо посилення боротьби з ВІЛ-інфекцією/СНІДом». Кабінетом Міністрів України в 1999 р. затверджено «Програму профілактики СНІДу та наркоманії на 1999–2000 рр.». Прийнято й інші важливі документи. Серед них — Укази Президента України «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян» (1999 р.), «Про затвердження Цільової комплексної програми «Фізичне виховання — здоров'я нації» (1998 р.), Постанови Кабінету Міністрів України «Про Довгострокову програму поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства» (1992 р.), «Про затвердження Національної програми патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства» (1999 р.), «Про затвердження Концепції державної політики у сфері здійснення контролю над тютюном» (2001 р.) та інші.

Виховання здорової дитини, охорона здоров'я людини — основні проблеми всіх часів

Методичні поради

Вирішення проблеми збереження власного здоров'я закладено у самій людині, у знанні та розумінні нею проблем формування, збереження, зміцнення і відновлення його, а також в умінні дотримуватися правил здорового способу життя. Діти повинні усвідомлювати, що майбутнє кожного, як і держави в цілому — за здоровими поколіннями, бо фізично і морально здорова людина здатна творити і приносити користь іншим людям.

Сьогодні на рівні держави діє близько десяти національних програм, головним завданням яких є пропаганда здорового способу життя дітей та молоді, через проведення науково-методичних конференцій, семінарів-тренінгів, «круглих столів», лекцій, практичних занять для педагогічних працівників, психологів.

Особлива увага питанню збереження та зміцнення здоров'я дітей та молоді приділена в Указі Президента України від 15.03.2002 р. № 258/2002 «Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя», яким передбачається, у тому числі, активізувати інформаційну та роз'яснювальну роботу серед дітей щодо формування навичок здорового способу життя, профілактики шкідливих звичок, хвороб, що передаються статевим шляхом.

Вся робота з утвердження здорового способу життя повинна проводитись обдумано, ґрунтовно, з врахуванням вікових особливостей учнів. При цьому необхідно взяти до уваги наступні поради:

- подаючи інформацію про тютюнокуріння, алкоголь, наркотики, необхідно дотримуватися принципів комплексного та систематичного викладу матеріалу щодо профілактики і зниження залежності від шкідливих звичок;
- роботу підпорядкувати одній меті: формування у дітей та підлітків орієнтації на здоровий спосіб життя.

Метою загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладів є збереження рівня життєдіяльності молодого покоління.

Тому необхідно:

- надавати реальну допомогу кожному учневі з розвитку позитивних якостей, необхідних для повноцінного життя;
- привернути увагу учнівської молоді до власного здоров'я;
- постійно пропагувати принципи здорового способу життя;

- інформувати дітей про вплив згубних звичок на їх здоров'я;
- розвивати уміння і навички здорового способу життя;
- залучати батьків та широку громадськість до утвердження принципів здорового способу життя.

Для організації профілактичної роботи в загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах доцільно організовувати проведення: тематичних лекцій щодо профілактики шкідливих звичок, практичних занять, психологічних тренінгів, бесід, ігор, захист рефератів, «круглих столів» тощо. При цьому необхідно акцентувати увагу на: розвиток психічної культури, формування психологічного здоров'я та профілактику шкідливих звичок в учнів; на формування у дитини довіри до самої себе, сприйняття власної індивідуальності, самоповаги, впевненості в собі, почуття власної гідності; на усвідомлення вибору саме здорового способу життя та осмисленому самовизначенні у виборі професії, здатності знаходити власний сенс життя та формування установки на здоровий спосіб життя; засвоєння знань про шкідливі звички, їх вплив на організм людини та необхідність самоствердження у підлітковому середовищі.

Проводячи заняття, педагоги, психологи повинні врахувати основні підходи:

- надання інформації — цей підхід допускає, що підвищення рівня знань про шкідливі звички і наслідки їх вживання є ефективним засобом відмови від них;
- емоційне навчання — цей підхід базується на припущенні про те, що залежність від наркотичних речовин і шкідливих звичок частіше розвивається у людей, що мають труднощі у розумінні і вираженні власних емоцій; зміст такого навчання зводиться до надання допомоги учням у подоланні таких звичок;
- виховання психологічної протидії щодо вживання наркотичних речовин — цей підхід фокусується на прищепленні таких соціальних навичок, як уміння дитиною сказати «Ні» у відповідь на пропозицію спробувати наркотики;
- зміцнення здоров'я, що ґрунтується на взаємодії особистого вибору і соціальної відповідальності за власне здоров'я.

Інформація про вплив шкідливих звичок, туберкульозу та ВІЛ-інфекції на здоров'я дитини має бути об'єктивною, не зводиться до залякування, оскільки останнє, створюючи атмосферу таємничості та загадковості навколо тютюну, алкоголю, наркотиків, призводить до протилежних результатів, викликає у підлітків бажання пізнати цю таємницю на власному досвіді. Спокійна і ділова розмова з учнями про шкоду тютюнокуріння, вживання

алкоголю та наркотиків знімає хвилюючий емоційний стан дітей, дає змогу підліткам самостійно зробити правильний вибір стосовно шкідливих звичок.

Варто також залучати до співпраці консультативні пункти «Довіри», студентів, волонтерів, учнів-старшокласників, батьків, які допомогли б в організації та проведенні заходів, спрямованих на формування навичок здорового способу життя та розповсюдженні тематичних інформаційних матеріалів (плакатів, буклетів, стіннівок тощо); а також учасників об'єднання соціально активної молоді, лідери яких мають добре сформовані навички здорового способу життя і під час дозвілля підтверджують ці переконання відповідною поведінкою.

Ми вважаємо, що проблему формування навичок здорового способу життя неможливо вирішувати без плідної співпраці з органами учнівського самоврядування. Основний принцип співпраці полягає в тому, що діти з великою довірою ставляться до тієї інформації, яку одержують від своїх однолітків, а ще більше — до тієї інформації, яку несуть старші друзі, батьки.

Для учнів старших класів не зашкодить повторення курсу валеології, біології у формі презентації певної системи організму людини з наступним обговоренням впливу на неї шкідливих звичок, наприклад, вплив алкоголю на роботу легень, серця, органів травлення, нервову систему, нирки. При проведенні даного циклу занять необхідно влаштовувати письмові анонімні опитування учнів, які доцільно використати у наступній роботі з учнями та батьками.

Учнів необхідно залучати до самостійної роботи та підбору матеріалів з тем: «Алкоголь і нещасні випадки», «Алкоголь і захворювання», «Алкоголь і наркотики», «Тютюн та його дія на організм людського організму» тощо, а також до підбору відомостей з реального життя про негативний вплив алкоголю, наркотиків на стан здоров'я людини, за якими учні складають таблиці, плакати.

Доцільно використовувати велику кількість різноманітних форм і методів роботи: вправи, ігри, дискусії, бесіди, тренінги, «круглі столи» тощо. Заняття необхідно будувати таким чином, щоб теоретичні знання закріплювалися через практичні вправи. Педагог повинен передбачити запитання учасників і проблеми, які можуть їх турбувати.

При проведенні занять з учнями необхідно зробити наголос на отримання знань з безпеки статевих стосунків, профілактику інфікування ВІЛ, підліткової вагітності.

Всі види занять повинні допомагати учням навчитися свідомо керувати власною поведінкою за будь-яких обставин, формувати

активну позицію, світогляд молодой людини, розвивати навички свідомого вибору здорового стилю життя, створювати атмосферу позитивної уваги один до одного, довіри, психологічного комфорту і безпеки.

Із усього розмаїття традиційних і нетрадиційних уроків, заняття доцільно виокремити мету і завдання уроку, який проводиться **7 квітня** в день, коли Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначила, як Всесвітній День Здоров'я. Цей урок може бути особливим. Його мета: орієнтація дітей та учнівської молоді на пріоритетність вічних загальнолюдських цінностей життя і здоров'я, мотивацію ведення здорового способу життя як необхідної умови саморозвитку, самовдосколанення та самозбереження у сучасному світі, запоруки успішної самореалізації кожної дитини у повсякденному та майбутньому дорослому житті.

Урок «Здоров'я» повинен стати уроком громадянської зрілості, уроком свідомого вибору свого життєвого шляху. Вчитель повинен відмітити, що власне здоров'я кожної людини у її руках, що здоров'я нації залежить від здоров'я кожного.

Для того, щоб цей урок не тільки залишився в пам'яті дітей, а й дав новий поштовх у їхньому мисленні до себе і оточуючих, необхідно обов'язково включити рольові ігри, обговорення ситуації, захист рефератів, тести, тренінги, вправи, які виховують у дітей та підлітків орієнтацію на здоровий спосіб життя. Наголосити, що заняття спортом, трудова активність, відмова від шкідливих звичок — це фактори, що зміцнюють здоров'я.

Завдання Уроку «Здоров'я»:

- акцентувати увагу на зміст понять, категорій здоров'я, здоровий спосіб життя, моніторинг здоров'я, культуру здоров'я;
- пов'язати стан здоров'я людини з різними сферами її життєдіяльності (здоров'я і навчання, здоров'я і праця, здоров'я і сім'я) та з довготривалістю життя;
- охарактеризувати стан здоров'я населення України, звернути особливу увагу на здоров'я дітей та підлітків і повідомити, як ця проблема вирішується у нашому суспільстві, державі;
- допомогти усвідомити, що кожна людина повинна дбайливо ставитися до власного здоров'я як головної умови реалізації свого творчого, соціального, інтелектуального, природного та фізичного потенціалу;
- особливу увагу зосередити на громадянську відповідальність за власне здоров'я.

Із врахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів, рівня їх розвитку, зацікавленості, а також можливостей загальноосвітнього і позашкільного навчальних закладів, про-

фесійно-технічного училища (ПТУ) форми роботи, методи та методичні прийоми проведення Уроку «Здоров'я» можуть бути різноманітними:

- традиційний урок з елементами рухової активності;
- нетрадиційні форми проведення уроку (урок-бесіда, урок-казка, урок-диспут, урок-гра, урок-мандрівка, урок-конкурс, урок-спілкування, урок-реклама, урок-свято, урок-зустріч, урок-турнір, урок-вікторина, урок-конференція, урок-круглий стіл, урок-тренінг);
- комбінований урок, в якому використовуються елементи різних форм проведення уроку з урахуванням вікових особливостей дітей, досвіду та майстерності педагога;
- виступи агітбригад (екологічної, валеологічної спрямованості), театралізовані вистави тощо.

На уроці можуть бути широко використані технічні засоби навчання.

Зміст уроку повинен бути зрозумілим, послідовним, науково обґрунтованим.

Для розуміння сутності здоров'я урок можна розпочати з розповіді вчителя про здоров'я взагалі і здоров'я окремої людини, розкрити значення здоров'я для держави, суспільства; важливо учням навести декілька філософських та медичних визначень здоров'я, діти мають усвідомити, що здоров'я це і показник цивілізованості держави, і відображення її соціального стану, і характеристика розвитку та подальшого існування людства, і умова реалізації здібностей людей в цілому і зокрема кожного учня. Необхідно відмітити, що здоров'я людини у великій мірі залежить від її духовності. Який її внутрішній світ, як вона ставиться до добра і зла, до інших людей, чого прагне в житті, яка в неї душа — від цього залежить її здоров'я.

Слід зауважити, що здоров'я окремої людини як динамічно-мінливий стан, характеризується компенсаторно-приспосувальними реакціями на внутрішні зміни організму і зміни навколишнього середовища. Повідомити учням, що здоров'я кожної людини залежить від багатьох факторів (спадковість, довкілля, комплекс медичних заходів), але головним чином здоров'я обумовлюється поведінкою самої людини, її способом життя.

Витоки уявлень про здоров'я криються у глибині віків і тому учням можна розповісти про історію розвитку вчення про здоров'я, згадавши В. О. Сухомлинського як основоположника шкільної науки та практики про здоров'я, зупинитися на особливостях здоров'я українського народу, етнічних чинниках та українських традиціях культури здоров'я.

У ході уроку необхідно розглянути державні заходи, спрямовані на поліпшення стану здоров'я населення і, зокрема, дітей та підлітків України.

Специфіка проведення Уроку здоров'я в кожному навчальному закладі, кожному класі своя, однак деякі загальні рекомендації варто використати та врахувати під час його організації і проведення, а саме:

- провести урок можна в класній кімнаті, кабінеті валеології, безпеки життєдіяльності, кімнаті психологічного розвантаження, в актовій чи спортивній залі, в народознавчій світлиці, на подвір'ї, на природі;
- слід переглянути стан оформлення освітньо-виховного закладу, окремо класів, куточків державної та національної символіки, поновити наочність закладу малюнками, рекламами, плакатами, тематичними експозиціями;
- звернути увагу на додаткове оформлення закладу (квіти, колоски пшениці, жита, прапорці, кольорові кульки тощо);
- в бібліотеці підготувати книжкову виставку, присвячену проблемі здоров'я людей та формуванню позитивної мотивації на здоровий спосіб життя;
- змістовно провести урок допоможуть запрошені гості: лікарі, батьки, спортсмени, шанувальники власного здоров'я;
- у підготовці та проведенні уроку можна використовувати програмні матеріали окремих тем з валеології, безпеки життєдіяльності, фізичної культури, інших предметів; досвід навчальних закладів України, які входять до Національної мережі шкіл сприяння здоров'ю, досягнення свого навчального закладу.

Під час проведення уроку вчителю необхідно відмітити, що з давніх-давен у народних піснях, казках, легендах, прислів'ях, приказках український народ оспівував, возвеличував фізично дужу, сильну, здорову людину. Про те, що увага до здоров'я людини приділялася завжди, свідчить наявність образних порівнянь в українській мові: «здоровий, як вода», «здоровий, як дуб», «здоровий, як лось», а батьки з давніх-давен власним прикладом, за допомогою народних приказок учили дітей співчувати, допомагати хворим, старим, немічним, калікам.

Далі можна зробити наголос на те, що здорові люди — роботящі, а ліниві часто хворіють, менше живуть, бо праця — то здоров'я.

Доцільно наголосити про те, що наш народ славен традиціями народної медицини. Здавна люди використовували цілющі трави і мед для лікування, профілактики захворювань та збереження здоров'я.

Особливим цей день повинен бути для учнів початкової школи. Для них урок доцільно провести у формі гри, подорожі за здоров'ям до лісу, в поле, до моря, до українських традицій формування культури здоров'я, використовуючи матеріали українського фольклору (народні пісні, казки, вірші, прислів'я, загадки, приказки про здоров'я).

Наочність на уроці в **початкових класах** є обов'язковою. Це можуть бути малюнки («Здоров'я очима дитини», «За здоров'ям на природу», «Діти, рух, здоров'я», «Більше рухайтесь», «Радій життю», «Твої рідні», «Люби своїх рідних»), українські загадки, прислів'я і приказки про здоров'я («Найбільше багатство — здоров'я», «Нема щастя без здоров'я», «Веселий сміх — здоров'я», «Здоров'я маємо — не дбаємо, а втративши — плачемо»).

При виборі форми проведення Уроку Здоров'я в **основній школі** вчителів доцільно враховувати як вікові і індивідуальні особливості, так і попередньо набуті знання та рівень готовності класу сприймати інформацію про здоров'я та здоровий спосіб життя. Це можуть бути урок-бесіда чи урок-роздум, комбіновані уроки про здоров'я, про особливості здоров'я українського народу, про українські оздоровчі системи, про здоровий спосіб життя та його складові (оптимальна рухова активність, правильний добовий режим дня, збалансоване харчування, відсутність шкідливих звичок тощо).

Бажано розпочати урок із вступного слова вчителя, а потім перейти на діалогічний спосіб спілкування, надати можливість кожному учневі висловити свою думку про те, що є здоров'я для кожної людини, від яких факторів залежить здоров'я, як його зберігати та зміцнювати.

Головним завданням на цьому уроці буде допомогти дітям зрозуміти «Хто я?», «Що значить моє здоров'я», знайти своє місце в безмежному світі та зорієнтувати жити здоровою щасливою людиною.

Урок Здоров'я у **старшій школі** має стати своєрідним уроком громадянської зрілості, із врахуванням рівня інформованості та зацікавленості учнів проблемою здоров'я та системою ведення здорового способу життя.

Провідне завдання уроку — дати можливість і право учням самостійно розв'язувати питання здоров'я, приймати розумні рішення, виходячи зі своєї спроможності, а також із факту, що формування особистості повинно бути спрямоване в інтересах самої особистості і за її бажанням. Саме таким уроком буде урок-тренінг, урок-дискусія, урок-конференція чи урок-«круглий стіл», під час якого можна розробити моделі розв'язання різних

проблемних ситуацій на основі їх аналізу, активного обговорювання та захисту своєї позиції.

Розпочати урок можна з цікавої бесіди про здоров'я, приділивши увагу умовам і складовим соціальної сфери життя і здоров'я людей (взаємозв'язок політики, держави, права і здоров'я, чинники ризику для здоров'я, взаємини у сім'ї та колективах; вияви девіантної поведінки: алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, проституція).

В ході уроку надавати можливість старшокласникам розв'язувати проблеми реальної поведінки, активізуючи отримання зворотного зв'язку від своїх товаришів, що мають схожі проблеми, або мають досвід їх розв'язання.

Запропонувати учням довести у дискусії зі своїми товаришами залежність здоров'я від способу життя. Обґрунтувати прикладами із власного досвіду батьків, друзів, з літератури чи кінофільмів.

Учні мають усвідомити, що його майбутнє залежить від того вибору, який він робить вже сьогодні в кожную хвилину свого життя (пити — не пити, курити — не курити, займатися фізичною культурою — не займатися, вчитися — не вчитися, з ким дружити, а з ким ні, вживати наркотики — не вживати тощо).

І лише духовно і фізично сильна та здорова особистість може розраховувати увійти в сучасний напружений ритм життя, здобути відповідні знання, правильно обрати професію, пристосуватися до мінливих соціальних, екологічних, внутрішніх факторів, досягти успіху в обраній спеціальності, і саме така людина здатна допомогти собі і оточуючим, стати корисною для суспільства в цілому.

Тому збереження власного здоров'я — не лише життєва необхідність, але й громадянський обов'язок кожної молодої людини, вияв любові до рідної землі, своєрідний гарант відродження української нації, побудови висококультурної, процвітаючої держави.

І хоча здоров'я не визначає весь комплекс цінностей людини, усе інше без нього не приносить повного задоволення і радості життя, більш того: самі цінності стають недосяжними, або і не потрібними, а щастя — просто неможливим.

Як твердить латинська мудрість «Здоров'я — найвище благо».

Урок Здоров'я зорієнтує не лише дітей, але і педагогів на більш зважену та активну позицію щодо проблем здоров'я, у тому числі власного, допоможе розширити уявлення про способи відтворення та збереження своїх фізичних, інтелектуальних, психоемоційних, творчих ресурсів, спонукає турбуватися про здоров'я своїх вихованців, в першу чергу, користуючись золотим правилом: «Даючи знання — не забирай здоров'я, сприятиме впроваджен-

ню в навчально-виховний процес сучасних здоров'язберігаючих, здоров'яформуючих та здоров'язміцнюючих технологій навчання, які стануть міцним фундаментом формування культури здоров'я та ефективного засвоєння учнями знань, вмінь, навичок з усіх предметів.

При підготовці цих методичних рекомендацій використано матеріали з досвіду Дніпропетровського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

ПРО ПРОВЕДЕННЯ ТЕМАТИЧНИХ ЛЕКЦІЙ, ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ, ПСИХОЛОГІЧНИХ ТРЕНІНГІВ З ПИТАНЬ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ СЕРЕД ДІТЕЙ ТА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ТА ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Методичні рекомендації

Охорона здоров'я людини та виховання здорових дітей були основними проблемами в усі часи.

Конституцією України визначено, що найвищою соціальною цінністю у державі є людина, її життя і здоров'я. У Статуті Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) записано: «Здоров'я — це стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб або фізичних вад». Таке визначення поняття «здоров'я» є загальноновизнаними у міжнародному спілкуванні.

Потребою кожної людини є здоровий стан організму, в поєднанні зі здоровими умовами довкілля.

Діти й підлітки ще не замислюються, що здоров'я слід берегти і для цього потрібні знання і навички здорового способу життя.

Вирішення проблеми здоров'я людини закладено у самій людині, у знанні і розумінні нею проблем формування, збереження, зміцнення і відновлення власного здоров'я, а також в умінні дотримуватися правил здорового способу життя. Дітям необхідно усвідомити, що наше майбутнє — за здоровими людьми, бо лише

фізично і морально здорова людина здатна творити і приносити користь людям.

Сьогодні на рівні держави в Україні діє близько десяти державних програм, спрямованих на пропаганду здорового способу життя дітей та молоді, у рамках яких проводяться науково-методичні конференції, семінари-тренінги, «круглі столи», лекції, практичні заняття для педагогічних працівників, психологів.

Особлива увага цьому питанню приділена в Указі Президента України від 15.03.2002 р. № 258/2002 «Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя».

Наркоманія як соціальне явище ХХ, а тепер вже і ХХІ століття, усією своєю руйнівною силою б'є по самій незахищеній частині нашої держави: дітях та молоді. Найбільшу загрозу несуть дітям легальні наркотики: алкоголь і нікотин.

Нині алкоголь — найпоширеніший наркотик у нашому суспільстві, особливо викликає тривогу фахівців і громадськості споживання алкоголю серед підлітків та молоді. Адже саме в цей період формуються засади самостійного дорослого життя, формування взаємин з іншими людьми і світом, зокрема формується світогляд громадянина.

Тютюнокуріння — друга після алкоголю широко поширена в підлітковому середовищі форма легальної наркоманії. Понад 1/3 учнів у віці 12—17 років хоча б раз пробували курити. На жаль дуже багато курців серед дівчат і жінок.

Проте з найважливішою проблемою, з якою зустрілося людство у ХХ ст. із якою ввійшло в ХХІ ст. — це проблема СНІДу. Перед цією хворобою виявились беззахисними дорослі і діти, багаті і бідні, чоловіки і жінки, білі і чорні, люди різного віросповідання. Саме тому, першочерговим завданням виховання можна вважати формування в дітей та підлітків ранньої психологічної установки на дбайливе поводження із власним здоров'ям та активну діяльність щодо його підтримання.

Отже, слід активізувати інформаційну та роз'яснювальну роботу серед дітей щодо формування навичок здорового способу життя, профілактики шкідливих звичок та хвороб, що передаються через кров та статевим шляхом. І ці заходи повинні вестися обдумано, ґрунтовно та з урахуванням вікових особливостей учнів.

Необхідно взяти до уваги такі **поради**:

- подаючи інформацію про тютюнокуріння, алкоголь, наркотики доцільно забезпечити комплексний і систематичний виклад матеріалу щодо профілактики і позбавлення залежності від шкідливих звичок;

- всю роботу підпорядкувати одній меті: формуванню у дітей та підлітків орієнтації на здоровий спосіб життя;
- необхідно наголосити, що здоров'я — це унікальна категорія, це альфа і омега розвитку людини, необхідна умова благополуччя та задоволення всіх інших потреб.

Одним із пріоритетних напрямів діяльності в загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладах є збереження рівня життєдіяльності молодого покоління.

У зв'язку з цим необхідно:

- надавати реальну допомогу кожній дитині в розвитку позитивних якостей, необхідних для повноцінного життя;
- привернути увагу учнівської молоді до власного здоров'я;
- постійно пропагувати принципи здорового способу життя;
- інформувати дітей про вплив згубних звичок на їх здоров'я;
- розвивати уміння і навички здорового способу життя;
- залучати батьків та широку громадськість до утвердження принципів здорового способу життя.

Для організації профілактичної роботи у загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладах доцільно організовувати проведення:

- тематичних лекцій щодо профілактики шкідливих звичок;
- практичних занять;
- психологічних тренінгів тощо.

При проведенні лекцій, практичних занять, психологічних тренінгів необхідно наголошувати на:

- розвиток психологічної культури учнів;
- психологічне здоров'я і профілактику звичок;
- формування у дитини довіри до самого себе, прийняття своєї власної індивідуальності;
- самоповаги, впевненості в собі, почуття власної гідності;
- усвідомлення вибору здорового способу життя;
- осмисленого самовизначення у виборі професії;
- здатності знаходити індивідуальний сенс життя.
- формування установ на здоровий спосіб життя;
- засвоєння знань про шкідливі звички та їх вплив на організм людини;
- самоствердження у підлітковому середовищі.

Педагогам, психологам при проведенні занять необхідно врахувати **основні напрями**:

- **надання інформації** — цей підхід припускає, що підвищення рівня знань про шкідливі звички і наслідки їх вживання є ефективним засобом відмови від них;

- **емоційне навчання** — цей підхід базується на припущенні про те, що залежність від наркотичних речовин і шкідливих звичок частіше розвивається у людей, що мають труднощі у розумінні і вираженні власних емоцій. Зміст зводиться до надання допомоги в подоланні цих звичок;
- **виховання психологічної протидії** щодо вживання наркотичних речовин — цей підхід фокусується на прищепленні таких соціальних навичок, як уміння дитиною сказати «Ні» у відповідь на пропозицію спробувати наркотики;
- **зміцнення здоров'я**, що ґрунтується на взаємодії особистого вибору і соціальної відповідальності за здоров'я.

Педагогам, психологам доцільно планувати і проводити заняття із учнями різних вікових особливостей. Інформація про вплив шкідливих звичок, туберкульозу та ВІЛ-інфекції на здоров'я дитини має бути об'єктивною, а не зводиться до залякування. Часто залякування призводить до протилежних результатів, тому що створює атмосферу таємничості та загадковості навколо тютюну, алкоголю, наркотиків і викликає у підлітків бажання пізнати цю таємницю на власному досвіді. Спокійна і ділова розмова з учнями із правдивою інформацією про шкоду тютюнокуріння, вживання алкоголю та наркотиків зніме хвилюючий емоційний стан дитини, дасть змогу підліткові самому зробити правильний вибір стосовно шкідливих звичок.

Доцільно запрошувати для читання лекцій фахівців: лікарів, психологів, юристів і проводити їх у формі запитань і відповідей.

Необхідно на цих заняттях використовувати матеріали і відомості в загальному вигляді, широко використовувати для обговорення приклади із життя.

Було б добре залучити до співпраці консультативні пункти «Довіри», студентів, волонтерів, учнів-старшокласників, батьків, які допомогли б в організації і проведенні різних заходів, спрямованих на формування навичок здорового способу життя та розповсюдженні тематичних інформаційних матеріалів (плакатів, буклетів, стіннівок тощо). А також об'єднання соціально активної молоді у громадські організації, лідери яких мають навички здорового способу життя і під час дозвілля підтримують свої переконання відповідною поведінкою. В сучасних умовах неможливо без плідної праці з органами учнівського самоврядування. Основний принцип співпраці полягає в тому, що діти з великою довірою ставляться до тієї інформації, яку одержують від своїх однолітків, а ще більше — до тієї інформації, яку несуть старші друзі, батьки.

У початкових класах уроки валеології доцільно проводити з елементами народної казки, оповідання на задану тему, ви-

користовуючи наочність: плакати, буклети, відеофільми тощо. Можна запропонувати дітям продовжити пригоди героїв улюблених мультфільмів. Завданням до наступного заняття може бути: підбір матеріалів, малюнків, ситуацій щодо профілактики алкоголю, тютюнокуріння, наркоманії, а також уроки можуть включати проведення цікавих ігор, вікторин тощо.

Для **учнів 5—6 класів** основна інформація і вправи мають бути орієнтовані на загальні знання про наслідки куріння, вживання наркотиків, алкоголю, безпечну поведінку.

Учням 7—11 класів не буде зайвим повторення курсу валеології, біології людини у формі презентації якої-небудь системи людського організму з наступним обговоренням впливу на цю систему шкідливих звичок, наприклад, вплив алкоголю на роботу легень, серця, органів травлення, нервову систему, нирки: «Алкоголь і здібності», «Алкоголь і спорт» тощо. Можна поширити серед учнів тексти для вибору матеріалу до наступного заняття, повідомивши заздалегідь тему. Таке завдання можна доручити 1—3 учням із групи, тоді замість лекцій вчителя самі учні будуть навчати один одного, що в свою чергу підвищить ефективність навчання.

При проведенні даного *циклу лекцій* необхідно влаштовувати письмові анонімні опитування учнів з метою виявлення, що вони засвоїли з лекції. Потім ці матеріали можна використати при подальшій роботі з дітьми, а також для лекції з батьками: «Знання ваших дітей про шкідливий вплив алкоголю, наркотиків, тютюну». Тривалість лекцій не повинна перевищувати 30—35 хв.

При підготовці практичних занять з учнями старших класів необхідно залучати їх до *самостійної роботи* та підбору матеріалів за темами: «Алкоголь і нещасні випадки», «Алкоголь і захворювання», «Алкоголь і наркотики», «Тютюн та його дія» тощо, а також до підбору відомостей про кількість нещасних випадків у зв'язку з пиятикою, наркоманією. За цими даними учні складають таблиці, малюють плакати.

Психологічні тренінги спрямовані на підвищення компетентності учасників у сфері формування здорового способу життя. При проведенні тренінгів є можливість використовувати велику кількість різноманітних технік: вправи, ігри, дискусії, бесіди, «круглі столи» тощо. Тренінгові заняття необхідно побудувати так, щоб теоретичні знання відразу закріпилися через практичні вправи. Педагог має передбачити запитання учасників і проблеми, які можуть їх турбувати.

При проведенні занять з **учнями 9—11 класів** необхідно зробити наголос на отримання *знань з безпеки статевих стосунків*,

профілактику інфікування ВІЛ, підлітковій вагітності. Для полегшення викладання та сприймання матеріалу слухачами оптимально мати в групі до 15 учасників. Це дасть змогу приділити увагу кожному з підлітків одночасно. Необхідно варіювати заняття з включенням домашнього завдання, наприклад, підбір інформації до наступної теми.

Тематичні лекції, практичні заняття, тренінги повинні допомагати навчитися свідомо керувати своєю поведінкою у будь-яких обставинах, набувати активної позиції учня, розвивати здібності, формувати світогляд молодшої людини до етики життя, свідомого вибору здорового стилю життя, створити атмосферу позитивної уваги один до одного, довіри, психологічного комфорту і безпеки.

Профілактичну роботу доцільно проводити за принципом диференціації, тобто окремо з такими групами учнів, які:

- мають схильність до порушень правил поведінки;
- вживають алкогольні напої, наркотичні речовини та курять;
- мають певні ознаки наркоманії.

Готуючи лекцію, тренінг чи практичне заняття на запропоновану тематику вчителю, класному керівникові, психологу необхідно продумати план, підібрати ілюстративні чи інші матеріали, можливе залучення учнів до організації і самостійного проведення заняття.

Педагогу необхідно переконливо на конкретних прикладах проілюструвати наслідки неправильних вчинків дітей-підлітків, допомагати учням розібратися в складних ситуаціях. Класний керівник повинен підкреслити, що вже сьогодні учні мають зробити правильний вибір щодо здорового способу життя.

Орієнтовна тематика десятихвилинки з проблем здорового способу життя

1—4 класи

1. Похід за здоров'ям.
2. Хочу бути здоровим.
3. Що корисно і що шкідливо.
4. Що потрібно, щоб мати добрий настрій і здоров'я.
5. Як поводити себе у школі, вдома, на вулиці.
6. Коли ти можеш сказати, що ти здоровий.
7. Вплив алкоголю на живі організми і рослини.

Орієнтовна тематика лекцій

7–8 класи

1. Вплив алкоголю, тютюну на організм підлітка.
2. Перевір себе, що ти знаєш про СНІД?
3. Куріння коштує більше ніж ви думаєте.
4. Вплив алкоголю на дитячий організм.
5. Секрети довголіття.
6. Принципи особистої гігієни.
7. Рецепти здоров'я.

9–11 класи

1. Бережи здоров'я змалку.
2. Хвороби цивілізації.
3. У полоні наркотиків.
4. Шкідливі звички та як допомогти їх позбутися.
5. Алкоголь не для тебе!
6. Безпечний секс — гарантія здоров'я.

Орієнтовна тематика психологічних тренінгів

8 — 11 класи

1. Як стати вільним і любимим. (О. П. Коструб)
2. Життя без гачка. (О. В. Вінда)
3. Скажемо курінню — «НІ!» (І. Г. Сомова)

Орієнтовна тематика практичних занять

4— 6 класи

1. Харчування, краса і здоров'я.
2. Чистота — запорука здоров'я.
3. Що шкодить твоєму здоров'ю?
4. Вплив фізкультури і спорту на здоров'я.
5. Правила безпечної поведінки в довіллі.
6. Народні звичаї і традиції та здоров'я.
7. Ми обираємо здоровий спосіб життя.

Рекомендована література:

1. Варивончик Д. В. Девіантна поведінка підлітків та ризик соціальних захворювань /сучасні методи залучення до здорового способу життя, профілактики шкідливих звичок та захворювань у дітей та підлітків. — К.,— С. 120—123.

2. Володин В. Д., Иванец Н.Н., Пемтас В. Е. Профилактика наркомании. Профилактика заболеваний и укрепление здоровья. — 1999; 1: 3—7.
3. Волонтерський рух в Україні: Тенденції розвитку / Вайнола Р. Х., Капська А. Й., Комарова Н. Н. — Київ.: Академ-прес, 1999.
4. Гаркава К. Г. Знову про здоров'я наших дітей // Почат. освіта. — 2001.—№ 19. — С. 10.
5. Діяльність центрів соціальних служб для молоді України: Сучасний стан і перспективи розвитку: керівник авт. кол: Толстоухова С. В. —Київ, 1999.
6. Команева О. Валеологія: Школа здоров'я: Навч. посіб. для 2—3 кл. чотиріч. почат. шк. —К.: Літера, 1999.—80 с.: ілюстр.
7. Латохіна Л.О. Дбайте про своє здоров'я: Практ. поради учневі //Джерело пед. майстерності: Наук. — метод. бюл. /Харк. облас. ін-т удоскон. вчителів.—1996.—Вип. 16. — С. 22.
8. Лозинский В. С. Учитесь быть здоровыми. — К., Центр здоровья, 1993. — 160 с.
9. Шахненко В., Цуканова Є. Школи здорового способу життя та безпеки життєдіяльності: Концепція // Освіта.—2001.— 28 листоп.—5 грудн.(№ 69—70).—С. 6—7.
10. Проблеми наркоманії, ВІЛ-інфекції та ЗПСШ в Україні. Інформаційний вісник. № 1 / За ред. Б. П. Лазоренко. — 2001. — 44 с.
11. Рахманова А. Г., Чайка Н. А. ВИЧ / СПИД: сегодня это должен знать каждый. — Canada AIDS Russia Projekt , 1998. — 16 с.
12. Спасибо, не курю! /Сост. И. Заикин, А. Никитин. — М.: Молодая гвардия, 1990.—173 с.
13. Сечейко О. В. Статеве виховання підлітків у сучасних умовах // Педагогіка і психологія. — 1999. — № 4. — С. 93 — 98.
14. Формування навичок здорового способу життя в дітей та підлітків: навч. посіб. за ред. В. Г. Панка. — К.: Ніка—Центр, 2002.
15. Формування здорового способу життя молоді: проблеми і перспективи / О. Яременко, О. Балакірева, О. Вакуленко та ін. — К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. — 207 с.

ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ РОБОТИ З ПИТАНЬ ЗБЕРЕЖЕННЯ РЕПРОДУКТИВНОГО ЗДОРОВ'Я У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

*Методичні рекомендації для заступників директорів
з виховної роботи, класних керівників, психологів,
соціальних педагогів*

Аналіз кількісних та якісних характеристик населення за останнє десятиріччя свідчить про те, що Україна перебуває у стані глибокої демографічної кризи, яка характеризується старінням населення та зменшенням середньої тривалості життя. Це негативно впливає на розвиток продуктивних сил, рівень добробуту населення, загальну економічну ситуацію в державі.

Особливе занепокоєння викликає стан репродуктивного здоров'я, що є невід'ємною складовою здоров'я нації в цілому і має стратегічне значення для збереження сталого розвитку суспільства.

Сьогодні показники захворюваності дітей і жінок репродуктивного віку досить високі. Кожна третя дитина має відхилення у фізичному та психічному розвитку, відсутня тенденція до зниження рівня дитячої захворюваності.

З метою поліпшення демографічної ситуації в державі, збереження репродуктивного здоров'я населення, охорони материнства і дитинства та зміцнення сім'ї Указом Президента України від 7 квітня 2002 року № 4373 /1 було схвалено Національну програму «Репродуктивне здоров'я 2001–2005»

Зростаючий рівень безробіття, зниження можливостей одержати бажану освіту, соціальну та медичну допомогу, демократизація поглядів на статеву поведінку та сексуальність людини, «еротизація» свідомості підлітків через засоби масової інформації, рекламу, сексуально-орієнтований асортимент розваг, що пропонуються в популярних місцях відпочинку молоді є чинниками, що призвели до втрати молоддю моральних орієнтирів, деформації сексуальної поведінки, зростання сексуального насильства, кількості захворювань, збільшення числа інфікованих ВІЛ, зростання кількості підліткових вагітностей та абортів, вимушених шлюбів у молоді віком 16–17 років, що у свою чергу, послужило причиною різкого погіршення стану репродуктивного здоров'я нації.

Результатами вивчення фізичного розвитку учнів Інститутом педіатрії та акушерства Академії медичних наук України

дають змогу говорити про певне зниження, порівняно з даними 1985 р., основних показників фізичного розвитку дітей. За останні 10 років виявлено зменшення показників маси тіла у дітей та підлітків, особливо у віці становлення статевих функцій. Дослідження в цьому напрямку свідчать про зупинення процесів акселерації у зрості й у розвитку дітей шкільного віку. У дівчаток і хлопчиків-підлітків найбільш поширеними є захворювання сечостатевої системи. Непоправну шкоду здоров'ю дітям наносять інфекції, які передаються статевим шляхом, особливо сифіліс, гонорея. Ці хвороби набирають розмаху епідемії. Підвищилась захворюваність дітей на туберкульоз, серцево-судинної та ендокринної систем, хвороби органів дихання, хвороби очей тощо.

Але тривогу викликає ВІЛ/СНІД, який чинить значні втрати репродуктивному здоров'ю.

Зростає інвалідність дітей і підлітків, підвищується частота лейкозів, новоутворень кісткової тканини.

Тривогу викликають й інші показники. Збільшується число курців та наркоманів серед учнівської молоді, цими шкідливими звичками вражені від 50% до 70% юнаків та дівчат віком 14–18 років. Гострою проблемою є поширення серед дітей та підлітків алкоголю.

Багаторічний досвід переконав у тому, що приблизно 85% усіх невстигаючих учнів мають поганий стан здоров'я. У такій ситуації особливу роль у профілактиці здорового способу життя відіграє загальноосвітній навчальний заклад. Слід організувати інформаційну та роз'яснювальну роботу з питань здорового способу життя, профілактики раннього вживання наркотиків, тютюну, алкоголю. Забезпечити постійні медогляди дітей та підлітків. Необхідно впроваджувати комплексний підхід до питань освіти підлітків у галузі сексуальної культури, а також врахувати роль сім'ї, школи, медиків, засобів масової інформації та національних традицій у формуванні здорового способу життя.

Наші пращури дбали про день прийдешній: рухливий спосіб життя, м'язова активність були постійними їхніми супутниками. Вони заохочували дітей до рухів: «Як дитина бігає та грається, то їй здоров'я усміхається». Навіть під час відпочинку в свята вони уникали пасивності. Ігри, розваги супроводжувались різноманітними фізичними вправами (перестрибуванням через вогонь на купальські свята, хороводи і т. д.). А українські танці — це своєрідні високоінтенсивні тренувальні та фізичні вправи. Так, козацький танець гопак містить у собі елементи рукопашного бою й боротьби. Доступними засобами оздоровлення для українців були сонячні промені, свіже повітря, чиста вода.

Серед українських традицій завжди вагоме місце належить праці на землі, перебування на свіжому повітрі, споживання багатої вітамінами та всіма необхідними поживними елементами рослинної їжі, дотримування постів і правил традиційного харчування, особистої гігієни та гігієни житла. Кілька разів на рік, готуючись до великих релігійних свят, наші предки проводили повне оздоровлення житла. У святковому застіллі значне місце відводилось українським народним пісням, своєрідному змаганням у гуморі та жартах.

Найшвидше і найефективніше кожна людина може вплинути на стан здоров'я, дотримуючись настанов здорового способу життя. З багатьох настанов можна виділити основні:

- насамперед, необхідно добре відпочивати, постійно дбати про раціональний режим праці та відпочинку. Більше бувати на природі, милуватися її красою, сонцем, морем, полем, лісом, річкою, горами;
- систематично зміцнювати і загартовувати свій організм;
- постійно і наполегливо займатися різними видами фізичної культури і спорту відповідно до віку, статі, стану здоров'я, фізичної підготовки та особистих уподобань;
- не переїдати, адже людина повинна нормально їсти, щоб радісно жити, а не жити для того, щоб їсти. Любителі досхочу поїсти мають пам'ятати, якщо хочеш смачно поїсти неодмінно попрацюй фізично;
- не курити і не вживати алкогольні напої, що послаблюють організм, зумовлюють численні захворювання;
- «Добрим бути — здоров'я здобути»; недобррозичливі, нестримані, егоїстичні, заздрісні і мстиві люди завжди шкодять добрим, псують їм здоров'я і настрої, заважають їм нормально жити. Добррозичливі, врівноважені, лагідні, ввічливі люди подовжують своє життя і життя оточуючих;
- дотримуватися правил особистої гігієни;
- дотримуватися правил безпечної статевої поведінки;
- вести здоровий спосіб життя.

Метою організації роботи з питань збереження репродуктивного здоров'я у загальноосвітніх навчальних закладах є:

- формування у дітей прагнення бути здоровими та засвоєння ними системи знань, практичних занять та навичок здорового способу життя та безпечної поведінки;
- зміцнення морального та фізичного здоров'я учнів;
- виховання свідомого та відповідального ставлення до власного здоров'я і здоров'я інших людей як важливої умови повноцінного життя і успішного навчання;

- постійна пропаганда принципів здорового способу життя;
- прищеплення морально чистих, гуманних та доброзичливих взаємовідносин між дітьми;
- залучення батьків, медичних працівників до утвердження принципів здорового способу життя.

У Законі «Про загальну середню освіту» розділ III, ст. 5 визначено учасників навчально-виховного процесу, а тому вивчення проблеми репродуктивного здоров'я в сучасних умовах неможливе без плідної праці з **психологами, соціологами, лікарями, зокрема, гінекологами, генетиками, центральними та місцевими органами виконавчої влади.**

На рівні області в **обласних інститутах післядипломної педагогічної освіти** доцільно було б запровадити навчальні курси з питань репродуктивного здоров'я для спеціалістів, які безпосередньо працюють з дітьми, батьками, сім'ями. Необхідно організовувати семінари для педагогічних працівників з метою підвищення компетентності вчителів щодо форм роботи з підлітками з питань збереження здоров'я.

Варто залучити батьківську громадськість до роботи з пропаганди здорового способу життя, а також студентів вищих навчальних педагогічних закладів для просвітницько-лекційної діяльності, розповсюдження листівок, буклетів, плакатів та в роботі консультативних пунктів, проводити акції за здоровий спосіб життя. Учні-старшокласників задіяти до випуску інформаційних куточків у школах, проведення акцій, спрямованих на пропаганду здорового способу життя, профілактику куріння, наркоманії, алкоголізму, СНІДу, хвороб, що передаються статевим шляхом.

Організація батьківської освіти з проблем виховання здорової дитини здійснюється через:

- батьківські збори, лекції, бесіди;
- перегляд та обговорення відеофільмів, телепередач;
- індивідуальні консультації, зустрічі з лікарями, юристами, психологами, представниками неурядових організацій.

При цьому важливо піднімати питання сімейного виховання щодо формування здорового способу життя у дітей та підлітків, акцентувати увагу на відповідальність сім'ї за здоров'я, виховання і долю дитини. Батьків необхідно орієнтувати на виховання в дитини морально-етичних, гігієнічних навичок.

Необхідно скласти план роботи педагогічного колективу щодо формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та учнівської молоді. Викладання валеології проводити творчо, із застосуванням елементів тренінгів, гри, оздоровчих вправ тощо.

У загальноосвітніх навчальних закладах реалізація питання здорового способу життя передбачає організацію та проведення:

- днів, тижнів, місяців профілактики здорового способу життя;
- диспутів, дискусій, профілактичних консультацій;
- рольових ігор, вправ, вікторин, вечорів та свят здоров'я;
- тематичних лекцій, бесід, тренінгів щодо зміцнення здоров'я;
- спортивних та туристичних змагань;
- екскурсій, походів по рідному краю;
- шкільних спартакіад та естафет, «Стартів надій»;
- занять гімнастикою, легкою атлетикою;
- конкурсів-уроків першої медичної допомоги;
- перегляду та обговорення кінофільмів на тему здоров'я;
- трудових та спортивно-трудова таборів школи;
- презентацій матеріалів журналів, газет, радіо, кінофільмів про репродуктивне здоров'я;
- практичних занять, годин спілкування на свіжому повітрі, виховних годин та шкільних лінійок;
- виставок дитячих творчих робіт, конкурсів малюнків про шкідливі звички;
- зустрічей з медичними працівниками, консультантами «Телефону довіри», спортсменами, тренерами;
- масових виховних заходів;
- батьківських зборів на теми здорового способу життя.

Доцільно застосовувати **традиційні методи навчання**: бесіда, розповідь, пояснення, демонстрація кіно- та відеофільмів.

Мета проведення цих бесід з підлітками:

- розширення знань про психофізіологічні особливості розвитку організму дівчини та юнака;
- формування навичок здорового способу життя та готовності до створення повноцінної сім'ї;
- попередження відхилень у статевій свідомості та поведінці дівчат-підлітків, розпусти та статевої злочинності;
- навчання навичок безпечної поведінки.

Роботу з профілактики шкідливих звичок рекомендуємо проводити з урахуванням вікових особливостей. Готуючись до занять на пропоновану тематику, вчитель продумує план, підбирає ілюстративні матеріали, відео- та кінофільми.

Вчитель повинен відмітити, що для благополуччя та міцного здоров'я людині потрібно достатньо чисте гармонійне довкілля. І необхідно залучити учнів до свідомої трудової діяльності: допомогти посадити квіти, дерева, прибрати шкільне подвір'я,

особливо зробити наголос: не смітити в школі, вдома, на вулиці, транспорті.

Орієнтація просвітницько-виховної роботи в школі має бути спрямована на формування обізнаності учнів з етичними, естетичними, психологічними, гігієнічними, фізіологічними аспектами.

В роботі з учнями *початкових класів* необхідно дати поняття здоров'я, гігієна, рухова активність, раціональне харчування, режим праці та відпочинку. Для проведення занять використовувати спортзали, спортивні майданчики. Доцільно було б організовувати заняття на природі, збирання лікарських трав і плодів, а також організовувати роботу інформаційно-оздоровчих десятихвилин на виховних годинах.

Для *учнів 5—8 класів* доцільно проводити уроки, даючи інформацію про статеве дозрівання, гігієну в період статевого дозрівання. Статеве виховання учнів слід проводити обережніше, не загострювати на питаннях статевих відносин. Тому доцільно акцентувати увагу на морально-духовних відносинах між статями. Особливу увагу приділити питанням профілактики наркоманії, алкоголізму, тютюнокурінню, ВІЛ-інфекції, туберкульозу, захворюванням, що передаються статевим шляхом та підліткової вагітності. Класним керівникам варто говорити, що вже зараз учні повинні поставити собі за мету бути здоровими. Це означає: активно займатися фізичною культурою, дотримуватися режиму дня, займатися посильною фізичною працею, загартовувати свій організм, частіше перебувати на свіжому повітрі, виконувати основні гігієнічні правила, дотримуватись правил безпечного сексу. Залучати учнів до самостійності у підготовці рефератів, письмових звітів з питань здорового способу життя.

З *учнями 9—11 класів* варто розглядати такі актуальні питання: безпечний секс, підготовка молоді до створення сім'ї, гармонійні стосунки з особами протилежної статі, наслідки раннього початку статевого життя, підліткової вагітності, інфекційні захворювання, що передаються статевим шляхом, ВІЛ/СНІД.

Доцільно ознайомити старшокласників з питаннями репродуктивної функції людини, фізіології, статевої гігієни. Уроки статевого виховання проводити окремо для юнаків і дівчат, щоб забезпечити спокійну, відверту атмосферу учнів із учителем, психологом, лікарем. Особливо звернути увагу на фізіологію статевого дозрівання дівчат і хлопців, на зміни, які відбуваються в організмі у підлітковому віці, які призводять до фізичної та психічної зрілості, вказати на вторинні статеві ознаки, зміни внутрішніх і зовнішніх статевих органів. А особливо наголосити

на особисту гігієну, тобто чистоту статевих органів, натільної білизни, рук, для учениць — на гігієну молочних залоз.

Необхідно турбуватися в першу чергу про літній відпочинок дітей так, наприклад, організатори виховної години можуть об'єднати дітей з різних класів для спільних екскурсій, оздоровчих заходів, змагань тощо.

Орієнтовна тематика лекцій та бесід для батьків

- «Батькам про здоровий спосіб життя»;
- «Дозвілля для здоров'я»;
- «Чи треба родині все знати про коло друзів своєї дитини»;
- «Здорова родина»;
- «Коли ростуть діти»;
- «Фізичний та психічний розвиток дитини»;
- «Що ви знаєте про венеричні хвороби»;
- «Дівчина — майбутня мати»;
- «Культура поведінки підлітка. Як її виховувати?»;
- «Проблеми взаєморозуміння в сім'ї»;
- «Статеве виховання»;
- «Якій бути людині?»;
- «Туризм — відпочинок для учнів»;
- «Як запобігти захворюванню дітей»;
- «День здоров'я і чистоти».

Орієнтовна тематика бесід для учнів 4–8 класів

- Репродуктивна функція дівчат та хлопців.
- Гігієна в період статевого дозрівання.
- Раннє статеве життя підлітків та його наслідки.
- СНІД та хвороби, які передаються статевим шляхом.
- Профілактика інфекційних захворювань.
- Дитинство — доросле життя.
- Малюк, хлопчик, підліток, юнак.
- Дівчинка, дівчина, жінка.

Орієнтовна тематика бесід для учнів 9–11 класів

- Анатомо-фізіологічні особливості юнака та дівчини.
- Попередження підліткової вагітності.
- Культура сексуальної поведінки.
- Дружба, кохання, секс.

- Шляхи передачі ВІЛ-інфекції.
- Медичні поради попередженню СНІДу.
- Функції сім'ї.
- Профілактика венеричних хвороб та СНІДу.
- Гігієнічні аспекти статевого виховання.

Рекомендована література

1. Варивончик Д. В. Ризик ВІЛ-інфікування в соціальних групах підлітків в Україні / Стратегія формування здорового способу життя (Матеріали конференції). — К., 2000. — С.124–127.
2. Володин В. Д., Іванец Н. Н., Пемтас В. Е. Профілактика наркоманії. Профілактика захворювань и укрепление здоровья 1999; 1: 3–7.
3. Волонтерський рух в Україні: Тенденції розвитку / Вайнола Р. Х., Капська А. Й., Комарова Н. Н. — Київ.: Академ-прес, 1999.
4. Гришаєва І. В., Бурлачук Л. Ф. Фактори ризику: що молодь та підлітки знають про СНІД? // Практична психологія та соціальна робота. — 1998. — С. 39–42.
5. Діяльність центрів соціальних служб для молоді України: Сучасний стан і перспективи розвитку: керівник авт. кол. Толстоухова С. В. — Київ — 1999.
6. Колесіна Т. Є. та ін. Молодь за життя без наркотиків. К. 2001.
7. Лозинский В. С. Учитесь быть здоровыми. К. Центр здоровья, 1993 — 160 с.
8. Проценко Т. В., Назим В. Г., Кузнецов В. Г., Сухов В. М., Третькова З. Ф. Социально—психологические и эпидемиологические аспекты проблемы болезней, передающихся половым путем, и СПИДа // Журнал психиатрии и медицинской психологии 1996. — № 1(2). — С. 17–18.
9. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста СПб.: Издательство «Питер», 2000. — 624 с.: ил. — (Серия «Мастера психологии»).
10. Стешенко В. С., Щербинская А. М., Круглов Ю. В., Лазоренко Б. П., Андрущак Л. И. Україна на порозі епідемії СНІДу. К. 1999.—24с.
11. Формування педагогічної культури батьків у сучасних умовах: Науково-методичний збірник /Відп. ред. В. Г. Посто-вий. — К.: 1998.

ЦІЛЬОВА ТВОРЧА ПРОГРАМА ПРЕВЕНТИВНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ

(З досвіду роботи Городищенського експериментального загальноосвітнього навчального закладу I—III ступенів Рівненської області)

Вступ

Відповідно до концепції превентивного виховання, **основними завданнями цієї програми є:**

- створити умови для формування позитивних якостей особистості в процесі різноманітних видів трудової, навчальної, позашкільної й іншої діяльності, що сприяють інтелектуальному, морально-етичному, естетичному розвитку, виробленню стійкості до негативних впливів;
- забезпечити соціально-психологічну діяльність, педагогічно зорієнтовану на протидію втягування дітей і молоді в негативні ситуації;
- надавати комплексну психолого-педагогічну та медико-соціальну допомогу тим неповнолітнім, які її потребують;
- забезпечити адекватну соціальну реабілітацію неповнолітніх, які вчинили протиправні дії або зловживають психоактивними речовинами;
- утверджувати принципи загальнолюдської моралі, справедливості, патріотизму, працелюбності, інших добродійностей;
- допомогти вихованцям суттєво збагатити знання і оволодіти мистецтвом самовиховання; викликати в кожного бажання свідомого прагнення до вдосконалення власного «Я»;
- стимулювати школярів до здорового способу життя і позитивної соціальної орієнтації, сприяти валеологізації навчально-виховного процесу, навчанню з раннього віку навичкам охорони власного життя і здоров'я.

Програма складається з таких розділів:

1. «Пізнай себе».
2. «Я — особистість».
3. «Створи себе сам».
4. «Гармонія душі і тіла».
5. «Власне здоров'я — у власних руках».
6. «Я — за здоровий спосіб життя».
7. «Здоровий дух дає здорове тіло».
8. «Закон — один для всіх».

Розділ 1. «Пізнай себе»

Пам'ятка учневі: пам'ятай, світ людини і власний, неповторний духовний світ — лейтмотив життя людини. Задумайся над проблемами майбутнього життя, професійного самовизначення, вибору способу життя, пошуку його сенсу. Вивчення власної особистості — важливий момент для становлення самосвідомості. Знання про себе сприяють адекватній самооцінці.

Класний керівник: має спонукати учнів до вивчення своєї особистості — її структури, джерела розвитку та вікових особливостей. Ознайомити із загальною структурою діяльності; дати рекомендації для самоосвіти: розкрити проблеми входження людини у світ матеріальної та духовної культури; прилучати до загальнолюдських цінностей; приділяти увагу на проблему самовиховання, допомогти знайти шляхи його здійснення. Пізнання людиною самої себе, таємниць свого життя — один із духовних пошуків.

Програмні тези: особистість та її структура. Людина, індивід, індивідуальність. Самопізнання. Характер як неповторне, стале, індивідуальне поєднання психологічних рис особистості. Виявлення характеру через вчинки. Вольові риси характеру. Самовиховання як необхідна умова розвитку особистості. Прагнення до ідеалу. Мистецтво стати і бути людиною. Самосвідомість. Самооцінка. Сенс життя. У пошуках сенсу життя. Розумне влаштування власного життя. Сучасний світ та проблеми людини. Мораль, моральність, духовність. Основні критерії моралі. Молодь у сучасному світі. Культура поведінки, етикет. Реалізація можливостей особистості в сучасному світі. Бути особистістю. Мистецтво бути собою.

Види діяльності:

1—4 класи

- години спілкування: «Тато, мама і я», «Нашому роду нема перекладу», «Моя сім'я»;
- бесіди: «Про честь і слухняність», «Ти і твої товариші», «В чому виявляється ввічливість»;
- сюжетно-рольова гра «Веселі правила гарного тону»;
- ігри-заняття: «Шкільні правила етикету», «Ввічливо-неввічливо»; свято «Чарівні слова»; гра «ЗСС» («Знай самого себе»).

5—8 класи

- година спілкування «Краса справжня і штучна»; усний журнал «Кодекс моральних цінностей»; мозкові штурми «Спіл-

кування — це...», «Що заважає людям поводитися гідно?»; тестування;

- анкетування; творчі роботи; інформаційне повідомлення «Толерантна людина»; рольова гра «Цивілізація».

9—11 класи

- година спілкування «Моє майбутнє»;
- диспут «У чому сенс життя?»;
- усний журнал «Загальнолюдські цінності»;
- інформаційні повідомлення «Три сторони спілкування», «Слухати — розуміти — взаємодіяти»;
- семінари;
- тестування;
- анкетування;
- творчі роботи;
- тренінги.

Опорні поняття: особистість, індивід, індивідуальність, самопізнання, самосвідомість, самооцінка, мораль, моральність, духовність, етикет.

У записник учня:

«Найпрекрасніші і в той же час найщасливіші люди ті, хто прожив своє життя, піклуючись про щастя інших». (*В. Сухомлинський*).

«Людина, яка думає тільки про себе і шукає в цьому свою вигоду, не може бути щасливою». (*Сенека*).

«Без будь-якої мети і прагнення до неї — не живе ні одна людина. Втративши мету і надію, людина здатна перетворитися на чудовисько...» (*Ф. Достоевський*).

«У кого немає цілі, той не знаходить радості ні в якому занятті». (*Г. Лессінг*).

«Ціль життя є серцевина людської гідності і людського щастя». (*К. Ушинський*).

«Горе людям, які не знають сенсу життя свого». (*Б. Паскаль*).

Розділ 2. «Я — особистість»

Пам'ятка учневі: пам'ятай, «Благодійна душа буде насичена, і хто напоїть інших, той сам наповнений буде» (*Біблія*). Поважай себе, тоді інші поважатимуть тебе.

Класний керівник (основні завдання):

- виховувати особистість учня у контексті народної духовності, формувати правову та національну свідомість;
- сприяти утвердженню принципів людської моралі, правди, доброти, справедливості, милосердя, працелюбності та інших добродійностей;

- виховувати активну самостійну особистість, свідомого громадянина України;

Стрижнем сучасного виховного процесу є виховання життєвої позиції людини, становлення її як особистості, як громадянина своєї держави.

Програмні тези: особистість. Чого я хочу? Що я можу? Що я повинен? Самовдосконалення і саморозвиток. Як сформувати свій стиль життя? Принципи мого життя. Принципи людської моралі. Свідомий громадянин України. Який він? Становлення людини як особистості. Бути особистістю. Потреба бути особистістю. Самооцінка та свобода особистості. Здатність бути особистістю. Цінні судження. Сходінками розвитку особистості. Наслідування ідеалу. Вплив середовища на становлення особистості. Як стати інтелегентною людиною? Орієнтування на загальнолюдські цінності.

Види діяльності:

І—4 класи

- відверта розмова «Чому треба поважати старших»;
- уроки «Милосердя»;
- ігри-заняття «Ти і Ви», «Як звертатись до старших»;
- години спілкування «Мое і спільне»;
- Конкурс «Намалюй себе».

5—8 класи

- години спілкування «Що таке «Я»?», «Азбука здоров'я», «Допоможи собі», «Мої плюси і мінуси»; усні журнали «Дзеркало», «Рівний — рівному»;
- твір-мініатюра «Я власними очима», «Мое майбутнє»; ігри-вправи «Мое ім'я», «Хто я?»;
- дискусія «Сенс життя. В чому він?»;
- конкурс «Намалюй себе»;
- анкетування;
- тестування;
- тренінги.

9—11 класи

- психологічні практикуми «Вікові, фізіологічні та психологічні особливості. Це треба знати», «Без кого і без чого я не можу існувати?»;
- твір-роздум «Мое місце в житті»; години спілкування «Знайти себе», «У чому щастя людини?», «Мое майбутнє», «Що таке стиль життя?»;
- презентація книги В. Пекеліса «Як знайти себе»;
- анкетування тестування;
- тренінги.

**Навчання підлітків — лідерів
(напрямок, — культура спілкування):**

Вчимся висловлювати власну точку зору:

- посилення на джерело, авторитет, думку;
- з'ясування думки співрозмовника;
- згода;
- заперечення;
- початок розмови;
- стимулювання розмови;
- припинення розмови;
- корекція розмови;
- оцінка висловлювання;
- узагальнення.

**Правоосвітницька робота підлітків — лідерів серед
однолітків:**

- З українського етикету. **Як себе поводити сучасній молодій людині.**
- Толерантність. Вимога часу чи моральна категорія.

Опорні поняття: цінність, відповідальність самооцінка, позиція, суб'єктивність, самосвідомість рефлексія, особистісна культура, моральності духовність, самовдосконалення, саморозвиток.

Розділ 3. «Створи себе сам»

Пам'ятка учневі: Ніколи не забувай, що ти живеш серед людей. Не завдавай жалю, образи, неспокою, тяжких переживань іншій людині. Людина народжується для того, щоб залишити по собі слід вічний. Людина — господар своїх бажань. «Найбільша перемога — це перемога над собою (*Л. Леонов*). Примушуй себе робити те, чого не хочеться, але треба. Справжня людина вміє наказувати собі і бути слухняною своїй суворій волі «Краща у світі мета — стати хорошою людиною! (*Цицерон*).

Класний керівник: пріоритетним напрямом виховання є «утвердження принципів загальнолюдської моралі, справедливості, патріотизму, працелюбності, інших добродійностей...» Формування усвідомленого, дієвого ставлення школярів до засвоєння загальнолюдських моральних цінностей, терпиме ставлення до старших, хворих, знедолених, розуміння недоторканості особи, ставлення до іншої людини як найвищої цінності, розвитку готовності творити добро і боротися проти зла. «Виховання — передання найкращих моральних заповітів і знання попередніх поколінь, для того, щоб із дитини виробилася людина

у найкращому значенні слова найкраще фізично й інтелектуально пристосована до умов життя». (С. Русова).

Програмні тези: Хто я є? Мої найкращі риси. Яким я себе бачу? Мої ідеали. Самоконтроль за власною поведінкою. Я пізнаю себе. Самовиховання.

Мої моральні цінності. Цінності особистого життя. «Повага до людей є повагою до самого себе» (Д. Голсуорсі).

Самоповага і самооцінка. Культура здоров'я і здоровий спосіб життя.

Види діяльності:

1—4 класи

- ранок «Ми тепер учні»;
- бесіда «Що таке «добре», що таке «погано»?»;
- години спілкування «Умій учитись, щоб уміти трудитись», «Самолюб нікому не любий»;
- колективна творча справа «Подумай про інших»;
- ігри-заняття «Похвала добрим дітям», «Якості культурної людини».

5—8 класи

- захист проекту «Світ моїх захоплень»; година спілкування «Створи себе сам»;
- відверта розмова «Який я є?»; психологічні практикуми «Знайти себе», «Віра в себе», «Захист самохарактеристик»; зустрічі з психологом;
- анкетування;
- тестування;
- діагностування;
- тренінги;
- виставки технічної творчості, образотворчого мистецтва:

9—11 класи

- круглий стіл «Мое майбутнє»; вечір «Доброта душі людської»;
- година спілкування «У чому щастя людини?»;
- рольова гра «Шукаю свою професію»;
- анкета «Чому я такий?»;
- тест «Я і здоровий спосіб життя»;
- зустрічі з психологом;
- мозковий штурм «Проблеми підлітків сьогодні».

Навчання підлітків — лідерів (напрямок — культура здоров'я і здоровий спосіб життя):

- Самоконтроль і самооцінка фізичного та психічного розвитку підлітка-хлопчика (тести).

- Самоконтроль і самооцінка фізичного та психічного розвитку підлітка-дівчини (тести).

У записник учневі:

«Тільки те, до чого дійшов сам, — висікається в голові, серці, душі». (*Народна мудрість*).

«Найгірше, чому може навчитись молодь, — легковажності. Бо вона породжує ті задоволення, з яких розвиваються вади». (*Демокрит*).

«Посійте вчинок — здобудете звичку, посійте звичку — здобудете характер, посійте характер — і ви здобудете долю». (*У. Теккерей*).

«Велика воля — це не тільки вміння щось побажати і досягти, але й уміння заставити себе відмовитись від чогось, коли це потрібно». (*А. С. Макаренко*).

Розділ 4. «Гармонія душі і тіла»

Пам'ятка учневі: «Сили тілесні з душевними є в такому тісному союзі, що від переважування однієї друга терпить недостачу». (*Духнович*).

«Чистота тіла досягається миттям, чистота душі — лише правдивістю». (*Народна мудрість*).

«Гігієна духу має на увазі і гігієну тіла». (*О. Реріх*).

Класний керівник: повинен визначити проектування моделі особистості, її організму, сприяти усвідомленню учнями, що фізичне удосконалення тісно пов'язане з духовним і моральним. Розвивати у дітей інтерес до здорового способу життя. Виховувати почуття гідності, гуманізму, кращі риси особистості: людяність, милосердя, співчуття, взаємоповагу, взаєморозуміння.

«Найважливіше із людських зусиль — прагнення до моральності. Від неї залежить наша внутрішня стійкість і саме наше існування. Лише моральність у наших вчинках надає красу і гідність нашому життю. Зробити її живою силою і допомогти чітко усвідомити її значення — головне завдання освіти». (*А. Ейнштейн*).

Програмні тези: турбота про гігієну тіла — це є турбота про фізичне здоров'я і духовне одночасно, фізичне удосконалення. Біблійне вчення та древня мудрість про фізичне удосконалення людини. Фізична саморегуляція. Моральний ідеал. Ідеальне. Русійні сили ідеалу. Модель сформованої особистості. Гармонія душі і тіла. Життєві цілі та сенс життя.

Види діяльності:

1—4 класи

- бесіди «Турбота про здоров'я людини», «Кожен знає, що режим у житті всім потрібний»;

- рухливі ігри: «День, ніч», «На гірку з гірки», «Удвох з гори» та інші;
- спортивні змагання: «Веселі старти», «Козацькі забави»;
- свято «Тато, мама і я — спортивна дружна сім'я»;
- мандрівки в природу;
- зустрічі з лікарями.

5—8 класи

- години спілкування: «Гармонія душі і тіла», «Жити поруч»;
- диспути: «Якою повинна бути мета життя?», «Життя повинне бути красивим — ви погоджуєтесь чи ні?»;
- валеологічний альманах «Ти і твоє здоров'я»; урок — заочна зустріч «Загартування організму за методами П. І. Іванова, М. Бутейка, Б. Є. Толкачова, Софії Русової»;
- родинні зустрічі;
- мандрівки в природу;
- поради лікарів, психолога;
- інформаційне повідомлення «Дружба і кохання в нашому житті»;
- рольові ігри: «Чорнильна пляма», «Варіанти поведінки»;
- вправа-дискусія «Як вберегтися від...», тестування;
- анкетування; тренінги.

9—11 класи

- година спілкування «Сенс нашого життя»;
- диспути: «Що таке життєві цілі?», «Що таке дисгармонія?»;
- валеологічний альманах «Гармонія душі і тіла»;
- круглий стіл «Гігієна духу і гігієна тіла»;
- день відкритих дверей «Здоров'я людини та шкідливі звички»;
- інформаційні повідомлення: «Коли ви ризикуєте?»; «Етапи набуття навичок впевненості»;
- вправа «Безпека — небезпека»;
- поради лікарів, психолога; тестування, анкетування, тренінги.

Навчання підлітків-лідерів (напрямок — тютюнокуріння):

- Сучасний світ і людина, що курить.
- Подорож по країнах світу (*інформація: де і як відносяться до людей, що курять*).
- Вимоги держави, суспільства (*приклад — Італія — куріння дорівнює бивству*).
- Як перешкодити звичці курити? (*Рольові ігри, тести*).

Правопросвітницька робота підлітків-лідерів серед однолітків:

- Це необхідно знати про тютюн.

- Сучасна цивілізація і людина, що курить...
- Тютюн завойовує світ.
- Куріння — шкідлива звичка, чи...
- Чому люди курять? Як сказати «Ні»!
- Що стоїть за димовою завісою?
- Обережно—дівчина!
- Куріння чи здоров'я — вибирайте самі.

У записник учня:

«Будь-яке суспільство, де громадяни думають про почесні і задоволення, будь-яке суспільство, яке припускає насильство, несправедливість, будь-яке суспільство, де люди не відчувають ні найменшого довір'я один до одного, будь-яке суспільство, члени якого ні до чого не прагнуть — приречене». (*А. Моруа*).

Найсильніший той: хто має владу над собою». (*Сенека*).

«Ціль життя в тому і полягає: жити так, щоб і після смерті не помирати». (*М. Джаліль*).

Горе людям, які не знають сенсу життя свого». (*Б. Паскаль*).

Ціль життя є серцевина людської гідності і людського щастя». (*К. Ушинський*).

«Наше тіло є ніби міцним скріпленням, що поєднує і фізичні складові людського організму, і духовні». (*Реріх*).

Розділ 5. «Власне здоров'я — у власних руках»

Пам'ятка учня: пам'ятай: «Здоров'я всьому голова», «У здоровому тілі — здоровий дух», «Здоров'я маємо — не дбаємо, а втрапивши — плачем», «Здоров'я людини — це найдорожчий скарб».

Класний керівник: має формувати з дитячих років свідоме ставлення кожного до власного здоров'я і здоров'я суспільства в цілому; прищеплювати дітям знання, уміння і навички, які допоможуть їм протягом усього життя зберігати і зміцнювати своє здоров'я.

Програмні тези: соціальні норми життя як суспільна угода, що дозволяє зберегти, поліпшити, продовжити життя людей. Гігієна як умова збереження здоров'я та життя. Гігієна як умова сили та краси тіла. Гігієна як умова приємного стану.

Види діяльності:

1—4 класи

- години спілкування: «Збережи здоров'я та й на все життя», «Наше здоров'я — у наших руках»; змагання «Здоров'я і спорт поруч ідуть»;
- фізкультхвилинки;
- рухливі ігри на природі;
- екскурсії в природу;

- зустрічі з лікарями;
- ранки;
- спортивні свята.

5—8 класи

- психологічний практикум «Азбука здоров'я»;
- уроки здоров'я;
- психологічні тренінги;
- тестування, анкетування;
- перегляд та обговорення відеофільмів з даної теми;
- година спілкування «Збережи здоров'я та й на все життя»;
- зустрічі з психологом, лікарями;
- листи-посилання майбутньому поколінню;
- вправа «Дівчата — хлопці»;
- відверта розмова «Коли ви ризикуєте?»;
- рольова гра «Як себе повести?».

9—11 класи

- психологічний практикум «Це треба знати»;
- диспути: «Здоровий спосіб життя. В чому він?», «Статеве життя: за і проти?»;
- психологічні тренінги;
- уроки здоров'я;
- перегляд та обговорення відеофільмів з даної теми;
- година спілкування «Бережи здоров'я змолоду»;
- зустрічі з психологом, лікарями;
- твори-роздуми на тему;
- «Власне здоров'я — у власних руках»;
- тестування, анкетування;
- відверта розмова «Сексуальність і ставлення до неї»;
- вправи: «Шляхи передачі ВІЛ»;
- «Міфи і факти про ВІЛ/СНІД»;
- інформаційне повідомлення «Як запобігти ВІЛ-інфікуванню?»;
- зустріч з лікарем-гінекологом «Безпечний спосіб статевого життя».

Навчання підлітків-лідерів (напрямок — профілактика алкоголізму):

- Законодавство України на захисті здоров'я молоді.
- Я — особистість, я — впевнений в собі.
- Батьки — п'яниці, діти — інваліди. Про яке майбутнє мрієш ти? *(Розробки бесід з однолітками),*

Правопросвітницька робота підлітків-лідерів серед однолітків:

- Від пияцтва до злочину — один крок.
- Алкоголь руйнує здоров'я людини, ще найнебезпечніший він для молододі людини.
- Тверезий спосіб життя — це норма життя.
- Організуй своє дозвілля без допомоги алкогольного дурману (поради однолітків, ситуаційні завдання і спосіб їх вирішення).
- Дискотека — це форма активного відпочинку. Як її організувати і провести?
- Інформація для тебе: що таке алкоголізм? Як не опинитися в його обіймах?

У записник учня:

Здоров'я — найбільше багатство у світі.

Коли голова здорова, будуть воли та корова.

Поки здоров'я служить, то чоловік не тужить.

Хвороба нікого не красить.

Без здоров'я нема щастя.

Хто здоровий, той багатий, а хто недужий, той бідний.

Хворому і мед гіркий.

Той здоров'я не цинить, хто хворим не був. *(З народної творчості).*

«Ніщо так не виснажує і не руйнує здоров'я людини, як тривала фізична бездіяльність». *(Арістотель).*

«Існують тисячі хвороб, а здоров'я лише одне». *(Л. Берне).*

«Санітарія — це все. Це профілактика всіх хвороб, а ми дуже любимо лікувати хворих, співчуваємо і шкодуємо за померлими. Мало що робимо, щоб попередити хвороби й ранню смерть». *(Бонч-Бруєвич).*

«Єдина краса, яку я знав — це здоров'я». *(Г. Гейне).*

«Здорова людина — найдорогоцінніший витвір природи». *(Карлейль).*

«Здоров'я — головне життєве благо». *(Я. Корчак).*

Розділ 6. «Я — за здоровий спосіб життя»

Пам'ятка учня: пам'ятай, «У здоровому тілі — здоровий дух», пияцтво і злочинність — невіддільні, тютюновий дим — отрута, венеричні хвороби та СНІД — небезпечні для життя, наркотики — «міна повільної дії».

Класний керівник повинен ознайомити учнів:

- з історією виникнення паління, із шкідливістю його для організму, сприяти усвідомленню школярами негативного впливу паління на організм і здоров'я людини;

- із шкідливим впливом наркотиків на організм, з причинами і статистичними даними соціально-демографічного аналізу. Розвивати почуття відповідальності за свої вчинки, свої захоплення, умінні об'єктивно аналізувати соціальне зло — наркоманію,
- із шкідливістю вживання алкоголю, з причинами заборони державою вживання алкоголю, із даними соціологічних досліджень;
- із захворюванням на СНІД, венеричними хворобами, з шляхами зараження та засобами лікування, профілактики, збереження від вірусу.

Виховувати почуття людської гідності, критичне ставлення до своєї поведінки та поведінки своїх друзів, виховувати велику силу волі, рішучість, високу свідомість у підростаючого покоління, самосвідомість, інтерес до здорового способу життя.

Проблема очима:

- юриста: «Шкідливі звички: причини і наслідки»;
- нарколога: «Медичне позбавлення від шкідливих звичок»;
- венеролога: «Чума століття»;
- психолога: «Профілактика девіантної поведінки учнів».

Програмні тези: людина та здоров'я. Здоровий спосіб життя. Регуляція життєдіяльності організму людини. Взаємозв'язок життєдіяльності людини, систем органів та їх функцій. Оригінальні погляди на загартування, харчування, спосіб життя. Алкоголізм, куріння, наркоманія, токсикоманія: розповсюдження, форми прояву і стадії розвитку. Вплив шкідливих звичок на психіку людини. Профілактична робота.

Види діяльності:

І—4 класи

- години спілкування: «Сонце, повітря, вода — наші найкращі друзі», «Азбука здоров'я», «Це треба знати»;
- конкурс малюнків «Хочу бути здоровим»;
- свято «У здоровому тілі — здоровий дух»;
- прогулянки в природу; ігри на свіжому повітрі.

5—8 класи

- тижні здорового способу життя;
- «круглий» стіл «Правова відповідальність неповнолітніх»;
- години спілкування: «Умій сказати «Ні!», «Наше здоров'я і наркотичні речовини», «Алкоголь — ворог здоров'я»; «Нікотин і підліток»;
- усний журнал «Вибирай сам — тютюн чи здоров'я»;
- конкурс плакатів «Шкідливі звички та їх наслідки»; конкурс «Шкідливі якості речовин та наслідки їх вживання»;

- зустрічі з лікарями, психологом, юристом;
- конкурс учнівських рефератів «Знати і виконувати закон»;
- мозкові штурми: «Що ми знаємо про наркотичні речовини?», «Засоби реклами»;
- вправа «Створи антирекламу»;
- тестування, анкетування, тренінги.

9—11 класи

- участь у тижні здорового способу життя;
- конференція «Підліток і закон»;
- години спілкування: «Наркоманія і СНІД», «Кохання і секс», «Вплив наркотичних речовин на людину»;
- лекції;
- індивідуальні бесіди;
- усний журнал «Ми — за здоровий спосіб життя»;
- рейди «Підліток»;
- зустрічі з лікарями, психологами, юристами;
- аукціон «Що означає здоровий спосіб життя?»;
- вправа «Коло асоціацій зі словом «залежність»»;
- дискусія «Яка моя особиста позиція»;
- тестування, анкетування, тренінги.

Навчання підлітків-лідерів

(напря́м — профілактика наркоманії):

- Тобі необхідно знати: особливості наркотизації в підлітковому віці.
 - Тобі необхідно вміти: орієнтуватися в середовищі підлітків, що вживають наркотики; виробити свою лінію поведінки; володіти різнобічною інформацією про наркотики.
- Тобі необхідно:
- визначитись, чи можеш ти самостійно діяти;
 - залучити в разі потреби до співбесіди;
 - довести необхідну інформацію однолітку;
 - переконати зупинитись;
 - залучити до просвітницької роботи якнайбільшу кількість однолітків;
 - створювати молодіжні гуртки, які здатні діяти в перешкоді розповсюдження наркотиків.

Правоосвітницька робота підлітків-лідерів серед однолітків:

Наркоманія — проблема особистості чи проблема людства.

- Наркоманія — хвороба, що знищує твоє особисте «Я». Вони вживають наркотики...
- Наркоманія — шлях до злочину. Чи знаєш ти, що...

- Якщо вживаєш наркотичні речовини? Ти повинен знати, як протидіяти цій хворобі.
- Якщо ти попав у наркозалежність? До кого звертатися? Де ти можеш отримати допомогу?
- Твоє власне здоров'я і особисте благополуччя не сумісні із вживанням наркотиків.

У записник учня:

«Якщо в країні багато злодіїв і п'яниць, то це завдає багато шкоди чесним людям». (*Алішер Навої*).

«Хто вино любить, той себе губить». (*Прислів'я*).

«Людство могло б досягти неймовірних успіхів, якби воно було більш тверезим». (*Й. Гете*).

«Не пийте вина, не засмічайте серце тютюнищем — і ви проживете стільки, скільки прожив Тиціан». (*І. Павлов*).

«Від куріння тупієш Куріння — хороша річ для бездіяльних людей». (*Й. Гете*).

«Люди, невже вам не страшно? Поспішіть, відверніть зло, щоб глуха байдужість Вам на совість каменем не лягла!» (*Р. Гамзатов*).

Розділ 7. «Здоровий дух дає здорове тіло»

Пам'ятка учня: пам'ятай, здоров'я — це не тільки відсутність хвороби, але й стан найбільшого фізичного, психологічного, соціального благополуччя.

«Бережи одяг поки новий, а здоров'я — доки молодий». (*Народна мудрість*).

Класний керівник: має знайомити учнів з науковим поглядом на проблеми життя і довголіття, з уявою про життя та з системами здоров'я видатних людей світу. Сприяти розвитку інтересу до проблеми довголіття, бережного ставлення до здоров'я. Виховувати почуття відповідальності за життя і довголіття своє та своєї нації.

Проблемні тези: довголіття людини. Від чого воно залежить? Ти і твоє здоров'я. Принципи продовження життя людини. Наукові методи продовження життя людини. Можна купити все, купити не можна здоров'я. Раціональне харчування. Харчування як джерело енергії. Вітамін — регулятор різних життєвих процесів організму.

Види діяльності:

1—4 класи

- подорож «Лікарські рослини нашого краю»; екскурсія «Природа — рідний дім»;
- години спілкування: «Бережи здоров'я змалку», «Режим дня і харчування»;

- години здоров'я: «Здоров'я — багатство людини», «Ростемо здоровими»;
- спортивні змагання;
- рухливі ігри;
- спортивне свято «Сильні, сміливі, спритні»;
- зустрічі з лікарями.

5—8 класи

- тест «Чи маєте ви загрозу для свого здоров'я»;
- години спілкування: «Курити — здоров'ю шкодити», «Всі ми господарі природи, то ж збережемо її вроду»;
- валеологічні ігри, бліц — ринги; години здоров'я «Одна із умов одужання — бажання бути здоровим»;
- свято «Острів здоров'я — дитинства край. Завжди для себе його відкривай»;
- день відкритих дверей «Здоров'я дитини та шкідливі звички»;
- спортивне свято «Тато, мама і я — спортивна сім'я»;
- мозковий штурм «Ситуації, в яких є ризик зашкодити своєму здоров'ю»;
- дискусія «Що робити, якщо друг почав вживати наркотики»;
- тестування, анкетування, тренінги.

9—11 клас

- тест «Чи доживеш ти до 70-ти років?»;
- година спілкування «Проблеми життя і довголіття»;
- валеологічний альманах «Роздуми про здоров'я»;
- година здоров'я «Здоров'я маємо — не дбаємо, а згубивши — плачемо»;
- урок-зустріч «Загартування організму за методом М. Бутейка»;
- клуб знавців «Найбільше багатство — здоров'я»;
- зустріч з лікарями «У країні Здоров'я»;
- мозковий штурм «Ситуації, які потребують відповідальних рішень»;
- рольова гра «Як показати свою незгоду»;
- тестування, анкетування, тренінги.

Навчання підлітків — лідерів

(напрямок — профілактика СНІДу та ХПСШ):

- ХПСШ, СНІД. Про це необхідно знати.
- Відверто про таємне. Проблеми ранніх статевих стосунків. Небезпечний секс та його наслідки.
- Традиції сексуальних стосунків в українській родині. Дівоча цнотливість, юнацьке лицарство — запорука здорової сім'ї, здорової нації.

Правопросвітницька робота підлітків — лідерів серед однолітків:

- СНІД і наркотики — дві хвороби, що знищують людину.
- Що необхідно знати про сексуальні стосунки дівчини та юнака. Як розібратися в сексуальних цінностях.
- СНІД як наслідок безвідповідального кохання. Що треба знати щоб не захворіти на СНІД.
- ХПСШ. Проблеми людей, що хворіють на ХПСШ;
- Інформація про сучасні засоби попередження захворювання на СНІД і ХПСШ. Де і хто може тобі допомогти в разі, якщо ти захворів.

У записник учня.

Поради:

«Щоб стати здоровим, потрібно докласти власні зусилля, постійні й значні». *(Амосов)*.

Німецький лікар Христофор Гуфеланд для бажаючих довго прожити радить:

1. Не те нас харчує, що ми їмо, те харчує, що перетравлюється.
2. Хто хоче жити довго, хай їсть довго, повільно, бо їжа в роті повинна пройти і ступінь обробки, і асиміляцію.
3. Треба уникати під час пиття й їжі швидкого переходу від теплого до холодного.
4. Під час їжі не треба читати, щось завчати або працювати головою. Веселість — один із засобів, що допомагає травленню, а отже і продовжує життя.
5. Не треба наїдатись до того, що раптом відчуваєш в себе шлунок.
6. Треба вживати більше рослинної їжі, ніж тваринної.
7. Ніщо так не шкодить Здоров'ю, як їжа у будь-яку пору.
8. Люди, які п'ють тільки воду, мають кращий апетит і краще зберігають свої почуття й пам'ять, ніж ті, котрі п'ють вино.
9. Немає кращої радості для продовження життя, ніж ті, що ми відчуваємо серед нашого сімейства, у спілкуванні з приємними людьми, серед краси природи.
10. Серед довгожителів немає ледарів, ненажер і п'яниць.

Розділ 8. «Закон один для всіх»

Пам'ятка учня: пам'ятай, «Закон захищає і оберігає передусім тебе, твою сім'ю, твоє щастя, майбутнє твоїх дітей». *(В. Сухомлинський)*.

«Наша повага до загальних правил моральності і є власне почуття обов'язку». *(А. Сміт)*.

«Порушувати закон — все одно, що рубати сук, на якому ми сидимо». *(В. Сухомлинський)*.

Класний керівник: повинен ознайомити учнів з Конвенцією про права дитини, виховувати в них повагу до основних обов'язків людини і громадянина; поглибити та зміцнити правові знання школярів; розширити правознавчий світогляд; виховувати інтерес до правових знань; популяризувати правові закони; формувати правову культуру школярів, моральні почуття, які б регулювали їхню поведінку: почуття законності обраної мети, правомірності шляхів і засобів їх реалізації, справедливості, відповідальності тощо. Виробити у дітей навички і звички високоморальної поведінки. Формувати активну позицію в соціальній сфері, тобто негативне і нетерпиме ставлення до проявів девіантної поведінки іншими та аморальних вчинків.

Програмні тези: правопорушення і злочин. Правопорушення і юридична відповідальність. Причини злочинності в нашому суспільстві. Робота державних органів і громадськості спрямована на попередження правопорушень і злочинності. Особливості кримінальної відповідальності стосовно неповнолітніх. Злочин і покарання. Права дітей у Конституції України, Конвенції про права дитини, інших документах. Поговоримо про Закон. Для чого потрібні закони? Права і обов'язки громадян України.

Види діяльності:

1—4 класи

- години спілкування «Поговоримо про Закон», «Закон один для всіх»;
- конкурс «Права дитини в малюнках»;
- година права «Знаємо свої права, виконуємо свої обов'язки»;
- зустріч з працівниками органів внутрішніх справ.

5—8 класи

- година спілкування «Знаємо свої права, виконуємо свої обов'язки» (*до річниці прийняття Генеральною Асамблеєю ООН «Конвенції про права дитини»*);
- гра «Чарівна регата» на тему: «Діти та їх права»;
- диспути: «Зобов'язаний бути громадянином», «Дорожи дружбою», «Кого можна назвати культурною людиною?»;
- тематичний вечір «Ти громадянин вільної України»;
- зустрічі з працівниками правоохоронних органів;
- тренінги;
- інформаційне повідомлення: «Конвенція ООН про права дитини» — головний міжнародний документ щодо захисту дітей»;
- вправа «Права дитини у малюнках».

9—11 класи

- юридичні аукціони;

- брейн-ринги правознавців;
- години спілкування: «Закон і право», «Знай свої права», «Конвенція ООН про права дитини»;
- ігри: «Правовий ринг», «Чарівна регата», «Що? Де? Коли?»;
- диспути: «У чому сенс і щастя життя?», «У чому краса людини?»;
- тематичні вечори: «Злочин і покарання», «Поговоримо про Закон»;
- зустрічі з працівниками правоохоронних органів;
- тренінги.

Навчання підлітків-лідерів та їх правопросвітницька робота серед однолітків (напрямок — права дитини та захист її здоров'я):

- Державні установи, громадські організації, що забезпечують твій соціальний захист. Законодавство України про соціальний захист дітей та молоді.
- Коли у тебе виникла потреба у захисті? Як потрібно діяти? До кого звернутися?
- Твої права. Як ними користуватися?

Конституція України — основний Закон держави, за яким ти повинен жити.

Друкується за виданням: *Гринчук Л. Є., Дем'янюк Т. Д., Мельничук В. Ф. Цільова творча програма превентивного виховання школярів. — Вісник Науково-дослідної лабораторії інноваційних виховних технологій. Випуск 8. Рівне, 2001. — 26 с.*

«Доцільно, щоб учитель у відкритій бесіді та в доступній для дитини формі розкривав важливі риси своєї особистості, розповідав про шляхи свого духовного вдосконалення. Виховний потенціал таких дій зростатиме, якщо вихователь прямо заявляє, що такий-то вихованець схожий у таких-то діях на нього».

І. Д. Бех. Дитина у виховному процесі міжособистісних взаємин. — У кн.: Виховання особистості. — К.: Либідь, 2003. — т. 2. — с. 239.

Частина V

НА ДОПОМОГУ КЛАСНОМУ КЕРІВНИКОВІ: ПЛАНУВАННЯ, ЦІЛЬОВІ ПРОГРАМИ ВИХОВАННЯ І ДЕРЖАВНІ ДОКУМЕНТИ

ПЛАНУВАННЯ РОБОТИ КЛАСНОГО КЕРІВНИКА

Методичні поради

Завдання сучасної школи щодо формування творчої, соціально активної, всебічно розвиненої особистості вимагають від педагогів нових підходів до організації виховної роботи в загальноосвітньому навчальному закладі.

Зрозуміло, що успіх виховного процесу залежить, в першу чергу, від вихователя, його високої культури, професійної компетентності. Але однією з важливих умов здійснення комплексного підходу до організації виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах є планування. Зараз важко уявити життєдіяльність навчального закладу без його перспективного і календарного плану роботи, плану підготовки і проведення загальношкільного заходу, робочого плану керівника закладу, його заступників, плану роботи з батьками та учнівським самоврядуванням, плану виховної роботи у класі тощо.

Планування виховної роботи у класі дозволяє значно зменшити частину непередбаченості у розвитку педагогічної ситуації, забезпечити наступність сьогоднішніх і завтрашніх дій, впорядкованість та ефективність виховної роботи.

Планування — це спільна діяльність класного керівника, учнів і дорослих з визначення цілей, змісту та способів організації виховного процесу і життєдіяльності класного колективу, організаторів і учасників намічених справ, термінів їх проведення.

Щоб діяльність класного керівника та інших учасників планування була цілеспрямованою, упорядкованою та ефективною,

необхідно спланувати спільну діяльність з розробки перспективного плану виховної роботи. Для цього вчитель повинен володіти інформацією про те, як буде проходити загальношкільне планування виховної роботи.

Основою для планування може і повинен стати аналіз виховної роботи за минулий навчальний рік. Підхід до проведення такого аналізу може бути описовий, полярно-оцінювальний, системний, проблемний і особистісно зорієнтований.

При описовому підході описуються, аналізуються події та явища, які відбуваються у життєдіяльності класу.

При полярно-оцінювальному — перш за все виділяються, аналізуються позитивні та негативні моменти у життєдіяльності класу, результати навчально-виховного процесу, з'ясовуються принципи.

Системний підхід передбачає цілісний аналіз педагогічного процесу у сукупній єдності та взаємодії усіх його компонентів: суб'єктів, цілей, змісту, засобів (форм, методів, прийомів), результатів діяльності. При цьому робиться акцент на ключових моментах педагогічного процесу, які вважаються пріоритетними в період життєдіяльності класу, що аналізується.

При проблемному підході відбувається виокремлення, аналіз та структурування проблем і протиріч педагогічного процесу.

При особистісно орієнтованому підході акцент в аналітичній діяльності робиться на розвитку особистості дитини; становленні та проявах індивідуальних особливостей учнів; особистісних досягненнях учнів; формуванні у класі та навчальному закладі сприятливого оточення для розвитку учнів; функціонуванні системи медико-психологічного та соціально-педагогічного забезпечення процесу розвитку учнів.

Залежно від організаторської культури школи, традицій виховної діяльності, особистісних якостей вчителя та принципів педагогічного аналізу доцільно застосовувати такі види аналізу навчально-виховного процесу у класі:

1. Аналіз реалізації цілей та розв'язування завдань, де класний керівник оцінює ступінь досягнення цільових установок, визначених у плані виховної роботи за минулий період.

2. Аналіз основних подій та педагогічних ситуацій (аналіз, оцінка, облік результатів). При цьому необхідно врахувати:

- позитивні аспекти проведеної діяльності: що особливо вдалося у визначенні змісту, форм та способів організації спільної діяльності, як проведений захід сприяв розвитку особистості учня, у вирішенні яких проблем удалося досягти результатів;

- негативні аспекти здійснюваної діяльності: що не вдалося, хто не зміг справитися зі своїм дорученням, які педагогічні та організаційні завдання не вдалося вирішити до кінця;
- що нового вдалося отримати у результаті підготовки, проведення та підведення підсумків спільної справи; які педагогічні наслідки можливі після проведеного заходу, які проблеми можуть загостритись у найближчий час, проявитись у перспективі;
- як участь та позиція вчителів вплинули на результативність справи;
- висновки та пропозиції про перспективи та шляхи вдосконалення спільної діяльності.

Успішному проведенню такого аналізу сприяють колективний аналіз життєдіяльності, який передбачає активну участь в аналітичній роботі усіх суб'єктів виховного процесу: педагогів, учнів, батьків, друзів класу.

Серед форм колективного аналізу можна виділити усне опитування, анкетування, заповнення відкритої сторінки думок, випуск різноманітних інформаційних листів, радіо- та фотогазет, стіннівок, виготовлення мальованого фільму «Справи минулого року», різноманітні форми колективного творчого аналізу (усний журнал, «жива газета», «телепрограма» тощо), огляд досягнень, самоатестація колективу, класні збори, присвячені підведенню підсумків року.

3. Критеріально-орієнтований аналіз, який спрямований на виявлення змін показників результативності навчально-виховної роботи у відповідності з розробленими критеріями ефективності виховної діяльності.

Серед критеріїв можуть бути вибрані такі:

- гуманність виховних відносин;
- залучення учнів до життєдіяльності класного колективу;
- сформованість ділових та міжособистісних взаємовідносин;
- розвиток самоврядування у класі;
- наявність соціальних зв'язків класної спільноти;
- ефективність психолого-педагогічного та медико-соціального супроводу процесу розвитку учнів.

Таким чином, в аналітичній діяльності класного керівника можна виділити три періоди.

У перший період (*підготовчий*) відбувається підготовка самого вчителя до здійснення аналітичної діяльності. Класний керівник визначає предмет та мету педагогічного аналізу, розробляє програму та інструментарій (критерії, форми, методи і прийоми аналізу) аналітичної діяльності, передбачає участь у цій роботі усіх суб'єктів виховного процесу.

У другий період (*основний*) вчитель направляє свої зусилля на збір та систематизацію інформації про виховний процес, аналіз і оцінку результатів педагогічної діяльності, виявлення позитивних та негативних моментів у життєдіяльності класу і вихованості учнів, визначення проблем та протиріч у виховному процесі, складання прогнозу розвитку виховної системи класу, формулювання висновків і пропозицій щодо удосконалення та оновлення навчально-виховного процесу у класному колективі.

У третій період (*рефлексивний*) педагог оцінює проведену аналітичну діяльність, усуває фактичні і стилістичні неточності в інформаційно-аналітичних матеріалах, вносить необхідні корективи.

Досвід роботи кращих класних керівників свідчить, що форми фіксування отриманих результатів можуть бути довільними (у вигляді щоденника класного керівника, тексту, аналізу анкетування або усної інформації, що оголошується на засіданнях методичної ради, батьківських комітетів, зборах учнівського активу).

З метою визначення подальшої перспективи розвитку класного колективу на певний проміжок часу формулюється модель його життєдіяльності, побудова у ньому діяльності, спілкування і відносин; уявлення про зовнішні зв'язки та відносини класу, його місце і роль у шкільному колективі.

Правильно визначити цілі та завдання виховної роботи педагогу допоможуть уявлення про найбільш важливі якості, які повинен виховати у себе кожен член класного колективу, щоб успішно справлятися з покладеними на нього соціальними функціями громадянина, сина або дочки, брата або сестри, учня або учениці, члена громадського об'єднання тощо, щоб впевнено почувати себе у класному та шкільному колективах, соціумі, щоб реалізувати свої сили і здібності, стати дійсно щасливою людиною.

Класному керівнику необхідно визначити пріоритетний вид чи напрям спільної діяльності, шляхи, форми і способи вдосконалення спілкування членів класного колективу. Підвищенню ефективності та збагаченню виховного процесу сприяють тренінги спілкування, комунікативні ігри, години спілкування і розвитку, гуртки та клуби комунікативної культури, де приділяється увага діловому та неформальному спілкуванню учнів, розвитку їх комунікативної культури.

Вчителю важливо чітко уявити реальний стан міжособистісних і ділових відносин у класі, можливості та способи їх покращення. У полі зору педагога повинні знаходитись усі члени класної спільноти, а особливо ті учні, які мають неблагополучне положення у дитячому колективі. Багато, щоб вчитель зміг

знайти шляхи та способи створення більш комфортного та захищеного положення для кожного свого вихованця.

Педагог повинен пам'ятати, що не можна обмежувати виховний вплив на розвиток особистості учня рамками класного колективу, необхідно спрямувати свої зусилля на побудову максимально відкритої виховної системи. Потрібно передбачити участь вихованців у загальношкільних заходах, у спільних справах із однокласниками з класів одної паралелі, у роботі з молодшими та старшими учнями.

Збагатити виховний потенціал допоможе зв'язок з друзями класу із найближчого соціального середовища. Це можуть бути батьки, бабусі та дідусі, керівники гуртків, клубів, секцій, народні умільці, ветерани війни та праці. Гарними друзями класних колективів бувають різні люди, які відрізняються за віком, характером, професією, політичним світоглядом і цікаві учням своїми захопленнями, життєвим досвідом, талантом. Часто така позиція дорослих викликає адекватну реакцію в учнів, які також намагаються стати потрібними для оточуючих, і прагнення охопити своєю турботою тих, хто її потребує.

Щоб досягти бажаних результатів у колективному плануванні та оформленні плану виховної роботи варто використовувати спеціальну технологію залучення учнів, батьків та інших представників класного колективу до спільної діяльності щодо складання плану.

Колективне планування — це творча та організаторська справа, коли кожний член колективу бере участь у розкритті перспектив, у пошуку та виборі загальних справ на новий період, розробці конкретного плану таких справ. Воно включає в себе: загальний збір-старт; конкурс на кращу пропозицію до плану, на кращий проект справи; анкети пропозицій; розвідку справ; виготовлення газет-«блискавок» з пропозиціями до плану (для обговорення); аукціон ідей; скарбничку (фонд, «банк», «поштову скриньку») ідей та пропозицій; журнал-естафету; дискусію, захист проектів плану тощо.

На даному етапі планування виховної роботи у класі можуть бути здійснені такі дії:

1. Попереднє планування життєдіяльності класного колективу на новий період з учнівським та батьківським активом, під час якого важливо розширити коло розробників плану, захопити активістів із числа учнів та батьків перспективами справ, що відбудуться у новому році, і заручитися їхньою підтримкою.

2. Організація педагогічного супроводу колективного планування, яка створює умови для його успішного здійснення. Для цього необхідно:

а) попередньо домовитися з консультантами класу про час, місце та зміст консультації;

б) організувати своєчасне інформування і взаємодію організаторів та учасників планування;

в) допомогти ведучим у підготовці до збору-старту і проведенню захисту ідей та пропозицій у план роботи;

г) провести інструктаж керівників мікрогруп про хід, терміни та передбачені результати колективного планування, прийоми і засоби організації роботи мікрогруп (як діяти, щоб досягти найкращого результату);

д) надати допомогу відповідальним за окремі напрями у роботі з планування.

3. Здійснення класним колективом перспективного планування життєдіяльності у класі, яке доцільно розділити на кілька періодів:

I період — збір-старт колективного планування;

II період — консультації зі знавцями;

III період — розвідка справ;

IV період — захист ідей та пропозицій у річний план;

V період — складання плану життєдіяльності класу;

VI період — обговорення підсумків колективного планування.

4. Проектування спільно з батьками та друзями класу дій щодо педагогічного забезпечення реалізації плану життєдіяльності класу, що передбачає:

а) визначення у дорослому активі класу кураторів, основних напрямів спільної діяльності;

б) призначення з числа дорослих відповідальних за надання допомоги учням у підготовці та проведенні окремих справ і заходів;

в) моделювання інформаційно-методичної підтримки організації виховного процесу та життєдіяльності у класі;

г) планування фінансового і матеріально-технічного забезпечення діяльності класної громади;

д) проектування дій з надання допомоги учнівському колективу у розширенні та укріпленні внутрішніх і зовнішніх соціальних зв'язків і відносин.

Класному керівникові після використання прийомів і методів колективного планування необхідно уточнити та відкоректувати свій первісний задум про побудову у новому навчальному році життєдіяльності та виховного процесу у класному колективі, максимально враховуючи пропозиції учнів і батьків. На основі цих пропозицій сформулювати більш конкретні уявлення про цільовий, змістовний, організаційний та оцінювально-діагностичний компоненти майбутньої виховної діяльності.

Для оформлення плану виховної роботи вчителю необхідно вибрати найбільш раціональний варіант форми і структури плану, а також дотримуватись при його складанні вимог, що ставляться до документів педагогічного планування:

- цілеспрямованість і конкретність освітніх завдань;
- компактність плану;
- різноманітність змісту, форм і методів, оптимальне поєднання просвіти та організації діяльності дітей;
- наступність, систематичність та послідовність;
- поєднання перспективності та актуальності намічених видів роботи;
- єдність педагогічного керівництва та активності вихованців;
- реальність, врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів, рівня їх підготовленості, умов життя;
- зв'язок позакласної роботи з позашкільною;
- узгодженість плану виховної роботи з планом роботи навчального закладу та діяльністю дитячих громадських організацій;
- врахування традицій класу, школи, району, міста (села), культури і звичаїв місцевого населення;
- передбачення знаменних дат і подій, державних і національних свят, які відзначатимуться у цьому навчальному році;
- об'єднання зусиль вчителів школи, сім'ї, громадськості;
- гнучкість плану.

Це дозволить класному керівнику правильно та ефективно здійснювати діяльність щодо складання та оформлення плану виховної роботи.

Зміст, форми і структура плану виховної роботи

При плануванні виховної роботи класному керівнику поряд із визначенням цілей, форм і засобів виховання учнів необхідно знайти оптимальний варіант змісту, форми і структури плану роботи на навчальний рік або півріччя. Вибір того чи іншого варіанту плану залежить від теоретичних уявлень вчителя про сутність, закономірності та роль виховання у розвитку особистості дитини, від досвіду та традицій педагогічного колективу у плануванні та організації виховної діяльності, від особистого педагогічного досвіду класного керівника.

Зміст плану повинен бути спрямований на формування у дітей та учнівської молоді особистісних рис громадян Української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури; виховання шанобливого ставлення до родини; формування здорового способу життя.

У практиці зустрічаються різні види педагогічного планування. Робочим планом класного керівника є календарний або перспективний план виховної роботи, який охоплює відповідний проміжок часу і містить таку інформацію, як перелік запланованих справ, терміни їх проведення, прізвища організаторів заходів.

Структура плану може включати такі розділи:

1. Аналіз виховної роботи за минулий рік.
2. Цілі та завдання виховної діяльності.
3. Психолого-педагогічна характеристика класу.
4. Основні напрями та справи класного колективу.
5. Індивідуальна робота з учнями.
6. Робота з батьками.
7. Вивчення стану та ефективності виховного процесу у класі.

Перший розділ плану традиційно називається «**Аналіз виховної роботи за минулий рік**». Неможливо правильно намітити цільові орієнтири, визначити пріоритетні напрями виховної діяльності на наступний навчальний рік, вибрати оптимальні форми, методи та прийоми побудови виховної роботи без аналізу пережитого досвіду спільної діяльності та спілкування, визначення досягнень і з'ясування слабких місць виховного процесу у класі, без розуміння соціальних процесів, які будуть у класному колективі, та виявлення тенденцій особистісного розвитку учнів.

Оформлюючи розділ вчитель може скористатися одним із варіантів аналізу виховної роботи у класі (додаток 1).

Відображає цільові орієнтири виховної діяльності педагога **другий розділ** плану «**Цілі та завдання виховної діяльності**». У даний час головною метою є виховання всебічно та гармонійно розвиненої особистості. У виборі результативної мети класним керівникам варто спиратися на підсумки індивідуальної та колективної аналітичної діяльності та спроектовані образи учня і класу, а також дотримуватись вимог, які пред'являються до цільових орієнтирів виховної діяльності. Вони повинні бути:

1) спрямовані на розвиток особистості дитини, формування його інтелектуального, морального потенціалів, оволодіння учнями цілісною системою знань про оточуюче середовище, практичними вміннями і навичками, способами творчої діяльності, прийомами і методами самопізнання і саморозвитку, ціннісними ставленнями до себе і навколишньої соціальної та природної дійсності;

2) сполучені з інтересами та ціннісними установками членів класної спільноти, відповідати особливостям колективу класу і умовам його життєдіяльності;

- 3) забезпечені необхідними ресурсами для їхньої реалізації;
- 4) конкретними, чітко і ясно сформульованими;
- 5) важкими, але такими, що реально досягаються;
- 6) гнучкими, тобто володіти здібністю до коректування;
- 7) діагностичними.

У плані роботи класного керівника поряд з цілями формуються і завдання, вирішення яких дозволяє досягти поставленої мети.

Загальні відомості про клас, індивідуальні особливості учнів, їх рівень вихованості, свідомості, громадянської відповідальності; розвиток самоврядування та інше доцільно відобразити у **третьому розділі «Психолого-педагогічна характеристика класу»**, при складанні якого класний керівник може використати «Орієнтовні питання до складання характеристики класу» (додаток 2).

Четвертий розділ плану — **«Основні напрями і справи класного колективу»**.

Відповідно до результатів, отриманих у процесі аналітичної діяльності і відображених у першому розділі плану, та виходячи із сформульованих цілей і завдань виховної роботи, педагогу необхідно визначити напрями, форми та способи організації життєдіяльності класного колективу. Допомогою у цьому стане сформований вчителем образ класу, його модельні уявлення про побудову діяльності, спілкування і відносин у класному колективі.

Сукупність форм і способів життєдіяльності класу не повинна бути набором випадково відібраних і не пов'язаних між собою справ. Щоб добір справ був дійсно системним і обґрунтованим, класний керівник повинен при плануванні спиратись на теоретичні та технологічні розробки проблем виховання учнів.

Також потрібно передбачити участь своїх вихованців у загальношкільних і класних справах, у той же час вибрати пріоритетним той вид діяльності, який якнайкраще вплине на розвиток особистості учнів та формування неповторності класного колективу. При виборі форм і способів вчитель віддає перевагу тим справам, які пропонувались учнями та батьками під час колективного планування життєдіяльності у класі. Ці справи найбільше відповідають інтересам і потребам учнів та впливають на їх розвиток.

Вчителю важливо правильно визначити терміни виконання справ і відповідальних за їх підготовку та проведення. Оптимальний розподіл часу і сил членів класної спільноти дозволить підвищити ефективність виховної діяльності.

Наявність у плані **п'ятого розділу «Індивідуальна робота з учнями»** пов'язана з турботою класного керівника про створення у класі сприятливого середовища для формування особистості

кожного учня, з педагогічним проектуванням та забезпеченням індивідуальної траєкторії розвитку учня, з пошуком найбільш ефективних прийомів і методів виховного впливу на кожного вихованця.

До основних напрямів індивідуальної роботи класного керівника з учнями можна віднести:

- вивчення індивідуальних особливостей учнів, специфіки умов і процесу їх розвитку;
- встановлення міжособистісних контактів з кожною дитиною;
- створення умов у класному колективі для прояву і розвитку реальних і потенційних можливостей учнів, реалізації соціально цінних і особистісно значущих інтересів та потреб учнів;
- врахування стану фізичного, психічного та соціального здоров'я учнів;
- вирішення питання соціальної адаптації учнів в умовах дитячого та педагогічного колективу;
- надання індивідуальної допомоги учням, які мають проблеми у адаптації до життєдіяльності класу, відносинах з учителем та іншими членами навчального закладу, виконанні норм і правил поведінки у навчальному закладі та за його межами;
- профілактична робота з учнями групи «ризик» (що виховуються у дисфункційних сім'ях, схильні до правопорушень, вживають наркотичні речовини);
- взаємодія з батьками, адміністрацією, соціально-психологічною та іншими службами навчального закладу з метою проектування індивідуальної траєкторії розвитку учнів, педагогічної підтримки суспільно корисних ініціатив учнів, корекції відхилень в інтелектуальному, моральному та фізичному становленні їх особистостей;
- сприяння вихованцям у діяльності з самопізнання, самовизначення та саморозвитку;
- діагностика результатів навчання, виховання і розвитку кожного учня, облік їхніх особистих досягнень.

При складанні плану класний керівник може використати такі педагогічні засоби, як прийоми і методи психолого-педагогічної діагностики, вивчення матеріалів медичного та психологічного обстеження учнів, складання індивідуальних характеристик вихованців, оформлення карти захоплень та інтересів учнів, їх батьків, ведення щоденника особистісних досягнень учнів, спільне визначення з вихованцем та його батьками перспектив зони ближнього розвитку, індивідуальні консультації і бесіди, педагогічний консиліум, створення ситуації успіху та вибору, розробка

та здійснення програми корекційної діяльності, проведення занять у гуртку «Пізнай себе» тощо.

Шостий розділ плану виховної роботи — «Робота з батьками».

Запорукою успішної виховної діяльності з учнями є співпраця класного керівника з батьками, оскільки саме сім'я значно впливає на процес розвитку особистості дитини. Тому важливе і відповідальне завдання вчителя — зробити батьків активними учасниками педагогічного процесу. Вирішення даного завдання можливе за умови, якщо у плані роботи будуть відображені наступні напрями діяльності класного керівника з батьками:

- *вивчення сімей учнів*, яке дозволить вчителю краще пізнати дітей та їх батьків, зрозуміти стиль життя сімей, ознайомитись з домашніми умовами розвитку особистості дитини. Цей розділ відображається у плані роботи такими формами, як відвідування сімей учнів, анкетування, написання творів про сім'ю, конкурс творчих робіт «Моя сім'я», тестування, педагогічні майстерні, ділові ігри з батьками, формування банку даних про сім'ю та сімейно-родинне виховання;
- *педагогічна просвіта батьків*, яка планується у відповідності з віковими особливостями дітей, цілями та завданнями навчально-виховного процесу, конкретними проблемами, що виникають у ході спільної діяльності вчителя і батьків. Класний керівник включає у план лекції з педагогіки, психології, правознавства, етики, фізіології та гігієни; батьківські збори, тематичні консультації; педагогічні практикуми з розгляду різних ситуацій виховання дітей в сім'ї і школі; огляд популярної педагогічної літератури для батьків, обмін досвідом виховання дітей у сім'ї, день відкритих дверей тощо;
- *забезпечення участі батьків у життєдіяльності класного колективу*, яке здійснюється класним керівником за допомогою залучення їх у такі види взаємодії, як спільне планування виховної роботи у класі, колективні творчі справи; свята, вечори, концерти, КВК; відвідування театрів, виставок, бібліотек; прогулянки, походи, поїздки та подорожі; виставки творчих робіт; дні здоров'я; допомога у ремонтних роботах та естетичному оформленні класної кімнати, участь у обладнанні кабінету, організації міні-гуртків і клубів;
- *педагогічне керівництво діяльністю батьківської ради класу*, що відображається у наступних пунктах плану: вибір батьківської ради, допомога у плануванні та організації її діяльності, робота з сім'ями, які потребують педагогічної допомоги, установа зв'язків з шефами, громадськістю;

- *індивідуальна робота з батьками*, яка дозволяє встановити безпосередній контакт з кожним членом сім'ї учня, досягти взаєморозуміння у пошуці шляхів впливу на розвиток особистості дитини. Це індивідуальні бесіди з батьками, спільне визначення перспектив та засобів розвитку учня, педагогічні консультації, індивідуальні доручення;
- *інформування батьків про хід і результати навчання, виховання і розвитку учнів*, яке здійснюється класним керівником за допомогою тематичних та підсумкових батьківських зборів, індивідуальних консультацій, перевірки щоденників учнів, складання карт розвитку дітей, а також таблиць результатів їх навчальної діяльності, ведення щоденників спостережень за процесом розвитку учня або зошитів їх досягнень.

Сьомим компонентом плану роботи класного керівника є розділ «Вивчення стану та ефективності виховного процесу в класі».

Об'єктами дослідження стану та ефективності виховного процесу у класі можуть бути обрані:

- а) розвиток особистості учнів;
- б) формування класного колективу;

в) наявність у учнів та їх батьків задоволеності життєдіяльністю у класі.

При дослідженні процесів, що відбуваються у колективі, класному керівнику варто звернути увагу на такі важливі сторони життя колективу, як:

- сформованість соціально цінної спільної діяльності;
- наявність пріоритетного (домінуючого) виду діяльності;
- активність і самореалізація учнів у спільній діяльності;
- стан емоційно-психологічних відносин;
- стан ділових відносин;
- наявність зв'язків з іншими групами та окремими індивідами;
- розвиток учнівського самоврядування.

Добре, якщо у ході діагностичної діяльності вчитель буде використовувати різноманітні прийоми та методи: педагогічне спостереження, соціологічне опитування (бесіда, інтерв'ю, анкетування), тестування, створення педагогічних ситуацій, методи експертної оцінки, індивідуальної і групової самооцінки, вивчення продуктів творчої діяльності учнів тощо.

У технологічний арсенал класного керівника можна включити такі діагностичні засоби:

- ігри «Лідер», «Кіностудія», «Подорож морем захоплень»;
- тести «Розумне про життєвий досвід», «Задоволеність учнів шкільним життям», «Задоволеність батьків роботою навчального закладу»;

- анкету «Який у нас колектив?»;
- конкурс малюнків «Я у своєму класі» тощо.

Поряд з основними розділами у план можуть бути включені різноманітні додатки. У відповідності з традиціями планування у конкретному навчальному закладі план виховної роботи може містити відомості про батьків, інформацію про участь батьків у життєдіяльності класу, відвідування батьківських зборів, відомості про сім'ї та учнів, інтереси та захоплення учнів, їх зайнятість у позаурочний час, результати педагогічних спостережень та психолого-педагогічної діагностики, інформацію про учнівське самоврядування.

Планування — це справа творча, тому класний керівник має право вибрати такий варіант, який найбільше відповідає його педагогічним переконанням, містить необхідну інформацію і є зручним для використання у повсякденній роботі.

*Підготувала завідувачка сектора
відділу виховної роботи
Науково-методичного центру
середньої освіти МОН України
Горlach Тетяна Анатоліївна*

СХЕМА АНАЛІЗУ ВИХОВНОЇ РОБОТИ У КЛАСІ

1. Аналіз ефективності визначення цілей та планування виховного процесу у класі у минулому році

1.1. Результати вирішення виховних завдань минулого року, доцільність їх постановки, дієвість ідей, що визначались при плануванні.

1.2. Правильність вибору основних напрямів, змісту форм і методів роботи, засобів педагогічного впливу, прийомів, залучення учнів у діяльність та спілкування.

2. Аналіз розвитку учнів класу

2.1. Вихованість учнів, їх морально-етичний, естетичний, інтелектуальний та фізичний розвиток (вказати, які фактори вплинули на це в більшій мірі).

2.2. Розвиток пізнавальних інтересів та творчих здібностей, які виявляються учнями в інтелектуальній, художньо-естетичній, трудовій та інших видах діяльності.

2.3. Рівень знань, умінь і навичок учнів класу, їх успішність (бажано порівняти з результатами минулих років).

2.4. Зміни у мотиваційно-потребовій сфері (динаміка навчальних мотивів, мотивів участі у видах життєдіяльності класу, навчального закладу, прояву «нових» потреб учнів тощо).

2.5. Сформованість у учнів потреби займатися самовихованням.

2.6. Зміни в соціокультурному розвитку учнів (розвиток культури спілкування, правової культури, інтелектуальної, художньої, екологічної, фізичної культури, культури сімейно-родинних відносин, економічної культури та культури праці, адаптованість до сучасного життя, розвиток самостійності, уміння благодійно впливати на соціум, розвиток культури життєвого самовизначення).

2.7. Успіхи та досягнення учнів класу, зріст особистісних досягнень, прояву індивідуальних особливостей учнів класу.

2.8. Учні групи ризику (їх індивідуальні особливості, запити, мотиви вчинків, вплив на них найближчого соціального оточення; найбільш дієві форми роботи з ними; завдання виховання та корекції поведінки цих учнів; прогноз майбутньої соціалізації цих учнів).

3. Аналіз динаміки соціальної ситуації розвитку учнів

3.1. Особливості відносин учнів класу з оточуючим їх соціумом, найбільш помітні зміни у цих відносинах, що відбулися за минулий навчальний рік. Які фактори (умови) особливо вплинули на ці зміни?

3.2. Основні ціннісні орієнтації учнів класу, особливості ставлення учнів класу до людей, до праці, навчання, навчального закладу, класу тощо.

3.3. Зміна кола найбільш значущих людей для учнів класу. Хто для них є (стає) найбільш значущим. Ступінь впливу ближнього соціального оточення (батьків, однокласників), занять у гуртках, секціях та інших об'єднаннях на процес і результат соціалізації учнів.

3.4. Хто і що впливає на розвиток особистості учнів, на формування їхніх особистісних якостей, творчих здібностей і талантів?

3.5. Яку роль у соціальному розвитку учнів відіграє класна спільнота?

4. Аналіз розвитку колективу класу

4.1. Соціально-психологічний мікроклімат у класі. Які фактори (люди, умови) впливають на формування цього клімату? Особливості морально-психологічного клімату у класі: характер взаємовідносин учнів (тактовність, ввічливість, увага та повага один до одного, взаємовідносини хлопців та дівчат, доброзичливість, колективізм, відношення взаємної відповідальності, турботи тощо); переважаюче ставлення учнів до вчителів, навчального закладу, особливості спілкування у класному колективі.

4.2. Соціометрична, рольова та комунікативна структури класу, рівень розвитку колективних взаємовідносин і колективної творчої діяльності у ньому, ступінь залучення учнів у життєдіяльність класу, у процес планування, організації та аналізу спільної діяльності.

4.3. Розвиток громадської активності учнів (їхня ініціативність, творчість, організованість, самостійність, участь у самоврядуванні класу).

4.4. Зміни складу класу, які відбувалися за рік, індивідуальні особливості «нових» учнів, їх адаптація та інтеграція у класному колективі.

4.5. Особливості громадської думки класу і його вплив на інтереси та поведінку учнів. Хто (що) найбільш впливає на громадську думку класу?

5. Аналіз організації виховного процесу у класі та ефективності виховної роботи класного керівника

5.1. Що зі змісту виховних заходів було найкраще сприйнято учнями? У яких справах вони брали участь з найбільшим задоволенням? У яких проявили себе активними організаторами? А до яких залишились байдужими? У яких були пасивними? Чому?

5.2. Наскільки вдалою була послідовність класних заходів у минулому навчальному році?

5.3. Яка діяльність позитивно вплинула на формування свідомої дисципліни та відповідальне ставлення до навчання і праці?

5.4. Які методи, форми роботи та засоби найбільш позитивно вплинули на розвиток учнів?

6. Аналіз участі учнів класу у життєдіяльності навчального закладу

6.1. Основні мотиви участі учнів класу в загальношкільних заходах, ступінь їх зацікавленості та залучення у життєдіяльність навчального закладу, активність і результативність участі членів класного колективу у загальношкільних справах.

6.2. Участь учнів класу у шкільному самоврядуванні, організаторській діяльності, роботі шкільних гуртків, клубів та інших об'єднаннях, вплив цієї діяльності на виховання і розвиток особистості учнів.

7. Аналіз педагогічної взаємодії учнів класу з батьківським активом

7.1. Частота і характер контактів із сім'ями учнів.

7.2. Зміна ставлення батьків до навчального закладу за навчальний рік.

7.3. Вплив батьків учнів на виховну діяльність класу (у формулюванні соціального замовлення, пред'явленні вимог до змісту

організації педагогічного процесу, у плануванні та організації класних справ і заходів).

7.4. Результативність педагогічної просвіти батьків та інформування їх про хід і результати навчально-виховного процесу у класі (у залежності від змісту і форм, що застосовувались для цього).

7.5. Результативність організації батьківських зборів у класі.

7.6. Ефективність індивідуальної роботи з батьками.

7.7. Особливості взаємодії з батьківським активом (батьківським активом навчального закладу, радою батьків класу).

7.8. Результати педагогічних спостережень за вихованням у сім'ях учнів класу, участь батьків у підготовці дітей до сімейного життя.

7.9. Взаємодія з «проблемними» сім'ями, що потребують особливої уваги педагогів.

8. Аналіз організації педагогічної взаємодії дорослих, що працюють з учнями класу

8.1. З ким із педагогічних, медичних, соціальних працівників та представників інших сфер здійснювалась виховна взаємодія?

8.2. Хто із дорослих, що працюють з учнями класу, справляє значний вплив на виховання і розвиток особистості учня?

8.3. У якій мірі класному керівнику вдалося організувати взаємодію педагогів, які навчають і виховують учнів класу?

8.4. Які методи педагогічної взаємодії дорослих були найбільше ефективними.

9. Висновки:

- про досягнення і знахідки, про накопичений позитивний досвід;
- про негативні моменти в організації життя класу і вихованні учнів;
- про нереалізовані можливості та невикористані резерви;
- про перспективні цілі та першочергові завдання на найближче майбутнє.

10. Додатки можуть містити:

10.1. Результати підсумкових діагностичних досліджень, анкетувань, опитувань тощо.

10.2. Відомості про проведення та результати окремих заходів, акцій чи окремих періодів життя класного колективу.

10.3. Інші аналітичні матеріали.

Орієнтовні питання до складання характеристики класу

I. Загальні відомості про клас: кількість учнів, дівчат, хлопців.

II. Соціально-психологічні особливості.

1. На основі даних соціометрії — соціометричний статус: лідери, товариші, ізольовані, зневажені. Як проводиться опора на лідерів.

2. Ставлення до громадського життя, участь у справах класу, школи окремих учнів, класу в цілому.

3. Участь у гуртковій роботі.

4. Ставлення до вчителів. Як проводиться робота з батьками, їх відношення до школи.

5. Рівень самоврядування, органи самоврядування. Організаторські здібності учнів класу, спілкування в класі.

6. Рівень вихованості учнів класу.

III. Особистісні риси учнів класу.

1. Мотиваційне середовище: інтереси, ідеали, переконання.

2. Самосвідомість: рівень домагань, самооцінка.

3. Індивідуально-типологічні особливості: темперамент і його особливості, моральні якості.

4. Особливості психологічного стану деяких учнів.

IV. Пізнавальні особливості учнів класу.

1. Особливості сприйняття, пам'яті, уваги, мислення, уяви.

2. Інтелектуальний розвиток.

V. Яким чином батьки беруть участь у житті класу, школи.

VI. Педагогічні висновки.

Завдання в роботі з класним колективом, виходячи з характеристики класу.

Структура плану виховної роботи класного керівника

I варіант. Орієнтовна структура плану виховної роботи.

Психолого-педагогічна характеристика класу.

Організація колективу:

а) самоврядування;

б) традиції.

Розвиток особистості:

а) вивчення учнів;

б) робота з батьками;

в) індивідуальний вплив.

Організація виховуючої діяльності:

а) пізнавальна;

б) трудова;

в) художня;

- г) громадська;
- д) спортивно-оздоровча;
- е) свобода спілкування;
- є) ціннісно-орієнтовна.

II варіант: 1. Вступ. 2. Основні виховні заходи. 3. Індивідуальна виховна робота. 4. Заходи щодо охорони здоров'я. Попередження травматизму та нещасних випадків з дітьми. 5. Робота з батьками, громадськістю, трудовими колективами.

III варіант: 1. Вступ. 2. Робота з колективом учнів: а) підвищення ролі учнівського колективу, розвиток класного самоврядування; б) організація позакласної та позашкільної роботи; в) індивідуальна робота з учнями. 3. Взаємодія з педагогічним колективом. 4. Робота з сім'єю, громадськістю, трудовими колективами.

IV варіант: 1. Вступ. 2. Основні виховні справи в організації і розвитку класного колективу. 3. Індивідуальна робота з дітьми. 4. Організація справ з охорони життя і здоров'я дітей. 5. Робота з батьками.

V варіант: 1. Вступ. 2. Організація класного колективу. 3. Взаємодія з органами учнівського самоврядування. 4. Взаємодія з учителями-предметниками, керівниками гуртків. 5. Робота з сім'єю та громадськістю.

VI варіант: 1. Вступ. 2. Позаурочна виховна робота з дитячим колективом, окремими учнями. 3. Організаційна педагогічна діяльність. Заходи для створення класного колективу. 4. Допомога учнівському колективу. 5. Підвищення педагогічної культури батьків, наставників, громадського активу.

VII варіант: 1. Вступ. 2. Гармонія людини з природою. 3. Гармонія людини з культурою. 4. Гармонійність взаємин між людьми. 5. Самосвідомість особистості.

VIII варіант: 1. Вступ. 2. Організація колективу: а) самоврядування; б) традиції. 3. Організація виховуючої діяльності: а) пізнавальної; б) трудової; в) художньої; г) громадської; д) спортивно-оздоровчої; е) свободи спілкування; є) ціннісно-орієнтаційної. 4. Розвиток особистості: а) вивчення учнів; б) робота з батьками; в) індивідуальний вплив. Цей план рекомендується у формі схеми.

I. Охорона життя і здоров'я дітей, їх фізичний розвиток.

II. Формування загальнолюдських моральних цінностей.

III. Основи національного виховання.

IV. Формування загальних навчальних умінь і навичок, підвищення відповідальності учнів за результативність в навчальному процесі.

V. Індивідуальна робота з учнями.

VI. Робота з батьками.

IX варіант:

Програма діяльності					
	Здоров'я	Спілкування	Навчання	Дозвілля	Спосіб життя
1-8/IX					
10-17/IX					
12-25/IX					
27-31/IX					

X варіант:

Програма діяльності						
	Я — людина	Я — член сім'ї	Я — учень школи	Я — мешканець міста	Я — громадянин України	Я — громадянин планети
1-7/IX						
8-15/IX						
16-23/IX						
24-30/IX						

ТВОРЧІ ПРОГРАМИ КЛАСНИХ КЕРІВНИКІВ

(за матеріалами кафедри класних керівників
Корецького ліцею Рівненської області)

ТВОРЧА ПРОГРАМА «Я — громадянин України»

Напрямок: виховання культури міжособистісних взаємин як важливого чинника у вихованні свідомого громадянина України

1. Основні педагогічні засади виховної роботи з учнями

- Підпорядкування цілей, завдань, форм класної й позакласної роботи з учнями вихованню таких рис особистості, як активність, працелюбність, порядність, чесність, справедливість; виховання патріотів, відданих громадян України.

- Засвоєння учнями норм культури, моралі, національних і загальнолюдських моральних цінностей.
- Формування творчого «Я», створення сприятливих умов для всебічного розвитку особистості.
- Сприяння динамічним процесам саморозвитку дитини.
- Формування рис толерантної особистості.
- Вироблення у кожного учня уміння, звички активно діяти при розв'язанні найважливіших питань життя країни, свого колективу; формування уміння висловлювати та відстоювати власну думку.
- Гармонійне поєднання завдань виховання і самовиховання, самореалізації учнів, формування духовного світу, цілісної гуманної особистості.

Виховний процес, система виховної роботи з учнями, управління нею і практичне забезпечення ґрунтуються на основі впровадження національних і загальнолюдських цінностей в усі сфери діяльності класного колективу.

Мета виховної роботи з учнями

Виховання гуманної, порядної, всебічно розвиненої особистості; формування національних рис характеру і вдачі, чіткої громадянської позиції і патріотичних почуттів, розуміння своєї ролі у зміцненні Української держави; забезпечення глибокого засвоєння вихованцями духовних надбань українського народу, гуманних міжнаціональних взаємин; формування фізичної досконалості, морально-етичної, художньо-естетичної, правової та екологічної культур.

Завдання виховання:

- фізична досконалість;
- виховання моралі, культури, духовності;
- розвиток творчих здібностей дитини;
- формування взаємоповаги, взаєморозуміння, ввічливості, гуманності;
- виховання рис соціально активної особистості, здатної принести користь суспільству, бути самим собою;
- формування уміння у будь-якій ситуації діяти гуманно;
- формування відчуття усвідомлення обов'язку перед народом і суспільством, глибокої відповідальності перед батьками, колективом класу, ліцею.

Завдання виховання в учнів якостей громадянина України:

- **повага до знань**, української мови, скарбів культури та літератури;

- **історична пам'ять**, національна свідомість й самосвідомість, стійкий характер і світогляд;
- **активно-перетворююча позиція**, спрямована на гуманізацію відносин між людьми, перемогу добра над злом, утвердження загальнонаціональних інтересів;
- **взаєморозуміння і взаємодопомога**, толерантність у ставленні до інших людей, їхніх думок, переконань.

Принципи виховання

1. Гуманізм
2. Демократизм
3. Добровільність
4. Самоосвіта і самовиховання
5. Особистісно орієнтоване виховання
6. Творчий підхід
7. Толерантність

Основний зміст, напрями і форми виховної діяльності з учнями

1. Формування рис толерантної особистості

- Година спілкування «Що таке толерантність».
- Година спілкування «Риси толерантної особистості».
- Аукціон рис толерантної особистості.
- Круглий стіл «Я і толерантність».

2. Фізичне та екологічне виховання

Формування навичок здорового способу життя, виховання фізично і психічно розвиненої особистості, формування почуття відповідальності за природу як національну і загальнолюдську цінність, розвиток потреби у спілкуванні з природою.

- Мітинг скорботи «Дзвони Чорнобиля».
- Віч-на-віч з природою. Похід у ліс.
- «Душа природи — душа добра». Обрядові свята.
- Бесіди: «Сонце, повітря і вода — наші найкращі друзі», «Вплив алкоголю та тютюну на здоров'я людини», «Що таке здоровий спосіб життя?»
- Тренінг «Здоровий спосіб життя і моє майбутнє».
- Анкета «Хочу позбутися негативних рис характеру».
- Захист самохарактеристик.
- Читацька конференція за книгою.

3. Моральне виховання

- Утвердження принципів загальнолюдської моралі, вічних цінностей життя, що включають абсолютні (вічні), громадські, родинні цінності особистого життя.

- Кодекс законів честі лицейста. Його права і обов'язки.
- Година спілкування «Що я ціную?»
- «Гуманізм. Добро. Благородство». Пошукова робота на основі понять.
- Антиподи моралі (зло, неправда, егоїзм).
- Аналіз ситуацій морально-етичного змісту.
- Вшанування ввічливості.
- Складання хрестоматії моральних цінностей.
- Підготовка промови на захист дружби і честі.
- Година спілкування «У дружбі з правилами поведінки».
- Відверта розмова «Яку людину можна назвати культурною?»
- Диспут «Що таке добро, а що таке зло?»
- 4. *Правове та превентивне виховання*
- Виховання високого рівня правової культури, що передбачає знання законів і повагу до них, переконання у необхідності їх дотримання, попередження шкідливих звичок.
- Година спілкування «Загубити довір'я легко, а завоювати — важко».
- Година спілкування «У нас одна Батьківщина — рідна Україна».
- Відверта розмова «Умій учитись, щоб уміти трудитись».
- Бесіда «Навчання — право і обов'язок учня».
- Бесіда «Ми — майбутні громадяни України».
- Усний журнал. «Декларація про права дитини».
- Дискусія «Дисципліна — свобода чи необхідність?»
- Диспут «Злочин проти людства, миру та людяності. Що це?»
- 5. *Національно-патріотичне виховання*
- Формування національної свідомості, почуття патріотизму, любові до рідної землі.
- Заочна подорож «Краса рідного міста».
- Година спілкування «Побут і звичаї українського народу».
- Конкурс поезії «Вишнева моя Україно».
- Класна година «Що таке діаспора?»
- Година спілкування «Як парость виноградної лози плекайте мову».

У процесі реалізації напрямів національного виховання в учнів формуються історична пам'ять, громадянська свідомість і самосвідомість, характер і світогляд, переконання та ідеали. Увага акцентується на досягненнях рідного народу на рівні його цінностей, ідеалів, святих.

Чільне місце у вихованні відводиться ознайомленню учнів із ідеями видатних українських мислителів, державних діячів М. Драгоманова, М. Грушевського, П. Орлика, Д. Донцова, інших.

6. Естетичне виховання

- Забезпечення високої художньо-естетичної культури особистості.
- Диспут «Мода і смак».
- Усний журнал «Сучасна музика за законами естетики».
- Дискусія «Що є краса: поезія чи проза, що є краса: розруха чи життя?»

7. Родинне виховання

- Виховання поваги до батьків, людей старшого віку, сімейних та родинних традицій.
- Година спілкування «Нема в світі наймилішого, як матінка люба».
- Складання родовідного дерева.
- Аукціон родинної мудрості.
- Подорож сімейними традиціями.
- Дослідження «З історії мого прізвища».
- Родинні заходи:
- «Найстаріша книга нашої родини».
- «Свято вшанування родини».
- «Що в імені моїм».

8. Діагностика «Пізнай себе»

- Самовиховання і самореалізація особистості.
- Що подобається, що люблю, що ненавиджу.
- Самоконтроль за власною поведінкою.
- Мої негативні риси і недоліки.
- Моя мета в житті.
- Свято «Я» — Презентація себе.

Напрями виховної роботи:

- забезпечення умов для зміцнення здоров'я учнів, ведення ними здорового способу життя, застосування засобів практичного загартування сили і духу; (учні беруть активну участь у систематичних змаганнях з футболу на рівні ліцею та району, займаються у спортивній секції з футболу);
- формування в учнів історичної пам'яті, національної свідомості та самосвідомості, гідності й гордості, практичних умінь реалізовувати здобутки духовності нашого народу;
- виховання високих моральних якостей, духовних цінностей, принципів народної і загальнолюдської моралі (проводяться цікаві бесіди, обговорення творів художньої літератури, кінофільмів, подій з життя учнівського колективу морально-естетичного характеру);

- формування в учнів патріотизму, громадянськості, мотивів та потреб глибоко знати й берегти рідну землю, мову, культуру, волелюбні й героїчні заповіді предків; виховання та самовиховання учнів на прикладах героїчного минулого;
- виховання правосвідомості, правової культури, формування поваги до Конституції України, найважливіших нормативних актів Української держави;
- формування художньо-естетичної культури, готовності пізнавати і засвоювати естетично-духовні скарби українського та інших народів, що проживають в Україні; уміння жити і працювати за законами краси;
- трудове загартування учнів, виховання в них стійких умінь і поваги до фізичної і розумової праці, активної і творчої трудової діяльності;
- виховання стійкості, сили волі і сили духу, переконань, національних і вселюдських ідеалів;
- виховання потреби пошуку нового, готовності постійно займатися самовихованням, прагнути до самореалізації.

Організаційна система виховної роботи у класі та управління нею

Виховання у даному класному колективі спрямовується на формування в учнів здібностей, нахилів, талантів, основою для розвитку яких є моральні, культурні, духовні цінності.

Виховна робота проводиться усіма учасниками навчально-виховного процесу. Велике значення у вихованні підростаючого покоління має **учнівське самоврядування**, структура якого у даному класі така: учнівські збори, учнівська рада, комісії (дозвілля, спорту, навчальна, інформації, дисципліни). Актив класу постійно дбає про поліпшення навчання, дотримання дисципліни, гуманних відносин, підвищення культурного і духовного рівня, виконання обов'язків.

У процесі організації навчальної, культурної, спортивно-масової діяльності учнів реалізуються **принципи** змагальності, здорової конкуренції, взаємодопомоги, гармонійного поєднання особистих і колективних інтересів. У виховну практичну роботу з класом впроваджуються:

- гуртки за інтересами;
- конкурси різноманітних жанрів;
- виставки робіт, відвідування музеїв, бібліотеки;
- науково-практичні конференції, предметні олімпіади;
- святкування різних урочистостей і свят українського та історичного календаря.

Результативність виховної роботи і шляхи її вдосконалення

Заступник директора з виховної роботи, класний керівник систематично вивчають стан виховної роботи у класі, її результативність.

З метою поліпшення діагностичної роботи з проблем виховання у ліцеї функціонує **психологічна служба**. Класний керівник велику увагу приділяє **діагностуванню** класного колективу. Проводяться дослідження, за результатами яких визначаються:

- рівень сформованості якостей особистості, зокрема характеру, світогляду (поглядів, переконань, ідеалів, ціннісних орієнтацій);
- рівень вихованості особистості учня та рівень її розвитку. Результати таких досліджень враховуються у виховній роботі з метою її поліпшення.

Всі хлопці класу є постійними учасниками ліцейних та районних змагань з футболу, займаються у спортивній секції даного виду спорту, що сприяє формуванню навичок здорового способу життя. Вони — постійні переможці та володарі 2–3 місць на спортивних олімпіадах та конкурсах. Шість учнів (хлопці) — учасники класного вокального ансамблю хлопців, постійні учасники ліцейних конкурсів. Учень класу Тарас Сиротюк — ліцейний «соловейко» — занесений до «Книги рекордів ліцею». Шість дівчаток беруть активну участь у діяльності танцювального гуртка; вісім учнів — постійні учасники ліцейних олімпіад; двоє — члени Малої Академії Наук; один учень (Оксенюк Тарас) — постійний учасник змагань та турнірів з шахів і шашок.

Умови реалізації програми

1. Удосконалення системи роботи, яка спрямована на виховання в учнів якостей лідера, зміцнення здоров'я, оволодіння навичками здорового способу життя, національними видами спорту; відмова від шкідливих звичок.

2. Надання переваги формуванню моральних якостей, рис толерантної особистості, гуманних цінностей.

3. Систематична робота щодо формування в учнів готовності, умінь, навичок керувати собою, бути творцем гуманних обставин, власної долі.

Творча програма «Я-ліцейст»

Напрямок: Виховання молоді генерції на принципах загальнолюдської моралі.

I. Основні засади виховної роботи з учнями

- Підпорядкування цілей, завдань, форм виховної роботи з учнями вихованню морально і фізично здорової, гармонійно розвиненої особистості, гуманної, зі стійкими моральними переконаннями, здатної до прийняття самостійних рішень, свідомих громадян України.
- Засвоєння учнями норм культури, моралі, національних та загальнолюдських моральних цінностей.
- Створення сприятливих умов для виховання майбутньої інтелігенції, наукової еліти України.
- Формування творчого «Я», створення сприятливих умов для всебічного розвитку особистості.
- Формування рис інтелігентної людини.

II. Мета виховної роботи з учнями

Виховання гуманної, щирої, порядної, справедливої особистості, працьовитої, енергійної, активної, здатної знайти власний шлях у житті, бути корисною своєму народу, суспільству, творити і працювати на благо Батьківщини.

III. Завдання

- Фізична досконалість.
- Глибока мораль і духовна культура.
- Виховання взаєморозуміння і взаємоповаги, ввічливості, культури поведінки, спілкування, взаємин.
- Забезпечення необхідного рівня розвитку для розкриття творчих здібностей.
- Сприяти розвитку моралі і соціально-комунікативного рівня поведінки особистості.
- Формування моральних цінностей.
- Розвиток ціннісних якостей особистості.
- Організація кількісного накопичення правильної поведінки в аналогічних ситуаціях.
- Формування рис толерантної особистості.

IV. Принципи:

- демократизму,
- гуманізму;
- самовиховання і самовдосконалення;
- особистісно орієнтованого підходу;
- творчого підходу в усьому.

V. Основний зміст, напрями і форми виховної роботи з учнями

- Формування рис толерантної особистості.
- Година спілкування «Що таке толерантність?»
- Аукціон рис толерантної особистості.
- Дискусія «Чи можна навчити бути толерантним»
- Відверта розмова «З чого починається толерантне ставлення до оточуючих?»

VI. Діагностика особистості

- Пробудження інтересу учнів до самих себе, пізнання своєї особистості, самопізнання, спроби самоаналізу і самовиховання.
- Анкета «Я і моє оточення».
- Бесіда «Як себе реалізувати».
- Міні-практикум «Як позбутися своїх недоліків».
- Бесіда-порада «Як попередити шкідливі звички».
- Особистісно-рольова гра «Формула спілкування».
- Відверта розмова із собою «Я — власними очима».
- Утвердження принципів загальнолюдської моралі, вічних цінностей життя, що вимагають абсолютні (вічні), громадські, родинні цінності особистого життя.
- Обговорення «Кодекс честі ліцеїста. Його права і обов'язки».
- Година спілкування «Я серед людей».
- Обговорення власної поведінки у різних життєвих ситуаціях.
- Година спілкування «Вічні цінності очима ліцеїста».
- Пошукова робота на основі понять добра, честі, поваги, милосердя, совісті, благородства, вірності, чуйності тощо.
- Складання хрестоматії моральних цінностей людини.
- Підготовка промови на захист дружби.
- Година спілкування «Друг — це другий Я».
- Бесіда «Умій учитись, щоб уміти трудитись».

Фізичне і екологічне виховання

Формування навичок здорового способу життя, виховання фізично і морально здорового покоління; формування почуття відповідальності за природу як національну і загальнолюдську цінність.

- Конкурс «Робінзонада».
- Усний журнал «Сторінками Червоної книги».
- Конференція «Біль, що не знає кордонів».
- Вечір козацьких традицій.
- Година спілкування «Культура харчування українців».
- Спортивно-туристичні походи.

- Бесіди: «Здоровий спосіб життя — запорука життєвого успіху», «Про шкідливий вплив алкоголю і тютюну на здоров'я людини».

Національно-патріотичне виховання

- Формування національної свідомості, любові до рідної землі, духовної спадщини українського народу.
- Поле чудес «Імена і символи козацтва».
- Дискусія «Чи існують сьогодні лицарі?»
- Гра-екскурсія «Українська минувшина».
- Твір-роздум «Конституція в моєму житті».
- Класна година «Українці за кордоном».
- Година спілкування «Що означає бути громадянином держави?»
- Бесіда «Як парость виноградної лози, плекайте мову».
- Година спілкування «Навчання — право і обов'язок ліцеїста».
- Круглий стіл «Правова культура ліцеїста».
- Дискусія «Дисципліна — свобода чи необхідність?»

Естетичне виховання

- Забезпечення високої художньо-естетичної культури особистості.
- Диспут «Мода і смак».
- Відверта розмова «Яку музику ми слухаємо».
- Усний журнал «Про красу моди і гарний смак».
- Лицарський турнір.
- Рольові ігри: «За столом», «Запрошуємо в гості» тощо.
- Експерсії, походи в ліс.

Родинне виховання

- Виховання поваги до батьків, людей старшого віку, прищеплення любові до родинних сімейних традицій.
- Година спілкування «Нема в світі милішого, ніж матінка люба».
- Класне родинне свято «Шануй батька і матір».
- Складання родовідного дерева.
- Година спілкування «Традиції в моєму домі».

VI. Результативність виховної роботи і шляхи її вдосконалення

Класний керівник систематично вивчає стан виховної роботи, аналізує її, робить висновки, шукає шляхи вдосконалення форм і методів роботи. Результатом виховної роботи можна назвати

достатній рівень вихованості, активність учнів у громадському житті ліцею, міста; високі результати у навчанні, участь у всіх районних заходах, призіві місця; свідомо дисципліна, ввічливість, дотримання норм здорового способу життя.

ТВОРЧА ПРОГРАМА «Я І НАЦІОНАЛЬНА КУЛЬТУРА»

I. Основні засади виховної роботи з учнями

- підпорядкування цілей, завдань, форм виховної роботи вихованню патріотів, свідомих громадян України; формуванню навичок здорового способу життя, вихованню фізично і морально здорової особистості, утвердженню в учнів власної національної гідності, внутрішньої свободи, гордості за свою землю, за приналежність до українського народу.
- Поглиблення духовного потенціалу виховного процесу, забезпечення пріоритетності засвоєння учнями стандартів культури, моралі, національних і вселюдських цінностей та ідеалів.
- Гармонійне поєднання завдань виховання і самовиховання, самореалізації учнів, формування їхнього самобутнього духовного світу, творчого «Я», цілісної гуманної особистості.
- Формування рис толерантної особистості.

II. Мета виховної роботи

Виховання гармонійно розвиненої особистості, забезпечення засвоєння нею духовних надбань українського народу, гуманних, міжнаціональних взаємин, формування стійких якостей патріота України, фізичної досконалості, морально-етичної, художньо-естетичної, правової та екологічної культури.

III. Завдання (пріоритетні)

- Виховання глибокої моралі, культури, духовності.
- Формування національної свідомості й самосвідомості, творчого ставлення до всього.
- Формування відчуття усвідомлення обов'язків перед народом і суспільством, глибокої відповідальності перед батьками, колективом, Батьківщиною за високу результативність свого навчання, своє постійне зростання як особистості учня.

IV. Принципи

- Демотратизму
- Гуманізму
- Добровільності та самоврядування
- Самоосвіти і самовиховання
- Толерантності
- Індивідуальзації та диференціації
- Творчого підходу

V. Основні завдання

- Формування віри в свої сили і можливості, умінням знаходити спільну мову з людьми за будь-яких обставин.
- Виховання поваги до знань, української мови, скарбів культури, наукової істини та її пошуку.
- Виховання сили волі й духу, шляхетність у ставленні до людей, лицарські чесноти.
- Високий інтелект, самостійність, ініціативність, здатність долати будь-які перешкоди.
- Готовність і уміння оволодівати здобутками культури, мистецтва, науки.
- Виховання історичної пам'яті, національної свідомості і самосвідомості.
- Взаєморозуміння і взаємодопомога, толерантне ставлення до інших людей, інших думок, позицій.
- Готовність брати активну участь у житті класу, ліцею, району, боротися з аморальними явищами.

VI. Основний зміст, напрями і форми виховної діяльності

- Формування рис толерантної особистості
- Аукціон «Риси толерантної особистості».
- Бесіди: «Толерантність і я: як поєднати?», «Толерантне ставлення до інших. У чому воно проявляється?»

Національне виховання

Залучення учнів до участі в творчому розвитку національних, героїчних традицій українського народу, козацтва, лицарських засад моралі, духовності рідного народу, завдяки чому виховується висока шляхетність.

- Усний журнал «Велике українське відродження у козацьку добу».
- Година спілкування «Національна самосвідомість як загальнолюдська якість особистості».
- «Я і національна культура».

Громадянське, національно-патріотичне виховання

- Залучення учнів до участі у творчому розвитку національних, героїчних традицій українського народу, козацтва, лицарських засад моралі, духовності рідного народу, завдяки чому виховується висока шляхетність, виховання рис національного, українського в собі.
- Свята: «Хліб в образах і звичаях», «Рушник в образах і звичаях», «Українське національне вбрання», «Забуті національні страви», «Церква у житті українців», «Як парость виноградної лози...», «Українські Роксолани», «Навчання — право і обов'язок учня».
- Бесіда «У дружбі з історією свого краю».
- Заочна подорож історичними місцями України.
- Бесіда «Ми — майбутні громадяни України».

Родинне виховання

- Година спілкування «Від родини йде життя людини», «Традиції моєї сім'ї», «Мій родовід», «Походження мого прізвища», «Сімейні реліквії», «Сімейний альбом».

Діагностика

- Уроки та цінність орієнтації: «Я» і моє оточення», «Проблема спілкування», «Якості особистості».
- Особистісно-рольова гра «Як я діятиму в такій ситуації».
- Спроба самоаналізу.
- Профорієнтація.
- Диспути: «Я серед людей», «Що таке особистість».
- Твір-роздум «Урок і моя мрія»
- Година спілкування «Посієш звичку — пожнеш характер».

VII. Результативність виховної роботи і шляхи її вдосконалення

Класний керівник систематично вивчає стан виховної роботи, її результативність. Він здійснює діагностику вихованості особистості учня, рівня його розвитку (результативність). У класі багато учнів, схильних до девіантної поведінки, проте ефективна робота класного керівника частково досягла своєї мети. Учні покращили успішність, зріс рівень їх вихованості.

VIII. Умови реалізації програми

- Спрямування змісту виховання на формування особистісних рис господаря свого міста, громадянина України, життя планети (з широким використанням краєзнавчого матеріалу).

- Вдосконалення системи роботи, яка передбачає активні форми роботи, гуманістичні методи виховання.
- Напрями переваги формувань духовної культури, рис толерантної особистості, гуманних цінностей.
- Систематична робота на спрямування зусиль щодо вироблення в учнів готовності, умінь та навичок керувати собою, бути творцем гуманних обставин, власної ролі.
- Розвиток духовних сил і здібностей дитини, які підіймають її особливу вартість і надають майбутній людині змогу бути корисною суспільству.

ТВОРЧА ПРОГРАМА «МИ — КОРЧАНИ»

I. Основні засади виховної роботи з учнями

- Підпорядкування цілей, завдань, форм виховної роботи з учнями вихованню гармонійно розвиненої, гуманної особистості зі стійким моральними переконаннями, фізично і морально здорової, вихованню свідомих, активних громадян України.
- Формування в кожного учня мотивів, потреб глибоко знайти й берегти рідну землю, мову, культуру, волелюбні й героїчні заповіді предків.
- Формування почуття любові до рідного краю, батьківського дому, поваги до народу, свого міста.
- Засвоєння учнями норм культури, моралі, національних та загальнолюдських моральних цінностей.
- Утворення пріоритетності гуманного життя на землі в ринкових умовах.
- Формування творчого «Я», створення сприятливих умов для всебічного розвитку особистості.
- Формування рис толерантної особистості, творця і проектувальника свого життя.

II. Мета виховної роботи з учнями

Забезпечення цілісного підходу до виховання і розвитку особистості учня як свідомого творця власного життя, відповідального громадянина України та свого міста, виховання Людини-гуманіста, здатної примножувати національну та світову культуру; порядного, творчого, толерантного, духовно бага-

тої особистості шляхом засвоєння надбань культури рідного краю.

III. Завдання:

- Фізична досконалість.
- Глибока мораль і духовна культура.
- Створення умов для самореалізації особистості, відповідно до її здібностей і власних інтересів, вільного формування нею світоглядної позиції.
- Забезпечення формування рис національно свідомої особистості, яка любить свій народ, родину, ближніх, батьківщину, малу Батьківщину, відновлення її історичної пам'яті.
- Формування творчої, працелюбної соціально активної особистості, цивілізованого господаря свого рідного міста, який творить своє життя у гармонії з природою.
- Сприяння засвоєнню принципів загальнолюдської моралі і вічних цінностей життя.

IV. Принципи

- демократизму
- гуманізму
- самовиховання та самовдосконалення
- особистісно орієнтованого виховання
- творчого підходу у всьому
- толерантності

V. Основний зміст, напрями і форми виховної роботи з учнями

Формування рис толерантної особистості

- Відверта розмова «Толерантність і я: наскільки це сумісно?»
- Відкритий мікрофон «Що таке толерантність».
- Класна година «Риси толерантної особистості».
- Година спілкування «Чи можливо стати толерантним?»
Національно-патріотичне (краєзнавче) виховання.
- Формування національної свідомості, любові до рідної землі, її поезії, пісні, мови, природи, її духовних надбань, традицій, звичаїв.
- Година українського (місцевого) фольклору.
- Літературна вітальня «Література рідного краю».
- Перегляд кінофільму про рідне місто.
- Класний вогник «Літературні надбання нашого краю».
- Виховна година «Християнські свята в житті та побуті земляків».

- Свято легенд рідного краю.
- Бесіда «Що означає бути патріотом?»
- Година спілкування «Права людини у традиціях українського народу».
- «Українське лицарство: витоки, пріоритети, історична роль». *Фізичне і екологічне виховання*

Формування навичок здорового способу життя, виховання морально і фізично здорової особистості, формування почуття відповідальності за природу як національну і загальнолюдську цінність.

- Година спілкування «Фізкультура і спорт: шляхи загартовування сили волі і духу»
- Дискусія «Як зміцнити своє здоров'я?»
- Суд над тютюнокурінням.
- Відверта розмова «Помірно питущий — це схвально?»
- Година спілкування «Безумство за власною волею».
- Диспут «Що таке здоровий спосіб життя?»
- Круглий стіл «Екологічні проблеми — наші проблеми».
- Перегляд та обговорення фільмів.
- Урок-пам'ять «Страшне творіння — атомне дитя».

Моральне виховання

Утвердження принципів загальнолюдської моралі, виховання високих моральних якостей, чеснот етичних, духовних цінностей.

- Круглий стіл «Мистецтво спілкування».
- Підготовка промови на захист дружби і добра.
- Година спілкування «Що означає жити з гідністю?»
- Відверта розмова «Лицарі серед нас».
- Розв'язання моральних дилем.
- Година спілкування «Привіт! Я — конфлікт!»
- Дискусія «Характер людини: природжений чи соціально набутий?»
- Усний журнал «Образ людини у дзеркалі гуманізму».
- Дискусія «Яким я себе бачу?», «Мої ролі у житті».
- Круглий стіл «Мораль і закон».
- Дискусія «Права людини у традиціях українського народу».

Естетичне виховання

Забезпечення високої художньо-естетичної культури особистості.

- Бесіда «В чому краса людини?»
- Заочна подорож найкращими місцями Корецьчини.
- Фотовиставка «Краса врятує світ».

- Літературно-музичні композиції.
- Літературна вітальня «Душі морської глибина» (співана поезія).
- Диспут «Мода чи індивідуальність».
- Година спілкування «Як побачити красу?»

Родинне виховання

Виховання поваги до батьків, людей старшого віку, сімейних традицій.

- Родинне свято «Від роду до роду».
- Година спілкування «Сім'я як носій духовних цінностей».
- Круглий стіл «Сімейні традиції і свята».
- Відверта розмова «Застілля — важливий чинник вихованості».
- Відкритий мікрофон «Батьки і діти: чи вічна проблема?»

VI. Результативність виховної роботи і шляхи

її вдосконалення

Класний керівник систематично вивчає стан виховної роботи, її результативність. Він здійснює діагностику вихованості особистості учня, рівня його розвитку, його учні — постійні учасники конкурсів з української мови, краєзнавчих експедицій, конкурсів істориків-краєзнавців.

VII. Умови реалізації програми

Спрямування змісту виховання на формування особистісних рис господаря свого міста, громадянина України, життя на планеті (з широким використанням краєзнавчого матеріалу).

Вдосконалення системи роботи, яка передбачає використання активних форм роботи, гуманістичних методів виховання.

Напрями переваги формувань духовної культури, рис толерантної особистості, гуманних цінностей.

Систематична робота на спрямування зусиль щодо вироблення в учнів готовності, умінь та навичок керувати собою, бути творцем гуманних обставин, власної ролі.

Розвиток духовних сил і здібностей дитини, які підіймають її особливу вартість і надають майбутній людині змогу бути корисною суспільству.

ТВОРЧА ПРОГРАМА «ЕКОЛОГІЯ ПРИРОДИ — ЕКОЛОГІЯ ДУШІ»

I. Основні засади виховної роботи з учнями

- Підпорядкування цілей, завдань, форм виховної роботи з учнями вихованню фізично і психічно здорової особистості, свідомих громадян України.
- Засвоєння учнями норм культури, моралі, національних і загальнолюдських моральних цінностей.
- Формування творчого «Я», цілісної гуманної особистості.
- Усвідомлення пріоритетності фізичного вдосконалення й розвитку шляхом спілкування з природою як діюча передумова гармонії душі і тіла.
- Утвердження необхідності гармонії суспільних і особистих стосунків у побутових і екстремальних обставинах.
- Формування почуття відповідальності за природу як національну і загальнолюдську цінність.

II. Мета виховної роботи з учнями

Виховання всебічно розвиненої особистості, порядної, толерантної, духовно багатой, фізично і психічно здорової. Забезпечення здобуття нею фізичної досконалості, гуманних взаємин, засвоєння духовних надбань українського народу, формування стійких якостей патріота і громадянина України.

III. Завдання

- Фізична досконалість.
- Глибока мораль і культура.
- Розвиток творчих здібностей дітей.
- Формування взаємоповаги, взаєморозуміння, ввічливості, гуманності.
- Прагнення до самовиховання, самовдосконалення та саморозвитку.
- Розвиток потреби у спілкуванні з природою.

IV. Принципи

- Демократизму.
- Гуманізму.
- Добровільності та самоврядування.
- Самовиховання й самовдосконалення.
- Особистісно орієнтованого виховання.
- Творчого підходу і креативності.

V. Основний зміст, напрями і форми виховної роботи з учнями

Формування рис толерантної особистості громадянина України.

- Година спілкування «Взаєморозуміння. На чому воно ґрунтується?»
- Рольові ігри: «Конфліктна ситуація: шляхи толерантного вирішення». «Риси толерантної особистості: як їх виховати».
- Урок-пропозиція у формі диспуту.

Фізичне та екологічне виховання.

Формування навичок здорового способу життя, екологічної свідомості, виховання фізично і психічно здорової особистості.

- Перегляд та обговорення кінофільмів, передач про здоров'я, спорт, екологію.
- Похід з елементами спортивних ігор «Зустрічаємо весну».
- Збори громадської думки «Куріння та вживання спиртних напоїв — не лише особиста справа».
- Заочна подорож «Краса природи — джерело найчистіших наших радощів».
- Година спілкування «Що таке здоров'я».
- Дискусія. «Значення способу життя у підготовці громадянина, працівника, сім'янина».

Національно-патріотичне виховання.

Формування національної свідомості, любові до рідної землі.

Родинне виховання.

Виховання поваги до духовних надбань українського народу, шани до батьків, людей старшого віку.

- Година спілкування «Доля родини — в ролі Батьківщини».
- Відверта розмова «Сім'я як носій духовних цінностей».
- Година спілкування «Сімейні традиції і свята»

VI. Результативність виховної роботи і шляхи її вдосконалення

Класний керівник систематично вивчає стан виховної роботи, її результативність. Він здійснює діагностику вихованості особистості учня, рівня його розвитку. Рівень вихованості класного колективу досить високий, у класі діє спортивно-туристичний клуб «Валкер», членами якого є всі учні класу, 8 учнів — постійні учасники районних і обласних змагань з туризму; 9 — члени туристичного клубу, беруть участь у туристсько-краєзнавчих змаганнях і працюють у секціях краєзнавства, історії, етнографії.

VII. Умови реалізації програми

Вдосконалення системи роботи, спрямованої на зміцнення здоров'я учнів, оволодіння ними навичками здорового способу життя, національними видами спорту, застосування народних традицій, загартовування тіла і душі, відмова від шкідливих звичок.

Надання переваги формуванню духовної культури, рис толерантної особистості, гуманних цінностей як найважливіших чинників поглиблення національної свідомості й самосвідомості.

Систематична робота щодо спрямування зусиль з вироблення в учнів готовності, умінь, навичок керувати собою, бути творцем гуманних обставин, власної долі.

Подальший розвиток учнівського самоврядування, надання його органам необхідної допомоги.

Основний зміст, напрями і форми виховної діяльності

I. Виховання толерантного громадянина. Виховання рис толерантної особистості як невід'ємного у формуванні учнівського колективу.

- Година класного керівника «Ціна слова».
- Диспут «Чи все в житті стосується тебе?»
- Обговорення «Декларація прав людини».
- Рольова гра «Конфліктна ситуація. Народження істини, а не загострення стосунків».
- Тренінгові заняття «Риси толерантної особистості».

II. Моральне формування особистості. Формування загальнолюдських моральних цінностей

- Конкурс на кращого оратора «Інтелігентна людина. Яка вона?»
- Круглий стіл «Мої вчинки».
- Диспут — роздум «Егоїзм і душевна щедрість».
- Акція «Добрі справи».
- Турнір «Рицарі ввічливості».

III. Забезпечення повноцінного фізичного розвитку учнів, охорони та зміцнення їх здоров'я

- Година спілкування «Резерви здоров'я. Раціональне харчування».
- Зустріч з медичним працівником «Гігієна зору».

- Зустріч з дитячим лікарем «Курити чи ні?»
- Залучення учнів до участі в ліцейних спартакіадах, спортивних змаганнях, естафетах.

IV. Життєве самовизначення. Розвиток інтелектуальних здібностей

- Година класного керівника «Як розвинути свої здібності?»
- Диспут «Чи можна сформувати свій характер?»
- Захист самохарактеристик.
- Диспут «Чи вміємо ми відстояти свою думку?»
- Диспут «Особистість я чи ні?»

V. Самореалізація особистості підлітка

- Урок самовиховання «Розмова зі своєю совістю».
- Самопрезентація «Я в майбутньому».
- Анкета самооцінки, самохарактеристики. Захист самохарактеристик.
- Година класного керівника «Створи себе сам».
- Бесіда «Світ наших захоплень».

ТВОРЧА ПРОГРАМА «Я І КОЛЕКТИВ»

I. Основний зміст виховної роботи з учнями

Підпорядкування цілей, завдань, форм виховної роботи з учнями вихованню активних, відданих, толерантних, порядних громадян України;

гармонійне поєднання завдань виховання і самовиховання; самореалізація учнів, формування творчого «Я»;

навчання учнів бути толерантними у ставленні до інших людей, їх думок і переконань, уміння знаходити з ними спільну мову за будь-яких обставин.

II. Мета

Забезпечити глибоке засвоєння учнями духовних надбань українського народу, гуманних взаємин, формування стійких якостей патріота і громадянина України;

формування згуртованого колективу, що є необхідним у вихованні людини — інтелігента.

III. Завдання

1. Глибока мораль і культура.

2. Риси толерантної особистості.
3. Формування взаємоповаги, взаєморозуміння, доброзичливості, ввічливості, гуманності.
4. Розвиток творчих здібностей дітей.
5. Допомога в самореалізації.

IV. Принципи:

1. Демократизму.
2. Гуманізму.
3. Добровільності.
4. Самоосвіти і самовиховання.
5. Особистісно зорієнтованого виховання.
6. Творчого підходу в різних видах навчання.

V. Результативність виховної роботи і шляхи

її вдосконалення

Класний керівник разом з психологом здійснює діагностику вихованості особистості учня, рівня його розвитку. Результати таких досліджень враховуються у виховній роботі з метою її поліпшення.

VI. Умови реалізації програми

Вдосконалення системи роботи, яка спрямована на згуртування класного колективу; виховання культури поведінки, спілкування, міжособистісних взаємин; зміцнення здоров'я учнів, оволодіння навичками здорового способу життя, відмова від шкідливих звичок, застосування народних традицій загартування тіла і душі.

2. Реалізація гармонійного поєднання вихованості і освіченості ліцеїстів.

3. Послідовне і систематичне спрямування знань й енергії учнів на самовиховання, самоосвіту, вироблення умінь та готовності керувати собою.

4. Подальший розвиток учнівського самоврядування.

5. Формування в учнів мотивів, потреб підвищувати морально-естетичну, духовну культуру.

ТВОРЧА ПРОГРАМА «МИ І ПРЕКРАСНЕ»

I. Основні заходи виховної роботи з учнями

Підпорядкування цілей, завдань, форм виховної роботи вихованню патріотів, відданих громадян України; формування навичок здорового способу життя, виховання фізично і морально здорової особистості, утвердження в учнів власної національної гідності, внутрішньої свободи, гордості за свою землю, за український народ.

Поглиблення духовного потенціалу виховного процесу, забезпечення пріоритетності засвоєння учнями стандартів культури, моралі, національних і загальноморальних цінностей та ідеалів.

Гармонійне поєднання завдань виховання, самовиховання, самореалізації учнів, формування духовного світу, творчого «Я», цілісної гуманної особистості;

Залучення учнів до знайомства із шедеврами світової культури і мистецтва.

Виховання і формування естетичних смаків і почуттів як вагомих чинників у становленні порядного, гуманного і шляхетного громадянина України.

II. Мета виховної роботи

Виховання гармонійно розвиненої особистості, забезпечення засвоєння нею духовних надбань українського народу, гуманних взаємин, формування стійких якостей патріота України, фізичної досконалості, естетичних смаків та почуттів, розуміння прекрасного.

Якісний розвиток особистості, яка усвідомлює своє призначення, шукає зміст свого життя, має гуманне ставлення до людей і оточуючого світу.

III. Пріоритетні завдання

- Виховання глибокої моралі, культури, духовності.
- Формування національної свідомості і самосвідомості, творчого ставлення до всього.
- Формування рис толерантної особистості.
- Забезпечення необхідного рівня розвитку для розкриття творчих здібностей.
- Сприяння розвитку моралі і соціально-комунікативного рівня вихованості.
- Створення бази для самостійного творчого підходу до вирішення практичних задач.

- Утвердження у свідомості ліцеїстів необхідності суспільних і особистих стосунків.
- Організація кількісного накопичення правильної поведінки в аналогічних ситуаціях.
- Формування віри в свої сили і можливості, уміння знаходити спільну мову за будь-яких обставин.
- Виховання поваги до знань, української мови, скарбів культури, наукової істини та її пошуку.
- Виховання сили волі й духу, шляхетності у ставленні до людей, лицарських чеснот.
- Високий інтелект, самостійність, ініціативність, здатність долати психологічний бар'єр.
- Готовність і уміння оволодівати здобутками культури, науки, мистецтва.
- Ствердження в особистості пріоритету духовних цінностей.

IV. Принципи

- Демократизму
- Гуманізму
- Самоосвіти і виховання
- Толерантності
- Індивідуалізації та диференціації
- Творчого підходу

V. Основний зміст, напрями і форми виховної діяльності.

Формування рис толерантної особистості

- Година спілкування «Риси толерантної особистості».
- Конкурс (До Міжнародного дня толерантності) «Міс Толерантність».

Естетичне виховання

- Забезпечення високої художньо-естетичної культури особистості.
- Виховання уміння розуміти і цінувати твори мистецтва, формування любові до природи і розуміння її краси, естетики побуту.
- Оволодіння цінностями і знаннями у галузі світового і національного мистецтва.
- Розвиток здатності до естетичного сприймання творів мистецтва, вміння їх оцінювати і висловлювати свої погляди.
- Формування правильного уявлення про смак і моду, потреби нести естетику в поведінку, працю, навчання, побут.
- Дискусія «Зовнішній вигляд і духовна культура: чи є взаємозв'язок».

- Заочна подорож «Епоха Відродження — епоха гармонії і краси».
- Екскурсія духовними закладами міста «Краса і духовність — поруч».
- Подорож творами класиків світової літератури «Добро завжди красиве».
- Усний журнал «Кохання і краса. Любов у житті великих людей».
- Круглий стіл «Мистецтво — засіб творення особистості».
Фізичне і екологічне виховання
- Формування навичок здорового способу життя, виховання фізично і психічно здорової особистості.
- Бесіда «Твоє здоров'я — в твоїх руках».
- Усний журнал «Природо, мати невмируща».
- Похід «Екскурс історичними місцями Корця».
- Година спілкування «Біль, що не знає кордонів».
Морально-правове виховання
- Утвердження принципів загальнолюдської моралі.
- Година спілкування «Совість — моральний арбітр».
- Круглий стіл «Мистецтво грічності: чи володію я ним?»
- Диспут «Добро і Зло: етимологія і використання сьогодні».
- Година спілкування «Дружба як цінність».
- Усний журнал «Вибирай сам — тютюн чи здоров'я».
- Година спілкування «Пріоритет добра».
Національно-патріотичне виховання
- Залучення учнів до участі у творчому розвитку національних, героїчних традицій українського народу, козацтва, лицарських засад, моралі, духовності рідного народу, утвердження національного в собі.
- Дискусія «Менталітет різних національностей: спільне і відмінне».
- Дискусія «Українці за кордоном: за і проти».
- Година спілкування «Вдача і суспільне життя праукраїнців».
- Відверта розмова «Я — патріот?»
Родинне виховання
- Виховання гуманних рис творця ліцейної родини, духовних і матеріальних благ, шанування сімейних традицій, повага до батьків, людей старшого віку.
- Роздуми «Виховна сила застілля в українській родині».
- Дослідження «Сторінками історії свого прізвища».
- Телеміст (класний) «Зустріч поколінь».
- Сімейне класне свято «За науку цілуй батька й матір в руку».

VI. Результативність виховної роботи і шляхи її вдосконалення

Класний керівник систематично вивчає стан виховної роботи, її результативність. Він здійснює діагностику особистості учня, рівня його розвитку. Вісім учнів беруть активну участь у роботі творчих об'єднань, гуртків художньої самодіяльності; чотири учні — активісти ліцейного учнівського парламенту; три учні захоплюються інформатикою, мають певні успіхи і результати.

VII. Умови реалізації програми

Вдосконалення системи роботи, спрямованої на зміцнення здоров'я учнів, оволодіння ними навичками здорового способу життя, національними видами спорту;

Надання пріоритетності формуванню в учнів мотивів, потреб підвищувати свою морально-естетичну, духовну культуру, гуманні цінності.

Послідовне і систематичне спрямування зусиль на вироблення готовності, умінь, навичок керувати собою, бути володарем становища, творцем гуманних обставин.

ТВОРЧА ПРОГРАМА «Я — ЛІДЕР»

I. Виховні завдання творчої роботи з учнями

Підпорядкування цілей, завдань, форм виховної роботи з учнями вихованню найкращих рис особистості енергійної, активної, працелюбної, порядної, чесної, справедливої особистості; формування якостей лідера, виховання морально і фізично здорового покоління, гармонійно розвиненої, гуманної особистості, зі стійкими моральними переконаннями, свідомих громадян України.

Засвоєння учнями норм культури, моралі, національних та загальнолюдських моральних цінностей.

Формування творчого «Я», створення сприятливих умов для всебічного розвитку особистості.

Сприяти динамічним процесам саморозвитку дитини.

Формування рис толерантної особистості.

Вироблення у кожного учня уміння, звички активно діяти при розв'язанні найважливіших питань життя країни, свого колективу, навчити формувати, висловлювати та відстоювати власну думку.

Формування почуття господаря ліцею, лідера класу, вміння співпрацювати на принципах партнерства, гласності, демократизму.

II. Мета виховної роботи з учнями

Допомога дитині в оволодінні процесами самоконтролю, самооцінки, самореалізації, самопізнання, саморозвитку; спрямованість на органічне поєднання сфер особистості фізіологічної, валеологічної, емоційної, комунікативної, вольової, пізнавальної особистості: порядної, гуманної, благодійної.

III. Завдання

- Фізична досконалість.
- Глибока мораль і культура.
- Розвиток творчих здібностей дитини.
- Формування взаємоповаги, взаєморозуміння, ввічливості, гуманності.
- Стимулювання визначення спрямованості на саморозвитку дитини: мотивація, усвідомлення своїх актуальних можливостей та інтересів через ситуацію успіху.
- Впровадження індивідуальних засобів, за допомогою яких дитина може досягти своєї конкретної мети.
- Вдосконалення системи групових та індивідуальних заходів, спрямованих на відстеження процесу саморозвитку.
- Виховання рис соціально активної особистості, лідера, здатного принести користь суспільству, бути самим собою.

IV. Принципи

- Гуманізму
- Демократизму
- Добровільності
- Самоосвіти і виховання
- Особистісно орієнтованого виховання
- Творчого підходу
- Толерантності

V. Основний зміст, напрями і форми виховної діяльності з учнями

- Формування рис толерантної особистості.
- Година спілкування «Що таке толерантність».
- Година спілкування «Риси толерантної особистості».
- Аукціон рис толерантної особистості.
- Круглий стіл «Я і толерантність».

Фізичне та екологічне виховання

Формування навичок здорового способу життя, виховання фізично і психічно розвиненої особистості, формування почуття відповідальності за природу як національну і загальнолюдську цінність, розвиток потреби у спілкуванні з природою.

- Мітинг скорботи «Дзвони Чорнобиля».
- Похід у парк «Віч-на-віч з природою».
- Обрядові свята «Душа природи — душа добра».
- Бесіди: «Сонце, повітря і вода — наші найкращі друзі», «Вплив алкоголю та тютюну на здоров'я людини», «Що таке здоровий спосіб життя?»
- Тренінг «Здоровий спосіб життя і моє майбутнє».
- Анкета «Хочу позбутися негативних рис характеру».
- Захист самохарактеристик.
- Читацька конференція за книгою.

Моральне виховання

Утвердження принципів загальнолюдської моралі, вічних цінностей життя, що включають абсолютні (вічні), громадські, родинні цінності особистого життя.

- Кодекс законів честі лицейста. Його права і обов'язки.
- Година спілкування «Що я ціную?»
- Пошукова робота на основі понять «Гуманізм. Добро. Благородство».
- Антиподи моралі (зло, неправда, егоїзм).
- Суд.
- Аналіз ситуацій морально-етичного змісту.
- Свято ввічливості.
- Складання хрестоматії моральних цінностей.
- Підготовка промови на захист дружби і честі.
- Година спілкування «В дружбі з правилами поведінки».
- Відверта розмова «Яку людину можна назвати культурною?»
- Диспут «Що таке добро, а що таке зло?»

Правове та превентивне виховання

Виховання високого рівня правової культури, що передбачає знання законів і повагу до них, переконання в необхідності дотримання, попередження шкідливих звичок.

- Година спілкування «Загубити довір'я легко, а завоювати — важко».
- Усний журнал «Про Гімн, Прапор і Герб України».
- Година спілкування «У нас одна Батьківщина — рідна Україна».
- Відверта розмова «Умій учитись, щоб уміти трудитись».
- Година спілкування «У нас одна Батьківщина — рідна Україна».

- Відверта розмова «Умій учитись, щоб уміти трудитись».
- Бесіда «Навчання — право і обов'язок учня».
- Бесіда «Ми — майбутні громадяни України».
- Усний журнал «Декларація про права дитини».
- Дискусія «Дисципліна — свобода чи необхідність?»
- Диспут «Злочин проти людства, миру та людяності. Що це?»

Національно-патріотичне виховання

Формування національної свідомості, любові до рідної землі.

- Заочна подорож «Краса рідного міста».
- Усний журнал «Люби і знай свій рідний край».
- Година спілкування «Побут і звичаї українського народу».
- Конкурс віршів «Вишнева моя Україна».
- Класна година «Що таке діаспора?»
- Година спілкування «Як парость виноградної лози плекайте мову».

Естетичне виховання

Забезпечення високої художньо-естетичної культури особистості.

- Диспут «Мода і смак».
- Усний журнал «Сучасна музика за законами естетики».
- Лицарський турнір.
- Дискусія «Що є краса: поезія чи проза, що є краса: розруха чи життя?»

Родинне виховання

Виховання поваги до батьків, людей старшого віку, сімейних та родинних традицій.

- Година спілкування «Нема в світі наймилішого, як матінка любя».
- Складання родовідного дерева.
- Аукціон родинної мудрості.
- Подорож сімейними традиціями.
- Дослідження «З історії мого прізвища».
- Сімейні спільні заходи: «Найстаріша книга в нашій родині», «Свято вшанування родини», «Що в імені моїм».

Діагностика «Пізнай себе»

- Самовиховання і самореалізація особистості.
- Що подобається, що люблю, що ненавиджу.
- Самоконтроль за власною поведінкою.
- Мої негативні риси і недоліки.
- Моя мета в житті.
- Свято «Я». Презентація себе».

Результативність виховної роботи і шляхи її вдосконалення

Класний керівник систематично вивчає стан виховної роботи, її результативність. Він здійснює діагностику вихованості особистості учня, рівня його розвитку.

Умови реалізації програми.

1. Вдосконалення системи роботи, яка спрямована на виховання в учня якостей лідера, зміцнення здоров'я, оволодіння навичками здорового способу життя, національними видами спорту, відмова від шкідливих звичок.
2. Надання переваги формуванню моральних якостей, рис толерантної особистості, гуманних цінностей.
3. Систематична робота на використання зусиль щодо вироблення в учнів готовності, умінь, навичок керувати собою, бути творцем гуманних обставин, власної долі.
4. Подальший розвиток учнівського самоврядування, надання його органам різної допомоги.

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ КЛАСНОГО КОЛЕКТИВУ

I. Склад учнів класу

- а) віковий та кількісний;
- б) працездатність та успішність учнів;
- в) пізнавальний рівень, загальний розвиток учнів;
- г) громадський стан класу (національне спрямування, виконання доручень, традиції класу, свідомість учнів).

II. Згуртованість учнів класу

- а) чи є угруповання за цільовими інтересами або негативного характеру, як учні ставляться один до одного і до справ класу;
- б) чи люблять разом проводити час в школі і поза нею (працювати чи відпочивати);
- в) чи дружать хлопці та дівчата;
- г) чи захищають учні членів свого колективу на перервах і поза школою;
- д) чи переживають учні перемоги та невдачі свого класу.

III. Організованість учнів класу

- а) чи вміють учні самі організовуватися до виконання колективних справ та розподіляти доручення між собою;
- б) чи вміють терпляче і уважно слухати один одного;

- в) чи вміють підкорятися думці більшості.

IV. Громадська думка в класі

- а) які вчинки своїх товаришів вони схвалюють, а які засуджують (в яких формах виражають своє схвалення чи осуд);
- б) чи є різниця між тим, що говорять і обіцяють, і тим, що роблять;
- в) рівень справедливості (об'єктивності) оцінки і самокритики в класі.

V. Характер товариських зв'язків у колективі класу

- а) що об'єднує учнів (місце проживання, місце за партою, інтереси, спільна робота);
- б) чи уважні учні один до одного, чи намагаються допомогти;
- в) чи проявляють вимогливість один до одного, чи вміють не долати;
- г) як клас ставиться до відмінників, невстигаючих, порушників; як ставляться до однокласників з фізичними вадами.

VI. Характеристика лідерів класу

- а) склад лідерів (формальних і неформальних);
- б) чи мають лідери класу авторитет;
- в) чи виконуються розпорядження лідерів;
- г) яке ставлення офіційних лідерів до однокласників.

VII. Зв'язок класного колективу із загальношкільним

- а) чи знають в класі про те, що відбувається в школі та в інших класах;
- б) чи вносяться пропозиції в класі про покращання життя в школі;
- в) як виконуються загальношкільні доручення;
- г) яку участь бере клас у загальношкільних заходах.

VIII. Висновки

1. Які педагогічні заходи слід вживати для кращої організації класного колективу та його діяльності.
2. Як використовувати класний колектив для виховного впливу окремих учнів.

*За книгою «Педагогічні технології» О. С. Падалки та інш.:
Навчальний посібник для вузів. —
К.: «Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана», 1995*

ОРІЄНТОВНА ФОРМА ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ КЛАСНОГО КЕРІВНИКА ТА УЧНІВ

*(на допомогу в плануванні творчих справ
з учнівським колективом)*

Організаторська діяльність колективу

- Гра «Лідер». Вибори в класі («Квітки-семипелюстки»).
- Ділова гра «Програма» (як скласти програму діяльності класу).
- Колективне планування «Ми прогнозуємо своє завтра»:
 - а) конкурс між мікрогрупами на кращу пропозицію до плану;
 - б) анкета-скарбничка «Хочу, щоб було так» або «Думаю, мрію, пропоную»;
 - в) випуск газет-блискавок з питаннями-задачами та скарбничкою пропозицій;
 - г) аналіз розвідки корисних справ;
 - д) захист проєктів «Наш клас у 200.... році».
- Подорож у небувалі країни.
- ЛНП (лабораторія невирішених проблем).
- Симпозіум «Чи добре дітям в школі, після школи?»
- Захист колективного проєкту авторської школи.
- Творча естафета, знайомства класних колективів.
- Збір «Розкажи мені про себе».
- Збір-знайомство «Естафета улюблених занять».
- Інструктивно-методичний збірник «Як повести за собою».
- Гра-змагання «Знання та уміння знайдуть собі застосування».

Суспільно-гуманістична діяльність

- Прес-конференція.
- Політтурнір.
- Економічний вісник.
- Гра-естафета «Економіка і ми».
- Гурток «Юний менеджер».
- Клуб юних парламентарів.
- Економічна гра «Юніор бізнес».
- Шкільна фондова біржа.
- Кінолекторій «Проблемний екран».
- Телеміст «Київ-Торонто».

Пізнавальна діяльність

- День пізнавальних ігор (куточок пізнавальних ігор; кімната таємниць і загадкових явищ; академія невідомих наук; скла-

дання тлумачного словника за певним принципом; розробка кросвордів; відкриття музею).

- Захист фантастичного проекту на тему: «Людина 3000-го року», «Міжгалактичні спілкування», «Роботи і робототехніка», «Школа майбутнього», КТС «Робінзонада».
- Фестиваль мальованих фільмів пізнавальної тематики.
- Прес-конференція «Сторінками твоїх підручників».
- Усний журнал «Сторінками улюбленого журналу».
- Конкурс «Захист улюбленої газети».
- Подорож в Читай-місто.
- Аукціон знань.
- Турніри ерудитів і знавців предметів.
- Турніри знавців природи.
- Аукціон народної мудрості про природу.
- Турнір знавців поезії.
- Вечори цікавої науки.
- Інтелектуальний хокей.

Ціннісно-орієнтована діяльність

- Анкета «Портрет мого класу» та її аналіз.
- Анкета «Твоє захоплення».
- Вечір творчого портрету.
- Клуб «Етикет — не секрет».
- Клуби «Спілкування», «Дзеркало», «Покликання»:
- Клуби «Пізнай себе», «Нема меж вдосконаленню».
- Школа дівочої чарівності.
- Ігри-тренінги з культури спілкування.
- Психологічний практикум.
- Турніри лицарів.
- Диспут «Що означає бути відповідальним за кохану».
- «Круглий стіл» «Яке сучасне звучання проблеми «Батьки і діти».
- «Круглий стіл» «Дорослі і ми».
- Подорож в світ професій від А до Я.
- Гра «Словничок ввічливих слів».
- Збір-розмова «Себе, як в дзеркалі я бачу».
- Захист проектів «Школа співробітництва».
- Педагогічна олімпіада для старшокласників «Відкрий в собі талант».

Художньо-творча діяльність

- Конкурс творців екологічних казок.
- Конкурс художників-графіків природоохоронного плакату.

- Турнір художників «Співавтор-природа».
- Конкурс умільців сучасного аранжування квітів «Фантазії осені», «Зимові сюжети».
- Конкурс художників-графіків природоохоронного плакату.
- КВН, що розкриває проблеми взаємовідносин людини і природи.
- Конкурс: «Природа: майстерність, фантазія!»
- Осінній бал.
- Конкурс-захист «Пори року».
- Конкурс-дискусія «Мої музичні захоплення».
- Аукціон знань про сучасну естраду.
- Музичний ринг.
- Вечір авторської пісні «Візьми гітару».
- Фестиваль мистецтв.
- Фольклорний фестиваль «Всі ігри будуть у нас в гостях».
- Виставка «Світ моїх захоплень».
- Виставка «Шкільний Арбат».
- Пісенний аукціон.
- Турнір знавців театру.
- Театральний КВК.
- Конкурс «Козацькому роду нема переводу».
- Переклик телестудій.
- Конкурс «Усміхніться, джентльмени».
- Гуморина.
- Вечір «Пісня — це завжди неповторність».

Спортивна діяльність

- Свято «Сила-грація».
- Туристична естафета.
- Весела зимова спартакіада.
- Спортивно-туристична гра «Слідопит».
- Конкурси «Кращий бігун, кращий стрибун, кращий плавець — всяк молодець».
- Подорож «Будь здоров».
- Походи з вивчення рідного краю «Туристичними стежками».
- Свято «Тато, мама, я — спортивна сім'я».

Трудова діяльність

- Розвідка корисних справ.
- Організація справ із самообслуговування в школі, класі.
- Майстерня з виготовлення сувенірів.
- Шкільний кооператив.

- День підприємництва.
- Операція «Дарунок друзям».
- Трудові рейди, трудові десанти, трудові сюрпризи, трудові операції.
- Зустріч на тему «Професія наших шефів».
- Гра-змагання «Знай та умій».

НЕТРАДИЦІЙНІ ФОРМИ РОБОТИ З БАТЬКІВСЬКОЮ ГРОМАДСЬКІСТЮ

«Педагогічний десант» — виступи педагогів з актуальних проблем виховання дітей на підприємствах, в організаціях, де працюють батьки; влаштування виставок, випуск спеціальних стіннівок.

«У сімейному колі» — анкетування батьків, індивідуальна робота, допомога родинам шляхом консультацій; практичні поради, зустріч із лікарями, психологами, юристами.

«Родинний міст» — зустрічі з батьками та обговорення проблем виховання дітей.

«Народна світлиця» — звернення до народних традицій, формування особистості учня через природу, спілкування батьків із вихованцями, спільну діяльність батьків, дітей і педагогів.

«День добрих справ» — спільна трудова діяльність педагогів, батьків і дітей.

«Вечір великої родини» — участь беруть батьки, учні, педагоги: організація відпочинку, ігор, театральних вистав тощо; довід організації відпочинку у родині.

«Дискусійний клуб» — обговорення проблем виховання учнів.

«Клуб послідовників досвіду сім'ї Нікітіних».

Клуб «Сімейні традиції».

«Сімейна скринька» — добірка матеріалів з досвіду родинного виховання.

«Аукціон ідей родинної педагогіки» — презентація родинної педагогіки і набір показників її схвалення.

«Батьківський ринг» — взаємонавчання, взаємозбагачення членів родин, розв'язання педагогічних ситуацій.

«Батьківська школа» — організовується у формі клубу; передбачається проведення диспутів; формування банків ідей, добірок літератури, випуски газет, інформаційних бюлетенів; проведення бесід, надання практичної допомоги.

«Азбука родинного виховання» — обговорення проблем, труднощів виховання дітей у неповних сім'ях, виступи спеціалістів — лікарів, юристів, психологів, надання батькам індивідуальної допомоги.

«Дні довіри» — у визначені дні педагоги, лікар, психолог ведуть прийом батьків і консультують їх із проблем виховання.

Сімейні свята в класі започатковують педагоги, об'єднуючи сім'ї для спільного проведення днів народження дітей, календарних, народних свят.

Орієнтовна тематика батьківських зборів

1. Режим дня учня — необхідна і важлива умова виховання.
2. «Виховання дитини — це не втішна розвага, а завдання, яке вимагає капіталовкладень, важких переживань, зусиль, безсонних ночей і багато-багато думок».
3. Мистецтво виховання.
4. Про родинну демократію.
5. Роль родини у вихованні моральних почуттів дитини.
6. Роль родини у формуванні національної свідомості учнів.
7. Роль сім'ї та школи у вихованні громадських почуттів учнівської молоді.
8. Спільна діяльність школи та родини щодо формування в учнів потреби у самоосвіті, інтелектуальному саморозвитку, духовному та фізичному самовдосконаленні.
9. Зміст шкільної освіти та її пріоритетні напрями на сучасному етапі.
10. Роль родини в організації дозвілля дитини.
11. Вплив сім'ї на формування особистості дитини.
12. Як допомогти дітям добре вчитися.
13. Про виховання правдивості та чесності.
14. Виховання навичок та звичок культури поведінки у сім'ї.
15. Що і як читати дітям.
16. Про покарання і заохочення дітей у сім'ї.